

ఇతిహాసశతరంగిణి గ్రంథమాల. ౧.

సంపాదకుడు:

చిలుకూరి వీరభద్రరావు.

ఆంధ్రులచరిత్రము.

ఐదవసంపుటము.

గ్రంథకర్త:

చిలుకూరి వీరభద్రరావు.

Cl

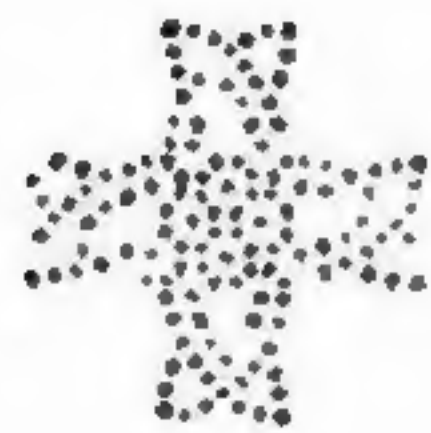
ఆంధ్రులచరిత్రము.

బిదవ సంపుటము.

కాకతీయాంధ్రరాజయుగ చరిత్రము

చిలుకూరి వీరభద్రరావుచే

రచింపఁబడినది

.....
నూతన ముద్రణము.
.....

రాజవహిద్ర-శము.

1936

వెల రేండు రూపాయలు.

122

ము ద్ర ణ ము
సుజనరంజనీ ము ద్ర ణాలయం
రా జ మ ం డ్రీ.

TO
**The Late Komarraju
Lakshmana Rao Pantulu Garu, M.A.**

The Founder of
Vignana Chandrika Mandal
and
The Editor of
The

Andhra Vignana Sarvasvam

THIS BOOK IS MOST RESPECTFULLY DEDICATED
BY HIS FRIEND

THE AUTHOR

విజ్ఞానచంద్రికామండలి సంస్థాపకులును,

— విజ్ఞానచంద్రికామండలి —

— ఆంధ్రవిజ్ఞానసర్వస్వము —

సంపాదకులుగానుండి

నాచే నీమహాకార్యమును నిర్వహింపజేసిన .

— నామిత్రులు, కీర్తిశేఖరై న —

కొమట్రాజు లక్ష్మణరాయ

= సుధీమణికి =

నీగ్రంథము నంకిత మొనరించుచున్నాను.

201

రాజ పోషకులు

111

౧. తహవార్ - ఓ - జలదత్ - దస్తఖు, మన్నెసుల్తాన్, శ్రీశ్రీశ్రీ
మేకా వేంకటాద్రి అప్పారావు బహదుర్ గారు, జమీందారు,
ఉయ్యూరు, ఎస్టేటు నూజివీడు.

౨. శ్రీయుత జి. పి. సి. హెచ్. శ్రీరామకృష్ణులు. హైదరాబాదు,
డక్కన్.

పోషకులు.

౧ శ్రీయుత సింగలి కోదండరామిరెడ్డిగారు, దేశముఖ్, హైదరా
బాదు, డక్కన్.

౨ „ వేలూరు రంగధామనాయుడుగారు, రిటైర్డ్ ఇంజనీరు,
సుల్తాను బజార్, హైదరాబాదు, డక్కన్.

౩ „ సింగంసెట్టి వేంకటస్వామిగారు, హైకోర్టు వకీలు, గొల్ల
ఖిడికి, హైదరాబాదు, డక్కన్.

౪ „ ఎం. నరసింగరావుగారు బి. ఏ., రిటైర్డ్ సీనియర్ అసి
స్టాంటు ఆడిటరు, య్. జి. రెయిల్వే. ది హెర్మిటేజి,
నాయిన్ నగరు, హనుమకొండ.

౫ „ వావిళ్ళ రామస్వామి శాస్త్రుర్లు అంక్ సన్సు 293 ఎస్టేట్
నేడు, మద్రాసు.

అభిమానులు.

౧ „ దేశభక్త, ధర్మవీర, వామనరామచంద్ర నాయక్
గారు, బారిష్టరు, జుగీర్దార్, గాలిగూడెం, హైదరాబాదు
డక్కన్.

౨ „ గడ్డంపల్లి రామకృష్ణారెడ్డిగారు, దేశముఖ్, వనపర్తి
రాజాగారి బంగాళా, జాంబాగు, హైదరాబాదు, డక్కన్.

౩ „ కొండా వేంకటరంగారెడ్డిగారు, హైకోర్టు వకీలు, పీల్
ఖానా, హైదరాబాదు, డక్కన్.

౪ „ వైద్యభూషణ, హక్కిం జనార్దనస్వామిగారు, గాలిగూడెం
హైదరాబాదు, డక్కన్.

- “ తాళ్ళ దానయ్య గౌడుగారి కుమారుడు శంకరయ్యం
గౌడుగారు, ఆబ్కరీకంట్రాక్టరు, సైదబాదు, హైద
రాబాదు, డక్కన్.
- ౬ “ పొన్నాల అంతన్నగారు, జనరల్ కంట్రాక్టరు, సికిం
ద్రాబాదు, డక్కన్.
- ౭ “ తోట అప్పయ్యగారు, జనరల్ కంట్రాక్టరు, సికింద్రా
బాదు, డక్కన్.
- ౮ “ గుమ్మళ్ళ నారాయణస్వామిగారు, మజ్దేదార్, గొల్ల
ఖిడికి హైదరాబాదు, డక్కన్.
- ౯ “ గూటాల వీరన్నగారు, సాహకార్, పీల్ ఖానా, హైద
రాబాదు డక్కన్.
- ౧౦ “ అమరం రాజయ్యగారు, పాలవంచ రాజాగారి కంట్రా
క్టరు, సికింద్రాబాదు, డక్కన్.
- ౧౧ “ మాసెట్టి హనుమయ్య గుప్తగారు, మర్చెంటు, ఇస్లా
మియాబజారు, హైదరాబాదు, డక్కన్.
- ౧౨ “ తుంగా రామన్నగారు, మర్చెంటు ఇస్లామియాబజారు
హైదరాబాదు, డక్కన్.
- ౧౩ “ ఎఱ్ఱం సత్యనారాయణగారు, మర్చెంటు, ఇస్లామియా
బజార్ హైదరాబాదు, డక్కన్.
- ౧౪ “ బి. వి. కృష్ణారావుగారు, వరంగల్.
- ౧౫ “ ఓగిరాల సుబ్బారావు పంతులుగారు, పండిట్, సిటీ
కాలేజి, హైదరాబాదు, డక్కన్.
- ౧౬ “ శీరిపి ఆంజనేయులుగారు, ప్రిడరు, అనంతపురం.
- ౧౭ “ గోగినేని వెంకటసుబ్బారావుగారు, ప్రెసిడెంటు తిలకు
గ్రంథాలయము, నడింపల్లి గుంటూరుజిల్లా.
- ౧౮ “ రావూరి హనుమంత దుర్గాప్రసాదరావు పంతులుగారు
రావూరు, తెనాలితాలూకా, గుంటూరుజిల్లా.

అవతారిక.

“ క. వినఁదగు నెవ్వరుసెప్పిన
వినంతనె వేగపడక వివరింపఁ దగున్
కలికల్ల నిజముదెలిసిన
వనుజుఁడెపో నీతిపరుఁడు మహిలో సుమతీ ”

ఇరువది మూడేండ్లక్రిందట అనఁగా 1912 సంవత్సరము జూను నెలలో విజ్ఞాన చంద్రికామండలివారు నేను వ్రాసిన యాంధ్రుల చరిత్రము రెండవభాగమును నాలుగువేల ప్రతులను ముద్రింపించి ప్రకటించియున్నారు. విజ్ఞానచంద్రికా గ్రంథమాల సంపాదకులగు లక్ష్మణరావుపంతులుగారు “తమ సంపాదకీయ భూమిక” లోనిట్లు వ్రాసియున్నారు.

“ చరిత్రలు వ్రాయుట సులభసాధ్యముగాదు. అందును నిదినఱకు మార్గమేర్పడని పట్టులను సాధించుట కష్టతరము. ఆంధ్రజాతి చరిత్రమునకు రాచబాటనైవ మొదట పూనినవారు మాగ్రంథకర్తలగు శ్రీచిలుకూరి వీరభద్రరావుగారు అని నుడువుటలో సాహసంబేమియునులేదు. దుర్గమ ప్రదేశములకు మార్గమేర్పఱుపఁబూనువారు అనేక తరులతాదుల భేదింపవలసియుండును. అందొకకొన్ని నైజముగ మిక్కిల్ యుపయోగకారులయి యుండవచ్చును. అట్టివానిని మహత్తరోపయోగమునకై త్యజింపవలసి యుండును. మార్గనిర్మాత ప్రమాదవశంబున నొక్కొక్కడ నుపయోగ పరిమితి నిర్ణయించుకొన లేకపోవచ్చును. పరిస్థితి వైపరీత్యంబువలన నుపయుక్తంబగు పదార్థంబు విషమంబుగఁ గాన్పించుటగూడఁగలదు. ఈవిధమున బొసఁగులోపంబుల కన్నింటికిని మార్గనిర్మాత

యుత్తరవాది యనుట లెస్సయగునే? అట్లే ఆంధ్రచరిత్ర ప్రపంచం బునంగూడ ప్రాథమికోద్యమంబగు నీగ్రంథరాజంబున నెఱసులుండిన యెడల నవ్యానిని బుధులు సంస్కరించిన నాంధ్రదేశంబునకు గ్రంథ కర్తతోఁబాటు లాభము కలుగఁజేసినవారే యగుదురు. ఆనమ్మకము మాకు కలదగుటనుజేసి మేమీ మహాకార్యమునకు గడంగి యున్నారము. ఆంధ్రచరిత్రాధ్యయన పరులెల్లరును మాకు సాయపడ బ్రార్థితులు. ”

నేనుగూడ నాగ్రంథములోని యవతారికలో నీకిందివాక్యములను వ్రాసి యున్నాను.

సమగ్రము- సప్రమాణము.

“సమగ్రమును సప్రమాణము నగునాంధ్రదేశచరిత్రము వ్రాయుట మిక్కిలి యగత్యమే కాని యొకసారిగా సమగ్రమును సప్రమాణము నగు చరిత్రము వ్రాయుట సాధ్యముగాదు. ఒకనికి సప్రమాణముగఁ గన్పట్టినది యింకొకనికి సప్రమాణముగఁ గన్పట్టుచుండును. ఒకకాలమునందు సమగ్రమనిపించుకొన్నది మఱియొక కాలమునం దసమగ్రమనిపించుకొనును. కాలము గడచిన కొలఁది, జనసామాన్యమునకు స్వదేశ చరిత్రమునం దభిరుచి పుట్టిన కొలఁది, విద్యాభివృద్ధి కలిగిన కొలఁది, చరిత్రసాధనములు పెంపొందిన కొలఁది, చరిత్రపరిశోధన మభివృద్ధిగాంచిన కొలఁది, ఉత్కృష్టమేధావంతులు జనించిన కొలఁది, దేశచరిత్రము దినక్రిమప్రవర్ధమానమై వన్నెగాంచుచుండును. అంతియకాని సమగ్రమునుసప్రమాణమునగు చరిత్ర మొకనిచేగాని బహుజనులచే గాని యేకకాలమునందు వ్రాయ నలవి కాదని తెలిసికొనవలయును,

ఆంధ్రదేశచరిత్రము వ్రాయుటకు శాసనములు ముఖ్య ధారములు. ఇయ్యవి వేలకొలది గలవు. కొన్ని ప్రకటింపఁబడినవి. మఱికొన్ని ప్రకటింపఁబడవలసియున్నవి. ఇంకను వేలకొలది ప్రతు లెత్తుకొనఁబడవలసియున్నవి. వీని నన్నిటిని పరిశోధించి సమన్వయించుకొనవలయును. ఇంకను భావికాలమున శిలాశాసనములు తామ్ర శాసనములు బయలుపడి క్రొత్తచరిత్రాంశములను వెల్లడింప వచ్చును. అట్లగుటవలన సమగ్రమయినట్టియుఁ సప్రమాణ మైనట్టియు దేశచరిత్రము వ్రాయుట కెవ్వనికి సాధ్యమగును? నా యాంధ్రులచరిత్రము సమగ్రమయిన దని నేనెప్పుడును చెప్పి యుండలేదు. నేనపేక్షించున దెల్లఁ జరిత్రజ్ఞు లగువారు నాగ్రంథ మును జదివి గుణదోషపరిశీలనముచేసి యనురాగముతో నాకుఁ దెలిపి సుకరమైన మార్గమును జూపి తోడ్పడవలయు ననియె. ”

ఏ యదృచ్ఛవశముననో యెఱుంగరాదు గాని ఆ రెండవ భాగము వెల్పడిన పేనువెంటనే దేశమున మున్నెన్నఁడెఱుంగని కల్వరము పుట్టి అదివఱకు నిద్రాముద్రితములైన యాత్మలొ క్కుమ్మడి మేల్కొనుట సంభవించి పదనైన విమర్శజ్ఞాన ముదయించి యాంధ్రోద్యమ రూపమునుదాల్చి మేల్కొన్న యాత్మలను స్వేచ్ఛా విహారమునకుఁబోనీయకయరికట్టగలిగినది. ఆగ్రంథమువ్రాయునప్పుడు కాకతీయచరిత్రమున కత్యావశ్యక మగు నుపకరణములు చాల స్వల్పముగ నుండెను. అయినను ఆ స్వల్పసాధనములతోనే కాకతీయ చరిత్రము గూర్చవలసి నచ్చినది. ఏ కార్యమునైనను క్రొత్తగా పూనుకొని పనిచేయుట కష్టము. చేసినదానిలో తప్పులుపట్టుట సులభమైనపని. ఇంకఁ జరిత్రము విషయమున చెప్పనక్కర లేదు. విమర్శగ్రంథములు వెలువడినవి. పత్రికలలో చర్చలు ప్రబలినవి. కాని రువియన్నియుఁ గులస్పర్థలతోఁ గూడుకొన్నవియై నూత్న

చరిత్రాంశములను బయల్పఱచుట కశక్తములై యుండినవి. ఏవరెంత
 చర్చచేసినను నేను మున్ను బయల్పఱచిన సాధనములనుబట్టి కుతర్క-
 ములకు తావిచ్చి శబ్దములకు విపరీతార్థములను గల్పించి కల్పనా
 కౌశలమును జూపుచుఁ జెనఁగల డడయె గని న్యాయవైన కృషి
 చేసి నూత్న చరిత్రాంశములకై సంశోధన గావించి దేశచరిత్రమును
 విస్తరింపఁ జేయుటకు మాఱుగా వ్రాసినదానినే తలలుమార్చి
 వ్రాయుచు నన్ను నారంగమునుండి త్రోసి రాజనిపించుటకుఁ
 బ్రయత్నము సేయుట గానుపించుచుండెనే కాని యంతకంటె వేఱు
 ప్రయోజనము గానుపించకుండెను. అందువలన సత్యధర్మములు తల
 క్రిందుగాలేదు. చరిత్రము తలక్రిందుగాలేదు. దేశము తలక్రిందుగా
 లేదు. అవియన్నియు యధాస్థితి యందేనిలిచి యున్నవి. దేశచరిత్రము
 యొక్క ప్రయోజనమును గూర్చి పాఠకులకు నెక్కువగఁ జెప్ప
 నక్కరలేదు. కాని మన యాంధ్రదేశ మీ విషయమునఁ జూపు
 చున్న విముఖత్వభావమునుబరిశీలించినపుడు మాత్ర మెట్టివ్యక్తికైనను
 నిరుత్సాహమును విచారమును గలిగింపక మానదు.

ఇట్లుండినను అల్పసంఖ్యాకుల కృషిమూలమున దేశమునఁ
 బూర్వముకంటెఁ జారిత్రకజ్ఞానము విస్తరించుచునే యున్నది.
 క్రమముగాఁ బూర్వముకంటె చరిత్రపరిశోధకుల సంఖ్య పెఱుగుచునే
 యున్నది. ఇదియెంతో సంతోషకరమైన విషయమెగాని వీరిలో
 శిక్షణ శీలములు లేకున్నయెడల వారభివృద్ధికివచ్చుట కష్టము. చరిత్ర
 పరిశోధకులుగ నుండ దలచినవారు సత్యమునకు బద్ధులయి యుండక
 తప్పదు. తమకు పూర్వము పరిశోధనమం దాటితేటిన వారిపట్ల
 కృతజ్ఞతాబుద్ధి యుండవలయును. కృత్రిమోపాయములచేత పేరు
 వచ్చుననుకొనుట విపరీతవిషయము.

కాకతీయసంచిక.

యీనాయాం ధూల చరిత్రము రెండవభాగము ప్రకటింపబడిన యిరువదిమూడు సంవత్సరములకుఁ బిమ్మట కాకతీయ చరిత్రమును దెలుపు నుగ్రంథము రాజమహేంద్రపురములోని ఆంధ్రేతిహాస పరిశోధకమండలి వారిచేఁ బ్రకటింపబడిన “కాకతీయసంచిక” యను నదొక్కటే గానుపించగలదు. ఇట్టి యుగ్రంథముండఁగామరల “కాకతీయాంధ్రరాజయుగచరిత్ర” మనుపేరుపెట్టి చర్చితచర్చణముగా నీగ్రంథమేల ప్రకటింపవలసి వచ్చెనని కొందఱకుఁదోచి ప్రశ్నింప వచ్చును. అట్టి ప్రశ్నముపుట్టక మునుపే యిందునుగూర్చి యొకింత చమత్కారకథ విన్పింప నవసరము పట్టినది. ఇతిహాసమండలిని ప్రతిష్ఠాపించిన నల్వరలో నేనొక్కడను. 1925 సంవత్సరములో మొలకెత్తిన మండలివారి యాంగ్లతైమాసిక పత్రిక ప్రథమ సంపుటము ప్రథమసంచికలో నిట్లు వ్రాయఁబడినది.

The Society owes its inception and existence to the inspiring work and guidance of Mr. C. Veerabhadra Rao, the premier Historian of the Andhras whose book was published in 1908 (1910) and from which many a learned scholar has drawn material help for the construction of an otherwise difficult and still unexplored history of the Andhras, Mr. M. Somasekhara Sarma, Mr. Bhavaraju V. Krishnarao and Mr. C. Narayana Rao.

ఎవరిగ్రంథము 1908 లో ప్రకటింపబడినదో ఎవరి గ్రంథమునుండి కష్టతరమైనట్టియు, పరిశోధింపఁ బడనట్టియు నాంధ్రచరిత్ర నిర్మాణమునకై ప్రతివిద్యాధికుఁడును సాధనసంపత్తిని బడయుచున్నాఁడో అట్టి ప్రధానాంధ్ర చరిత్రకారులగు చి. వీరభద్రరావు గారి యావేశపూరితమైన కృషిపోషకత్వములక్రిందను వారిచేతను, మ. స్థోమశేఖరశర్మ, భావరాజు పెం॥ కృష్ణరావు, చి. నారాయణరావుగారిచేతను మండలిస్థాపింపబడినది.

ఈమండలివారు “ కళింగ సంచికను ” బ్రకటింపఁబూసి
 కార్యదర్శిగానుండిన రాళ్ళబండ్డి సుబ్బారావు ఎం. ఏ. గారిని సంపాదకులుగా నియమించిరి. అప్పుడు నేను మండలివారి కార్యనిర్వాహక
 వర్గములో సభ్యుడనుగా నుంటిని. తమ సంపాదకత్వమునఁ దయారు
 కాఁబడు “ కళింగ సంచిక ” విషయమై నేనెట్టి జోక్యము కలిగించు
 కొనకుండుటకై యొకయుక్తి గనుపెట్టి నన్ను గౌరవసభ్యునిగా నెన్ని
 కొనుటకై యొక తీర్మానమును బ్రవేశపెట్టి కృతకృత్యులైరి. గౌరవ
 సభ్యునకు కార్యనిర్వాహక సభలో నుండుటకు మండలివారి నిబం
 ధనల ననుసరించి యవకాశములేదు. తరువాత నేను 1932 సంవత్సర
 ములో భారతి పత్రికలో “ కళింగ సంచిక ” ను తీవ్రముగా విమ
 ర్శించుటచేతను, మండలివారు “ కాకతీయసంచిక ” ను బ్రచురించు
 టకుఁ బ్రకటించియున్నారు గనుకను, కార్యదర్శిగాను, కార్య
 నిర్వాహకసభలో నూతనముగ జేరిన శ్రీయు మారేమండ రామా
 రావుగారు బి. ఏ. (ఆనర్సు) ను కుట్రచేసి కార్యనిర్వాహకసభ్యులు
 9గురులోను మఱిముగ్గురను వశ్యులను గావించుకొని నేను మద్రాసు
 లోనున్న కాలమున నన్ను “ గౌరవసభ్య ” పదవినుండి తొలగించిరి.
 ఈవిషయమును నాకుఁ దెలియపఱచలేదు. తమ త్రైమాసిక పత్రిక
 యందును బ్రకటింపలేదు. నేను మద్రాసునుండి వచ్చువఱకు నాకు
 దెలియనేలేదు. అటుపిమ్మట కార్యనిర్వాహక వర్గమువారు మారే
 మండ రామారావు బి.ఏ. (ఆనర్సు) బి. ఇడి. గారిని సంపాదకులుగా
 నియమించిరి. తరువాత శివయోగసార గ్రంథావతారికనుగూర్చి
 నేను ‘సుభాషిపత్రిక’ లో వ్రాసి ప్రకటించిన “ అన్నయదేవుఁడు
 వింత చరిత్రాంశములు ” అను వ్యాసములోని విషయమును మం
 డలివారి త్రైమాసిక పత్రిక యందుపయోగ పరచుకొనియు,
 అచట “ సుభాషి ” పేరు, నాపేరు నెత్తియుండియు, నన్ను గౌరవ
 పదవినుండి తప్పించిన తరువాతనే ఆంధ్రసాహిత్య పరిషత్పత్రికలో

ఆంగీరస సం॥ ర॥ మార్గశీర్ష పుష్యమాస (1933) సంచికలో “శివయోగసారము” అను శీర్షికతో నొక సశేషవ్యాసమును బ్రకటించి అందు చరిత్రమునకును, మతమునకును గూడ మిక్కిలి ముఖ్యమగు నీగ్రంథము చరిత్రకారుల దృష్టినాకర్షింప లేదని వ్రాయ సాహసించినారు. దేవరకొండలోనో మఱియొక ప్రదేశమునందో జరిగిన హైదరాబాదురాష్ట్రము ద్వితీయాంధ్రసభలో నేనువ్రాసిన యాంధ్రులచరిత్రము నిజమైనచరిత్రము కాదనియు తాము నిజమైనచరిత్రము వ్రాయఁబోవుచున్నామని యుపన్యసించి నట్లుగా నాకుఁజెప్పిన మిత్రుడే సాహిత్యపరిషత్పత్రికలో నతఁడు వ్రాసిన వ్యాసమును జూచియుఁ నాపట్లచూపిన చర్యనుగూర్చియు నేనసహ్యించు కొనుచున్నానను సమాచారమును జేర వేయుటచేతను గాఁబోలు నావ్యాసమును సశేషముగానే నిలిపివేసి నాయందు తమ కాదరభావమున్నట్లుగా నాకుఁదెలుపగోరి 9-4-1933 తేదీని ఈక్రింది జాబును నాకు వ్రాసిరి.

“ఆర్యా! నమస్కారములు. మండలివారు కాకతీయసంచికను ముద్రింపించుచున్న విషయము దమకు దెలిసియే యుండును. ముద్రణముచాలి భాగమైనది. మండలినిస్థాపించినవారిలో దామొకరు. ఆంధ్రచరిత్ర పరిశోధనమునకు మార్గదర్శకులు. పండితులు, విజ్ఞాన సేవకులు మండలి తమ బిడ్డ. ఈబిడ్డను శోభింపఁజేయుటకై నిర్మింపఁబడు నలంకారమునకు పితరులగు తామొక వ్యాసాఖ్యమగు మణిరాజమును బ్రసాదించుట ధర్మము. ఈ ఏప్రియలు నెలాఖరులోగా వ్యాసముల నన్నిటిని సేకరింపవలెనని సంపాదకీయ సంఘమువారు తీర్మానించి యున్నారు. ఆంధ్రులచరిత్రకారులగు తమరు కాకతీయచరిత్రమున కూలంకషమగు బరిశోధనను గావించి తమ “ఆంధ్రులచరిత్రము” రెండవభాగమున సగమునకు పైగా కాకతీయ యశోగానము నొనర్చి

యున్నారు. గాన నస్తుపరిచయమును బట్టియు, మండలిస్తాప
కర్తవ్యమును బట్టియు, దమరిని. సంచికకు గాకతీయులను గూర్చియేదే
 నొకవ్యాసరాజము నొసంగప్రార్థించెదను. ఈ నెలాఖరులోగా సాద్య
 మైనంత త్వరలో దయచేయుడని మనవి. విద్వాంసులును, విద్వజ్జన
 పరిశ్రమాభిజ్ఞులునగు తమరు తప్పక నీ విషయమున మౌనమునకు సహాయము
 చేయుదురుగాక. ప్రప్రథమమున నాంధ్రదేశచరిత్రము రచించి
 యాధునిక పరిశోధకులకు మార్గమును జూపి తాము యాదర్శక కార్య
 భారమును నహించిరి. ఆంధ్రదేశ చారిత్రకసంబంధములగు పరిశ్రమల
 నొనర్చు ప్రతినారును దమకు శ్రమనిచ్చుటయు, దమమార్గదర్శిత్యము
 వలన దమకు గలుగు బాధకములు. గాన తమ కియ్యదిధర్మము.
 వయోవృద్ధులగు తమకు శ్రమగల్గించుట తప్పే. అయినను తమ
 విద్యావృద్ధత్యము తమకిట్టిశ్రమను గల్గించును. తప్పక తమరు మండ
 లికి పైసహాయము నొనర్తురని తలచెదను తమవ్యాసనామమును
 ముందుగ దెల్పినచో సంతసించెదను. శ్రమయిచ్చించులకు క్షమింప
 వలెను. చిత్తగించవలెను. కృతజ్ఞుడు మారేమండ రామారావు.
 కాకతీయ సంచికా సంపాదకుడు."

ఇట్టిజాబు వ్రాసినందు కేడ్వనా? సంతసింపనా? ఏమి యీకృ
 తస్తతా లక్షణము? ఆత్మగౌరవమును బాటించి కాకతీయ సంచికకు
 నే నేవ్యాసమును వ్రాసియుండలేదు. భూమిదేవి యెట్టివారినినైన భరిం
 తును గాని కృతఘ్నుని భరింపలేనని పురాణగాథ దెలుపుచున్నది.
 ఈయనతో మైత్రిగాని విరోధముగాని యింతవఱకు లేవు. నాజీవిత
 ములో వీరితోటి పరిచయము ఒకటి రెండు గంటలుమాత్రమే యని
 మనవి చేయుచున్నాను. కాకతీయసంచికలో విడిచిపెట్టబడిన యనేక
 నూత్న విషయము లిందు చర్చింపఁ బడినవి. సందిగ్ధములుగ్గానున్న
 పెక్కువిషయములు నిర్ధారింపబడినవి. ఈ రెంటికిని అనఁగా యీకాక

తీయాంధ్రరాజయుగ చరిత్రమునకును, కాకతీయ సంచికకును గల
 భేదమెక్కడెక్కడ గలవో చరిత్రపరిశోధకులు గనిపెట్టగలరు. అయి
 నను కాకతీయ సంచికకు పోటీగా రచించినదికా దీ కాకతీయాంధ్ర
 రాజయుగచరిత్రమా. ఈయైదవసంపుటముముందు ప్రకటించుటకిదియే
 కారణమని చూత్రము చెప్పెదను కాని, ఇతిహాస మండలిలోని
 వారెల్లరు నిట్టివారేయని నాయభిప్రాయమెంతమాత్రముగాదు. అనే
 కులు విద్యాధికులయిన పెద్దమనుష్యులున్నారని నేనెఱుంగుదును.
 ఒకరిద్దఱుచేయు కుఱ్ఱతనపు చేష్టల మూలమున మండలికి గౌరవము
 పోగలదు గావున మండలి సభ్యులు మండలి గౌరవమాను నిలుపు
 వారుగా నుండవలయును. ఇకముందు మండలివారు ప్రకటించు సం
 చికలకు సంపాదకులుగ తగిన సమర్థతగలవారిని నియమింతురని
 విశ్వసించుచున్నాను. తప్పులుండరాదని కాదు. ఇట్టి సంచికలు ప్రక
 టించునపుడు తప్పులుండకమానవు. తప్పులు సవరించుకోవచ్చును
 గని గౌరవహీనములై, కృత్రిమములైన మార్గములను గట్టిపెట్టించ
 వలయును.

శ్రీలక్ష్మణరాయ పరిశోధక మండలివారు.

కాకతీయాంధ్ర రాజయుగచరిత్రము సమగ్రముగాను, సం
 పూర్ణముగను నుండవలెనన్న కాకతీయులచే బరిపాలింపఁబడిన
 సామ్రాజ్యములోని మధ్యభాగమగు నాంధ్రమండలము లన్నియు
 నేడు “తెలంగాణ” అని వ్యవహరింపఁబడుచు మహాఘనత వహిం
 చిననై జాముగారిచేపరిపాలింపఁబడుచుండిన హైదరాబాదురాష్ట్రంబున
 నొక ప్రధానభాగమై యుండుటచేత నాభాగమునందు వెల్వడిన శాస
 నముల యాధారముననే వ్రాయఁబడవలసి యుండెను. ఇరువది
 మూడు సంవత్సరములకుఁ బూర్వము బ్రిటీషు ప్రభుత్వమువారివలె
 నై జాము ప్రభుత్వము వారు పురాతత్వశాఖాకార్యస్థానము

(Archeological Department) నేర్పాటు చేసియుండనందున నాప్రదేశమునందలి శాసనములబరిశోధించుభాగ్యమునాకబ్బినదికాదు తరువాత హైదరాబాదురాష్ట్రమునందు బ్రిటీషుప్రభుత్వమునందువలె నొక శాఖ యేర్పడి యిటీవల పని ప్రారంభింపఁబడి అభివృద్ధికరముగా జరుగుచున్నది. 1927 వ సంవత్సరమున శ్రీలక్ష్మణరాయ పరిశోధకమండలి యను పేరిట హైదరాబాదు రాజ్యమున సుప్రసిద్ధ చరిత్రపరిశోధకాగ్ర గణ్యులై, “విజ్ఞానచంద్రికా మండలి” సంపాదకులుగాను, “ఆంధ్రవిజ్ఞాన సర్వస్వ” సంపాదకులుగ నుండి యనేక గ్రంథరాజములం బ్రకటించి మన యాంధ్రదేశము యొక్క దురదృష్టవశమున నడివయస్సుననే కీర్తిశేషు లయిపోయిన కొమఱ్ఱాజు లక్ష్మణరావు పంతులుగారి స్మారకచిహ్నముగా నొక పరిశోధక మండలి ప్రతిష్ఠాపింపఁబడి వారీవిషయమునఁ గృషిచేసి “శ్రీశేషాద్రి రమణకవు” లను వారిని నియమించి 123 శాసనములవఱకు సంపాదించి వీనిని “తెలింగానాశాసనములో ప్రథమ సంపుటముగా 1935 సంవత్సరమునఁ బ్రకటింపఁ గలిగినారు. ఈ గ్రంథమును బ్రకటించుటకు నీమండలివారికి 8 సంవత్సరముల కాలము పట్టినది. ఈయాలస్యమునకుఁ గారణము మండలివారి యుపేక్షాభావమని తలంపరాదు. అయినను ఈకార్యమును నిర్వహించుటకు నియమింపఁబడిన “శ్రీశేషాద్రి రమణకవులు” పండితులైనను, కవులైనను, భాషాచరిత్ర మెరింగిన వారును, చరిత్రపరిశోధనమందుగాని, లిపిశాస్త్రమునందుగాని యనుభవజ్ఞులు గాకుండుటచేతను, సంపాదకులుగ నియమింపఁబడిన మారేమండ రామారావు బి. ఏ. (ఆనర్సు) అను వారు గూడ యాంగ్లవిద్యా పట్టభద్రులయిన యువకులయినను, పై పండితులవలెనే ఈ విషయమున అనుభవజ్ఞులు గాకుండుటచేతను నీప్రకటన కార్యమునందు దోషములు పెక్కులు గాన్పించుచున్నవి. శ్రీ

లక్ష్మణరాయ పరిశోధక మండలివా రెంతో వ్యయప్రయాసల పాలయి యీ మహాకార్యమునకు సమకృత్తినను చరిత్రపరిశోధకులకుఁ దృప్తికలుగకుండుటకు గారణమునైనఁ జూపినవియె. ఇట్టికార్యమును నిర్వహించుటకుఁ దగినవారు పట్టభద్రులు గాకపోయినను కీర్తిశేషులయిన లక్ష్మణరావుగారిచేతికిందఁ దరిబీతుగాంచి యీ విషయమున మంచి యనుభవజ్ఞానమును సంపాదించిన శ్రీయుత మల్లంపల్లి సోమ శేఖరశర్మగారిని నియమించి యున్నయెడల నెంతో తృప్తికరముగా నుండి యుండును. అయిన దానికేమి చేయఁగలము. ఇఁక ముందయినను పై మండలివారు తలపెట్టు నిట్టికార్యములం దనుభవజ్ఞులయిన వారిని నియమించుట ప్రయోజనకరముగా నుండును.

హైదరాబాదు రాష్ట్రీయ శాఖవారు (Archeological Department) ఇంతకుఁ బూర్వమే తమ రాష్ట్రీయ శాసనములం బ్రకటించుటకై డాక్టరు పుట్టవర్తి శ్రీనివాసాచార్యులను విద్యావంతుని అనుభవజ్ఞానము గలవారిని నియమించిన వారనియు, వీరి శాసనముల సంపుటగ్రంథము త్వరలోనే వెలువడుననియు వినుచున్నాను. అట్టి గ్రంథము వెలువడక పూర్వమే యీ “కాః తీయాంధ్రరాజయుగచరిత్రము” ప్రకటింప వలసివచ్చినందు కొకింతవిచారింపుచున్నాను. ఆ గ్రంథమువలన మఱికొన్ని క్రొత్తవిషయములు మనకుఁ దెలియవచ్చును. ఇట్టి మహాకార్యమును నా ప్రభుత్వము వారు నిర్వహించుచున్నందుకు హైదరాబాదు రాష్ట్రీయాంధ్ర ప్రజలే గాకుండ బ్రిటీషురాష్ట్రీయాంధ్రప్రజలుకూడ కృతజ్ఞులై యుండక మానరు.

కొవున నెట్టి లోపములున్నను శ్రీ లక్ష్మణరాయ పరిశోధక మండలివారి “తెలింగనా శాసన సంపుటమే” నాయీ గ్రంథము

నందు నెక్కు నగా నుపయోగించుకొనబడినందున శ్రీ మండలివాఁకి నామనఃపూర్వక కృతజ్ఞతా వందనము లర్పించుకొనుచున్నాను.

శ్రీ శేషాద్రి వెంకటరమణకవులు.

ఇట్టి యపూర్వభాగ్యము శ్రీ శేషాద్రిరమణ కవులకు లభించినది మొదలుకొని, అనగా 1923 సంవత్సరము మొదలుకొని ప్రతికలలో పలువ్యాసములు వ్రాసి ప్రకటించుచు నప్పటప్పట నీసడింపు వాక్యములతోనన్నను, నాచరిత్రమును బరిహాసము చేయుచు, తమ యాధిక్యతను, అహంభావమును జూపుచున్నను “పిచ్చుకమీద నా బ్రహ్మస్త్రప్రయోగ” మని శాంతము గల్పించుకొని మానమువహించి ప్రత్యుత్తరము లీయక యూరకొనుచుంటిని. ఇట్టివా పద్ధతిని జూచి తాము గొప్పచరిత్రకారులమైపోతిమను భావముతో, దమకు గల హద్దును గూడ మీటి వ్రాయసాగిరి. శ్రీశేషాద్రిరమణ కవులతో నాకెట్టి స్నేహముగాని విరోధముగాని లేదు. వీరిలో శేషాచార్యులుగారిని నేనుచూచి యున్న జ్ఞాపకమేలేదు. రమణాచార్యులవారి నే నెఱుంగుదును గాని కించిత్పరిచయము మాత్రమే గలదు. వీరితో వివాదమెందుకొని మిత్రులందఱకు వలెనే నాప్రకటనమును బంపి వారి సహాయము నపేక్షించితిని.

అందుకుఁ బృథ్వుత్తరముగా నీక్రింది జాబును వ్రాసిరి.

“తాము దయతో వ్రాసినజాబు చేరినది. జవాబువ్రాయుట లో జరిగిన అలస్యమునకు మన్నింపుడు. తమకు మూడంశములు వ్రాయఁదలంచి కొంటిని. మొదట చరిత్రాంశములను గుఱించి.

ఈమధ్యహనుమకొండలోని రుద్రదేవుని శాసనముఁ తైలంగా నాశాసనమును, కాకతీయసంచిక వెలువడినవిగదా. రుద్రదేవునిశాస

నములో చాలచరిత్రమునకు సరిపడని అంశములుగలవు, వానీచీత్ర
 గించితిరా! లేక ఒక ప్రతికావలెనన్నఁ బంపుదును. కాకతీయుల
 ప్రత్యర్థులనుగూర్చి ఆ శాసనములోని వానిని నేనొక విధముగ నిర్ణ
 యించితిని. దాని పట్టికపంపుమందురా? మీ సంపుటములోనికి ఏయే
 యంశములు కావలయునో తెలిపిన వానిని సమకూర్చి పంపుదును.
 ఖాజీపేట దర్గాలో (1వ బేతరాజు 1వ ప్రోలరాజు 2 వ బేతరాజు
 త్రిభువమల్లుడు) అనువారి వృత్తాంతములుగల శాసనములభించినది.
 ఇదొకొంతవఱకే నేనొసంగఁబచురించిరి. పూర్తిపాఠము కావలయునా!
 గూడూరు శాసనముల అసమగ్రము. అందుచేత విషయము సయిత
 మసమగ్రము. నగునూరు నందనరునిశాసనము రుద్రదేవుని నాటిది.
 విలువగలది. ఇవియన్నియు తెలింగానాశాసన సంపుటములోఁ గలవు.
 వలయుచో ఒక తెలింగానాశాసనసంపుటము బంపుదును. ఇంతకు
 నన్ను ఏ యంశములపై విషయము వ్రాయమందురో తెలిపినచో
 విపులముగఁ దెలిసినంతలో వ్రాయుమను. అవసరమున్నంతలోఁ
 బరిగ్రహింపవచ్చును. మిగిలినది విడువవచ్చును. మీ సంపుటమునకు
 వలయుసేవ నానుండి మీరు గొనుటకు సంశయింపవలదని నామనవి.

తాము ఒకమాటు ఈసంపుటము ముగియులోగా ఓరుగల్లు
 నకు దయచేయ గలుగుదురా? వలయు చరిత్రాంశములు స్థానికవిశే
 షములు గమనింపవచ్చును. అట్లు రాజాలరేని మీకుఁ గావలసిన
 చిత్రపటములపట్టిక వలసిన చరిత్రాంశము లనియు, వాని విమర్శ
 నాభిప్రాయములయు జాబితా నైనను బంపినచో మేము పంపు
 విపుల ప్రత్యుత్తరములు మీకు గొంతయేని తోడ్పడగలదు. కాన
 అన్ని సంగతులు స్పష్టముగా వ్రాయుడు.

పోషకుల రాజపోషకులఁ జేర్చుట కష్టసాధ్యము. కాని చందాదారులను 20 లేక 25 మందినిజేర్చి ధనము మీకు నేను వసూలు చేసి పంపుదును. మీరు స్వయముగావచ్చిన నింక గొంతపని జరుగవీలు కలుగునేమో నామిత్రులతో సంప్రతించి ఈచందాలు సాధ్యమగునంతత్వరలో సమకూర్చి పంపుటకు ప్రయత్నము చేయుదును. అల్పశక్తిగల నేనుచేయగల ఆస్థికసహాయమింతియ. ఇంతకు ఎక్కుడు చేయుగల్గుదునేని ధన్యుడ గ్రంథమునకు క్రియధనము ముట్టినట్లుగల రశీదులున్నచో 25 పంపుడు.

ఇచట తమజాబుపయి నింకొకరు చందాలకుఁ బ్రయత్నము చేయుచున్నట్లు తెలియచున్నది. అట్లుకాదేని నేనేస్వతంత్రించి సమకూర్చగలను. నాకంటె వారు ముందుగనేగినను నేను వారు ఒకచోట తారస్థిల్లినను పనిసాగుట కష్టము. కాన నింకొరు ప్రయత్నించుచున్నది లేనిదిగూడ తెలుపగోరుచున్నాను. మీజవాబుచూచినమీదట ఇంకను విపులముగా జవాబు వ్రాసికొందును. వరంగల్లు యీచుట్టుపట్టులనుండి యేయంశము గావలసినను సమకూర్చి పంపుదును. అంతియగాదు చరిత్రాంశములలోఁ గొన్ని ప్రశ్నములు మీరు సూచింపుడు. వానికి జవాబులు ఇంక నట్టిసంగతులు మఱి యొక కొన్ని పట్టిక వ్రాసి పంపించెదను. దయచేసి విపులముగ సాధ్యమగు నంతత్వరలో జవాబు దయచేయఁ గోరెద.

విధేయుఁడు దూ. వేంకటరమణాచార్యులు."

ఇట్టి మహత్తరమైన జాబును హిరణ్యాక్ష వరములతోఁ బ్రసాదించిరి. ఈజాబుచేరిన మఱునాఁడే 10-10-35 తేదిని వారికి జవాబు పంపుకొంటిని. అందులో "ఖాజీపేట శాసన మత్యవసరమైనదనియు, దయచేసి దాని పూర్తిపాఠము పంపించవలసినదనియు, తెలియఁగానా

శాసనములు, నేయిస్తంబాలగుడి శాసనము (రుద్ర దేవుని శాసనము) కాకతీయసంచిక, నేతద్గ్రంథ సంపాదకులచే నాకందజేయఁబడిన వనియు, వానిని తాము పంపనక్కర లేదనియు, చందాలు వసూలు చేయవలసినదని నేనెవ్వరి కింతవఱకు వరంగల్లునకు రశీదుపుస్తకము పంపలేదని మీకు వ్రాసినట్లుగ నే నామిత్రులగు విద్వాన్ కంభంపాటి అప్పన్నశాస్త్రిగారికి మాత్రము జాబువ్రాయుచు వారు వారి గ్రంథములో ముద్రించిన చిత్రపటముల నేను ముద్రించుకొనుటకు దయ చేయించవలసినదని కోరితి ననియు ఆచార్యులవారికి పంపిన జాబులో జవాబువ్రాసి 25 రశీదు కాగితములుగల బుక్కునుగూడ బంపించి యున్నాను. మీరిర్వరునాకుసమానమిత్రులేగావున జాబులు వ్రాయుట సంభవించినదనియు, నానిమిత్తము మీరు తగవులాడవలదనియుఁ గూడ నాచార్యులుగారికి వ్రాసిన జాబులో వ్రాసియున్నాను. ఇంక నాకుఁ బ్రత్యుత్తరములేను సరిగదా వెంటనే యాచార్యులవారు “కాకతీయాంధ్రయుగ” మను పేరిట నొక విచిత్ర వ్యాసము శేషాద్రిమణకపులు 26-10-1935 తేదిగల కృష్ణాపత్రికలోఁ బ్రకటించిరి. వీరంవ్యాసములో ఖాజీపేట దర్గాసమగ్రశిలా శాసనము తాము ప్రచురించినట్లుగా వ్రాసినారు. ఆవ్యాసమును జూచి నేనచ్చెరువుఁ జెందితిని. 17-11-35 తేదిగల ప్రజామిత్ర పత్రికలో “కాకతీయాంధ్రచరిత్ర” అను పేరిట వీరివ్యాసములోని చరిత్రాంశములను ఖండించుచుఁ బ్రత్యుత్తర వ్యాసమును శాస్త్రిగారు ప్రకటించినారు. నేను నా “కాకతీయాంధ్రరాజయుగ చరిత్రమును ముద్రించుటకుఁ బ్రారంభించితిని. ఇర్వరి వ్యాసములు నాకమితమైన ప్రయాసను గల్గినవి. “కాకతీయాంధ్ర చరిత్ర” తామే గుత్తకు గొన్నట్లు తమతమ ప్రశ్నంబులకు వాదోపవాదములకుఁ బ్రత్యుత్తరము లిచ్చినఁగాని కాకతీయాంధ్ర చరిత్రము సమగ్రము కాదని తలంపుతో నాబోతుల

వలె అంకెలువేసి కొనుచు డీకొని పోరాడుచు నడుమ లేగదూడ కాళ్ళు విఱుగదొక్కినట్లు నామీద పడుటచేత నాపని యాలస్య మై నాగ్రంథము పెట్టిపోయినది. 400 పుటల గ్రంథము 600 పుటలకు పైగా నై పోయినది. ఎంతవఱకును రుద్రదేవుని శాసనముచుట్టును “గుడుగుడు గుంచము, గుండా రాగములు” దీయుటయె వీరి పనిగా నుండి వీరు ఓరంగల్లులో చెటియొక పరిశోధకమండలి స్థాపించిరి. వీరుచేయు పనికన్న యార్భాటములు మెండు. హైదరాబాదు “లక్ష్మణరాయ పరిశోధకమండలిలో, జేరి వీరు పనిచేయుట యుత్తమమార్గముకాదా? ఉండెపో రెండు సంఘము లెందుకు? ఒకటి చాలదా? చేయుచది స్వల్పము; ఆర్భాట మెక్కువ. ఇది చరిత్ర పరిశోధనమునఁ గృషిచేయువారి లక్షణముగా నుండరాదు.

శ్రీమూపాటి రమణాచార్యులవారు 23 కడనుండి రూపాయి చందాలను; ఒక అభిమాని కడనుండి రు 12 లును వసూలు చేసి నా జాబునకుఁ బ్రత్యుత్తరము లేకపోయినా కడపట పంపినందుకు వారికిని, 6 చిత్రపటములను దయతో నొసంగినందుకు విద్వాన్ కంభంపాటి అప్పన్న శాస్త్రిగారికిని నామనఃపూర్వకవందనములాచరించుచున్నాను.

నా వలన నెట్టి ప్రతిఫలమును కోరక నాప్రకటనమును బ్రకటించిన, ఆంధ్ర, కృష్ణా, త్రిలింగ, ప్రజామిత్ర, భారతి, ప్రబుద్ధాంధ్ర, సమదర్శిని, గోల్కొండ ప్రతికాధిపతులకు నామనఃపూర్వకవందనము లాచరించుచున్నాను.

అందఱకన్న మిన్నఁగా హైదరాబాదు రాష్ట్రీయాంధ్రులకు, అందు ముఖ్యముగా నా చిరకాలమిత్రులును, శ్రీలక్ష్మణరాయ పరిశోధకమండలి కార్యదర్శిగారును, నగు శీయత ఆదిరాజువీరభద్ర రావు పంతులుగారును, గోల్కొండ ప్రతికాసంపాదకులగు శ్రీయుత

సురనరము ప్రతాపరెడ్డిగారును, హైదరాబాదుసిటీకాలేజి పండితులు శ్రీయుత ఓగిరాల సుబ్బారావుపంతులుగారును, చేసిన సహాయమును నే నెన్నఁడును మఱువఁజాలను. వీరి తోడ్పాటువలననే నే నీ సంపుటమును ముద్రింపఁగలిగితి నన్న నతిశయోక్తిగాదు. వీరలుమూర్ఖురకు నామనః పూర్వకవందనము లాచరించుచున్నాను. నాకు తాము ప్రకటించిన “కాకతీయసంచికను, 6 చిత్రపటములను నొసంగిన రాజమహేంద్రపుర The Andhra Historical Research Society వారికిని, శ్రీ కాకతీయ సామ్రాజ్యపటము నొసంగిన శ్రీయుత జాళ్ళబండి సుబ్బారావుపంతులు ఎమ్. ఏ. ఎల్. టి గారికిని గూడ నామనఃపూర్వకవందనము లాచరించుచున్నాను.

నామిత్రులును, చరిత్రపరిశోధనా నిపుణులునునగు శ్రీయుతులు భావరాజు వేంకటకృష్ణారావుపంతులు బి. ఏ. బి. ఎల్. వడ్డాది అప్పారావుపంతులు బి. ఏ. బి. ఎల్. (ఆంధ్రేతిహాస పరిశోధక మండలి కార్యదర్శి) గార్లకు నాకు కావలసిన గ్రంథములప్పటప్పట నొసంగి తోడ్పడినందుకు నామనఃపూర్వక వందనములాచరించుచున్నాను.

నాయీ కార్యమునకు పోషకులుగను, అభిమానులుగను జేరి ప్రోత్సాహపఱచిన వారి నామముల నీ సంపుటములోఁ బ్రకటించి యున్నాను. వారలకెల్లరకు నా నమస్కృతులు.

మారాజపోషకులు.

నా యీ “కాకతీయాంధ్ర రాజయుగ చరిత్రము” ను ముద్రణమున కిచ్చుటకును, ముద్రణమున కిచ్చినది మొదలుకొని నేఁకపంపుకొన్న విజ్ఞాపనములను మన్నించుచు నీక్రింది యుత్తరపులను బ్రసాదింపుచు మితిమీరిన యుత్సాహమును గల్పించి ప్రోత్సహించిన “తహవార్ - ఓ - జలదత్ - దస్తఖు, మన్నెసుల్తాన్ శ్రీశ్రీశ్రీ ఎం. వేంకటాద్రి అప్పారావు బహదుర్, జమిందారు, ఉయ్యూరు ఎస్టేటు, నూజివీడు, వారికి నా మనఃపూర్వక వందనము లాచరించు చున్నాను.

(1) “ మీ తే 10-9-35 ది వృత్తరం ప్రవేశమయినది. యందును గురించి మీకు లోగ్గడ యెంతమొత్తం యిచ్చుటకు అంగీకరించినది తెలియగల రిఫరెన్సు trace కాబడి యుండలేదు. సదరు ఆర్డరు మీవద్దకు పంపబడిన యెడల అందులనకలు రిఫరెన్సు నిమిత్తము పంపించకొర్తాము. ఆంతర్యమునకు తేవలెను. ” (14-9-35)

(2) ఆంధ్రుల చరిత్ర ముద్రణమును గురించి మీరు తే 15-9-35 ది వ్రాశ్చి వృత్తరం చేరినది-
ఆంధ్రుల చరిత్ర ముద్రణమునకు (రు 200-0-0) రెండు వందల రూపాయలు sanction చేయించబడినది. ప్రస్తుతం సందర్భములనుబట్టి యంతకంటె జాస్తిగా సహాయం చేయుటకు అవుకాశం లేదు. ముద్రణకొరకు కావలగ్గి యితరప్రయత్నములు చేసికొని ముద్రణప్రారంభం చేయబోవుటకు ముందు పయికంకొరకు తిర్గి వ్రాయించకొర్తాము. ఆంతర్యమునకు తేవలెను. (17-9-35)

(3) మీ తే 3-10-35 ది వృత్తరం ప్రవేశమయినది. మీకు ముట్టవలసిన పయికం డిశంబరు నెలలో చేరులాగున రేలంగి, గణపవరం తాణాలకు ఆర్డరు పంపించుచున్నాము. ఆంతర్యమునకు తేవలెను. (11-10-35)

(4) మీరు ది 9-12-35 తేదిని వ్రాయించిన వృత్తరం ప్రవేశమైనది. ఆదాఖలా లోగ్గమీకు వ్రాయించిన ప్రకారం డిశంబరు నెల 15 వ తేదీలోగా గాని 20 తేదీలోగాగాని, పంపించుట కవకాశంలేదు. తిర్గి మీరు డిశంబరు 20 తేదీ దర్మిలాను రిమైండు చేయవలెను. ఈజాబు ననుసరించి 23-12-35 తేదిని వారికి జ్ఞాపకమును జేయుచు విజ్ఞప్తి పంపుకొన్నాను. మరల ప్రత్యుత్తరము బడయుభాగ్య ముబ్బినది

కాదు. అయినను, ఇట్టి సందిగ్ధసమయమున నేనుజేసిన ప్రకటన ప్రకారము ను 116 లు గాని, అంతకుపై గాగాని విరాళమిచ్చినవారిని రాజపోషకులుగ గ్రహించుట విధ్యుక్తధర్మము గావున శ్రీవారిని రాజపోషకులుగ నీసంపుటమునఁ బ్రచురించి యున్నాను.

అంకితము.

/ 1896 సంవత్సరమునుండి నాకత్యంత మిత్రులుగానుండి నా స్వరూప స్వభావాదులను, గుణశీలములను బాగుగా గుర్తెరింగి యాంధ్రచరిత్ర రచనకాలమున నేను బడుచున్న కష్టములను జూచుచు, ఒక్కొక్కప్పుడధైర్యమును, నిరుత్సాహమును నన్నలముకొని కాళ్ళుచేతు లాడనీయక బాధింపుచున్నకాలమున నాకు ధైర్యమును నుత్సాహమును బురికొల్పుచు, దమకు సాధ్యమగునంత సహాయసంపత్తిని సమకూర్చి సర్వవిధముల తోడ్పడి నాచేత నీకార్యము నిర్వహింపఁజేసి నా శ్రేయోభివృద్ధి కంతకు మూలకారకులయిన విజ్ఞానచంద్రికా గ్రంథమాలయొక్కయు, ఆంధ్రవిజ్ఞాన సర్వస్వముయొక్కయు సంపాదకులుగనుండి యాకస్మికముగాఁ గీర్తిశేషులయిన, కొమ్మజు లక్ష్మణరావు పంతులుగారియెడ, నాకృతజ్ఞతను దెలుపుకొనుట కవకాశము గలుగనందున నీ పునర్ముద్రణకాలమున నట్టి యవకాశము దొరకినందున నీ సంపుటములను వారికంకిత మొనరించుచున్నాఁడను.

ముగింపు.

అదియేమి చిత్రమోకాని 1911 వ సంవత్సరమున నేనాంధ్రుల చరిత్రము రెండవభాగము రచించుచు రచించిన దానిని ముద్రించుచున్నకాలమున నాకాష్ట బంధువు మా అల్లుడు శ్రీయుత మామిడన్న వేంకట సుబ్బారావు పంతులుగారికి జబ్బుచేసి నాకు చిత్తసంక్షోభమును గలిగించిన విధముగానే “ యీ కాకతీయాంధ్ర రాజయుగ చరిత్రమును ” రచింపుచు ముద్రించుచున్న యీకాలమునందు స్మృతియు వారికి రెండుమాసముల కాలము జ్వరపీడితులై

యుండుటచేత నాకు చిత్తసంక్షోభము సంభవించినది. ఈచిత్త సంక్షోభమునకు పత్రికలలోఁ గొందఱు మిత్రులు చేయు నార్భాటములు తోడ్పడి యినుమడింపఁ జేయుటయు, నాజీవిత కాలములో నెన్నఁ డెఱుంగని సమస్యలు నన్నెదు రొక్కని యేటికెదురీగవలసిన కష్టము సంభవించి దినమునకు రి గంటలుమాత్రము నిద్రకిందను 14 గంటలకాలము చరిత్రము కొఱ కును వినియోగింపవలసి వచ్చినది. అరువది నాలుగేండ్ల వయస్సు గలిగి యున్న నావంటి వృద్ధుడా, ఈకాకతీయాంధ్ర రాజయుగ చరి త్రము యొక్క పూర్వులు రాత్రిళ్ళు 12—2 గంటలనడుమనే దిద్దుకొనుట తప్పని యుద్యోగ మైనందున నీగ్రంథమునందు నచ్చు తప్పులు పెక్కులు పడినవి. వానిని దెలియఁజేయు తప్పొప్పులపట్టిక యిందు చేర్పఁబడినది కావున చదువరులు నాయం దనుగ్రహముంచి యాప్రకారము సవరించుకొని చదువుకొన వలయునని ప్రార్థించు చున్నాను. ఇతర విధములయిన ప్రతిబంధకములు పెక్కులు గల్గినవి గాని వాని నిందు పొందుపఱచుట నిష్ప్రయోజనము ననర్థదాయకము నగునని యిచ్చట దెలుపఁబూనుకొనలేదు. నేను వాగ్దత్తము చేసిన ప్రకారము గ్రంథము వెల్వడుకుండుటకు పైఁజెప్పిన వన్నియుఁ గారణములు. ఇందుకు శిక్షగా నేను చెప్పిన ప్రకారము 400 పుటలుగాక 640 పుటల గ్రంథము చదువరులకు నంగఁజేయుచున్నాను గాన నాలోపములన్నిటిని క్షమింపవలయునని ప్రార్థించుచున్నాను. ఇంక ముందు బ్రకటించు సంపుటమునకు నట్టిలోపము గలుగకుండ సకాల మునఁ బ్రకటించుటకుఁ బ్రయత్నింతునని మనవిచేయుచు విరమించు చున్నాను.

ఆనివార్యములయిన కారణాంతరముల వలన నీగ్రంథముద్రణమున కాలస్యము తటస్థించుచున్నను సదయహృదయులైన శ్రీ సుజనరంజనీ ముద్రాశాలాధికారులు ఓపికతో ముద్రణమును ముగించి గ్రంథసమాప్తినొందించి యొసంగి నందుకు మనఃపూర్వక వందనములాచరించుచున్నాను.

చిలుకూరి వీరభద్రరావు.

విషయ సూచిక.

మొదటి ప్రకరణము.

పేజీ నెం.

కాకతీయులు - కాకతీయులు.	౨
కాంకెర్ కాకతిపురమగునా?	౧౫
కాకతీయాన్వయ నిరూపణము.	౨౦
కాకర్త్యుడా? రాష్ట్రకూటుడా?	౨౫
దుర్జయవంశము.	౨౮
అనుమకొండ కాకతిపురమగునా?	౨౯
అనుమకొండ రాజ్య ప్రాచీనగాథ.	౩౦
అనుమకొండ నామోత్పత్తి వివరము.	౩౧
సోమదేవరాజు.	౩౨
కటకరాజు దండెత్తివచ్చుట.	౩౩
మాధవవర్మ.	౩౪
మఱికొండలు చంద్రవంశపురాజులు.	౪౨
నిజమైన చరిత్రము.	౪౩
అమోఘవర్షుడు - నరేంద్రమృగరాజు.	౪౩
కొఱవిశాసనము,	౪౪

రెండవ ప్రకరణము.

పేజీ నెం.

విరియాలవంశము కాకతీయరాజవంశ మయ్యెనా ?	౪౯
విరియాలవంశమువారిది విష్ణుర్లగోత్రము.	౫౯
సాగివారిదీ విష్ణుర్లగోత్రమే.	౬౦
దుర్జయుడు దుర్యోధనుని కొడుకా ?	౬౨
రణదుర్జయుడే దుర్జయుడా ?	౬౪
దుర్జయుడు కరికాలుని వంశములోనివాడా ?	౬౫
రాచవారిలో కాకతీయులు.	౬౮
గుమ్మడితీగెకథ; వత్సివాయివారికథ.	౭౨
మాతపురాణములోని గుమ్మడిపండుకథ.	౭౬
ధర్మామృతములోని ఇక్ష్వాకులకథ.	౮౫
ప్రతిపాలపురము - ధనదుపురము.	౯౦
కోమట్లకు కుబేరనలకూబరసంబంధము.	౯౩
కుబేరుడు కల్పితపురుషుడుకాడు.	౧౦౨
జైనతీర్థంకరులు.	౧౦౪
పార్శ్వనాథునిగాథ.	౧౦౫
ఘటాంతకిగాథ.	౧౦౭
కాకతిరాజవంశము బ్రహ్మణ్యరాజవంశమగుట.	౧౦౭

మూడవ ప్రకరణము.

నాగవంశోద్భవులయిన మహారాజులు.	౧౧౨
చక్రకొట్టమండలము.	౧౧౪
జగదేకభూషణ ధారావర్షమహారాజు.	౧౧౬

రాజభూషణ సోమేశ్వరమహారాజు.	౧౧౯
మొదటిసోమేశ్వరుని విజయయాత్రలు.	౧౨౧
కన్నర దేవమహారాజు.	౧౨౬
జగదేకభూషణ వీరసోమేశ్వరమహారాజు.	౧౨౬
జగదేకభూషణ నరసింహదేవ మహారాజు.	౧౨౮
రాజాధిరాజ జయసింహదేవమహారాజు.	౧౨౯
రాజాధిరాజ హరిశ్చంద్రదేవమహారాజు.	౧౩౦

నాల్గవ ప్రకరణము.

కాకతిరాజుల చరిత్రము ఆంధ్రదేశశస్థితి.	౧౩౧
కాకర్త్యగుండనార్యుడు.	౧౩౪
మొదటిబేతరాజు.	౧౩౪
కాకతిప్రొలరాజు (1050-1080)	౧౩౭
ప్రొలరాజు మహాసేనాని బమ్మిరెడ్డి.	౧౩౯
కాకతిప్రొలరాజు కులోత్తుంగునకు తోడ్పడియెనా ?	౧౬౩
జైనమతవ్యాప్తి.	౧౬౯

ఐదవ ప్రకరణము.

కాకతిరాజుల చరిత్రము వలనాటివీరచరిత్రము.	౧౭౦
పెద్దనాయనికథ.	౧౭౪
నర్లకొండ దండయాత్ర.	౧౭౬
నాయకురాలి వృత్తాంతము.	౧౭౭
నాయకురాలి దుస్తుత్రములు.	౧౭౮
• బ్రహ్మనాయని సంతానము.	౧౮౦
• బాలనాయని వివాహము.	౧౮౧

నాయకురాలీ మాత్సర్యము.	౧౮౨
కోడిపందెములు.	౧౮౩
కనమనాయని యుద్ధము.	౧౮౫
బ్రహ్మనాయఁడు శ్రీశైలమునకుఁ బోవుట.	౧౮౬
రాచమల్లుని రాయభారము.	౧౮౬
బ్రహ్మనాయఁడు యుద్ధమునకు వెడలుట.	౧౮౮
నలగాముఁడును యుద్ధసన్నఁడగుట.	౧౯౨
బాలనాయనికథ.	౧౯౫
కోటకేతరాజు రాయభారము	౨౦౦
బాలనాయఁడు కార్యమపూడి ప్రవేశించుట.	౨౦౩
బాలచంద్రనరసింహుల యుద్ధము.	౨౦౫
నరసింహుని తలగోయుట.	౨౦౬
బ్రహ్మనాయని దోషము లెన్నుట.	౨౦౬
మలిదేవరాజుల మరణము.	౨౦౭
మూఁడవయుద్ధము.	౨౦౭
నాయకురాలియుద్ధము.	౨౦౮
యుద్ధసమాప్తి.	౨౦౯
బ్రహ్మనాయఁడు సంఘసంస్కర్త.	౨౦౯
వీరశైవము.	౨౧౨
వీరారాధనము.	౨౧౨

ఆటవప్రకరణము.

కాకతిరాజులచరిత్రము త్రిభువనమల్లభేతరాజు. (1080-1115)	౨౧౪
--	-----

మహామండలేశ్వర కాకతిప్రోలరాజు (2) (1115-1158)	౨౧౯
పద్మాక్షీ దేవాలయము.	౨౨౦
ప్రోలరాజు తైలపదేవునిబంధించి విడుచుట.	౨౨౧
ప్రోలరాజు గోవిందరాజును జయించుట.	౨౨౪
ప్రోలరాజు గుండరాజును జంపుట.	౨౨౭
ప్రోలరాజు జగద్దేవుని పాట్రద్రోలుట.	౨౨౮
ప్రోలరాజుగురువు రామేశ్వరదీక్షితులు.	౨౩౩
ప్రోలరాజు సంతానము.	౨౩౫
ప్రోలరాజు మరణము.	౨౩౫

ఏడవ ప్రకరణము.

శ్రీరుద్రదేవ మహారాజు.	౨౩౭
రుద్రదేవుడు దొమ్మరాజును జయించుట.	౨౩౮
మైళిగిదేవుడు.	౨౪౦
దొమ్మరాజు	౨౪౨
జగద్దేవుడు.	౨౪౫
తైలపదేవుడు.	౨౪౪
రుద్రదేవుడు తైలపదేవుని బంధించెనా?	౨౪౫
రుద్రదేవుడు కందూరువర్ధమానపుర చోడులను జయించుట.	౨౪౯
గోకగన్ధపాలుడు.	౨౬౬
భీముడు - గోకర్ణుడు.	౨౬౬
• ఉదయచోడుని జంపి పద్మావతిని పెండ్లియాడుట.	౨౬౭

ఎసిమిదవ ప్రకరణము.

పేజీ నెం.

పండ్రెండవ శతాబ్దితి.	౨౭౧
వైష్ణవమతము.	౨౭౩
శంకరమతము.	౨౭౩
కాంచీనగరము.	౨౭౫
రామానుజాచార్యుడు - వైష్ణవమతము.	౨౭౬
విఠలదేవరాయలు.	౨౭౭
రామానుజుడు బ్రహ్మరాక్షసుని పాఠదోర్తిలుట.	౧౭౮
జైనబౌద్ధమతనిర్మూలనము.	౨౭౯
రామానుజుడు - తిరునారాయణపురము- మాలమాదిగలు.	} ౨౮౨
రామానుజుని గ్రంథరచనము- మతవ్యాప్తి.	౨౮౩
విక్రమాదిత్యుడు.	౨౮౩
భద్రభూపాలుడు.	౨౮౪
చాగిబేతరాజు.	౨౮౬
విశ్వబ్రాహ్మణులు.	౨౮౭
భూలోకమల్లుడు.	౨౮౮
తైలోక్యమల్లుడు.	౨౮౮
బిజ్జలుడు రాజ్యమాక్రమించుకొనుట.	౨౮౯
కాలచుర్యులు.	౨౯౦
మతవిప్లవము.	౨౯౧
శైవమతోద్ధారకుడైన బసవేశ్వరుడు.	౨౯౧
వీరశైవసిద్ధాంతము.	౨౯౩
బసవేశ్వరుడు మంత్రియగుట.	౨౯౪

బిజ్జలునికి బసవేశ్వరునికిగల సంబంధము.	౨౯౫
బసవేశ్వరునికి బిజ్జలునితోడి విరోధము.	౨౯౫
బిజ్జలరాయనివధ.	౨౯౬
ఘోరమైన మతయుద్ధము.	౨౯౭
చెన్నబసవేశ్వరుడు.	౨౯౮
కాలచుర్యవంశము.	౨౯౯
చాళుక్యపరిపాలనము.	౩౦౦
పౌరాణికమతము- నిబంధనగ్రంథములు.	౩౦౦
అనంతరరాజకీయస్థితి.	౩౦౧
మద్వాచార్యులు.	౩౦౨

తొమ్మిదవ ప్రకరణము.

రుద్రదేవుని రాజ్యవిస్తారము.	౩౦౩
రుద్రదేవుడు విద్యాభూషణుడు.	౩౦౫
చెల్లికిగంగాధమంతి.	౩౦౮
ఏకశిలానగర నిర్మాణము.	౩౧౩
గురుమల్లికార్జున పండితారాధ్యుడు.	౩౧౪
పండితారాధ్యుని కాలనిర్ణయము.	౩౧౯
పండితారాధ్యుని మహిమలు.	౩౨౧
తెలుగుదేశమున బుద్ధపూజలు.	౩౨౬
వీనిగ్రంథమునందలి మతవిషయములు.	౩౨౯
షాలకారికి సోమనాథకవి.	౩౩౧

పదియన ప్రకరణము.

పేజీ నెం.

రేచర్ల బేతిరెడ్డి - రేచర్లనామిరెడ్డి.	33౫
శ్రీ వెలుగోటివారి వంశచరిత్రము	33౯
చెవిరెడ్డిగాథ.	3౪౧
బేతిరెడ్డిమూలపురుషుఁడుకాఁడు.	3౫౦
రుద్రదేవుని సమకాలికులు.	3౫౪
కోటవంశము.	3౫౫
ప్రోలనాయకుఁడు.	౩౫౬
కోటగుండ భూపతిరాజు - భూతమదేవి.	3౫౮
కోటకేతరాజు.	3౫౮
బౌద్ధమతము - బుద్ధునిపూజలు.	3౬౦
కేతరాజయొక్క బ్రాహ్మణాగ్రహారములు.	3౬౧
కోటబయల మహాదేవి.	3౬౧
కోటకేతరాజు - కోటగణపాంబ.	3౬౨
బుద్ధవర్మవంశము - కొండపడమటి బుద్ధరాజు.	3౬3
నతవాటిసీమరాజులు.	3౬౫
బుద్ధరాజుకొడుకు రుద్రరాజు.	3౬౬
రుద్రదేవుని మరణము - విప్లవము.	3౬౭
మహాదేవరాజు రాజ్యపరిపాలనకాలము.	3౮౦

పదునొకండవ ప్రకరణము.

కాకతిగణపతిదేవ చక్రవర్తి పాలనము.	3౮3
వేంగీదేశములోని కల్లాలములు.	౩౮౫

శైలుఁగునాయకులు, లేక శైలఁగాలు.	3౮౫
గణపతిదేవుఁడు వెలనాటిని జయించుట.	3౮౭
గజసాహిణి జాయపనాయకుని సంబంధము.	3౮౮
ఇందులూరి సోమయాచిత్తుఁడు.	3౯౦
కొలనువీడే ఏలూరుపురము.	3౯౨
కళింగముపై దండయాత్ర.	3౯3
విశ్వేశ్వర శివదేశికలు.	3౯౯
కాటచఘాతము - చౌండ సేనాధిపతి.	౪౦౦
గంగయసాహిణి	౪౦౦
గంగయసాహిణి కాయస్థుఁడు.	౪౦౧
గంగయసాహిణి పూర్వచరిత్రము.	౪౦౧
గణపతి దక్షిణదేశముపై దండెత్తుట.	౪౦౩
గణపతిపాండులను జయించుట.	౪౦౪
సామంతభోజమంత్ర.	౪౦౪
పాండులు మరల నెల్లూరు నాక్రమించుట.	౪౦౫
గంగయసాహిణి బాహుత్తర నియోగాధిపతి.	౪౦౬
గంగయసాహిణి దానధర్మములు.	౪౦౭
జన్నిగదేవ సిద్ధయదేవుల యుద్ధము.	౪౦౮
గణపతిదేవచక్రవర్తి జైనబౌద్ధులను జంపించుట.	౪౦౮
చెన్నాప్రగడ గణపామాత్యుఁడు.	౪౧౦
మేచయనాయకుఁడు.	౪౧౦
అద్దంకి ప్రభువు మాధవనాయకుఁడు.	౪౧౧
సింగళిదేవ మహారాజు.	౪౧౨
శ్రీసారంగపాణిదేవమహారాజు.	౪౧౩
స్థాగివారి వంశచరిత్రము.	౪౧౪

సాగివంశీయులగూర్చి మరికొన్ని విశేషాంశములు.	౪౧౭
మరియొక రేచర్ల బేతభూపతి.	౪౨౩
రేచర్ల ప్రాసాదిత్యనాయుడు.	౪౨౪
రేచర్ల రుద్రమనాయుడు.	౪౩౦
రాజగురువి శ్వేత్వరగోళకీ శైవమతము.	౪౩౧
గణపతిదేవుని పరిపాలనము.	౪౩౫
మోటుపల్లి సుప్రసిద్ధమైన రేవుపట్టణము.	౪౩౭
ధర్మపరిపాలనము.	౪౩౯
వెలమవీరుల చరిత్రము.	౪౪౦
పద్మనాయకులు లేక పద్మవెలమలు.	౪౪౨
సహపంక్తి భోజనము.	౪౪౪
కాకతీయులు చతుర్గులజులు	౪౪౯

పండ్లండవ ప్రకరణము.

శ్రీరుద్రమదేవ పరిపాలన చరిత్రము:- కాకతి రుద్రమదేవిభర్త చాళుక్యవీరభద్రుడు.	౪౫౫
కూతురనుటకు బలవత్తరమైన ప్రమాణము	౪౬౪
రుద్రాంబ రాజ్యభారమును పూనుట.	౪౬౫
కాకతిరుద్రమదేవిభర్త చాళుక్యవీరభద్రుడు.	౪౬౬
మాలక్కపురశాసనము.	౪౭౧
పూర్వకాలపు గ్రామనిర్మాణపద్ధతి.	౪౭౧
ప్రతాపరుద్ర చక్రవర్తి జననము.	౪౭౪
రుద్రాంబకూతురు రుక్మాంబ.	౪౭౯
ఇందులూరి అన్నయామాత్యుడు.	౪౮౧
ముమ్మడమ్మ భర్త మహాదేవ రాజేంద్రుడు.	౪౮౨

మహాదేవరాజు రుద్రమదేవి } మరదియై యుండడా!	౪౮౬
రుద్రమదేవి పరిపాలన ప్రారంభకాలము.	౪౯౦
మల్యాల గుండదండాధిపుడు-	౪౯౩
రుద్రాంబిక మహాదేవ రాజును } జయించుట	౪౯౫
జన్నిగ దేవ సాహిణి	౪౯౭
త్రిపురాంతక దేవమహారాజు	౪౯౮
అంబయదేవ మహారాజు	౫౦౦
గోన గన్నారెడ్డి సాహిణి	౫౦౧
గోనబుద్ధారెడ్డి రంగనాథ } రామాయణము.	౫౦౩
గోనబుద్ధారెడ్డికూతురు కుప్పాంబ } శాసనము.	౫౦౫
రుద్రమదేవి అంగరక్షకులు	౫౦౬
గణపతిదేవచక్రవర్తికూతురు } గణపాంబ.	౫౦౭
మార్కోపోలో ఆఱునేల్నాటి } వర్ణనము.	౫౧౦

పదుమూడవ ప్రకరణము.

త్రిశతవీరగణ కులమను మున్నూఱుకాపుల చరిత్రము ౫౧౩

పదునాల్గవ ప్రకరణము.

శ్రీ వీరప్రతాపరుద్రదేవ చక్రవర్తి పాలనము. ౫౩౫

ఏకశిలానగరము - ౫౩౬

నాగయ గన్న మంత్ర -

౫౩౭

ఎల్లయనాయకుడు - మేచయ
నాయకుడు.

౫౩౯

బెండపూడి అన్నమాత్యుడు
సాహిణి మారుడు - భాస్కర
రామాయణము.

౫౪౦

ప్రతాపరుద్రుడు త్రిపురాంత
తాంబదేవుల జయించుట.

౫౪౧

శైవమత ప్రాబల్యము - జైనమత
నిర్మూలనము.

౫౪౨

జైనులు బ్రాహ్మణులను శపించుట.

౫౪౩

ఏకశిలానగరములోని ప్రసిద్ధ
దేవాలయము.

౫౪౪

శైరవార్చనము

౫౪౫

మైలార దేవుడు.

౫౪౬

వీరపురుషాణధనము.

౫౪౭

ఘటికాయంత్రము, పూటకూళ్ళు

౫౪౮

మాచలేవి వారాంగన

౫౪౯

పద్మనెదవ ప్రకరణము.

శ్రీ వీరప్రతాప రుద్రదేవచక్రవర్తి
పాలనము -

మహమ్మదీయుల దండయాత్ర

౫౫౦

అల్లాఉద్దీను దక్కను
దండయాత్ర

౫౫౧

అల్లాఉద్దీను చక్రవర్తియగుట

౫౫౨

మలిక్ కాఫూర్ ప్రధమ దండయాత్ర	౫౬౩
మలిక్ కాఫూర్ ద్వితీయ దండయాత్ర.	౫౬౫
మహమ్మదీయుల తృతీయ దండయాత్ర.	౫౬౭
ప్రతాపరుద్రుడు శ్రీశైలము నకు పోవుట.	౫౭౦
జుట్టయలంక గొంకారెడ్డి.	౫౭౧
ప్రతాపరుద్రుడు పాండ్య రాజులను జయించుట.	౫౭౨
ముప్పిడి నాయకుడు రవివర్మను జయించుట.	౫౭౪
అల్లాఉద్దీను మరణము, ఢిల్లీలో అల్లకల్లోలము	౫౭౫
భాషాభివృద్ధి	౫౭౭
పరిపాలనా వివరణము.	౫౭౮
ఇతర ప్రశిద్ధ సేనానాయకులు	౫౭౮
రాజ్యవిస్తారము.	౫౭౯
ఆంధ్రులు మహమ్మదీయుల నోడించుట.	౫౭౯
తురుష్కుల కడపటి దండయాత్ర.	౫౮౨
• అనుబంధము.	1

చిత్రపటములు.

౧. గ్రంథకర్త.
౨. కీ॥ శే॥ కొమ్మతూజు లక్ష్మణరావు పంతులుగారు.
౩. పద్మాక్షి ఆలయమునందలి జైనవిగ్రహము.
౪. పద్మాక్షి ఆలయమునందలి జైనవిగ్రహము.
౫. భీమేశ్వర ఆలయము.
౬. వేయిస్థంభాలగుడి.
౭. పద్మాక్షిగుడిలోని యక్షుని విగ్రహము.
౮. పూజ జరుగుచున్న పద్మాక్షిగుడిలోని విగ్రహము.
౯. ప్రతాపరుద్రుని శిరస్సు.
౧౦. పద్మాక్షి దేవాలయము.
౧౧. ఉత్తరకొండనుగల జైన విగ్రహము.
౧౨. హనుమకొండ సహస్రస్థంభ దేవాలయము—మంటపము.
౧౩. హనుమకొండ సహస్రస్థంభ ప్రధానాలయము.
౧౪. కాకతీయ సామ్రాజ్యము.

కాకతీయాంధ్రరాజ్యముగ చరిత్రము.

మొదటి ప్రకరణము

— — —

ఈ కాకతీయాంధ్ర సామ్రాజ్యమును దక్షిణాపథమున నాంధ్ర దేశమున మొట్టమొదట పునాదులువేసి స్థాపించినవాఁడు కాకతి ప్రోలరాజున నాతఁడు. కనుకనే యీసామ్రాజ్యము చరిత్రమున కాకతీయాంధ్రసామ్రాజ్యమని వ్యవహరింపఁ బడుచున్నది. ఈ కాకతి ప్రోలరాజు పండ్రెండవ శతాబ్ది మొదటను సత్యాశ్రయకుల తిలకుఁడును, పశ్చిమ చాళుక్యకులాభరణుఁడును, సమస్త భువనాశ్రయ శ్రీ పృథ్వీనల్లభ మహారాజాధిరాజ పరమేశ్వర పరమ భట్టారక బిరుదాంచితుడైన యాఁత విక్రమాదిత్య చక్రవర్తికి సామంతుఁడై యాంధ్రదేశములోని సర్వసాహిర మండలమును బరిపాలించుచుండెను. ఇతఁడు రాజ్యతంత్రజ్ఞుడైన మహా యోధుఁడు. ఇతఁడా పశ్చిమచాళుక్యచక్రవర్తి లోకాంతరగతుఁడైన వెనుక అనఁగా క్రీ. శ. ౧౧౨౬ నకుఁ దరువాత స్వతంత్రుఁడై యీ మహా సామ్రాజ్యమునకుఁ బునాదు లేర్పఱిచి ప్రఖ్యాతిఁగాంచిన వాఁడు. ఈమహాసామ్రాజ్యము పేరుప్రఖ్యాతులతో నిన్నూఱు సంవత్సరములు ప్రవర్ధమానముగ వర్ధిల్లినది గావున నీకాలమునాటి యాంధ్రదేశ పరిస్థితుల పరిణామ చరిత్ర మెట్లుండెనో తెలిసికొన వలెనని యెల్లవారు నపేక్షించుచుండురు. ఇందునుగూర్చి నా కుఘ

లభ్యములయిన యుపకరణములనుబట్టి శక్తికొలదిఁ దెలిసికొనఁ బ్రయత్నించి తెలిసికొన్నదానిని నీ గ్రంథరూపమున దేశీయులకు నివేదించుచున్నాను.

కా క తు లు, కా క తీ యు లు.

ఈ కాకతి ప్రోలరాజు కాకతి రాజవంశమున జన్మించిన వాడని స్థానిక గాథలవలనఁ దేటపడుచున్నది. ఇంతియగాక యీ కాకతిరాజవంశము కాకతీయ రాజవంశమనియు, కాకత్య రాజవంశమనియు, మరియు కాకర్త్య రాజవంశమనియుఁగూడ వ్యవహార నామములతో నొప్పుచున్నట్లు శాసనములంబట్టియు, గ్రంథములను బట్టియుఁ దెలిసికొనుచున్నాము. కాని, ఇందలి “కాకతి” శబ్ద మెట్లు వచ్చినదో బోధపడక యిది వంశనామమా, కులనామమా, జాతినామమా లేక యేదైన నొక తెగ నామమా యని చరిత్ర పరిశోధకులలో నొక ప్రశ్నముపుట్టి పలువిధాభిప్రాయములు వెలువరింప నారంభించిరి. ఈకాకతీయరాజవంశ చరిత్రమును వివరించుటకు ముందు ముఖ్యముగా నీశబ్దవిచారము చేయవలసియుండును. కాకతిశబ్దమునకు వరుసగ కాకణ్డి, కాకణ్డి, కాకణ్డి, యనునవి పూర్వరూపాంతరములని జైనవాఙ్మయమునుబట్టియు, బౌద్ధవాఙ్మయమును బట్టియు, ప్రాచీన శాసనములనుబట్టియుఁ గన్పట్టుచున్నది. వీని నన్నిటిని బరిశోధించిచూచునపు డత్యంత ప్రాచీనకాలము ననే యీ పేరిటితెగ యొకటి భారతవర్షము నందంతటను వ్యాపించి యుండినటుల మనము తెలిసికొనఁ గలుగుచున్నాము. ఆధ్యాత్మిక శాస్త్రమునందు “కాకీ” యను శబ్దము జీవునకుఁ బర్యాయపదముగ వాడఁ బడియుండుటచేతఁగూడ నీప్రాచీనత్వమును స్థిరపఱచు

చున్నది. 1 ఆధ్యాత్మికశాస్త్రముమూల యటుండనిచ్చి చారిత్రకముగ జూచినను నీపేరిట నొక ప్రత్యేక సంఘమున్నటల గన్పట్టుచున్నది. ఇట్టి సంఘముండుటచేతనే భారతవర్షమున నాసేతు హిమాలయము నేరాష్ట్రభాగమునఁ జూచినను నాపేరిటి గ్రామములో, పురములో, నగరములో యుగయుగముల నుండి వినవచ్చుచున్నవి.

1 శ్లో, కాకీముఖ క కారాంతము కారశ్చేతనాకృతిః

మ కారస్యతు లుప్తస్యకోఽర్థః సంప్రతిపద్యతే.

(ఉత్తరగీత. పృ అ. శ్లో ౭,)

తా. క + అక - అనునది “ కాకి ” అనఁబడును. సుఖదుఃఖములు దేనికి యుండునో అది ‘ కాకీ ’ అనఁబడును. కాకీ అనఁగా జీవుఁడు. మఱియు ఆకాశిశబ్దముయొక్క ముఖమునందు (అదియందు) గల క కారము కడపటనుండు అకారము విరాట్టనఁబడును కాకీముఖశబ్దమునందలి మకారముమీదనుండు ఉకారము చేతనమైన హిరణ్యగర్భస్వరూప (నాచక) మగుచున్నది. మఱియు ఈ కాకీముఖశబ్దమునందలి ఉకారమునకు ముందుండు మకారము అవ్యాకృత మనఁబడును. ఉకారమునందు అకారమును మకారమునందు ఉకారమును, ఓం కారమునందు మకారమును విక్యమైనపిదప అద్దొనినే పదార్థమని చెప్పవలయును. అనఁగా, అఖండానందాద్వైతసచ్చిదానందరూప లత్యాగ్ధమైన బ్రహ్మమే ఆపదార్థమని చెప్పవలయును. కావున ఈప్రణవైక్యానుసంధానమును చేయువాఁడు అబ్రహ్మమును బొందుచున్నాఁడు. (వావిళ్ళ రామస్వామిశాస్త్రులు అండ్ సన్స్)

(2) The word “Kakin” is the compound of ka-ak-in. The first syllable Ka means happiness, the second Ak means misery, and the third In denotes possessing: therefore one that possesses happiness and misery - the Jiva - is called “Kakin” or “Kaki”. Again the vowel ‘a’ at the end of the syllable Ka is the conscious manifestation of Mula-Prakriti or the Jiva form of the Brahma, therefore when ‘a’ disappears, there remains only the K which is the one great indivisible Bliss- Brahma- Translated by D. K. Lahiri, F. T. S., Bombay, Tatwa Vivechaka Press.

ఉత్తర మధురానగరమునందు క్రీస్తుశకము ౪-గి శతాబ్దుల నాటి మిశ్రభాషలో వ్రాయఁబడిన రెండు శాసనములు కనిపెట్టఁబడినవి. వానిలో నొకటి కాకతీయగణమును, రెండవది కాకతికుల విహారమును (Monastery) పేర్కొనుచున్నది.* ఇవి రెండును జైన బౌద్ధమతములతో సంబంధించినవి. భారతవర్షమున సుప్రఖ్యాతమైన సాంచీస్తూపము క్రీస్తుశకమునకు పూర్వము రెండవ శతాబ్దిలో పరిపాలన చేయుచున్న యాంధ్రరాజులలో నొకరగు శాతకర్ణిరాజుచే నిర్మాణము చేయఁబడినటుల దెలుపు శాసనమొకటి యాస్తూపము యొక్క దక్షిణద్వారమునఁ గన్పట్టుచున్నది. గుప్తరాజశక కాలమున అనగా క్రీస్తునకు వెనుక 412, 450 సంవత్సరములనాటి రెండు దాన శాసనములలోను “కాకనాడబోతా” యను పేరిట గొప్ప విహారము (Monastery) కలదని తెలుపుచున్నవి. మరియు కుషా రాజులలో జుస్క లేక వాసుదేవుని కాలమునాటి శాసనములలో నా ప్రదేశమునకు “కాకనాడ లేక కాకనన” అను పేరున్నటుల వ్రాయఁబడియున్నది. ఎక్కడను “సాంచి”యను పేరున్నట్టు చెప్పఁబడియుండలేదు. ఈకాకతీయ గణమువారి విహారమగుటచేతనే యావిహారమునకు “కాకనాడబోతా” యనియు, నాప్రదేశమునకు పాలీ భాషలో “కాకనాడనవ” యనియు పేర్లుగలిగి యుండవచ్చును† ఇంతియగాక మధురానగరము నందలి బౌద్ధ శాసనములోని “కాకతికుల విహార” మనునది యీ “కాకనాడ బోతా”

* 1 29 S. 20. Mathura (Kankali Tila, now Lucknow Provincial Museum) Jaina image inscription. 1891 Bühler Ep, Ind. Vol. I P. 383 P. No. 4.

2 140 Mathura Buddhist inscription on large slab 1870 mentioned by Dowson. Jour. Royal, As. Soc. New Series Vol I. P. 188 No. 28.

† Sanchi Bhopal State Imperial Gazetteer of India Central. India p. 263

యను గొప్ప విహారమేయై యుండవచ్చును. కాకతిశబ్దమునకు పూర్వరూపములలో కాకన్దిశబ్దము కలదని చెప్పియున్నాను. అప్పుడు కాకతు లనువారు కాకన్దలని గూడ న్యనహరింపఁ బడుచుండ వచ్చును. కనుకనే పాణిని తన “అష్టాధ్యాయిలో” త్రిగర్తషట్కముతో “దామన్యాది” ఆయుధజీవికగణమును జేర్చి చెప్పియున్నాఁడు. ఆదామన్యాది గణములలో “కాకన్ది” గణమునుగూడఁ బేర్కొని యున్నాఁడు.¹ జైన తీర్థంకరులలో తొమ్మిదవ వాడగు సువిధినాథుఁడు లేక పుష్పదంతునకు జన్మస్థానము లేక దీక్షాస్థానము కాకణ్డీ లేక కాకన్దీ నగరమని తెలియుచున్నది. కడపటి తీర్థంకరుఁడయిన శ్రీమహావీరవర్ధమాన తీర్థంకరునకు ౧౫ తరములకుఁ బూర్వపువాఁడయిన సువిధినాథుఁడు నేటికించుమించుగా మూఁడువేల సంవత్సరములక్రిందట కాకన్దీనగరమున నున్నట్లు విదితము కాగలదు. స్థవిరులలో నశిష్ఠగోత్రీయుఁడయిన ఋషిగుప్త కాకండకుఁడను నాతఁడు, కాశ్యపీయ, గౌతమీయ, వాసిష్ఠీయ, సౌరాష్ట్రీక - అను నాలుగు శాఖలును, ఋషిగుప్తీక, ఋషిదత్తీక, అభిగసన, అను మూఁడు కులములును గల మానవగణమును స్థాపించినవాఁడు. కౌతిక యను వంశనాశమమును ధరించిన సుస్థితుఁడును, కాకండక యను వంశనామమును ధరించిన సుప్రతి బుద్ధుఁడును వ్యాఘ్రూపత్యగోత్రము గలవారు. భారద్వాజగోత్రుఁడైన భద్రయశస్సను నాతఁడు ఉదేమాతిక గణములోఁ నాల్గుశాఖలలో “కాకండిక” యను శాఖగలదు బుద్ధుని మరణానంతరము నూలు సంవత్సరములకు బౌద్ధసిద్ధాంతములలోఁ బండ్రెండు శాస్త్రార్థ విషయములనుగూర్చి వై శాలి నగరములోని బిక్షువులలో వివాదము పోసఁగినపుడు నచ్చటికి

1. సూ. దామన్యాది త్రిగర్తషష్టాచ్చః, పా. 5-3. 116 (బ్రహ్మశ్రీ పెండ్యాల సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రిగారి మహాభారతచరిత్రము పేజీలు 290-91 చూడఁడు)

కాకండకుని పుత్రుడగు యశుడనువాడు విచ్చేసి మహావనము లోని కూటాగారమును కొండపై నివసించెనని చెప్పబడియున్నది.¹ గుంటూరు మండలములోని “కాకాని” యను నామములుగల గ్రామములకుఁ బూర్వము “కాకాండి” యను నామమే వ్యవహరింపఁ బడుచున్నట్లు గన్పట్టుచున్నది.² భారతవర్షమున కాకతులు, కాకన్దులు, కాకణ్డులు ననుపేరిట నొకమానవ గణమున్నట్లు ఋజువయినన్నప్పుడా తెగవారి పేరిట గ్రామములుకూడ నున్నవనుటలో సత్యమేమియు నుండఁజాలదు. పాశ్చీన కాలమున భారతవర్షములో తమ తెగలపేరిటి శక్తులను పూజించెడి శాక్తేయ మతము విస్తరించి యుండినపుడు కాకతీయ గణములవారు తమ పేరిట “కాకతి” యను శక్తిని ప్రతిష్ఠాపించి పూజించెడువారనిచెప్పట సత్యమునకు దూరముగాదు. అట్టిశక్తి పూజింపఁబడుచుండుటచేతనే “కాకతి” యను నామమును ముఖ్యముగా స్త్రీలును, రాణులు మొదలగు వారికిఁబెట్టి వ్యవహరించుట వింతవిషయముకాదు. ఈ “కాకతి” యను శక్తి నే జైనులు కూష్మాండిని, పద్మావతి యనియు, బౌద్ధులు తార యనియు, శైవులు దుర్గాయనియు మాఱు పేర్లతో వ్యవహరించి యుండిరేమో యని యనుమానించుటకు వారివారి వాఙ్మయములనుబట్టి యవకాశ

1 The Indian Sect of Jains by Johaun George Buhler C. I. E. L. L. D Ph. D.. edited with an outline of Jaina Mythology by Jas Burgess C. I. E. L. L. D, F. R. I. E.

2 No. 702 (A. R. No. 250 of 1892)

On a Pillar in a front of the Veerabhadra Temple Kakandi-puram. Renturi Chittheyamantri constructed the Temple of Veerabhadra in the time of Krishnadevaraya.

కాకాండిపుర వీరభద్రస్వరూప స్వామీకారసన్మంటప

ద్వార శ్రీకరగోపుర ప్రవిల సత్కల్యాణివేదాధ్యయః.”

మిచ్చుచున్నది. బౌద్ధజాతకకథలలో “కాకాతి” యను జాతకకథకలదు. 1 ఇందు కాశీదేశపు రాజగు బ్రహ్మదత్తుని కుమారుని భార్యపేరు “కాకాతి” యని గలదు. ఈకథను బుద్ధుడు తనకు పూర్వముజరిగిన కథను తనశిష్యునకుఁ జెప్పినట్లుగా గలదు. ఈవైనుడివినవిషయముల నన్నిటిని పరిశీలించినపుడు బుద్ధునకు పూర్వమునుండియు “కాకతి” శబ్దము వ్యవహారమున నేదోరూపమున వ్యవహరింపఁబడుచుండినటుల బోధపడఁగలదు. కాఁబట్టి “కాకతి” యనునది యొకగ్రామ నామమును బట్టి యేర్పడిన పంశనామముగాఁ గన్పట్టదు. “కాకతి” యనుపేరుగల దుర్గ కులదేవతగా నారాధించు వారగుటచేత నేకశిలానగరేశ్వరులకు కాకతీయ సంజ్ఞకలిగినట్లు విద్యానాథకవి “ప్రతాపరుద్రయశోభూషణ” మని నామమిడి తానురచించిన యలంకార శాస్త్రగ్రంథము నందును, తద్గ్రంథమునకు “రత్నాపణ” మను పేరిడి వ్యాఖ్యరచించిన కుమారస్వామి సోమయాజి తన రత్నాపణ వ్యాఖ్యాన గ్రంథము నందును, వక్కాణించియున్నారు, 2 మఱియు కాకత్యయను పరశక్తియొక్క కృపచేత గుమ్మడితీగెకు నొకపుత్తుఁడు పుట్టగా నతనికులము కాకతీయ సంజ్ఞఁ బరగుచుండెనని అని తల్లి కలువచేఱుశాసనమునఁ బేర్కొనఁబడి యుండెను. 3 ఇట్లు రెండవ ప్రతాపరుద్రుని యాస్థాన విద్వత్కవియగు విద్యానాథుఁడుమాత్రమే

1 Vol. VIII, No. 327 Kākāti Jataka, By Professor E. B. Cowell.

2 కాకతీయ కులదుర్గాదేవీసమారాధనేన విజయప్రస్థాన మంగళంకృత్వా. (ప్రతాపరుద్రీయము, నాటకప్రకరణము, ప్రథమాంకము)

కాకతిర్నామ దుర్గాశక్తిరేకశిలానగరేశ్వరానాం
కులదేవతాసాశక్తిర్భజనీయాస్యేతి కాకతీయః”

(ప్రతాపరుద్రీయ వ్యాఖ్యానము)

3 కాకత్యాః పరశక్తేః కృపయా కూష్మాండవల్లికాకాచిత్
పుత్త్రమనూత తదేత్కుల మనఘం కాకతీయసంజ్ఞమభూత్.

(ఆం. సా. ప. సంపుటము ౨)

గాక యాతనికి నూతేండ్రతరువాత, అనగా, పదునేనవ శతాబ్ది మొదటిభాగమునను మధ్యభాగముననున్న అనితల్లియు, కుమార స్వామిసోమయాజియు కొంచె మించుమించుగా సమకాలికులైయుండుటచేత వారిచే లిఖింపబడియున్న లేఖనములనుబట్టి “కాకతి” యను నది తద్వంశీయులయిన రాజులకు “కులదేవత” గా నుండెననుమాట విశ్వసింపఁదగినది గాని చులకనఁగాఁ ద్రోసివేయఁ దగినదికాదు. మఱియు నాకాలమున నేకశిలానగరమున “కాకతమ్మ” దేవాలయమున్నట్టును, ఆమె తన్నగర పౌరవులచే సేవింపఁ బడుచున్నట్టును వల్లభామాత్య ప్రణీతమగు క్రీడాభిరామమును గ్రంథమునఁగూడ వర్ణింపఁబడియుండెను.* ఈకాకతమ్మపాటను గొల్లలు పాడుచుందురు. ఈమె పార్వతియొక్క యవతారముగఁ జెప్పఁబడుచున్నది. మొదకుమండలములో అల్లాదుర్గముకడ కాకతమ్మ గుడి కలదని చెప్పదురు. ఓరుగల్లులో కాకతమ్మ బావి కలదని వినుచున్నాము. ఇదియునుంగాక మంజరీ ద్విపదలలో వ్రాయఁబడిన కాకతమ్మ కథ

* సీ. పద్మలోచన భృగు బ్రహ్మసంయమివంశ

పరిపాటికభినవాభరణమయ్యె

రమణి త్రేతాద్వాపరముల సంధ్యావేళ

మగనితోఁ బెక్కెండ్లు మనువుమనియె

నెలతకానకకన్న నెయ్యంపుఁగొడుకుచే

జంపించె ముయ్యేడుసారు లరుల

తరుణి హైహయరాజ దంతాస్థిపటలంబు

గవడపేరుఁగఁజేసి కట్టె నటుత

గీ. మండపాకను బెనుపాక మాహురమున

నాగవరమున పోలాసననిచె నిండి

యోరగంట వసించె నీలోత్పలాక్షి

కాకతమ్మకు సెదోడు ఏకవీర. ”

(క్రీడాభిరామము.)

“మాతపురాణ” మనుపేరిట జానపదులచే నిప్పటికిని నాంధ్రదేశమున బాడుకొనఁ బడుచుండుటను మనము కనుగొనుచున్నాము. ఈకథ కేవలము పుక్కిట పురాణగాథలతోఁ గూడుకొని విశ్వాసార్థములుగాని విషయములతోఁ గూడుకొని యున్నను కాకతమ్మకు కాకతీయులకుఁ గల సంబంధమును సూచించుచునే యున్నది.*

ఇట్లుండినను కాకతీయసంచికా సంపాదకులు “కాగతి” యను నది మైసూరు రాష్ట్రమునందలి పి.మోగమండలములోని యొక గ్రామమసియు, ఆగ్రామమునకు పెద్ద (అధికారి) గానున్న పురుషుఁడొకఁడు రాజ్యమును సంపాదించుకొనుట కాంధ్రదేశమునకు వచ్చి తనగ్రామ నామమును మఱచిపోకుండుటకై జ్ఞాపకార్థము “కాకత్య” యను విశేషణమును తననామమునకు తగిలించు కొన్నాఁడనియు, అతఁడే యావంశమునకు మూలపురుషుఁడగుటచేత నాతనివంశము వారెల్లరును “కాకతీయ” సంజ్ఞఁ బరగుచున్నారనియు నపహాస్యభావనమగునట్లుగాఁ దమ యపూర్వ పరిశోధన మను నూత్న తేజస్సు బ్రతికలలోఁ బ్రజ్వలింపఁజేసిరి. ఈయపూర్వ పరిశోధకుఁడిట్లు రాజమహేంద్రపురమునఁ బ్రచురింపఁబడు నాంధ్రేతిహాస మండలివారి త్రైమాసిక పత్రిక యందిట్టి నూత్న తేజస్సును బ్రజ్వలింపఁ జేయుటతో మాత్రము తృప్తిఁజెందియుండక తమయపూర్వ చరిత్ర పరిశోధనా కౌశల్యమును మండలివారిటీవలఁ బ్రకటించిన “కాకతీయ సంచిక” లో “కాకతీయుల చరిత్ర” మను సంపాదకీయ వ్యాసమున నీక్రింది పంక్తులలోఁ జూపియున్నారు.

“సాధారణముగ గృహనామములు నివాసస్థానములనుండియే పరిగ్రహింపఁబడుచుండును. పిల్లలమఱి బేతిరెడ్డి, వెల్పాటి కులోత్తుంగ చోడ గొంకరాజు, ఓరుగంటి ప్రతాపరుద్ర దేవమహారాజు మున్నగు

* శ్రీమాతపురాణము. R. No. 693; K. 2, 68.

నామములిందులకుఁ దార్కాణములు. అటులనే కాకతీయ పదము నకు సరియగు పదమే నామముగాగల గ్రామమేదైన నున్నదియాయని చూచినచో మనకు మైసూరు రాజ్యమున “కాగతి” యను నొక గ్రామము గన్పడుచున్నది. దీనినుండి గుండ్లనయ నాతని పూర్వులును మొదట నీకాగతి గ్రామమునందుండెడి వారనియు, నీతఁడాగ్రామ నామమునే పరిగ్రహించెననియు దోచుచున్నది.”

ఈతమవాదమునకు బలము నొసంగుటకై ఈగ్రామమాంధ్రదేశపు సరిహద్దుల నున్నదనిగూడఁ దెలిపియున్నారు*.

ఈకాకతీయను నామముతో నొప్పెడుగ్రామములు పెక్కులు భారతవర్షమునందంతటను గన్పట్టు చుండఁగా మైసూరు రాష్ట్రమునందలి పి.మోగమండలములోని గ్రామమొక్కటియే వీరికి గన్పట్టుట వింతగా దోచుచున్నది. కాకతీయసంచికా సంపాదకుని యను భవములో దొలిసారి వినఁబట్టిన గ్రామ మిదియే మైయుండుటను గాఁబోలు నిట్టి యభిప్రాయమును వెల్వరించుటకు సాహసించిరి.

విశాఖపట్టణమునకుఁ బశ్చిమముగా నైఋతిమూలను ౪౮ మైళ్ళదూరమున “కాకిత” యను గ్రామము గలదు. బొంబాయి రాష్ట్రములో సాంగ్లీసంస్థానములోని మహారాష్ట్రజాగీరులో బెల్లామునకు త్తరముగా ౯ మైళ్ళదూరమున “కాక్తె” యను గ్రామము గలదు. ఈకాకతీయ సంచికా సంపాదకునినలెనే చరిత్ర పరిశోధనమున కించిదనుభవముగల మఱియే యువకుఁడైనను పైనేదేని నొక గ్రామమునుండి యాగ్రామాధికారిగా నున్న పురుషుఁడొకఁడు రాజ్యమును సంపాదించుకొనుటకై యాంధ్రదేశమునకు వచ్చి తనగ్రామ నామమును మఱచిపోకుండుటకై జ్ఞాపకార్థము “కాకత్య” యను విశేషణమును దననామమునకుఁ దగిలించు కొన్నాఁడనియు, అతఁడే

* కాకతీయసంచిక, పేజీ ౮.

యావంశమునకు మూలపురుషుడగుటచేత నాతని వంశమువా రెల్ల
రును కాకతీయ సంజ్ఞను బరఁగుచున్నారనియు నపహాస్యజనఃముగా
నూత్న తేజస్సును పత్రికలలోఁగాని చరిత్ర గ్రంథములలోఁగాని
పఱపినయెడల నెట్లు ప్రత్యుత్తరమిచ్చి యీ కాకతీయ సంచికాసంపా
దకుఁడు తన నాదమును సమర్థించుకో గలుగునో నేనూహింపఁజాల
కున్నాను. సంస్కృతాంధ్ర భాషలలో వ్రాయఁబడిన శిలాతామ్ర
శాసనములలోను, శాస్త్ర కావ్య గ్రంథములలోను వ్యక్తీకరింపఁ
బడిన “కాకత్య, కాకర్త్య” శబ్దముల వ్యుత్పత్త్యర్థములను వీరు గ్రహిం
పఁగలిగి యున్నయెడల నిట్లు వ్రాయుటకు సాహసిందియుండరు. *
ఇయ్యది (వీరిసిద్ధాంతము) కాకతీయరాజుల సంప్రదాయ విశేషము
లకు విరుద్ధముగాఁ గల్పింపఁబడిన వ్రాతయని నిస్సంశయముగా
నుడువగలము. కాకతీయసంచికా సంపాదకున కిట్టి యూహజనించు
టకు నీకింది విషయము కారణమై యుండవచ్చును. కాకతి గణపతి
దేవచక్రవర్తి పరిపాలన కాలమునఁ అనఁగా క్రీ. శ. 1260 సంవత్స
రమున నాతని మంత్రియగు దేవరాజయొక్క నల్వరుపుత్తులలోను
రెండవవాడగు తిక్కచమూపతి యేఁబదిమంది బ్రాహ్మణులకు
గారవపాడు (గారపాడు) గ్రామము నగ్రహారముగా నొసంగి దాన
శాసనము వ్రాయించెను.† ఆశాసనములో గణపతిదేవచక్రవర్తి
వంశము వర్ణింపఁబడియెను.

* కాకణ్డియ - కాకణ్డియ - కాకణ్డియ - కాకర్తియ = కాకత్య. కాకణ్డి
శబ్దముయొక్క సంస్కృతస్వరూపపరిణామమును దెలుపునట్టి శబ్దమే కాకత్యశబ్దము.

కాకరణ్డియ - కాకరణ్డియ - కాకరణ్డియ - కాకరర్తియ - కాకరితియ =
కాకర్త్య = కాకరణ్డియశబ్దముయొక్క సంస్కృతస్వరూప పరిణామమును దెలుపు
నట్టి శబ్దమే కాకర్త్యశబ్దము.

† Ep. Ind. Vol. XVIII, No. 41, the Garavapadu Grant of
Ganapathideva, Saka 1182. pp. 346 to 355. Annual Report on
Epigraphy for 1916 17, page 122.

విష్ణునాభి కమలమునందుండి బ్రహ్మ జనించెననియు, నాతని కంటినుండి యాదిత్యుఁ డుదయించెననియు, నాతని వంశమున మను వృద్ధునించెననియు, నామనువంశమున కరికాళ-చోళ-దేవుఁడుపుట్టి యా ఖేటఖేలనార్థము నానాదేశములు సంచారముచేసి తుదకు దక్షిణా పథమునకు విచ్చేసి “కాకతిపురమును” జేరి తన విస్తృతమగు స్కంధావారమునకునావిస్తృతప్రదేశమునునిలయముగాఁ జేసికొనియె ననియు నతనివంశమున రణదుర్జయుండగు దుర్జయరాజు జనించె ననియు నతని ప్రతిష్ఠా పనమే తద్వంశ్యులయినరాజులను కాకతిరాజు లనుగాఁ జేసెననియు ప్రజలు చెప్పుకొనుచున్నారని యందు వ్రాయఁబడియుండెను.*

ఈతామ్ర శాసనమునుగూర్చి దొరతనమువారి శాసనపరి శోధన కార్యాలయమువారు 1916-17 సంవత్సరమున దొరతనము వారికి నివేదించిన నివేదికయందు సంగ్రహముగాఁ దెలిపియున్నారు. దీనినిగాంచి కాకతీయ సంచికా సంపాదకుఁడు పి.మోగమండలము లోని “కాగతి” గ్రామమును తాను మొట్టమొదట వినియుండుటచేత పై శాసనములోని కాకతిపురమే తామువినియున్న “కాగతి” గ్రామ మై యుండునన్నభావముతో తామప్రయత్నముగాఁ గనుగొన్న నూత్న తేజస్సు తమనుండిగాక యితరులనుండి యెక్కడవ్యాప్తిగాం చునోయని భయంపడి తొందరలో వెల్వరించినట్లు గన్పట్టుచున్నది గాని సంగతి సందర్భములను పూర్వపర సందర్భములను గుర్తించి వ్రాసినట్లు గన్పట్టదు. అదట్లుండనిండు.

* తడభిషనస్తనో (ధ)రిత్రోమశి (ష)నిమాంకరికాలచోళదేవః

దిశిదిశిమృగయాచ్ఛలేనఖేలన్నపగతవానయాదక్షిణాపథం (౧౧)

పురంసకాకతిరితి ప్రఖ్యాతం తత్రభూపతిః

ప్రాప్యా(న్మ)నస్తహిస్తోరం స్కంధావారమకల్పయత్. (౧౨)

ఆసీత్తదన్వయే రా(జా) దుర్జయోరణదుర్జయః.

యమపజ్ఞం వదంత్యస్య వంశ్యాన్ కాకతిభూభృతః. (౧౩)

ఈ గారవపాడు తామ్రశాసనమును శ్రీమాన్. సి. ఆర్. కృష్ణమాచార్యులవారు (Archeological Superintendent for Epigraphy, Southern Circle Madras) “ఎపిగ్రాఫియా ఇండికా” అను పత్రికలోఁ బ్రకటించి ఈ శాసనములోని విషయములపై కొంతవ్యాఖ్యవ్రాసి కాకతీయులనాటి సంప్రదాయపద్ధతులను పోదోచించి యొకనూత్న మార్గమును దొక్కియున్నారు. అదెంతవఱకు సమంజసముగా నుండఁగలదో విమర్శించి తెలిసికొనఁ బ్రయత్నింతము.

“ఈనంశము వారిశాసనములలోఁ గొన్నిటఁగరికాలచోళుఁడు వారి పూర్వులలోఁ బరిగణింపఁబడియున్నను, కరికాలచోళుఁడు దక్షిణాపథములోని కాకతిపురమును రాజధానిగఁజేసికొనియె నన్న విషయము మఱియే శాసనమునందును గానరాదు. కొన్నిశాసనములలో మాత్రము కాకతిపురముతోడ పూర్వులలోఁ గొందఱకు సంబంధముగలదని తెలుపఁబడియెను. ఇదివఱకుఁ బ్రకటంపఁబడని యొక శాసనము కాకతివంశమునకు “కాకతి” యనునది “కులపుర” మని తెలుపుచున్నది. * అటునంటిదే మఱియొక శాసనము “కాకతీయ

* No. 204 of the Madras Epigraphical collection for 1905.

ఈ శాసనము త్రిపురాంతకములో త్రిపురాంతకేశ్వరుని దేవాలయములో పంటమిదైకు నుత్తర భాగముననున్న లింగమున కెదురుగానున్న స్తంభమునకు నలు పక్కలను వ్రాయఁబడియున్నది. ఈ శాసనము నాతవాటిసీమాధిపతియైన బుద్ధరాజుఁ డెండవకొడుకయిన వక్కడివల్ల బిరుదాంచితుఁడగు రుద్రదేవుని వివాహముఁ జేసి కొన్నట్టియు కాకతిగణపతిదేవచక్రవర్తి తోఁబుట్టువునగు మేళాంబిక త్రిపురాంత కేశ్వరుని దేవాలయసామిప్యమున మేళాంబికేశ్వరుని ప్రతిష్ఠాపించి యాలయము గట్టించినది. ఆమె తీర్థాములను గ్రామములోని చెలువుకిందను కొంతభూమిని, దీపముకొట్టకు 25 గొట్టెలను దానముచేసియున్నది. ఈ శాసనములో కాకతీయరాజవంశము వర్ణింపఁబడియున్నది.

పురవరాధీశ్వరుఁ” డని తెలుపుచున్నది.* ఇంతవఱకుఁ బ్రకటింపఁ బడని యొక తామ్రశాసనములో (క్రీ. శ. 945 సంవత్సరములో నిది) కాకర్మగుండ్యన యను నాతఁడు తూర్పుచాళుక్యరాజ్యమున రెండవ అమ్మరాజునకు సామంతుఁడుగ బేర్కొనఁబడియుండెను. వాని కుటుంబము “సామంతవైడ్డి” వంశమునకు సంబంధించినది “కాకర్మ” అను విశేషణపదము “కాకత్య” యను పదమునకు రూపాంతరమెకావున నయ్యది యాసామంతునకు సంబంధించిన ప్రదేశమని గ్రహింపఁదగును. కాకతీయనునది యొక పురాతనస్థలమనియు “కాకతి కాకత్య, కాకత లేక కాకతీయ” వంశనామము కలుగుట యాపేరుతో నొప్పెడు నొక పురనామముతో సంబంధించి, వది కాని కుమారస్వామి సోమయాజి యూహించినట్లొక యేదియేని కులదేవత నారాధించుటవలన నేర్పడినదిగాదనియు దాదాపుగా సత్యమనియు చెప్పవచ్చును వారు (ప్రతాపరుద్రీయ ప్రఖ్యాత వ్యాఖ్యాత) చెప్పినదే సత్యమగునేని నావంశము వారియసంఖ్యాక శాసనములలోఁ గొన్నిటివైనను ప్రస్తావింపఁబడుటగాని ప్రస్తుతింపఁ బడుటకాని జరిగియుండును. మరియు నావ్యాఖ్యాతకు నట్టికులదేవత యుండెనని తెలిసియున్నప్పుడు, పరిచయముగలిగి యున్నప్పుడు, అట్టికులదేవత “కాకతి” యను స్థలమునుబట్టియే వచ్చియుండును.

* No. 111 of 1902.

ఈశాసనము కాకతీయగణపతిచక్రవర్తిచేతనే ఓరుగల్లులోని ‘మట్టివాడ’ నుండి పోవు రోడ్డుమార్గమున ఖర్లాంగుదూరములో రోడ్డుప్రక్కను, ఎడమచేతిప్రక్కను (ఖానుసాహెబు తోటప్రక్కను గుండుబావిచెంతనున్న రాతిస్తంభముమీదను లిఖింపఁబడియున్నది. ఇందు శ్రీవీరభద్రేశ్వరదేవరకు అంగరంగభోగాలకై కొన్ని సుంకములను దానముచేసినట్లు వ్రాయఁబడియున్నది. ఇందే “శ్రీహన్మహామండలేశ్వర కాకతీయపురవరాధీశ్వర గణపతిదేవమహారాజులు” అని వక్కాణింపఁబడియున్నది.

గ్రామనామమునుబట్టియే గ్రామదేవతలకుఁగూడ నానామముగలిగిన దృష్టాంతము లనేకములు నిరూపింపవచ్చును.

కాంకెర్ కాకతిపుర మగునా ?

ఈపై నిరూపించిన యపూర్వవాదమంతయు నాచార్యుల వారిది. అనఁగా “కాకతి” యను పురనామమునుబట్టి వంశమునకుఁ గూడ నానామమునచ్చినదికాని “కాకతి” యను కులదేవతనారాధించుటవలన వచ్చి యుండలేదని వీరియభిప్రాయము. ఈగారన పాడు శాసనమును చదివెదమేని శాసనమును వ్రాయించినవారి యొక్కయు వ్రాసినవారియొక్కయు నుద్దేశ్యము “కాకతిపుర” మనునది యెక్కడిదియోగాక గణపతిదేవ చక్రవర్తికి రాజధానిగానున్న యేకశిలానగరమే యని విస్పష్టము కాఁగలదు. అదెక్కడనోయుండెనన్న భావముతో వ్రాసియుండలేదు. ఈపురనామమునుబట్టియే వారి వంశమున కానామముకల్గెనని యందెచటను సూచింపఁబడి యుండలేదు. ఆశాసనమునువ్రాసినవారి యభిప్రాయమున నేకశిలానగరముగాక కాకతిపురమనునది ప్రత్యేకముగా నెచ్చటనోయుండెనన్నభావమెచ్చటను గన్పటచియుండలేదు. ఇదంతయు వీరిస్వక ఫోలకల్పనముగాని వేఱొండుగాదు. వీరుమాత్రము పైశాసనము లోని విషయముల నన్నిటిని నొప్పుకొనుచు బస్తరురాజ్యమునకు నుత్తరముననున్న కాంకెరు సంస్థానమునకుఁ బ్రధానస్థానమగు “కాంకెరు” అను పురమే “కాకతి” పురముగానుండెనని నిర్ధారణ చేయుటకు సాహసించుట వింతవిషయము. వారు తమవాదమును సమర్థించుకొనుటకై యీక్రింది హేతువులను జూపుచున్నారు.

(1) “కాంకెరు” నకుఁ బ్రాచీననామముగానున్న “కాకెరా, కాకెయ్యిరా, కాకరాయా” అనుశబ్దములు “కాకతిపుర” మను

దానిలో “కాకతి” శబ్దమునుబోలియున్నవని కాకతిశబ్దముయొక్క యుచ్ఛారణములని.

(2) క్రీ. శ. ౬వ శతాబ్దిలోనున్న దాక్షిణాత్యరాజగు కరికాళచోళునితో కాకతిరాజులకుసంబంధము, కరికాళచోళుని సామంతుఁడుగాఁ జెప్పకొన్న చోళసామంతుఁడు చంద్రాదిత్యమహారాజు క్రీ. శ. ౧౧౬౧ సంవత్సరప్రాంతమున (శా. శ. ౯౮౩) నాసామీప్యమున బస్తరురాజ్యమునఁ బరిపాలించుటయుఁగూడ “కాంకెరు” “కాకతి” యని గుర్తించుటకు సాధ్యమగుచున్నదని.

(3) రెండవప్రతాపరుద్రునితరువాత నాతనితమ్ముడు అన్నమరాజు తనపూర్వులరాజ్యమును తిరిగిరాబట్టుకొనుటకై బస్తరురాజ్యమునకువచ్చి యారాజ్యమునాక్రమించి తాను బరిపాలించుట.

(1) ఇందు మొదటి హేతువునుగూర్చి ప్రప్రథమమున విచారింతము. ఎఫ్ గ్రాఫియా ఇండికా పత్రికా సంపాదకులగు హీరానాంద శాస్త్రిగారు వీరుచూపినశబ్దసామ్యమును నధిక్షేపించియున్నారు. ఏల యధిక్షేపింపకుందురు? కాకతి యనుపేరుగల గ్రామములె చెక్కులు దక్షిణాపథమునందు గన్పట్టుచుండఁగా కాంకెరును బ్రఖ్యాతమైనదాని గానెన్ని ఆశబ్దమునకు కాకతిశబ్దముతో సామ్యముగలదని ముడివేట్టుటకు పలుత్రిప్పలు త్రిప్పనేల? శబ్దసామ్యమునకుఁ బలుపంచలకుఁ బరువులెత్తనేల? కరికాలచోళుఁడు దక్షిణాపథమునకువచ్చునప్పటికే కాకతిపురము ప్రఖ్యాతమైనదిగను, విశాలమైనదిగను శాసనముబట్టి స్పష్టపడుచుండెను. అట్టిప్రఖ్యాతి కాకతిపురముగాఁ దామునిరూపించెడి “కాంకెరు” నకుఁగలదని నిరూపింపవలదా? కాకతిపురమునకును, కాకతీయపురమునకు గలభేదమును గుర్తింపఁజాలకున్నారు. కాకతిపురమనఁగా నేపురము కాకతిశబ్దవిశేషణముచే నొప్పుచున్నదో యది కాకతిపురము. కాకతీయులచేఁ బరిపాలింపఁబడునట్టి

యేపురమైనను కాకతీయపురమనంబడును. గణపతిదేవుని యోగుగలు శాసనమునఁ గాకతీయపురవరాధీశ్వరుఁడని యున్నదిగావునఁ గాకతీయపురమనునది కాకతీయులకు రాజధానిగ నున్న యేకశిలానగరమునకే వర్తించునుగాని కరికాళుఁడు నివసించిన దక్షిణాపథములోని కాకతిపురమునకు వర్తింపఁజాలదు. ఏకశిలానగరము గణపతిదేవునకు పూర్వము కాకతీయరాజులచేఁ బరిపాలింపఁబడుటగాని, నిర్మింపఁబడియుండుటగాని జరిగియుండుటచే గణపతిదేవుని కాకతీయపురవరాధీశ్వరయని చెప్పియుండుట వీరివాదమున కెంతమాత్రము తోడ్పడఁజాలదు. గణపతిదేవుని తోఁబుట్టునగు మేళాంబిక త్రిపురాంతక శాసనములో కాకతీయపురము “కులపుర” మని చెప్పటకుఁ గూడ నిదియే కారణమై యుండును. ఈరెండు శాసనములు వీరివాదమును బలబఱచునవికావు. పురనామమునుబట్టి రాజవంశమునకు “కాకతీయ” సంజ్ఞ యేర్పడినయెడల కాకతిపురమునకు కాకతీయపురమనుట యెంత మాత్రము నొప్పుదు. కరికాలచోళుని వంశమునఁబుట్టిన దుర్జయుని సంతతి వారెల్లఁగను కాకతీయులమని చెప్పుకొనియుండకపోవుటకుఁ గారణమేమి? ఈగారవపాడు తామ్రశాసనము నాధారపఱచుకొని యిట్టిసిద్ధాంతములు చేయునపుడిందు తెలుపఁబడిన తదితర విషయములనుగూడ ప్రాధాన్యములుగానెంచి సమన్వయింపవలసియుండునుగదా. ఇందలి విషయమనఁగా దక్షిణాపథమునందు కాకతిపుర మున్నదని విశ్వసించినపుడు కరికాళచోళుఁడు త్తరదిగ్భాగమునుండి దక్షిణాపథమునకు వచ్చినవాఁడనుదానిని గూడ వీరువిశ్వసించియుండిరనియే యేర్పడుచున్నది. ఆఱవశతాబ్దిలో కరికాలచోళుఁడు దక్షిణహిందూదేశచరిత్రమున సుప్రఖ్యాతిఁ గాంచినవాఁడని వీరువ్రాయుచున్నారు. అప్పటికే కాకతిపురము గూడ సుప్రఖ్యాతమైనదిగానుండెనని శాసనమే తెలుపుచున్నది. ఈ

విశ్వాసము ననుసరించి కరికాలచోళుడు తెలుగువాడేకాని యన్యుడుకాడని సిద్ధాంతమగుచున్నది. ఇయ్యది తమిళగాథలకుఁ తమిళగాథలద్రవ్య దాక్షిణాత్యచరిత్ర పరిశోధకుల స్వాభిమానము అకుఁ నెంతయుం దలవఁపు గలిగింపక మానదు.

ఎవరికెట్లున్నను సత్యాన్వేషణపరులగువారు పక్షాభిమానము అతో నిమిత్తములేకుండ సత్యమును వెలికిఁ దీయవలసినవారై యుండురు. ఐక్ష్వాకులు మొట్టమొదట నయోధ్యాపురస్థితదేశమున వర్ధిలినవారుగాని తామ్రపరీతీరమునఁగాని, కావేరితీరమునఁగాని వర్ధిలినవారు గారు. ఐక్ష్వాకులలోనివాడగు కల్మాషపాదుడు పురాణములలో నర్ణింపఁబడి యున్నాడు. కరికాలచోళుడు గూడ నైక్ష్వాకులలోనివాడే. కల్మాషపాదుడన్నను, కరికాళుడన్నను శబ్దార్థ మొక్కటియనియే బోధపడుచున్నది. కరికాలచోళుఁ డిక్ష్వాకువంశీయుడని చెప్పినమాత్రముచేత కరికాళుని పంశమువారే ఐక్ష్వాకులుగాని తక్కినవారు కారని తలంపరాదు. అనఁగా నైక్ష్వాకులలో నూఱుశాఖలున్నవని వారిభావమై యుండును. ఆఱవశతాబ్దిలో కరికాలచోళుడు దక్షిణాపథమునందలి కాకితపురమునకు రాక పూర్వమే ఐక్ష్వాకులలో పూకియ, నగర, చలికి, తలవార శాఖల వారు మూడవ శతాబ్దిలోనే యాంధ్రదేశమున నున్నారని, అమరావతి, జగ్గయ్యపేట, నాగార్జునకొండ, రామరెడ్డిపాలెము, గుమ్మడి దొరుపు ప్రదేశములయందు ప్రాకృతభాషలో వ్రాయఁబడిన వారి శాసనములు గొన్ని బయలుపడుటమూలమున మనము దెలిసికొనుచున్నాము.

కరికాలచోళుడు దక్షిణాపథముచుండి కాకతిపురమునకు వచ్చెనో లేక శాసనములో చెప్పినట్లు ఉత్తరదిగ్భాగమునుండి దక్షిణాపథమునకువచ్చి కాకతిపురమున వసించెనో, ఏసిద్ధాంతము నను

సరించి యీవాదమునకుఁ దొడంగుచున్నారో ఆచార్యులవారు తెలియఁజెప్పలేదుగాని ధోరణిమాత్రము శాసనములోఁ జెప్పినదానిని విశ్వసించినట్లు గన్పట్టఁగలదు. ఈవిశ్వాసమునే వారు కలిగియున్న యెడల సత్యఁడు దక్షిణాపథవాస్తవ్యుడై యుత్తరమున గంగానది వఱకు దండయాత్రలు సలిపెనన్న తమిళగాథల నన్నిటిని ఖండించి యుండవలయును. అట్టిపని యేమియుఁ జేసియుండలేదు. ఈ శాసనములోని తక్కినవిషయముల సప్రమాణముగఁ దలంతురేని పైవిషయమునుగూడ సప్రమాణముగ నే గ్రహింపవలసి యుండును. సత్యమును దెలిసికొనుటకు బదులుగా నీకొత్త వాదమును దెచ్చిపెట్టి పరిశోధకులకు వృథాశ్రమమును గలిగించుచున్నారు. గారపపాడు శాసనములో నుదహరింపఁబడిన కాకతిపురము కాంకెరు మాత్రము కాదని స్పష్టముగాఁ జెప్పవచ్చును.

ఇంక రెండవ విషయము, చంద్రాదిత్యుఁడు కరికాళుని తన పూర్వునిగాఁ జెప్పుకొనుటయు, శాసనకర్తగూడ కరికాలుని కాకతీయులకు బూర్వునిగాఁ జెప్పుటయు, కాంకెరును కాకతిపురముగా మార్పుటకెంతమాత్రము తోడ్పడఁజాలవు. కాకతీయులు దుర్జయుని వంశమునఁ బుట్టినవారమని తెలుపుకొని యున్నారు. చంద్రాదిత్యుని పూర్వులయిన రేనాటిచోడులుగాని కరికాళచోళుని తమపూర్వునిగాఁ జెప్పుకొనియున్నవారుగాని దుర్జయుని తమపూర్వునిగాఁ జెప్పుకొని యుండలేదు. చంద్రాదిత్యుఁడు బస్తరురాజ్యమును బరిపాలించినంత మాత్రముచేత చంద్రాదిత్యుఁడు కాకతీయుఁడు కాఁజాలఁడు. కాకతీయులు వరాహలాంభనముగలవారు. చంద్రాదిత్యుఁడు సింహలాంభనము గలవాఁడు. దీనివలన కాంకెరు కాకతీనగరము కాఁజాలదు. ఇంతకంటె తేలిక వాదము మఱియొకటి యుండఁబోదు.

ఇంక మూడవ విషయము. రెండవప్రతాపరుద్రుని సోదరుఁడని చెప్పఁబడిన అన్నమదేవుఁడు బస్తరురాజ్యమునకుఁ దమరాజ్యము

పోయినతరువాత వలసపోయినవాఁడుగాని తమపూర్వులు రాజ్యము చేసినదానిని సంపాదించుటకుఁ బోయి యుండలేదనుట స్పష్టము. రెండవ ప్రతాపరుద్రుఁడు చంద్రకులమునందు బుట్టినను సూర్యవంశీయుల దయిన కాకతిరాజ్యమును గైకొని అవక్రపరాక్రమముతోఁ బరిపాలించినవాఁడు. అన్నమదేవుఁడట్లు చెప్పకొనకుండుటకుఁ గారణము తాను చంద్రవంశీయుఁడుగ నుండుటయే ఆచార్యులవారి కీవిషయము బోధపడియుండలేదు.

కాకతీయసంచికాసంపాదకుఁడు పైయాచార్యులవారి వాదమును దెలిసికొని కాంకేరును కాకతిపురముగాఁ జేయుటకు మనస్సు గొలుప నందున పి.మోగమండలములో కాగతి గ్రామమున్నదని కంటఁబడగానే పైయపూర్వకల్పసమునకుఁ దొడంగెను. గణపతిదేవచక్రవర్తి కాలమున పుట్టిన కొన్ని శాసనములలో కాకతీయవంశమునకు మూలపురుషుఁడు కరికాలచోళుఁ డను విషయము ప్రస్తావింపఁబడినది గాని యాతనికిఁ బూర్వమునఁ బరిపాలించిన వారిశాసనములలో దుర్జయుని ప్రశంసగాన నగునుగాని కరికాలుని ప్రశంసయే గానరాదు. తెలుఁగు చోడులెల్లరును కరికాళుని తమపూర్వునిగాను, అతఁడు కావేరితీరము నందలి యొరయూరుపురవరాధీశ్వరుఁడని చెప్పకొన్నది వాస్తవమునుటకు సందియము లేదుగాని కాకతీయులెన్వరు నొరయూరుపురవరాధీశ్వరులమని చెప్పకొనుకుండుటకుఁ గారణమేమో యోచించలేదు.

కాకతీయాన్వయ నిరూపణము.

కాకతిపురమునుబట్టియే కాకతీయాన్వయమేర్పడినదను వాదమును గొత్తగాఁదెచ్చిపెట్టిన వారి లేఖనములనుగూర్చిన వైఖరిఁ గొంతవఱకు చదువరులు గ్రహించియుందురు. కాని కాకతిపురము

నొకరు మైసూరు రాష్ట్రమునకును, మఱియొకరు బస్తూరురాజ్యమునకు
 తరభాగముననుండు కాంకెర్ సంస్థానమునకుఁ గొంపోయిరి. ఇంతకంటె
 విపరీతవాద మింకొకటి యుండఁబోదు. ఆచార్యులవార
 నుభవజ్ఞులై యుండియు వేఱుకారణమును బురస్కరించుకొని యట్లు
 వ్రాసియుందురు “కాకతి”యను పేరిటి పరశక్తిని దుర్గను కులదేవతగా
 నారాధించుటచే నాకాకతీయాన్వయ మేర్పడినదనిచెప్పట నొక
 న్యూనతగా భావించి యాచార్యులమును జక్కపఱుపనెంచి యీ
 కొత్తవాదమును దెచ్చిపెట్టియుందురు. ఇంతియగాక గారవషాడు
 తామ్రశాసనమునందు కాకతిపుర ముదహరింపఁబడి యుండుటచేత
 కాకతిపురమునకై వెదకులాడి యెక్కడను గానరాక తమ దృష్టిని
 కాంకెరుపైఁ బఱపిరి. కాకతీయసంచికాసంపాదకుని దృష్టి యట్టిది
 కాదు. ఆంధ్రేతిహాసమండలివారి త్రైమాసిక పత్రికయందువ్రాసిన
 వ్రాత కేవల మసంబద్ధమై యయ్యది కాకతీయరాజుల సంప్రదాయ
 విశేషములకు విరుద్ధముగాఁ గల్పింపఁబడిన వ్రాతయని నిస్సంశయ
 ముగా నుడువఁగలము. ఈయువకుఁడు “గుండ్యన రాష్ట్రకూటపద
 మును విడనాడి “కాకర్త్య” యను నుపసర్గను గృహనామమునకు
 సరియగునటులఁ బరిగ్రహించుటకుఁ గారణమేమియో దెలియదు”
 అని వ్రాసి యంతటితో నూరకొనక “మనకు మైసూరురాజ్యమున
 “కాగతి” యను నొక గ్రామము గన్పడుచున్నది. దీనినుండి గుండ్య
 నయు నాతని పూర్వులును మొదట నీ కాగతిగ్రామమునం దుండెడి
 వారనియు నీతఁ డాగ్రామనామమునే పరిగ్రహించెననియుఁదోచు
 చున్నది.” అనువాక్యములను నుటంకరించి యటుపిమ్మట నడుగు
 భాగమున (foot note) “నిర్దుష్టములగు నితరప్రమాణములు దొరకి
 నఁగాని దీనిని విశ్వసింప వలనుపడదు” అను వాక్యమును చల్లగాఁ
 జూరవిడ్చిచిరి. ఆంధ్రేతిహాసమండలివారి త్రైమాసిక పత్రికయందు

కాకతీయులనుగూర్చి తాము గరువముతోఁబఱపిన నూత్న తేజస్సును గూర్చిన వ్యాసము తమ “కాకతీయసంచిక” యందు పేరెత్తిన సాహసించినవారుకారు.* ఈయపూర్వపరిశోధకుఁడు తిక్కచమూపతి గారవపాడు తామ్రశాసనమునుగాని, కాకర్త్యగుండ్యనార్యుని మాగల్లు తామ్రశాసనముగాని సరిగాఁ బూర్తిగాఁ బఠించినట్లే గనపట్టదు.

ఇంతకంటెను విచారకరమగు మఱొక్కవిషయము నిచట తెలుప వలసియుండెను. “చోళులు మొదట దాక్షిణాత్యులుగనుండి పిమ్మట నాంధ్రదేశమున స్థిరపడి యాంధ్రులయినటులే కాకతీయులును దత్తమండలప్రాంతమందలి రాష్ట్రకూటవంశజులై యుండరెండవ అమ్మరాజు కాలమునాటి యాంధ్రదేశమున స్థిరపడి యాంధ్రులై యుండవచ్చును. కర్ణాటక దేశమునందలి కళ్యాణి చాళుక్యవంశజులగు కుబ్జవిష్ణువర్ధనాది సంతతివారలు కొన్నిపురుషాంతరములకుఁ బిమ్మటఁ దమ కర్ణాటకోత్పత్తిని మఱచి “జన్మభూమి శ్చలుక్యానాం దేశోవేంగీతివిశృతః” యని చెప్పకొనియుండుటయు పైయూహకు మఱియొక తార్కాణము. ఏది యెటులున్నను తెలంగానా ప్రాంతమున రాజ్యాధికారమును నెఱపి దిగంతవిశ్రాంతి గాంచిన చక్రవర్తులుగనుండిన ప్రోలరాజాదులుమాత్ర మాంధ్రులనుట నిర్వివాదాంశము.” అను వాక్యములు వీరి కెంతచరిత్రజ్ఞానము కలదో చెప్పకయె దెలుపఁగలవు. చరిత్రపరిశోధకునకు సత్యమునందు విశ్వాసముండి సత్యాన్వేషణమునకుఁ గడంగవలెను గాని వట్టి యార్భాటములతోఁ బ్రయోజనములేదని యాయువకుఁడెఱుంగకుండుట మిక్కిలి శోచనీయము. కాకతీయుల చరిత్రమును

* కాకతీయసంచిక - కాకతీయులచరిత్రమును సంపాదకీయవ్యాసములోని ౨ దవ పుటలో foot note లో 7 వ సంఖ్యగలదానిని చూడుఁడు.

వ్రాసి, కాకతీయసంచికను ప్రకటించిన సంపాదకుఁడు కాకర్త్యగుండ్యన శాసనమును నుదహరించియు కాకర్త్యగుండ్యన తనవంశమునుగూర్చి “సామంతప్రెడ్డిసంస్థకులమాసీత్” అని చెప్పకొని యుండఁగా నదేమిటో చక్కగాఁ బరిశోధించి విమర్శించి సత్యము తెలిసికొనక మైసూరునకుఁ బఱువెత్తుట యెందులకో బోధపడదు. సామంతప్రెడ్డికుల మనుటవలన నేదేని యొక తెగఁగా భావితమన్నను “తద్వంశవారినిధి వృద్ధికరః” అనికూడఁచెప్పఁబడియున్నదే. ఇదేమిటో తెలిసికొనకుండ దీనిని విస్మరించి “కాకతీయసంచిక” యని పెద్దపేరు పెట్టి వారివాతలు వీరివాతలు కలగాపులగముగావించిముందుండ వలసినది వెనుకను, వెనుకనుండవలసినవి ముందునుబెట్టి చెప్పవలసిన వానినివిడిచిపెట్టి యనవసరములయిన వానినిపెంచి కాకతీయుల కాలమునకు సంబంధించని రెండు మూఁడువందల సంవత్సరములతరువాత జరిగిన చరిత్రవిషయముల నెన్నెన్నో చేర్చసాహించుట నేలవిడిచి సాముచేయుటవంటిదై అపహాస్యజనకమగుచున్నది. కాకర్త్యగుండ్యనార్యుఁడు తన తండ్రిని తాతను శాసనములోఁ జెప్పకొనియున్నాడు గాని కరికాలవోళుని వంశమునఁగాని, దుర్జయుని వంశమున గాని జనించిన వాడనని చెప్పకొనకుండుటయు, సామంత ప్రెడ్డివంశమని చెప్పకొనుటయు, దుర్జయుని సంతతివారమని చెప్పకొన్న కాకతిబేత రాజువంశీయులకు నీతనికి నెట్టిసంబంధము కలదో నేశాసనమునందు ను గానరాకుండుటయు, కాకర్త్యగుండ్యనదక్క కాకతీయ రాజులు మఱెవ్వరు తమది సామంతప్రెడ్డికులమని చెప్పకొనకుండుటయు, తాతకు, తండ్రికిలేని కాకర్త్యవిశేషణమును దనకుమాత్రమే చేర్చుకొనుటయు, చాల వింతగాఁ గన్పట్టకమానదు. దుర్జయుని వంశమువాడనని చెప్పకొనకుండుటకుఁ గారణము పూర్వచాళుక్యుడయిన రెండవ అమ్మరాజువిజయాదిత్యునకు సామంతుఁడై నాతవాటిసీమను బరిపాలించు చున్నవాడగుటచేఁ జెప్పకొనియుండకపోవచ్చును. సామ

నైవేదికులమును సామంతవైడ్డి వంశముగానే చెప్పియుండుటచేత “వైడ్డి” యనుదాని కర్థమును గనుగొనవలయును. అయ్యది “ఒడయండు” అనుదాని సంక్షిప్తరూపమై “ఒడ్డి” పామర జనోచ్ఛారణములో, “వైడ్డి” గా మాటుటగా సంభవింపవచ్చును గావున “వైడ్డి” అనఁగా ప్రభువనియు, సామంతవైడ్డివంశమనగా సామంతప్రభువంశమనియు నే నభిప్రాయ పడుచున్నాను. ఈయర్థము గ్రాహ్యముగాకున్నయెడల సామంతశబ్దమున కర్థము దురూహ్యమగును. ఇతనికి ప్రభువయిన శ్రీ మన్మహారాజాధిరాజ, పరమేశ్వర, పరమబట్టారక, పరమబ్రహ్మణ్య బిరుదాంచితుడైన రెండవ అమ్మరాజవిజయాదిత్యుడను తూర్పు చాళుక్యరాజు శా. శ. ౮౭౭ వ సంవత్సరమార్గశిర బ ౧౩ శుక్రవారమునాఁడు అనఁగా, క్రీ. శ. 945 సంవత్సరము డిశంబరు 5 వ తేదీని పట్టాభిషిక్తుడై 970 సంవత్సరము వఱకు వేంగీదేశమును బరిపాలనముచేసిన వాఁడు గావున నాతనికి సామంతుఁడుగా నతవాటిసీమను కాకర్త్యగుండ్యనార్యుఁడు పరిపాలన చేసియుండుటచేత నాకాలమునందుండెనని మనము విశ్వసింపవచ్చును. ఈఅమ్మరాజవిజయాదిత్యుఁడు కళింగదేశమునకు బోయినప్పుడు వానిసవతి సోదరుడయిన దానార్జునుఁడు వేంగీదేశమును బరిపాలించుకాలమున మొదటివాని యనుమతిగైకొని కాకర్త్యగుండ్యనార్యుఁడు సూర్యగ్రహణ పుణ్యకాలమున కృత్సగోత్రీయుఁడును వెలివఱు గ్రామవాస్తవ్యుఁడును తనకు సంతోషము కలుగునట్లుగా “కార్పటి” వ్రతమును జేసినవాఁడు నగు ధర్మన్నయను బ్రాహ్మణునకు ఎరియరాష్ట్రకూటునకు వంద్యమాంబకుఁ బుత్రుడైన యీకాకర్త్యగుండ్యనార్యుఁడు నతవాటిసీమలోని (యిప్పటి పశ్చిమ కృష్ణామండలము) మాంగల్లు (మాగల్లు) గ్రామమును దానముచేసి యుండెను.

కార్పటి వ్రత మనఁగా శాననములో నిట్లు చెప్పబడియున్నది. త్రిరాత్రము లుపవాసముతో ప్రతిదినము పెందలకడ నిద్రనుండి

లేచి యధావిధిగా స్నానముచేసి బ్రహ్మచర్యమును సలుపుచు, సత్యమును పలుకుచు, పారిశుధ్యత నవలంబించి శ్రీతి, వదాన్యత్వము, దయగలిగియుండి, చేసిన తప్పును క్షమించుట మొదలగు లక్షణములను గలిగి వీక్షతో గడుపవలయును.*

కాకర్తుడా ? రాష్ట్రకూటుడా ?

ఈసామంత ప్రైక్షివంశమున జనించిన గుండ్యనార్యుడుతక్క కాకతీయ రాజవంశమున జనించిన మఱియేరాజును తమ శాసనములలో నెచ్చటను రాష్ట్రకూటులమని చెప్పకొనియుండకపోవుటయే గాని రాష్ట్రకూటశబ్దవిశేషణమును దమనామములకుఁ జేర్చుకొన్నట్లు గానరాదు. రట్టగుడయొక్క సంస్కృతిరాష్ట్రకూటశబ్దము. రట్టగుడులను ప్రజాసంఘమొకటి మన దేశమునందుఁ బ్రాచీన కాలమునుండియు, నభివృద్ధిగాంచుచున్నది. వీనినుండియే రాష్ట్రకూట రాజవంశీయ శాఖలుత్పన్నమయినవి. రాష్ట్రకూట రాజవంశములనుండి రట్టగుడు లవతరింపలేదు. ఎప్పుడును ముందు సంఘములు పుట్టి తరువాత వానినుండి రాజవంశము లుద్భవిల్లి వర్ధిల్లుచువచ్చినవని ఋజువు గలదు కాని రాజవంశములనుండి యాపేరిటి సంఘములుద్భవించినటు లంతగా ఋజువు గానరాదు. రాజవంశీయులను రాజులందురు. మనోరంజకముగఁ బరిపాలనముచేసి ప్రజలను రంజింపఁజేసిన వారిని మాత్రమే రాజులని వ్యవహరించిరి. కాకతిగణమునుండి కాకతీయ రాజవంశమును, రట్టగుడులనుండి రాష్ట్రకూట రాజవంశములును బుట్టినవని దృఢముగాఁ జెప్పవచ్చును. కాని రాష్ట్రకూట రాజవంశమునుండి కాకతీయ రాజవంశము పుట్టినదని “కాకతీయసంచికా”

* Report on Epigraphy 1917, page 118, para 24

(No. 1 of Appendix A) 1916-17. Deposited in the Government Museum, Madras,

సంపాదకుఁడు వ్రాసిన దానిని విశ్వసింపరాదని యీశాసనము దెలుపఁగలదు. కాకతీయశాఖ వేఱుగను, రాష్ట్రకూటశాఖ వేఱుగను జాటుచున్నది. కాకర్త్యగుండ్యన తండ్రితాతలకుఁ జేర్చిన రాష్ట్రకూటశబ్దమును జాతిపరమైనదిగ నూహింపరాదని తోచుచున్నది. పూర్వచాళుక్యుల తామ్రీశాసనములలో “రాష్ట్రకూట ప్రముఖాన్ స్సర్వేకుటుంబిన స్సమాహూయ” యనెడు వాక్యమునకు “రాష్ట్రప్రజలలో ప్రముఖులుగానుండి రాష్ట్రములో నుద్యోగస్థులుగానుండు వారను విశేషార్థమునే గ్రహింప వలసియుండును. ఇచట జాతిపరముగ నర్థము చెప్పరాదు. ఇదువది మూఁడు సంవత్సరముల క్రిందటనే నాంధ్రుల చరిత్రము రెండవభాగమును బ్రకటించిన కాలమున కాకర్త్యగుండ్యన శాసనము బైలకు రానందున నీకాకతీయరాజవంశమును రెడ్డివంశమునుగా భావించి తదనుకూలము లగు నభిప్రాయములను దెలిపినది వాస్తవమే. కాని నాతరువాతి వారెల్లరు నామార్గమునే యవలంబించిరి గాని యిందలి యాధార్థ్యమును గ్రహింపఁ జాలకపోయిరి. కాకతీయసంచికా సంపాదకుఁ డీ శాసనము నెత్తుకొని యుండియు, కాకర్త్యగుండ్యన తనది “సామంతప్రెడ్డి” వంశమని చెప్పుకొనియున్న దానిని సమన్వయింపఁ బ్రయత్నింపక ప్రెడ్డివంశము రెడ్డివంశ మెట్లయినదో వివరింపక, తెలిసికొనుటకు నైన ముందుకురాక యావిషయమునే చల్లగా జారవిడిచి నేను చెప్పినదానినే మరలచెప్పి దీనివలన “కాకతీయులు మొదట రెడ్లు తరువాత కమ్మవారు” నను శ్రీయుత చిలుకూరి వీరభద్రరావు గారి వాఁతలకు బాధకలుగుచున్నది.” యని నాపై దండయాత్ర సాగించిరి. కాకతీయులు రెడ్లని నేను వ్రాసినదానిని నొప్పుకొనుచు కమ్మవారనుటకు నధిక్షేపించి యుండబోలు. కమ్మనాటి రెడ్లను నేను కమ్మవారిని భావించి యపుడట్లు వ్రాసినమాట సత్యమైనను,

వీరి యభిప్రాయము ప్రకారముగా ఎఱ్ఱయగుండయలు రెడ్లయిన యెడల వారలు కమ్మనాటి రెడ్లనక మైసూరు రెడ్లనవలయునా? వీరిని నిజముగా రెడ్లయైనయెడల కమ్మనాటి రెడ్లని చెప్పట నాకంత విపరీతముగాఁ గనుబట్టదు. క్రీస్తుశకము మూడవ శతాబ్దిలో “మాధవీపుత్ర పురుషదత్తుఁ”డను నిక్షామనంశపు రాజు పరిపాలనముచేయుచున్న కాలమున నీప్రాంతము “కమ్మకరాత” మను పేరఁ బరఁగుచున్నట్లు జగ్గయ్యపేట స్తూపములోని వానిశాసనము తెలుపుచున్నది.* కర్మకరాత మె సంస్కృతములో కర్మకరాష్ట్రముగను తెలుఁగులో కమ్మనాడుగను న్యవహరింపఁ బడినది. ఇప్పుడు రెడ్డి వంశమును కమ్మనంశమును గాదు; “వైడ్డివంశ” మని స్పష్టమగుచున్నదే. బహుశః కాకతీయసంచికా సంపాదకులీ శాసనమును జదివియుండలేదని సందేహింపవలసి వచ్చుచున్నది. ఇయ్యది వారికి దృష్టిగోచరమై యుండునేని ప్రేరేతిని వ్రాయుటకు సాహసించి యుండరు. కాకర్త్యగుండ్యన తండ్రి తాతలకు రాష్ట్రకూట శబ్దమునుజేర్చి తనకుఁ జేర్పకుండుటయును, వారికిఁ జేర్పని కాకర్త్య శబ్దమును తాను చేర్చుకొనుటయుఁ జూచినప్పు డీ కాకతీయసంపాదకుని కాశ్చర్యము కలిగించినదే గాని “సామంతవైడ్డి” వంశమనునది వారికెట్టి భ్రమమును పుట్టింపఁజాలక పోయినది. ఏకమూర్తిలో మూర్తిత్రయము గన్పట్టుచున్నది. మరియు “గుండ్యనార్యః, కాకత్య గుండ్యన నామధేయః” అని చెప్పుకొన్నాఁడు. ఈశాసనము వ్రాసినది పోతనభట్టను బ్రాహ్మణుడే. ఏది యెట్టిదనను బ్రహ్మస్త్రమును, దివ్యాస్త్రములను సంపాదించుటకై మహేంద్రగిరిమీద తపస్సుచేసికొనుచున్న పరశురాముని వద్దకు బ్రాహ్మణ వేషముతోఁ బోయి బ్రాహ్మణుడని చెప్పి యస్త్రవిద్యాభ్యాసము

* Burgess Amrawati & Jaggayyapeta Stupas P. III.

అంధ్రులచరిత్రము, ప్రథమభాగము (పూర్వముద్రణము) పే. ౧౫౬.

గావించిన మహాభారతములోని సూర్యపుత్రుడయిన కర్ణుని వలెనే యీకాకర్త్యగుండ్యయన సామాన్య పైడ్డికులమునఁ బుట్టిన వాడయ్యును సూర్యోపాసకులయిన యార్యగురువద్యుల వలన దీక్షా వ్రతములను గావించి యార్యత్వమును, సామంతత్వమును బొందిన సృష్టికరణ కమ్మ వంశసంజాతుడేమో యని సందియము కలుగుచున్నది గాని యథార్థము నింకను బరిశోధించి తెలిసికొనవలసియున్నది. ప్రాచీన కళింగదేశమున పాత్రసామంతులుగ నుండిన వారు సృష్టికరణవంశ సంజాతులె. ఈకాకర్త్యగుండ్యన యీవిధముగా వేంగీదేశమున నెలుంగు గాంచిన సామంతమండలాధీశ్వరుడనుటకు సందియము గానరాదు. కాని దుర్జయ వంశీయు లయిన కాకతీయులకు నీతనికి నెట్టిసంబంధము గలదను విషయము మాత్రము దురవగాహముగ నున్నది. ఇతఁడు తన శాసనములో దుర్జయుని గాని చోడులకు మూలపురుషుడయిన కరికాలుని గాని పేరెత్తి స్మరించి యుండలేదు. అందువలన సుప్రసిద్ధమైన కాకతీయ రాజవంశమునకు మొదటి వానిగా భావించుటకు ఋజు భారముచు నహించునట్టి ప్రామాణికమగు సాధన సామాగ్రి యెవ్వయు నింతవఱకుఁ గన్పట్టలేదు. ఒక్క కాకర్త్య శబ్దమే భ్రమను గొలుపుచున్నది.

దుర్జయవంశము.

శాలివాహనశకమునకు నెనుక పదునొకండు పండ్లెండు శతాబ్దాలలోని యనేక శాసనములలో దుర్జయుని కూటస్థునిగాఁ జెప్పుకొన్న రాజవంశము లనేకములు నర్ణింపఁబడి యున్నవి. ఇతఁడేకాలమునందో ప్రముఖుడై యుండినగాని యాకాలమున నంత ప్రఖ్యాతప్రశంసకుఁబాతుఁడై యుండఁడు. కాని యింతవఱకు నితని నిజమైనచరిత్రము తెలియరాకుండెను. ఒక్క గణపతిదేవ

చక్రవర్తి కాలమునాటి యేమో యొకటిరెండు శాసనములలో మాత్రము సూర్యవంశీయుడయిన కరికాళచోళుని వంశమునఁ బుట్టినవానిగాఁ బేర్కొనియున్నది. అంతకుఁబూర్వమున నేశాసనము నందును దుర్జయుని కూటస్థుఁడుగాఁ దెలుపుకొన్న యేరాజవంశమును కరికాళచోళునితో ముడివెట్టి యుండలేదు. ఈకాకతీయ రాజవంశములో గణపతిదేవచక్రవర్తికిఁ బూర్వముననున్న రాజు లెవ్వరును దుర్జయుని తమ పూర్వునిగా దెలిపి యున్నారుగాని కరికాళచోళుని ప్రశంసించి యుండలేదు. కాకర్త్యగుండ్యను విడిచి పెట్టి యింతనఱకు నెల్వడిన కాకతీయరాజులలో మొదటివాఁడగు బేత రాజు “దుర్జయకులాభిచంద్రుఁడని, కాకతిపురాధినాథుఁడని ఖాజీపేటశాసనములలోఁ దెలుపఁబడియుండెను.*

అనుమకొండ కాకతిపురమగునా ?

ఈ మొదటి బేతరాజుకాలమునాటికే అనుమకొండ (హనుమకొండ) పురమునకు కాకతిపురమని పేరుకలదాయని వీని మనుమఁ ఁడగు రెండవ బేతరాజు శాసనము భ్రమగొలుపుచున్నది. కాని యందే తనతండ్రి పోలరాజు శత్రురాజులను బెక్కండ్రను జయించుటచేత వారి దేశవిభాగములతోఁ గూడుకొనియున్న అనుమకొండ విషయమును త్రైలోక్యమల్లునిచేఁ బొందినట్టుచెప్పియుండుటచేత పోలరాజుతండ్రి బేతరాజు కాకతిపురాధినాథుఁ ఁడెట్లగును ? దీనిని బట్టి కాకతిపుర మనుమకొండకాదే యని సంశయముకూడ కలుగక మానదు. ఇట్లున్నను శాసనకర్త యభిప్రాయము ననుసరించి యన్మకొండ కాకతిపురమనియె చెప్పవలయును.

* తెలింగనాశాసనములు (హైదరాబాదు శ్రీలక్ష్మణరాయ పరిశోధకమండలివారిచే ప్రకటింపఁబడిన గ్రంథము) సంపుటము ౧, కాకతీయశాసనములు ఖాజీపేటశాసనము ౧, సుజాత ౨ వ సంపుటము ౨ వ సంచిక.

అనుమకొండ రాజ్య ప్రాచీన గాథ.

కీర్తిస్తుశకారంభమున నీభాగ మాంధ్రసామ్రాజ్యమునఁ జేరి యుండి శాతవాహనవంశజులయిన యాంధ్రచక్రవర్తులచే మూడవ శతాబ్దిమధ్యమువఱకును బరిపాలింపఁబడియెను. ఆశాతవాహనచక్రవర్తులయొక్క చరిత్ర మాంధ్రులచరిత్రములోని రెండవభాగంబున సవిస్తరముగాఁ దెలుపం బడియున్నది. కీర్తిస్తుశకము ౨౩౦ దవ సంవత్సరము మొదలుకొని పదునొకండవ శతాబ్దాంతమువఱకు నీయనుమకొండరాజ్యముయొక్క చరిత్రము విశ్వసింపఁదగని గాథలతోఁ గూడుకొని యున్నది. ఆంధ్రచక్రవర్తులలోఁ గడపటివాఁడగు మూడవపులమావి కీర్తిస్తుశకము మూడవశతాబ్దిప్రారంభమున నీదేశమును బరిపాలించుచుండెను. అతనికాలంబుననే యనేకశతాబ్దములనుండి వర్ధిల్లుచుండిన యాంధ్రసామ్రాజ్యము విచ్ఛిన్నమై అనేకభాగములుగ నేర్పడినప్పుడు పశ్చిమభాగములు రాష్ట్రకూటులకును కదంబులకును, ఉత్తరభాగము లాభీరులకును కాలచుర్యులకును, పాగ్గక్షీణభాగములు పల్లవులకును వశంబులై వేర్వేరు రాజ్యములుగఁ బరిపాలింపఁబడుచు వచ్చినవి. కృష్ణామండలములోని బేతవ్రాలు (జగ్గయ పేట) స్తూపమునందలి యొక శాసనములో “ప్రసిద్ధికెక్కిన యిత్వాకు వీరుఁడును మాధారయొక్కపుత్త్రిఁడునగు శ్రీ వీరపురుషదత్తునియొక్క ౨౧ టవ పరిపాలన సంవత్సరమున వర్షముతువులోని యెనిమిదవపక్షమున దశమినాఁడు మహాకాండూరు గ్రామనివాసియును కమ్మకరాఠవిషయమున నడతూరు గ్రామవాసి యగు నాగచంద్రునియొక్క కుమారుఁడును, ఆవేశనియు నగు సిద్ధార్థుఁడు తనతల్లి నాగలానితోడను, తనభార్య సముద్రాణితోడను, కుమారుఁడు మూలశ్రీతోడను, కుమార్తె నాగ

బంధునికతోడను, సోదరుఁడు బుద్ధునికుఁడను, వానిభార్యతోడను, సిద్ధార్థునియొక్క కొమారితోడను, వేలగిరి గ్రామమునందుండిన రక్తబంధువులతోడను. మిత్రులతోడను, గలిసి బుద్ధుని చైత్యముయొక్క పార్శ్వార్థము సామీప్యమున ప్రాణికోటియొక్క క్షేమము నిమిత్తము ఆయకస్తంభముల నైదింటిని నియమించి దానముచేసె” నని చెప్పఁబడి యున్నది.* ఈశాసనమునందుఁ బేర్కొనఁబడిన యిత్థాకువీరుడైన శ్రీపురుషదత్తుఁడు ఆంధ్రచక్రవర్తియైన మూఁడవపులమావి యనంతర మీదేశమాక్రమించుకొని పరిపాలించిన వాఁడు.

అనుమకొండ నామోత్పత్తివివరణము.

ప్రాచీనకాలంబున శ్రీశైలప్రాంతారణ్యప్రదేశంబుల మహాశూరుడై స్వేచ్ఛావిహారము సలుపుచుండిన కిరాతకుఁ డొకఁడు తన యనుచరులతోఁ గూడి యచటికి నిరునదియోజనములదూరమునఁ గృష్ణాగోదావరీమధ్యప్రదేశమున హిడింబాశ్రమం బని ప్రఖ్యాతిఁ గాంచిన ముదిగొండకు సీశానభాగమునఁ గోశత్రయదూరంబున నుండెడి హనుమాదికడకు సేతెంచి యచట నొకగ్రామమును నిర్మించి నివసించుచుండెను. అటుపిమ్మట హనుమాద్విపై నొక దుర్గమును నిర్మాణముచేసి గ్రామమును విస్తరింపఁజేసి “ఎఱుకుదేవరాజు” అనుపేరితోఁ బ్రజాపాలనము సేయుచుండెను. అతనికి “అనుమఁడు, కొండఁడు,” అను నిరువురు కొడుకులు జనించిరి. ఆయిరువుర పేరిట నారాజధానీనగరమునకు “అనుమకొండ” అను నభిధానము గలిగినది. అనుమకొండకు దక్షిణమున నాలుగుపర్వుల దూరమున కొండఁడు తనపేరిటఁ గొండపర్తియను గ్రామమును గట్టించెనట ! ఎఱుకుదేవరాజు పిమ్మట వానికొడుకు లిరువురును,

* Burgess Amaravaty & Jaggayyapeta Stupas P. 11.

తరువాత “నాగఁడు, గార్గేయుఁడు” ననువార లిరువురు నాదేశమును ౧౦౬ సంవత్సరములు పరిపాలనము చేసిరని స్థానిక చరిత్రమునఁ జెప్పఁబడినది. ఈకిరాతకుల పరిపాలనకాలముననే జైను లనేకు లిచ్చటికివచ్చి నివాసములు కుదుర్చుకొనిరి. పద్మాక్షి దేవియాలయ మున్న కొండపై జైనశిలావిగ్రహముల నెలకొల్పిరి. సిద్ధులకుఁ పార్యతీపర మేశ్వరులు ప్రత్యక్ష మైనస్థలము గనుక సిద్ధాశ్రమంబని ప్రసిద్ధిగాంచిన యాశైవక్షేత్రమును జైనక్షేత్రముగ మార్చిరని చెప్పఁబడినదిగాని, దీనిని విశ్వసింపరాదు. మొట్టమొదట నీప్రదేశము జైనక్షేత్రముగనే యుండి తరువాత శైవక్షేత్రముగ మార్పఁ బడినటులఁ గాకతిప్రోలరాజు శాసనముంబట్టి దెలియుచున్నది. *

సో మ దే వ రా జు.

ఈకిరాతకులకుఁ బిమ్మటను జంద్రవంశపు రాజు లీయనుమ కొండ రాజ్యమును బరిపాలించినటులఁ జెప్పఁబడినది. చంద్రవంశ మునఁ బాండవులు జనించిరి. వారివంశమున జనమేజయుఁడు జనించెను. అతని వంశమున విజయార్కుఁడు, సోమేంద్రుఁడు నను నిరువురు భూపాలురు పుట్టిరి. వారిలో విజయార్కునకు విష్ణువర్ధనుఁడు, సోమేంద్రునకు ఉత్తుంగభుజుఁడును జనియించిరి. వీర లుభయులును దేశమును విభాగించుకొని పరిపాలించిరి. విష్ణువర్ధనుఁడు గోదావరికి దక్షిణమున నున్న ధర్మపురిని రాజధానిగఁ జేసికొని యనేక రాజులను జయించి రాజరాజబిరుదును బడసి కీర్తి ప్రతిష్ఠలను గాంచెను. విష్ణువర్ధనునకు నందుఁడను కుమారుఁడు పుట్టి నందగిరి యను దుర్గము నొకదాని నిర్మించి దానిని రాజధానిగఁ జేసికొని భూపరిపాలనము చేసెను. వీనికి సూరయాదిత్యుఁడు ప్రధానిగానుండి రాజనీతులను దెలుపుచుండెను. నందుని భార్య భానుమతీదేవి. ఇతఁడు రాజ్యభార

సర్వస్వ ఆలయమునందలి జైన విగ్రహము.

(By the Courtesy of A. H. R. Society Rajahmundry.)

32B

సద్దాక్షిణి అలయమునందలి శైవ విగ్రహము.

(By the Courtesy of A. H. R. Society, Rajahmundry.)

మంతయును మంత్రీవరునకు నొప్పగించి శ్రీశైల క్షేత్రమునకుఁ బోయి శ్రీమల్లిఖార్జున దేవుని నేవించి సింహదేశమును బొంది యొకబిలములోఁ బ్రవేశించెను. అచ్చట తపస్సు చేయుచుండిన యొక యోగిని వాని ధైర్యసాహసములకు మెచ్చి వానికి ఖడ్గఖేటకములను యోగవాగములను ప్రసాదించెనట ! అంతట నందుఁడు యోగవాగములచే జనార్దనస్వామిని సందర్శింపఁ గలిగెనట ఆ స్వామి నందునిఁ బోసిన నిలిపి నృసింహస్వరూపంబుదాల్చి బ్రత్యక్షంబైనంత నందుఁడును జెక్కుచెదరక నిలిచియుండ స్వామి సంతోషించి శస్త్రము లొసంగి పొమ్మనఁగా సెలవుగైకొని యతండు కాంచీపురమున కేగి చోళేంద్రుని కొమార్తను వివాహము చేసికొని యటనుండి రామేశ్వరమున కేగి ధనుష్కోటిలో స్నానముచేసి నందపురమునకు విచ్చేసి యథావిధిగా జనమనోరంజకం బగునటుల రాజ్యపరిపాలనము నేయుచుండెనట ! ఈనందమహారాజునకు విజయపాలుఁడను రాజు జనియించెనట ! విజయపాలునకు యశస్కాముండయిన సోమదేవుఁడు పుట్టెను. ఇతఁడు శత్రుజనభయంకరుఁడై పరాక్రమవంతుఁడై దేవబ్రాహ్మణ భక్తిపరుఁడై కందార మను పట్టణమును రాజధానిగఁ జేసికొని బ్రాహ్మణుల కనేకాగ్రహారములొసంగి ప్రఖ్యాతుఁ డయ్యెను. ఇంతియగాక మంత్రకూటము, భద్రదాచలము, మొదలగు ప్రదేశములలో అసంఖ్యాకములయిన యావులమందలను జేర్చి వాని పోషకత్వమునకై అధికారులను గొందఱను నియమించి విశేష భక్తిశ్రద్ధలతోఁ బోషించుచుండెను.

కటకరాజు దండెత్తి వచ్చుట.

ఈసోమదేవ భూపాలుని వైభవము నంతయుఁ జూచులవలన విని కటక పురాధీశ్వరుం డయిన బల్లహుఁడు వాని ధైర్యమును

జూఱఁ గొనవలయునని బహుశ సైన్యసమేతుడై కందారముపై దండెత్తివచ్చి గోదావరీప్రాంత ప్రదేశంబున సోమదేవుని పశుగణంబు లంబోదివి గోపాలుర నదలించి మందలను దోలుకొనిపోవు సమయంబున గోసంరక్షణార్థము నిలువఁబడిన వీరభటవర్గమునకును బల్లహుని సైన్యములకును ఘోరయుద్ధము జరిగెను. ఆయుద్ధమున సోమదేవుని సైన్యంబున హతశేషులు కందారంబునకుం జని “ఓరాజదేవేంద్రా! కటకపురాధీశ్వరుం డయిన బల్లహుని సైన్యంబులు ధరణీచక్రము సంచరించునట్లుగా సముద్దాంతంబులై గ్రక్కున నేతెంచి మన పశుగణంబుల ముట్టికొని రక్షకభటవర్గమును నుగ్గాడి పోవుచున్నవి.” అని బల్లహుని దుర్నయమును గూర్చి మొట్టపెట్టుకోఁగా నతఁడు కోపోద్దీప్తితుడై సైన్యంబులం గూర్చుకొని సమరోన్ముఖుడై కటక పురీమార్గముంబట్టికొనిపోయి శత్రువుర దుర్గమును ముట్టడించి బల్లహునితో నాటునెలలవఱకుఁ బోరాడుచునే యుండెను. తుదకు సోమదేవుని సైన్యంబులు శత్రువురపరంపరల ముంగట నిలువంజాలక పలాయనము లగుడు బల్లహుని సైన్యంబులు దుర్గమును విడిచి వానిని దఱమి కొట్టెను. ఇట్లెడతెగక కొంతకాలము నఱకు సోమదేవుఁడును బల్లహుఁడును బోరాడుచుండ నొకప్పుడు బల్లహుఁడును, మఱియొకప్పుడు సోమదేవుఁడును విజయము గాంచుచుండిరి. కడపట బల్లహునితోఁ బోరాడుటను విడిచిపెట్టి సోమదేవరాజు కందారంబు నుండి వెడలక యుండెను. ఒకనాఁడు సోమదేవరాజు తన శత్రువయిన బల్లహుఁడు ప్రబలుడై యుండుటయు, తనకుఁ బురుషసంతానము లేకుండుటయుఁ దలపోసి అమాత్యపురోహిత బంధువర్గమును రావించి తనదుఃఖమునకుఁ గారణమును దెలిపి సంతానము గలుగు మార్గ మెట్లని వారల నడిగెను. అంతటఁ బురోహితులు పుత్రుకామేష్టియాగము నాచరింపవలయు నని బోధించిరి. పిమ్మట సోమదేవ

రాజు తనభార్య యయిన సిరియాలదేవి సమ్మతిని గైకొని ద్విజవర్ణుల తోడ్పాటుతో యథావిధిగఁ బుత్రకామేష్టి యాశమును జేసి భూరి దక్షిణలతోను సంతర్పణములతోను బ్రాహ్మణోత్తములను బూజించెను. మఱికొంత కాలమునకు సిరియాలదేవి గర్భమును దాల్చెను. శత్రుసంహారము కొఱకుఁ బుత్రకామేష్టిని యొనరించి సోమదేవుఁడు పుత్రునిఁ బడయ నున్నాఁడని బల్లహుఁడు విని భయకంపితుఁడై రాణితోఁగూడ రాజును బట్టుకొననలయునని బహుసైన్యములం గూర్చుకొని ప్రస్థానభేరి మ్రోగించి గజ ఘటహయపదాతినర్గములతో వెడలివచ్చి కందారంబును ముట్టడించెను. మహావీరుఁడైన సోమదేవరాజును వెనుదీయక శత్రువులను మార్కొని యరువదిదినములు ఘోరమైన యుద్ధమును జేసెను. ఆయుద్ధమున సోమదేవరాజు వీరస్వర్గమును గాంచెను. ఈదుఃఖిశరమైన వృత్తాంతమును సిరియాలదేవివిని శోకసంతప్త చిత్తయై ధన కనక వస్తువాహనాదుల నన్నిటిని విప్రవరులకు దానముచేసి శాత్రు లంతఃపురము నాక్రమించుకొనకముందే ణోటవిడిచి యనుమకొండకుఁ బోయి యెఱుకుదేవరాజు వంశమున జన్మించిన మఱియొక యెఱుకుదేవరాజును శరణుచొచ్చెను. ఇచ్చట కందారంబున సోమదేవుని సైన్యము నెలరోజులు బల్లహునితోఁ బోరాడి హతమై పోవ నాతఁడు కందారము నాక్రమించుకొనెను. బల్లహుఁడు బలవంతుఁడు గనుక బలవంతునితో విరోధమునలనఁ దనకు హాని సంభవించు నని సిరియాలదేవిని తన పట్టణమును విడిచి పోమ్మని యెఱుకుదేవరాజు చెప్పినందున నక్కడ సిరియాలదేవి మిగుల దుఃఖించుచు నేమి గతి యని విచారించుచు బ్రాహ్మణోత్తముఁడును, షట్కర్మ నిరతుఁడును, దయాదాక్షిణ్యశీలుఁడు నైన మాధవశర్మ కడకుంబోయి రక్షింపుమని యతని ప్లాదములపైఁ బడియెను. ఆబ్రాహ్మణోత్తముఁ డామెను లేవ

నెత్తి యామెవలన వృత్తాంతమును విని జాలినొంది “ఓసాధ్వీ ! నీకు భయం బావంతయును లేదు. సిద్ధేశ్వరుండు నిన్ను రక్షించునుగా క! మద్దహంబున నీవసించి యుండుము.” అని అభయహస్త మొసంగెను. అంతట సిరియాలదేవి ప్రచ్ఛన్న వేషముతో మాధవశర్మ యింట సురక్షితముగా నుండెను. మాధవశర్మ చేసిన కార్యమునకు బ్రాహ్మణు లందఱును సంతోషించి యాతని కనుకూలురై యీవృత్తాంతము నంతయు నితరు లెఱుంగ రాకుండఁ బరమ గోప్యముగా నుంచిరి. అట కందోరంబుననున్న సామంతులందఱును బల్లహునితోఁ బోరాడఁజాలక పట్టణమును విడిచి విదేశగతులైరి. కటకవల్లభుఁడు తనపంతంబు సాగెనని విజృంభించి దయాధర్మ శూన్యుడై కొటలు ద్రవ్వి కవాటములు విఱిచి మేడలుగూల్చి యంతఃపురమును నేల మట్టముగావించి సిరియాలదేవికై యిల్లు వెదకి సందుగొందులఁ బరికించి యెందునుంగానకఁ బరితపించుచు జాడలు దీయఁగా నామె యనుమకొండకుఁ బాటిపోవుట దెలియనచ్చెను అంతట నతఁడు మంత్రి సేనాసమేతుడై పోయి అనుమకొండను ముట్టడించెను. ఎఱుకు దేవరాజు తనపట్టణమును సంరక్షింపఁ దన సేనాధిపతుల నియోగించి మంత్రివర్గముతోడ నాలోచించు చుండెను. బల్లహుని రాయ బారులు వచ్చి “నీకు బలవద్విరోధంబు క్షేమకరంబుగాదు; సిరియాలదేవి నొసంగి నీపట్టణమును గాపాడుకొమ్ము.” అని తెలియఁ జెప్పిరి. అందునకు నెఱుకుదేవరాజు వారలతో నిట్లనియె. “అయ్యా! మాకు బలవద్విరోధంబుతోఁ బనిలేదు. సిరియాలదేవి యీపట్టణమున నున్నదని మీకు నమ్మిక యున్నయెడల మీరు స్వేచ్ఛగావచ్చి యిల్లు వెదకి తెలిసికొనవచ్చును; మాయభ్యంతర మెంతమాత్రమును లేదుగాని, మీరుమాత్రము నిరాయుధులై పట్టణమును బ్రవేశింపవలయునే గాని యాయుధపాణులై రారాదు; మీరాకపోకల

కేవల నడ్డము రాదు; మఱియు సిరియాలదేవి గాన్పించిన యెడల మీరు గొనిపోవుటకు మేమడ్డుపడువారము గాము” అని విస్వప్నముగాఁ దెలుప, వారలు పోయి యీన్మతాంతమును బల్లహునికి నివేదింపఁగా నతఁడు విస్మితుఁడై వర్ణాశ్రమ విభజనకు భంగము కలుగకుండఁ జాతుర్వర్ణ్యము వారిని వెదుకఁ బంపెను. సిరియాలదేవినిఁ గనుఁగొని దెచ్చినవారికి గొప్ప బహుమానము లిచ్చెదనని వాగ్దానము చేసెను. వారలెల్లరును బోయి వేయికన్నులతోడఁ బట్టణమంతయుఁ బరిశోధించి చూచిరి గాని యెక్కడను వారలకు సిరియాలదేవి గానిపింపదయ్యెను. అప్పుడొక ధూర్త బ్రాహ్మణుఁడు రాజువలనఁ దనకు విశేష బహుమానములు లభించునని మిక్కిలి శ్రద్ధవహించి యేడవనాఁడు మాధవశర్మ గృహంబుఁ బ్రవేశించి ప్రచ్ఛన్న వేషముతో నున్న సిరియాలదేవిని గాంచి యామె సుందరాకారమును బట్టి రాజపత్ని యని భావించి యీమెయే సిరియాలదేవి యని మాధవశర్మతోఁ జెప్పఁగా నతఁడు “సరి సరి, యీమె నాపుత్రిక; నాయల్లుఁడు కాశికింబోవుచు నీమెనిచ్చట నుంచిపోయె” నని యెంతచెప్పినను నాతఁడు వినక తనవారినిం గూర్చుకొని యీమెను బట్టుకొని యెఱుకుదేవరాజు కడకుఁ గొనిపోయెను. అంతటఁ బట్టణములోని బ్రాహ్మణు లందఱేకమై “అయ్యో ! ఇది ఏమియాగడము? రాజపత్ని యని చెప్పి బ్రాహ్మణకాంత నెత్తికొనిపోవుట కంటఁ బాపకృత్యంబు వేఱొండుగలదే? లోకములో సౌందర్యంబు క్షత్రియకాంతలకే గాని పెఱవారికి లేదా? ఈసుందరి మాపుత్రిక యకాటచే నీమెం గొనిపోవువారికి దుర్గతులు గల్గుట సత్యము” అని గొల్లున గోలపెట్టిరి. అంతట నెఱుకు దేవరాజు బ్రాహ్మణులంగని యిట్లనియెను. “బ్రాహ్మణులారా ! ఈమె క్షత్రియ కాంత యని మీరు చెప్పుచున్నారు; ఈమె యంగసౌప్తవమును గాంచినప్పుడు

నాకుఁ గూడ నట్లే తోచుచున్నది” అని చెప్పఁగా వారలు రోషమును జెంది యీమెను గొనిపోయిన యెడల మేమందఱమును పుత్రమిత్రకళత్ర బంధువర్గముతోడ ననలప్రవేశమును గాంచి ముక్తిజేందము. మాకీర్తితైత్రిలోక్యంబునందును వ్యాపించును ఈబ్రహ్మత్యల పాపమును మూట కట్టుకొనుటకై బల్లహుఁడు వచ్చినవాఁడు గనుక నతని వంశంబును సామ్రాజ్యంబును గూలిపోవు నని శపింప నుద్యుక్తులు కాఁగా బల్లహుని మంత్రి విని గడగడ వడంకుచు వచ్చి వారలతో నిట్లనియె. “అయ్యా! బ్రాహ్మణ శ్రేష్ఠులారా! ఇది యేమి సాహసము? మీయిష్టమైనరీతిని వర్తింతుముగాక; ఈమాధవ శర్మ మహిమాఘ్యుఁడు; ఇతని వంటివారీ ధాత్రీలోఁ గానరారు; మేము వ్యర్థముగా నీమె రాజపత్ని యని రవ్వచేసినమాట వాస్తవము; ఇప్పుడు మీపంతము చెల్లెను. మీరు సంతోషముతో నుండవలసినది; అయిన నొక్క పరీక్ష చేయవలసి యున్నది; మీరు సిద్ధేశ్వరుని సమ్ముఖమునకుఁ బోయి యచట నామె చేతియన్నమును భుజింపవలయును; ఆమె యెవ్వరైనను జంపునుద్దేశ్యము మాకు లేదు; ఆమె మాధవశర్మ కొమార్తయైన మాకు చింతయే లేదు. ఒకవేళ నామె రాజపత్నియే యైన యెడల నామె గర్భమున నున్న శిశువును రక్షించి కందారంబునకుఁ బట్టాభిషేకము గావించుము. మీకెల్లరకు నగ్రహారము లిప్పించుము” అని చెప్పినంతట విప్రవరులు తమకు ధనకనక వస్తువాహనాదులతో నిమిత్తము లేదనియును, బల్లహునిమంత్రి కోరినప్రకారము సిద్ధేశ్వరుని సమ్ముఖంబున తనకొమార్త వడ్డించిన యన్నమును భుజించుటకుఁ దమ కేయభ్యంతరమునులేదనియును, గర్భిణిచేతి యన్నమును భుజింపరాదని శాస్త్రము చెప్పుచున్నది గనుక నట్లు బ్రాహ్మణు లొచరింప రాదనియును జెప్పి యతని నొప్పించి తుదకు వారు సిద్ధేశ్వరుని ముంగటఁ గటక వల్ల

భుండు చూచుచుండఁగా సిరియాల దేవీచే ఘృతమును లవణమును గ్రహించి భుజియించిరి. అందునకు కటకరాజు సంతసించి సిరియాల దేవిని బ్రాహ్మణులకు విడిచిపెట్టి నిజసైన్యంబులతోఁ గందారంబు నుండి వెలువడి స్వదేశమునకుఁ బోయెను.

మాధవ వర్మ.

ఇక్కడ అనుమకొండలో నొక్కనాఁడు సిరియాలదేవి యొక శుభముహూర్తమున నొకపురుషశిశువును బ్రసవించెను. అప్పుడు దైవజ్ఞశిఖామణులయిన బ్రాహ్మణోత్తములు పెక్కండు మాధవ శర్మగృహంబున కేతెంచి ముహూర్తమును బరీక్షించి గ్రహస్థితులం బరికించి జాతకమునువ్రాసి యీపురుషశిశువు సర్వసహచక్రంబు నిర్వక్రలీలఁ బరిపాలించు రాజుశ్రేష్ఠుండగునని మాధవశర్మతోఁ బలుక నతండు నట్లాశీర్వదించెను. పిమ్మట మాధవశర్మ యాశిశువునకు జాతకర్మనంస్కారంబు నాచరించెను. ఆచిన్నవానికిఁ దండ్రు, గురువును, దైవమును మాధవశర్మయేగనుక నతని నామమే తన తనయునకును, బెట్టవలసిన దని సిరియాలదేవి కోరి నందున నట్లే మాధవవర్మయని నామకరణము చేయఁబడియెను. ఇట్లాచిన్నవాఁడు మాధవశర్మగృహంబున దినక్రమప్రవర్ధమా నుండై పెరుగుచుండఁగా నైదవయేట నక్షరాభ్యాసమును విధ్యుక్తముగాఁ గావించిరి. తరువాత నుపనయనాదిసంస్కారములుజరిగి నవట ! మఱియుఁ బెరిగి పెద్దవాడై సద్గురుముఖంబున బెక్కు విద్యలను గ్రహించి విఖ్యాతుఁ డగుచువచ్చెను. అతఁడు ప్రతిదినంబును అనుమకొండ పద్మాక్షి దేవియాలయంబునకుం జని మిక్కిలి శ్రద్ధాభక్తులతో నామెను సేవించుచు వరప్రసాదమునుబొంది నిర్వక్రప్రకాశముండు నజయ్యుండునై వన్నెకెక్కుచుండెను. అతఁ

దొక్కనాఁడు తనతండ్రి కటకరాజుతో జరిగిన యుద్ధమునఁ జంపఁ బడియె నని విని క్రుద్ధుడై పగసాధింప దీక్షవహించెను అంతటఁ గ్రామక్రమముగా నీరాజపుత్తుని నవమన్మథాకారమునుగూర్చియు, వివిధ విద్యాప్రాధిని గూర్చియు, పరాక్రమమునుగూర్చియు, విచిత్రములయిన కథలును పొగడ్తలును దేశమునందంతట వ్యాపింపఁగా దేశములోని శూరులందఱు నాతనికడకేగి కటకరాజుతోడి యుద్ధమునకుఁ బురికొల్పి సమరోన్ముఖునిఁగావించిరి. అప్పుడు మాధవవర్మ తల్లియొక్కయు, మాధవశర్మయొక్కయు, ఇతర బ్రాహ్మణులయొక్కయుననుజ్ఞలై కొని బహుసైన్యములం గూర్చుకొని మొట్టమొదట నాపట్టణ మేలుచున్నట్టి యెఱుకుదేనరాజును మఱియొకప్రదేశము నకుఁబంపి యనుమకొండను స్వాధీనపఱుచుకొని దోర్దర్పమున నుద్దవిడి నుత్కలముపై దండెత్తిపోయి కటకపురిని ముట్టడించెను. కటకపురాధీశ్వరుండును మేటిపరాక్రమవంతుడే గావున జంకులేక ధైర్యసాహసములతో యుద్ధసన్నధుడై మాధవవర్మ నెదుర్కొనియెను. మాధవవర్మ కటకదుర్గములు ముప్పదిదినములు ముట్టడించి కోటలనుద్రవ్వి, కవాటంబులనుఁవిఱిచి, కుడ్యంబులిడియఁగొట్టి, పట్టణంబుఁజొచ్చి సౌధంబులనుగూల్చి, సకలసైన్యంబును నమయించి, వీరరసంబు పొంపిరివ్రాయి పొరలిపాఱ సంకులసమరంబునఁ జంద్రాయుధముచేఁ గటకవల్లభుని తలఁదుగించి, పట్టణంబంతయు వశముచేసికొని, కటకపురాధీశ్వరుని కుమారునకుఁ బట్టముగట్టి, హతశేషమయిన సైన్యముతో ననుమకొండకు మహావైభవముతో విచ్చేసి, తల్లికిని మాధవశర్మకును నమస్కరించి, యాశీర్వాదములను గాంచెను. పిమ్మట మాధవవర్మ దుర్మార్గులను శిక్షించుచు సన్మార్గులను రక్షించుచు బ్రాహ్మణుల కనేకాగ్రహారంబులొసంగి ప్రజానురంజకముగాఁ బరిపాలనము సేయుచుండెను. అతనికి బట్టమహిషియందు

బద్మాక్షి దేవి వరప్రసాదంబునఁ గొంతకాలంబునకు సుతుండు కలుగఁగా నాబాలునకుఁ బద్మ సేనుండని నామ ముంచెను. ఈమాధవ శర్మ శాలివాహనశకము ౨౩౦ సంవత్సరము మొదలుకొని ౧౬౦ సంవత్సరము లనఁగా శాలివాహనశకము ౩౯౦ సంవత్సరము వఱకును బరిపాలనముచేసెనని స్థానిక చరిత్రమునం జెప్పఁబడినది. పండ్రెండవ శతాబ్దమునందు వేంగీదేశాధీశ్వరునకు సామంతుఁడుగ నుండిన మహామండలేశ్వర పల్ల కేతభూపాలుఁడు బెడ వాడ మల్లేశ్వరస్వామివారి యాలయములో నొకతాతిపలకమీఁద వ్రాయించిన శాసనములో నుదాహరింపఁబడిన గాథలలో శాలివాహన శకము ౧౧౭ వ సంవత్సరప్రాంతమున నొకమాధవవర్మ యను రాజు కలఁడనియు, అతనికుమారుఁడు చింతగింజలను నమ్ముకొని పొట్టపోసికొనెడి యొకస్త్రీయొక్క బిడ్డను సంహరించినందున రాజు విచారించి తనకొడుకుమీఁద నేరము ఋజువైనందున న్యాయపక్ష మునేపూని కొడుకునకు నురిశిక్ష విధించె ననియు, అందుపైని మల్లేశ్వరస్వామి యాతని న్యాయబుద్ధికి సంతోషించి యాతనిపై సువర్ణవర్ణమును గురిపించి యాతనిపుత్త్రిని బీదరాలగు నాస్త్రీ యొక్క పుత్త్రిని మరల సజీవులను గావించెననియు, మల్లేశ్వరుఁడు మాధవవర్మయొక్క కీర్తిని భూమిపై స్థాపితముచేసె ననియు, నీమొదలుగాఁగలవిషయములు పేర్కొనఁబడినవి. * కాబట్టి మాధవవర్మ ఖ్యాతి యప్పటికే ప్రఖ్యాతమై యున్నది. ఈమాధవవర్మ చరిత్రమునం గొంతకల్పన ముండినను మాధవవర్మ కల్పితపురుషుఁడని మాత్రము చెప్పవలనుగాదు. ఇయ్యవి భావిపరిశోధనమునంగాని తేటపడునట్టి విషయములు కావు.

* Report on Epigraphy No. 665, Public 28th July, 1810, Part II, Pages 81-82, Paras 8 and 9.

మఱికొందఱు చంద్రవంశపు రాజులు.

మాధవవర్మకు పిమ్మట బద్మసేనుఁడు రాజ్యభారమును వహించి శా. శ. ౪౬౪ సంవత్సరమువఱకు ననఁగా ౭౪ సంవత్సరములును, అటుపిమ్మట వానికొడుకు వెన్నమరాజు శా. శ. ౫౩౭ నఱకు ననఁగా ౭౪ సంవత్సరములును, అనంతరము వాని కుమారుఁడు పోరంకి వెన్నమరాజు శా. శ. ౬౧౦ వఱకు ననఁగా ౭౪ సంవత్సరములును, తదనంతరము వానిపుత్రుఁడు వెండిగుండమురాజు శా. శ. ౬౮౦ వఱకు ననఁగా ౭౦ సంవత్సరములును, వానివెనుక వానితనయుఁ డెఱుకుదేవరాజు బాలుఁడైనందున వానిపక్షముగా వానితల్లి కుంతలదేవి శా. శ. ౬౯౯ వఱకు ననఁగా ౧౯ సంవత్సరములును, ఆమెతరువాత నెఱుకుదేవరాజు శా. శ. ౭౬౭ వఱకుననఁగా ౭౦ సంవత్సరములును, ఎఱుకుదేవరాజునకుఁ దరువాత భువనైక మల్లుఁడు శా. శ. ౮౩౫ వఱకు ననఁగా ౬౮ సంవత్సరములును బరిపాలనముచేసిరని చెప్పఁబడియున్నది. ఈరాజులను గూర్చి విశేషచరిత్రాంశము లేవియు స్థానికచరిత్రమునం జెప్పఁబడి యుండలేదు. ఈరాజుల పరిపాలన సంవత్సరము లంతగా విశ్వసింపఁదగినవి కావు. ఈరాజులు కటకపురాధీశ్వరునితోఁ బోరాడుచుండినటుల స్థానికచరిత్రమునందు వ్రాయఁబడి యున్నది. ఈమహారాజులలో భువనైకమల్లుఁడు ప్రఖ్యాతుఁడుగఁ గన్పట్టుచున్నాఁడు. ఇతఁడు విజయనగరపు రాజయిన నరసింహదేవరాయలతో యుద్ధముచేసినటులఁ జెప్పఁబడియెనుగాని యా కాలమునకు విజయనగరము నిర్మింపఁబడకుండుటయు, నరసింహదేవరాయ లాకాలమువాఁడు గాకుండుటయు వాస్తవములయిన చరిత్రాంశములు గావునఁ బైగాథలలోని విషయములఁ జెప్పినవి చెప్పినట్లుగా నెంతమాత్రమును విశ్వసింపరాదు.

నిజమైన చరిత్రము.

క్రీస్తుశకము ౨౩౦ మొదలుకొని క్రీ. శ. ౧౦౬౭ వఱకు నిజమగు చరిత్రయు వివరముగా, దెలియు సాధనములు లేవుగాని కొన్ని శాసనములను బట్టి యీదేశము ౬ వ శతాబ్దమున బళ్ళిమ చాళుక్యులకును, తరువాత రాష్ట్రకూటులకును, పూర్వచాళుక్యులకును, అటువిమ్మట పళ్ళిమ చాళుక్యులకును వశమై పరిపాలింపఁ బడినట్లు తేటపడఁగలదు. రాష్ట్రకూటుఁడైన అమోఘవర్ష పృథ్వీ వల్లభమహారాజాధిరాజ పరమేశ్వర పరమభట్టారక పాదపద్మోప జీవినని చెప్పకొన్న భీమరాజును నొకరాజుయొక్క యసంపూర్ణశాసనముకటి యోరుగల్లునఁ గానఁబడుచున్నది గావునను, మఱికొన్ని శాసనములను బట్టియు నీదేశమును (అమ్మకొండ విషయమును) ౬ వ శతాబ్దమునుండి ౮ వ శతాబ్దమువఱకు పళ్ళిమచాళుక్యులును, ౧౦ వ శతాబ్దాంతము వఱకు పూర్వచాళుక్యులును, రాష్ట్రకూటులును, తరువాత పదునొకండవ శతాబ్దము వఱకు పళ్ళిమచాళుక్యులును, అనంతరము కాకతీయరాజులును బరిపాలించిరి. తొమ్మిదవ శతాబ్దమంతయు నీభూభాగము సంపూర్ణముగా రాష్ట్రకూటులకును, పూర్వచాళుక్యులకును మహాభయంకరము లయిన యుద్ధములకు రంగభూమియై యుండినది. వాస్తవ మనుటకు సందియములేదు.

అమోఘవర్షుఁడు-నరేంద్ర మృగరాజు.

అమోఘవర్షుఁడు మాల్యఖేతమును (Malkhed) రాజధానిగ రాష్ట్రకూట సామ్రాజ్యమును బరిపాలించినవాఁడు. నరేంద్ర మృగరాజు వేంగిపురము రాజధానిగ వేంగీ సామ్రాజ్యమును బరిపాలించిన రెండవ విజయాదిత్యుఁడను పూర్వచాళుక్యుఁడు. వీరియ్యిరువురను సమకాలికులు. ప్రత్యర్థులునై యున్నారు. అమోఘవర్షుని తండ్రి

మూడవ గోవిందరాజు. ఇతఁడు బహుపరాక్రమ వంతుడై తనసరి హద్దులను దాటించి తన సామ్రాజ్యమును విస్తరింపఁ జేయుటకు బ్రయత్నించి ప్రాగ్దిశనున్న పూర్వచాళుక్య సామ్రాజ్యమును వెఱచి తన నశ్యము చేసికొనవలయునని తలంపుతో వేంగీ సామ్రాజ్యమును బరిపాలించుచున్న నాలుగవ విష్ణువర్ధన మహారాజు దివంగతుఁడు కాఁగానే వాని కొమాళ్ళు విజయాదిత్యుఁడు, భీమచళుక్కియను నిర్వురు పుత్రులుండఁగా వారల కిర్వురకు స్ఫర్ధను బుట్టించి భీమచళుక్కిని తనప్రక్క కాకర్పించి యాతనిచే వేంగీ సింహానాక్రమణకై వేంగీ మండలముపై దండయాత్రలను సలుపునట్లు ప్రోత్సహపఱచి రెండవ విజయాదిత్యుఁడు సింహాసన మెక్కఁకుండ ౧౨ సంవత్సరములనఱకు నవరోధము గలిగించెను. మూడవ గోవిందరాజు క్రీ. శ. 784 మొదలు 814 నఱకును, రెండవ విజయాదిత్యుఁడు 799 మొదలు 843 వఱకును బరిపాలనము చేసినవారు. ఈరెండవ విజయాదిత్యునకు భీమచళుక్కికిని (చాళుక్య భీమరాజు) పండ్రెండు సంవత్సరము లెడ తెఱిపి లేకుండ ఘోర సంగ్రామము జరుగుచుండెను.* ఇర్వురు సోదరులును వేంగీ సామ్రాజ్యాధి పతులమని ప్రకటించి పోరాడుచుండిరి. రాష్ట్రకూటుల కుట్రచేత పశ్చిమ గాంగులును, కాళింగులును చాళుక్య భీముని పక్షమున నుండిరి. సమర గాండీవియని చెప్పఁదగిన నృపరుద్రుఁడు (విజయాదిత్యుని పిన్నతల్లి కుమారుఁడు హైహయాన్వయుఁడు) విజయాదిత్యుని పక్షమున నిలువంబడి యుండెను. తుదకీ యుద్ధములో విజయాదిత్యునకే

*భారతి సంపుటము ౧ పే ౨౧౧. ౨౦, ౨౧

.....ద్వాదశవర్షయుద్ధం వల్ల భేంద్రదండ నాయకై స్సహాభీమసలుక్కి నామా నాం స్వానుజం నిర్జిగ్యగృహీత వేంగీమండలమ్ దత్వాశింశ."'

ఆంధ్రసాహిత్య పరిషత్పత్రిక సం. ౧౦ పే ౨౪౬

విజయము గలిగి వేంగీ సామ్రాజ్యము వశ్యమయ్యెను. ఆకారణము వలన చాళుక్యభీమరాజు మూడవ గోవిందరాజు కడనేయుండి వాని నాశ్రయించుకొని బ్రదుకవలసి వచ్చెను. మూడవ గోవిందరాజు మరణానంతరము మొదటి అమోఘవర్షుడు రాష్ట్రకూట సింహాసన మధిష్ఠించెను. వానికిని సేవకుడై యుండి అనుమకొండ కధికారి గానియమింపఁ బడియెను. ఆకారణము చేతనే ఖాజీపేట శాసనములో . అమోఘవర్ష శ్రీపృథ్వీవల్లభ మహారాజ పాదపద్మోప సేవితుడగుటఁజేసి యన్మకొండను సంపాదించిన భీమరాజు రెండవ విజయాదిత్యుని తమ్ముడగు భీమచళుక్కియే యని యిప్పుడు విస్పష్టము కాగలదు. అమోఘవర్షుడు క్రీ. శ. 814 సంవత్సరము తరువాత సింహాసనమునకు వచ్చినవాఁడు గావున నాకాలముననే చాళుక్య భీమరాజుకూడ నుండెనని మనకు స్పష్టమగుచున్నది. కనుక నాతని శాసనమున “అనుమకొండ” యని ప్రస్తావింపఁ బడినదిగాని కాకతిపురమని ప్రస్తావింపఁబడి యుండలేదు. అనుమకొండకు “కాకతిపుర” మను ప్రఖ్యాత నామముండిన యెడల నట్లు ప్రస్తావింపఁబడి యుండదాయని యొక సంశయము గలుగుచున్నది.*

*స్వస్థ్యమోఘవర్షః.

శ్రీపృథ్వీవల్లభమహారాజాధి
రాజపరమేశ్వరపరమభట్టారక
పాదపద్మోప సేవితలబ్ధ
సమధిగత పశ్చిమ

మహాశబ్దమహాసామంతాధిపతి సత్యాశ్రయ శ్రీమద్భీమరు సస్పద్విగూణ జన
సంక్షూయమానధర్మ సారతి చతుస్సమయాశ్రయ సకలభువన విఖ్యాత
కీర్తిశ్రీదమ్మకొండగేశ్వర

అనుమకొండను అమ్మకొండ యని స్థానియుట శిల్పలేఖనముయొక్క తప్ప
గాని మఱియొకటికాదు.

కొఱవిశాసనము.

క్రీస్తుశకము తొమ్మిదవ శతాబ్దిలో పూర్వచాళుక్యరాజులయిన నరేంద్ర మృగరాజు, గణకవిజయాదిత్యుఁడు మొదటి చాళుక్యభీమవిష్ణువర్ధనుఁడును, రాష్ట్రకూట రాజులయిన మూడవ గోవిందరాజు, మొదటి అమోఘవర్షుఁడు, రెండవ కృష్ణరాజు నెడతెగని యుద్ధములను సలుపుచునే యుండిరి. ఒక్క నరేంద్రమృగరాజే రాష్ట్రకూటులతోను, గాంగులతోను ౧౧౮ యుద్ధములను గావించెను. అందువలననే మాతనికి చాళుక్యవిక్రమాద్భుతముం డను బిరుదము కలిగెను. ఈశతాబ్దిలో రాష్ట్రకూటులకును, పూర్వచాళుక్యులకును జరిగిన యుద్ధములు చాల భయంకరములైన వనుటకు నొకదృష్టాంతముఁ జూపినఁ జాలును. చాళుక్యాద్భుతముం డన్న బిరుదము వహించిన రెండవ విజయాదిత్యుఁడు రాష్ట్రకూటరాజధానియైన మాల్యఖేతమును ముట్టడించి అమోఘనర్షుని నోడింపగా నాతఁడు సంధిగావించుకొని తన కొమార్తెయోచెల్లెలో అగు సుశీల మహాదేవిని విజయాదిత్యుని కుమారుఁడగు కలివిష్ణువర్ధనున కిచ్చి వివాహము గావించియు బంధుత్వమునైనఁ దలపోయక యనకాశము చిక్కినప్పుడెల్లను వేంగీదేశమునకై పోరాటము సలుపుచునే యుండెను. నరేంద్ర మృగరాజునకు వెనుక కలివిష్ణువర్ధనుఁడు పట్టాభిషిక్తుడై ౧౮ మాసములు మాత్రము రాజ్యపరిపాలనము చేసి రాష్ట్రకూటులతోనైన యుద్ధములలోనే మరణము నొందెను. ఆ శీలమహాదేవికి గణకవిజయాదిత్యుఁడును, విక్రమాదిత్యుఁడును బుట్టి విజయాదిత్యుఁడు రాజుగను, విక్రమాదిత్యుఁడు యువరాజుగ నుండి రాష్ట్రకూటులతో యుద్ధములు చేయుచు నుండిరి. యువరాజు విక్రమాదిత్యుఁడు కూడ తన భావమిది యగు రెండవ కృష్ణరాజుతోనైన యుద్ధములలో మరణముఁ జెంది యుండెను. ఈయువరాజు విక్రమాదిత్యుని కుమారుఁడే భీమ

విష్ణువర్ధనుడు. వీనినే మొదటి చాళుక్య భీమవిష్ణువర్ధనుడు డందురు. ఇతడు క్రీ. శ ౮౮౮ మొదలు ౯౦౮ వఱకు వేంగీసామ్రాజ్యమును బరిపాలించినవాడు. పై నుడివిన కొఱవిశాసనములో బ్రశంసింపఁ బడిన చాళుక్య భీముడు డితఁడే. వీని కాలమున నీయనుమకొండ ప్రాంతప్రదేశము పూర్వచాళుక్యులకు వశ్యమై యుండెనన్న విషయమును కొఱవిశాసనము ఋజువు చేయఁగలదు. ఇందు బేర్కొనఁ బడిన చాళుక్య భీమరాజు వాని తండ్రి విక్రమాదిత్యుడు ననువారు పూర్వచాళుక్యులే గాని పశ్చిమ చాళుక్యులు గారు. కాబట్టి యీ తొమ్మిదవ శతాబ్దిలో నీరాజ్యము కాకతీయుల పరిపాలనము క్రిందకు వచ్చియుండ లేదని యీ కొఱవిశాసనము ఋజువు చేయఁగలదు. ఈ శాసనమున బేర్కొనఁబడిన చాళుక్య భీముని సామంతుడైన రణమర్దనకుసుమాయుధుడు డెవ్వఁడో యెక్కడివాఁడో బోధపడదు. ఈ కొఱవి తెలుగు శాసనములలోని భాష తొమ్మిదవ శతాబ్దిలోని దగుటచే శాసనము కూడ చక్కగా బోధపడకున్నది. * ఇందు బేర్కొనఁబడిన కన్నరబల్లఱుడు రాష్ట్రకూట రాజయిన రెండవ కృష్ణరాజుగా నున్నాడు. ఇతడు చాళుక్యభీమ విష్ణువర్ధనుడు పట్టాభిషిక్తుడగుటకు పూర్వము ౪ సంవత్సరముల వఱకు వేంగీపురము వఱకు దండయాత్రలు సలిపి చిక్కులంపెట్టి బాధించినను తుదకు చాళుక్యభీమవిష్ణువర్ధనుడు డొక ప్రక్కను తన దాయాదుల నిజ్జించుటయే గాక మఱియొక ప్రక్కను నీరాష్ట్రకూట రాజయిన రెండవ కృష్ణ మరల యెప్పుడు దండెత్తి రాకుండునటులు గావించెను. ఈ పై విమర్శవలన “అమోఘవర్షపృథ్వీవల్లభునికి సామంతుడై అన్త్ర కొండనీమను బొందిన భీమర్ష లేక భీమరాజు పశ్చిమ చాళుక్యుడు గాక పూర్వచాళుక్యుడైన రెండవ విజయాదిత్యుని సోదరుడైన

భీమసళుక్కియను వాడనియు రాష్ట్రకూట రాజైన మూడవ గోవింద రాజుచే బ్రేరేపింపబడి వేంగీసింహాసనమునకై పండ్లెండు సంవత్సరములు తనయన్నతోఁ బోరాడియు విజయముఁ బొందజాలక విఫలమనోరథుడై రాష్ట్రకూటల యండనేయుండి మూడవగోవిందరాజు పుత్రుడయిన అమోఘవర్ష పృథ్వీవల్లభునిచే అన్మకొండ సీమను బడసినవాడని మనకు తెలిస సిద్ధాంతము.

ఇట్లుండినను శ్రీమూర్తి దూపాటి రమణాచార్యులుగారు “కాకతీయసంచికలో కాకతీయులచరిత్రము-విశేషాంశములు” అను శీరికతోనున్న వ్యాసములో “అమోఘవర్ష పృథ్వీవల్లభ దేవుడు క్రీ. శ. 878 ప్రాంతమున అనుమకొండరాజ్యమును బాలించుచుఁ దన ప్రతినిధినుంచుటచేఁ దొమ్మిదవ శతాబ్దమునఁ బశ్చిమచాళుక్యుల నుండి రాష్ట్రకూటులు త్రిలింగసామ్రాజ్యమును హరించి యొక పశ్చిమచాళుక్యవంశజుని రాజప్రతినిధిగనుంచిరని తెలిసినది.” *

అను వాక్యములలోని భావము నిజమైన చరిత్రాంశముకాదని స్పష్టపడుచున్నది. అప్పటికి త్రిలింగసామ్రాజ్యములేనేలేదు. వేంగీ సామ్రాజ్యమునే త్రిలింగసామ్రాజ్యమనుకొందమన్నను, వేంగీ సామ్రాజ్యమును రాష్ట్రకూటులు హరింపనులేదు. పూర్వచాళుక్యుడయిన భీమరాజును (భీమసళుక్కిని లేక భీమర్సును) అన్మకొండను నిల్పినది క్రీ. శ. 878 ప్రాంతమునగాక క్రీ. శ. 814—843 సంవత్సరములకు నడిమికాలమున నని స్పష్టమయినది. 888 సంవత్సరములకు నీప్రాంతప్రదేశము మొదటి చాళుక్యభీమవిష్ణువర్దనునకు స్వాధీనమయ్యెనని పైకొఱవిశాసమునుబట్టి దెలియుచున్నది. అటుపిమ్మటనే యీభాగము రాష్ట్రకూటసామ్రాజ్యమును హరించిన పశ్చిమచాళుక్యులకు వశ్యమైపోయి పూర్వచాళుక్యులకు పశ్చిమచాళుక్యులకు యుద్ధరంగముగనుండెననుట చరిత్రబద్ధమైనవిషయము.

కాకతీయాంధ్రరాజ్యముగ చరిత్రము.

రెండవ ప్రకరణము.

విరియాలవంశము కాకతీయరాజవంశమయ్యెనా ?

శ్రీలక్ష్మణరాయపరిశోధకమండలివారు తెలంగాణాశాసనములను గొన్నింటిని సంపాదించి యొకసంపుటముగాఁ బ్రకటించి యీచరిత్రమునకు మహోపకారముగావించిరి. వీనివలన నొకటి రెండు కొత్తవి బైలుపడి విషయములు సత్వాన్వేషణపరులయిన పరిశోధకులకు నొకింత సులభమార్గమును గోచరింపఁజేయుచున్నవి. అయినను అయ్యవి యసంపూర్ణములుగను, శిథిలములయిన శిలలపై వ్రాయఁబడియుండునవిగను, ప్రాచీనమైన తెలుగుభాషలో పద్యమయమై యుండుటచేతను, అందలిభావములు విస్పష్టము లగుచుండలేదు. కాకతీయసంచికాసంపాదకుఁడు వీనిని దెలిసియుండియు వీని యాధార్థ్యమును గ్రహించుటకై పూర్ణమైన విమర్శచేయుటకయినను బ్రయత్నించి యుండలేదు. వీనిలో గూడూరు, మాటేరుశాసనము లత్యంతప్రాముఖ్యముగలవై యపూర్వవిషయములను వెల్లడించుచున్నవి.

వీనిలో గూడూరుశాసనకాలము దెలుపఁబడియుండలేదుగాని మాటేరుశాసనముమాత్రము కాలమును దెలుపుచున్నది. అయ్యది

శా. శ. ౧౦౮౧ యని తెలియుటంబట్టి క్రీ. శ. ౧౧౧౬ అని విస్పష్టముగాఁ దెలియుచున్నది. ఈరెండుశాసనములకు నడుమ నెన్నో సంవత్సరములు వ్యత్యాసముండదు. మాతేరుశాసనముచాలభాగము చెడిపోయి యున్నది. గూడూరుశాసనముప్రాచీనమైన దయినను పద్యమయమై యున్నది. అందలి పదములలోన నేకములు నేడర్థములు గావు. ఆశాసనము నేనిచట సంపూర్ణముగా చదువరులయుపయోగార్థమై నీక్రిందఁ బ్రచురించుచున్నాను.

అనుపమదుర్జయాస్వయ సుఖా భీననేకలు రాజనందనుల్
సచినఁబిలుంద వెన్నఁడును సంభవుడయ్యె నతిప్రసిద్ధుడై
వినుత విరోధిమండలిక వెన్నడు వెన్నుడవ్రాలె వానికిన్
ఘనుడగు నెఱుఱుపతి జగద్వినుతుం డుదయించె గీర్తితోన్.
భావితకీర్తి నాతనికి పాండవమధ్యమ భీముడోయనం
గా విరియాల భీమనృప ఘస్సురుడై యుదయించె వానికిన్
భూవినుతుణ్ణు మండళిక భూపణు డెఱుఱునరేందుగ్గి డుత్తమ
శ్రీవినుతుండు బంధుజన సేవ్యుండు దా నుదయించె నున్నతిన్.

అతణ్ణు బొట్టబేత వసు ధాధిపుజేకొని వానివైరిను
ద్వితమున జంపి యాకొఱవి దేశమునందు ప్రతిష్ఠ చేసి త
త్తనయు సమేతుడోడగ లియము బిట్టరగద్యనంబు న
ప్రతిముడు వానిదా మొగుడు పర్సియు పండ్రడు నెఱుఱుడాపుడై

అరుదగునట్టి ఎఱునృపు నంగన గామమసాని యాకమే
ల్గరదని బేతభూవిభు గాకతివల్లభుసేసి వానితా
బరగగ జేతబెట్టి ఘను బల్లవరాయని యాగిజొచ్చె భా
స్కరవిభు చక్రవర్తిగని కాకతి నెల్పుట గోటిసేయదే.

కారకకాలుడై పడుసె గాడయ నాయకు జంపి సూరడ
వ్వలుపుకొండ రవ్వనృపు వేలుపుగొండన నిల్పి వానిచే
మేలుగ మూడముప్పయి మేలుగ నేరెడు బోదిపాడును
మేలుగ టేకుమావిడులు మేలుగ రెండెయ రాజు సంగడై

మాత్రాధారి కొమ్మొజన బరహా|| శ్రీశ్రీశ్రీ

అడపగట్ట దేవరకు జేను,

ఈశాసనము మూడు చంపకమాలలతోను రెండు ఉల్పల మాలలతోను గూడుకొని భావము మాత్రము దుర్భేద్యముగా నున్నది.

ఇక మాటూరు శాసనమును గూర్చి “తెలంగానా శాసనము” లను గ్రంథములో “ఈశాసనముమధ్యమధ్య చెడిపోయి యుండుటచే ప్రతిబింబ మస్పష్టముగ నున్నది. త్రిభువనమల్లదేవుని సామంతుడొకఁడు దాయాదు లపహరించిన ఆంధ్రసామ్రాజ్యమును దిరిగి కాకతీయులకు సంపాదించి పెట్టినటుల తెలుపుచున్నవి. ఈశాసనము కాకతీయుల పూర్వచరిత్రమును దెలుపుటలో నద్వితీయ ప్రాముఖ్యత గలది. ఇందలి విషయములు భావిపరిశోధనమునఁగాని సమన్వయింపవలను పడదు.” అని తద్గ్రంథసంపాదకునిచే వ్రాయఁబడెను.

ఈశాసనము క్రీ. శ. ౧౧౧౯ సంవత్సరమునాటి దగుటచేత ఇందుఁ బేర్కొనఁబడిన “సమస్తభువనాశ్రయ శ్రీపుష్పవల్లభ మహారాజాధిరాజ పరమేశ్వర పరమభట్టారక సత్యాశ్రయకులతిలక చాళుక్యాభరణ శ్రీమత్త్రిభువన మల్లదేవర” యను రాజు ఆఱవ చాళుక్య విక్రమాదిత్యుఁ డనుటకు సందియము లేదు. ఇతఁడు ౧౦౭౬ మొదలుకొని ౧౧౨౬ వఱకు పశ్చిమ చాళుక్యసామ్రాజ్యమునకు ప్రభువై యుండెను. ఇందు వాని సామంతుడయిన చోళకులుఁడు “ఊర్జితవర్మ” యను నాతఁడు పేర్కొనఁబడినాడు. అటు పిమ్మట “శ్రీరమణీయుఁ డుదారుండు ధీరుండు దారిద్ర్యనైరియను పేరదెగడు కాకతిరాజులం జేకొని డాయం గతాంధ్రరాజ్యంబు నిలిపి పాడిరి” అనిపద్యమో వాక్యమో వ్రాయబడినది. తక్కిన శాసనముఁ జదివి యర్థముఁ జేసికొనుటకు సాధ్యము కానటుల నడుమ నడుమ ననే కాక్షరములు విడిచిపెట్టఁ బడినవి. కడపట నెన్నిదిపంపులు తెలియమి

విడిచిపెట్టె బడినవి. ఈశాసనమువలనఁ దెలియఁ దగ్గ విషయము పైఁ జెప్పినట్టిదే. గూడూరు శాసనము మాటూరు శాసనమునకుఁ బూర్వము పుట్టినదిగాని తరువాతది కాదు. ఈశాసనముల ప్రతులను సేకరించిన దూపాటి రమణాచార్యులుగారు కాకతీయ సంచికకు తాము వ్రాసిన “కాకతీయుల చరిత్రము—విశేషాంశములు” అను శీర్షికతో నొప్పెడు వ్యాసములో “కాకతీయవంశము విచ్ఛిన్నమగుటచే సేనానులు తమబిడ్డల నొసంగి రాజవంశము నిలిపినటుల గూడూరు మాటేరు శాసనములలోఁ గొన్ని సూచనలు గలవు. వీనిలో రెండవ బేతరాజును గామమ్మసాని కని కాకతీయ సామ్రాజ్యమునకు రాజును జేసె ననియు, బేతని రాజుచేతఁ బెట్టి, పల్లవుల విజృంభణము నడంచె ననియు, దన కొన్నును కాకతిరాజును జేసి కాకతీయవంశము “కోటిసేయు ననియుఁ దోచుభావము విమర్శింప వలసి యున్నది.” అని వ్రాసియున్న విషయము విమర్శింపఁ దగి యుండెననుట యొప్పుకొనఁ దగియున్నదే.

కాని యేకారణము చేతనో కాకతీయసంచికా సంపాదకుఁడు మాటూరు లేక మాటేరు శాసనమును విస్మరించి గూడూరు శాసనమును మాత్రము విమర్శించుచు నాచార్యులవారు వ్రాసినదానిని జదివియుండియు వానిపేరెత్తన నెత్తక తాముక పంధా నవలంబించి మఱొకరీతి వ్యాఖ్యఁ గావించిరి.

“పూర్వోదాహృత మగు నైజాంరాష్ట్రములోని గూడూరు గ్రామమునందలి యొక శాసనము బేతరాజునుగూర్చి కొన్ని ముఖ్యంశములను దెలుపుచున్నది. ఈతని తండ్రికాలమునకే కాకతీయులు గోదావరీనదికిఁ బశ్చిమోత్తరమున స్థిరపడియుండు రని యిదివరలోఁ జెప్పి యుంటిమి. వీరవీ భాగమునకు నూతనాగతులగుటచేతనో లేక

మొదటి ప్రోలరాజు మరణించునప్పటికే బేతరాజు బాలుఁడుగ నుండుటచేతనో మఱియే కారణము నలననో కొందఱు శత్రురాజులు చేరి బేతరాజును పదభ్రష్టునిఁ జేసిరి. అప్పుడు దుర్జయ వంశీయుఁడగు నెఱ్ఱనయను నాతఁ డీశత్రువును దునిమి బేతరాజును కొఱవి దేశమునఁ బ్రతిష్ఠించెను. ఎఱ్ఱనభార్య యగు కామసాని పల్లవరాయఁడు, భాస్కరచక్రవర్తి, కాడవనాయకుఁడు, మున్నగు బేతరాజు శత్రువులను నిర్జించి యీబేతరాజును కాకతివల్లభుని జేసెను. ఈవిషయములు రెండుచు పైగూడూరు శాసనమునుండి తెలియుచున్నవి. ఇందలి శత్రురాజులను గూర్చి విశేషము లేమియుఁ దెలియుట లేదు. ఎఱ్ఱనయు నాతని భార్యయుఁగూడ బేతరాజునకు సాహాయ్య మొనర్చిరి. భర్తయుండినపుడు భార్య రణరంగమున దిగుట యసామాన్యము. దీనినుండి మొదటిలో కొఱవిదేశము బేతరాజునకు బైత్తకమనియు నాతఁడు దానిని గోలుపోవ నెఱ్ఱన దాన నాతనిఁ దిరిగి ప్రతిష్ఠించెననియు ఎఱ్ఱన చనిపోయిన పిమ్మట బేతరాజునకు దిరిగి శత్రువులవలన యసాయమొదవుటచే నెఱ్ఱనభార్య కామసాని యీతూరి యాతనికి బాసటయయ్యె ననియు నూహింపవలసి యున్నది” అని యెట్లో సమర్థించుకొన్నారు గాని యిం దుదాహరింపఁబడిన బేతరాజు మొదటివాఁడో రెండవవాఁడో నిర్ధారణ చేయకుండ వ్యాఖ్యానముచేయుట సమంజసముగాఁ గన్పట్టదు. కొఱవిదేశమునఁ బ్రతిష్ఠింపఁబడినవాఁడు రెండవ బేతరాజని యాశాసనమును బట్టి నిర్ధారించుట కేమియుఁ గానరాకున్నప్పడు పైయిద్వరు కూడ రెండవ బేతరాజే యని యభిప్రాయ పడిరి. వీరివ్యాఖ్యానము లెంతవఱకు సరియైనవో మనము విచారింపవలసి యున్నది.

మొట్టమొదట కొఱవిదేశమునఁ బ్రతిష్ఠింపఁబడినవాఁడు మొదటి బేతరాజై యుండవలెనుగాని రెండవ బేతరాజై యుండదని యాక్రింది కారణములనుబట్టి దెలిసికొనఁ గలము.

(1) రెండవ బేతరాజు తన ఖాజీపేట శాసనములో తన తండ్రియగు పోలరాజు త్రైలోక్యమల్లుని వలన అన్మకొండ విషయమును శాసన పూర్వకముగాఁ బడసెనని చెప్పియుండుట.1

(2) విక్రమచక్రియన్న బిరుదము రెండవ బేతరాజునకే గాని మొదటి బేతరాజునకు లేదని రెండవ బేతరాజు పై శాసనము తెలుపుచుండుట.2

(3) రెండవ పోలరాజు తన ఖాజీపేట శాసనములో తన తండ్రి బేతరాజును గూర్చి మాత్రమే “దుర్జయకులాబ్ధి చంద్రుఁ డని చెప్పియుండెను గాని తన ప్రపితామహుఁడగు మొదటి బేతరాజును గూర్చి చెప్పకుండుట.3

(4) ఈతని ఖాజీపేట శాసనములో నైరిన్మపతుల కిరీటములచేఁ బ్రకాశించు పాదములు గలవాఁడును, జగత్ప్రసిద్ధములగు యుద్ధములలోఁ జూపిన శౌర్యమువలన తనకీర్తిచే దిక్కులనన్నిటిని తెల్లనివిగాఁ జేసినవాఁడు రెండవ పోలరాజు గాని మొదటి పోలరాజు గాకుండుట.4

(1) కాకతీయ సంచిక, అనుబంధము, ఖాజీపేట శాసనము ౧. పేజి. ౨౯.

(2) డిటో అనుబంధము పేజి 3౧, అనుమకొండ శాసనము ౪, భారతి సం॥ ౧, సంచిక F,

(3) కాకతీయ సంచిక, అనుబంధము పేజి 3౧ ఖాజీపేట శాసనము ౫ తెలింగానా శాసనములు, పేజీ ౪ ఖాజీపేట శాసనము ౨.

(4) సుజాత ౨ వ సంపుటము ౨ వ సంచిక

కాకతీయ సంచిక అనుబంధము పేజి 3౧, ఖాజీపేట శాసనము ౫.

(5) రెండవ బేతరాజు ఖాజీపేటలోని మఠియొక శాసనములో “త్రిభువన మల్లదేవుని పాదపద్మోపజీవి ననియు, అన్మకొండ పురవరేశ్వరుండ ననియు జెప్పకొని యుండియు, మఠియొక శాసనములో (మొదటిది) తన తాతయైన బేతరాజును కాకతిపురాధి నాథుడని చెప్పియుండుట.5

(6) క్రీ. శ. ౧౧౧౮ (శా. శ. ౧౦౦౧) సంవత్సరమున బేతేశ్వరమున ప్రోలేశ్వర దేవరకుని నందదీవియం బెట్టించిన బేతమయ్య మహామండలేశ్వరుడైన రెండవ బేతరాజే యైయుండ క్రీ. శ. ౧౧౧౮ దవ సంవత్సరమున మాటూరు శాసనము పుట్టియుండుట.6

ఈపైనుడివిన ప్రమాణము ననుసరించి మొదట తనరాజ్యము నుభోగొట్టుకొని తరువాత విరియాల ఎఱ్ఱనచే కొఱవిదేశమున ప్రతిష్ఠింపఁబడినవాఁడు మొదటిబేతరాజై యుండునుగాని రెండవబేతరాజై యుండఁడని యూహింపఁ దగ్గును.

ఇంక గూడూరు శాసనములలోని వివరమును సంగ్రహముగా మాటూరు శాసనమునఁ దెలుపఁబడి యుండును. రెండును నేకకాల జనితములు కావు. నడుమ కొన్ని సంవత్సరములు జరిగి యుండును. గూడూరు శాసనము మొదటి బేతరాజుకాలమునాటిదనియు, మాటూరు శాసనము రెండవబేతరాజు కాలమునాటిదనియు నూహించుట కెక్కువ యవకాశ మిచ్చుచున్నది.

(5) తెలింగానా శాసనములు పేజీ ౪ ఖాజీపేట శాసనము ౧

(6) కాకతీయ సంచిక, అనుబంధము, పేజీ 3౧, ౪ అనుమకొండ శాసనము.

భారతి సంపుటము ౧ సంచిక ౧.

సాటిలేనిదుర్జయ వంశమును పాలనందమునందు ననేకరాజ పుత్రు లుదయించి చనినపిమ్మట వెన్నఁడుపుట్టి విష్ణువువలెనె విరోధు లయిన సామంతమాండలకులచే వినుతింపఁ బడుచుఁ బ్రఖ్యాతుడై యుండ వానికి జగద్వినుతుండగు నెఱ్ఱభూపతియు, వానికి పాండవ మధ్యముం డగు భీమునింబోలిన భీముఁడుచు, వానికి నెఱ్ఱనయు జనించి యెఱ్ఱనయుద్ధములోఁ బొట్టబేతని పక్షముఁ జేకొని వానిశత్రువును సంహరించి బేతని కొఱవిదేశమునందుఁ బ్రతిష్ఠించె నని చెప్పినే కాని పొట్టబేతవసుధాధిపతి యెవ్వఁడో ఏవంశమువాఁడో యిండు కయు సూచించినవాఁడు కాఁడు. మొదటి నూడుపద్యములనుబట్టి విరియాలవంశమువారు దుర్జయాన్వయమునఁ బుట్టిన వీరులని నిస్సంశ యముగాఁ దెలుపుచున్నది. ఈశాసనములోని నాలుగవ పద్యము కేవల మపూర్వమైన విషయమును బ్రస్తావించు చున్నది. అందలి భావము మాత్రము దుర్గాహ్యముగ నున్నది. అదియెట్టిదైనను కాకతీయ సంచికా సంపాదకుఁడు దెలిపిన భావములకన్నను శ్రీమాన్ దూపాటి రమణాచార్యులుగారు తెలిపినభావమే పద క్రమభ్రమణ మెంత తిరువిళ్ళుపెట్టినను తత్తుల్యభావమునే తెలుపక మానదు. అదియెట్టిదైనను ఆబేతరాజు రెండవ బేతరాజుమాత్రము కాఁడు. ఈ గూఢూరుశాసనములోని నాలుగవ పద్యములో నున్న భాస్కరవిభుచక్రవర్తిని బేతరాజునకు విశేషణముగఁ జెప్పకొన కున్నయెడల రమణాచార్యులవా రూహించిన యర్థము స్ఫురించునని చెప్పఁజాలము. బేతని రాజుచేతఁ బెట్టియనుటకు బదులుగా రమణా చార్యులుగారు తన వశ్యమున నుంచుకొని యనిచెప్పియున్నయెడల నెక్కువ సందర్భానుసారముగా నుండునేమో? ఇంతకంటె యుక్తి యుక్తమైనభావము వెల్పుడువఱకు రమణాచార్యులగారి భావమును గ్రహింపఁ దగునా యని సంశయపడుచున్నాను. ఈ మొదటిబేతరా

జయిన కాకతిబేతరాజు విరియాల వంశములోని వాడని వేంకట రమణాచార్యులవారి వ్యాఖ్యానము వలన బోధపడుచున్నది. ఈ సందర్భమున నాచార్యులవారు కాకతీయ సంచికలోని “కాకతీయుల చరిత్రము- విశేషాంశములు” అను తమ యపూర్వవ్యాసములో కప్పదాట్లువేసి వ్రాసి యున్నను, ప్రజోత్పత్తి నామసంవత్సరమున వెల్వడిన ఆంధ్రపత్రిక- ఉగాదిసంచికలో “కాకతీయరాజులు” అను శీర్షికతో వ్రాసినవ్యాసములో మాత్రము వీరిహృదయస్థమయిన భావము చక్కగా బోధపడుచున్నది. అందిట్లు వ్రాయఁబడియున్నది.

“వీని సమకాలికమునగు ఉదాహృతపద్యశాసనము (గూడూరి శాసనము) పదియవ శతాబ్దము లోనిది కావచ్చును. ఆకాలమునఁ గల దుర్జయవంశము, అందు ప్రసిద్ధులగు ఎఱ్ఱభూపతి, విరియాల భీముఁడు, జనించుటయు, విఠియాల భీముఁడు బొట్టబేతరాజును జంపి కొఱవిదేశము గైకొనుటయు, ఎఱ్ఱభూపతి భార్య కామమసానిపల్లవ రాయని విజృంభణనూపి, తనకరదనిచే (బేతరాజుచే) కాకతీయ వంశము నుద్ధరింపజేయుటయుఁ జరిత్రమునకు క్రొత్తయంశములు.

శాసనస్థాంశముల బలపఱుప నింకఁగొన్ని సాధనాంతరములు గావలసి యున్నవి. బేతభూపతి కాకతీయవల్లభు నెట్లుచేసెనో, కామసాని పూర్వోత్తరము లెవ్వయో బేతభూపతి కాకతీయరాజులలో నేపేరఁ బరఁగెనో భావిపరిశోధనమునఁగాని తేలదు. ఇది గణపతిదేవునికాలపు శాసనముగానను విరియాల వంశమాకాలమునఁ బ్రసిద్ధముగ నున్నందునను గణపతిదేవుని కీ యంశమేమైన యన్వయించునేమో యని మాయనుమానము.”

ఈపై ఉగాదిసంచికలోని వాక్యరత్నములు శ్రీ శేషాద్రి రమణకవులివి. పై కాకతీయసంచికలోని కప్పదాట్లు శ్రీ దూపాటి

రమణాచార్యులవారివి. పై గూడూరు శాసనములోని మూడవ పద్యముగు:-

“ అతడని బొట్ట బేతవసుధాధిపు జేకొని వానివైరిను
 చ్చిత్రమున జంపి యాకొఱవి దేశమునందు బ్రతిష్ఠ చేసిత
 తనయు సమేతుడోడగలి.....యము బిట్టఱగద్యనంబు న
 ప్రతిముడు వానితా మొగడు పర్వయుపండ్రుడు నెఱుదాపుడై.”

అను దానిలో “బొట్ట బేతవసుధాధిపుని జేకొని యాతని వైరిని జంపి విరియాల ఎఱ్ఱభూపతి యాతని కొఱవిదేశమున నిలిపినట్లుగాఁ దెలుపఁబడినదిగాని ఎఱ్ఱభూపతి తండ్రియగు విరియాల భీముఁడు బొట్ట బేతరాజును జంపినట్లు చెప్పియుండలేదే. “తాళ్ళపాకవారి కవిత్వము కొంత నాపైత్యము కొంత” అన్నట్లుగా శేషాద్రిరమణకవులు శాసనము పదియవ శతాబ్దములోనిది కావచ్చునని పైనవ్రాసి క్రిందను “గణపతిదేవుని కాలపుశాసనముగాన” అని వ్రాయుట కవిత్వ మన వలయునో పైత్యమనవలయునో బోధపడకున్నది. గణపతిదేవుఁడు పదుమూడవ శతాబ్దిలోనివాఁడుగాని పదియవ శతాబ్దిలోనివాఁడు కాఁడు. ఇంతియగాక శాసనములోని పద్యములలోని నడకయు, నందలి తెలుగుపదములు మొదలగువాని పరిశోధించినవారికి నాశాసనము పదుమూడవ శతాబ్దములో వ్రాయఁబడినదిగాఁ గన్పట్టదు. గణపతి యనునది విఘ్నేశ్వరునకు నామాంతరముగావునను విఘ్నేశ్వరునకు పెద్దపొట్టయుండును గావునను, పొట్టబేతండన్నతోడనే కాకతి గణపతిదేవుఁడును, వానికాలమును స్మరణకువచ్చి “గణపతిదేవుని కీ యంశమేమైన యన్వయించునేమో” యని పాప మీ యపూర్వ ద్వంద్వకవులకు స్ఫురించి యుండవచ్చును. కాని విరియాల భీముఁడు వీరి యభిప్రాయము ప్రకారము పొట్టబేతని చంపియున్నప్పుడు కాకతిగణపతిదేవుఁడు విరియాల భీమునిచేఁ జంపఁబడియె ననునది స్ఫురింపకుండెనా? గణపతిదేవ చక్రవర్తి మహాదేవరాజునకు

• బయ్యమాంబకుఁ బుట్టినవాఁడని యనేక శాసనములు గ్రంథములు దెలుపుచుండగా “విరియాల వంశ మా కాలమునఁ బ్రసిద్ధముగ నున్నందున గణపతిదేవుని కీ యంశ మేమయిన యన్వయించునేమో యని మాయనుమాన” మని వ్రాయుట హాస్యాస్పదమైన విషయ మని బాలునకు సయితము తెలియగలదు. ఇంతటి చరిత్రజ్ఞులు నింతటి పండితులు ఇటువంటి చరిత్ర పరిశోధకులు బయలుదేరిన తరువాత “చరిత్రకారులు స్థానికుల ప్రవాదములపైనను, చరిత్రానుభవము, శాసనపతనాభ్యాసములేని ప్రజలపైనను ఆధారపడుటచేఁ జరిత్రాంశములు తారుమారగుచున్నవి.” యని వీరు వ్రాసినట్లు జరుగుచుండుటలో నాశ్చర్యమేమున్నది ?

విరియాల వంశము వారిది విష్ణుర్లగోత్రము.

విరియాల వంశమువారిది విష్ణుర్లగోత్రమనియు, ప్రతాపరుద్రుని గడిదుర్గములను సంరక్షించుటకు నియమింపఁబడిన డెబ్బది యేడ్గురు నాయకులలోను వీరొక రనియు వీరు పద్మనాయకులలోని వారనియు, మనకు రావు వంశీయుల చరిత్రమును బట్టి దెలియుచున్నది. కాఁబట్టి విరియాల వంశము రావు వంశీయుల చరిత్రమును బట్టి పద్మనాయక వెలమవంశమని తెలియుచున్నది. వీరిది విష్ణుర్లగోత్రమని చెప్పఁబడి యుండుటచేతను, పద్మనాయకులకు వారు నివసించిన గ్రామనామములను బట్టి వేత్వేలు గోత్రనామము లేర్పఱచి రని తెలుపుచున్నది గనుక విష్ణుర్లగోత్రమువారు మొదట విష్ణుర్లనివాసులైయుండి తరువాత విరియాలగ్రామమునందు నివసించుటచేత విరియాల వంశ మనుపేరు గలిగి యుండవచ్చును. పద్మనాయకులలో, కోటగిరివారు మేకావారు మొదలగువారిది విష్ణుర్లగోత్రమని తెలియుచున్నది. విరియాలవంశములోఁ బుట్టిన రుద్రరాజు మనుమఁడును, గణపతిరాజు పుత్రుఁడును నగు సామంతశూరుఁ డను

రాజు కోటగిరియను నగరములో నివసింపుచు శా. శ. ౧౧౯౫
యగు శ్రీముఖ సంవత్సర పుష్య బ ౬ ఆదివారమునాడు వైనా
యకపురి యను వేన్కలపురిని నిరువండు బ్రాహ్మణుల కగ్రహార
ముగా నొసంగి యుండిరని కోటగిరిశాసనము తెలుపుచున్నందున
విరియాలవంశములోని సామంతశూరరాజు సంతతివారు కోటగిరివా
రైనఁ గావచ్చును. ఇంతటితో మనచిక్కు విడలేదు. విష్ణుగోత్రీ
యులు పద్మనాయకులలోనే గాదు, కమ్మవారిలోఁ గూడ నున్నారు *

సాగివారిదీ విష్ణుగోత్రమే.

ఆంధ్రదేశములో రాచవారిలో, కమ్మవారిలో, బ్రాహ్మణు
లలో, (అందు ముఖ్యముగా వైదికులలో, నియోగులలో కూడను)
సాగివారను నింటిపేరుగలవా రున్నారుగాని బ్రాహ్మణులలోని సాగి
వారివి ఋషిగోత్రములుగాని విష్ణుగోత్రము కాదు. అందువలన
బ్రాహ్మణులను తొలగించిన యెడల కమ్మవారు, రాచవారు మిగు
లుదురు. ప్రాచ్యలిఖితపుస్తకభాండాారము (చెన్నపురిలోనిది) లో
నొకచోట సాగిబైచన (బైచరాజు) యిట్లు వర్ణింపఁబడి యున్నాడు.

(1) Hyd. Arch. Series No 6. కాకతీయ సంచిక, అనుబంధము.

(2) విష్ణుగోత్రీయులయిన కమ్మవారు; 1 మానికొండవారు, 2. ఆలూరి
వారు, 3 సూర్యదేవరవారు, 4. మల్లంపాటివారు, 5. కడియాలవారు,
6. వండవారు, 7. సుంకరవారు, 8. కనకపేడలవారు. 9. బోయపాటివారు,
10. గింజపల్లివారు, 11. శమ్మడివారు, 12. సూదివారు, 13. కొమ్మినీడివారు,
14. నూలువారు, 15. పుట్టావారు, 16. గుడేవారు, 17. వరిమివారు, 18. నార్లవారు,
19. తొండమువారు, 20. దొడ్డపనేనివారు, 21. కోయవారు, 22. అరవపల్లివారు,
23, గరికపాటివారు, 24. గంటావారు. ఈ కమ్మకుటుంబములవారి గోత్రము,
విష్ణుగోత్రమైనట్లుగా శ్రీయుత గూడవల్లి రామబ్రహ్మను చోదరిగారి వలనఁ
జెలియవచ్చినది.

“మును విష్ణుర్లకులాధిపుల్ బిరుదులేమో మోటలే కాని పెంపునఁ బెంపాలర మానసంబలర నేపారం జెటల్ వెట్టినా వనఘా! గన్నయసాగిబైచ! పటుబాహుశక్తి నెల్లంకిమాదని యారామునిబట్టి కాచితి మహాద్దామప్రతాపోన్నతిఁ”

పైపద్యములో సాగివారు విష్ణుర్లకులాధిపు లని నర్తించి యుండుట గన్పట్టుచున్నది. సాగివారు మొదట విష్ణుర్లవంశజు లనుటకును శాసనాధారము గలదు. 2 దుర్జయాన్వయమునఁ బుట్టిన విరియాల వంశమువారిది విష్ణుర్లగోత్ర మైనట్లుగానే దుర్జయాన్వయమున బుట్టిన సాగివంశమువారిదికూడ విష్ణుర్లగోత్రముగానే తెలుపఁ బడుచున్నదని విశదమైనది. నతవంటి విషయాధీశ్వరులలో గడపటివాఁ డగు మన్మచాగి గణపతిరాజు బాహుజకులాభరణు డనియు, విష్ణుర్లవంశజు డనియు, అను మంచిపల్లె శాసనము చెలుపుచున్నది. *

“సాగివారివంశవృక్షము దుర్జయునిదొట్టి నేటి తమతండ్రిగారి మేనబావలవఱకును అవిచ్ఛిన్నముగా గలదనియు, ఇట్టివంశవృక్ష మాంధ్రదేశములో నేజాతియందును గానమనియు, సాగివంశ మెన్నెన్నిమార్పుల జెందియున్నదోయీవంశవృక్షము, ఏయితరవంశ

(1) M. S. S. No 15-5-32 of the Oriental Manuscript Library, Museum, Madras.

(2) Er. R. Ins No 283 of 1924.

* “ అక్షేపల్లభ నాభి కామరస తో ద్విస్సప్త లోకప్రజా
సర్గారంభ విదుత్సురా విరభవద్రభహ్మ చతుభిఁమ్ముఁ శ్లోః
తస్యై వాస్సభుజోరుపాద విషయాదా విభఁభూపుః కిల
బ్రహ్మ క్షత్రియ వైశ్య శూద్ర విధయావనాఁం చతుర్థాక్రమాత్.
తత్తాస్మి. బాహుజకులాభరణం తపోభివిఁష్పలఁ
వంశ ఇతి విచక్రరోపమానాత్.

-Ins No 283 of 1924.

వృక్షముతో బనిలేకయే సాక్ష్యమిచ్చుచున్నదనియు, పండిత పెను మెచ్చ సత్యనారాయణరాజుగారు భారతీ పత్రికయందు వ్రాసి యున్నారు. మరియు వీరు “ఈ క్రిందివంశ వృక్షమునుబట్టి సాగివారు క్షత్రియుల యగుదును, చతుర్థాన్వయులందును, గలరని తెలియు నదనియు వ్రాయుచు సాగివారు క్షత్రియులేకాని చతుర్థాన్వయులు కా”రని కంఠోక్తిగ నుడువుచున్నారు. సాగివారు క్షత్రియులా, చతుర్థాన్వయులా యను విచార మటుండనిచ్చినను, సాగివంశము దుర్జయాన్వయములోని దని వీరికెట్టి యాక్షేపణమును లేదని భారతి లోని వీరివ్యాసమే స్పష్టపఱచు చున్నది. ఇంకొక విశేషమేమన, “ఆదిపురుషు లైనటునంటి దుర్జయ మహారాజుగారు గాయవంశ వృక్షము. పూర్వం దేవగిరియందు గుడిమెట్టయందును సూర్యకులా వతంస హైహయ వంశోద్ధారక నరపాలమకుటమణి కాంతాయుక్త లక్కధరా పరిపాలన మాచరించిన దుర్జయ మహారాజుగారి వంశ వృక్షము” అని పెద్దనంశవృక్షము నిచ్చియున్నారు. అది ముందు విచారింతుముగాని యిచట మనకుఁ గావలసినది దుర్జయుఁడు సాగి వంశమున కాదిపురుషుఁడనియు, అతఁడు లక్కధరా మండలములోని దేవగిరిని రాజధానిగాఁ జేసికొని పరిపాలించినవాడని వారి వంశ వృక్షమువలనఁ దేటపడుచున్నది.

దుర్జయుఁడు దుర్యోధనుని కొడుకా?

బ్రహ్మశ్రీ పెండ్త్యాల వేంకటసుబ్రహ్మణ్య శాస్త్రిగారు తాము వ్రాసిన మహాభారత చరిత్రమునందు దుర్యోధనునకు దుర్జయుఁడను, పేరుగల కుమారుఁడున్నాఁ డనియును, మహాభారత యుద్ధానంతరము పరీక్షన్మహారాజు రాజ్యపరిపాలన కాలమున నతఁడు జీవించి యుండె

ననియు గూడ వ్రాయుచున్నారు. ధుర్యోధన పుత్రుడయిన లక్ష్మణ కుమారుడు కౌరవ సైన్యాధ్యక్షుడగు ద్రోణాచార్యుడు పద్మవ్యూహమును పన్నిననాడు అర్జున పుత్రుడయిన అభిమన్యునితో, బోరి మరణించుటయు మహాభారతమున జదివి యున్నాముగాని దుర్జయుని ప్రశంస గానరాదు. కాని “భాస మహాకవి నేటికి రెండువేలేండ్లనాడు రచించిన “ఊరుభంగ” నాటకమున ధుర్యోధనుడు తొడలు విరిగి పడినపుడు బాలుడైన “దుర్జయుడు” అను పుత్రుడనచ్చి తండ్రితో సంభాషించినట్లు వ్రాసి యున్నాడు. ఆ బాలుని సుయోధనుని మరణాంతరము తల్లి పుట్టినింటివారు (కళింగ దేశపువారు) తమ దేశము నకుఁ దీసికొనిపోయి పెంచి పెద్దవానిగఁ జేసిరేమో.? ఆ కౌరవ్యుడే యథర్వవేదమునఁ జెప్పఁబడినవాడై యుండునేమో!” అని వ్రాయుచు అథర్వసంహిత యందును, ఐతరేయ బ్రాహ్మణమునందును బేర్కొనఁ బడిన కౌరవ్యుని లేక కౌరవ్యుని దుర్జయునిగా గుర్తించు చున్నారు. ఆ దుర్జయుడే మనదుర్జయుఁ డగునా? మనదుర్జయుని కాలమును దెలుపు శాసనములుగాని గ్రంథములుగాని గానరావు. సాగివారి వంశవృక్షమున నిప్పటివరకు నలువది తరములను మాత్రముచేర్చి యుండిరి. తరమునకు రం సంవత్సరములు చూచుకొన్నను ౧౬౦౦ సంవత్సరముల క్రిందట మూల పురుషుడుండునని నిశ్చయింప వచ్చునుగాని క్రీస్తు శకమునకుఁ బూర్వము వేలకొలది సంవత్సరముల క్రిందట జరిగిన మహాభారత యుద్ధానంతరము ధర్మజునకు పేనుక, బట్టాభిషిక్తుడయిన పరిక్షిత్తుకాలమున ధుర్యోధనుని కుమారుడైన దుర్జయుఁ డనువా డున్నాడని యొప్పుకొన్నను నాతఁడే యీతఁ డనుటకు సాధ్యముకాదు. పదునొకండు, పండ్రెండు శతాబ్దులలో ననేక సామంత మాండలిక వంశములవా రెల్లరును దుర్జయుని తమ మూలపురుషునిగాఁ జెప్పుకొనుటఁ జూడ నాతఁ

డెవ్వఁడో యొక ప్రఖ్యాతవంశమునకు బుట్టిన సుప్రసిద్ధ రాజన్యుడై యుండవలయునని మనము నిశ్చయింపక తప్పదు. అట్టి సుప్రసిద్ధ రాజన్యుఁడు చరిత్ర పరిశోధకుల దృష్టికి నింతవఱకు గోచరింపకుండుట వింతవిషయ మనుటకు సందియములేదు.

రణదుర్జయుఁడే దుర్జయుఁడా ?

ఏడవ శతాబ్దితుదనో, ఎనిమిదవ శతాబ్దిప్రారంభముననో పీఠికాపురప్రాంతదేశమును బరిపాలించుచున్నవాఁడని తెలియఁజేయు పృథ్వీరాజుయొక్క తామ్రశాసన మొకటి కలదు. అయ్యది పృథ్వీరాజు తన ౪౬ వ పరిపాలన సంవత్సరమున చేయఁబడిన దానమును గూర్చిన శాసనము. ఇతఁడు కామకాయన గోత్రీయుఁడును చాందోగ్య సూత్రుడును, విష్ణుశర్మకు మనుమఁడును, పృథ్వీశర్మకుమారుఁడును, కొడమంచిలి గ్రామవాసియు, త్రిసహస్ర విద్యయం దాఠి తేఱిన వాఁడును, శాస్త్రముల కిరువది భాష్యములు చేసినవాఁడును, వేదవేదాంగ వేత్తయు, షట్పాస్త్ర పారగుఁడును, ఉపనిషత్తులు, యోగము మొదలగు వానిం దెలిసి యుండియు, యజ్ఞాదికృతువులు మొదలగు వేదోక్తకర్మల యథావిధిగ నెరవేర్ప సమర్థతగల భావశర్మకు కార్తికపౌర్ణమినాఁడు పగుణవార విషయ ములోని తాండివాడయను గ్రామమును దానముచేసి యుండెను. ఈ శాసనములో నితనిది రామకాశ్యప గోత్రమనియు, వీని తండ్రి విక్రమేంద్రుఁడనియు, వీని తాత రణదుర్జయుఁడనియుఁ దెలుపఁబడినది. ఈ శాసనముయొక్క ఆజ్ఞాప్తిశ్రీరామబిన్దు (బిందు) రాజని యన్నది. ఈ పీఠికాపుర స్తంభ శాసనములలోనే పండ్రెండవ శతాబ్దిలోఁ బరిపాలనము చేయుచున్న వెల్నాటి పృథ్వీశ్వరరాజు కాలములో వ్రాయఁబడిన శాసనములో వాని పూర్వులలో నొకరణదుర్జయుఁడు పేర్కొనఁబడినాఁడుగాని యయ్యది యీ మొదటిశాసనము ననుకరించి

వ్రాయఁబడి యుండును. ఈపగుణవారవిషయము తూర్పు చాళుక్యుల శాసనమునందును గానంబడు చున్నది. ఇందలి రణదుర్జయునే దుర్జయునిగా భావించుట కనునైన సాక్ష్య మొసంగున దేమియు నీ శాసనమునందు గానరాదు. కావున నతఁడే యితఁడని చెప్ప సాధ్యముకాదు.

దుర్జయుఁడు కరికాలుని వంశములోని వాఁడా?

దుర్జయుఁడు కరికాల చోడుని వంశములోనివాఁడని పదు మూఁడవ శతాబ్దిలోని జనశ్రుతి విశ్వసించి గణపతిదేవ చక్రవర్తి కాలమునాటి శాసనములేగాని వాని పూర్వులనాటి శాసనములలో నెచ్చటను దెలుపఁబడి యుండలేదు. కాకతీయ రాజవంశములోని రెండవ బేతరాజు (పదవశతాబ్దము తుదను పదునొకండవ శతాబ్దము ప్రారంభమున నున్నవాఁడు) మాత్రము తనతాత యగు మొదటి బేతరాజును దుర్జయకులాబ్ధి చంద్రుఁడని వ్రాయించిన విషయము నిదివఱకే తెలిసికొని యున్నాము. కరికాలచోడుని వంశములోని వాఁడని తెలిపి యుండలేదు. కాకతీయ రాజులలో మొట్టమొదట దుర్జయుని స్మరించిన వాఁ డితఁడే. కరికాలుఁడు తన పూర్వుఁడే యైనయెడల యేల స్మరింప కుండును? గణపతిదేవ చక్రవర్తికిఁ బూర్వమున నున్నవారెవ్వరును కరికాలుని స్మరించకుండుటకుఁ గారణమేమి? ఈ రెండవ బేతరాజు కాలమునఁగాని, రెండవ ప్రోలరాజు కాలమునఁగాని, వీని కుమారులగు మొదటి ప్రతాపరుద్రదేవరాజు కాలమునఁగాని, మహాదేవరాజు కాలమునఁగాని, లిఖింపఁబడిన శాసనములలో వేనియందును కరికాలచోడుని ప్రశంస గానరాదు. ఇంక గణపతిదేవ చక్రవర్తి కాలమునఁ బుట్టినట్టి శాసనములలో, గొన్నిటఁ గాకతీయ వంశమునకు మూలపురుషుఁడుగా కరికాలచోఁడే ప్రశంసింపఁబడి యున్నాఁడనుట వాస్తవమని

యొప్పుకోదగినదే. గణపతిదేవ చక్రవర్తి సేనానులలో నొక్కఁడగు నిమ్మడిదేవరడ్డింద్రుని పాఖాల శాసనములో నీ వంశమిట్లు వర్ణింపఁబడినది.

“ఇది పరరాజు లనుమదపుటేనుగులకు సింహమువంటి వాఁడయిన గణపతి భూపతియొక్క శాసనము. శ్రీ మన్మహావిష్ణువు లక్ష్మీదేవితోఁగూడి పాలసముద్రముపై యోగనిద్రను బొందుచుండును. అతని నేత్రమునుండి యంధకారము నంతటిని బోఁగొట్టు పద్మ మిత్రుఁ డుదయించెను. అతనినుండి యుల్లంఘనీయము కాని చాతుర్వర్ణ్య వ్యవస్థను సృజించినవాఁడును, త్వాపతులలో మొదటివాఁడునగు మనువు జనించెను. వానివంశమున నిత్వ్యాకుఁడు పుట్టి యీ భూమి నేకచ్ఛత్రముగా నేలెను. వానితరువాత మాంధాత పుట్టెను. వీనికి భూమి తనంతటతానే పాల నొసంగెను. అటుపిమ్మట జనించిన సగరుఁడాది వరాహమునలె నితర రాజులనుండి భూమి సముద్ధరించెను. ఆపిమ్మట స్వర్ణమునుండి భూమి మీదకు దిగుటకై గంగకు మెట్లను గట్టిన భగీరథుఁ డా విర్భవించెను. వీనివంశమున నింద్రునకు సహాయముఁజేయ శంబరాసురుని సంహరించిన దశరథుఁ డవతరించెను. అటుపిమ్మట పది శిరస్సులుగల రావణాసురుని సంహరించి రాక్షసుల నెల్లరను నామ మాత్రులనుగాఁజేసి సముద్రమునకు సేతువును నిర్మించిన రాముఁడీ వంశమున నుద్భవించెను. తరువాత భువనైక వీరుఁడని ప్రఖ్యాతివహించిన కరికాల చోళ దేవుఁడు పుట్టెను. ఇతని పాదములకు నమస్కరించు భూమి పతులయొక్క రత్నస్థగిత కిరీట కాంతులనలన ద్విగుణముగా వీనిచరణములు ప్రకాశించినవి. ఈ వంశమున దుర్జయరాజు జనించెను. వీనిచరణములకు పదే పదే పర రాజులు నమస్కరించి జడత్వమును దాల్చిరి.”¹

(1) Hyd. Arch. Ser. No. 4.

కాకతీయసంచిక, అనుబంధము. పేజీ 50.

పాఖాలశాసనము, ౧౬.

మఱియు గణపతిదేవుని సేనానులలో ముఖ్యుఁడును, దోచి కులమును పాలసముద్రమునకు చంద్రుని వంటివాఁడును, తామ్రపర్ణి నదిలోని మణులను ధరించువాఁడు, కాశ్యపగోత్రీయుఁడును, నగు సామస్తభోజుఁడు కాంచీనగరములోని, ఏకామ్రినాథుని దేవాలయములో నొక దానశాసనమును వ్రాయించెను. అందిట్లుండెను.

“ఇయ్యది సమస్త భూపాలురు శిరసావహింపవలసిన గణపతి దేవునిశాశ్వతమగు శాసనము.

ఎవఁడు ఋగ్యజుస్సామాది వేదములకు పదవీ సీమయైన వాఁడో, ముప్పది మూఁడుకోట్ల దేవత లెవని యంశములో అట్టి భగవంతుని నేత్రమునుండి సమస్తాంధకారమును బోగొట్టునట్టి సూర్యుఁడుదయించెను. వానినుండి భూపతులలోఁ బ్రథముఁడగు మనువు పుట్టెను. వానివంశమున దశథుఁడు రాముఁడు మున్నగు రాజన్యులుదయించిరి. మఱి కొంత కాలమునకు నెనుకదుర్జయులు పుట్టిరి. ఈ దుర్జయ క్షత్రియకులమున బేతరాజు పుట్టెను గరుడధ్వజము తురంగములతో నేగు నా నరపతినిగాంచి మనుష్యులు విష్ణువని తలంచిరి.”¹

ఇదేవిధముగ రుద్రమదేవి కాలమునందునుఁ బుట్టిన కొన్ని శాసనములలో అందు ముఖ్యముగా మల్కాపురము, కొల్లిపాక శాసనములలో విష్ణువు నాభికమలమునుండి యుద్భవించిన బ్రహ్మభుజములనుండి క్షత్రియులు పుట్టిరనియు, అందు సూర్యవంశీయులును దుర్జయులునగు క్షత్రియు లావిర్భవింపఁగా వారినుండి కాశతీయ రాజులుదయించిరనియు లిఖింపఁబడియున్నమాటయు వాస్తవము. ఈ చెప్పకొనుపద్ధతి గణపతిదేవ చక్రవర్తి కాలముగాటి నుండియుఁ

1 Ind. and. Vol XXI P. 200.

కాశతీయ సంచిక అనుబంధము పే. ౫౫.

ఏకామ్రినాథ శాసనము.

బ్రాహ్మణమైయున్నట్లు గనంబడుచున్నది. గణపతిదేవ చక్రవర్తి సేనానియగు తిక్కచమూపతి గారవపాడు తామ్రశాసనములో వర్ణింపఁబడిన పైవిధమగు వంశవర్ధనము నా కాలమునఁ బ్రజలలో వ్యాప్తిఁజెందియున్న పదంతులనుబట్టి యేర్పడియుండునని మన మూహింప వచ్చును. ఇట్లా కాలమునందలి శాసనములన్నిటిని బరిశీలించితిమేనిఁ గొన్నిట చతుర్థాన్వయులనియును, మఱిగొన్నిట సూర్యాన్వయులనియు నుండుటచేత చరిత్ర పరిశోధకులు సత్యము నారయవలయునని ప్రయత్నించుట వారికి ధర్మము. అట్టి పరిశోధనము చేయుట నిజముగా క్షత్రియులుగా నుండినవారిని శూద్రులనుగాఁ జేయవలయునన్న తలంపుతో వారట్లు చేయుచున్నారని చెప్పి నిందించుట నిజముగా క్షత్రియధర్మమునునిరూపించునట్టిదికాదు. చరిత్ర పరిశోధ కులాకాలమునాటి సాంఘిక పరిస్థితులు తెలిసికొని వానిందెలుపుట వారికి పరమధర్మము కాని యీ కాలమునాటి పరిస్థితుల కనుకూలముగా వ్యాఖ్యలువ్రాయుట క్రమపద్ధతి కాదని యెల్లవారంగీకరించిన విషయమేగదా ?

రాచవారిలో కాకతీయులు.

ఉత్తర హిందూదేశము నందలి రాజపుత్రస్థానములో రాజపుత్ర సంఘమువలెనే యాంధ్రదేశములో “రాచవా”రను నొక సంఘముకలదు. వీరినే “ఆంధ్రక్షత్రియసంఘ”మని లోకులు వ్యవహరించుటయెగాక వీరును తమ్మునట్లుగానే భావించు కొనుచున్నారు. క్షత్రియులను సంస్కృత పదమునకు సరియైన తెలుగుపదము రాచవారను పదమే వ్యవహరింపఁ బడుచుండుట సర్వజన విదితమైన విషయము. మఱి యేనామముచేతను వీరు వ్యవహరింపఁ బడుచుండలేదు. ఆంధ్రదేశములో క్షాత్రవంశములయిన మఱికొన్ని

సంఘములున్నవి గాని వారెవ్వరును వీరివలె నాంధ్రక్షత్రియ సంఘ మని చెప్పకొనరు సరిగదా తమ తమ కలనామములతోనే వ్యవహరించుచున్నారు. ఆంధ్ర ప్రపంచమునూడ వారి నట్లే వ్యవహరించుచున్నది. ఆంధ్ర క్షత్రియ సంఘమనఁగా ముందుగా రాచవారిని జెప్పి తరువాత మఱియొకరిని చెప్పవలయును. రాచవారనగా రాజులనికూడ వ్యవహరింఁబడు చున్నారు. 1926 సంవత్సరము డిసెంబరు 18 తేదీని రాజమహేంద్రనగరమున జరిగిన ప్రథమాంధ్ర క్షత్రియ మహాసభ కధ్యక్షులయిన శ్రీ భూపతిరాజు వేంకటపతిరాజుగారిట్లు చెప్పినారు.

“రాజశబ్దమునకు ప్రజలను రంజిల్లఁజేయువాడని యర్థము. వారివంశజులే రాజులయిరి. అధికజాతులు, నిమ్నజాతులను దురభిమానము విడచి స్వగౌరవము నిలువఁబెట్టుఁగొనఁదలంచుచోఁ దమ ప్రవర్తనలవలన గౌరవనీయులని చెప్పఁబడవలయునేకాని యెట్టి వర్తనము గలిగియున్నను జన్మముచేతనే గొప్పవారమని మనము కాని మఱియొకరుగాని తలంపరాదు.

మంచి వంశమునందుఁ బుట్టిన గౌరవమును దలంచి జాతి యందుఁ బుట్టిన గౌరవమును మనము నిల్పుకొన్నచో అన్నిజాతుల వారును మనలను గౌరవింతురు.”

వీరి వాక్యములెంత సౌమ్యములుగ నున్నవి ? వీరి పూర్వులు బూర్వమునం దాంధ్రదేశమునందు ప్రభుత్వసంపద లనుభవించి ఖ్యాతిగాంచిన వారగుటచేతనే రాజులని రాచవారని వ్యవహరింపఁ బడు చుండుటను గనుచున్నారము. ఇట్టిలోకుల మర్యాదను గాపాడుకొనఁదలంచినవారు సత్యమునుండి జనదాటరాదు. చారిత్రక సత్యముల కడ్డుకొనరాదు. చరిత్రకు వెలితి కల్పింపరాదు. నిజమైన

చరిత్రముయొక్క ప్రయోజనము సర్వజనుల కావశ్యక మయినది. అజ్ఞానముతో చరిత్ర నెదుర్కొనరాదు. జ్ఞానముతో నెదుర్కొన వలయును. ఈ రాచ సంఘమువారెల్లరును తమలోఁదాము భోజన ప్రతిభోజనములు గలిగి సంబంధ బాంధవ్యములు గలిగి యున్నారు. వీరిలో నాలుగు ప్రధానశాఖలు గలవని చెప్పకొనియెదరు.

“సీ॥ శ్రీ వస్తుహ పరిచ్ఛేది వర్ణాటక
కోటకాకతివంశ పాటవమున
నెగడు పశిష్ట కౌండిన్య దనంజయ
కాశ్యప గోత్రముల్ గణన మీర.”

* * *

పరిచ్ఛేది, వర్ణాట, కోట, కాకతీయని, నాలుగు శాఖలు చెప్పబడుచున్నవి. పరిచ్ఛేదులు వశిష్టగోత్రులు, వర్ణాటులు కౌండిన్య గోత్రులు, కోటవారు ధనంజయ గోత్రులు, కాకతులు కాశ్యప గోత్రులు, ఆత్రేయ గోత్రులు, విశ్వామిత్ర గోత్రులు మొదలగు వారు మఱికొందఱున్నవారు. భారద్వాజ గోత్రుల నై దనశాఖగాఁ దలంతురుగాని వీరికి వారిప్పుడు గానరారు. వారు బ్రహ్మణ్యశాఖ లలోఁజేరి యుండుటచేత వీరికిప్పుడు గానరాకుండుటలో వింతపడవల సిన పనిలేదు. వీరిలో వర్ణాటులును, కోటవారును దుర్జయవంశీ యులుగాఁ బేర్కొనఁబడి యుండ లేదుగాని పరిచ్ఛేదులును, కాకతు లును దుర్జయ వంశీయులని బేర్కొనఁబడిరి. ఈ నాలుగు క్షత్రియ శాఖలవారి మూలపురుషులు కానిండు లేక ప్రధాన పురుషులు కానిండు కాకతీయాంధ్రరాజ యుగమునందుఁ బ్రఖ్యాతిగన్న వీరా గ్రేసరులని నుడువుటలో నసత్యమేమియునులేదు. ఆ కాలమునాటి వారికి జన్మకంటె క్షాత్రధర్మమును పాటించుటయే ప్రధానముగ నుండెను. ఆ కాలమునాటివారి పౌరుషము సత్యమును విడిచిపెట్టి

యుండలేదు. వారిగురువులుగాని, వారి పురోహితులుగాని, వారి మంత్రులుగాని, వారి యితర సేవకులుగాని, చతుర్థకులమని నొక్కి వక్కాణించి వ్రాసినను, సమభావమునే వహించియుండిరి గాని వారెవ్వరిని మండగీషులుగా భావించి యుండలేదు. ఈ రాచవారిలో సాగివారును గలరుకాని వారు విష్ణుర్ల గోత్రమునకు బదులుగా వశిష్టగోత్రమును జెప్పుకొనుచున్నారు. విష్ణుర్ల గోత్రము వారెల్లరును మొదట శైవులుగానే యుండిరి. ఇటీవలి వారెల్లరును నైషణమును గైకొన్నవారుగా నున్నారు. పరిచ్ఛేదులును కాకతీయులును దుర్జయవంశీయులయ్యు నుభయశాఖలవారికిని సంబంధ బాంధవ్యములు గన్పట్టుచున్నవి. ఇట్టి యాచారము పూర్వమిట్టా కులలోను గన్పట్టుచున్నది. అట్టి యాచారమునే వీరును నవలంబించిరి.

ఈ రాచవారిలో, మందపాటివారు, ఉప్పలపాటివారు, సయ్యపరాజువారు, సంబూరివారు, గుండ్రాజువారు, పాతపాటివారు, ఈదరపల్లివారు, కఠారివారు, బెల్లంకొండవారు, కనుమూరివారు, లకం రాజువారు, మున్నగు కాశ్యపగోత్ర క్షత్రియులు కాకతీ యాన్వయులే యనియు, కాకతీయ రాజ్యావసానమున నాయాగ్రామ ములందు నివసించి యుండుటచే నాయాగృహ నామము లేర్పడినట్లు గన్పట్టగలదు. వీరిలో మందపాటివారికి, అనగా మందపాటి నారాయణరాజు గారికి కూచిమంచి తిమ్మ కవి సార్వభౌముని తమ్ముడు జగ్గకవి సోమదేవరాజీయ"మను గ్రంథము నంకితము గావించెను. అందిట్లున్నది.

కం. శ్రీ కాకతి రుద్రాన్వయ

నాకాథీప మందపాటి నారాయణధా

శ్రీకాంత హృదయకమల

ప్రపాకారనివేశ సత్యభామాదీశా ?

ఏకామ్రనాథుడు వ్రాసిన “ప్రతాపచరిత్ర” మను గద్య కావ్యము ననుసరించియు, కాసె సర్వప్రసిద్ధశ్వర చరిత్ర మనుపేరిట వ్రాసిన ద్విపద కావ్యము ననుసరించియు జగ్గకవి “సోమదేవ రాజీయ” మను పేరిట పద్యకావ్యముగ రచించి కొంచెము తక్కువగా రెండువందల సంవత్సరముల క్రిందట మందపాటి నారాయణరాజు గారికి నంకితము గావించెను. ఈ మందపాటి వారిలో చిరకాలము నుండి కాకతివర్మలని వ్రాసికొను నాచారము కలదట. ఇప్పటికిని వ్రాసికొనుచున్నారనియు, గుమ్మడితీగె కథ కూడ వీరిలో నున్నదని కీ॥ శే॥ వంగూరి సుబ్బారావుగారు వ్రాసియున్నారు. ఆంధ్రక్షత్రియు లను గ్రంథమునందిట్లు వ్రాయఁబడి యున్నది.

గుమ్మడితీగెకథ, వత్సవాయివారి కథ.

“మనవారు పూర్వముచెప్ప కథల సత్యములని కొట్టివేయుట స్థూలదృష్టిగల యీ ప్రకృతి శాస్త్రయుగములో నలవాటయినది. ఈ మందపాటివారొక కథ చెప్పుచున్నారు. “ఒకసారి ఒరంగలు గోటలో గణపతి దేవునకుఁ బూర్వము యుద్ధమువచ్చినది. అప్పుడు పురుషు లందఱు మరణించిరి. స్త్రీలు చిచ్చురికిరి. ఆసమయమున వంశ రక్షణకొక శిశువును పెద్దగుమ్మడికాయ బద్దలుగొట్టి, గురుగుతీసి వేసి యందుంచి ప్రక్కనున్న వత్సవాయివారి పొలములో (రాజ్యములో) విడిచి నిశ్చింతగాఁ గోటలోని స్త్రీ పురుషులు మరణించిరి. ఆగుమ్మడికాయ నొకపంచముఁడుచూచి శిశువుండుట కాశ్చర్యపడి తన ప్రభువులగు వత్సవాయి వారి కీసంగతిచెప్పి సమర్పించెను. వత్సవాయి వారాశిశువును బెంచి కాకతీయ వంశమును నిల్పిరి.” అని వ్రాసి అందుకు ఋజువుగా నీ క్రింది మూఁడు కారణములను దెలిపిరి.

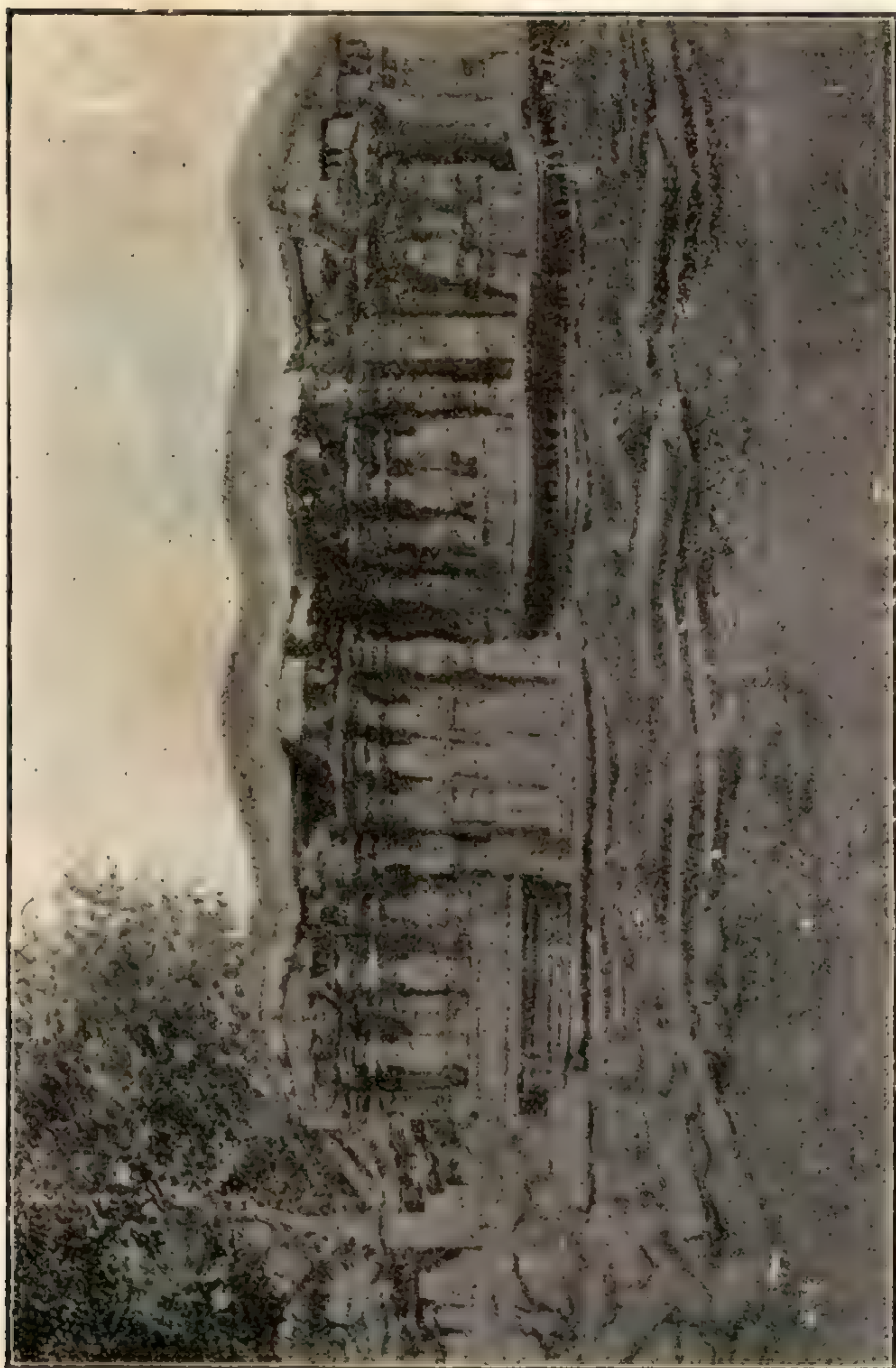
2-A

భీమేశ్వరాలయము.

(By the Courtesy of A. H. R. Society. Rajahmundry.)

୧୦୫

ଓ. ଶ୍ରୀ ରାମଚନ୍ଦ୍ର

(౧) ఇప్పటికిని కాకతివంశము వారమని చెప్పకొను మంద పాటివారు గుమ్మడికాయ వరుగుగాని, వడియముకాని తినరు. కను గొనుడు.

(౨) మందపాటి వారియింటిఁ బెండ్లికిముందు పై గుమ్మడికాయ రక్షించిన పంచమునకుఁ గృతజ్ఞతగ నొకమాలవానికి మట్టెలు, మంగళసూత్రము చీరజామారులిచ్చి వాడిచ్చిన యక్షతలు తీసికొని కాని పెండ్లిచేసికొనరు.

(౩) తమ కుటుంబ కూటస్థుని పెంచి పుత్రప్రేమతోఁ బెద్దవానిజేసిన వత్సవాయివారి పిల్లను మందపాటివారు జ్ఞాతుల పిల్లవలె నెంచి పెండ్లియాడరు. వీరుపిల్ల నివ్వరు.”

ఈ కథనుగూర్చి నేను 8-19-1919 తేదిగల యాంధ్రప్రతికలో నీ క్రిందిరీతిని ప్రత్యుత్తరము చెప్పియుంటినిగాని వానినే నీ దిగువ నుదాహరించుచున్నాను.

ఓరుగంటి కోటకిట్టి యుపద్రవము రెండవ ప్రతాప రుద్రుని మరణానంతరము సంభవించినను సంభవించి యుండునుగాని గణపతి దేవునకు బూర్వమిట్టి యుపద్రవము సంభవింప లేదని చరిత్రమునఁ బట్టి తెలియఁగలదు. ఇంతియగాక గణపతిదేవునకుఁ బూర్వము “వత్సవాయి” అను నింటిపేరుగల రాజకుటుంబము లేదని స్పష్టముగఁ జెప్పవచ్చును. ఏలయన వత్సవాయవారి మూలపురుషుడు నాగిపోతరా జయినట్లు వత్సవాయి గోపరాజున కంకితమియ బడిన “రామవిలాస” మను గ్రంథములో ఏనుఁగు లక్ష్మణకవి “ప్రతాద్యశ మహాపురుష భూషితంబైన సూర్యాన్వయంబు సాగివంశంబనంగమంబుగఁ బ్రసిద్ధంబయ్యెడి అందుసంభవించి,

గీ సహ్యాజాతీరమునకు భూషణమనంగ
సిరుల కిరవగు గుడిమెట్టపురము తనకు
రాజధానిగ నత్కలై భోజరాజు
చాగిపోతక్షమాభర్త జగతి నేలె ?

అనిచెప్పి యున్నాఁడు. ఈసాగిపోతరాజు కాకతిగణపతిదేవ చక్రవర్తికాలమున కృష్ణాతీరమున గుడిమెట్టలో రాజ్యముచేయుచుండెనని బెజవాడ మొదలగు ప్రదేశములలోగల సాగిపోతరాజు శాసనముల వలననే బోధపడఁ గలదు.

ఈసాగిపోతరాజునకు మాచరాజును సోదరుఁడు గలఁడు. ఈమాచరాజునకు నెఱపోతరాజు జనించెను. ఆయనకు తెలుగురాజు, రామరాజు నను నిరువురు పుత్రు లుద్భవించిరి. ప్రతాపరుద్రుఁడు తురుష్కులతోఁ బోరాడి మరణించిన వెనుక తెలుగురాజు రేకపల్లి దుర్గమునను, రామరాజు వత్సవాయి దుర్గమున నుండి యా ప్రదేశములను పాలించిరి. వీరిలో రామరాజునుగూర్చి యిట్లు వ్రాసెను.

సీ. ఆరామరాజేంద్రుఁ డాజిరంగంబున

వైరిరాజులగెల్చి వారిచేత

మదగజ కంఠాణ మాణిక్య గాణిక్య

కనకౌరవరము లుపాయనములందె

యాచకశ్రేణుల కభిమతార్థములిచ్చె

ప్రజల సంరక్షించె భరతునట్ల

తగవత్సవాయాశ్చ్యనగరంబు నిజనివా

సముఁజేసినది కారణముగ సాగి

వంశమునకు వత్సవాయి నామము లోక

సుప్రసిద్ధమగుచు సొంపుగాంచె. ”

తననివాసమును వత్సవాయనగరమునకు మార్చినందున సాగి

వారను గృహునామము వత్సవాయగా మారిన దని రామవిలాసము

నందే చెప్పబడినది

ఇయ్యది రెండవ ప్రతాపరుద్రుడు తురుష్కులచేత జయింపబడిన నెనుక సాగరామరాజు వంశీయులు వత్సవాయుగామమును విడిచి తూర్పునకు వచ్చినపుడు వీరికి వత్సవాయ వారని వ్యవహార నామము కలిగినది. కాని పైకథలో సూచించినట్లు గణపతిదేవునికిఁ బూర్వము వత్సవాయవారు లేరు. మందపాటివారును వత్సవాయ వారును సంబంధబాంధవములు నెఱపకుండుటకు కారణము వంగూరు సుబ్బారావుగారు చెప్పినదిగాక జ్ఞాతీసంప్రదాయసిద్ధమైనదిగ నుండవలయును. అది కాదేని మఱియొక కారణమైన నై యుండవలెను. కాని కాకతీయవంశమును నిల్పిన హేతువుచేత మాత్రము కాదని చెప్పవచ్చును. మందపాటివారింటఁ బెండ్లికి ముందు పై గుమ్మడి కాయ రక్షించిన పంచమునకుఁ గృతజ్ఞతగ నొక మాలవానికి మట్టెలు, మంగళసూత్రము, చీర, జామారు లిచ్చి వాడిచ్చిన యక్షతలు తీసికొనిగాని పెండ్లిచేసికొనరట. పద్మనాయకులయినరావువారు తమ యింట వివాహము జరుగునపుడు ముందుగ నొక మాలవానికి వివాహముచేసిగాని, తమ యింట వివాహము జరుపరని గ్రంథస్థనిదర్శనములు గలవు. కొందఱు కోమటి కుటుంబములలోఁ బెండ్లికి ముందు మాదిగవానికి తాంబూలము నిచ్చిన పిమ్మటగాని వివాహమునుఁ జేసికొనరని గ్రంథస్థనిదర్శనములు గలవు.

ఇట్లే మఱికొన్ని తెగలవారును చేయుచుందురు. వీనికిఁ గారణాంతరము లెవ్వయో యుండునుగాని వీరు చెప్పనవి మాత్రము కావు. కాకతీయను పరశక్తియొక్క దళయచేత గుమ్మడితీగకు నొక పుత్రుఁడు పుట్టిననియు, వానికులమే కాకతీయమనుసంజ్ఞచేఁ బరగుచుండెనని యనితల్లిశాసనమునఁ దెలుపబడినది. ఈకథ కేవలము కల్పనమని దీని మొగమే చాటుచున్నది. ఇట్టికథపుట్టి లోకము లో వ్యాపించుటకు వేఱుకారణము లుండవలయును.

మాతపురాణములోని గుమ్మడిపండుకథ.

ఈకథయె జానపదులు “మాతపురాణ” మను పేరితోఁ బాడుకొనుపాటలో మఱియొకదీనిని దెలుపఁబడు చున్నది. ఈపాట మంజరీ ద్విపదలో వ్రాయఁబడినది. చదువరుల వినోదార్థము ఒకించుక భాగము నీక్రిందఁ బ్రచురించుచున్నాను. ఈపాటను నమ్మవారి చరిత్రమును, పద్మనాయక చరిత్రమును వ్రాసిన బడబొగ్గిభట్టు అను నామాంతరము గల రామచంద్రుడను భట్రాజు వ్రాసినది. అవియెంత యప్రామాణ్యములుగ నున్నవో యీ “మాతపురాణము” గూడ నంత యప్రామాణ్యమైనదిగఁ గన్పట్టుచున్నది. ఇతఁడు మూలసత్యమును దెలిసికొనలేక అంధపరంపరగాఁ బామరులచేఁ బ్రశంసింపఁబడు మోటుధోరిణి నాగాధలను గ్రంథస్థము గావించినాఁడు. సహేతుకమైన విమర్శకు నిలువఁజాలవు వీని గ్రంథములు. వీని గ్రంథములు ప్రామాణ్యములని యాంధ్రు లెవ్వరును దలంపరాదు. ఈయప్రామాణ్యములైన గాథ లేమనదేశమునకుఁ బూర్వము వారని యపకీర్తిని, హానిని గలిగించినవి. ఇప్పుడును గలిగించుచున్నవి. ఇకముందును గలిగింపఁగలవు. ఇయ్యవి ప్రచురణార్హములయిన గ్రంథములుకావు గావున నింతగా నొక్కి చెప్పవలసి వచ్చుచున్నది. ఇట్టిగ్రంథములను చెన్నపురి ప్రాచ్యలిఖిత పుస్తక భండారమునుండి తొలగించుట దేశమునకు ఔమదాయకమని వేఱుగఁజెప్పనక్కరలేదు.

ఈమాత పురాణమున నోరుగల్గు పట్టణము మొదట వర్ణింపఁబడిన పిమ్మట—

“ ఎలమితో నాపురి నేలినఘనుఁడు

వెలయకాకితరాజు విక మోన్నతుఁడు

మనువునుబోలిన యట్టిమానవేశ్వరులు
 తనయు లేవురులోన ధర నెన్నఁదగిన
 వినుతికెక్కినయట్టి వీరభల్లాఁలు
 విక్రమోన్నతుఁడైన విజయభల్లాఁలు
 చక్రవర్తులకెల్ల సార్వభౌముండు
 ఆదివిక్రమశాలియైన ఘనుండు
 రాజేంద్రుఁడైనట్టి రాయభల్లాఁలు
 ప్రతిలేని నవరత్న భల్లాణరాజు
 గాటముగ క్రమమెద్దు కనకభల్లాఁలు
 బాగొప్ప తనయులు పరగుచుండగను
 జగతియు క్షేమాన నేల చుండంగ
 భానుకులాధిపు పత్నిగర్భమును
 పూనిన సంతోషహృదయమునందు
 తనతండ్రి గండాన తానుజన్మించె
 మానవుగర్భాన మలియశంబుగను
 (హీనముపుట్టవాట ?) యిదియంతవేడ్కి.
 తుదిమాట గుమ్మడితోటలో కిపుడు
 పదపడి గుమ్మడి పండులోనేను
 పుట్టెదనని వేడెపురహరుని తలచి
 నెట్టుక నెన్నిది నెలలువెళ్ళగను
 ఆవేళ బాలకుడు హరునిమాయలను
 భూపసూనుడు తన పుట్టిల్లువెడలి
 పదపడి గుమ్మడి పండులో చాగె
 నవమానములు వెళ్ళి నరరుద్రుడాయె
 అవిసిన యాపండు నారాజుచూచి

వనపాలకుల బిల్చి వారికిట్లనియె
 అన్నలోపండిది అవిసినయెడల
 తొడిమపుచ్చినపండు తోటలోతగదు
 అనుచు కాకితరాజు ఆనతివ్వగను
 పనిబూని యాక్షణం పార తెంచియును
 పురమున వైచిన భూవరుల్ చూచి
 మతిగల విప్రుల మంగ్రతుల జూచి
 సతులుపుణ్య శ్రీలు బూనలుల్ చూచి
 మతిగల జనులును మహిమవిడిగను
 భక్తితోనొకపేదపడతి గొంపోయి
 కరపాలమున పండు కరకరందటిగె
 నరరుద్రునందున్న నాతి గన్గొనెను,
 నురువడి కూటలు హృదయంబునందు
 కరవాలము విడచి గడగడ నణికె
 ఇదియేమి చోద్యమం చేర్పడఁజూచి
 కదలక చక్కలుకడకు బోవిడచి
 పరువడి బాలుణ్ణిష్టహస్తమున
 ఉతుకుపై గలిగియు ఉగ్గుపాల్పొసి
 పట్టుపొత్తులుపొదగి పర్పుపైనుంచి
 గట్టిగ మనుజుని క్రమమొప్పబెంచి
 చూడచోద్యంబగు సుందరుం డనుచు
 నేడేండునర్ధమై యెదిగె బాలుండు
 తనగండమున నిట్లు తనయుండుపుట్టె
 మనుజేశయిది నాకుమాయ పుండొకటి
 యేపెక్కినిలచిన వీర్యంబుగాను

బాపురె యిదియెంత బాధయొతనకు
 అనుచు కాకితరాజు ఆది చింతించి
 మనుజేంద్రు డగు బుద్ధిమంతునిబిలిచి
 నీతిమంతుల బిల్చి నిర్నయంబుగను
 తనయులేపురలోన తగినవారెవరొ
 పనిబూని యీపురి పట్టంబు గట్టు
 మిలయెల్లపాలింపు మెల్లకాలంబు
 పలుతెగంగుల ధర్మపద్ధతితోడ
 వాలాయముగ నిది వన్నెసంపదలు
 బాలలు పణతులు బంధువర్గములు
 స్థలములు జలములు ధరణి మీసొమ్ము
 అని వప్పగించుచు నాందోళపడెను
 కన్నులు ప్రాణముల్ గ్రక్కున విడిచె
 అందరు దుఃఖించి హరుని తలంచి
 ద్వాదశదినముల తగినహోమమున
 చందనతరువులు చాలతెప్పించి
 రయమున బేర్పించి రాజేంద్రుకపుడు
 సరవితోడుత నగ్నిసంస్కారంబిచ్చి
 మతిలోన తలపోసి మంతునిస్థిరును
 ప్రతిభతో నెవరికి పట్టంబుగట్టి
 మరియొక ప్రతిభుడౌ మంతునితోడ
 నీతిమంత్రిబలికె నిర్నయంబుగను
 ఎందైన మనరాజులేపురిలోన
 భ్రాంతితో నొకరినీపట్టరాదనుచు
 తులవర్ణ పిలిపించి ధరణీశుపురము

వెలయ సాటించిరి వేయివీధులను
 కస్తూరి కల్పించి కలియ జల్పించి
 వేలకు దీరిన వన్నెపుట్టములు
 బురుజులపై పసిడికుండ లెత్తించి
 తోరణ స్తంభాలు తోరణంబులును
 మురుపున ముత్యాల ముగ్గులు తీర్చి
 అయిదు వీధుల గద్దె నాయ త్తపరచి
 వైపున రాజులువాడ వాడలును
 కూర్చుండ విధియించె కవల యేశ్వరుడు
 తీర్చి సింహాసనం తేజంబు మిగుల
 పట్ట పేనుగుఁదెచ్చి పార్థనజేసి
 దివ్యభారంబులు దివ్యవస్త్రములు
 దివ్య భూషణంబులు తెరగొప్పనొసగి
 యేనుగుమీదను నెన కిరీటంబు
 పండ్లుఫలంబులు పలుదెరంగులును
 తొండానగట్టించి తాంబూలమొసగి
 దండప్రణామంబు తగజేసెమంత్రి
 అఖిలాండ కోటిబ్రహ్మాండ నాయకుడ
 సకలలోకేశ్వర సర్వేశ్వరుండ
 యే తెరగున రాజులేగురిలోన
 కరిరాజు పాదసంఘట్టనమునను
 రవధూళు లెగయంగ రాచబలములును
 కవగూడి కదలిరి కరిరాజు కడకు
 గంటలు మ్రోయంగ కడురమ్యముగను
 మింట దిక్కులునిండి మెరవడిగాను

ధరణీపిక్కాటిల్ల దళముకదలగ
 భేరీలు మ్రోయంగ పురమెల్లనేగె
 ఆరాజసుతులను నంతగైకొనక
 చెల్లువైన వాసులు శీఘ్రంబె వెడలి
 వెలిపాలెములయందు వీధులలోన
 ప్రజలు మూకలుగూడి పదిలంబుగాను
 బోడికె లందరు బొంగరాలాడ
 వేడుకకనుగొని వివరించి కదిలె
 కూడవడిగబోయి కుడిలోను తిరిగి
 పేరుగల్గినమంచి ప్రీతిభారంబు
 ధరణీశ్వరునికంత ధరియించిరపుడు
 ఉరువడి కిరీటంబు ఉత్త్రజంఘంబు
 అరుదైన మాణిక్యాల అన్నిధరించి
 సామజచంద్రుని చక్కహస్తమున
 నీమంబుతో నెత్తినిలచి కంఠమున
 ప్రాణపదంబుగ పట్నంబుజేర్చె
 మేలైన నాపురిమేల్వడినేగె
 శంఖ చంక్రములను మేలైనగద్దె
 కందువ కనుగొని కరినాథుడంత

* * *

* , * *

మదగజేంద్రుని తిట్టి మంత్రులదూరి
 తనశక్తి బాలుణ్ణి దండింతు మనుచు
 జచ్చేటి యా మేటివారలఁజూచి

హెచ్చరిక పలికె నారాజ సుతుఁడు
 మతిగల జనుల మంత్రులను బిలచి
 ఘనమేటి పెద్దల ఘనవిప్రవరుల
 అవనీశు డాక్షణి డాయంగ బిలచి
 ధరనేలు రాజునకు తనయుండనేను
 నీ మంబుతోమీకు నిజము చెప్పెదను
 భక్తవత్సలుపూజ పరగంగఁజెసి
 శక్తితో జగమెల్ల జన్మించినాడ
 తనతండ్రి గండాన తరుణి గర్భమున
 నిండాఁ జన్మించి నిమిషమునవచ్చి
 వెడలి యే క్రమముగా వేషముతోను
 పుడమి గుమ్మడిపంట పుట్టినవాడ
 నాణెము, కల్గిన నరరుద్రనరుడ
 వెడమి వెలసిన వీరశైవుడను

ఈ పైమాతపురాణమును బట్టి గుమ్మడిపండులో, బుట్టిన
 వాఁడు మొదటి ప్రతాపరుద్రుఁ డని యతఁడేకాకతిరాజు పుత్తుఁ
 డని విస్పష్టముగాఁ దెలుపుచుండెనుగదా. చరిత్రమునుబట్టి యీ
 మొదటి రుద్రుఁడు రెండవప్రోలరాజు కుమారుఁడని మనకుఁ దెలిసి
 యున్నది. మనకుఁ దెలిసినంతవఱకు వీనికిఁ బూర్వము నూఱుసంవ
 త్సరములనుండి మొదటి బేతరాజు, రెండవ ప్రోలరాజు, రెండవబేత
 రాజు రెండవ ప్రోలరాజునను కాకతిరాజులు నల్వరు పరిపాలనము
 చేసిరనివారి శాసనములనుబట్టి మనము తెలిసికొనియున్నాము. పూర్వ
 కాలమున రాజవంశములలో సంతానములేక యావంశములు విచ్చి
 న్నములు కన్పెయ్యున్నప్పుడు మంత్రులు, పురోహితులు మొదలగు
 వారేవో తంత్రములు పన్ని యన్యులబిడ్డలను దెచ్చి యపూర్వ

గాథలను గల్పించి మూఢప్రపంచమును నమ్మించి వశ్యముగావించు కొనుట యన్ని దేశములందును గలదు. అట్లే యీకథకూడఁ బుట్టి యుండును. పై గూఢూరుశాసనములలోఁ జెప్పఁబడినకథ ననుసరించి యీగుమ్మడిపండు లేక తీగెకథవ్యాపించి యుండెనేమో భావిపరి శోధనమున తేలవలసి యున్నది. మనపురాణములలోఁ బలుతావు లను కూష్మాండక్షత్రియు లుదహరింపఁబడుచు వచ్చినాడు. ఆకూష్మాం డక్షత్రియు లెల్లరును గుమ్మడుపండులలో బుట్టినవారనియే తలంప వలసి వచ్చుచుగదా! ఈ“మాతపురాణ”మను పై పాటలో నత్సవా యవారి ప్రశంసయెగానరాదు.

గుమ్మడిపండునకుఁగాని గుమ్మడితీగెకుగాని మనుష్యుఁడు పుట్టి నాఁడని చెప్పెడికథల నిప్పటివారు విశ్వసింపరనికాఁబోలు కాకతీయ సంచికాసంపాదకు లాకథనీక్రింది విధముగా మార్చి చెప్పిరి.

“కాకతీయన గుమ్మడితీగెయనియు, నొకరాజాంతఃపురమును శత్రువులు నాశన మొనర్చు సమయమునం దొకబాలుఁడు దైవవశ మున గృహమునుండి వెలువడి యొకగుమ్మడితీగెలోఁ జిక్కుకొని శత్రువుల బారినుండి తప్పెననియు, నాతఁడు ప్రాయమునంది సంస్థా నాధీశ్వరుఁ డయ్యెననియు, నాతని సంతతివారెల్లరును దమవంశము ను రక్షించిన గుమ్మడితీగెకు గౌరవించుటకై కాకతీయులమని చెప్పు కొనుచుండెడివారనియు ననితల్లి కలువచేఱుశాసనములవలనఁ దెలి యుచున్నది.”

ఇట్టి వ్యాఖ్యానము కలువచేఱు శాసనమునందు గానరాదు. కాకతీయను పరశక్తి యొక్కకృపచేత నొక గుమ్మడితీగె యొక పుత్తుని గనెను. వాని వంశమున కందువలన కాకతీయవంశమును పేరు వచ్చెనని మాత్రము చెప్పఁబడినది.

ఈపైకల్పనముచేసిన కాకతీయ సంచికాసంపాదకుడే వాని క్రిందనే యీక్రింది విధముగా వ్రాసియుండెను.

“కాకతీయరాజులలో పూర్వులు జై నలుగ నుండినటులఁ దెలియుచున్నది. వారిరాజధానులగు హనుమకొండ వారంగల్లు పాతములలో నేటికిని జైనశిల్పములును కట్టడములును ననేకములు గలవు. రాజులవలె నయ్యవి గూడ గాలక్రమమున శైవమును బరిగ్రహించినవి. జైనశిల్పశాస్త్రమును సావధానముగఁ బరిశీలించినచో కాకతీయుల గూర్చి విశేషాంశములు గొన్ని వెలువడఁగలవు. హేమచంద్రుడను నాతఁడు “అభిధానచింతామణి” “త్రిషష్టిశలా కాపురుషచరిత్రము” నను గ్రంథములలో జైనతీర్థంకరుల యొక్కయు, వారికౌపచారికలుగ నుండు యక్షయక్షిణుల యొక్కయు లక్షణములను బేర్కొనియున్నాఁడు. నేమి యనునతఁ డిరువది రెండవ తీర్థంకరుఁడు. ఆతనికి “కూష్మాండినీ” యను యక్షిణిశాసనదేవి. శ్వేతాంబరజైన లీమెను “అంబికా” యని పిల్చెదరు. వారిశాస్త్రము ననుసరించి యీమెకు నాల్గు చేతులును, రెండు కుడిచేతులలో నొకదానిలో మామిడిపండ్ల గుత్తియు మెఱియొకదానిలో పాశమును, ఎడమచేతులలో నొకదానియం దంకుశమును, మెఱియొకదానియందొక శిశువు నుండవలెను. దిగంబర గ్రంథముల ననుసరించి యీమె తొడలపై నానుకొని వడిలో నిర్వురు శిశువులుండవలయును. కూష్మాండమన గుమ్మడి యని యర్థము. కలువ చేఱుశాసనమందలి గుమ్మడి తీగెకును రాజశిశువునకు గల సంబంధమునకును, జైనవిగ్రహ శిల్పమునందలి కూష్మాండినీ నామక యక్షిణికిని యీమె వడియందలి శిశువులకును సన్నిహితమగు సామ్యము గన్పడుచున్నది. కాకతీయను మాటకుఁగూడ గుమ్మడితీగెయనియే యర్థము. శాసనములలో కాకతీయ శబ్దమునకుఁ గాకతి, కాకత్య,

కాకత యను రూపాంతరములు గాంచనగు చున్నవిగాన “కాకతి” యను వంశనామము కేవలమును గుమ్మడితీగెనుండి యుద్భవించెననుట కంటెను, కూష్మాండినీ యను జైన శాసన దేవివలననే గలిగెననుట సమంజసముగ నుండును. అయినచో గాకతీయులు మొదట జైనులుగ నుండిరని ధ్రువపడుచున్నది. దిగంబరులే కూష్మాండినీ నామము నుపయోగించి శ్వేతాంబరు లాదేవి నంబికయని బిలచుటచే గాకతీయులు మొదటి శాఖకే చెందియుండవలయును. రెండవ ప్రోల రాజు మొదటజైనుడుగ నుండినను పిమ్మట శైవమతము నవలంబించెను. అతని సంతతివారందఱును శివభక్తి పరాయణులై యుండిరి. కాన రాజమహేంద్రవర రెడ్డిరాజవంశోద్భవయై 15 వ శతాబ్దమున నుండిన యని తల్లికాలమునకే గాకతీయుల జైనమతావలంబనా విషయము సంపూర్ణముగ విస్తృతమైయుండి కూష్మాండినీ ప్రశంస యడుగంటి యుండుటచే గాకతీయన కూష్మాండమను నర్థముమాత్రము పరిగ్రహింపఁబడి యొకగాథ ప్రచురణలో నుండును.”

ఈపై దానినిబట్టి మనము గ్రహింపవలసినదేమి? ఈకూష్మాండగాథ పదునొకండవ పండెండవ శతాబ్దాలకు మున్నే బహుకాలమునుండి అనఁగా జైనమతము ప్రాబల్యముగానున్న కాలమున నేమి తీర్థంకరుని కాలమునుండి లోకములో బ్రచారమునం దుండెనను విషయము ప్రస్ఫుటమగు చున్నది.

ధర్మామృతములోని ఇక్ష్వాకుల కథ.

శక. ౧౦౮౮ న (కీ. శ. 1125) సంవత్సరములో నయసేనా చాఢ్యుడను నొక కర్ణాటజైనకవి ధర్మామృతమను నొక గ్రంథమును రచియించెను. ఈగ్రంథమున ననేకాదశ్వాసమున నిక్ష్వా

కులకును సంధ్రదేశమునకును సంబంధించిన కథ కలదు. అందలి సారమిది. *

“వాసుపుంజ్యతీర్థంకరుని కాలమున అంగదేశమున చంపాపురము రాజధానిగా నిక్షాకువంశ పవిత్రుడగు యశోధరమహారాజు రాజ్యమేలుచుండెను. ఆతనికి అనంతవీర్యుడును, శ్రీధరుడు, ప్రియబలుడు నని మువ్వురు కొడుకు లుండిరి. యశోధరుడు దిగ్విజయయాత్రవెడలెను. దక్షిణదిక్కున మాళవ, మగధ, కర్ణాటగొల్ల (?) కరహాటగౌళ, లాట, చోళ, చేర, పాండ్య, కళింగదేశముల జయించి కప్పములఁగొని, వేంగీదేశమునకు వచ్చి, యాదేశపు సౌభాగ్యమునకు మెచ్చి, యశోధరుడు తానక్కడనే నెలకొన నుత్సహించెను. తన ప్రాభవమునకుఁ దగినంత గొప్పగా నాదేశమునందు ప్రతిపాలపురమని యొక రాజధానిని నిర్మించి యందు వసించెను. మహాన్నతముగా రాజ్యమేలెను. వార్ధకమున నాతఁడు రాజ్యభారమును పుత్తులపైఁ బెట్టి తానడవికేగి జినేంద్రసేనతోఁ గాలము గడపఁదలచెను. కొడుకుల బిలిచి యడిగెను. వారు తమకు రాజ్యము వలదనియు, జినేంద్రదీక్షగొని యరణ్యములందుఁ దపమాచరించుచుందుమనియుఁ దెలిపిరి. ఎట్టకేలకు మూడవ కుమారుఁ డగు ప్రియబలునకు రాజ్యమప్పగించి, యశోధరుడు పెద్దకొమాళ్ళిర్వురతో రాజ్యము వీడి, విశ్వసేనాచార్యునికడ జినదీక్షఁగొని, గురునిదేశము చొప్పున జటాశిఖరమను పర్వతము మీఁదికరిగి తపముసల్పెను.

* బ్రహ్మశ్రీ వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రిగారు మొట్టమొదట మైసూరు దొర తనమువారిచేఁ బ్రకటింపఁబడిన ‘ధర్మామృత’మను కర్ణాటగ్రంథము నచ్చవేసి ప్రకటింపఁగా నందలి విషయములను శ్రీయుత నేలటూరి వేంకటరమణయ్యపంతులవారి వలనఁ దెలిసకొన్నవానిని దెలుపుచు ‘ఇక్షాకులు’ అను నొక వ్యాసమును భారతీ కుత్రిక ౫ వ సంపుటము మొదటి సంచికలో ౧౩౧-౧౩౫ పేజీలలోఁ బ్రకటించి యున్నారు. ఆవ్యాసమునుండియే యొక థాసారము గ్రహింపఁబడినది.

యశోధరభట్టారకుఁడును, అనంతవీర్య మునిపుంగవుఁడును, నందు అష్టకర్మల నొనర్చి పరమ శ్రీమనః ప్రియులై నిర్వాణము నందిరి. అకలంకుఁడని పేరందిన శ్రీధరాచార్యుఁడు ఆగిరిపై నుగ్రతపస్సు చేయుచుండెను. ఒకనాఁడాతఁడు ననవిహారమునకుఁ బోయి యుండి పాముకాటుచే మృతినొందెను. ఆతనికిఁ బుత్రసంతతి లేదయ్యెను. ఇంద్రప్రభుఁ డను ముగ్ధి యారాజు మృతివార్తనెవ్వనికిఁ దెలియ నీక రాజు ననక్రీడచే బడలికఁ జెంది యంతఃపురమున నుండెనని వెల్లడించి గుప్తముగా నొర్ధ్వదౌహికకర్మల నొనర్చెను. తనకుమారుని రాజ్యరక్షకై నియోగించి యాయంద్రప్రభుఁడు పరిమితపరివార ముతోఁ బయల్పెడలి, కొన్ని ప్రయాణము లమీఁదఁ బుషి నివాస పర్వతమును జేరెను; పరివారము నక్కడ ప్రత్యంతపర్వతమున విడి యించెను; అక్కడ జనభవనములఁ బూజించెను. పర్వతమధిరోహించి శ్రీధరాచార్యుని దర్శించి, నమస్కరించి, యిట్లు విన్నవించెను. “మునీంద్రా! మీరీగిరిపై నెలకొని యుండుట నెఱిగి వేంగీదేశప్రజలు పలువురు మీచరణసేవ నభిలషించి యిక్కడకు వచ్చి పర్వతపాద మున విడిసి యున్నారు. వృద్ధులు పల్వురు పర్వత మధిరోహింపఁ జాలకున్నారు. మీరక్కడికి విజయంచేసి వారినాశీర్వదించి యుద్ధ రింపుఁడు.” ఈమాయపుమాటల నెఱుంగక శ్రీధరాచార్యు లందుల కంగీకరించి దిగివచ్చెను. వారెల్లరు నామునీంద్రునిఁ గపటముననే ప్రతిపాలపురమునకుఁ దోడ్కొనివచ్చి, యచ్చట ప్రియబలమరణ వార్త నెఱింగించి, సంతతి లేకపోవుటచే వంశచ్ఛేదమగుటఁ దెలిపి, సంతానము గలుగువఱకయినను సంసారమును రాజ్యమును, నంగీకరింపవలసినదిగా నిర్బంధించి వేడిరి. ఎట్టకేలకాతఁ డంగీకరించెను. కొన్నాళ్ళకాతని కొక కొడుకు గల్గెను. ఆబాలునికి శ్రీధరుఁడు తన తండ్రియగు యశోధరునిపేరు పెట్టెను. పట్టము గట్టెను. చెఱలోనుండి

విడిదలఁబొందినవాఁడువ్రాలె నాతఁ డంతట సంసారమున నుండి విముక్తుఁడై మరల ఋషినివాసపర్వతమునకుఁబోయి, జినదీక్షఁగొని, ద్వాదశవిధవ్రతముల నొనర్చి, నిర్వాణశ్రీసమేతుఁడై నెగఁడెను.

శ్రీధరాచార్యుఁడు తడవుకాలము వసించి తపస్సుచేసి సిద్ధి పొందుటచే ఋషినివాసపర్వతమునకు శ్రీపర్వతమని పేరయ్యెను. ఆపర్వతమునకు దక్షిణభాగమున నొక మట్టికిఁగిందనుండి ముక్తిని గను గొనుటచే నాచోటికి సిద్ధవటమని పేరయ్యెను. శ్రీధరాచార్యునకు జ్ఞానపూజ చేయవలయునని చతుర్విధ దేవనికాయములు గూడిన స్థలమునకు అమరావతియని పేరయ్యెను. శ్రీధరమునితపస్సుచేయుచు నర్జునవృక్షముక్రింద నుండఁగా ఖేచరులు మల్లికార్జునములచేఁ బూజించిరి గావున యాస్థలమునకు మల్లికార్జునమని పేరయ్యెను. ఇంద్రప్రభుఁ డామునిని గపటముగ వేడికొనుచు వృద్ధులు వసించిరని తెలిపిన పట్టునకు వృద్ధగిరియని పేరయ్యెను. శ్రీధరాచార్యుని కుమారునిఁ జెలికాండ్రు ముండియసుతుఁడా యని (ముండితసుతుఁడు) కేర డములాడుటచే నానంశమునకు ముండియ వంశమనియుఁ దర్వాత పేరయ్యెను.

ఇట్టి యిక్ష్వాకువంశపు రాజుల పరంపరలో ధనదుఁడని యొక రాజు జనించెను. అతఁడు ప్రతిపాల పురము రాజధానిగా వేంగీదేశ మెల్ల నేలుచుండెను. ఆదేశముననే సంఘశ్రీయను నొకబౌద్ధుఁడుండెను. ఆతని పుత్రి కమలశ్రీయను పేగుగలది మిక్కిలి సౌందర్యవతి. దనదుఁ డామెను బ్రేమించి వివాహమాఁడెను. కమలశ్రీ నెట్టకేల కాతఁడు జైనమతమునకుఁ ద్రిప్పకొనెను. తన మామయగు సంఘశ్రీనిగూడ నాతఁడు జైనమతమునకుఁ ద్రిప్పకొన యత్నించెను. సంఘశ్రీ యంగీకరింపఁ డయ్యెను. ఒకనాఁడు జినదీక్షితులై సిద్ధిని బొందిన చారణఋషు లంతరిక్షమునఁ బోవుచుండఁగా ధనదుఁడు

వారిని సంఘశ్రీకిఁ జూపి జైనమతమున నమ్మిక పుట్టించెను. సంఘశ్రీ యానమ్మకమున జైనమతమునఁ జేరెను. ఒకనాఁడా సంఘశ్రీకి బౌద్ధమత గురువగు బుద్ధశ్రీ యరుదెంచి మరల నాతని బౌద్ధమతమునఁ ద్రిప్పెను. ధనదరాజు మరల నాతని జైనమతమునకుఁ ద్రిప్పకోఁజూచెను గాని లాభము లేదయ్యెను. ధనదరాజొకనాఁడు నిండుసభలో మామ ని ట్లడిగెను. “ నీవానాఁడు చారణఋషులంతరిక్షమునఁ బోవుచుండుటను జూచితివిగదా; మరల జైనమతము విడిచితివేల ? ” సంఘశ్రీ— “ నేనుజూడ లేదు ” అనెను. అస్మతమాడిన యాసంఘశ్రీపై కోపించి యక్కడిపుర దేవతలు వచ్చి వానిరెండు కన్నులను బెఱికివేసిరి. ఇట్లు సంఘశ్రీ యవమానితుఁడై, దుఃఖితుఁడై, కొన్నాళ్ళకుఁ జనిపోయెను. ఆతఁడు నరక మందెను. వాని వంశము వా రేడుతరములదాఁక బుట్టుగుడ్డువాండ్రయిరి. బహుకుటుంబముగల యాసంఘశ్రీ వంశమువా రేడుతరములదాఁక నట్లుగుడ్డివారగుటచే నాదేశమున కంధక దేశమని పేరయ్యెను. ధనద మహారాజుట్లుగొన్నాళ్ళు, రాజ్యమేలి, తనపుత్రుఁడగు నింద్రగుప్తునికి బట్టముగట్టి తాను తపోవనమున కరిగెను. ”

ఈపైకథ వ్రాసిన గ్రంథకర్తయగు నయసేనాచార్యుఁడు పండ్రెండవ శతాబ్ది ప్రారంభమున నున్నవాఁడైనను జైనుఁడగుట వలనఁ బూర్వపు జైనగాథల ననుసరించి వ్రాసియుండిన వాఁడగుట చేత నిందలి విషయములన్నియు సత్యములనికాని యసత్యములనికాని నిర్ధారించుటకు వానికాలనిర్ణయమును జేయుటకుఁ, బరమప్రమాణములుగా గైకొనుటకు సాధ్యపడునవి గాకపోయినను, మతసాంఘికపరిణామ తత్త్వచారిత్రకసత్యములను వెలికితీయుటకుఁ గొంత వఱకైన తోడ్పడకమానవు.

ప్రతిపాలపురము - ధనదుపురము.

ఇందలి యైక్యాకుండయిన యశోధరుడు పరిపాలించిన ప్రతి పాలపురము భట్టిప్రోలు కావచ్చునని ప్రభాకరశాస్త్రిగా రూపించి నది సమంజసముగానే గన్పట్టుచున్నది. భట్టిప్రోలునకు సామీప్యమున నున్న చంద్రాులు పూర్వమున ధనదుపురముగా నున్నట్లు వెల నాటిచోడుల పండ్రెండవ, పదుమూడవ శతాబ్దులనాటి శాసనముల వలనను, ఆకాలమునందే విరచింపబడిన మంచెనకవి ప్రణీతమగు కేయూరబాహుచరిత్రము వలనను బోధపడగలదు.*

కృష్ణామండలములోని దీవిసీమయను పేరనేడు పేర్కొనబడు చున్న కృష్ణాసముద్రమధ్య ద్వీపము (తలగడ దీవి లేక లంక) “ద్వీపం పురై తన్ధన దేనసృష్టమ్” అని పూర్వము ధనదునిచే నిర్మింపబడిన

* “పుష్పకనివహంబు భూమిపైనిలిచిన

యట్లందమైన దేవాలయములు

రూప్యాచలము బహురూపంబుల నటించు

రమణశోభిల్లు సౌధములపెల్లు

అలకాధిపతినిధులన్నియు వెలివీట

విడిసినక్రియఁ బణ్యవీధికలును

భాతమేదిని మిన్ను దటింగివైచినమాడ్కి

గనుపట్టు బహుతటాకములసౌంపు

గీ. నుపవనంబులు సరసులు నొప్పచేయు

చెఱకుఁ దోటలుఁ బ్రాసంగుచేలుమెఱయ

నఖిలవిభవంబులకు నెలవగుచు వెలయు

ధనదుపురమున కెనయన ధనదుపురము.”

(కేయూరబాహుచరిత్రము.)

టుల కాకతిగణపతిదేవ చక్రవర్తినాటి జాయపనాయకుని గణపేశ్వ
రశాసనమునఁ బేర్కొనఁబడిన ధనదుఁ డితఁడే కావచ్చును¹ ఈధనద
పురము రాజధానిగా వెలనాటి చోడులు పరిపాలించుటకు ప్రారం
భించిన మొదటి ప్రదేశము సట్సహస్రదేశమని సంస్కృతభాషలో
వ్యవహరింపఁబడిన యాటువేలనాఁడనునది. వెలనాటి చోడుల వంశ
కర్తయైన మల్లవర్మ త్రినయన పల్లవుని సాహాయ్యముతో నీయాట్వే
లనాటిని నాక్రమించెనని వారిశాసనములలోఁ బెక్కిటఁబేర్కొనఁ
బడినది.² క్రీ. శ. 490 ప్రాంతమున కాంచీపురము రాజధానిగా
దక్షిణదేశమును బరిపాలించుచున్న త్రినయనపల్లవుని కాలమున ధన
దపురమున్నదనియుఁ దేటపడుచున్నది. పురాణములు కుబేరుని
యుత్తరదిక్కున కధిపతియని ఘోషించుచున్నవి. అమరసింహుఁడు
తన అమరకోశమునందు కుబేరుఁడు— త్ర్యంబకసఖుఁడు—యక్ష
రాట్టు—గుహ్యకేశ్వరుఁడు— మనుష్యధర్ముఁడు— ధనదుఁడు— రాజ
రాజు— ధనాధిపుఁడు— కిన్నరేశుఁడు— వైశ్రవణుఁడు— పౌలస్త్యుఁడు—
నరవాహనుఁడు— యక్షుఁడు— ఏకపిఙ్గుఁడు— ఐలబిలుఁడు— శ్రీదుఁడు—

(1) Epigraphia Indica Vol.III p. 82 H.No. 15 Ganapeswaram
Inscription of the time of Ganapatideva.

ఆంధ్రులచరిత్రము భా. 3. పే. ౨౫౧

(2) శ్రీపల్లభస్యాంఘ్రినరోజతో వా ని రంత్రో దివ్యనదీ ప్రవాహః జాతాచ
శుద్ధచ్ఛరణాబ్జ [తోవా] చతుర్థవంశశ్చతురాననస్య [౧] వంశేస్సిన సహిమాంశు
నిమ్మకాల యశవ్యాప్తక్షమామండల శ్రీమాన్ వీరరసాశ్ర [యో] గుణవిధిః శ్రీమల్ల
భూపోజని రమేనత్ర్యం [బక] పల్లవాద్రీణ శిరస్సాహాయ్యకారాచిరాత్ ప్రాప్తాయం
వెలనాణ్ణు నామవిషయస్సామంత చిత్తూస్సహం॥

S. I. I. Vol. IV No. 1182. Page. 405.

E. R. I 1993. Page. No. 2 Stone and No. 490 of 1893,

పుణ్యజనేశ్వరుఁడునను ౧౭ నామములును కుబేరునకు నామములుగా నిచ్చియున్నాఁడు. 1 “కుబేరుని యుద్యానముపేరు చైత్రరథము, అతని కుమారునిపేరు నలకూబరుఁడు, అతని యునికిపట్టుపేరు కైలాసము, అతని పట్టణముపేరు అలక, అతని విమానముపేరు పుష్పకము.” అనికూడఁ దెలిపియున్నాఁడు. 2 ఆంధ్రదేశమునందు నధునాతన కాలముల వ్రాయఁబడిన కొన్ని సంస్కృత గ్రంథములలో కోమటి శబ్దమునకుఁ బర్యాయపదముగా వైశ్యశబ్దము మాత్రమేగాక యక్ష శబ్దముగూడ వ్యవహరింపఁ బడినది. అనఁగా కోమట్లను యక్షగణము లలోనివారుగా గ్రహించినట్లు గన్పట్టుచున్నది. పదునెనిమిదవ శతాబ్దమునందు కళింగవిజయనగరాధీశ్వరుండగు ఆనందగజపతికాలమున రచియింపఁబడిన మార్కండేయోత్తర పురాణమునం దట్లే లిఖింపఁ బడియున్నది. తిక్కనసోమయాజి తన యాంధ్రభారతమున సంస్కృత భారతమున వైశ్యశబ్దము ప్రయోగింపఁబడిన స్థానములలోఁ గొన్నిట కోమటిశబ్దమును వాడుచు నచ్చినాఁడు. తిక్కనసోమయాజికి నూతేంద్రకుఁ బూర్వము నుండియుఁ గోమట్లు తమశాసనములలో వైశ్యశబ్దమును వాడుకొనియున్నారు. కాకతీయాంధ్ర రాజులపరిపాలనమున మాత్రమేగాక తరువాతనుగూడ, అందుముఖ్యముగా క్రీ. శ. 1125 మొదలుకొని 1425 వఱకు నడుమ ధనదుపురము, ధర్మపురి, శివపురి, పాంచాలపురము, జగన్నాథపురి, ఘంటశాల,

(1) కుబేరస్రష్టృష్పకసఖో యక్షరాక్షుహ్య కేశ్వరః
మనుష్య ధర్మాధనదో రాజరాజోధనాధిపః॥
కిన్నరేశోనైశ్రవణః పాలస్త్యో నరవాహనః
యక్షైకసిగ్గైలబిల కీదపుణ్యజనేశ్వరా॥

(2) (అస్సోద్యాసం) చైత్రరథం (పుత్రస్తు) నలకూబరః
కైలాసః (స్థాన) మలకా (పూర్వమానంతు) పుష్పకమ్॥

(అమరకోశము)

ముమ్మడి, పాలకొలను, పెనుగొండ, కళింగపురి, వీరనారాయణము, భీమపురి, నగరము, నరసింహపురము, దెందులూరు, ఏలూరు మొదలుగాగల స్థలములలో నివసించు కోమటిసెట్లలోఁ బ్రముఖులయినవారు వ్రాయించిన శాసనములలోఁ గొన్నిట తమది కుబేర వంశమని వ్రాయించినదియు, మఱికొన్నిటఁ దాము నైశ్యులమనియు, అర్జునమనియు వ్రాయించినది మనము చూడఁగలుగు చున్నాము. కాని యాశాసనములలో వేనియందును ఋషిగోత్రములు గానరావు* వీరికి పరమప్రమాణగ్రంథమగు కన్యకాపురాణ మనఁబడెడివై శ్యపురాణమునందు కోమట్లీ ప్రాంతముల వారుకారనియు, మణిపురాధీశ్వరుఁడయిన చిత్రకంఠుఁడను గంధర్వరాజుచేత శస్తులై మహావణిక్ష్పభువగు కుబేరుని దేశమునుండి వచ్చినవారని వ్రాయఁబడియుండెను. ఈచెప్పినదియే నిజమై యున్నయెడల కోమట్లు హిమవత్పర్వతములోని కైలాసపర్వతమునకు నుత్తరభాగమున నున్న త్రివిష్టపదేశమునుండి వచ్చినవారని మనము తలంప వలసి వచ్చును. ఇయ్యది విమర్శింపఁ దగిన విషయము.

కోమట్లకు కుబేరనలకూబర సంబంధము.

గుంటూరు మండలములో ప్రత్తిపాడను గ్రామమున దండేశ్వరస్వామిదేవాలయము గలదు. కుబేరవంశీయుఁడును, మూల్య

* ఈ శాసనము లన్నియు శాసనపరిశోధన కార్యస్థానాధికారులు దొరతనమువారికి నివేదించిన తమనివేదికల యందు నుదాహరించి యున్నారు. ఈకోమట్లను గూర్చియు, పారికన్యకాపురాణమును గూర్చియు, పాసవీకన్యను గూర్చియు సేనాకవ్యాసమును 1923 వ సంవత్సరమున రాజమహేంద్రపురములోని ఆంధ్రీతిహాసపరిశోధకమండలివారిచేఁ బ్రకటింపఁబడిన “రాజరాజనరేంద్రపట్టాభిషేక” సంచిక యందు వ్రాసి యున్నాను. పానినిగూడఁ జూడఁదగును. See also- the Historical Basis for Kanyaka purana, South Indian Research, 1919. •

గోత్రీయుఁడును, పెనుగొండ పురవరాధీశ్వరుఁడును నగు సారాయణ
సెట్టి గండేశ్వరస్వామివారి దీపారాధనమునకు దానముచేసి శాసన
ము వ్రాయించెను. ఈ శాసనము సంస్కృతాంధ్రభాషలలో వ్రాయఁ
బడినది. ఇయ్యది శా. శ. ౧౦౭౯ సంవత్సరమునకు సరియైన క్రీ.శ.
1157 వ సంవత్సరము. అనంతపుర మండలములోని మడకశిరా
తాలూకాలో హేమావతి యను గ్రామమున శా.శ. ౧౦౮౪ అనగా
క్రీ. శ. 1162 వ సంవత్సరమున కుబేరవంశ్యులై నాలుగు భాషలు
మాట్లాడు చున్నదేశిసెట్ల (కొమట్ల) చే కొన్నివస్తువులపై వేయఁ
బడిన సుంకములను దానముచేసినట్లుగ శాసనము వ్రాయఁబడి
యున్నది. దూరస్థలములయందు నేకకాలమున లిఖింపఁబడిన రెండు
శాసనములను మాత్రమే చదువరుల యుపయోగార్థ మిట నుదాహ
రించితిని. ఇందలి రెండవ శాసనము కన్నడభాషలో నున్నది.

శా. శ. ౧౦౭౦ (క్రీ. శ. 1148) సంవత్సరమున నాంధ్ర
దేశాంతర్గర్భితమగు వేంగీవిషయమును బరిపాలించుచున్న వెలనాటి
చోడ గొంకమహారాజునకు పెనుగొండ పురాధిపతియైన సామంతుఁ
డును భాండారియు, భండనభీమబిరుదాంకితుఁ డగు పోతిసెట్టి దాక్షా
రామభీమేశ్వరాలయమున వ్రాయించిన దానశాసనములో యస్సం
ప్ప[దాతి] నలకూబర రూపసంపత్సంస్పర్ధ తే అని వర్ణింపఁబడి
యున్నాఁడు. ఇతని తండ్రియగు భీమిసెట్టిని “స కలవైశ్యశిరోవతంసు
నిగాను, సౌజన్యరత్న ఖనిగను, ఆశ్రితపద్మవాసునిగను వర్ణించి
యున్నవాడు. ఈకోమట్ల కాలమున వణిక్ప్రభువులుగ మాత్రమే
గౌరవ సామంత ప్రభువులుగను, సేనానులుగఁగూడ నున్నట్లు పేర్కొ

1 శాసనముల వలనఁ గన్పట్టుచున్నది.1 అందమున జయంత వసంత నలకూబర మన్మథాదులతోఁ బురుషులను వర్ణించు సంప్రదాయము మన కవులకుఁ గలదు. నలకూబర రూపసంపత్తును స్పర్ధించు రూప సంపత్తుగల పోతిసెట్టి యెంత యందమైనవాఁడయి యుండునో మన మూహింపఁ జాలము. ఈమఱుచటి సంవత్సరముననే దాక్షారామ భీమేశ్వరస్వామివారికి మఱియొక దీపమును బెట్టించి శాసనము వ్రాయించిన పుణ్యగోసిల గోత్రుండగు పెట్టిసెట్టికిని పేకాసానికి సుపుత్తుండయిన కాపిసెట్టి తన శాసనములో “స్వస్తిశ్రీ పెట్టిశ్రేష్ఠీ పెనుంగొండ వాస్తవ్యస్తస్యభామినీ । పేకాసానీతి తత్సానుఃకాపిశ్రేష్ఠీ కులోత్తమః” అని ఇతఁడు పెనుగొండవాస్తవ్యుఁడు కులోత్తముఁడు నని వ్రాయించి యుండుటచేత పోతిసెట్టి శాసనములోని “పెనుగొండ పురాధిపతి, గోంకరాజుసెట్టి, భండనభీముఁడు” మొదలగు విశేషణములకు భంగము గలిగించు శాసనము కాదని స్పష్టముగాఁ జెప్పవచ్చును.2

కీర్తి నారాయణనగరము రాజధానిగా కాళిదాస సేనాని కొడుకు కలివర్మ సిందవాడిరాష్ట్రమును బరిపాలించు కాలమున మహావడ్డవ్యవహారియు (పెద్దవర్తకుఁడు) శ్రోత్రీయ కుటుంబమువాడును, వైశ్యకులుఁడు నగు బమ్మి సెట్టికొడుకు ఎఱియముసెట్టి కాలకంఠరాయ పురమునందు బ్రహ్మేశ్వరుని ప్రతిష్ఠాపించి వ్రాయించిన దానశాస

(1) I. I. I. Vol. iv. No. 1134 and 1131, A. R. No 271 of 1893 and A. R, No 269 of 1893. 1134 సంఖ్యగల శాసనము తరువాయి 1131 సంఖ్యగల శాసనములో నున్నదిగనుక నాప్రకారము చదువుకొన్నయెడల బోధపడగలదు. రెండుభాగములు కలిపిన సంపూర్ణశాసన మగుచున్నది.

(2) S. I. I. Vol IV, No 1147. A. R. No 281 of 1893.

నములో నతనిది కుబేరవంశముగా వెలువఁబడినది.¹ ఇతఁడు క్రీ. శ.
 1164 సంవత్సరము నాటివాఁడు. ఇతఁడే ఆదవాని తాలూకాలో
 పెద్ద తుంబలము గ్రామములో శివాలయమును బ్రతిష్ఠాపించి శాసన
 ము వ్రాయించి యట్లే తనది కుబేరవంశమని చెప్పికొని యున్నాఁడు.
 1151 సంవత్సరములో మహామండలేశ్వర త్రిభువనమల్లదేవ పొత్తపి
 చోడదేవ మహారాజు కొట్టదొన (కొణిదేవ) రాజధానిగా కమ్మ
 నాటిని బరిపాలించుకాలమున పెనుగొండ వాస్తవ్యుఁడగు కోసనయ
 సెట్టి కొడుకు వాసనయసెట్టి చెఱువుగట్టుమీద సోమేశ్వరదేవుని
 కాలయమును గట్టించి శాసనము వ్రాయించి తాను కుబేరవంశ్యుఁడ
 నని చెప్పికొని యున్నాఁడు.² 1124 లో పెనుగొండ వాస్తవ్యుఁ
 ఁడగు కోసనసెట్టి కొడుకు కామసెట్టి నాదెండ్లలో విశ్వేశ్వరస్వామి
 యాలయమును నెలకొల్పి శాసనము వ్రాయించి తాను కుబేర వం
 శ్యుఁడ నని చెప్పకొనుటయెగాక వైశ్యులయిన కోమట్లది కుబేర
 వంశ్యమని యావంశమును వర్ణించియున్నాఁడు.³

తమ జీవితముయొక్క ముఖ్యోద్దేశము ధర్మనిర్వహణమ
 నియు, విద్వాంసులను పోషించి వారి యాశీర్వాదములను పొందుచుం
 డుటయును, తమ సానుభూతి, ప్రేమ, సర్వజనులపై ప్రసరింపఁజేయుట
 యును, స్వార్థత్యాగము నాచరణమునందుఁ జూపుటయు గలవారై
 ప్రఖ్యాతిఁ గాంచెడివారు కుబేరవంశ్యులయిన కోమట్లే యని వ్రా
 యఁబడినది. వీరిప్రథమ స్థానము పెనుగొండ నగరము (ఇప్పటి పశ్చి
 మ గోదావరి మండలములోనిది.) ఒకపురములోని నగరస్వాము
 లెల్లరు (వర్తకులు) కుబేర వంశ్యులేయనియు, వారు శివకేశ

(1) No 504 of appendix B, of A. D 1916,

(2) „ 364

(3) „ 395

„

„

101

„

„

పుల నిర్వరకుఁగూడ భక్తులనియు దెలుపఁ వీరిలో పుచ్చకోల, ఎఱ
సెట్టి, బోడరకుల, వేణుకుల, యెణుకుల, వివరిసిట్ల, అప్పనాంగకుల,
మొక్కలకుల, ఊటకుల, ఎలీసెట్టి, పుణ్యసిల మొదలగు గోత్రము
లనేక శాసనములలోఁ గానంబడుచున్నవి గాని వానిలో నెక్కడ
వీరికి ఋషులగోత్రములు గానంబడవు. కాని యిటీనల రచింపఁబడిన
వైశ్యధర్మ పురాణములో నీయనార్య గోత్రములను ఋషిగోత్రముల
లోనికి మార్పించు విధానమును కీర్తి శేషులయిన బ్రహ్మశ్రీ ఆత్మారి
లక్ష్మీనరసింహ సోమయాజుల శ్రేష్ఠిగారు చక్కగా విశదపఱచి,
యుండుట మెచ్చుకో దగినదే. వైశ్యులకు, వ్యవసాయము, వాణిజ్య
ము, పాశుపాల్యము వైశ్యులకు వృత్తిగా నార్యగ్రంథములం జెప్పఁ
బడియుండుటచేత ముఖ్యముగా కోమట్లు వాణిజ్యము మాత్రమును
ప్రత్యేకముగా వైశ్యవృత్తులుగా నమరకోశము నందుఁ జెప్పఁబడి
యుండుటచేత నీవృత్తులవలంబించినవారు పై సంస్కృత శబ్దజాలము
నుపయోగించుకొనుటలోఁ బ్రమాదమేదియుఁ గానరాదు. ఆంధ్ర
దేశములో నొక్కవాణిజ్యమే వృత్తిగాఁ జేసికొన్న కోమట్లుమాత్ర
మే యీయధికారమును బడసియున్నవారు గాని కృషియు పాశుపా
ల్యము వృత్తులుగాఁ గలవారి కీ యోగ్యతపట్టక వారు శూద్రులుగాఁ
బరిగణింపఁబడుచుండుట వింతగదా. సర్వసిద్ధాంత సంగ్రహమునందు
శంకరాచార్యస్వాములవారు వ్యాసమతమిది యని నిరూపించుచు
న్నాఁడు॥ “ విప్రశ్చుక్లో నృపోరక్షః పీతోవైశ్యంత్యజోసితః ” అని వైశ్యుని
వర్ణము పసుపు వర్ణముగాఁ జెప్పియున్నారు. ఎక్కడనో ప్రత్యేక
వ్యక్తులలోఁ బసుపు వర్ణముగాన్పించవచ్చును గాని సర్వసాధారణ
ముగా కోమట్లు నలుపురంగు కలవారుగానే యున్నారనుమాట ధ్రువ
పఱుపవలసిన పనిలేదు. ఉత్తరహిందూస్థానమున వైశ్యుని బనియా
యనియు, వణిక్కనియు, బణజిగ యనియు వ్యవహరింతురుగాని

కోమటి యని వ్యవహరింపరు. కాని కోమటిశబ్దము ప్రాచీనమైనదిగఁ గన్పట్టుచుండును. ఈశబ్ద మెట్లు వచ్చెనో యింతవఱకు నెవ్వరికిని దెలియరాదు. యక్షులనువారు పసిమివన్నె తెగవారని కొన్ని గ్రంథములవలనఁ దెలియుచున్నది. యక్షరాట్టయిన కుబేరునకుఁ “బైడి జేఁడు” (బంగారాజు) అను పేరుగలదు. కనుక యక్షులనుమాట కూడ నెట్లు పోనఁగును? అను ప్రశ్నయు పుట్టుచున్నది. “విద్యాధరోఽప్సరో యక్షరక్షోగంధర్వ కిన్నరాః । పిశాచోగుహ్యకస్సిద్ధో భూతో (ఽమీదేవయోనయః)” అని యమరసింహుఁడు విద్యాధరులను, అప్సరసలను, (దేవాంగనలను), యక్షులను, రక్షసులను, గంధర్వులను, కిన్నరులను, పిశాచులను, గుహ్యకులను, సిద్ధులను, భూతములను దేవయోనులుగను జెప్పియున్నాఁడు. ఇట్టివారలకు రాజగు వాఁడే కుబేరుఁడుగఁ జెప్పియున్నాఁడు. ఇట్టిశబ్దములలో వేనితోను సంబంధము గానరాని కోమటిశబ్దము వీరికెట్లు వచ్చినది? ఎప్పుడు వచ్చినది? అను విషయమె దెలిసికొనవలసి యున్నది. సంస్కృతమునందు కిరాటశబ్దము వైశ్యశబ్దమునకుఁ బర్యాయపదముగాఁ గొన్ని నిఘంటువుల మాత్రమెగ క వాఙ్మయమునందును గానంబడుచున్నది. కిరాటశబ్దమునకు కోమటిశబ్దమునకు నేమైన సంబంధ ముండునాయని యొక సంశయము గలుగుచున్నది.

రాజరాజనరేంద్రపట్టాభిషేక సంచికలో జినదేవుని గోమతేశ్వరుఁడనునామముతోఁ గొల్చెడి భక్తులకు కోమట్లను నామము కలిగెనేమోయని యూహించితినిగాని నేఁడు విమర్శించి చూడఁగా కోమటిశబ్దమె మొదటిదిగను గోమతశబ్దము నవీనమైనదిగను గను పట్టుచున్నది. కకారము పరుషవర్ణముగను గకారముసరళవర్ణముగను నుండుటచేతను విజాతీయవిజ్ఞానసంస్కరణమువలన గోమత మనునది తరువాత నేర్పడినదిగాఁ దోచుచున్నది. అనఁగా కోమటులు

జైనసంస్కారమును బొందిన వెనుక జినదేవుని గోమతేశ్వరునిగాఁ గొల్చుట సంభవించినది. కోమణ్ణశబ్దమును కోమటిశబ్దమునుగాఁ దెలుఁగు భాషలోనికి గ్రహించినట్లు గనుపడుచున్నది. తెలుఁగులోఁ దక్కమఱి యేదేశభాషలోను కోమటిశబ్దమేతెగకు నామముగా నున్నట్లు తెలియరాదు. కోమణ్ణులను పేరు కోమటులకుఁ బూర్వ నామమై యుండవలయునని యూహపొడముచున్నది. *కోమాం డూరులను గ్రామనామములుండుటచే కోమాణ్ణులను తెగవారుందు రని తలంపనగును. ఇయ్యది వర్ణవ్యవస్థ యేర్పడుటకుఁ బూర్వమే “కూర్మక” జాతిశాఖలోఁ జేరిన కోమాణ్ణు తెగవారు గంగాతీరస్థదేశ ములందును, కృష్ణా గోదావరీ తీరస్థదేశములందును. కృషివాణి జ్యాదివ్యాపారములచేయుచు బహుకాలము జైనబౌద్ధమతములవలం బించి తరువాత శైవవైష్ణవములను నవలంబించి యుండవచ్చును. పదునొకండవ శతాబ్దమునుండి యార్యులమనిపించుటకును, వైదికమ తమవలంబించుటకును బ్రయత్నము సేయుచున్నట్లు గన్పట్ట గలదు. వైదిక యుగమునకుఁ బూర్వము, అనఁగా ఋగ్వేదమంత్రములకుఁ బూర్వము కీకట ప్రమగంద దేశములందుండెడివారని తోచుచున్నది. అచ్చటనున్న కాలముననే యక్షగణంబులతోడ పొత్తుగలిగియుండును. ఈకీకటప్రమగంద దేశము లితిహాసయుగమునాఁడు కారూష, మలద, దేశములుగను, బౌద్ధజైనయుగములనాఁడు, విదేహమాగధ ములుగాను, లేక అంగమగధదేశములుగను నేటికాలమున బేహార దేశముగను (విహారదేశము) మార్పులు పొందియుండెను. బేహారము నుండి దక్షిణదేశమునకు వచ్చినవారిని బేరిసె ట్లందురు. అనార్య

* తణ్ణ-తట్ట; తణ్ణీ-తట్టి; మిణ్ణ-మిట్ట; మిణ్ణీ-మిట్టి; చణ్ణ-చట్ట; చణ్ణీ-చట్టి; రణ్ణ-రట్ట; రణ్ణీ-రట్టి; అరాణ్ణ-అరాట్ట, మరాణ్ణ-మరాట్ట; వరాణ్ణ-వరాట్ట; కర్ణాండ-కర్ణాట్ట; ఇట్లే కోమణ్ణి కోమట్టియై యయ్యది కోమటిశబ్దముగాఁ దెలుఁగువారు వాడుచున్నట్లు గ్రహింపఁదగును. ఇయ్యవి యూహమాత్రములు-

మనం బడెడి కీకటదేశము ఋగ్వేదమున నీక్రిందిఋక్కులో నిట్లు వర్ణింపఁబడినది. “నీయావులు కీకటములో నేమిచేయుచున్నవి; అవి హవిస్సునకై పాలియ్యవు; అగ్నిని ప్రజ్వలింపఁజేయవు; ప్రమగందు నిసంపదమాకుఁ దీసికొనిరమ్ము; ఓయిందా! నీచమనుష్యుని మాస్వాధీనము చేయుము” అని విశ్వామిత్రుఁడు ఇంద్రునిగూర్చి జేసిన ప్రార్థనము.1

ఆర్యకర్మలయందు విశ్వాసములేక కేవలము ప్రపంచవ్యా మోహములనుండి వడ్డివ్యాపారము మొదలగువానినిజేయు మగందుల కాటపట్టగు కీకటదేశమని తాత్పర్యము. దీనిభావమును బట్టి వీరు తొలుత కీకటదేశమునందుండెడి కురుజాతివారని యూహించుటలోఁ బ్రమాద ముండదు. కాకండ శబ్దముకాకటమైనట్లు కోకండశబ్దము కోకటమైనట్లు కీకండశబ్దము కీకటము కావచ్చును. ఈతెగలన్నియు కురుమానవసంఘమునకు సంబంధించినవి. ఈతెగలకును, వేణుతెగలకును సమ్మేళనము సంభవించెను.2

మహాభారతములో కర్ణపర్వమున ఛార్తరాష్ట్రులమంత్రిశిఖామనియు, సర్వకౌరవ సైన్యాధ్యక్షుఁడు నగు కర్ణుఁడు పార్థునిగూర్చి

(1) కింతే క్షణ్యంతి కీకటేషు గామౌ నాసీరందు హౌసిత
పంతిగుర్ణం ఆనౌభరప్రమగందస్య వేదోనైశ్చశాఖం
మఘవాన్ రంధయానః.” (ఋ. ప. మం. 3-౫3-౧౪)

(2) అప్పుడు కురు+వేణు = కురువేణు కువేణుకా మాలుచున్నది. వేణు=వేట్ గా మాటి “కువేట్” అగుచున్నది. వేణ్డారు అనఁగారాజు. వేణ్డార్ యొక్క సంక్షిప్త రూపము వేర్; వేణ్డ్-వేణ్-వేల్. వేట్ అను మార్పులను గమనింపుడు “వబయోరభేదః” అనుటచేత కువేట్-కువేట్ గా నుచ్చరింపఁబడి సంస్కృతమున కువేరశబ్దమై కురురాజును నర్థమేర్పడుచున్నది. కావున కురుశ్రేణులలో నగ్ర గణ్యులు కువేరసెట్లు. అంధ్రరాజగు ధృతరాష్ట్రుఁడనుమాట యితిహాస ప్రసిద్ధమైన విషయము.

గర్వసంరంభముతో యుద్ధరంగమున నీసడింపు వాక్యములఁ బలుకు నపుడు పాండవపక్షపాలియుఁ గణాసారధియునగు శల్యుఁడు వాని గర్వసంరంభమును మాన్పించుటకై “హంసకాకీయో పాఖ్యానము” పేరిట నీక్రిందికథను జెప్పెను. ఒకప్పుడొక కాకి తన యజమానులగు కోమటిబిడ్డల యింటియెంగిలికూళ్ళు నిరంతరము భుజించుటచే గర్వించి తనప్రతిపక్షియైన హంసను జూచి యోర్వలేమిచే దానితోఁ బలువెత్తుటకుఁ బందెము వేసి హంస సముద్రముపై పలువిడఁగా దానును దానివెంటఁ గొంతదూరము పలువెత్తి యాయాసముఁజెంది నిలుచుండుటకై భూమిగాని యొకవృక్షముగాని యాధారము గాన రాక సముద్రములోఁబడి తన్ను రక్షింపుమని యాహంసను బ్రార్థింపఁగా నాహంస నవ్వుచువచ్చి వానిని దరికిఁ జేర్చి ప్రాణము గాపాడి సంరక్షించెనని చెప్పి భార్తరాష్ట్రులను కోమటిబిడ్డలుగను, కర్ణుని కాకముగను, అర్జునుని హంసగను ధ్వనింపఁజేసినరీతిగూడ నాయూహను బలపఱచుచున్నది. విదేహమాగధములు నేటికాలమున బేహారమని వ్యవహరింపఁ బడుచున్నవని పైని దెలిపి యున్నాఁడను. ఉత్తర బేహారమునకు విదేహదేశమనియు, దక్షిణబేహారమునకు మగధమనియుఁ బూర్వముండెడి నామములనియుఁ గూడఁ దెలిపియున్నాను. నైదేహశబ్దమునకు బేహారమనునది వైకృతము. బేహారియన్న వర్తకుఁడన్న యర్థము నేడును వ్యవహరింపఁబడుచున్నది. కాఁబట్టి నిఘంటువులలోని యర్థము సరియైనదని మనము విశ్వసింపవచ్చును. ధర్మశాస్త్రవేత్తలు నైదేహకులను, మాగధులను వణాసంకరులనియు, దస్యువులనియుఁ జెప్పినను దుష్టమైన వైశ్యవృత్తిని చేయుదురని చెప్పి యొప్పికొనిరి. ఇట్లు నైదేహమాగధకరణులను “దుష్టానివైశ్యకర్మాణి తేఽపి కుర్వంతి దస్యవః” అని దుష్టములయిన వైశ్యకర్మలఁ జేయు దస్యువులలోఁ జేర్చిరి. నైదేహకులు వైశ్యులను ప్రజాసంఘ

మునకుఁ జేరినవారనియు, వణనంకరులనియు నైకకంఠ్యముగా కుమానాశాస్త్రవేత్తలెల్లరు చాటిచెప్పెడి విషయము పరిశీలింపఁదగినది.

కుబేరుఁడు కల్పిత పురుషుఁడుకాఁడు.

భట్టిప్రోలుస్తూపము త్రవ్వినపుడు వానిలో పది శాసనములు వెల్వరింపఁ బడినవి. అందొకదానియందు పౌరసభలు, ధర్మకార్య నిర్వాహక సంఘము మొదలగు సంఘములను గూర్చియు, ఆయా సంఘసభ్యుల నామములను గూర్చియు వ్రాయఁబడి యుండెను. ధర్మకార్య నిర్వాహక సంఘసభ్యుల నామముల నుదాహరించు నపుడు సామాన్య సభ్యుల నామములతోఁబాటు కుబేరరాజు నామ ముగూడఁ దెలుపఁబడి యుండెను.¹ కోమట్లు కుబేరవంశీయులమని పండ్రెండవ శతాబ్దినాటివారే తమశాసనములలో వ్రాయించికొని యుండుటయు, గుంటూరు మండలములోని చంద్రాులు పూర్వము ధనదుపురముగా నుండెనని శాసనములు మాత్రమేగాక కేయూర బాహుచరిత్రము మొదలగు గ్రంథములు దెలుపుచుండుటయు, గణ పతిదేవ చక్రవర్తినాటి గణపేశ్వరము శాసనములో తలగడదీవి లేక లంక ధనదునిచే సృజింపఁ బడినదని చెప్పియుండుటయు, కుబేరునకు ధనదుఁడని నామాంతరముండుటచేతను, ధర్మామృతములో ధనదుఁ డిక్ష్వాకు వంశములోనివాఁడనియు, నతఁడు ధనదుపురము రాజధా నిగా నీదేశము పరిపాలించినాఁడని చెప్పియుండుటయు, ధర్మామృత ములోని కథ కేవల మసత్యమని కొట్టివేయఁజాలము. కుబేరుఁడు కల్పితపురుషుఁడని త్రోసివేయఁ జాలము. ఆంధ్రదేశములో కోమటి సంఘమును పురాతన నాగరికతను సూచించుటకు గుర్తుగా నిలిచి యున్న సంఘమని చెప్పవచ్చును. గుంటూరు మండలములోని ప్రతిపాడు గ్రామమునందలి దండేశ్వరస్వామివారి యాలయములో

(1) Epigraphia Indica. Vol. II, pp. 326-329.

శాసనము వ్రాయించిన నారాయణసెట్టి తనది ధనదవంశమనియె
వ్రాయించి యుండెను గనుక నాకాలమునాటి కోమటులలో ధనదుఁ
డనఁగా గుబేరుఁడే యనువిషయము వారెఱింగి యుండకపోలేదని
చాటగలదు. ఇంతియగాక ఆంధ్రసాతవాహన చక్రవర్తులకు మొదట
రాజధానిగా నుండెనని తలంపఁబడి యాకాలమునాటి ప్రాకృతశాస
నములలోఁ గన్పట్టెడి ధనకటకనామ నగర మీధనదుపురమేయై
యుండునేమోయని యిపుడొక యూహ పొడముచున్నది. ధనదు
పురము బహుపురాతనమైన నగరముగానుండి ప్రాచీనాగరికతా వైభ
వమును సూచింపునదిగా నున్నదనుటకు లేశమాత్రమును సంశ
యింపఁబనిలేదు. క్రీస్తుశకమునకు బూర్వమునందే యాంధ్రదేశమున
జైనబౌద్ధమతములు నాలుగయిదు శతాబ్దులనుండి వర్ధిల్లుచుండినవని
ధర్మామృతములోని జైనగాథలవలననేమి బౌద్ధజాతక కథలవలన
నేమి, పరమప్రమాణములగు శాసనముల వలననేమి విశదమగు
చున్నది. చారిత్రకముగాఁ బరిశీలించినపు డాంధ్రదేశము రెండువేల
యేనూరు సంవత్సరములనుండి నాగరికతావిజ్ఞానవైభవములతో
నొప్పుచున్నదని యెట్టిశంకకు నవకాశమియ్యనిరీతిగాఁ జాటుచున్నది.
ధర్మామృతములో నుదాహరింపఁబడిన మతపరిపాలనా విశేషములు,
రాజ్యపరిపాలనా విశేషము లన్నియు, శాతవాహనాంధ్ర సామ్రాజ్య
మేర్పడుటకుఁ బూర్వమునఁ బ్రవర్తింపఁబడినవిగానే గ్రహింపవలసి
యుండును. ఆంధ్రసాతవాహన సామ్రాజ్య విచ్ఛిన్నమైన వెనుక నీ
యిత్థాకు లిన్నారు సంవత్సరములు పరిపాలించినట్లుగాఁ బురాణ
ములవలన మాత్రమే గాక యీనడుమ నాగార్జునకొండ స్తూపము
లలో వెల్వడిన శాసనములు మూలముగాఁగూడ విశదమగుచున్నది.
ఈకడపటి యిత్థాకులు వైదికమత ప్రవిష్టులరయి యుండిరనిగూడ
మనము దెలిసికొనుచున్నారము.

జైనతీర్థంకరులు.

జైనమతగురువులగు తీర్థంకరు లిరువదినాల్గురలోను ఇరు వదవవారి డయిన మునిసువక్రితుఁడును, ఇరువదిరెండవ వారిఁడయిన నేమి నాథుఁడుతక్క తక్కిన వారందఱును డ్వాకుని కులమువారని చెప్పకొన్నవారే. వీరిరువురు మాత్రము హరి వంశమువారుగా నిరూపింపఁ బడినారు. శైవవైష్ణవమతము లెట్టి తాంత్రికమతములో వీనికిఁ బూర్వముననున్న జైనబౌద్ధ మతములుగూడ నట్టి తాంత్రికములే. జైనపురాణములన్నియు యక్షయక్షిణులకును తీర్థంకరులకును గల సంబంధములను గూర్చి తెలుపుచున్నవి. ఈయక్షయక్షిణులు లిద్వరు ప్రతితీర్థంకరునకు నొప చారికులగు సేవకులుగ నున్నట్లు పురాణములు దెలుపుచున్నవి. తీర్థంకరుల విగ్రహములుకూడ చాటిచెప్పుచున్నవి. జైనశాసన దేవతయగు కూష్మాండిని నేమి నాథుఁడును తీర్థంకరునకు నొపచారికగ నుండెనని తెలియుచున్నదని యిదివఱకె నుడివియున్నాను. జైనులలో ముఖ్యముగా శ్వేతాంబరులని, దిగంబరులని రెండుశాఖలు గలవు. శ్వేతాంబరుల దేవళములలో తీర్థంకరుల విగ్రహములు తెల్లని పాలరాళ్ళతోఁ జేయఁబడినవిగ నుండునుగాని 19, 20, 22, 23 జైనులవి మాత్రము తఱచుగా నల్లవిగానే యుండును. జైనులలో శ్వేతాంబరులని దిగంబరులని రెండుశాఖలు గలవు. శ్వేతాంబరుల జైనవిగ్రహములు వస్త్రములతో నలంకరింపఁబడియుండ దిగంబరజైనుల విగ్రహములు వస్త్రశూన్యములై యుండును. సర్వసామాన్యముగా జైనతీర్థంకరుల పూజావిధానములలో నిరుశాఖల వారికి నంతగా భేదములు గానరావుగాని వేర్వేరు తీర్థంకరుల యాపచారికలగు యక్షిణులఁ బేర్కొనుటలో మొదటియు, కడ పటియు, తీర్థంకరులు తక్క తక్కినవారి విషయములో భిన్నాభి

ప్రాయములు గాననగును. భూతభవిష్యత్కాలమునాటి తీర్థంకరులను వాకొనుటలోఁగూడ భిన్నాభిప్రాయములు గలవు. దిగంబరులు జైనశక్తులలో పదునార్గురిని మాత్రమే విద్యాదేవులుగఁ బ్రస్తావించి జాబితాలోఁ జేర్చుకొనియుండ శ్వేతాంబరశాఖ వారయిదుగురిని మాత్రమే విద్యాదేవులుగఁ బేర్కొనుచుండిరి.

“రోహిణి, ప్రజ్ఞాప్తి, వజ్రశృంఖల, కులిశాంకుశ, చక్రేశ్వరి, నరదత్త, కాళికా, మహాకాళి, గౌరి, గాంధారి, సర్వాస్త్రమహాజ్వాల, మానవి, నైరోత్య, అచ్ఛుప్త, మానసి, మహామానసిక అను పదునార్వరు విద్యాదేవులని హేమచంద్రుఁడు చెప్పియున్నాఁడు.

శ్వేతాంబర జైనుల విగ్రహములు వస్త్రములను గలిగి యుండుటయెగాక కిరీటములు నలంకారములు మొదలగువానితో నలంకరింపఁబడి యుండును. ఈతీర్థంకరులలో సువర్ణస్వరూపులు, రక్తవర్ణస్వరూపులు, నీలవర్ణస్వరూపులు, పీతవర్ణ (పసుపు) స్వరూపులుగూడఁగలరు. తీర్థంకరులలో సువర్ణస్వరూపులె పెక్కుండ్రు గన్పట్టుచున్నారు. ఇరువది మూడవ తీర్థంకరుఁడు పార్శ్వనాథుఁడు నీలవర్ణస్వరూపుడుగ తెలుపఁబడినాఁడు. ఇరువదినాలుగవ తీర్థంకరుడైన మహావీరవర్ధమానుఁడు పీతవర్ణ స్వరూపుడుగఁ దెలుపఁబడినాఁడు. ధారణేంద్రయక్షుఁడు లేక నాగయక్షుఁడు, పద్మావతియు నౌపరిచారికులగు యక్షయక్షిణులుగఁ బేర్కొనఁబడిరి.

పార్శ్వనాథునిగాథ.

ఇరువదిమూడవ తీర్థంకరుడైన పార్శ్వనాథుని గాథలో మరుభూతి, కమతుఁడు నను నిర్వరు సోదరు లుండెడివారనియు, వారు వరుసగా నెనిమిది జన్మాంతరములు పొందినను వారాజన్మలలో శత్రువులుగా నుండిరనియు వారు తుదకు పార్శ్వనాథుఁడు,

శంబర దేవుడుగా నవతరించి నారని తెలుపబడినది. ఒకపాపండుడు పంచాగ్ని సంస్కారకర్మమునందు మగ్నుడై యుండి పార్శ్వనాథుడు వలదనుచుండగా నగ్నికొరకు నొకవృక్షమును నటకుచుండఁగా నాపాపండుఁ డందులో నున్న రెండుపాములనుగూడ నఱికెననియు, వారే పాతాళలోకమునందు ధారణేంద్రుఁడను నాగేంద్రయక్షుడుగాను, పద్మావతియను యక్షిణిగను పునర్జన్మమును గాంచిరనియు, మేఘకుమారుఁ డనుశంబరదేవుడు తరువాత నర్హతుని నొక పెద్ద తుపానుతో నెదుర్కొనియు, బుద్ధగయలో గౌతమబుద్ధుని మారుడు మార్కొన్నట్లుగా గాలిలో కాయోత్సర్గ సంస్కారమునందు స్థిరముగానిలువబడియుండ మేఘకుమారుఁడను శంబరదేవుడు పార్శ్వనాథుని నెదుర్కొనెననియు, అందువలన పాతాళములోని ధారణేంద్రు సింహాసనము చలింపఁగా నాగేంద్రయక్షుడు తనభార్యతో నంతకుమున్ను దన ప్రాణమునురక్షించిన మహాపకారి రక్షణకై పఱువిడి ధారణేంద్రుఁడనేక ఫణములతో (పడగలు) నర్హతుని శిరస్సుపైఁ బఱపఁగా వానిభార్య పద్మావతి యక్షిణి రక్షణమునకై వానికి స్వేతచ్ఛత్రమునుబట్టెనట. తరువాత బుద్ధునకు శక్రినివలె నెప్పుడును విడువని సేవకులైరట. ఈగాథలోని విధముగానె పార్శ్వనాథుని విగ్రహములు బాదామి, ఏలూరు (హైదరాబాదులోని ఎల్లోరా) ప్రదేశములందట్లే శేషఫణులతోఁ జిత్రింపబడినవిగాఁజూచుచున్నాము. * నేమి తీధంఃరుని యక్షిణి

* Cave Temples pp. 491, 496 ; Arch. Sur. West India Vol. I. p. 25 and pt. XXXVII, Vol. V p. 49 ; Transactions, R. A. Soc. Vol. I, p. 435,

At Ranpur in Godwar in the temple of Rishabhanadha in a finely curved slab representing Parswanatha in the Kayotsarga position attended by snake deities, Arch. Sur. in Guzerot and Rajaputana p. 21. The Story as variants Indian Antiquary Vol. XXX, p. 302 Foot note.

కూష్మాండినియైయుండ పార్శ్వనాథుని యక్షిణి పద్మావతి యని యిప్పటికిఁ దెలియవచ్చినది. ఈగాథ రహస్య మెట్టిదో తెలిసికొనుటకై చదువరుల యుపయోగార్థము వీనిని సంగ్రహముగాఁ దెలిపితిని.

ఘటాంతకి గాథ.

రాజావవళి కథననుసరించి అకలంకుఁడనుజైనయతి బాద్ధులతోఁ దనకు నగుచున్నప్రచండవివాదమునందు జైనదేవతయగు కూష్మాండిని యొక్కతోడ్పాటును పెందెననియు, బాద్ధుల దేవతయగు తారాదేవి తన యెడమపాదముతో కుండలోఁ బ్రవేశింపగా కూష్మాండినీ జైనదేవత తుదకా కుండను దన్ని ముక్క ముక్కలు గావించెనని తెలియ నగుచున్నది.

కాకతిబేతరాజు మంత్రియైన వైద్యుని కొడుకు బేతనమంత్రి భార్య మైలమ ఘటాంతకి యని యొక శాసనములోఁ దెలుపఁబడినది. *

కాకతిరాజవంశము బ్రహ్మణ్యరాజవంశ మగుట.

కాకతిగణపతిదేవ చక్రవర్తికి పుత్రికా సంతానమెగాని పుత్ర సంతానము లేకయుండెను. ఇద్దఱు కొమార్తెలు మాత్రము పుట్టిరి. మొదటికొమార్తె గణపాంబ. రెండవకొమార్తె, రుద్రాంబ. ఈరెండవకొమార్తె రుద్రాంబ జనించినపుడు తన యీ మహాసామ్రాజ్య మన్యుల పరముచేయుటకు మనస్సు గొలుపక జ్ఞాతుల వంశములో నుండి యొక బాలునిఁదెచ్చుకొను చత్తస్వీకారమున కిష్టపడక తన గురువర్యుఁ డయిన విశ్వేశ్వరశివదేశికులవారి యాజ్ఞ ననుసరించి రుద్రాంబకు రుద్రదేవుడని నామకరణముఁజేసి పుత్రుఁడు పుట్టినట్లు

* Epigraphia Indica Vol. IX, No. 2, page 266 Footnote.

గానే లోకమునకుఁ బ్రకటించెను. ఆమె కొంతకాలము రుద్రదేవుఁ డనుకొనునట్లుగాఁ గొంతకాలము పురుషవేషముతోనే కాలము గడపినట్లు గన్పట్టుచున్నది. ఆమెకు వివాహమని యొకతంతుగూడ జరపినట్లు గన్పడుచున్నది. కాకతి గణపతిదేవచక్రవర్తి తాను బ్రదికియుండఁగానే యీకృతిమ కుమారునకు యువరాజ పట్టముగూడఁ గట్టి యుండెను. ఇట్లు గణపతిదేవ చక్రవర్తి తన కొమార్తెయగు రుద్రాంబను రాజగురువయిన విశ్వేశ్వర శివదేశికుని యనుగ్రహమునకుఁ బాత్రురాలినిగాఁ జేసి రాజ్యాంగపరిపాలనా పద్ధతులను నేర్పించి యామెసామ్రాజ్యము నందంతట యువరాజుగా గుర్తింపఁబడి ప్రజ లందఱు వినయవిధేయులై వర్తించుట స్థిరపడినవెనుక జాతినముదాయములోఁ గాని, తదితరసామంతవర్గములోఁగాని యే వ్యక్తియు శత్రుత్వము వహించి, సామ్రాజ్యమునకు గాని యామెకుఁగాని యెట్టి యపకృతియు జరుగకుండఁ గాపాడుకొనుచువచ్చి శత్రుపక్షమునంతయు నడంచివైచి యటుపిమ్మట నామెను విశ్వేశ్వరశివదేశికుని (శివదేవయ్యగారు) యాజ్ఞను శిరసావహించి యుత్తమకులీనుఁడును బ్రహ్మణ్యుఁడును, సుప్రసిద్ధ చాళుక్యవంశీయుఁడును, తన సామంతమండలాధీశ్వరులలో నొక్కఁడును, కొల్లిపాకపురాధిపాధ్యక్షుఁడును, మహాదేవ రాజు మనుమఁడును, ఇందు శేఖరుని పుత్రుఁడునగు వీరభద్రరాజునకు నిచ్చి పెండ్లి గావించెను.

తనకుఁ బెండ్లియైన తరువాత తన తండ్రి రక్షణమునఁ దాను రాజ్యాంగవ్యవహారములను జక్కపెట్టుకొను సందర్భమున రుద్రదేవమహారాజునియె సామ్రాజ్యమునందంతట వ్యవహరింపఁబడు చుండెను. తనకు బాల్యమున వివాహముఁ జేయుటకై తీసికొనిరాబడిన ముమ్మడమ్మను (ఈమె యెవరి కొమార్తెయో తెలియరాదు.) దయతోఁ దన పుత్రికనుగా భావించుకొని పెంచి పెద్దదానినిగాఁ జేసి తరువాత విశ్వేశ్వరశివదేశికులవారి యానతిగైకొని యామెను నిరవద్య పురదుర్గాధిపతి యగు మహాదేవచక్రవర్తికిచ్చి • పెండ్లి

గావించెను. ఆదంపతులకు జనించినవాడే రెండవ ప్రతాపరుద్ర చక్రవర్తి. ఈమహాదేవచక్రవర్తి యారాధ్య బ్రాహ్మణుడుగాని చతుర్థ కులక్షత్రియు వర్ణములోనివాడు కాదు. ఈతడు యువ రాజ్యపట్టముగట్టుకొని వ్యవహరింపఁగలుగువఱకు గణపతి దేవచక్రవర్తి బ్రదికియుండెనని యూహింప నవకాశము లేదు. తానొకటి దలంచిన దైవము మఱియొకటి తలంచు నన్నట్లు నిశ్చేష్టర శివ దేశికులు, గణపతిదేవచక్రవర్తి, తదితర మంత్రీ సామంతమండలాది వర్ణమువారు తలంచి యీరీతిగా సామ్రాజ్యము నిలువబెట్ట నెంతయో ప్రయత్నించినను ఏబదిసంవత్సరముల కాలముకన్న నెక్కువకాలము నిలుపఁ జాలకపోయిరి.

రుద్రమదేవి తన కొమార్తెను రుద్యంబను తన సేనాధి పతులలోను, మంత్రులలోను ముఖ్యుఁడును, ఆరాధ్య బ్రాహ్మణ కుటుంబములోఁ బుట్టిన నియోగియు సగు ఇందులూరి అన్నమదేవుని కిచ్చి వివాహము గావించెను. ముమ్మడంబను వివాహమాడిన మహాదేవరాజు వీని బంధువర్ణములోనివాడే. ఆకాలమున సామ్రాజ్యమున నీయిందులూరి వారి పలుకుబడి యెక్కువగానుండుటకు మూలకారణము రాజవంశమునకు వీరికినిగల సంబంధమే యని చెప్పఁ దగి యుండును. ఈవిషయకములగు మార్పులెట్లువచ్చినవ్రా, ఎట్లెట్టి యంతరాయము లాకాలమునందు సంప్రాప్తములయ్యెనో, అయ్యవి యెట్లు పరిష్కరింపఁ బడుచు వచ్చినవ్రా ముందు ముందా యాసందర్భములయందు వివరింపఁబడును గావున నిచట విస్తరింపలేదు. అన్యులైన ముమ్మడంబకును, మహాదేవరాజునకుఁ బుట్టిన రెండవ ప్రతాపరుద్రుని రుద్రమదేవి పెంచుకొన్న దన్నను రుద్రమదేవి చాళుక్య వీరభద్రుని పెండ్లాడి యుండుటచేత ప్రతాపరుద్రుఁడు చాళుక్యరుద్రుఁడే యగును గాని కాకతీయ రుద్రుఁ డెట్లుగును? ఎన్నివిధములచేతఁ జూచినను రెండవ ప్రతాపరుద్ర చక్రవర్తి కాక తీయుఁడు మూర్తియుఁగాఁ డని స్పష్టమగుచున్నది. అందువలననే

రెండవ ప్రతాపరుద్రుని యాస్థాన కవి యగు విద్యానాథుడు ప్రతాపరుద్ర యశోభూషణ మను తన యలంకార గ్రంథమునందు నీవంశమును గూర్చి యనేకవిధములగుచమత్కార వాక్యములను వ్రాసి యుండెను. ఈవంశమును గూర్చిన రహస్య విషయము లిటీవల బయల్పడి యుండుటచేత వీని యాధార్యము తెలిసికొన సాధ్య మగుచున్నది గాని యింతకుఁ బూర్వము సాధ్యము కాలేదు. కొందఱు శూద్రులమని, కొందఱు చతుర్థకులమని, కొందఱు సూర్యకులమని, మఱికొందఱు చంద్రకులమని, పల్వరు పలువిధములుగా వక్కాణించి యుండుటచేత ననేకవిధములయిన చర్చటు తీవ్రముగా బయలుదేరి కలవరపెట్ట సాగినవి. విద్యానాథ కవి “ప్రతాపరుద్ర యశోభూషణ” మని పేరుపెట్టి గ్రంథము వ్రాయుటకు మూల కారణముగూడ నిదియే యని చెప్పదగును.

“ఈతఁడు శౌర్యముచే బ్రకాశించుచున్నాఁడు. అడ్డులేని వాఁడు. శత్రువుల సందరను గూడ వణించినాడు. భూమి వీనియందు పాతివ్రత్యము నెరపును. ఈతఁడు సాక్షాత్తుశివుడే. అందువలననే యీతఁడు యువరాజుగ నుండియే రాజ్యభారము సంతటిని వహించినాఁడు.” అని నిత్యమును కాకతీయరాజు (ప్రతాపరుద్రునిగూర్చి ప్రశంసించుచు) సంతసించుచుండును.” అని వ్రాసియున్నాడు గదా! * ఇందు పేర్కొనఁ బడిన కాకతీయరాజు “రుద్రదేవ మహారాజు” అను పేరుతో సామ్రాజ్యపరిపాలనము చేయుచున్న రుద్రదేవియే యైయుండవలయునుగాని యామె తండ్రియగు కాకతి గణపతిదేవ చక్రవర్తి కాఁజాలఁడు. ఈతఁడు క్రీ. శ. 126 వఱకుఁ నించుమించుగా ౬౦ సంవత్సరములు పరిపాలనము చేసి మరణించిన

* ధీరోయం యువరాజు ఏవకహతి శ్రీ వీర రుద్రోధరం

సర్వామిత్యను మోదతే పృథికలం శ్రీ కాకతీందోన్మృతః.”

వాఁడు గావున నప్పటికిఁ బ్రతాపరుదుఁడు పుట్టిన వాఁడని తలంచి నను నాతనికి మరణించు నాటికి క్రీ. శ. 1326 వఱకు జూచిన 66 సంవత్సరములు వయస్సు యుండి యుండవలయును. ప్రతాప రుదుఁడు జన్మించిన నాటికే గణపతిదేవ చక్రవర్తి 72 లేక 73 సంవత్సరముల వయస్సుగలవాఁడై యుండును. విద్యానాథుఁడు వర్ణించిన వర్ణనకు యువరాజు పాత్రుఁడగుటకు నాతఁడు కనీసము, 18, 20 సంవత్సరముల వయస్సు కలవాఁడై యుండవలయును. గణపతిదేవ చక్రవర్తి 90 - 100 సంవత్సరముల మధ్య వయస్సుగలవాఁడై యుండవలయును. అంతవఱకు చక్రవర్తి బ్రతికియున్నట్లు దృష్టాంతము గానరాదు. కనుక విద్యానాథకవిచే బేర్కొనఁబడిన కాకతి రాజు రుద్రమ దేవుఁడను రుద్రమదేవి యనియె భావించుట సమంజసముగా నుండును. విద్యానాథకవి తన గ్రంథమునందు “కాకతీయ కలగౌరవమును బెంపొందించు మాచే సూర్యచంద్ర వంశముల విఖ్యాతి తక్కువచేయఁబడినది.”¹ అని వ్రాయుట రెండవ ప్రతాపరుద్రుఁడు సూర్య చంద్రాన్వయుల కంటె భిన్నుఁడని చెప్పట శూద్రుఁడను భావముతోఁ గాదని స్పష్టమగుచున్నది. మఱియు నాతఁడు “కాకతీయవంశము సూర్య చంద్రవంశములను జయించుచున్నది. మాయందు భూమి పాతివ్రత్యము నెఱపుచున్నది. మేముండుటఁజేసి బ్రహ్మ క్షత్రియ వంశము ధన్యమైనదని తలంచుచున్నాఁడు. అందువలననే మాకుల గురువగు శివుఁడు స్వయముగా నాకు కర్తవ్యము నాజ్ఞయిచ్చుచున్నాఁడు.”² అని వ్రాయుటకూడ పైభావమునే దెలుపుచున్నది.

1 శ్లో॥ సూర్యసోమాన్వయా మాత్యమహతాద్యాఽధరీకృతా

అస్మాభి రధికుర్వాణైః కాకతీయకుల స్థితిం॥

2 సోమార్కాభి జనం తమద్యజయతి క్రికాకతీయాన్వయః

పాతివ్రత్య ము పైతి సాంప్రతమ మీష్వస్మాసు విశ్వంభ రా

అస్మాభిర్నిజః ప్రసూతి మధునాధన్యామజోమస్యతే

• యత్కర్తవ్య ముపాది శత్కులపతిర్దేవస్సవ్యంభూస్సవ్యం॥

కాకతీయాంధ్రరాజయుగ చరిత్రము.

మూఁ డ వ ప్ర క ర ణ ము.

నాగవంశోద్భవులయిన మహారాజులు

క్రీ. శ. ౧౦౩౦ మొదలుకొని క్రీ. శ. ౧౩౨౫ వఱకు.

ఆంధ్రులచరిత్రములోని ప్రథమభాగమున (పూర్వముద్రణము) నాగులను గూర్చియు, నాగకులస్థులనుగూర్చియు, గొంతవఱకుఁ జర్చించి వారల యుదంతంబుఁ బాఠకులకుఁ దెలిపియున్నాఁడను. వీరలచరిత్రంబామూలాగ్రముగాఁ దెలిసికొనఁ గోరిన యెడల సంస్కృతభాషలో వ్రాయఁబడిన పురాణేతిహాసకావ్య గ్రంథములు మొదలగువానిని బెక్కింటిని బరిశోధించి యొక ప్రత్యేకగ్రంథమును వ్రాయవలయునేగాని యీయాంధ్రులచరిత్రమున సవిస్తరముగాఁ దెలుప సాధ్యము కాదు. ఆర్యులనంబడు వారీ జంబూద్వీపమునఁ బ్రవేశించిన కాలమున నీదేశమునందును, దీని సమీపదేశములందును సురాసుర యక్షగంధర్వకిన్నరకింపురుష సిద్ధ సాధ్యవిద్యాధరగరుఁడోరగాది జాతులవారు నివసించుచుండిరి. ఈ జాతులలోని వీరనాయకులనేకులనేక సహస్రవత్సరములుగడచిష్టోవగా

దివ్యపురుషులై దేవతలై పురాణగాథలమూలమునఁ బ్రశంసింపఁ బడుచుండిరి. వీరిలో గరుడోరగాదు లేకప్రదేశమున నన్యోన్య కలహంబులం బెంచుకొని తమలోఁదాము యుద్ధములు సేయుచు దాయాదులవలె నుండిరి. ఈగరుడోరగాదులు కశ్యపప్రజాపతి యొక్కయు అతనిభార్యలగు కద్రూవినతలయొక్కయు సంతానమై నట్లు మహాభారతమున వర్ణింపఁబడిన చందమును ప్రథమభాగచరిత్రమునఁ దెలిపియున్నాను. కద్రూసంతానమైన నాగులు నాగధ్వజము గలవారు. వినతసంతాన మైనగరుడులు గరుడధ్వజము గలవారు. అనేకనాగరాజులు కద్రూసంతానముగా మహాభారతమునం బేర్కొనంబడిరి.1 అనలతేజులుగను, దీర్ఘదేహులుగను, భుజవీర్యవంతులు గను, మహాభారతమున కద్రూతనయులగు నాగరాజు లభివర్ణింపఁ బడిరి. ఈనాగులను సంతోషపెట్టి స్వమతావలంబకులనుగాఁ జేసి కొనుటకై ప్రాచీనకాలమున శైవులు శివుని నాగభూషణునిగాఁజేసి యుందురు. ఆకతమున నాగులనేకులు శైవులు శాక్తేయులునై యుందురు. శైవులకన్న నాధిక్యము గనఁబడవలయునన్నభావముతో మఱికొంతకాలమునకు వైష్ణవులు విష్ణువును శేషశయనునిగను, గరుడ వాహనారూఢునిగను జేసియుందురు. ఈనాగజాతివారును, గరుడ

1. కద్రూసంతానములో శేష వాసు కైరవావత తక్షక కర్కటక ధనంజయ కాళీయ మణిసా గామూరణ పింజర కైలాపుత్త్ర వామన నీలానిల కల్గాష శబలార్యకోగ్రక కలశ పోతక సురాముఖ దధిముఖ విమలపిండ కాప్త కర్కటక శంఖ వాలి శిఖ నిష్ఠానక సోమగుహ నహుష పింగళ బాహ్యకర్ణ హస్తపద ముద్గర పిండక కంబ లాశ్వతర కాళీయక వృత్త పంచర్తక పద్మ శంఖముఖ కూష్మాండక క్షేమక పిండారక కరవీర పుష్పదంష్ట్ర బిల్వక బిల్వ పాండర మూషకాద శంఖ శిరః పూర్ణభద్ర హరిద్ర కాపరాజితజ్యోతిక క్రివహ కౌరవ్య భృతరాష్ట్ర శంఖ పిండ పితరక సుముఖ కౌణపాశన కుతర కుంజర ప్రభాకర కుముద కుముదాక్ష తిత్తిరి హలిక కర్దమ బహుమూలక కర్కరాకర్కర కుండోదర మహోదరు లాదిగా ప్రాచీన నాగరాజు లనేకులు పేర్కొనంబడిరి.

జాతివారును ధనుర్విద్యయందుఁ గుశలు లగుటంజేసి పొచీనకాలం బునఁ గొన్ని యస్త్రంబులకు వారిపేరిట నాగాస్త్రం బనియు, గరుడాస్త్రం బనియుఁ బేరులు పెట్టఁబడినవి. ఇవిషయంబు లటుండనిండు. అయోధ్యానగరమునుండి శ్రీరామచంద్రుండు దండకార్యణమార్గమునఁ బంచవటికి వచ్చి సీతను గోల్పోయి లక్ష్మణసమేతుండై కిష్కింధారాజ్యమునకుఁ బోయి సుగ్రీవునితో సఖ్యముచేసికొన్నప్పుడు సీతను వెదకుటకై సుగ్రీవుఁడు హనుమదాదుల నురగులపట్టణమగు భోగవతీపురంబునకుఁ బంపెనని రామాయణమునందుఁ జెప్పఁబడినది. హనుమంతునికి సీతయున్న ప్రదేశమును జెప్పిన సంపాతియు, సీతను గొనిపోవునపుడు రానణున కడ్డుపడి యుద్ధముచేసి చనిపోయిన సంపాతితమ్ముఁడు జటాయువును, గరుడజాతిలోనివారే యైయున్నారు. ఆకాలమునందు వాసుకి యనునాగరాజుచేఁ బరిపాలింపఁ బడుచున్న భోగవతీపుర మిప్పటి వస్తర (బస్తరు) రాజ్యములోని ప్రాగ్భాగమున నున్నట్లుగఁ గాన్పించుచున్నది. అట్టి వస్తరరాజ్యముయొక్క పదునొకండవ, పండ్రెండవ, పదుమూడవ శతాబ్దముల చరిత్రమునే సంగ్రహముగా నీప్రకరణమునఁ దెలుపఁబోవుచున్నాఁడను. ఆకాలమునం దీప్రదేశము చక్రకొట్టమండలమును పేరఁ బరఁగుచుండెను. ఆంధ్రభారతకృతిపతి యైన రాజరాజనరేంద్రునికును, అతనికుమారుండైన రాజేంద్రచోడుఁ డను నామాంతరముగల మొదటి కులోత్తుంగచోడచక్రవర్తికిని సమకాలికుండైన ధారావర్షుఁడను నాగరాజుకాలమున నీచక్రకొట్టమండలమును స్వతంత్రుండై పరిపాలనము సేయుచుండెను.

చక్రకొట్టమండలము.

ఈ చక్రకొట్టమండలమునకు రాజధాని చక్రకొట్టమే. ఈ పట్టణమునుబట్టి దేశమునకు నీ నామమే గలిగినది. చక్రకొట్టమే

చక్రకూట మని శాసనములయందు వాడఁబడుచు వచ్చినది. చక్రకూట మనునది చిత్రకూటముయొక్క తప్పపేరని తోచెడిది. చిత్రకూటమను గ్రామ మొకటి యిప్పటి వస్తర (Bastar) రాజ్యములోని యింద్రావతినతి యొడ్డున నున్నది. ఇంద్రావతయను నది వస్తరరాజ్యముగుండ ప్రవహించి గోదావరిలోఁ గలియుచున్నది. ఇంద్రునిది యనిగూడ దీనికిఁ బేరుగలదు. చిత్రకూటము రామాయణములోఁ జెప్పఁబడిన చిత్రకూటాద్రికాదు. ఈ చిత్రకూటము పురాణ ప్రసిద్ధమయినదిగఁగూడ గన్పట్టుచున్నది. శిశునాగవంశములో జనించిన నందరాజులలోఁ గడపటివాడగు మహాపద్మనందుఁడు మగధదేశమును బరిపాలించుకాలమున నీ చిత్రకూట రాజ్యమును మందనాధుఁ డనువాఁడును, ఆంధ్రరాజ్యమును కాకులుడనువాఁడును పాలనము సేయుచుండిరనియు వీరలును మఱికొందఱు రాజులును గలిసి మహాపద్మనందునితో యుద్ధముచేసి యోడిపోయి చెఱబెట్టఁబడి తదాదిగ నారాజులెల్లరును క్షత్రియోచిత సంస్కారములకు నెల్ల వెలియై శూద్రప్రాయు లైపోయిరనియు మార్కండేయోత్తర పురాణమునందుఁ జెప్పఁబడియెను. అటవశాసనములందు చక్రకొట్టము సక్కరకొట్టమని వ్రాయఁబడినది. ఇప్పటి వస్తరరాజ్యము మధ్యమాగాణములలోనిది. గోదావరి జిల్లాకుఁ బశ్చిమోత్తరమునను విశాఖపట్టణములోని జయపురసంస్థానమునకుఁ బశ్చిమమునను నున్న గోండ్వానాదేశములో నున్నది. అనఁగాఁ జిత్రకూట రాజ్యము దక్షిణకోసల చేదిరాష్ట్రములకును కళింగాంధ్రదేశములకును నడుమ నున్నది. దీని కిప్పటి రాజధాని జగదళపురము. కాకతీయప్రతాప రుద్రుని తమ్ముడగు అన్నమదేవుని సంతతివా రిప్పు డీదేశమును బరిపాలించు చున్నారు.

జగ దేకభూషణధారావర్ష మహారాజు.

ఆంధ్రభారత కృతిపతియైన రాజరాజనరేంద్రుడు రాజమహేంద్రపురము రాజధానిగా వేంగీరాష్ట్రమునుబరిపాలించుచుండిన కాలమునఁ బ్రమనాకండవ శతాబ్దమధ్యమున జగ దేకభూషణ ధారావర్ష మహారాజు చక్రకొట్ట మండలమును బాలించుచుండెను. రాజరాజనరేంద్రుని పుత్రుడును యువరాజును నగు రాజేంద్రచోడుడు చక్రకొట్టముపై దండెత్తివచ్చి యాపట్టణమును ముట్టడించి యీధారావర్షునితో యుద్ధముచేసి జయించి యితనివలనఁ గప్పముగైకొని దక్షిణకోసలములోని వాయరానగరమును (వజ్రాకరము) ముట్టడించి యాదేశములోని యనేక గజయాధములను బట్టికొని పోయెనని రాజేంద్రచోడుని శాసనములయందుఁ జెప్పబడినది.¹ వజ్రపురము మిక్కిలి పురాతనమైన పట్టణముగఁ గానిపించుచున్నది. క్రీస్తుశకారంభమునఁ గావేరీ తీరమున నొరయూరు గాజధానిగా ద్రావిడదేశమును బరిపాలించుచు సుప్రసిద్ధిగాంచియుండిన కరికాలచోడ చక్రవర్తి పైని జెప్పబడిన వజ్రపురాధిపతితో సఖ్యము గలిగియుండెనని శిలప్పదికార మనుద్రావిడ కావ్యమునందుఁ జెప్పబడి యున్నది.² జగ దేకభూషణ బిరుదాంచితుడగు ధారావర్షునియొక్క పూర్వులచరిత్రము దెలియరాదు. ఇతనికుమారుడగు సోమేశ్వరుని కృష్ణపుర (Kurusal) శాసనమున వంశావళి చెప్పబడియున్నదిగాని యాభాగమునందలి యక్షరములు శిథిలము లగు పోయినందున వంశావళి చక్కఁగా నవగాహము కాకున్నది. ఈ ధారావర్షునకుఁ పూర్వులమున నొక ధారావర్షుడు పేర్కొనఁ

1. South. Ind. Inscriptions Vol. III. PP. 132 and 140 and Vol. 11. P. 235.

2. The Tamils 1800 Years ago P. 67; Silappathigaram, V. II. P. 140.

బడి వానివంశమునం దీధారావర్షుఁడు జనించినటులఁ జెప్పఁ బడియెను. కన్నడమండలములలోని రాజవంశములనుగూర్చిన చరిత్రమును వ్రాసిన డాక్టరు ఫ్లీటుదొరగారు సింధుకులులను (సైంధవులను) మూఁడు శాఖలవారిని బేర్కొనియున్నారు. అందు మొదటి రెండు శాఖలవారును పశ్చిమచాళుక్య చక్రవర్తులకు సామంతులై యుండిరి. మొదటిశాఖ యెలుబరగి శాఖయందును, బొంబాయి రాజధానిలో బీజపురమండలములోని బాగల కోటపట్టణమునకుఁ బది మైళ్ళ దూరముననున్న భైరావట్టియను గ్రామమున మహా సామంత మండలేశ్వరుఁడైన నాగాదిత్యునిచే వ్రాయింపఁబడిన యొక శాసనమున నీ సింధువంశోత్పత్తినిగూర్చిన యొక చిన్నగాథ పేర్కొనఁబడినది. ఈ సైంధవులు నాగజాతివారనియు, అనంతుఁడు వాసుకి తక్షకుఁడు మొదలగు నాగరాజులయొక్క ప్రతిబింబములను ధ్వజమునందుఁగల నాగధ్వజులనియు, వ్యాఘ్రలాంఛనులనియు, భోగవతీ పురాధీశ్వరులనియు స్పష్టముగ నక్కాణింపఁబడియున్నారు. ఈ సింధువంశముయొక్క మూలపురుషుఁడు సింధునదీగర్భదేశము నందలి అహిక్షేత్రపురమునందు ధారణేంద్రుఁడను నాగరాజునకు మానవరూపమున జనించిన పుత్రుఁడై యుండెనట !

అతఁడు జనించిన పిమ్మట నొక వ్యాఘ్రముచేఁ బెంపఁబడియె నట ! అతఁడు కదంబరాజపుత్రికను బెండ్లాడఁగా వారలకు మూపురుపుత్రులు కలిగి సింధురాజవంశస్థాపకులైరి. తరువాత ముప్పది యొక్కరు రాజులు జనించి ప్రభుత్వము చేసిరి. తరువాత సైంధవుఁడు; అటుపిమ్మట కమ్రారాజు (కమ్మయరాజు) జనించెను. అతనికి నాగరాంబయందు పులికాలుఁడు జనించెను. పులికాలునకు రేవకాంబయందు నాగాదిత్యుఁడు జనించెను. నాగాదిత్యునకు పోలాంబయందు పోలయసింధువు పుట్టెను. వానికి ఖండవమండలేశ్వరుని

తనయయగు బిజ్జలదేవియందు సేవ్యరాజు పుట్టెను.¹ ఈపైన పేర్కొనబడిన పోలయసింధురాజును వాని కొడుకు సేవ్యరాజును చక్క కొట్టమండలేశ్వరుడైన జగదేకభూషణధారా వర్షనకును సోమేశ్వేశ్వరునకును సమకాలికులై యున్నారు. కాబట్టి ధారావర్షుడు పైని జెప్పిన రాజవంశమునకు సంబంధించిన వాడై యుండవచ్చునని తోచుచున్నది. మఱియును పల్లవులు, చాళుక్యులు, రాష్ట్రకూటులు, మొదలగు వారివలెనే యీనాగవంశజులును ఉత్తరహిందూస్థానమునుండి దక్షిణహిందూస్థానమునకు వచ్చినవార మని చెప్పుకొనుచున్నటుల పై నుదహరింపబడిన బైరామట్టి శాసనమువలన బోధపడుచున్నది గాని, యితరాధారము లేవియును బరిశోధింపకుండ నీశాసనములోని గాథలను విశ్వసింపరాదు.

ఈజగదేకభూషణ ధారావర్షమహారాజునకు చంద్రాదిత్యుడను నాతడు సామంతుడుగ నుండెను. ఇతడు తాను కరికాలచోడవంశజుడ ననియు, కాశ్యపగోత్రుడ ననియు జెప్పుకొనియుండుటచేత దెనుగుచోడుల తెగలోని వాడుగ గనుబట్టుచున్నాడు. ఇతని శాసనముపైని సింహలాంఛనము గలదు. శాసనపరిశోధకులితనిశాసనములం బరిశీలించి యితడు రేనాటిచోడులలోని వాడని సిద్ధాంతీకరించిరి.² ఇతడు మొదటి కులోత్తుంగ చోడచక్రవర్తితో నీదేశమునకు దండెత్తివచ్చి ధారావర్షుడు కులోత్తుండచోడ చక్కవర్తికి గప్పము చెల్లించి యొడంబడిక చేసికొన్న తరువాత నిచ్చటనే నిలిచిపోయి ధారావర్షునికి సైన్యాధిపతిగను, సామంతుడుగ నుండె నని తోచుచున్నది. చంద్రాదిత్యుడు తన రాజధాని యగు వరశూర పట్టణమునందు (Modern Barsur) చంద్రాదిత్యసముద్రమునుపేరిట నొక ఘనతటాకమును నిర్మించెను. ధారావర్షునియొక్క

1. Ep. Ind. Vol. III. P. 231.

2. ఆంధ్రుల చరిత్రములోని ప్రథమభాగము పేజీ 3౫౦.

యంగీకారమునుబొంది వడ్డనాడులోని యొక గ్రామమును సయితము నా శివాలయమునకు దానము చేసెను. వడ్డనాడునునది విశాఖపట్టణ మండలములోని వడ్డాదిప్రాంతప్రదేశమై యున్నది. జగదేక భూషణ ధారావర్షనుహారాజునకు గుండ్లమహాదేవియందు సోమేశ్వరుఁడను కుమారుఁడు జనించెను.

రాజభూషణ సోమేశ్వర మహారాజు.

ధారావర్షునకు వెనుక చక్రకూట రాజ్యాధిపత్యమునకై వాని కుమారుఁడగు సోమేశ్వరునకును వాని దాయాది యగు మధురాంతక దేవునకును వివాదము పొసఁగి యుద్ధము జరిగినటుల శాసనములందు గానంబడుచున్నది. ధారావర్షుఁడు చక్రకొట్టమండలమును బరిపాలించుకాలముననే వానికి లోబడిన సామంతుఁడుగనో లేక స్వతంత్రుఁడుగనో మధురాంతకదేవుఁడను నాగరాజు భ్రమర కొట్టమండలమును బరిపాలనము సేయుచున్నటుల మధురాంతక దేవుని రాజపురశాసనము వలనఁ దెలియుచున్నది.¹ తదితర నాగ వంశోద్భవులయిన చక్రకూటరాజులవలెనే మధురాంతకదేవుఁడును తాను నాగవంశోద్భవుఁడ ననియు, భోగవతీపురవరాధీశ్వరుఁడ ననియు, వ్యాఘ్రులొంఛనము గలవాఁడ ననియు, నాగధ్వజము గలవాఁడ ననియు, మహేశ్వర పాదారాధకుఁడ ననియుఁ దనశాసనము నందుఁ జెప్పుకొనియున్నవాఁడు. భ్రమరకొట్టమండల మనునది చక్రకొట్టమండలములో నొకభాగముయొక్క నామమో, లేక చక్రకొట్టమండలమునకు నామాంతరమో బోధపడలేదు. ధారావర్షుఁడు చక్రకొట్టమండలమును బరిపాలించుచుండఁగా నామండలమునే మధురాంతకదేవుఁడు స్వతంత్రుఁడై పరిపాలనము సేయుచుండె

Annual Report on Epigraphy, 1909. Para 65. (పీఠిక)

1 Ep. Ind. Vol. IX. P P. 174-181,

ననుట విశ్వాసపాత్రముగాదు. ధారావర్షునకు మధురాంతక దేవుడు సామంతుఁ డనియే యూహింపవలసి యున్నది. అయినను భాషిపరి శోధనమువలననే యీవిషయ మిదమిత్త మని నిర్ణయింపవలయును.

మధురాంతక దేవుడు శా. శ. ౯౮౭ వది యగు ప్రభవ సంవత్సర కార్తికశుద్ధ బుధవాసరానూరాధానక్షత్రయుక్త శుభ లగ్నమునందు కన్నరదేవ రాజకుమారునియొక్కయు, పట్టమహిషి నాగలమహాదేవి యొక్కయు, నాయక కుమారుని యొక్కయు, శూద్రకనాయకునియొక్కయు, తుంగరాజ కుమారునియొక్కయు, పుల్లమసెట్టియొక్కయు సమ్మతిని గైకొని మేడిపాత్రుఁ డచు బ్రాహ్మణునకు భ్రమరకొట్టమండలములోని రాజపురగ్రామమును ధారా పూర్వకముగ దానముచేసెను. ఈరాజశాసనము సతిక్రమించి యీ దానమునకు భంగముకలిగించువారు కాశికానగరములో వేయిలింగ ములను బ్రద్దలు కొట్టినప్పుడును, వేయిమంది బ్రాహ్మణులను నాలుగు వేల గోవులను జంపినప్పుడు నెట్టిపాపమును బొందుదురో అట్టి పాప మునే పొందుదు రని గూడ శ్లోకములు రచింపఁబడినవి. శ్రీధరేశ్వర నాయకుఁడు, నాగహస్తీ, కర్ణదరియా యను వారలు సాక్షులుగను, ధేనుకాకాయస్థుఁడు లేఖకుఁడుగను బేర్కొనఁబడిరి. కుమారతుంగ రాజు, ధమదేవుఁడు, గోవర్ధనుఁడు, దనార్ధనుఁడు, గాగిరపాత్ముఁడు, సాధుసారంగుఁడు, వీరలచేతఁ గలము ముట్టఁబడియె ననియు, ఇది మానవృద్ధియొక్క స్వహస్తలిఖిత మనియు, ఇయ్యది జనసామాన్యాభి ప్రాయమును వెల్లడించుచున్నదనియు నాశాసనమునందు వ్రాయఁబడి యున్నది.

ఇట్టి మధురాంతక దేవు డేకారణముచేతనో చక్రకొట్టమండలము నాక్రమించుకొని బరిపాలనము సేయుచుండఁగా ధారావర్షుని

పుత్రుఁ డగు సోమేశ్వరదేవుఁడు వానిని జయించి యుద్ధరంగమునఁ జంపి సింహాసన మెక్కినటుల సోమేశ్వరుని కృష్ణపుర (Kuruspal) శాసనముంబట్టి దెలియుచున్నది. ఇతఁడు వింధ్యవాసినీ దేవతయొక్క యనుగ్రహముచేఁ దన కీచక్రకూటసామ్రాజ్యము లభించెనని తన శాసనము లందుఁ జెప్పికొనియుండుటకూడ నీతనికిఁ బూర్వ మీరాజ్యము మధురాంతకదేవునిచే నాక్రమింపఁబడి పరిపాలింపఁ బడుచుండెనని సూచనగఁ దెలుపుచున్నది. ఇతని కృష్ణపురశాసనములలో నొకదానియందు సమకాలికులగు రాజులపేరు లెన్నియో పేర్కొనఁబడినవి గాని, యాభాగ మంతయు శిథిలమై యుండుటచేత నంతగాఁ బ్రయోజనకారి గాకయున్నది. నారాయణ పురము (Narayanapal) శాసనమునందుంబోలె నీకృష్ణపురశాసనమునందును నాగరాజుల బిరుదావళి పేర్కొనఁబడియున్నదిగాని యంతకన్న విశేషాంశము లేవియుఁ గానరావు. తక్కిన శాసనములందుంబోలె నీశాసనమునందును సోమేశ్వరుఁడు నాగవంశజుఁ డనియు, కశ్యప గోత్రుఁ డనియుఁ బేర్కొనఁబడియెను. మఱియును మహారాజాధిరాజ పరమభట్టారక పరమమహేశ్వర సోమేశ్వర దేవుఁడని వక్కాణింపఁబడి యుండుటచేత నాగరాజులలో నితఁడు మిక్కిలి పరాక్రమవంతుఁడయిన స్వతంత్రరాజని వేద్య మగుచున్నది.

మొదటిసోమేశ్వరుని విజయమాత్రలు.

రెండవ ధారావర్షుని కొడు కగు నితఁడే చక్రకొట్టమండలమును బాలించిన సోమేశ్వరనాము లయిన నాగరాజులలో మొదటివాఁడుగ నున్నవాఁడు. ఇతఁడు విజృంభించి శత్రురాజ మండలిపైఁ గవిసి వారల రాజధాను లగు కళింగనగరము, లంజిపురము, రత్నపురము, ల్లనణపురి, వేంగీనగరము, భద్రవట్టణము, వ్రజపురము,

మొదలగు వానిని ముట్టడించి జయించినట్లుగఁ దెలియుచున్నది. నారాయణుఁడు మధురాక్షసుని నిర్జించినవిధముగా మొదట సోమేశ్వరుఁడు మధురాంతకదేవుని సంహరించి పిన్ననారాయణుఁ డన్న బిరుదనామమును నహించి యటుపిమ్మట శత్రువర్గమువైపునకుఁ దిరిగెను. ఆకాలమునందు భూపరిపాలనము చేయురాజులు మొదలగు వారుమత్సరగ్రస్తులై యొండొరులరాజధానీనగరంబులను దహించుటయేయొక ఘనకార్యముగాఁ దలపోయుచుండిరి అప్పటియాచారమును బట్టి చక్రకొట్టమండలాధిపతియైన సోమేశ్వరుఁడు వేంగీదేశముపై దండెత్తివచ్చి వేంగీపురమును దహించినట్లు మిక్కిలి డంబముగాఁ దన కృష్ణపురశాసనమునందుఁ జెప్పకొనియున్నాఁడు.¹ అయినను వేంగీ రాజ్యమునుబరిపాలించిన మహారాజులు సయితము చక్రకూట రాజధానిని దహించినట్లుగాఁమదశాసనములందుఁజెప్పకొనియేయున్నారు. ఇట్లొండొరుల రాజధానులను దగులంబెట్టుట సత్యమే కావచ్చును. ఈసోమేశ్వరునికాలమున మొదటికులోత్తుంగ చోడచక్రవర్తికుమారుఁడైన వీరచోడమహారాజు తండ్రికిఁ బ్రతినిధిగానుండి వేంగీరాష్ట్రమును బరిపాలనము సేయుచుండెను. ఇతనినామముకూడ సోమేశ్వరుని శాసనమునం దుదాహరింపఁ బడినది. వేంగీపుర మనునది ప్రాచీనవేంగీపురము కాదు. ఆకాలమునందు వేంగీపురమునకు రాజధానిగనుండిన రాజమహేంద్రపురమే వేంగీపురముగాఁ బరరాష్ట్రాధిపతులచేఁ బేర్కొనంబడుచుండె నని తోచుచున్నది. కాబట్టి వేంగీ రాష్ట్రాధిపతులైన చాళుక్యచోడులకును, చక్రకొట్టమండలాధిపతులయిన నాగరాజులకును బలుమాటు యుద్ధములు జరుగుచుండె ననుట వాస్తవము. ఇతఁడు వేంగీపురమును మాత్రమేగాక వజ్రపురప్రాంతదేశమునందలి యరణ్యముల నన్నిటిని దహింపించె నని

చెప్పఁబడియెను. మఱియును దక్షిణకోసలముపై దండెత్తిపోయి
ఆఱులక్షలతోంబదియాఱు గ్రామములను గైకొనియెనని సోమేశ్వరుని
శాసనమున వ్రాయఁబడినది. ఇది వట్టి యతిశయోక్తిగాని వేఱొండు
గాదు. దక్షిణకోసలమునం దన్ని గ్రామములు కలవాయని సందే
హింపవలసి యున్నది. ఒకవేళ నిజమనుకొన్నను సోమేశ్వరుఁడు
నిజముగా దక్షిణకోసలమును బరిపాలించె ననుమాటను సమర్థించు
టకు సప్రమాణమైన యాధార మేమియును గానరాదు. ఇతఁడు
దక్షిణకోసలదేశముపై దండెత్తిపోయి తిరిగి వెడలఁగొట్టఁబడువఱకుఁ
గొంతభాగ మాక్రమించుకొని యుండవచ్చును. ఇయ్యది జజళ్ల
దేవునిశాసనమునుబట్టి యూహింపఁబడుచున్నది. జజళ్లదేవుఁడు
రత్నపురము రాజధానిగ దక్షిణకోసలమును బరిపాలనము సేయుచు
క్రీ. శ. ౧౧౧౪ వ సంవత్సరమున నొకశాసనము వ్రాయించెను.
అందఁడు సోమేశ్వరునిం బట్టుకొని యసంఖ్యాకమైన శత్రుస్సైన్యము
నురుమాడెనని గొప్పగా వ్రాయించుకొనియెను. సోమేశ్వరుఁ
డెవ్వఁడో వివరమును దెలుపలేదుగాని సంగతి సందర్భములను విచా
రింపఁగా నాసోమేశ్వరుఁడే చక్రకొట్టమండలాధిపుఁ డయిన యీ
సోమేశ్వరుఁడే యని తేటపడుచున్నది. మఱియు క్రీ. శ. ౧౧౧౧ వ
సంవత్సరమున వ్రాయఁబడిన నారాయణపుర శాసనములో సోమే
శ్వరుని మరణానంతరమున కన్తారదేవుఁడు సింహాసన మెక్కెనని
స్పష్టముగఁ దెలియుచున్నది.¹ వరశూరపుర (Bursur) శాసన
ముంబట్టి క్రీ. శ. ౧౧౦౮ దవ సంవత్సరమున సోమేశ్వరుఁడు
జీవించియుండెనని తెలిసికొనుచున్నారము.² రత్నపుర శాసనము
క్రీ. శ. ౧౧౧౪ వ సంవత్సరమున వ్రాయఁబడినది. ఈసంవత్సర
ములయొక్క సామీప్యసంబంధమును బట్టి మన మీవిషయమున

1. Ind. Ant Vol IX P 161.

2. Ibid P 162.

నంతఃగా సందేహింపవలసిన పనిలేదు. . సోమేశ్వరుని శాసనము నగుదుఁ బేర్కొనబడిన లంజికప్రాంతదేశము బాలఘట్టము మండలములోనిది. లవణపురప్రాంతదేశము రాయపురమండలములోని ప్రాగ్భాగమే కాని యన్యముకాదు. వజ్రపురము మిక్కిలి పురాతన మైనపట్టణ మనియు, ప్రాచీన ద్రావిడభాషా సారస్వతమునం బేర్కొనఁబడుచు వచ్చినదనియు వాయురానగర మనుపేరిట ద్రావిడ శాసనముల వాడఁబడుచు నేనుఁగులకుఁ బ్రసిద్ధిఁజెందినటులఁ జెప్పఁబడినదనియు నిదివఱకే చెప్పియున్నాను. వజ్రపురము ప్రాచీన కాలమున నెట్టిప్రసిద్ధిని గాంచియుండినను ౧౦, ౧౧ వ శతాబ్దముల యందంత పేరువహించి యుండలేదు. వజ్రపురము వజ్రపుగనులకు బ్రసిద్ధికెక్కియున్నటులఁ జెప్పఁబడినది. వజ్రపుర మనునది చాందా మండలములోని వైరఘర్ (Wairagarb) లేక వైరవఘడా యను నదియేగాని యన్యముగాదని తోచుచున్నది. ఇయ్యది పురాతన కాలమునుండి వజ్రపుగనులకుఁ బ్రసిద్ధికెక్కినది. ఒకప్పుడు దంతావళ ములకును, బొమ్మలద్దినబట్టలకును, దున్నలకును గూడఁ బ్రసిద్ధికెక్కినది. అగ్బరుచక్రవర్తికాలమునందును, బహమనీరాజులకాలమునందును బ్రఖ్యాతివహించియుండిన దని మహమ్మదీయచరిత్రములవలన స్పష్టమగుచున్నది.¹ అక్బరుకాలమునం దీపట్టణమును చండుడను గోండురాజు పరిపాలనము సేయుచుండెను. అచ్చటి పురాతనములై శిథిలము లయిన శిలాప్రదేశములు మొదలగువానిం జూచినను స్థానికచరిత్రములను విన్నను మానవంశజులయిన రాజులచ్చట పరిపాలనము చేసియుండిరని తేటపడఁగలదు. ఈమానజాతి శాఖవారెవ్వరో స్పష్టపడదుగాని నాగజాతివారిలో నొకశాఖవారని

1 Aini Akbari; Garret's Edition Vol III PP 229 Ind Ant Vol XXVIII P 286.

తోఁచుచున్నది. వారలు మాణిక్యదేవిపేరిట దుర్గను బూజించుచుండిరి. భద్రపట్టణము భద్రావతి యని చెప్పబడుచుండెను. ఈ భద్రావతి యొకప్పుడు దక్షిణకోసలమునకు రాజధానిగ నుండెను. ఇయ్యది వజ్రపురమునకు (Wairagarh) 20 మైళ్ళదూరమున నున్నది. దీనినే యిప్పుడు భాండక్ అని చెప్పుచున్నారు.

ఈ చక్రకూటరాజుల శాసనములు కొన్నినాగరలిపిలో సంస్కృతమునను, మఱికొన్ని తెలుఁగునను వ్రాయఁబడినవి. చక్రకొట్టమండలము నడుమ నింద్రావతీనది ప్రవహించుచున్నది. దీని కుత్తరభాగమునఁ బుట్టిన శాసనములన్నియు సంస్కృతమున నాగరలిపిలో నుండుటచేతను, ఇంద్రావతీనదికి దక్షిణభాగమునఁ బుట్టిన శాసనములు తెలుఁగునం దుండుటచేతను, ఉత్తరభాగమున గోండు భాషయును, దక్షిణభాగమునఁ దెలుఁగుభాషయును వ్యవహరింపఁ బడుచుండినట్లుగా నూహింపఁబడుచున్నవి. ఈ నాగరాజుల తెలుఁగు శాసనము లింకను బెక్కులు ప్రకటింపఁబడియుండలేదు. ఈ మొదటి సోమేశ్వరుని కృష్ణపుర సంస్కృతశాసనములు మాత్రము ప్రకటింపఁ బడినవి. ఈ సోమేశ్వరునకు శాసన మహాదేవి, ధారణమహాదేవియను నిరువురు రాణులుగలరు. ధారణమహాదేవి దానధర్మములనుగూర్చిన శాసనములు రెండు కృష్ణపురమునందుఁ (Kuruspal) గానంబడుచున్నవి. ఈ గ్రామము ఇంద్రావతీనదికిఁ బైనొక మైలుదూరములో నున్నది. ఇప్పటి రాజధానియగు జగదళపురమునకు ౨౨ మైళ్ళ దూరమున నున్నది. నారాయణపురమును తమిరపట్టణమును కృష్ణపురమునకు సామీప్యమున నే యున్నవి. సోమేశ్వరుని రెండవరాణి యగు ధారణమహాదేవి కృష్ణపురములోని శ్రీకామేశ్వరస్వామికిఁ బెక్కుభూదానములనుజేసి శాసనములను వ్రాయించెను. అందు విశేషచరిత్రాంశము లేవియును లేవుగాని, రైతులు మొదలగువారి

నామములును సోమేశ్వరుని బిరుదావళులు పెక్కులును పేర్కొనఁ బడినవి. ఇతఁడు మహేశ్వర పాదారాధకుఁడనియు, మాణిక్యదేవి పాదారాధకుఁడనియుఁ జెప్పఁబడియుండుటచేత నీతఁడు శైవుఁడు శాక్తేయుఁడననుటకు లేశమాత్రమును సందియములేదు. ఇతనికి మసకిదేవియను తోఁబుట్టువు కలదు.

క న్న ర దే వ మ హా రా జు .

మొదటి సోమేశ్వరునకుఁ బిమ్మట వాని పుత్రుఁడు కన్తార దేవుఁడు రాజ్యభారమును వహించెను. శా. శ. ౧౦౫౩ ఖరసంవత్సర మనఁగా క్రీ. శ. ౧౧౧౧-౧౨ వ సంవత్సరమున వ్రాఁపఁబడిన నారాయణపుర (Narayanapal) శాసనములోని వాక్యసముదాయమునుబట్టి యాసంవత్సరముననే మహారాజాధి రాజయిన సోమేశ్వరుఁడు మరణము నొందఁగా నాతని కొడుకు కన్తారదేవ మహారాజు సింహాసన మెక్కెనని తేటపడుచున్నది. మఱి రెండు శిథిలములయిన శాసనములందు కన్నరదేవుని నామము గానంబడుచున్నదిగాని యాశాసనములకాలము చెప్పఁబడనందున నాతనికి నీకన్నరదేవునకుఁ గల సంబంధము దెలియరాకున్నది. భావిపరిశోధనముల వలనఁగాని వారిరువు రొక్కరగుదురో కారో చెప్ప వలను గాదు. ఈకన్నరదేవ మహారాజునుగూర్చిన చరిత్రాంశము లేవియును దెలియరాకున్నవి.

జగదేకభూషణ వీరసోమేశ్వరమహారాజు.

కన్నరదేవ మహారాజునకుఁ బిమ్మట నెవ్వరు సింహాసన మధిష్ఠించిరో చరిత్రమున గోచరము గాకయున్నది. అయినను జాల కాలమునకు జగదేక భూషణవీరసోమేశ్వర మహారాజు శాసనములు

గానిపించుచున్నందున భావిపరిశోధనమున సత్యము. దెలియు
వఱకు కన్నర దేవ మహారాజునకుఁ దరువాత జగదేకభూషణ వీర
సోమేశ్వర మహారాజే రాజ్యభారమును వహించె నని యూహింప
వచ్చును. సోమేశ్వర నామమును వహించిన వారిలో నీతఁడు రెండవ
వాఁడుగ నున్నాఁడు. కొందఱు మొదటిసోమేశ్వరుఁడు నీతఁడు
నొక్కఁడే యని సమర్థించుటకుఁ బ్రయత్నించిరిగాని వారివాదము
సరియైనది కాదు. ఈవిషయము రెండవసోమేశ్వరుని నాగపురశాస
నమువలన స్పష్టపడుచున్నది. మొదటి సోమేశ్వరునకు రాజభూషణ
బిరుద ముండఁగా నీరెండవసోమేశ్వరునకు జగదేకభూషణ బిరుదము
శాసనములందుఁ జెప్పఁబడినది. మొదటిసోమేశ్వరుని రాణులు శాస
నమహాదేవియును, ధారణమహాదేవియు నైయుండఁగా నీరెండవ
సోమేశ్వరునిరాణి గంగామహాదేవి యని పేర్కొనఁబడినది. అతఁడు
పదునొకండవశతాబ్దాంతమునందును, పండ్రెండవ శతాబ్దాదియం
దును నున్నవాఁడు ఇతఁడో పండ్రెండవ శతాబ్దాంతమునందును
పదమూడవ శతాబ్దాదియందును నున్నవాఁడు. గనుక వీరి
రువురును భిన్ను లని తలంపక తప్పదు. ఈ రెండవ సోమేశ్వరుని
తెలుఁగుశాసన మొకటి నాగపురము మ్యూజియములో
నున్నది.¹ ఈశాసనము మొదట సిరువంచనుండి నాగపురము
నకుఁ బంపఁబడినది. ఇతర శాసనముల నాగరాజులకుంజెప్పఁ
బడిన బిరుదులే యీతనికిని జెప్పఁబడినవి. ఈవీరసోమేశ్వరునకు
రాణియైన గంగామహాదేవి తన భర్తపేరిట వీరసోమేశ్వరాల
యమును, తనపేరిట గంగాధరేశ్వరాలయమును, అను రెండుశివాల
యములను ప్రతిష్ఠించి భర్త యంగీకారమును గైకొని మహాప్రధాని
యైన మాండలిక సోమరాజు యొక్కయు, కార్యకర్తలయిన దామె

1. Epigraphia Indica Vol III P 314,

దరనాయకుని యొక్కయు, మెంతమనాయకునియొక్కయు, చెంచన
పెగడయొక్కయు, దావారికు లయిన సోమినాయకునియొక్కయు,
గడ్డపు ఈరపరెడ్డియొక్కయు, విరుచుడ్ల ప్రభుయొక్కయు, పరకోట
కొమ్మనాయకునియొక్కయు సమక్షమున కేరమరక యను గ్రామ
ముపై వచ్చునట్టి రాబడిని వైశివాలయములకు శా. శ. ౧౧౩౧
సంవత్సరఫాల్గునశుద్ధ ౧౨ భానువారమునాడు (అనగా క్రీ. శ.
1210 సంవత్సరము ఫిబ్రవరినెల 7 వ తేది) దానము చేసె
ను. కన్నర దేవ మహారాజుయొక్క నారాయణపుర శాసనమునకును
గంగామహాదేవియొక్క యీ శాసనమునకు నడుమ నూజేండ్ల
వ్యవధి గానవచ్చుచున్నది. ఇద్దఱు మహారాజు లింత దీర్ఘకాలము
పరిపాలించి నారనుట కొంచెము సందేహస్పదముగ నుండకమానదు.
ప్రస్తుత మీశాసనములవలన నింతకన్న నధికము తెలియరాదు.

జగదేకభూషణ నరసింహదేవమహారాజు.

జగదేకభూషణ వీరసోమేశ్వర మహారాజునకుఁ బిమ్మట
నాతని కుమారుఁ డయిన జగదేకభూషణ నరసింహదేవ మహారాజు
రాజ్యాధిపత్యము వహించినటుల నాతనికాలమునాటి రెండు తెలుఁగు
శాసనములవలనఁ దెలియుచున్నది. ఇతనితల్లి గంగాదేవి యని
చెప్పఁబడుటచేతను, గంగాదేవి జగదేకభూషణ వీరసోమేశ్వరమహా
రాజునకుఁ బట్టమహిషియై యనేక దానధర్మములు చేసియుండుట
చేతను, ఈనరసింహదేవమహారాజు వీరసోమేశ్వరమహారాజుయొక్క
తనయుఁడే యనియు, అతని మరణమున కనంతరము రాజ్యమును
వహించినాడనియు నూహింపఁబడు చున్నాడు. ఇతరనాగరాజు
లకుం గల విరుదావళులే యితనింగూర్చి ప్రశంసించిన శాసనముల
యందును బేర్కొనఁబడినవి. ఒక శాసనము దంతివాడ(Dantewara),

యందును, మఱియొక శాసనము యశఃపురము (Jasanpal) నందును వ్రాయఁబడినవి¹. దంతివార లేక దంతివాడ (దంతీశ్వరము) ఇంద్రావతీనదికి దక్షిణమున నున్నది. యశఃపురము దంతివాడకు ౪౦ మైళ్ళ దూరమున నున్నది. ఈరెంటియందును నరసింహదేవునినామము గానంబడుచున్నది. యశఃపుర శాసనము శా. శ. ౧౧౪౭ వ సంవత్సరమునను దంతీశ్వరశాసనము శా. శ. ౧౧౪౦ వ సంవత్సరమునను వ్రాయఁబడినవి. అనఁగా క్రీ. శ. ౧౨౧౮ వ సంవత్సరమునను క్రీ. శ. ౧౨౨౪ వ సంవత్సరమునను జగదేక భూషణ నరసింహదేవ మహారాజు చక్రకూటరాష్ట్రమును బరిపాలించుచున్నవాఁడని పై శాసనములనుబట్టి మనకు భోధపడుచున్నది. వీర సోమేశ్వరునకు మహాప్రధానిగనుండిన మాండలిక సోమరాజు నరసింహదేవునకుఁగూడ మహాప్రధానిగ నుండెనని యీ శాసనములలో నొకదానివలనఁ దెలియుచున్నది. ఇతఁ డెంతకాలము పరిపాలనము చేసెనో యది భోధ పడకున్నది.

రాజాధిరాజ జయసింహదేవ మహారాజు.

నరసింహదేవ మహారాజునకుఁ బిమ్మట రాజాధిరాజ జయసింహదేవ మహారాజు రాజ్యాధిపత్యము వహించెనని స్వర్ణపుర శాసనమునుబట్టి తెలియుచున్నది. ఇయ్యది జయసింహుని భార్యలగు లోకమహాదేవియొక్కయు, శాసన మహాదేవియొక్కయు, దాన శాసనమై యున్నది. పంచప్రధానుల సమక్షమున అధికాడ యను గ్రామమును లోకమహాదేవి దానము చేసియుండెను. శాసనములందు కాలము చెప్పఁబడియుండ లేదు. స్వర్ణపురము (Sunarpal) నారా

యణ పురమునకు (Narayanpal) పదిమైళ్ళదూరమున నున్నది. జయసింహ దేవునిచరిత్ర మెంతమాత్రమును దెలిసికొనుట కాధారములు గానరాకున్నవి.

రాజాధిరాజ హరిశ్చంద్ర దేవ మహారాజు.

ఇతఁడు క్రీ. శ. ౧౩౨౪ వ సంవత్సరమునకుఁ బూర్వము చక్రకూట రాష్ట్రమును బాలనము సేయుచుండినటులఁ దమిరె శాసనముంబట్టి దెలియుచున్నది. ఆ సంవత్సర మీ హరిశ్చంద్ర దేవుఁడు మృతినొందఁగా నతనిభార్య మాణిక్యదేవి భర్తతో సహాగమనము గావించెనని యా శాసనమునఁ జెప్పఁబడినది. ఈనాగరాజులు క్రీ. శ. ౧౩౨౫ వ సంవత్సరమువరకును చక్రకూట రాష్ట్రమును బరిపాలనము సేయుచునే యుండిరి.

కాకతీయాంధ్రరాజయుగ చరిత్రము.

నాల్గవ ప్రకరణము.

కాకతిరాజుల చరిత్రము.

ఆంధ్రదేశస్థితి.

పదునొకండవ శతాబ్ది ప్రారంభమగునాటి కాంధ్రదేశము రెండు విభాగములై పశ్చిమ భాగము పశ్చిమ చాళుక్య చక్రవర్తి యగు నాఱవ విక్రమాదిత్యునిచేతను, ప్రాగ్భాగము వేంగీసామ్రాజ్యమునుపేరిట చాళుక్య చోడచక్రవర్తియైన రాజేంద్ర చోడ చక్రవర్తిచేతను బరిపాలింపఁ బడుచుండెను. చాళుక్య చోడచక్రవర్తియైన రాజేంద్రచోడుఁడు వేంగీచోడసామ్రాజ్యముల రెండింటిని కాంచీపురము రాజధానిగాఁ జేసికొని రెండు సామ్రాజ్యములను బరిపాలింపు చుండెను. ఇతఁడే కుళోత్తుంగచోడచక్రవర్తి. ఆంధ్రమహాభారతకృతి భర్తయైన రాజరాజ నరేంద్రుని కుమారుఁడు. పశ్చిమ చాళుక్య చక్రవర్తియైన యాఱవ విక్రమాదిత్యుఁడు కళ్యాణపురము రాజధానిగా పశ్చిమ చాళుక్య సామ్రాజ్యమును బరిపాలనము సేయుచుండఁగాఁ గుళోత్తుంగ చోడచక్రవర్తితో వైరము వహించి వేంగీసామ్రాజ్యమును, చోడసామ్రాజ్యమును రెండింటిని గబిలింపఁజూచుచుండెను గాని కుళోత్తుంగుని జయించుట సాధ్య

ముగాకయుండెను. వేంగీసామ్రాజ్యము నాకాలమున చాళుక్యచోడ చక్రవర్తి పక్షమునఁ బ్రతినిధులుగా నుండి వేంగీసామ్రాజ్యమును వేల్పాటి గొంకరాజు పరిపాలనము చేయుచుఁ దన ప్రభువయిన కుళోత్తుంగుని పేరే “రాజేంద్రచోడు” డని తన కుమారునకుఁ బెట్టెను. క్రీ. శ. 1117 వ సంవత్సరమున వేల్పాటి రాజేంద్ర చోడుని తన కుమారునిగా భావించి వేంగీసామ్రాజ్యమునకు నాతని రాజప్రతినిధిగా నియమించెను. కాని 1118-20 వ సంవత్సరముల ప్రాంతమున చాళుక్య చోడచక్రవర్తి యగు కుళోత్తుంగుఁడు మరణముఁ జెందుటచేతను, 1118వ సంవత్సర ప్రాంతమున ఆతని నాల్గవ కుమారుఁడగు విక్రమ చోడుఁడు వేంగీసామ్రాజ్యమును వేల్పాటి రాజేంద్ర చోడునికి నొప్పగించి తాను నిజరాజధానికిఁ బోయిన యదను గనుపెట్టియుండి యాకస్మికముగాఁ బశ్చిమచాళుక్య చక్రవర్తియగు విక్రమాదిత్యుఁడగు వేంగీసామ్రాజ్యముపై దండెత్తివచ్చి వేల్పాటి రాజేంద్ర చోడుని జయించి యాదేశమును స్వాధీనము గావించుకొని పరిపాలనము చేయసాగెను. 1120-1124 వఱకు నాలుగు సంవత్సరములకాలము వేంగీవిషయమునఁ బశ్చిమచాళుక్యులు పరిపాలనము చేసినట్లు ద్రాక్షారామ భీమేశ్వరస్వామివారి యాలయములోని శాసనముల వలన విశద మగుచున్నది. ఈకాలమున విక్రమాదిత్యుని సేనాధిపతులగు అనంతపాలుఁడు, గోవిందరాజు మొదలగు వారు విక్రమాదిత్యుని పక్షమున వేంగీదేశమును బరిపాలించినట్లుగా వారి శాసనముల వలన విశదమగుచున్నది. 1124 సంవత్సరమున చాళుక్యచోడ చక్రవర్తియగు విక్రమచోడుఁడు మొదటి వేల్పాటి రాజేంద్రచోడుని సాహాయ్యముతోఁ బశ్చిమచాళుక్య రాజప్రతినిధులను వేంగీవిషయమునుండి పాఱద్రోలి వేంగీసామ్రాజ్యమును మరల స్వాధీనము చేసికొని వేల్పాటి రాజేంద్రచోడుని వేంగీసామా

జ్యమునకు మరల రాజప్రతినిధిగాఁజేసి తిరిగి రాజధానికిఁ బోయెను నాటనుండి పశ్చిమ చాళుక్యులకు వేంగీవిషయము స్వాధీనమైయుండ లేదు. పశ్చిమ చాళుక్యులకు సామన్తులై మండలాధీశ్వరులుగానున్న తెలుగుచోడరాజులు కమ్మనాడు, పాకనాడు మొదలగు ప్రదేశములను బరిపాలించువారు స్వతంత్రులై యప్పటప్పట తిరుగుబాటు చేయుచున్నను రాజప్రతినిధిగా నియమింపఁబడిన వేల్పాటి రాజేంద్రచోడుఁడు వారలను క్రమముగా నోడించి చాళుక్య సామ్రాజ్యమును స్థిరీకరించుటకై ప్రబల ప్రయత్నములు సలుపుచు విజయముగాంచుచుండెను. ఈకాలమునందే అనుమకొండ రాజ్యమున కధిపతిగా నుండిన రెండవ కాకతిప్రోలరాజు సత్యాశ్రయకులతిలకుఁడును, సమస్త భువనాశ్రయ శ్రీపృథ్వీవల్లభ మహారాజాధిరాజ పరమేశ్వర పరమభట్టారక బిరుదాంచితుఁడైన యాఱవ విక్రమాదిత్య చక్రవర్తికి సామన్తుఁడై యాంధ్రదేశములోని సబ్బిసాహిర మండలమును బరిపాలించుచుండెను. అనుమకొండ రాజ్యమున నిదియెయని గ్రహింపవలసియుండును. ఇతనికిఁ బూర్వులయిన వీనితండ్రి రెండవ బేతరాజు, తాతయైన మొదటి ప్రోలరాజు, ప్రపితామహుఁడైన మొదటి బేతరాజు పశ్చిమ చాళుక్యచక్రవర్తులకు సామన్తులుగా నుండి యనుమకొండ సామ్రాజ్యమును బాలింపుచుండిరని యాప్రాంతముననున్న వీరిశాసనములనుబట్టి కొంతవఱకు విశదమగుచున్నది గాని మొదటి బేతరాజు, మొదటిప్రోలరాజునుగూర్చి యొకింత సంశయాస్పదముగ నున్నది. మొదట వీరు స్వతంత్రముగఁ బరిపాలనము చేసిన మండలాధీశ్వరులా లేక పూర్వచాళుక్యులకు సామన్తులుగా నుండి తరువాత స్వతంత్రులుగాఁ బరిపాలనముచేసి యటుపిమ్మట పశ్చిమ చాళుక్య చక్రవర్తులకు సామన్తులయిరా యను విషయమును విమర్శించి తెలిసికొనవలసియున్నది. అట్టి విషయమును నిర్ధారణముచేయుటకు

సాధనసామాగ్రి యత్యల్పముగా నున్నది. ఈవంశమునకు మూల పురుషునిగా నిటీవల బయలుపడిన యొక శాసనము ననుసరించి

కాకర్త్యగుండనార్యుడు.

కాకర్త్యగుండనార్యుడని తలంచుచున్నాముగాని యీతనిగుఱించి మొదటి ప్రకరణమునఁ జేసిన చర్చవలన నితనికిని కాకతిరాజవంశమునకు నెట్టి సంబంధము కలదో తెలియకుండుటచేతను, అతఁడు “సామస్తవైష్ణి” కులమని తన వంశమును జెప్పుకొనియుండుట చేతను, అతనికిని కాకతీయ రాజవంశమునకు మొదటివాఁడుగాఁ గన్పట్టుచున్న బేతరాజునకు నడుమ నూఱుసంవత్సరము లంతరాయము గన్పట్టుచున్నందునను, అతఁడు పూర్వచాళుక్యరాజైన అమ్మరాజ విజయాదిత్యునకును వాని సోదరుడైన దానార్ణవునకును సామన్తుఁడుగానుండుటచేతను, అతఁడీ వంశములోనివాఁడు కాఁడేమో యని సందేహించుటకుఁ దగు కారణము లగుపించు చున్నవి. ఎంతమనము చర్చచేసినను అతఁడీ వంశములోని వాఁడేయని చెప్పుట కింకను దృఢమైన ప్రామాణ్యము గాన్పింపవలయునుగదా! అట్టి దేదియు నింతవఱకుఁ గాన్పింపలేదు. ఇతఁడు వేంగీసామ్రాజ్యాధీశ్వరునకు సామన్తుడై క్రీ. శ. 945 - 970 మధ్యకాలమున నతవాటి సీమ నెప్పుడో పరిపాలనము సేయుచుండెనని మాత్రము మనము తెలిసికొని యున్నాము.

మొదటి బేతరాజు.

ఇతఁడు క్రీ. శ. 975 - 1025 సంవత్సరముల నడుమ పరిపాలనము సేయుచుండెనని శ్రీమాన్ దూపాటి వేంకటరమణాచార్యుల వారు నిర్ణయించి యుండఁగా “కాకతీయ సంచికా సంపాదకు” లీవిషయమునే విస్మరించి మొదటి ప్రోలరాజు కాలము 1050-1080

వటకునై యుండునని వేసికొని యున్నారు. కాని మొదటి బేత రాజు రాజ్యము చేయుచుండెనని రెండవ బేతరాజు వేయించిన ఖాజీ పేట శాసనము వలన స్పష్టమగుచుండఁగా వీనినిగూర్చి విమర్శించి తెలిసికొనుట చరిత్రమున కావశ్యకమైనను విస్మరించుట యుచితముగాఁ గనుపట్టదు. ఈతనికాలము రూఢిగాఁదెలిసి కొనుటకుఁ దగిన సాధనము లేమియు నిప్పటికిని లభించియుండలేదు. ఇతఁడు కాకతి రెండవ బేతరాజుచేత లిఖింపఁబడిన ఖాజీపేట శాసనమునుబట్టి పరిశీలించినపుడు కాకతిరాజు వంశములో మొదటివాఁడుగాఁ గనుపట్టుచున్నాడు. ఇందు కాకతి పురాధినాథుఁడనియును, చోడరాజు సైన్యమును మహాసముద్రమును మధించి యూర్జితలక్ష్మిని గైకొన్నవాఁడనియును జెప్పియుండుటచేత నితఁడు స్వతంత్రుఁడుగనే యుండేనేమో యను నూహ పొడముచున్నది. అయిన నీ శాసనమునందే యొక కొత్తవిశేషణము “సామంతవిష్టివశః” అని సామంతుల బలత్కారమునకు వశుఁడైనవాఁడను నర్థమిచ్చునది చేర్పఁబడి యుండుట నాశ్చర్యము పుట్టించుచున్నది. విష్టిశబ్దమునకు జీతబత్తెములు లేకుండ వెట్టిపని చేయువాఁడని నిఘంటువులలో నర్థము వ్రాయఁబడియున్నది. విష్టియనఁగా భద్రకరణముని కొందఱర్థము చెప్పెదరని నామలింగాను శాసనమునఁ దెలుపఁబడినది. మఱికొందఱు పండితులు విష్టిశబ్దమునకు బలాత్కారముని యర్థము చెప్పఁదగునని చెప్పిరి. అట్లయినయెడల సామంతుల బలత్కారమునకు వశుఁడైనవాఁడనిగాని అట్లు గాకపోయిన సామంత భద్రకరణములకు వశుఁడైనవాఁడనిగాని యర్థము చేసికొనవలసి యున్నది. ఈ హేతువులచేత విరియాల యెఱ్ఱభూపతిచేత కొఱవి దేశమునఁ బ్రతిష్ఠాపింపఁబడిన వాఁడును, తరువాత నతని భార్య కామసానిచే కాకతి వల్లభుడుగాఁజేయఁబడిన వాఁడును. నగు బేతరాజు ఈ మొదటి బేతరాజే యైయుండెనని

స్ఫురించు చున్నది. ఇంతియెగాక యీ శాసనమునందే బేతరాజు గుమారుడు ప్రోలరాజు, వానికుమారుడు బేతరాజు నని మూవుర నామములు తెలుపబడి యుండుటచేత మొదటి బేతరాజె కొఱవి దేశమునఁ బ్రతిష్ఠాపింపబడిన వాడని మనకు విశదము కాగలదు.

ఇతఁడు చోళులను జయించి లక్ష్మీనార్జించినవాడని చెప్పబడి యుండుటచేత నా చోడరాజు తెవ్వరని ప్రశ్నము జనించుచున్నది.

ఈ కొఱవి దేశమునకు సమీపమున చక్రకొట్టమండము గలదు. జగదేకభూషణ ధారావర్ష మహారాజు పాలించుచుండెను. ఇతఁడు సాగవంశీయుడైన సింధుకులుడు. వీనికి సామన్తుఁడుగా నుండినవాడు రేనాటి చోడుడైన చంద్రాదిత్యుడనువాడు వరశూర (Bastar) పట్టణము రాజధానిగాఁ పరిపాలనము చేయు చుండెను. ఈ మన మొదటి బేతరాజు చోడస్థైర్యమును సముద్రమును మధించి లక్ష్మీని బొందినవాడని చెప్పబడి యుండుట సమీపస్థుఁడు గానున్న చంద్రాదిత్య చోడ మహారాజు స్థైర్యముల నోడించి కొఱవి దేశము నాక్రమించుకొని పరిపాలనము చేయుచుండెనేమో యని తలంపవలసియుండునేగాని యెక్కడనో దూరమున కాంచీపుర మును బాలించు చోడచక్రవర్తుల స్థైర్యములనోడించి లక్ష్మీనార్జించి నాడని చెప్పట దురూహ్యము. పశ్చిమ చాళుక్యచక్రవర్తులకు సామంతుఁడుగనుండి వారి పక్షమున చోడులతో యుద్ధముచేసి జయించి లక్ష్మీనార్జించెనన్న సమన్వయము కుదురవచ్చునుగాని యా ప్రశక్తి యేమియు నా శాసనమునందు గానరాదు. ఇయ్యది భావి పరిశోధనమునఁ దేటపడవలసిన విషయముగాని యిప్పటికెంత మాత్రము దెలియరానిదిగ నుండెను. ఇంతకంటె నీతని గుఱించి చెప్పదగిన దేమియుఁ గానరాదు.

కాకతి ప్రోలరాజు (1050-1080)

ఈ మొదటి బేతరాజునకు వెనుక రాజ్యాధిపత్యమును వహించినవాడు ప్రోలరాజుని పై ఖాజీపేటలోని రెండవ బేతరాజు శాసనము వలననే ధ్రువపడు చున్నది. కాకతీయ సంచికా సంపాదకుఁ డీతనికాలమును 1050 మొదలు 1080 వఱకు నుండునని యూహించు చున్నారుగాని సరిగా నిర్ణయించుటకుఁ బ్రామాణ్యమయిన ఋజువింతవరకుఁ గానంబడదు. కాని యీ శాసనమునందు నీతని విజయములను గూర్చిన ప్రశంస గొంత గాన్పించు చున్నది. అతఁడెప్పుడు రాజ్యమునకువచ్చి యెంతవఱకుఁ బరిపాలనము చేసెనో తెలియదుగాని యతఁ డేకాలము నందుండెనో వానిని చెప్పవచ్చును.

“ జగత్పవిత్ర చరిత్రుడైన ప్రోలరాజు చక్రకూట విషయమును జయించి భద్రంగ పురాధీశ్వరునిఁ బరువెత్తించెను. కొంకణమండలమును జయించి యనుపమానమగు కీర్తిని సంపాదించెను. అతఁడనేక రాజనంశములను జయించి యుద్ధములొకొడవర్తి దుర్గరాజు కొడుకును సంహరించెను. గొన్నయ ననువాని నిజించి పురకూడేశమును స్వాధీనము చేసికొనెను. అనుమకొండ విషయమును త్రైలోక్యమల్లుని వలన శాసనపూర్వకముగాఁ బడసె” నని చెప్పఁబడియున్నది. ఇందువలన నీతఁడు త్రైలోక్యమల్లుడనగాఁ బశ్చిమచాళుక్య చక్రవర్తియగు, మొదటి సోమేశ్వరుని వలన నన్మకొండ విషయమును శాసనపూర్వకముగాఁ బడసి యుండెనని చెప్పటకు విశేష మేమనగా నదివఱకే యాయనుమకొండరాజ్యమును నీతఁడు స్వాధీనము చేసికొని యున్నను, లిఖితమూలమైన యాధార మేమియు లేదనియు నాతఁడా విషయమును స్వతంత్రముగానే సంపాదించియుండి తరువాత సోమేశ్వరునికి మిత్తుగ్గడై యాతని

వలన లిఖితమూలముగాఁ బొంది యుండును. అనుమకొండ విషయమును మొట్టమొదట గాకతీయులు పరిపాలించు చుండినట్లు దెలుపు శాసనమిదియె మొదటిదిగఁ గన్పట్టుచున్నది. ఈ పశ్చిమ చాళుక్య చక్రవర్తియైన మొదటి సోమేశ్వరుడు క్రీ. శ. ౧౦౮౨ మొదలు కొని క్రీ. శ. ౧౦౮౮ వఱకుఁ బరిపాలనముచేసినవాఁడు గావునఁ బదియవ శతాబ్దితుద నున్నవాడని స్పష్టముగా నుడువ వచ్చును. ఈకాలమునఁ జక్రకూటమండలమును బరిపాలనము సేయుచున్న వాఁడు జగదేశభూషణధారావర్షమహారాజు. ఆంధ్రభారతకృతిపతియైనరాజరాజనగేంద్రునికును, అతనికుమారుడైన రాజేంద్రచోడుఁడను నామాంతరముగల మొదటి కుళోత్తుంగచోడచక్రవర్తికిని సమకాలికుడైన ధారావర్షుడైన యీజగదేశభూషణధారావర్షమహారాజు. ఇతఁడు నాగవంశీయుడైన సైంధవుఁడు. వీనిరాజధాని చక్రకొట్టము; ఈచక్రకొట్టమునే చక్రకూటమనిరి. ఇది యిప్పటి బస్తరురాజ్యమే. ఈధారావర్షునకు చంద్రాదిత్యుఁడను రేనాటి చోడుఁడు సామన్తుఁడుగా నుండెను.

ఇతఁడు తాను కరికాలచోడ వంశజుడననియు, కాశ్యప గోతుఁడననియుఁ జెప్పుకొని యుండుటచేత తెనుఁగు చోడుల తెగలోని వాడుగఁగను పట్టుచున్నాఁడు. ఇతని శాసనముపైని సింహలాంఛనముగలదు. శాసనపరిశోధకు లితనిశాసనములంబరిశీలించి యితఁడు రేనాటి చోడులలోని వాడని సిద్ధాంతీకరించిరి.¹ ఇతఁడు మొదటి కుళోత్తుంగచోడచక్రవర్తితో నీదేశమునకు దండెత్తివచ్చి ధారావర్షుఁడు కుళోత్తుంగచోడచక్రవర్తికిఁ గప్పము చెల్లించి యొడంబడికచేసికొన్న తరువాత నిచ్చటనే నిలిచిపోయి ధారావర్షునికి సేనాధిపతిగను, సామన్తుఁడుగను నుండెనని తోచుచున్నది. చంద్రాదిత్యుఁడు తన రాజధాని యగు వరశూర పట్టణము (Modern Barsur) నందు చంద్రాదిత్య సముద్రమను పేరిట నొక ఘనతటాకమును నిర్మించెను. ధారావర్షునియొక్క యంగీకారమును

బొంది వడ్డనాడులోని యొక గ్రామమును సయితము నచట తాను ప్రతిష్ఠాపించిన శివాలయమునకు దానముచేసి యుండెను. వడ్డనాడునునది విశాఖపట్టణమండలములోనివడ్డాదిప్రాంతప్రదేశమైయున్నది. కాకత్యగుండనార్యుడు తనది సామంతవృద్ధివంశమనిచెప్పకొని యుండుటచేతను, ఈవడ్డనాడులోనే కాకతీయను గ్రామము గూడ నుండి యుండుటచేతను మొదటనాతఁడిచ్చటి కాకతుల తెగలోని వాడేమోయని యనుమానించుటకుఁగూడ నవకాశమిచ్చుచున్నది. చక్రకూటరాజుల చరిత్రమును సంగ్రహముగా మూడవ ప్రకరణమునఁ దెలిపి యున్నాఁడను. వీరిని గుఱించిన విశేషాంశములు చదువరుల కాప్రకరణము వలనఁ జక్కగాబోధపడగలవు.

ప్రౌలరాజు మహాసేనాని బమ్మిరెడ్డి.

ఈ మొదటి ప్రౌలరాజు సైన్యములకు రేచర్ల బమ్మిరెడ్డి (బమ్మిరెడ్డి) యధ్యక్షుఁడుగ నుండెను. ఈ బమ్మిరెడ్డి రేచర్ల వంశమునకు మూలపురుషుఁడుగా గణపతిదేవచక్రవర్తి కాలముననున్న రుద్రు సేనాని పాలంపేట శాసనమునందును, రేచర్ల నామసేనాని పిల్లలమఱి శాసనమునందునుఁ బేర్కొనఁబడి యుండెను.* రేచర్ల రుద్రునిచే లిఖింపఁబడిన పాలంపేట శాసనములో నిట్లున్నది.

*Hyd. Arch. Ser No 3. పాలంపేట శాసనము కా. సం॥ అను బంధము సం॥ 18-19 శాసనములు.

శ్రీమద్భమ్మ ఖ్యాసేనానీరభూద్భూరి గుణాన్వితః

నిజ ప్రతాప ప్రాకార పరిత్రాతమహీతలః॥

తూర్యప్రణాద సమనం తగమేవతూర్ణ మాక్షిప్యయవని కానదృశం'క

వాటం కాంచీపురస్య సమపాదయ దాశు వీరలక్ష్మీ వివాహమిహకాకతి

వల్లభస్య॥

(పాలంపేట శాసనము.)

శ్లో. శ్రీమత్పిద్మజ పాదపద్మ యుగళాల్లోకత్రయాభ్యుత్పతాదుద్భూతే
విపులేకులే నరవరో బమ్మభిధానో భవత్ కాంచీనగర కవాట హ
రణం కృత్వా ప్రచండాహవ క్రిడశ్చోడనరాధి పస్యకృతపాన్దాన దు
మోన్ములసం॥

(పిల్లలమఱి శాసనము.)

“ భూరిగుణాన్వితుడైన బమ్మ సేనాని యుండెను. అతడు తన ప్రతాపమును పెద్ద ప్రాకారముతో మహితలమును సంరక్షించెను. అతడు మంగళవాద్యములు ఘోషించుటతోడనే కాంచీనగరము యొక్క కవాట మను తెరను క్షణములో తొలగించివేసి కాకతి వల్లభునికి వీరలక్ష్మితో వివాహము గావించెను ”

మఱియు నామ సేనాని పిల్లలమట్ట శాసనములో నిట్లున్నది. “కాంచీనగర కవాటమును హరించి ప్రచండ యుద్ధములో చోడ రాజుయొక్క మాన మనువృక్షము నూడఁబెట్టికెన బమ్మాభిధానము గలవాఁడు బ్రహ్మయొక్క పాదములవలనఁబుట్టిన కులములోజనించెను. పాలంపేటశాసనమును వ్రాయించిన రేచర్ల రుద్రసేనాని “తన తాత యగు కామ సేనాని విఖ్యాతవిక్రాంతియుఁడుడైన పోలరాజు సైన్యాధిపతియైయుండి మంధెనగుండ్రాజును సంహరింపఁగా గజ రాజు సింహరాజుచేఁ బరిమార్పబడినపుడు తదితర వారువములు ప్రిణరక్షణార్థము పర్విడునటుల యితర శత్రురాజులు పలాయనముఁ జెందిరి” * అని వ్రాయించి యుండుటచేత మంధెనగుండ్రాజును పోలరాజు జంపినట్లు హనుమకొండ ప్రతాపరుద్రుని శాసనములోఁ బేర్కొనఁబడి యున్నదిగనుక కామ సేనాని రెండవ కాకతి పోల రాజునకు సేనానిగనుండెననుట స్పష్టము. కనుక కామ సేనానికిఁ బూర్వఁడయిన బమ్మ సేనాని యిఁమొదటి పోలరాజునకు సేనాధి

* శ్రీమత్ప్రౌల నృపాల సైన్యపతినా విఖ్యాత విక్రాంతినా యుద్ధేయేనమహా బలేననిహతే మంధన్యగుండాధిపే అన్వేషైరి నృపాలకాః ప్రతిదిశం ప్రాదుర్ర పంస్తక్షణాత్పింశునేవ నిపాతితే గజపతౌ శేషగజాః క్షుద్రకాః

పతిగా నుండి యుండెనని విశ్వసింపవచ్చును. పాలంపేట శాసనము వలన నాశాసనములోఁ బేర్కొనఁబడిన కాకతివల్లభుఁడు మొదటి పోలరాజై యుండవలయును గాని రెండవపోలరాజుగాని లేక యాతని తండ్రియగు రెండవ బేతరాజుకాని కారని విస్పష్టమగు చున్నది. ఈ మొదటి పోలరాజు చక్రకూట విషయమును జయించుటయెగాక “భద్రంగ విద్రావణుఁడని వక్కాణింపఁబడి యుండుటచేత మొదటి పోలరాజు భద్రంగ పురాధీశ్వరునిగూడ జయించెనని తెలియుచున్నది. ఈభద్రంగపురము భద్రపట్టణము, భద్రావతియును నా మాంతరములచేఁ గూడఁ బరగు చుండెను. ఇయ్యది వజ్రపురమునకు (Wairahgarh) 20 మైళ్ళదూరమున నున్నది. దీనినే యిప్పుడు “భాండక్” అని వ్యవహరించు చున్నారు. ఇతఁడు కొంకణము, పురకూ మొదలగు దేశములను జయించిన మహా యోధుఁడుగా నుండెనని విశ్వసింపవచ్చును.

అన్మకొండ విషయమును త్రైలోక్యమల్లునిచే శాసన పూర్వకముగాఁ బడసియుండెనని ఖాజీపేట శాసనమునందుఁ జెప్పఁబడి యుండినంత మాత్రమున నీతఁడు త్రైలోక్యమల్లునకు సామన్తుడుగా నుండెనని యూహింపరాదు. అతనికి మిత్రుఁడుగానుండి యతనికి శత్రువులుగానున్న రాజులను జయించి విజయముఁ జేకూర్చిన హేతువుచేత నీ రాజ్యమును నాతనినుండి గ్రహించి యుండవచ్చును. త్రైలోక్యమల్లు బిరుదము పశ్చిమ చాళుక్య చక్రవర్తియగు నాఱవ విక్రమాదిత్యునికేగాక యతని పూర్వుఁడైన మొదటి సోమేశ్వరునికిఁ గూడ గలదు. ఈ మొదటి పోలరాజు మొదటి సోమేశ్వరునివలననే యన్మకొండ విషయమును శాసనపూర్వకముగాఁ బొందెనని

గ్రహింప వలయును. ఖాజీపేట శాసనములో త్రైలోక్యమల్లుడని మాత్రము చెప్పినాడుగాని చాళుక్య చక్రవర్తి పేరు చెప్పియుండ లేదు. మొదటి సోమేశ్వరుడు శా. శ. ౯౬౮ మొదలుకొని ౯౯౦ వఱకు అనగా క్రీ. శ. 1042-1068 వఱకుఁ బరిపాలనము చేసిన వాడగుటచేత క్రీ. శ. 1068 పూర్వమునందే మొదటి ప్రోలరాజున్న వాడని నిశ్చయింపవచ్చును. ఈ పశ్చిమ చాళుక్య చక్రవర్తులకును, కాంచీపుర చోడచక్రవర్తులకును చిరకాలమునుండి బలవద్విరోధము గలదు. పశ్చిమ చాళుక్య చక్రవర్తియైన యీ మొదటి సోమేశ్వరునకును, చోడచక్రవర్తులయిన రాజేంద్రదేవ, వీరరాజేంద్ర దేవులకును పలుతడవలు యుద్ధములు సంపాద్యములై జయలక్ష్మీవారిలో నెవ్వరినో యొకరిని వరించు చుండుట తటస్థమగుచుండెను. పశ్చిమ చాళుక్య చక్రవర్తులకును చోడచక్రవర్తులకును జరుగుచున్న యుద్ధములలో కా. తి ప్రోలరాజు చాళుక్యుల పక్షమున చోళరాజులతో యుద్ధము చేయుచుండెను. కాకతి ప్రోలరాజు మాత్రమెగాక యితనితండ్రి బేతరాజు (మొదటివాడు)కూడ చోడరాజు సైన్యమును సముద్రమును మధించి యూర్జితలక్ష్మిని పొందినవాడని ఖాజీపేట శాసనమునందు స్పష్టముగా నుడువఁబడి యుండుటచేత తండ్రి కొడుకు లిరువురునుగూడ (1 బేతరాజు, 1 ప్రోలరాజు) చాళుక్యుల పక్షమున చోడచక్రవర్తులతో యుద్ధములు చేయుచువచ్చిరని నిశ్చయముగాఁ దెలుపవచ్చును. ఇట్టి మహాయుద్ధములయందు తోడ్పడి యుండుట చేతనే త్రైలోక్యమల్లునిచే (మొదటి సోమేశ్వరునిచే) అనుమకొండ విషయమును బడసినది, పశ్చిమ చాళుక్య చక్రవర్తియైన మొదటి సోమేశ్వరునకు సోమేశ్వరుడు (2), విక్రమాదిత్యుడు(6), జయసింహుడు (3) అనుమూవురు పుత్రులు గలరు. చోడచక్రవర్తియైన గంగైకొండ రాజేంద్ర చోడునకు రాజాధిరాజు, రాజేంద్రుడు, వీరరాజేంద్రుడునను మూవురు పుత్రులులేక సోదరపుత్రులుండిరి. పశ్చిమ

చాళుక్యులకు చోడులకు జరిగినయుద్ధములలో వీరెల్లరును పాలుగొనుచున్నవారే. ఆంధ్రభారతకృతిపతియైన రాజరాజనరేంద్రుడు గంగైకొండ రాజేంద్ర చక్రవర్తికొమార్తెయైన అమ్మంగదేవిని వివాహమయ్యెను. వారికిఁబుట్టినవాడు రాజేంద్రుడు. ఇతఁడే కుళోత్తుంగుడు. ఈమె సోదరులు మూవురలోను రాజేంద్రుడు తన కొమార్తెయైన మధురాంతక దేవిని తన మేనల్లుడైన కుళోత్తుంగునకిచ్చి వివాహము గావించెను. ఇట్లు రెండు మూడు తరములనుండి చోడచక్రవర్తులు తమ కొమార్తెలను వేంగీసామ్రాజ్యాధిపతులకిచ్చి వివాహములు చేయుచుండిరి. రాజరాజనరేంద్రునకు విజయాదిత్యుఁ డనుసవతి సోదరుడు గలఁడు. ఇతఁడు తన సోదరుడైన రాజరాజనరేంద్రునిపై తిరుగుబాటుచేసి 1030-34 నడుమ వేంగీరాజ్యము నాక్రమించుకొని పరిపాలనము చేసినట్లు వీని శాసనములు చెప్పినదానిని విశ్వసించినను, తుదకు నీతఁడు రాజరాజుచే నోడింపఁబడి దేశమునుండి వెడలగొట్టఁబడఁగాఁ బశ్చిమ చాళుక్య సామ్రాజ్యమునకుఁబోయి యా చక్రవర్తుల రక్షణమున వృద్ధికివచ్చి వారలకు సామంతుడై తరువాత నోలంబవాడి విషయమును బరిపాలించుచుండెనని కొన్ని శాసనములవలనఁ దెలియుచున్నది. ఇతనికి విష్ణువర్ధనుడనియు, వేంగీమండలేశ్వరుడనియు బిరుదములు గలవు. ఇతఁడు పశ్చిమ చాళుక్యుల పక్షముననుండి చోడులతోఁ బోరాడుచుండెను. కనుక నీతఁడు పశ్చిమ చాళుక్యులకు మిత్రుఁడును సామంతుఁడుననుట సప్తము. మరియు నీతఁడు మొదటి కాకతి ప్రోలరాజునకు సమకాలికుడై యతఁ డన్మకొండ విషయమును బరిపాలించుచుండఁగా విజయాదిత్యుఁడు నోలంబవాడి విషయము (32000) బరిపాలించు చుండెననుట విశదమగుచున్నది. చక్రకొట్టమండలాధిపతియైన ధారావర్షునకును, వేంగీ సామ్రాజ్యాధిపతియగు రాజరాజ

న రేంద్రునకును 1060 సంవత్సరమునకుఁ బూర్వము వారలకుండు బద్ధ వైరముచేత ననేక యుద్ధములు జరుగుచువచ్చినవి. ఆ యుద్ధములలో రాజరాజ నరేంద్రుని కుమారుఁడును, యువరాజును నగు కుళోత్తుంగుడే పాలొనుచు తుదకు విజయమునుగాంచి ధారావర్షునితో సంధిగావించుకొన్న కొంతకాలమునకు రాజరాజ నరేంద్రుఁడు మృతుఁడయ్యెను. వీరచోడుని శాసనములో బ్రాతఃకాలమున నుదయాద్రియందు సూర్యుఁడుదయించి తన తేజస్సును సర్వత్రవ్యాపింపఁ జేయునట్లుగా, ప్రథమమున వేంగీ సింహాసనమును బొందుటచేత (రాజేంద్రచోడుఁడు) తనశక్తితో నెల్ల దేశములను జయించినాఁడను నర్థముగల శ్లోక ముదాహరింపఁబడినది. మరియు కుళోత్తుంగుఁడు తన పెద్ద కొడుకునుజూచి—

“మయా వేంగీమహీరాజ్యం చోడరాజ్యాభిలాషితా,
మత్పితృప్యే పురా న్యస్తం విజయాదిత్యభూభుజే”.

చోడరాజ్యమును పొందఁగోరి పూర్వము వేంగీరాజ్యమును నా పినతండ్రియగు విజయాదిత్యభూభుజునకు నొసంగి యున్నాను.

స చ పంచదశాబ్దాని పంచానన పరాక్రమః.
మహీం రక్ష స్సహీనాథో దివం దేవ్రాపమో గతః.
ఇత్యుక్త్యాతాం ధరం దత్తాం గురుణా చక్రవర్తి నా.

“శివునివంటి పరాక్రమమంతుఁడును దైవసమానుఁడు నగు విజయాదిత్యుఁడు ౧౫ సంవత్సరములు పరిపాలించి దివంగతుఁడయినాఁడు.”

ఈ శ్లోకమును బట్టి కుళోత్తుంగునకు తన పినతండ్రియం దెట్టి సుహృద్భావము కలదో తేటపడుచున్నది. తరువాత కుళోత్తుంగుఁడు వేంగీరాజ్యభారమును వహింపవలసినదిగా రాజరాజును నియమించెను. అతఁ డీపదవిని వహించిన తరువాత సుఖమును సురక్షణ

మును లేక, గురుపాద సేవవలనఁ గలిగెడి యానంద మీరాజ్యపాలనాధికార మీయనందున నొక్క సంవత్సరము మాత్రము పరిపాలించి తల్లిదండ్రుల కడకుఁ బోయెను. తరువాత వీరచోడకుమారుని రప్పించి వేంగీరాజ్యమునకుఁ బట్టాభిషిక్తుఁడవై పరిపాలింపవలసినదని చక్రవర్తి యాజ్ఞాపించెను. ఎట్టకేలకు నీతని నొప్పించిరి.

“ఇ త్యాశిషం సమధిగమ్య నృపా దవంధ్యాం
చేవ్యాస్తదాగ్రజ నృప ద్వితయ క్రమేణ
ఆనమ్య తా నవనతో కుమార స్సృష్ట
స్వదేశగమనాయ న తైః కథంచిత్.

ఈ ప్రకారముగా రాజయొక్కయు, దేవియొక్కయు, అగ్రసోదరు లిరువురి యొక్కయు దీవనలను బొంది, వారికి నమస్కరించి తన చిన్నతమ్ము లయిన నృపకుమారుల నమస్కారములను బొంది స్వదేశమునకుఁ బోవుటకై యొప్పింపఁబడియెను” అని వక్కాణింపఁబడియుండెను. వారిచేత వేంగీదేశము స్వదేశముగాఁ బరిగణింపఁబడియె నని యీశ్లోకమువలన స్పష్టముగాఁ దెలియుచున్నది. కులోత్తుంగ చోడచక్రవర్తియు, వారిదేవియు, వారల కుమారులను చోడదేశమును స్వదేశముగా భావింపలే దనియు, వేంగీదేశమునే స్వదేశమునుగా భావించిరనియు ఇది స్పష్టపరచుచున్నది. వీరచోడుడు—

“శాకాబ్దే శశి ఖద్వ యేందుగణితే సింహాధిపాధే రవా
చంద్రదే వృద్ధిమతిత్రయోదశితథౌ వారే గురోవృశ్చికే,
లగ్నేథ శ్రవణే సమస్తజగతీరాజ్యాభిషిక్తోఽరం
లోకసోస్య ద్వపాత్ని పట్ట మనఘం శ్రీవీరచోడోన్మదః”

శకసం. “౧౦౦౧. న రవిసింహమందుండగాఁ జంధ్రుడు వృద్ధియందుండ త్రయోదశీగురువారమున శ్రవణాక్షత్రయుక్త వృశ్చికలగ్నము నఁ బ్రఖ్యాతిగాంచిన శ్రీవీరచోళస్మృపాలుడు సమస్త

భూమికి నభిషిక్తుడై పట్టణముగట్టుకొనియె నని వ్రాయబడినది. అనగా వీరచోడుడు వేంగీరాజ్యమున కీ. శ. ౧౦౭౯ సంవత్సరమునఁ బట్టాభిషిక్తుఁడయ్యె నని భావము. ఇంతవఱకు దత్తత విశ్వసనీయ మైనదికాదని యనేక ప్రతిబంధకకారణములు గలవని తెలిసికొంటిమి. కావున దత్తత వ్యవహారము కులోత్తుంగునిపక్షమున వ్యవహరించిన చోడచక్రవర్తుల కుటుంబములోని కొందఱు ప్రముఖులు కల్పనమని మనకిప్పుడు సులభముగా బోధపడుచున్నది.

రాజరాజనరేంద్రుడు మరణించిన వెనువెంటనే వేంగీసింహాసనము నెవ్వరధిష్ఠించి రనువిషయము చర్చింపవలసియున్నది. వీరచోడుని శాసనములనుబట్టి ప్రథమమందు వేంగీసింహాసనమధిష్ఠించి రాజేంద్రచోడుడు (కులోత్తుంగుడు) చోళరాజ్యమును సంపాదించవలె ననుకోరికతో వేంగీరాజ్యమును తనపినతండ్రియైన విజయాదిత్యున కప్పగించితి ననియు, నతఁడు ౧౫ సంవత్సరములు పరిపాలనముచేసి దివంగతుఁ డయ్యెననియు చెప్పబడియున్నవిషయమింతకుఁబూర్వమే తెలిసికొనియున్నవారము. ఈశాసనములో నుదాహరింపబడిన విధానమునుబట్టి రాజరాజనరేంద్రుని సవతితమ్ముడైన విజయాదిత్యునికిని, కుమారుడైన రాజేంద్రచోడునకునేవిధమైన మనస్పర్శలు గాని విరోధము గాని లేకుండుట మాత్రమేగాక పినతండ్రియందు కులోత్తుంగునకు మంచిగౌరవము, విధేయత గలదని తేటపడుచున్నది. ఇందుకు ప్రతిబంధకములయిన మరికొన్నివిషయములుకలవు. ఈనడుమ ఈ ౭ న విజయాదిత్యునిశాసనములును, వీనికుమారుడు రెండవశక్తివర్మయొక్క శాసనమొక్కటియు బైటపడినవి. అందు విజయాదిత్యుని శాసనము లాతని ౧౨-వ పరిపాలనసంవత్సరమున లిఖింపబడినవి. ఇయ్యది ప్రస్తుతము మద్రాసు మ్యూజియమునందున్నది.* వీటినకలు నామిత్రులయిన

* See:-Administration report of Madras Govt. Museum and Connemora Library.

శ్రీచిలుకూరి నారాయణరావు గారికడ నున్నది. అందు రాజరాజ నరేంద్రుని మరణానంతరము.

పరోక్షే రాజరాజన్మ భాతు ద్వేమాతురస్య యః,
పర్యగ్రహీన్మహాశ్రియం వీర శ్రియా యుతః.

అని తాను స్వయముగా పరాక్రమముచేతనే రాజ్యలక్ష్మిని గ్రహించితి నని వక్కాణించుచున్నాడు. మఱియు నింకొక విశేష విషయమును గూడ తెలుపుచున్నాడు.

గృత్వాహీ స్వసుతే స్నేహాత్ రాజ్యం శ్రీశక్తివర్హణి,
స్యంతం తస్మిన్ ధరా మేకం సంరక్ష్యాజ్ఞం దివంగతే.

తనకుమారుడైన శక్తివర్మ యెడగల స్నేహముచేత నతనికే రాజ్యము నొసంగఁగా నొకసంవత్సరమాత్ర మాతఁడు పాలించి దివంగతుడైన వాఁడట. అభిమన్యుని గోల్పోయినపార్థుని వలె నె రుచియు సుఖము నెఱుంగక యున్నానని దెలుపుకొనుచు—

‘ఆసీనే విబుధైః కులకృమగత్తై రాపై రలం బోధితో
ధర్మం స్థాపయితుం కథం చి దకరోత్ బుద్ధిం ధరాక్షణే

ధర్మమును దలపోసి ధరారక్షణమందు బుద్ధికలిగి బుధులు ప్రోత్సహించుటచేత మరల రాజ్యభారమును వహించితి నని వక్కా ణించుచున్నాడు. * ఇది క్రీ. శ. ౧౦౭౫ నాటిశాసనము. వీని కుమారుడగు రెండవ శక్తివర్మ శాసనములో గూడ విజయాదిత్యుడు వేంగీరాజ్యమును బలాత్కారముగా గ్రహించెననియే వక్కాణింప బడియున్నది. ఈ రెండవ శక్తివర్మ శాసనమువలన శక్తివర్మ క్రీ. శ. ౧౦౬౧ సంవత్సరమున బరిపాలనము చేసినట్లు గన్పట్టుచున్నది.

వీరిశాసనములలో తాము కులోత్తుంగుని వెడలఁగొట్టి రాజ్యమును వశము చేసికొంటిమని వీరును చెప్పియుండలేదు. ఇతరులసహాయముతో తామిరాజ్యమును పొందితి మనియైన చెప్పియుండలేదు. తాము బలాత్కారముగా నేల గ్రహింపవలసి వచ్చెనో అదియును దెలుపలేదు. వీరిస్థితి యిట్లుండఁగా చోడరాజ్యమును బాలించెడు మొదటివీరరాజేంద్రుఁడు తనయైదవ, యేడవపరిపాలన సంవత్సరము లోని శాసనములలో తాను వేంగీమండలమునుజయించి యారాజ్యము చాళుక్యవిజయాదిత్యునకొసంగితి నని చెప్పకొనియున్నాఁడు. ఇతఁడు పెరుంబేరుశాసనములో, ముమ్మరములగు సమరములలో నెదుసారులు, ఆహవములుఁడు పాటిపోవునపుడు ఆతని వెన్నుఁజూచితి ననియు, వేంగై నాడు తిరిగి స్వాధీనముచేసికొంటిననియు, తనతోఁబుట్టిన పెద్దన్న ప్రతిన నెఱవేర్చితి ననియు, తనవద్దకు వచ్చి తనపాదములను బూజించిన సలుక్కివిజయాదిత్యునకు రాజ్యము నొసంగితి ననియు వ్రాయించుకొన్నాఁడు. *

ఈ వీరరాజేంద్రుఁడు మఱియొక శాసనములో ఇదివఱకు మేము జయించిన వేంగీదేశమును సంపాదించుకుండ తిరిగి పోము. మీరు బలము గలవారు రండి. మీకు శక్తియున్న రక్షించుకొనండి” అని పలికినట్లుగాఁగూడ వ్రాయఁబడి యున్నది. అనంతవర్మచోడ గంగుయొక్క కొర్ర శాసనములో—

“సరాజరాజః ప్రథమం జయశ్రియః పతి ర్భభూవ ద్రవిలాహాపౌత్రవే,
విరాజమానామథ రాజసుందరీమ్ముదూఢవంశచోడ మాహిభృదాత్మజాం.
త్యక్త్వా వేంగీం సపది పరిణా మోదయేద్యాంయవన్యాం
చోడవ్యాజే మహతి విజయాదిత్య మథ మిమక్షుం
ఆపన్నానాం పరమ శరణం రాజరాజో విచిత్రం

“లక్ష్మీభాజం సుచిరమకరోత్ పశ్చిమాయామ్ దిశాయామ్.”

అని వ్రాయఁబడి యున్నది.*

ఇందు రాజరాజు ద్రవిడులనోడించి చోడ భూపాత్యజయగు (రాజేంద్రచోడతనయ) రాజసుందరిని వివాహమాడెననియు, అస్తమించుచున్న సూర్యునివలె వృద్ధుడైన విజయాదిత్యుఁడు వేంగిని విడిచి పెట్టినతోడనే చోడులవలన సంభవించుచున్న కష్టసముద్రములో మునిగిపోవుచుండ దీనశరణ్యుఁడగు రాజరాజు పశ్చిమభాగమున చాలకాలమభివృద్ధి నొందునటుల గావించెను. ఈపరస్పరవిరుద్ధము లయిన శాసనములను సమన్వయపఱచి సిద్ధాంతము చేయుట బహుకష్టసాధ్యము. రాజరాజున రేంద్రుఁడు కీర్తిశేషుఁ డయిన వెనుక వేంగీరాజ్యాధిపత్యమును గుటించి పక్షము లేర్పడి గొప్ప యుద్ధములు జరిగినచూట సత్యము. ఆకాలమున నీదేశమున స్వపక్షాభిమానులగు వీరనాయకు లెట్టిప్రతిష్ఠవహించుచుండిరో యీక్రింది శాసనమువలనఁ దెలియఁగలదు.

“స్వస్తిసర్వలోకాశ్రయ శ్రీవిష్ణు వర్ధనమహారాజు కోనేరినైయింగొండాను శ్రీపరాంతక దేవరకు రాజాధిరాజు పూనినపూనికి ఏను నావంశమునవారును శ్రీపరాంతక దేవరను కొలువంగల వారము. ఒరులంగొలువము. ఒరుండు మమ్మేలెనేని, తనయాలిని మాకిచ్చెడువాండు. ఏము ఒరులం గొలిచితిమేని మాయాణ్డ్రవాని కిచ్చిన వారము. ఇమ్మార్గము శ్రీభీమేశ్వర సన్నిధానమున సత్యము చేసి ఒగుంగొంటిమి. డకరేమి, లిఖితం వీరరాజేంద్ర చోడాచార్యః.”

* Journal of Andhra Historical Research Society part 3.

ఇట్లు ఒడ్డవాదిచోడయ వీరంగొట్టనచోడన, వీరంగొట్టమున సూరయ, జంతురునాటి భీమన, రాపర్తిబేతయ, సరుడనాంటి వీర చోడండు ప్రతిజ్ఞలు చేసి శాసనములు వ్రాయించిరి.*

వీటిలో కాలము తెలుపబడియుండలేదు. తామేరాజు కొఱకు ప్రతిజ్ఞచేసి యుండిరోవానిపే నుదాహరింపబడినది. అతఁడు పూర్వచాళుక్యులయు, చోడులయు బిరుదములను వహించియుండెను. “సర్వలోకాశ్రయ, విష్ణువర్ధన బిరుదములు” పూర్వచాళుక్యులును, “ఁగోనేరి న్మెయింగొండారు, పరాంతకదేవర, అనుబిరుదములు చోడు లును వహించియుండిరనుట వాస్తవము. వీనిలో నుదాహరింపఁ బడినరాజు రెండువంశములకు సంబంధించినవాఁ డగుటచేత నాబిరుద ములను వహించుట కర్హుఁడై యుండెను. మన మెఱిగినంతమట్టుకు నట్టి బిరుదములను వహించినవాఁడు పూర్వచాళుక్యుడగు రాజరాజ నరేంద్రగుఱుమారుఁడు, రాజేంద్రచోడుఁడను పేరుగల కులోత్తుంగుఁ డయియున్నాఁడు. రాజరాజ నరేంద్రుడుగాని, వానిసవతి తమ్ముఁడు విజయాదిత్యుఁడుగాని వాని కుమారుఁడు శక్తివర్మగాని చోడబిరుద ములను వహించియున్నట్లు గానరాదు. అట్లే కులోత్తుంగునకు పూర్వ ముననున్న చోడరాజు లెవ్వరును పూర్వచాళుక్యులు వహించిన బిరుదములను వహించియుండ లేదు. మరియు నాశాసనముల లిఖించిన లేఖకునిపేరు రాజేంద్రచోడాచారి. ఒకటి రెండు శాసనములలో వీర రాజేంద్ర చోడాచారి అనికూడ గలదు. “రాజేంద్రచోడ” అనునది తండ్రికి యువరాజుగ నుండినపుడున్న కులోత్తుంగునికిఁగల మొదటి నామము. నిశ్చయముగా యువరాజు నెడగల భక్తివిశ్వాసములను జూపుటకే యువరాజు నామమును లేఖకుఁడుగూడ వహించి యుండెను. ఇంతియకాక యాలేఖకుఁడు రాజునకు ప్రియుఁడును,

ముఖ్యలేఖకుఁడుగనుగూడ నుండెను. ఎందుకన నతనికాలమున నాతని శాసనములను బెక్కింటిని నతఁడే లిఖయించి యుండెను. కనుక రాజేంద్రచోడాచారి వీరరాజేంద్రుని భృత్యుఁడుగాఁడు. కులోత్తుంగుని, వానియధికారమును నాశనముఁ జేయుటకై ప్రయత్నించెడు బలవంతుఁడగు శత్రువు కులోత్తుంగునకుఁ గలడని యాశాసనములు చాటుచున్నవి. ఇపుడా శత్రువెవ్వరో, ఎందుకొకట దాక్షిణ్యరామ భీమేశ్వర సన్నిధానమున నట్టి భయంకరములయిన ప్రతిజ్ఞల నేల పూనవలసి వచ్చెనో మనము పరిశీలింపవలసి యున్నది.

వీరచోడుని చెల్లూరి శాసనములో తనపితంబుగ నేడవ విజయాదిత్యుని పరాక్రమమునఁ బంచాననుఁడని కులోత్తుంగుఁడు చెప్పినట్లు వ్రాయఁబడియుండెను. ఇట్లుండు నే కాలమందును కులోత్తుంగుఁడు విజయాదిత్యునియెడ శత్రుత్వముగాని, శత్రుభావముగాని కలిగియుండెనని తలంచుటకు సాధ్యపడదు. అట్లే విజయాదిత్యుఁడు తన యన్నకుమారుని రాజ్యమునుండి కుటుంబముతో వెడలఁగొట్టి అన్యాయముగా రాజ్య మాక్రమించుకొన్నాడని నమ్ముటకు సాధ్యము కాదు. ఇదే నిజమైనయెడల వేంగీరాజ్యమునకు రాజప్రతినిధిగా తన కుమారు డయిన వీరచోడుని నియమించిన పద్మనైదు సంవత్సరముల తరువాత తనపితృవృద్ధుఁడగు విజయాదిత్యునిగుఱించి యట్టి గౌరవాస్పదములయిన విశేషముల నుపయోగించి ప్రసంగించుట సంభవింపదు. ఆ శాసనములోనే యీ యూహను బలపఱచునట్టి మఱి యొక వాక్యము గలదు.

“చోడరాజ్యాభిలాషియై వేంగీరాజ్యమును పూర్వము తన పితృవృద్ధుని విజయాదిత్యున కొసంగగా నాతఁడు పద్మనైదు సంవత్సరములు పరిపాలించెను. అతనివెనుక కులోత్తుంగుని పెద్ద కొడుకగు రాజరాజు (రెండవ) వేంగీరాజ్యమునుబొంది యొకసంవత్స

రము మాత్రము రాజ్యభారము వహించెను". ఇపుడీవాక్యము మనల మఱికొంచెము దూరము ముందుకు తీసికొని పోవుచున్నది. విజయాదిత్యుని తరువాత నే యాటంకమును లేకుండ రాజ్యము సులువుగా కులోత్తుంగుని కుమారుడగు రాజరాజునకు వశమయ్యె ననియు, నెట్టి కలవరమును లేకుండ నక్రమముగా నాతని పరిపాలనము యథావిధిగ జరుగుచుండెననియు బోధపడగలదు. , కనుక చోడరాజ్యము నభిలషించి రాజేంద్రచోడుడు వేంగీరాజ్యమును తన పితృవృక్షుడగు విజయాదిత్యునికి నొసంగెనని చెప్పినమాట విశేషప్రాముఖ్యమును వహించునదియై యుండెను. ఇందువలన విజయాదిత్యునకును, అతని యన్నకుమారుడైన రాజేంద్రచోడునకు మనస్పర్శలు కలవేమో యని యనుమానింప నగత్యములేదు.

అట్లయిన యీ శత్రువెవ్వరై యుండును? పశ్చిమ చాళుక్యులు కారనుమాట సత్యమని తెలిసికొనుచున్నాము. వీరరాజేంద్రచోడ చక్రవర్తియే శత్రువని నిస్సందేహముగాఁ జెప్పఁదగును. అనేక కారణములవలన వీరరాజేంద్రుడు వేంగీరాజ్యముపైదృష్టిఁబఱపి యుండెను. అతడు వేంగీరాజ్యమును గలుపుకొని తన రాజ్యమును, తన యధికారమును విస్తరింపఁ జేయవలయు ననియు, పెఱుగుచున్న పశ్చిమ చాళుక్యుల యధికారము నడ్డుకొనవలె ననియు నత్యాతురముతో నుండెను. ఈ వేంగీరాజ్యమును తమకు లోబడి సామంత రాజ్యముగ నుంచుకొనవలయునని చోడులును, పశ్చిమచాళుక్యులును మూడుతరములనుండి పోరాడుచుండిరి. వేంగీరాజ్యమును స్వాధీన పఱచుకొనవలయునని వీరరాజేంద్రుడు పెక్కుమాఱులు వేంగీరాజ్యముపై దండెత్తి వచ్చినటులు వాని శాసనములను బట్టి తెలిసికొనఁ గలము. ఈ దండయాత్రల నన్నిటను నాతడు విజయము గాంచి యుండలేదు. మఱియు నీ యుద్ధములలో కులోత్తుంగుడు

పశ్చిమ చాళుక్యులయు, పూర్వగాంగులయు తోడ్పాటుతో వారలను దఱిమివేసి, వేంగీరాజ్యము యొక్క స్వాతంత్ర్య గౌరవమును నిలిపి యుండవచ్చును. కనుక వీరరాజేంద్రుఁడు పశ్చిమ చాళుక్యులతోడి పోరాటములలో, అనఁగా ౧౦౬౩-౭౦ సంవత్సరముల నడుమ నెపుడో యొకింత జయము యొక్క సూచనలు గానఁబడినప్పుడు ద్రాక్షారామములో భీమేశ్వర సన్నిధానము స్థానిక నాయకులు ప్రతిజ్ఞలుచేసి తమశాసనములను వ్రాయించియుందురు. డాక్టరు అయ్యంగారును, వారియోచన ననుసరించెడు తదితర పండితులును చరిత్రప్రాముఖ్యమును గాంచిన వీరచోడుని శాసనమును విస్మరించి, కులోత్తుంగుని వీరరాజేంద్రునికి యువరాజునుగఁజేసి యతనికి విజయా దిత్యునకు వైరము గలదను వింతసిద్ధాంతమును గల్పించుటలో పొర బడిరని చెప్పదగును. ఏమైనను వీరరాజేంద్రుఁడు తనకాళ్ళపైఁబడి వేడికొన్నందునఁ గరుణించి విజయాదిత్యునకు వేంగీరాజ్యము నొసంగి తినని తన పెరుంబేరు శాసనములోఁ జెప్పకొన్నది డంబముకొఱకే గాని, వాస్తవముగా నతఁడు వేంగీరాజ్యమును స్వాధీనముఁ జేసికొని నిర్మాటంకముగాఁబరిపాలించినట్లు గన్పట్టదు.

ఇప్పుడు మన మీ పండితులయొక్క వింతసిద్ధాంతము లొక్కొక్క దానినిగొని వివరముగ విషయములను బరిశీలించి మొంతవఱకు సమర్థనీయములలో విమర్శించి చూతము. తన ఏన్నెంటు ఇండియా అను గ్రంథములో డాక్టరు కృష్ణస్వామి అయ్యంగారిట్లు వ్రాయుచున్నారు.*

“గంగయికొండ చోళుని అల్లుఁడును, తూర్పు చాళుక్యుఁడు నగు రాజరాజు మరణించెను. అతనికి కనీసము కులోత్తుంగుఁడను

ప్రఖ్యాతనామముగల “రాజేంద్రుని”డను నొక్కకుమారుడును, “కుందవై” యను నొక్క కొమరియుఁ గలరు. కాని మొదటి వీర రాజేంద్రుని సహాయమువలన వేంగీరాజ్యము కులోత్తుంగుని పితృ వ్యుఁడగు విజయాదిత్యుని పరమయ్యెను. ఇందుకై పొసఁగినవివాదమున పశ్చిమ చాళుక్యునకు వీరరాజేంద్రునకు విజయవాడ (బెజవాడ) వద్ద జరిగిన యుద్ధములో విజయమునుపొంది వీరరాజేంద్రుఁడు వేంగీరాజ్యపీఠమున విజయాదిత్యుని గూరుచుండఁబెట్టెను.”

కాని దిగువనురాజేంద్రుఁడొనకును, మొదటివీరరాజేంద్రుని కును యువరాజుగనుండి “వాయిరాగర” మనుప్రదేశమున నేనుఁగులను బట్టుటయు, సక్కరకొట్ల దుర్గమును ముట్టడించుటయు, ననురెండు ఘనకార్యములను నెఱవేర్చితినని కులోత్తుంగుఁడు తనమొదటి శాసనములలోఁ జెప్పకొని యుండె నని డాక్టరు అయ్యంగారు విస్పష్టముగా వ్రాయుచున్నారు.*

తనమేనమామయగు వీరరాజేంద్రునికు యువరాజుగ నుండిన యెడ వేంగీరాజ్యమునకై వివాదము కలుగుటకు కారణమేమి? ఎవరినడుమ నట్టి వివాదము సంభవించెను? వాదిప్రతివాదు లెవ్వరు? అయ్యంగారివాదము ననుసరించినను, వేంగీరాజ్యమునకై పొసఁగిన వివాదములో విక్రమాదిత్యుఁడెవరి పక్షమున నుండెనో తెలుపఁబడలేదు. రాజ్యమును న్యాయముగాఁ బొందదగిన హక్కుదారుఁడగు కులోత్తుంగుఁడు వీరరాజేంద్రునికు యువరాజుగ నుండెను. అతనికి ప్రతిస్పర్థియని చెప్పఁదగిన విజయాదిత్యుఁడు తనవలన రాజ్యమును బొందినవాఁడేగదా? ఇక యుద్ధమెవరితోడ? నిశ్చయముగా డాక్టరు అయ్యంగారు విషయములను తాముమాటు గావించినా రని

చెప్పెదగును. వీరరాజేంద్రుడు తనకు యువరాజును, మేనల్లుడు నగుకులొత్తుంగుని విడిచి యెక్కడనో మేనల్లుని పితృవ్యుడగు విజయాదిత్యునికేల రాజ్యము నీయవలసి వచ్చెను? కనుక వీరరాజేంద్రుడు విజయాదిత్యునకు వేంగీరాజ్యము నొసంగెననుట సాధ్యమైనదియు, విశ్వసింపదగినదియు గాదు. అతఁడెప్పుడును విజయాదిత్యునకు మిత్రుడుగా లేడని యీకీర్తిని నిర్వివాదాంశముల నలన స్పష్టపడఁగలదు. ఈకాలమున విజయాదిత్యుడు వీరరాజేంద్రునకు గర్భశత్రువును, పశ్చిమచాళుక్యచక్రవర్తియు నగు ఆహవమల్లుడను నామాంతరమును వహించిన మొదటి త్రైలోక్యమల్లసోమేశ్వరునకు సామంతుడుగనుండి ౩౨౦౦౦ గల నోలంబవాడివిషయమును బరిపాలించుచుండెను. విజయాదిత్యుని మంత్రి యగుదండనాయకసంధి విగ్రహి దేవపయ్య క్రీ. శ. ౧౦౬౬ వ సంవత్సరమునలిఖింపఁబడిన యొక శాసనములో విజయాదిత్యుడు త్రైలోక్యమల్లుని పాదపద్మా రాధకుఁ డని వక్కాణింపఁబడి యుండె.*

కనుక తనకు శత్రువుగు ఆహవమల్లునకు సామంతుడుగ నుండిన విజయాదిత్యునకు వేంగీరాజ్యమును వీరరాజేంద్రుఁ డిచ్చెననుమాట విశ్వసింపదగినది కాదు. అందును ముఖ్యముగా కీర్తి శేషుడయిన తన సోదరుడు వేంగీరాజ్యమును జయించి తిరిగి స్వాధీనము చేసికొనవలసిన దని చెప్పినపు డట్టిది సంభవించి యుండదు.

డాక్టరు అయ్యంగారిపాదము నిలువఁజాల దనుటకు నవీనముగా వెల్వడిన మఱియొక శాసనప్రమాణము గలదు. పూర్వ గాంగులలోని షాడయిన అనంత వర్మ చోడగంగుని కొన్ని శాసనములో నిట్లు వ్రాయఁబడి యున్నది. అస్తమించుచున్న సూర్యుని

* Annual report of South Indian Epigraphy 1925 p. 75

వలె విజయాదిత్యుడు వృద్ధుడైయుండి పడమటి దిశవలెనున్న వేంగిని విడిచిపోవునపుడు చోడులవలనఁ బెట్టబడినకష్టముల సముద్రములో మునిగిపోవుచుండ, దీనరక్షకుఁ డయిన తనతండ్రి రాజరాజు విజయాదిత్యుని పడమటి రాజ్యమునఁ జాలకాల మైశ్వర్య మనుభవించునటుల గావించెను.* ఇందుఁదెలుపబడినటుల విజయాదిత్యునకు కష్టములను గలిగించి బాధించినచోడు లెవ్వరు? కులోత్తుంగున కాకాలమున సైన్య మున్నట్లుగాని, అతఁడు స్వతంత్రముగాఁ బ్రవర్తించినట్లుగాని, శాసన ప్రమాణములు గన్పట్టవు. మఱియు నతఁడు చాళుక్యుఁడు గాని చోడుఁడు గాఁడు. అదియును గాక మనఃపూర్వకముగా నిష్టముతోఁ దనపితృవ్యునకు రాజ్యము నొసంగి యుండి యతని బాధించె ననుటయు విశ్వసింపఁదగినదికాదు. డాక్టరు అయ్యంగారు విశ్వసించు రీతిగా వీరరాజేంద్రుఁడు తన పెరుంబేరు శాసనములో డంబముగాఁ జెప్పకొన్నట్లు విజయాదిత్యునకు రాజ్యము నొసంగినమాట వాస్తవమే యైనయెడల విజయాదిత్యుని కొఱకు తూర్పుగాంగ రాజయిన రాజరాజు చోడుల నేల యెదుర్కొనవలసి వచ్చెను? కనుక డాక్టరు అయ్యంగారును వారిపక్షమువారును వీరరాజేంద్రుఁడు వేంగిరాజ్యమును విజయాదిత్యున కొసంగె నని చెప్పుటలోఁ బొరబడి రనుట స్పష్ట మగుచున్నది.

రాజరాజునరేంద్రుని మరణానంతరము వీరరాజేంద్రుఁడు వేంగీ రాజ్యముపై పలుమాఱు దండెత్తె ననుటను డాక్టరు అయ్యంగారు నమ్ముచున్నారు. వేంగీరాజ్యముపై తనవాఁడైన విజయాదిత్యుని పట్టాభిషిక్తుని గావించియున్నప్పుడు ప్రతినంపత్సరము దండయాత్ర లేల సాగింప వలసి వచ్చెను? విజయాదిత్యుఁడు శత్రువు కాని యెడల యపు డెవనితో యుద్ధము సేయుచుండెను? వేంగీరాజ్యము

పాలించుచున్న రాజెవ్వరో. ఆతనికి ప్రతిస్పర్ధిగా నిలిచిరాజ్యము
కొరకు వివాదము పెట్టుకొన్న దెవ్వరో, డాక్టరు అయ్యంగారు
వక్కాణించి యుండలేదని యిదివఱకే తెలిపి యుంటిని. విజయా
దిత్యుని దయతో కులోత్తుంగుడు వేంగీరాజ్యముపై నిలిపి యుండె
నని యిదివఱకే తెలుపబడి యుండెను. (వీరచోడుని చెల్లూరు శాస
నము చూడుడు) కాబట్టి కులోత్తుంగుడు మొదటి వీరరాజేంద్రునకు
యువరాజుగ నుండలే దనియు, విజయాదిత్యుడు వీరరాజేంద్రుని
వలన వేంగీరాజ్యముపై నిలుపబడియుండలేదనియు స్పష్టమగు
చున్నది. వీరివాద మిట్లుండ నింక ప్రాశస్సరు వేంకటరామయ్యరు
గారు కులోత్తుంగుడు తనపితృరాజ్యమగు వేంగీరాజ్యమునకు
తనపితృవృక్షగు విజయాదిత్యుని తనకుఁ బ్రతినిధిగాఁ బట్టాభిషిక్తుని
గావించిన విషయము నొప్పుకొనుచు చోడసామ్రాజ్యాభిలాషియై
ముందు క్రమముగాఁ దగు కాలములోఁ బొందవచ్చు నను ధైర్య
ముతో ౧౦౬౩-న సంవత్సరములో వీరరాజేంద్రునకు యువరాజుగ
నుండఁగోరి, యట్లు గావించెనని వాదించుచున్నారు.* ఇయ్యది వీర
చోడుని శాసనములో కులోత్తుంగుడు మొదట వేంగీరాజ్యమునకుఁ
బట్టాభిషిక్తుడై క్రమక్రమముగా కేరళ, పాండ్య, కుంతలములను
ఎల్లదేశములను జయించి పిమ్మట చోడసామ్రాజ్యమునకుఁ బట్టాభి
షిక్తుడయ్యె నని తెలుపబడిన యభిప్రాయమునకు వ్యతిరేకమైన
విరుద్ధవాదమై యున్నది.

వీనివలన వీరరాజేంద్రునకు యువరాజునగుదునను తలంపుతో
గాని, లేక ముందు క్రమముగా చోడసామ్రాజ్యము పొందుదు నను
తలంపుతోఁగాని, వేంగీరాజ్యమును విడిచిపెట్టి యుండలేదనియు,

* See :—pages 143, 145 of the Madras Oriental Conference proceedings 1925.

చోడసామ్రాజ్య సింహాసనమునుపొందు గోరికతోనే తన పితృవ్య నకు వేంగీరాజ్యము నొసంగెననియు స్పష్టపడుచున్నది.

మణిమంగళము శాసనములో గంగయికొండ చోడుడు తండ్రిగగాక తన తండ్రియొక్క కన్యకాసోదరునిగా రాజేంద్రదేవుడు చెప్పకొనియున్నాడు.* దీనినిబట్టి కుంభకోణము కాలేజిపండితు లగు యల్. శ్రీనివాసయ్యరుగారు రాజాధిరాజు, రాజేంద్రదేవుడు మొదటి వీరరాజేంద్రుడు గంగయికొండచోడుని పుత్రులు గారనియు, సోదర పుత్రులనియు వ్రాయుచున్నారు. దీనిని జయంగొండారుకవి బల పఱచుచున్నాడు. (చూ. 1927 మార్చి 23వ-తేది హిందూ.) కనుక కులోత్తుంగుడు గంగయికొండచోడునకు దాహిత్రుడగుటవలనఁదన మేనమామ యగు వీరరాజేంద్రునికంటెను, అతనికుమారుడగు అధి రాజేంద్రునికంటెను చోడసామ్రాజ్యమును బొందుటకు నెక్కువహక్కు కలిగియుండెను. అప్పుడిట్లు జరిగియుండవచ్చును. ౧౦౬౦వ సంవత్సర ములో తూర్పుచాళుక్యుడగు రాజరాజు మరణము నొందినతరువాత వానికుమారుడగు కులోత్తుంగుడు వేంగీరాజ్యమునకుఁ బట్టాభిషిక్తుఁ డయ్యెను. కొద్దికాలమునకుఁ బిమ్మట కులోత్తుంగుని మామగారగు రాజేంద్రదేవుడూడ మరణముఁ జెందెను. అప్పుడు కులోత్తుంగుడు గంగయికొండ చోడునకు దాహిత్రుడగుటవలన మామగారియనంత రము చోడసామ్రాజ్యమున కభిషిక్తుడు కావలయునని కొంతకాలము నుండి యుబలాటము పడుచున్నవాడు గావున మామగారిమరణవార్త విన్నవెంటనే వేంగీరాజ్యమున పితృవ్యుడగు విజయాదిత్యుని నిలిపి, తాను దక్షిణదేశమునకుఁ బోయెను. అనేక హేతువులచే నతడిట్లు గావించి యుండవచ్చును. పశ్చిమ చాళుక్యులకును చోడులకును గల తగవులకెల్ల మూలకారణమైయున్న వేంగీరాజ్యమును కేవలము

* See :-South Indian Ing. Vol. 3 part 1, page 59

బాలురుగానున్న తనకొమాళ్ళ స్వాధీనములో నుంచుటకంటె, తనపితృ
వృత్తిని స్వాధీనములో నుంచుట యుక్తమని తలంచి యుండెను.
ఇదియునుగాక మఱియొక కారణముగూడ గన్పట్టెగలదు. తనపితృ
వృత్తిగూ విజయాదిత్యునియెడ నాతనికిభక్తి విశ్వాసములుమెండు.
వేంగిరాష్ట్రమున దాను లేనికాలమునఁ దనపితృవృత్తి తనపక్షమున
నుండుటవలన స్వదేశములోఁ దనయధికార మెక్కువగా బలపడునని
యాతఁడు తలంచి యట్లుచేసి యుండవచ్చును.

కాని, చోడరాజ్యములో గులోత్తుంగుడు తలంచినట్లు జరుగ
లేదు. దురదృష్టవశమున గులోత్తుంగుఁడు రంగము చేరునప్పటికే
వీరరాజేంద్రుఁడు చోడసామ్రాజ్యమునకు కాంచీనగరమునఁ బట్టాభి
షిక్తుఁడయ్యెను. గులోత్తుంగుఁడు తానే చోడసామ్రాజ్యమున కభి
షిక్తుఁడు గావలెనని చాలకాలమునుండి కోరికతోనుండుట చేతను,
తనస్థానమును విడిచి బహుదూరము వచ్చినవాఁడగుట చేతను వేంగీ
రాజ్యమునకుఁ బోదలంచుకొనలేదు. కాని వీరరాజేంద్ర చక్రవర్తి
విశేషపరాక్రమవంతుఁడగు ప్రతిస్పర్ధిగ నేర్పడుటవలన నతని
కోరిక సులువుగా ఫలింపలేదు. కావునఁ గులోత్తుంగుఁడు తన ప్రతి
స్పర్ధిని జయించి, చోడసామ్రాజ్యమును సంపాదించుటకై వీర
రాజేంద్రుని పరిపాలనకాలమునంతను (అనఁగా నేడేండ్లకాలము)
ప్రవాసమునఁ గడగొండ్లు పడుచు కాలము గడుపవలసివచ్చెను.

అతఁడు యువకుఁడుగానున్న కాలమున సక్కరకొట్టమును
జయించి వాయిరాగరమున నేనుగులను బట్టికొనుట జరిపియుండె
నని శాసనములలోఁ జెప్పియుండెను. ఇయ్యవి యాతఁడు రాజమహేం

ద్రవరమునఁ దనతండ్రికి యువరాజుగ నుండినపుడు జరిపినవే కాని తనతాత గంగయిక్ండ చోడచక్రవర్తికిఁ గాని, తనమేనమామ వీరరాజేంద్రునికుఁ గాని యువరాజుగ నుండినపుడు జరిపినవి కావ నియు మనము తెలిసికొనఁగలము. వేంగీసామ్రాజ్యాధి పతియగు రాజరాజన రేంద్రుఁడును, చక్రకొట్టమండలాధీశ్వరుఁడగు ధారా వర్షుఁడును, నొండొరులతో వైరములు గల్పించుకొని పోరాడుచుండి రనియు, సమయము చిక్కినపు డొండొరుల రాజధానీ పట్టణము లను దగులఁబెట్టు కొనుచుండిరనియుఁ కొన్ని శాసములవలనఁ దెలి యుచున్నది.¹

ఇందువలన చక్రకొట్టమండలముపై (బస్తరురాజ్యము) కులోత్తుంగుని దండయాత్ర కాలమును నిర్ణయించుటయు, నాకాల మున నెవనికి యువరాజుగ నుండెనో తెలిసికొనుటయు, సాధ్యము కాగలదు. ధారావర్షుని కడపటిసంవత్సర మాతని సామంతులలో నొక్కఁడగు మహామండలేశ్వర చంద్రాదిత్యుని శాసనములో నుదా హరింపఁబడిన ౧౦౬౦ గా ఎత్తుకొనవచ్చును. ఈశాసనములో ధారావర్షుని రాజధాని బరశూరపట్టణములో చంద్రాదిత్యుఁడు తన పేరిట చంద్రాదిత్య సముద్రమనుపేరిట నొక పెద్ద చెఱువు త్రవ్వించి దానికట్టమీఁదను చంద్రాదిత్యేశ్వరుఁడను పేరితో నొక శివాలయ మును నిర్మించినట్లు తెలుపఁబడినది. ఈశివాలయ పోషణార్థ మతఁడు ధారావర్షునినుండి యొకగ్రామమును కొని దానముచేసినట్లుగాఁ దెలుపఁబడినది. ఈచంద్రాదిత్యుఁడు చోఁడుఁడనియు, కాశ్యపగోత్రుఁ ఁడనియు, కడపమండలమును బాలించిన పూర్వచోడులతో సంబంధ ముగలవాఁడనియు, కులోత్తుంగుని పక్షమున నాతనితో దండయాత్ర

వెడలి వచ్చెననియు, అతడు జయింపఁబడిన రాజ్యములోనుండి తరువాత కొంతకాలమునకు సచటనే స్థిరపడి ధారావర్షునికి సామంతుడయ్యెననియు శాసన పరిశోధకులు చెప్పుచున్నారు 1

ఇట్టి పరిస్థితులు వేంగీచక్రకొట్టమండలముల మధ్య జరుగుచుండిన యుద్ధములు ముగిసినపిమ్మట గొంతకాలమునకుఁ గాని సంభవింపవు. కనుక ౧౦౬౦ లేక ౧౦౭౦ లకు పూర్వమే యుద్ధము ముగిసియుండును. ఆయుద్ధములలోఁ బాల్గొన్న కులోత్తుంగుఁడా సంవత్సరములకు పూర్వమే తనతండ్రికి యువరాజుగనుండి నడిపియుండవలయునుగాని, గంగయికొండ చోడునికిగాని, వీరరాజేంద్ర చోడునికిగాని యువరాజుగనుండి జరిపినవి కాదని బోధపడఁగలదు.

తండ్రిమరణానంతరము కులోత్తుంగుఁడు వేంగీరాజ్యమును బొందియుండియుఁ దనకై చోడరాజ్యమును సంపాదింపఁ గోరి ఎందుకు వేంగీరాజ్యమును పితృవ్యునకు విడిచిపెట్టెనని యొకప్రశ్నము పుట్టవచ్చును. అతఁడు చక్రవర్తియై వేంగీచోడరాజ్యములను పాలింపవలెనని పెద్దకొరికతోఁ జేసినపనికాని మఱియొకటికాదు. ఇతఁడు దీనిని సామాన్యదృష్టితో నాచరింపలేదు. ఇతఁడు మంచి సూక్ష్మబుద్ధిగలవాఁడును, రాజ్యాంగవేత్తయు, మంత్రులలోచనాపరుఁడు నగుటవలన నెప్పుడును పశ్చిమచాళుక్యులకు సామంతుఁడుగా నున్న తన పిన్నతండ్రిని తనకుఁ దోడ్పాటుగాఁ దనపక్షమున నుండుటకై దూరదృష్టితో గావించెను. మఱియు విజయాదిత్యుఁడు తన తండ్రి పరిపాలనకాలమున నతృప్తినిగాంచి పశ్చిమచాళుక్యుల యండనుజేరి యున్నవాఁడు గావున నాతని మనోవ్యధనుడిపి సంతోషపఱచి తన ప్రక్కనుంచుకొనుటకై యతఁడిట్లు గావించెను.

విజయాదిత్యుడు ౧౦౬౮ మొదలుకొని ౧౦౬౯ వఱకు నోలంబవాడి విషయమునకుఁ బాలకుఁడుగానుండి, పశ్చిమచాళుక్య చక్రవర్తియగు మొదటి సోమేశ్వరునకు సామంతుఁడుగ నున్నట్లు శాసనము వలనఁ దెలియుచున్నది.¹

మరియు విజయాదిత్యుని రెండవకుమారుఁడగు శక్తివర్మ యొక్క తామ్రశాసనమువలన నతఁడు ౧౦౬౧-వ సంవత్సరమున వేంగీసామ్రాజ్యమును బరిపాలించు చుండినట్లు గనపట్టుచున్నది.²

ఈసంవత్సరము విజయాదిత్యుని పరిపాలనకాలములో చేరినదై యున్నది. విజయాదిత్యునిర్యాలిత్రామశాసనములలో దాను పుత్రుని యెడఁగల ప్రేమచేత వానిని రాజ్యమునకుఁ బట్టాభిషిక్తునిఁజేయఁ గానాతఁడొక్క సంవత్సరము మాత్రము పరిపాలించి, యకస్మాత్తు గామరణించెననియు, అభిమన్యుఁడు చనిపోయిన వెనుక అర్జునుని రీతిగా రాజధర్మమును, పీఠధర్మమును గూడ పరిపాలించుటకై బుధుల ప్రబోధనమును పురస్కరించుకొని మరలి రాజ్యాధికారము వహించినని చెప్పికొనియున్నాఁడు.³ కనుక నాకాలమున దన కుమారుని వేంగీరాజ్యమున నిలపి, తాను నోలంబవాడి విషయమును బరిపాలింప విజయాదిత్యుఁడు పోయి యుండును.

ఇతఁడు ౧౦౮౬ వ సంవత్సరమునుండి పశ్చిమ చాళుక్యులకు సామంతుఁడుగానున్నవాఁడు గావున వారితోడి మైత్రిని బలపఱచు కొనగోరి అట్లుపోయి యుండెను. మరియు విజయాదిత్యుని తామ్ర శాసనములోఁ జెప్పబడిన యలంకారములవలన నీతఁడర్జునుని వలెనే

(1) Report on Epigraphy, Madras 1925, No. 332, p. 75 ; Ep. Ind. Vol. IV, p. 213

(2) 1913, No. 8 E. R. 1914, p. 86, para 10

(3) Ep. R. 1925, p. 77, para 5.

తనకుమారుని వేంగీరాజ్యమున నిలుపఁగోరెను; కాని యదృష్టము వేఱుగానున్నందున సతఁడు మరణించుట సంభవించినది. అభిమన్యుని మరణమువలెనే శక్తివర్మ మరణముగూడ నుండెనని యందలి యలంకారమువలన నూహింపవచ్చును. తనతండ్రియగు విజయాదిత్యుఁడును, సోదరుఁడగు కులోత్తుంగుఁడును, లేనికాలమున శక్తివర్మ మొదట వీరరాజేంద్రచోడ చక్రవర్తితో జరిగిన యుద్ధములో మృతినొందియుండవచ్చును. రెండవశక్తివర్మ చనిపోయిన తరువాత స్వల్పకాలము వేంగీ రాజ్యము వీరరాజేంద్రుని వశములో నుండెను.

కాకతిప్రోలరాజు కులోత్తుంగునకు తోడ్పడియెనా ?

రాజరాజనరేంద్రుని మనుమ డయిన వీరచోడుని శాసనమునుబట్టి క్రీ. శ. ౧౦౬౩ వ సంవత్సరమున రాజరాజు మరణముఁ జెందినట్లు, వాని కుమార్డు రాజేంద్రచోడుఁడను కులోత్తుంగుఁడు వేంగీసామ్రాజ్యమునకుఁ బట్టాభిషిక్తుఁడైనట్లు దెలియును. రాజరాజు ౪౧ సంవత్సరములు పరిపాలనము చేసెనను విషయముగూడ పై సంవత్సరమునకు సరిపోవుచున్నది. కాని దీనికి ప్రతిబంధకముగా విజయాదిత్యుని కుమారుఁ డగు శక్తివర్మ శాసనము పైయభిప్రాయము నడ్డుకొనుచున్నది. అతని నుమియవాడ శాసనములో శక్తివర్మ శా. శ. ౯౮౩ సంవత్సరము తులామాస శుక్లపక్ష ద్వితీయా గురు హాసరమునాఁడు అసఁగా 18 అక్టోబరు 1061 తేదిని సింహాసన మధిష్ఠించెనని తెలుపుచున్నది. దీనినిబట్టి రాజరాజనరేంద్రుఁడు ౧౦౬౦ సంవత్సరముననే మృతిఁజెంది యుండునని తలంపవలసి వచ్చుచున్నది. ఇందేది సత్యమని శంక కలుగకమానదు. వీరచోడుని శాసనము చెల్లూరుశాసనమువలన కులోత్తుంగుని కుటుంబము విజయాదిత్యునియెడ సుహృద్భావమునె వెల్లడించుచున్నది. శక్తివర్మ

శాసనమునఁగాని విజయాదిత్యుని ర్యాలి శాసనమునఁగాని యట్టి సుహృద్భావము గానరాదు.

“ పరోక్షే రాజరాజ స్వభ్రాతృ రైవమాతురస్యయః

ప్రత్యగ్రహేమహీరాజ్యశ్రియం వీరశ్రియాయుతః. ”

రాజరాజునకు సవతితల్లి కుమారుడగు విజయాదిత్యుఁడు, ఆయన లేనికాలమున సోదరునిరాజ్యము గొప్పపరాక్రమముతో నాక్రమించుకొనెనని చెప్పెను. కాని విజయాదిత్యుని శాసనకాలము తనపరిపాలన కాలములోని పండ్లెండన సంవత్సరమని తెలిపియుండెను. అది క్రీ.శ. ౧౦౭౫ వ సంవత్సరమున లిఖింపఁబడినదగుటచేత ౧౦౬౩ సంవత్సరమున విజయాదిత్యుని పరిపాలనము ప్రారంభమని తలంపవలసియుండును. తానే తన కుమారుడైన శక్తివర్మను 1061 సంవత్సరమున సింహాసన మెక్కించినట్లు చెప్పకొని యున్నవాఁడు గావునను, అతఁడొక సంవత్సరము పరిపాలనముచేసి మృతినొందఁగా బుధుల యాజ్ఞను శిరసానహించి తాను పట్టాభిషిక్తుఁడనైతినని చెప్పకొని యున్నాఁడు గావున 1062 లో గాని 1063 లో గాని తాను పట్టాభిషిక్తుఁడై యుండవలయును. కాని యతఁడు 1064 — 65 వఱకు నోలంబవాడి విషయమున కధ్యక్షుఁడై చాళుక్యచక్రవర్తి యైన మొదటిసోమేశ్వర చక్రవర్తికి సామంతుఁడుగా నుండెను. ఇదెట్లు సమన్వయింపఁగలము.? దీని యాధార్థ్యమేమి? విజయాదిత్యుని శాసన కాలము క్రీ. శ. 1075. విజయాదిత్యుఁడు నోలంబవాడి విషయమును బరిపాలించుకాలమున వేంగీసామ్రాజ్యము నెవ్వని స్వాధీనములో నుండెను. ఇందుకు విజయాదిత్యుని శాసనమున ప్రత్యుత్తరము గానరాదు. శక్తివర్మ శాసనమును బ్రకటించిన శ్రీయుత భావరాజు వేంకట కృష్ణారావుపంతులుగా రిట్లు వ్రాయుచున్నారు.

“రాజరాజు రాజ్యావసాన కాలమున నీ సప్తమ విజయాదిత్యుడు వేంగీదేశముపై దండెత్తి వచ్చుటకుఁ గారణములు దెలియరాకున్నవి. ఏదో దూరదేశమునకు రాజు దండయాత్ర వెడలియున్న కాలమున విజయాదిత్యునకుఁ గలిగిన మంచి యవకాశమును విజయాదిత్యుడు దండయాత్ర సాగించుటకుఁ జక్కగా నుపయోగపఱచుకొన్నట్లు గానుపించుచున్నది. ఈదండయాత్రయందు బళ్ళిమచాళుక్య ప్రభువును, కళ్యాణపురాధీశ్వరుడు నగు మొదటి సోమేశ్వరుని యొక్క సహాయము నీతఁడు పొందియుండవచ్చును. ఏమన నీతఁడు సోమేశ్వరునకు సామంతుడై నోలంబవాడి విషయమున కధికారిగా యున్నాఁడు గనుక. మొదటి సోమేశ్వరుడు 1060 ప్రాంతమున చోడదేశము మీదికి దండయాత్ర సాగించి కాంచీపురము వఱకుఁబోయి దానిని ముట్టడించి నగరమును చూఱఁగొని యెను. ఈసమయమునందే యాతఁడు చక్రకూట మండలాధీశ్వరుడగు ధారావర్షుని వేంగీదేశముపై దండయాత్ర సాగింపఁ బ్రోత్సహించియుండును. ఈసమయమున తూర్పుచాళుక్యులగు రాజరాజును, వాని కుమారుడు రాజేంద్రచోడుడును ధారావర్షునితో యుద్ధము చేయఁబోయి యుండవచ్చును. ఈయనను గైకొని తన సోదరుడు లేని సమయముఁ జూచి విజయాదిత్యుడు వేంగిపై దండెత్తివచ్చి జయించి యుండును.” అని హెచ్చరించి యీశక్తివర్మ శాసనమును జూపినారు. ఇంత దోహదముచేసిన వీరిని శక్తివర్మయు, విజయాదిత్యుడు స్వగర్భులైన పిమ్మట లిఖింపఁబడిన వీరచోడుని చెల్లగారు శాసనములో నాప్రకారముగా దైవ సమానునిగాఁ గులోత్తుంగుడు కొమారునితోఁ జెప్పి వర్ణించుట యెట్లు సంభవించును? అష్టకష్టములకు లోనుగావించి దేశమునుండి వెడలనడచిన వానిని నేరాజన్యుడు వైవసమానునిగా భావించును. ఈసందర్భమున నింకొక క్రొత్త విషయమును గాలోచింపవలసి యున్నది. ఈకాలమునందే

యున్న కాకతి ప్రోలరాజు చక్రకూట విషయమును జయించి భద్రంగ పురాధీశ్వరుని నోడించెనని రెండవ బేతరాజు ఖాజీపేట దర్గాశాసనము వలనఁ దెలిసికొని యున్నాము. అతఁడు మొదటి సోమేశ్వరుని వలన అనుమతొండ విషయమును శాసనపూర్వకముగాఁ బడసియుండెనని తెలిసికొని యున్నాము. అందువలన ప్రోలరాజు కాలమున లేడని తలంపరాదు. తన మిత్రుఁ డయిన జగదేకభూషణ ధారావర్షుని పరాభవించిన కాకతి ప్రోలరాజును మన్నించి అనుమతొండ విషయమును శాసన పూర్వకముగా నొసంగునా? 1060 సంవత్సరముల ప్రాంతమున రాజరాజును వాని కుమారుఁడు రంజేంద్రచోడుఁడును ధారావర్షునితో యుద్ధముచేసిన మాట వాస్తవమైనచో కాకతి ప్రోలరాజు, రాజరాజు రంజేంద్రచోడుల పక్షముననుండి తానుగూడ ధారావర్షునితోఁ బోరాడి జయించి యుండునని విశ్వసింపఁదగియుండదా? కాబట్టి రాజరాజుపై దండయాత్ర వెడలుటకు సోమేశ్వరచక్రవర్తి ధారావర్షుని ప్రోత్సహించియుండఁజాలఁడు. వృద్ధుఁడైన రాజరాజు తన యేకపుత్రుఁడు దగ్గర లేని సమయమునఁ దానొంటరిగఁ గాని, లేక కుమారునితోఁ గలసి యిర్వరుగాని రాజధానీ నగరమును విడిచి దండయాత్రలు సాగింతురని చెప్పటకు వారు వట్టి బుద్ధిహీనులుగారు. కావున శక్తివర్మ శాసనములోఁ జెప్పిన విషయములు బొంకులయి యుండవలయును గాని యన్నియు యధార్థమును దెల్పునవిగావు. వేంగీ సామ్రాజ్యమును దమదిగాఁ జేసికొనుటకై పన్నిన పన్నుగడలుగా గ్రహింపవలయును. నుమియ వాడ శాసనము తానొక సామంతుఁడుగా నుండి వ్రాసియించిన శాటి నమె గాని తనతండ్రి జయించిన వేంగీరాజ్యము పట్టము గట్టుకొన ననివ్రాసియించినది సత్యమై యుండదు. కులోత్తుంగుడు మాత్రము రాజధానీనగరమున లేక పోయియుండవచ్చును. అట్లు గాకపోయినఁ దానే రాజరాజుపైఁ దిరుగుబాటుచేసి యతని చెఱబెట్టి యుండ

వచ్చును. అతఁడు 1063 వఱకు బ్రతికియుండి తరువాత చని పోయి యుండవచ్చును. 1062 లో శక్తివర్మతో యుద్ధము సాగించి యుండవచ్చును ఆయుద్ధములోనే శక్తివర్మ మరణించి యుండును. విజయాదిత్యుఁడు రాజ్రిప్రతి నిధిగా నియమించి తరువాత తాను తన మేనమామ రాజేంద్ర చక్రవర్తి చనిపోవుటచేత చోడరాజ్యమునకుఁ బట్టాభిషిక్తుఁడను గావలెనన్న యుబలాటముతోఁ గాంచీపురమునకుఁ బోయి యుండును. ఇతఁడు కాంచీ నగరము చేరక మునుపే రాజేంద్ర చక్రవర్తి తమ్ముఁడు వీరరాజేంద్రుఁడు చోడసామ్రాజ్యమునకుఁ బట్టాభిషిక్తుఁ డయ్యెనని తెలిసికొని యుండును. ఉభయ భ్రష్టత్వము; ఉపరిసన్యాస మన్నట్లయ్యెను కులోత్తుంగుని బ్రదుకు. ఏడేండ్లకాలము ప్రవాసమున నుండవలసి వచ్చెను.

ఈ యేడేండ్లకాలము వీరరాజేంద్ర చోడచక్రవర్తి చోడ సామ్రాజ్యమును బరిపాలింపుచు నొక ప్రక్కను పశ్చిమ చాళుక్యులతోను, మఱియొకప్రక్కను పూర్వగాంగులతోను, వేఱొకప్రక్కను వేంగీరాజ్యాధిపతియైన విజయాదిత్యునితోడను యుద్ధములు సలుపుచు జయాపజయములను బొందుచుండెను. ఇతనితోడఁ బోరాడలేక విజయాదిత్యుఁడు వేంగీరాజ్యమును వీరరాజేంద్రునికు విడిచిపెట్టి 1064-65 సంవత్సరములలోఁ బశ్చిమ చాళుక్యసామ్రాజ్యమున నోలంబాడివిషయమున కధిపతిగా నుండిపోయెను. కాని పశ్చిమచాళుక్యులయు, తూర్పుగాంగులబయు సాహాయ్యముతో నీతఁడు వేంగీ సామ్రాజ్యమునఁ బట్టాభిషిక్తుఁడయ్యెను. పశ్చిమ చాళుక్యులతో సఖ్యతగా నుండుట రాజనీతిగా భావించి మొదటిసోమేశ్వరుని రెండవ కుమారుడైన యాటన విక్రమాదిత్యునికి తన కొమార్తె నిచ్చి వివాహముగా గావించెను. 1068 వఱకు మొదటిసోమేశ్వరుఁడు పశ్చిమ చాళుక్య సామ్రాజ్యమును బరిపాలించెను. తరువాత వాని

పెద్దకుమారుడు రెండవ సోమేశ్వరుడు భువనైకమల్లుడను బిరుదమును వహించి 1076 వఱకుఁ బరిపాలనముచేసెను. 1070 సంవత్సరమున రాజేంద్రచోడుడు (కులోత్తుంగుడు) అనుమకొండ విషయాధిపతియగు కాకతిప్రోలరాజు తన సైన్యాధ్యక్షుడయిన బమ్మ సేనానితోఁ దనకుఁ దోడ్పడఁ కాంచీనగరముపై దండయాత్రసాగింపుచుండ వీరరాజేంద్ర చక్రవర్తి మరణముఁ జెందినవార్త దెలియవచ్చెను. అసంఖ్యాకములగు సైన్యములతోఁ గులోత్తుంగుడు కాంచీనగరముపై దండెత్తిపోయెను. తనమామ వీరరాజేంద్రుని మరణవార్త విన్నతోడనే పశ్చిమ చాళుక్యుడనగు సామంత మండలేశ్వరుడుగానుండి నోలంబవాడి విషయమును బరిపాలించు నాటవవిక్రమాదిత్యుడు వీరరాజేంద్ర చక్రవర్తి పుత్రుడగు అధిరాజేంద్రుని చోడసామ్రాజ్యమునకుఁ బట్టాభిషిక్తుని గావించి మరణింపజేసెను. ఇది జరిగిన కొద్దికాలమునకే ప్రోలరాజు సైన్యాధ్యక్షుడయిన రేచర్ల బమ్మ సేనాని కాంచీనగరమును ముట్టడించి దుర్గకవాటములను బ్రద్దలుకొట్టి పురమునఁ బ్రవేశింపఁగానే పురములోని పౌరులెల్లరును చక్రవర్తిపై తిరుగఁబడి వాని సంహరించిరి. అప్పుడు పౌరులెల్లరు స్వాగతము నొసంగఁగాఁ గులోత్తుంగుడు సింహాసన మధిష్ఠించి రాజ్యమును గైవశముఁ జేసికొనియెను. రేచర్ల బమ్మ సేనాని కాంచీనగర కవాటములను దెఱపించి చోడచక్రవర్తి మానమును హతముగావించి తన ప్రభువైన కాకతివల్లభునకు వీరలక్ష్మిని వివాహమును గావించెనని పాలంపేట, పిల్లలమఱ్ఱి శాసనములలో వర్ణింపఁబడిన విషయ మా సందర్భముననే యెయుండునని నేనభిప్రాయపడుచున్నాను.

జైనమతవ్యాప్తి.

ఈ మొదటి కాకతి ప్రోలరాజు కాలమున నీదేశములో జైన మతము విశేషవ్యాప్తి కలిగి యున్నటులు గన్పట్టుచున్నది. పశ్చిమ చాళుక్యుల కాలమునందును, వారికిఁ బూర్వులయిన రాష్ట్రకూటుల కాలమునందును జైనమతమునకును రక్షణమును వ్యాప్తియు నుండెడివికాని వీరశైవ మతము మొలకెత్తిన తరువాత జైనమతావ లంబకులు పెక్కుండు శైవులగుచు నచ్చిరి. కొందఱు వీరశైవులే యైనారు. శైవవైష్ణవములు ప్రబలిన తరువాత నాంధ్రదేశమున జైనమతమునకు స్థానము లేకపోయినది. వేగిదేశమున రాజరాజ నరేంద్రుఁడు శైవమత పక్షాభిమాని యగుటచేత జైనమతమునకు రక్షణము పోయినది. రాజరాజ నరేంద్రుని రాజధానీ నగరమున ఋషభనాథ తీర్థుఁడను నొక సుప్రసిద్ధజైనయతి రాజమహేంద్ర వరమునుండి అనుమకొండ రాజధానికి వలసిపోయినవాఁడు సుప్రసిద్ధుఁడై యుండెనని యోరుగంటి కయభియ్యతు దెలుపు చున్నది. అట్టి ప్రసిద్ధ విద్వాంసుఁడు వేగీదేశమునకా కాలమున నాయకరత్నముగానున్న రాజమహేంద్ర నగరమువంటి నగరమును వీడి యోరుగంటికిఁ బోవుట పరమతస్థుల పెట్టు బాధలవలననేయని వేఱుగఁ జెప్పవలయునా ?

కాకతీయాంధ్రరాజ్యముగ చరిత్రము.

విదవ ప్రకరణము.

కాకతీరాజుల చరిత్రము.

పల్నాటివీరచరిత్రము.

మొదటి ప్రతాపరుద్రునకు సమకాలికులయిన పల్నాటివీరుల చరిత్రమును సంగ్రహముగా నీ ప్రకరణమున వివరింపబోవుచున్నాడను. పండ్రెండవ శతాబ్ది ప్రారంభమునఁ బల్నాడు పశ్చిమ చాళుక్యచక్రవర్తులకు సామంతులుగ నుండిన హైహయవంశజులయిన గళచుటిరాజులచేఁ బలిపాలింపఁబడుచుండెను.¹ బిరుదాంక రుద్రుడను నామాంతరముగల చాగిబేతరాజు పల్నాటికిఁ బ్రభునై భూలోకమల్లుడను పశ్చిమచాళుక్యచక్రవర్తికిఁ గప్పము గట్టుచుండె

1. పల్నాడునునది గుంటూరుజిల్లాలో నొకతాలూకా మైయున్నది. ఇయ్యది కృష్ణానదీ దక్షిణతీరమున సముద్రమునకు నించుమించుగా ౧౨౦ మైళ్లదూరములో నున్నది. ఈ సీమకు నుత్తరమునను బడమటకు ౭౫ మైళ్ళపొడవునఁ గృష్ణానది ప్రవహించుచున్నది. దీని దక్షిణభాగము కొండలచేతను దట్టములయిన యడవుల చేతను నావరింపఁబడి యున్నదిగాని తూర్పునఁ జిట్టడవులు మాత్రమే వ్యాపించి యున్నవి, దీనియొక్క వైశాల్యము ౧౦౫౦ చదరపుమైళ్ళుండును. వాగులేలు, చంద్రవంక, యనునదులు దీనిగుండఁ బ్రవహించుచున్నవి. ఈ భూప్రదేశము చరిత్ర కాలమునకుఁ బూర్వమునుండియుఁ బ్రఖ్యాతి వహించి యున్నది. ఇది మొదట నాగులకు నివాసభూమిగనుండి యాంధ్రభృత్యవంశపురాజుల పరిపాలమునఁ బల్లవులచే నాక్రమింపఁబడి పల్లవనాడని పేరుపొంది తరువాత పల్నాడనియు, పల్నాడనియు న్యవహరింపఁబడుచున్నది చరిత్రాంశముల నెఱుంగమి కొందఱాంధ్రకపులు పల్లనాడని గ్రంథస్థము గావించిరి. తక్కిన వ్యుత్పత్తులంతగాఁ బాటింపఁబనిలేదు.

నని మొదటిప్రకరణమునఁ జెప్పియున్నాడను. 1 ఇతఁడు కామనూరు గ్రామవాస్తవ్యుఁడు ఋగ్వేదపదపాఠియునగు నొక బ్రాహ్మణునిచే మాధవిపట్టణమునఁ బ్రతిష్ఠింపఁబడిన త్రిమూర్తి దేవాలయమునకు శా. శ. ౧౦౭౧ సౌమ్యసంవత్సరము (క్రీ. శ. ౧౧౨౯-౩౦) దాన శాసనమును వ్రాయించెను. ఇందుఁ జెప్పఁబడిన మాధవిపట్టణము గురివిందస్థలమనియు గురిజాల యనియు, జెప్పఁబడు చున్నది. పల్నాటిలోని మాచెర్ల గ్రామములోని చెన్నకేశవస్వామి దేవాలయములో నింకొక శాసనము పండ్రెండవశతాబ్ది ప్రారంభమునాఁటిది గలదు. పల్నాటికి రాజధానియగు మహాదేవితటాకము (మాచెర్ల)లో నొకానొక యాదిత్యునిచే నాదిత్యేశ్వర దేవాలయము నిర్మింపఁబడినది. చంద్రకులమునందు జనించిన కార్తవీర్యార్జునుని వంశమునందుఁ బుట్టిన చాగిబేతరాజు నలుగురు కుమారులలోను రెండవవాఁడగు వీరకామునికుమారుఁడు బేతరాజు దీనికి భూదానము చేసియుండెను. హైహయవంశజులయిన యీరాజులు పండ్రెండవశతాబ్ది ప్రారంభము నందుఁ బల్నాటికిఁ బ్రభువులై పరిపాలించుచున్న విషయము వాస్తవమని పై శాసనములంబట్టి స్పష్టమగుచున్నది. ఈ రాజులయొక్క చరిత్రమే పల్నాటి వీరచరిత్రమనుసేరఁ బెక్కండు తెలుఁగు కవులచే ద్విపదరూపమున వ్రాయఁబడి యాంధ్రదేశమునఁ బఠింపఁ బడుచున్నది. ఈ గ్రంథమున కనేక పాఠాంతరములు గలవు. 2 ఈ గ్రంథము లన్నిటిలో శ్రీ నాథకవి ప్రణీతమైనదని చెప్పఁబడు

1. ఆంధ్రులచరిత్రము రెండవభాగము మొదటి ప్రకరణము 14-15 పేజీలను చూడుడు.

2, పల్నాటి వీరచరిత్రమును శ్రీ నాథకవి, కొండయ, మల్లన, బలరామసెట్టి, ముదిగొండ వీరభద్రకవి, మొదలగువారు రచించియున్నారు. వీరిలో శ్రీనాథుని గ్రంథము ప్రాచీనము; ఈ శ్రీనాథుఁడు శృంగారనైషధాది మహాకావ్యములను రచించిన కవిసార్వభౌముఁడేయని చెప్పచున్నారుగాని, యీ గ్రంథములోని వ్యాకరణ దోషములను వీక్షించినప్పుడి గ్రంథ మామహాకవి విరచితము కాదేమోయని సందియము కలుగుచున్నది ముదిగొండ వీరభద్రకవి గ్రంథము క్రీ. శ. ౧౫౬౨ వ సంవత్సరమున రచింపఁబడినదిగావున సవీనము. ఇది పద్యకావ్యము. ఇది పాఠాంతర భేదము లనేకములు గలవు.

గ్రంథము మాత్రము ప్రాచీనమైనదిగఁ దోచుచున్నది. పాఠాంతర భేదములను విడిచి నేను గ్రహించిన కథాసారమును మాత్రమే యిందు వివరింపబోవు చున్నాడను. ఉత్తర హిందూస్థానమునఁ బాలమాచాపురియను పట్టణము గలదు. దానికి జంభనాపురమని నామాంతరము గలదు. ఆపట్టణమును గార్తవీర్యార్జునునకు నేడవ తరమువాడైన యనుగు రాజేలుచుండెను కార్తవీర్యార్జునుఁడు చేసిన పాపములు తన్ను బాధింపఁగా ననుగురాజు విదగ్ధులగు విప్ర వర్ష్యుల యాలోచనము గైకొని జీడినూనె గుడ్డలుధరించి తన సైన్య ముతోను, తన మంత్రులతోను, తన ధనముతోను, తన కుటుంబ ముతోను, తన కులదేవతలతోను, స్వరాష్ట్రమునువిడిచి పాప పరిహారార్థమై తీర్థయాత్రలు సేయఁగోరి నానాక్షేత్రంబుల కరుగుచు పుణ్యనదులలో మునుంగుచు నాంధ్రదేశమునకువచ్చి యమరావతి రేవునఁ గృష్ణానదిలో స్నానముచేయఁగా నల్లని జీడినూనె గుడ్డలు తెల్లనివాయెనఁట! ఇట్లు తెల్లనగునని బ్రాహ్మణోత్తములు చెప్పట వలననే యనుగురాజు స్వదేశమునువిడిచి యీదేశమునకు రాఁగలు గుట తటస్థమైనదఁట! ఈదేశమునకువచ్చి యనుగురాజు వెలనాటి రాజవంశములోఁ జేరిన యొకకన్యను వివాహముఁ జేసికొనియెనఁట! ఆమెపేరు మైలమదేవి. చంద్రాులు రాజధానిగ వేంగీదేశమును రాజప్రతినిధిగనురడి పరిపాలనముసేయు మైలమదేవి తండ్రి కూతుఁ నకుఁ బల్నాడరణముగా నొసంగినందున ననుగురాజు గురిజాల రాజధానిగఁ బల్నాటి కధిపతియై ప్రజాపరిపాలనము సేయుచుండెనఁట !

1. హైహయలు చేదిదేశమునుండి వచ్చినవారు. వీరిని గళచురిరాజులందురు. వీరు చేదిదేశమున మాత్రమేగాక చాళుక్యులకాలమునఁ గొంకణదేశమునందుండిరి. బుందేలుఖండములోనుండు కాలంజరుకోట హైహయలదే. పదునొకండవ శతాబ్దమున గజనీ మామూదును, పండ్రెండవ శతాబ్దప్రారంభమున మహమ్మదుగోరియు, వీరిపై దండెత్తివచ్చుటచేత నుత్తరముననున్న హైహయలు దక్షిణమునకు వచ్చిరి.

ఇతనికి రేచెర్ల బేతినాయనికొడుకు దొడ్డనాయఁడు మంత్రిగనుండెను. అనుగురాజునకు మైలమదేవి, వీరవిద్యాదేవి (విజ్జలదేవి,) భూరమాదేవియను మువ్వురుభార్యలు గలరు.1 వీరిలో మైలమదేవికి నలగామరాజును, వీరవిద్యాదేవికిఁ బెడమల్లదేవుఁడు, పినమల్లదేవుఁడు బాలమల్లదేవుఁడును, భూరమాదేవికిఁ గామరాజు, నరసింగరాజు, ఝట్టిరాజు, పెరుమాళ్ళరాజును జనించిరి. వెలనాటిరాజులు శూద్రులమని చెప్పుకొన్నవారు. కార్తవీర్యార్జునుని సంతతివారయిన హైహయులయిన గళచురిరాజులు క్షత్రియులమని చెప్పుకొన్నారు. ఇట్టి వివాహములా కాలమునం దనేకములు జరుగుచున్నందులకు దృష్టాంతము లనేకములు శాసనములలోఁ గానంబడుచున్నవి. చతుర్థాస్వయ సంభవులయిన వెలనాటి రాజులతోడి సంబంధముచేతనే హైహయరాజులనేకులు వేంగీదేశములో (గుంటూరు, కృష్ణా; గోదావరి మండలములలో) సామంతపదవులను వహించి పండ్రెండవశతాబ్ద ప్రారంభమునఁ బ్రసిద్ధిగాంచిరి. కృష్ణా, గోదావరీ మండలములలోఁ బరిపాలనము చేసిన కోనసీమరాజు లెల్లరును హైహయరాజులే యనియు పల్నాటి హైహయులును కోనసీమ హైహయులును చాళుక్యులు ఈ దేశమును జయించినప్పుడు వారితోఁగాని, గజనీమామూదు, మహమ్మదుగోరీల కాలములోఁగాని, యాంధ్రదేశమునకు వచ్చియుందురు. పల్నాటిలోని శాసనములలోఁ బేర్కొనంబడిన చాగిబేతరాజునకే యనుగు రాజును నామాంతరము గలదేమోయని సందేహముకలుగుచున్నది. అయినను గాకపోయినను శాసనములోని చాగిరాజకుటుంబములోనివారే యీయనుగురాజు మొదలగు వారని మనము నిస్సంశయముగా విశ్వసింపవచ్చును. అనుగు రాజునకు మొదట సంతా

1. మైలమదేవికి వీరవిద్యాదేవియను నామాంతరము గలదని ముదిగొండ వీరభద్రకవి యిరువురు భార్యలనే వక్కాణించెను.

నము లేకపోయినదట అంతట క్షత్రియుండైన అనుగురాజు తన మంత్రియైన దొడ్డనాయని పుత్రుడగు బాదన్నను బెంచుకొని యెనట! ¹

పెద్దనాయని బెంచుకొన్న తరువాతనే మూపురురాణుల యందును రాజునకు సంతానము గలుగుట సంభవించెను. రేచెర్ల దొడ్డనాయనికి శీలమ్మ యందు పెద్దనాయడు, బ్రహ్మనాయడు, సూరినీడు, పేరినీడు, మల్లినీడు, అను నేపురుపుత్తులు జనించి పంచపాండవులవలె బరాక్రమవంతులై తేజోధికులై యొప్పు చుండిరి. వారిలో బాదన్న గొప్పరాతు; బ్రహ్మనాయడు రాజ కార్యధురంధరుడును మహావీరుడునై యుండెను.

పెద్దనాయని కథ.

అనుగురాజు తనమంత్రియైన రేచెర్ల దొడ్డనాయని పుత్రుడగు పెద్దనాయని బెంచుకొని యాతనికి పివాహము జేయ నిశ్చయింపగా నాతనికి క్షత్రియులెవ్వరు గన్యక నీయకపోయినదట! అనుగురాజుచే దేశదేశంబులకు బంప బడిన దూతలిట్లు క్షత్రియులెవ్వరును శూద్రునకు గన్యక నిచ్చుట కొడంబడక పోవుటచేత విసిగి వేసారి తుదకు నాంధ్రదేశములోని చంద్రావలనకు విచ్చేసిరి. ¹ అచ్చట నొకబ్రాహ్మణుడనుగ్రహించి వారలకు నొక్క యుపాయము చెప్పెను. క్షత్రియుండైన కృష్ణగంధర్వుని కడకు బోయి పెద్దనదత్తిపుత్రుడని చెప్పక మాటలాడి యతనికూతురయిన ముక్తలవాంబ నిప్పించి వివాహకార్యము నెఱవేర్చుటచి తమని యాతడు చెప్పెను. ఆయుపాయ మనుకూలముగ నున్నదని

1. బాదన్నకే పెద్దన లేక పెద్దనాయడుని నామాంతరము గలదు, పెద్దన యనియే కొన్ని గ్రంథములందు వక్కాణింపబడెను.

భావించి దూతకృత్యమును నెరవేర్చెడి బ్రాహ్మణులు కంచెర్లనగర
మునఁ గృష్ణగంధర్వుని సందర్శించి దత్తస్వీకారము సంగతి నెత్త
కయే తమసందేశమును దెలిపిరి. అంతట కృష్ణగంధర్వుఁ డలుగు
రాజుతోడి బాంధవ్యమున కపరిమితానందమును బొంది పెద్దనకు
దన చిన్నకొమార్తె యయిన ముక్తలవాంబ నొసంగి వివాహముఁ
జేయుటకు సమ్మతించెను. పిమ్మట బ్రాహ్మణులు గురిజాల కేతెంచి
యాశుభవృత్తాంతము నంతయు నలుగురాజునకుఁ జెప్పి యాతని
వలన విశేష బహూమానములను బొందిరి. అటుపిమ్మట నలుగు
రాజు దైవజ్ఞులయిన పెద్దలవలనఁ నొకశుభముహూర్తమును విచా
రించి బంధుపరివారసమేతముగాఁ గంచెర్లకుఁ దరలిపోయి యాశుభ
ముహూర్తమునఁ బెద్దనకును ముక్తలవాంబకును వివాహమును గా
వించి పెద్దన నత్తవారింట విడిచి నిజరాజధానికి మరలి వచ్చిరి. అత్త
వారింట నున్నకాలమునఁ బెద్దన తనబావమఱఁదులతో వనవిహారా
ది కీర్తిదావినోదములఁ బ్రొద్దుపుచ్చుచుఁ దన యశ్వవిద్యానైపుణ్య
మును బరాక్రమమును జూపుచు వారలకుఁ దనపట్ల నసూయ జనిం
పఁజేయుకార్యములను జేయుచుండెను. ఇట్లుండ వారలకు నితండు
శూద్రుండనియు ననుగురాజు దత్తపుత్రుండనియుఁ దెలియవచ్చెను.
ఇయ్యది విన్నతోడనే వారలాగ్రహించి పెద్దనాయనిఁ జంపఁజూచిరి
కాని యెదుర్కొనుటకు సాహసింపఁజాలక యెట్లయిన నాతనిఁ బరి
మార్చు నుపాయ మాలోచింపుమని తండ్రిని బ్రోత్సహింప సాగిరి.
అతండును మాయోపాయంబున నాతని గడతేర్చి కులగౌరవమును
నిలుపకొనవలయునని యోజించెను. ఇంతవఱకు రాతుల ననేకులం
జంపి మదించి యప్రఖ్యాతి గాంచియుండిన గంధర్వాశ్వమును బహు
మానముఁ జేసిన నయ్యది నిందప్పక చంపుననియు, అంతటఁ నన
కొమార్తె ముక్తలవాంబ వానితో సహగమనముఁ జేయుననియు,

అంతటితో వారివలనఁ గలుగఁబోయెడు నగౌరవమంతయుఁ దొలంగుననియు నూహించి యతండాగుట్టము నల్లునకు బహుమానముఁ జేసెను. తానొకటితలంచిన దైవము వేటొకటి తలంచునను నట్లుగా నమ్మహాకార్యమువలనఁ బెద్దన చచ్చుటకు మాటుగా వారలెల్లరుఁ జచ్చుట సంభవించినది. పెద్దన స్వారిచేయుటయందుఁ గడిలేటిన రాతు గావున నతండాగుట్టము నెక్కినతోడనే యది వానియొక్క సామర్థ్యమును దెలిసికొని వానింగడ తేర్చుట యసాధ్యమని భావించి వశన రియై వాయువేగమునఁ బలువిడ సాగెను. అతనిరాక యెప్పటికిని గానరాకపోయినందున నాయశ్వమతనిం జంపియుండునని యెల్లవారును నిశ్చయించిరి. తనభర్త మరణమునకు మిక్కిలి దుఃఖించి ముక్తవాలంబ బ్రతుకునందాస విడిచి భర్తతో సహాగమనముఁ జేయఁ దలపోసిన తనయభీష్టమును తల్లిదండ్రులకు సహోదరులకునుఁ జెప్పి చితినిపేర్పించి యగ్నిని దాకొల్పి యందులోదుముక సంసిద్ధురాలయి యున్నసమయమునఁ బెద్దన యాయశ్వంబుతో వాయు వేగమునవచ్చి యామెను బట్టికొనిపోయి తనప్రక్క నుంచుకొని తన బావమఱఁదులతోడఁ బోరాడి వారలనెల్లర నుక్కడించి యాపట్టణమును నాశనము గావించి మహాపౌరుషమునుజూపి పిమ్మటఁ దన పుట్టినయింటికిఁబోయి తనతల్లిదండ్రులకును బంధుజనంబులకు నమితా నందమును గలుగఁజేసి హయారూఢ రేవంతుఁడను మహాబిరుదమును గాంచి పల్నాటివీరులలో సుప్రసిద్ధుఁడయ్యెను. వీరచరిత్రమునం దీతని చర్యలత్యద్భుతముగా నభివర్ణింపఁబడినవి.

నర్లకొండ దండయాత్ర.

తరువాత దొడ్డనాయఁడు మంత్రిగ ననుగురాజు ప్రజారంజకముగఁ బరిపాలనము సేయుచుండ నొకనాఁడు దానును తెప్పలినా

యుఁడు¹ అనువాఁడును, మృగయావినోదార్థము నరణ్యమునకుం జని నర్లకొండ సామీప్యమున బసచేసి యుండిరి. అక్కడ నొక వ్యవ సాయదారుఁడు కొన్నివిత్తనములనుదెచ్చి రాజునకు కానుకగా నర్పించెను. ప్రభువు వానిని స్వీకరించి యంతఃపురము నుండు రాణు లకుఁబంపెను. వారలింక నట్టివిత్తనములు గావలయునని కోరఁగాఁ దెప్పలినాయుఁడా రైతులపొలములను దోచి విత్తనములను సంగ్రహించి తెచ్చెను. అట్టివిత్తనములతో వారెల్లరును గురిజాలకువచ్చిరి. ఆవిత్తనములను గొల్లబోయిన పొలముకాపకు లెల్లరును తమ దుర వస్థనంతయు దమ యేలికకు విన్నవించుకొనిరి. అంతట నాయేలిక యాగ్రహాయత్తచిత్తుడై యరుగుభూపతకి భయంకరమైన సందేశ మును బంపెను. దొడ్డనాయఁడు తెప్పలినాయనితోడ నర్లకొండపై దండయాత్ర వెడలెను. ఈదండయాత్ర వీరచరిత్రమున నత్యద్భుత ముగా నభివర్ణింపఁబడినది. అప్పుడచ్చట నర్లకొండ ప్రభువునకును దొడ్డనాయనికిని భయంకరమైన యుద్ధము జరిగెను. ఆయుద్ధములో నర్లకొండనాయకుఁడు మృతినొందెను. వానిసైన్యము పలాయన మయ్యెను; నర్లకొండ శత్రువులకుఁజిక్కి దోచుకొనఁబడియెను. ఇట్లు దొడ్డనాయఁడు విజయముతో గురిజాలఁ బ్రవేశించెను.

నాయకురాలి వృత్తాంతము.

జిట్టగామాలపా డను నొక గ్రామమున చౌదరి రామరెడ్డి యను పేరుగల యొక బీదరైతు పొలములో బనిచేసి కొనుచుండఁగా నా సమీపమునం దున్న కంచెలో నొక యాడుశిశువు కాన్పించెను. ఆరైతు శిశువును గొనిపోయి పెంచుచుండెను. ఈశిశువు మాత్రమే గొక యాతని కాదినమున భూమిలోనుండి ధనముకూడ లభించెను.

అతఁ డా ధనముతో భాగ్యవంతుఁ డయ్యెను. అతఁడు ముప్పిరిగొన్న ప్రేమంబుతో నాశిశువునకు నాగమ్మ యని పేరుపెట్టి నిజపుత్రికనుం బోలెఁబెంచి పెద్దదానిగఁజేసెను. తరువాత గామిరెడ్డి యీమె నొక ధనికున కిచ్చి వివాహముం జేసెను కాని, యత్యంత శీఘ్రకాలము లోనే తండ్రియు భర్తయుఁ గూడ మృతినొందుట సంభవించి వారల యైశ్వర్య మంతయు నీమెకే సరిప్రాప్త మయ్యెను తన యైశ్వర్య బలముచేత నీమె దేశమున నొక ప్రముఖురాలుగ నుండి యాత్మశక్తి చేత నెట్లెట్లో యనుగురాజుయొక్క అనుగ్రహమును సంపాదించి నాయకురా లను బిరుదు నామమును వహించి ప్రఖ్యాతి గాంచెను. ఇట్లు తన నేర్పుచేత రాజును వశపఱచుకొని మంత్రాంగముచేసి యెట్లయిన నేమి యనుగురాజునకును దొడ్డనాయనికిని విరోధమును గల్పించెను. అంతట దొడ్డఁ డీమె దుర్మంత్రమువలన మంత్రపదవిని తన రెండవ కుమారుఁడైన బ్రహ్మనాయనికి విడిచిపెట్టి తాను దొలంగెను. బ్రహ్మనాయఁడు స్వప్రయోజన పరుఁడై తన ప్రభువైన యనుగురాజును జంపించెను. తరువాత దొడ్డనాయఁడును మరణము నొందెను.¹

నాయకురాలి దుస్తంత్రములు,

అనుగురాజు స్వర్గస్థు డైన వెనుక నలగామరాజు పట్టాభిషిక్తు డయ్యెను. ఒకనాఁడు నలగామరాజు స్వపరివారముతో వేటాడ నరణ్యమునకుఁ బోయి యందందుఁ బెక్కు మొకంబుల వేటాడి భరింపరాని సూర్యతపంబునకుఁ జిక్కి మిక్కిలి దప్పిగొని విశ్రమింపఁ దగిన తావును వెదకికొనుచు వచ్చుచుండెను. నాయకురాలు రాజామార్గమున వచ్చునని ముందుగానే తనబుద్ధిచే నూహించి

1. బ్రహ్మనాయఁడు తనతండ్రిని గూడ ననుగురాజుతో స్వర్గమున కనుగమింపజేసెనని చెప్పబడియె.

యామార్గమున నొక చల్లని ప్రదేశమునఁ జలువపందిరి వేయించి
 స్నానంబునకు నుష్ణోదకమును పానంబునకు 'శుద్ధ'దకమును సమకూ
 ర్పించి షడ్రోసోపేతమైన భోజనమున కనుకూలము లగు పదార్థము
 లను సిద్ధముచేయించి తన ప్రభువునకై యెదురుచూచుచుండెనట !
 నలగామరా జాప్రదేశమునకు విచ్చేసి నాయకురాలిచే నాహూతుఁ
 డై యచట నిలిచి యామెయొక్క యాతిథ్యమును సంతోషపూర్వ
 కముగాఁ గైకొనియెను. అతని కప్పు డా ప్రదేశమంతయు భూతల
 స్వర్గముగా నుండెను. అతఁడు సంతోషసాగరమునఁ దేలుచున్న
 సమయమును గనుపెట్టి నాయకురాలు ప్రభువునకు మాటుగాఁ
 దాను కొన్ని గడియలు ప్రభుత్వము చేయుట కనుగ్రహింపవలసిన
 దని వేడికొనఁగా నందుల కాతండు శంకింపక యల్లె యని వర
 మిచ్చెను. తరువాత వారలందఱును గురిజాలకు మరలివచ్చిరి.
 కొన్నిదినముల గడచినవెనుక నాయకురాలు వాగ్దానముప్రకారము
 ప్రభుత్వమును వశపఱుపవలసిన దని యడిగెను. అతఁ డట్లు
 కావించెను. అంతట నామె తనవరివారమున కుత్తరువిచ్చి గ్రామ
 ములను దోఁపించి విశేషధనమును దెప్పించి నలగామరాజు కాళ్ళ
 ముంగటఁ గ్రుమ్మరింపించి “మహాప్రభూ! సత్పరిపాలనము చేయఁ
 గోరినపక్షమున నిల్లే ప్రతిదినము ధనార్జనము చేయవలయు” నని
 హెచ్చరించుటయేగాక బ్రహ్మనాయఁడు విశ్వాసవిహీనుఁడును,
 మోసగాఁడు నై యున్నాడని యతనిపై కొండెములు చెప్పెను.
 అతఁడు దేశముయొక్క మైశ్వర్యము నంతయు జూఱఁగొన్నవాడని
 గూడ నిందింపసాగెను. ఈమెవలలోఁ జిక్కుకొని నలగామరాజు
 బ్రహ్మనాయనిపట్ల మనస్స్పర్ధను వహించెను. బ్రహ్మనాయఁడు ధన
 ము గోల్పోయినవారికి ధనము నొసంగి యాదరించుచు వారల
 మన్ననకుఁ బాత్రుం డగుచు నుండెను. ఏమయిన నేమి? నలగామ

రాజాదు లీమెచేతిలోని కీలుబొమ్మలై యెటుద్రిప్పిన నటు దిరుగు చుండిరి. ఎట్లయిన నేమి? సవతితల్లి బిడ్డలపై నలగామరాజునకుఁ గల ప్రేమ దొలఁగునటులఁ జేసెను. అంతటితో నూరకుండక వీరవిద్యా దేవిపుత్రులయిన మల్లదేవాదులను జంపింపఁ దివిరెను, దొడ్డనాయని భార్య యగు శీలమ్మ ఘోరమైన మరణముచుండి యాబాలురను దప్పించి గాపాడి వారలను బ్రహ్మనాయనివశము చేసెను. బ్రహ్మ నాయఁడు వీరలను దగ్గఱకుఁదీసి రాజ్యములోఁ గొంతభాగము నిప్పించి గురిజాల విడిచిపెట్టి మాచెర్ల యను పట్టణమును గట్టించి వారల నచ్చటికిఁ గొనిపోయి వారు బాలురై నందున వారలకు బదులుగా తానే పరిపాలనము సేయుచుండెను. మాచెర్లపట్టణము చంద్రవంక యను నొక యేటియొడ్డునఁ గట్టఁబడియున్నది.

బ్రహ్మనాయని సంతానము.

దొడ్డనాయనిపుత్త్రిలలోఁ బెద్దనాయఁడు కృష్ణగంధర్వుని కూతుఁరగు ముక్తలవాంబను పెండ్లాడె నని యిప్పటికే చెప్పి యున్నాను. బ్రహ్మనాయని భార్య ఐతాంబ. ఈమెకు ఈడమ్మ యను నామాంతరము గలదు. పేర్నిని భార్యగౌరమ్మ; సూర్నిని భార్య సీరమ్మ; మల్లినీనిభార్య మాచమ్మ. వీరిలో బ్రహ్మనాయని భార్య యగు నై తాంబకు మాత్రము సంతానము గలదు. ఐతాంబకు విష్ణువరప్రసాదమున బాలనాయఁడను పుత్త్రిఁడు మహాశూరుఁ డుద్భవించెను. మఱియు విష్ణుపుయొక్క యనుగ్రహముచేతనే “యొక బ్రాహ్మణయువతికి జనించినట్టి అనపోతరాజు; ఒక వెలమ, స్త్రీకి జనించినట్టి దోర్నీఁడు, ఒక చాకలి వనితకు జనించిన చందన్న ఒక కుమ్మర కొమ్మకుజనించిన తేర్కుఁడు, ఒక కంసాలి కలికికి జనించిన చందన్న, ఒకమంగలిభామకు జనించిన మంచన్న,” అను నార్గురు పుత్త్రిలు బాలనాయనికి నుగ్గుపాలగాఁటినుండి మిత్తులై యాతనికిఁ

దమ్ములవలె నుండి యట్లే వ్యవహరింపఁబడుచుండిరి. బాలనాయని జన్మనక్షత్రము మంచిది కాదని దైవజ్ఞులయిన బ్రాహ్మణులు చెప్పినందున బ్రహ్మనాయఁడు వానిని జంపఁ దన ప్రయసేవకుని కనమదాసను కన్నమనాయని నియోగించెనుగాని యతఁడట్లు వానిని జంపలేక బ్రహ్మనాయనితమ్ముఁడగు పేరినాయనివశము గావించెను.¹ అప్పటినుండియు బాలనాయనిఁ బేర్చిడు పెంచుచుండె నని చెప్పఁబడియెను. సై నిజెప్పిన వరప్రసాదజనితులైన యాఱ్ఱురు బిడ్డలను పేర్చినిగృహముననే పెరుఁగుచుండిరట!

బాలనాయని వివాహము.

కొన్ని సంవత్సరములు గడచిన వెనుక గండుకన్నమనాయఁ డనువాఁడు బ్రహ్మనాయనిసభలో గాతని కెదురుగఁ గూరుచుండి తనకొమార్తె మంచాల యను బాలికను దగ్గఱనుంచికొని యీమె నొక యుత్తమకులీనుఁడైన యశావననంతునకు వివాహముచేయ నభిలాష కలదని పలుకఁగా ఆలకించి పేరినీఁడు తనయింటఁ బెరుఁగుచున్న బ్రహ్మనాయనిపుత్తుని రప్పించి తనప్రక్కఁ గూరుచుండఁబెట్టుకొని యాతనికిచ్చి వివాహము చేయవలసినదని కన్నమనాయనితోఁ బలికెను. బ్రహ్మనాయఁడు తనకుమారుఁడైన బాలనాయని గుర్తించి యతఁ డెట్లుమరల బ్రదికెనని యాశ్చర్యపడసాగెను. కనమదాసు జరిగినవృత్తాంతమును వెల్లడించెను.

బ్రహ్మనాయఁడు మూఢభక్తియు, మూఢవిశ్వాసములు గల వాఁడు గావున దుష్టనక్షత్రమున జనించిన కుమారుఁడు బ్రతికియుండిన నేమికిడు వాటిల్లునో యని బెంగగొని మనస్సును స్థిరపఱుచు

1. ఇతఁడు మాలవాఁడైన తెప్పలినాయనికి పెమ్మసానికిని బ్రహ్మనాయని వరమునఁ బుట్టినవాఁడు.

కొనలేక బంధువులు, మిత్రులు. పరివారజనంబులు, సభ్యులు మొదలగువారందఱు గుండియ లవియునట్లు మరల తన కుమారుని వధ్య శిలపై వధింపవలసినదని తన ప్రియభృత్యుడగు కనమదాసునకు త్తరువు గావించెను. అతఁడు ప్రభువునాఁజ్ఞ శిరమునఁదాల్చి బాలుని వధ్యస్థానమునకుఁ గొంపోయి చూపరులెల్ల హాహాకారములు సేయుచుండ బైరవఖడ్గముతో బాలనాయని శిరమున నొక్కదెబ్బ తీసెనటగాని యేమి మాహాత్యముచేతనో యాఖడ్గము ముక్కలై చెక్కలై పొడుమై క్రిందఁబడెను. బాలచంద్రుని శిరము నిర్భేద్యమై నొవ్వక యుండెనట! అంతట బాలనాయఁడు బ్రహ్మనాయని సభకు దేబడియెను. సభాసదులు బాలనాయని ప్రాణములను రక్షింపఁ బార్థించిరి. బ్రహ్మనాయఁడు వారల పార్థనల మన్నించి తుదకుఁ బుత్రుని స్వకుటుంబములోఁ జేర్చుకొనియెను అటుపిమ్మటఁ దన కొడుకునకు మంచాలమ్మను ఇచ్చి పెండ్లిచేయుమని కన్నమనాయని అడిగెను. అతఁడు దురాశాపీడితుడై విశేషధన మీయవలసినదని కోరెనట! అందులకు బ్రహ్మనాయఁ డంగీకరించి యమిత సువర్ణమును గానుకగా నంపించి క్రమముగా నొక్క శుభముహూర్తమున బాలనాయనికిని మంచాలమ్మకును మిక్కిలి వైభవముతో వివాహమును గావించెను.

నాయకురాలి మాత్సర్యము.

బ్రహ్మనాయని వైభవమునంతయుఁ జారులవలనఁ దెలిసికొని వారివిభవాభివృద్ధి తనప్రభువు పరిపాలనమునకు భంగము కలిగించునని మాత్సర్యమును బూని నాయకురాలు మాచెర్లపట్టణమును దోచుకొనిరండని గడెకారులయిన దోపిడికాండ్రును, నాగరికములేని చెంచులు కోయలు మొదలగు నడవిజనంబులను బంపెను కాని

మహావీరుడైన మాలకనమదాసు వారల నెదుర్కొని పోరాడి యోడించి వారల వీపుపై ఇసుకబస్తాలను గట్టించి పశువులను దోలు కొనివచ్చినట్లుగా వారిని వెంబడించినచ్చి గురిజాలఁ బ్రవేశించెను. నాయకురాలు స్వయముగా బయలు వెడలివచ్చి కనుమదాసు గానా విధములయిన దుర్భాషలను బలికెను. అందుపై మహాగ్రుడ్డ కనమ దాసు నాయకురాలిని జంప నుద్యుక్తుడై పైబడ నామె తప్పించు కొని పాటిపోయి సురక్షితముగా సంతఃపురముఁ బ్రవేశించెను. ఇంతలో బ్రహ్మనాయఁడు తన ప్రియభృత్యుడైన కనమనీడు గానరా నందున దిగులుఁజెంది తనప్రభువయిన నలగామరాజును దర్శింపవల యునన్న మిషతో గురిజాలకు బైలుదేటి వచ్చెను. నలగామరాజు, సరసింగభూపతి మొదలగు ప్రభువర్గమంతయు నాతని మిక్కిలి గౌర వముతో నాదరించిరి. అయినను నాయకురాలు అతనిని జంప నుపా యములు వెదకుచుండెను.

అతఁడు వచ్చుమార్గమున నగాధమైన గొయ్యిత్రవ్వించి కనఁ బడకుండఁ బైన గసవుచేఁ గప్పించి మన్నుచల్లెను. ఆహారముతో విషముగూడఁ బెట్టించెను. ఎన్ని యపకృతులు గావించినను బ్రహ్మ నాయఁడు బ్రతికియుండెను.

కోడి పందెములు.

విందులారగించిన తరువాత ప్రభువు నాతని యతిథియు వెలు పలికి వచ్చినప్పుడు నాయకురాలు కోడిపందెము లాడించుచుండుట వీక్షింపసాగిరి. అప్పుడు నాయకురాలు గెలిచిన కోడిని రాజుకోడి యనియును, ఓడిపోయినకోడి బ్రహ్మనాయనికోడి యనియును హెచ్చ రించుచు వచ్చెను. బ్రహ్మనాయఁడు దీనిని విని నాయకురాలి వర్త నమును నిందింపఁ జొచ్చెను. ఇట్టి నాయకురాలి వర్తనము వారని

మనస్స్పర్థను గలిగింప బ్రహ్మనాయఁడు పగసాధింపఁ బూనెను. ఓడిన యొకకోడి బ్రహ్మనాయఁడని పిలువంబడినతోడనే మరల జవ సత్త్వములనుబొంది నాయకురాలను బిరుదును వహించిన కోడిని మాత్రమేగాక యెదిరించినవానినెల్ల జయించుచు వచ్చెను. దీని నంతయును జూచి నాయకురాలు సహింపఁజాలక కోపావేశ పరవశురాలయి తనతోఁ గోడిపందెము వేయవలసినదని కయ్యమునకుఁ గాలు త్రవ్వెను. అందుల కత డంగీకరింపఁగా గోళ్ళపోరాటమునకై సర్వ సన్నాహములు చేసి ఇరుపక్షముల కోడిపుంజులను యుద్ధమునకు సంసిద్ధములు గావింపఁబడియెను.

ఎవ్వరికోళ్లు ఓడిపోవునో వారు పట్టణమును రాజ్యమును విడిచి కృష్ణదాఁటి వలసపోయి యేఁడు సంవత్సరముల వఱకుఁ బ్రవాసమున నుండి యనంతరము రావలసి యుండు నన్న ప్రతిజ్ఞాపత్రముపై నిరుపక్షముల వాటను చేవ్రాళ్ళు చేసిరి. బ్రహ్మనాయనిమిత్రుడైన బాలగోపన్న నాయ డు మధ్యవర్తిగా నంగీకరింపఁ బడియెను.¹ అందఱు కత్యాశ్చర్యకరముగా బ్రహ్మనాయని కోడి నాయకురాలి పేరుగల పుంజులనెల్ల నొక్కొక్క దానిని నేలంగూల్చి మడియు నటులఁ గొట్టుచుండెను. ఆపరాభవమును నాయకురాలు భరింపఁ జాలక మాయోపాయమున మఱియొక పుంజుచే బ్రహ్మనాయని పుంజును జంపించెను. ఇంక బ్రహ్మనాయనికి పుంజులు లేకపోయెను. దీని నంతయు వీక్షించుచున్న మధ్యవర్తియైన బాలగోపన్న మహోదగ్గుడై లేచి యొక్కడే నాయకురాలి సైన్యముపైఁ బడి ఘోర యుద్ధముచేసి నాశనము గావించెను. ఇతఁడు మువ్వలభీమన్నచేఁ జంపఁబడఁగాఁ గనమనీఁడు వీని శిరమును గొనిపోయి బ్రహ్మనాయని ముందటఁ బెట్టి ననియు, అతఁడు మంత్రప్రభావముచేత నాతనిఁ

1. బాలగోపన్ననాయ డు గొల్లవాఁడు.

బునర్జీవుని గావించి మాచెర్లపట్టణమును బరిపాలింప నియోగించి మలిదేవరాజాదులతో సంబంధసపరివారముగా సమయదీక్షనుబూని పట్టణమును విడిచిపెట్టి బయలుదేటి యేలేశ్వరముకడఁ గృష్ణనుదాటి యరణ్యమున సంచరించుచు నచట మందాడి యను పట్టణమును నిర్మింపించి, లంకన్న సేనాపతిగ నందు నివసించుచుండె ననియు, చెప్పఁబడియెను.

కనమనాయని యుక్తము.

ఇట్లు బ్రహ్మనాయఁడు సమయబద్ధుడై దేశమువిడిచి ప్రవాసముపోయినను బ్రహ్మనాయఁడు బ్రదికియున్నంత వఱకుఁ దనకును దనప్రభువునకును క్షేమము కలుగదని నిరంతరమును దలపోయుచుండునది గావున నాయకురా లెట్లు ప్రతీకారము చింతింపర యూరకుండఁగలదు? అప్పుడు బ్రహ్మనాయఁడు మందాడిలో సుకక్షితముగా విశేషప్రాభవముతో వఱలుచున్నాడని విని యోర్వఁజాలక యడవిచెంచులను గిరాతకులను రప్పించి బ్రహ్మనాయని పశువుల మందలను దూరముగాఁ దఱిమి చెదరఁగొట్టి రావలసినదని యుత్తరపు చేసి పంపించెను. అప్పు డా చెంచులును గిరాతకులును విశేష సైన్యములతో మందాడిపై దండెత్తి వచ్చి నాయకురాలి యాజ్ఞప్రకారము బసులమందలను జెదరఁగొట్టి యల్లరులుగావింప బ్రహ్మనాయని సేనాపతి యైన లంకన్నకును వారలకును భీమసంగ్రామంబు జరిగెను. ఆయుధములో లంకన్న వీరస్వర్గమును జూఱఁగొని యెనుగాని, బ్రహ్మనాయని పాద సేవకుఁడును మాలయు విష్ణుభక్తుఁడునైన కన్నమనాయఁడు శత్రుసైన్యముల నెదుర్కొని భయంకరముగాఁ బోరాడి నాయకురాలి సైన్యములను మందాడినుండి పాటి పోవునట్లుగాఁ దఱిమితఱిమి గొట్టెను. అటుపిమ్మట బ్రహ్మనాయఁ

డాప్రదేశమున నుండిన దనకు డేమము గలుగదని యూహించి కృష్ణదాటి దక్షిణముగాఁ బోవలయునని నిశ్చయించెను.

బ్రహ్మనాయఁడు శ్రీశైలమునకుఁ బోవుట.

ఆప్రకారము బ్రహ్మనాయఁడు సబంధు పరివారముగా రాచ బిడ్డలను వెంటనిడుకొని మండాదిని విడిచిపెట్టి బయలువెడలి దొమ్మర్ల రేవుకిడఁ గృష్ణానదిని దాటి మహాప్రసిద్ధ శివక్షేత్రమగు శ్రీశైలమునకుఁబోయి శ్రీమల్లికార్జున స్వామిని సందర్శించి యర్చనాదికృత్యముల నెఱవేర్చి యచటి రాజయిన మాకరాజునకుఁ దన చరిత్రము నంతయు వినిపించి తన ఖడ్గమును గుదువబెట్టుకొని కోటిసువర్ణముల నప్పుగా నీయవలసిన దని యడిగెను. అతండందుల కంగీకరింపక ౨౩ గ్రామములను గుత్తకు నిచ్చెనట! అంతట బ్రహ్మనాయఁడు త్రిపురాంతక డేత్రమునకుఁ బోయి కొంతకాల మక్కడ నివసించియుండి మార్కాపురమున “చెన్నారాయని” పేరను విష్ణాలయము నొకదాని నిర్మింపించి యటుపిమ్మట వీరమేడపి యను పట్టణమునకుఁ బోయి యచట నివసించుచుండెను. ఇచ్చట నుండఁగానే యేడు సంవత్సరముల గడువు గడచెను. అప్పుడు బ్రహ్మనాయఁడు బంధు పుత్ర మిత్ర కళత్రాది జనంబులతో విచారిించి నలగామరాజు కడకు రాయబారమును బంప నిశ్చయించెను.

రాచమల్లుని రాయబారము.

రాచమల్లుడను బిరుదమును వహించిన అలరాజు కళ్యాణ పురాధీశ్వరుడైన వీరసోముని మనుమఁడు. పెదమల్లదేవుని బావ

1 ఆ గ్రామము లన్నియు కండనోలిమండలములో మార్కాపురము తాలూకాలోఁ దూర్పుభాగమున నున్నవి దానిలో మార్కాపురము, దూపాడు చేపలసుడుగు, కోలవలము, అంబసముద్రము, గణపవరము, త్రిపురాంతకము మేడపి ముఖ్యమైనవిగాఁ జెప్పఁబడియెను.

మఱది యైనకొమ్మ రాజపుత్రుడు. పల్నాటిప్రభువైన నలగామ రాజున కల్లుడు. ఈతనిభార్యపేగు రత్నాలపేరమ్మ. అలరాచ మల్లు నకును పెద్దనాయనికిని వివాదము తటస్థింపఁగా బ్రహ్మనాయఁడు మధ్యవర్తియై తగవుదీర్చెనుగాని, వారలకుంగల మనస్స్వర్థలు విడిచిపోలేదు. నాయకురాలికడకు రాయబారము పంపుట యపాయ కరమైనదిగావున నీతని బంపుట యుచితమని సోదరులకుఁ దోచినది. వైష్ణవభక్తాగ్రేసరుఁ డైన బ్రహ్మనాయఁడు రాచమల్లునకుఁ బ్రాణా పాయము కలుగకుండఁ దులసిపే రిచ్చెను. ఈరాయబార మలరాజు తలదండ్రుల కెంతమాత్రము నిష్టము లేదు. ఏలన రాచమల్లుఁడును వానితల్లిదండ్రులును వీరశైవులు. రాచమల్లు తల్లిదండ్రుల నొప్పించి రాయబారమునుబూని గురిజాలకు బయలు వెడలెను. తరువాత బ్రహ్మనాయఁడు దురాలోచనముచేసి తులసిమాలికను మాయో పాయముచేఁ గొనిరమ్మని కుమారుఁ డైన బాలనాయని వానివెనుకఁ బంపెను. బాలనాయఁడు మార్గములో రాచమల్లుని గలిసికొని యొక కాలువను దాటుటకై వానితోఁ బందెమువేసికొనియెను. రాచ మల్లుని గుట్టము కాలువను దాటలేక యందులో దిగఁబడియెను.

బాలనాయఁ డెక్కివచ్చిన గొడ్డెపొట్టేలు కాలువను దాట గలిగెను. పందెముప్రకారము రాచమల్లుఁడు తన మొడలోని తులసి మాల మొదలయిన యాభరణముల నిచ్చివేసెను. పిమ్మట అలరాజు గురిజాలను సురక్షితముగాఁ బ్రవేశించి మామగారిచే నర్హసత్కారము లనుభూంది తన రాయబారమును నిండుపేరోలగమున నాతనికి విన్న వించెను. మల్లదేవులకు వారిభాగము నిచ్చి ప్రవాసమునకుఁబోయిన రాచవీరులు స్వదేశమునకు వచ్చుట కుత్తరువీయవలసినదని పార్థిం చెను. అందులకు నలగామరాజు సమ్మతింపక పరుషోక్తులాడెను. అతఁ డాగ్రహమును జెగిది యచ్చోట నుండనొల్లక చెరగుడిపాడునకు

వచ్చెను. అచ్చటఁ గనమదాసును గలిసికొని తనకార్యము నెఱవేర్చుకొని గాని బ్రహ్మనాయనికడకుఁ బోనని ప్రతిజ్ఞ చేసెను. ఇంతలో నాయకురాలొక బ్రాహ్మణునకు విశేషధనము నొసంగి వానిచే రాచమల్లునకు విషము పెట్టించి చంపించెను. వానిభార్య పేరమ్మ, తన తండ్రియైన నలగామరాజును దూషించి దుఃఖించుచు భర్తతో సహగమనము చేసెను. అంతట నిరుపక్షములవారును ఘోరావహామును సలుపుటకు సర్వప్రయత్నములను జేయుచుండిరి. వీరులు కొందఱు బ్రహ్మనాయని ప్రక్కను నిలిచి ప్రాణము లున్నంత దనుక నాతనికై పోరాడెద మని ప్రతిజ్ఞావాక్యములు పలికిరి.

బ్రహ్మనాయఁడు యుద్ధమునకు వెడలుట.

బ్రహ్మనాయఁడు యుద్ధముచేయుటయే విధిక్యత మైన ధర. మని నిశ్చయించినవాఁ డగుటచేత బాలమల్లదేవుని వీరమేడపికిఁ బట్టముగట్టి తన పుత్రుడైన బాలచంద్రుని సచివకార్యమునందు నియోగించి కరణకార్యం బనపోతన కిచ్చి మాడచి యను వీరవనితను రాణివాసమునకు రక్షకురాలినిగఁ జేసి తన పక్షమును బూనివచ్చిన వీరనాయకులతో నొక్క శుభముహూర్తమున దాడివెడలెను. బ్రహ్మనాయని దండయాత్రాప్రారంభము వీరచరిత్రమున నిట్లభివర్ణింపఁబడియెను.

“ బ్రహ్మాన్న గదలెను బాయని వేడ్కఁ

బట్టిరిగొడుగులు పాలకినెత్తి

సూర్యాతపంబు పై సోకనియట్ల

పాలకీలను నిరుపార్శ్వంబులందు

నందంబుఁబట్టి రరిగెలజోళ్ళు

వింజామరంబులు వెలయఁగా నెమలి

కుంచెలవారును గూడివీవంగ

నాయఁడు రాజులు ననుముతోఁ జనఁగ
 ముందుండమాయీలు మురజసంఘంబు
 బూరలు భేరీలు పోటుధారలును
 గాహశవంకిణి కాలికొమ్ములును
 శంఖసమూహంబు సన్నాయిజోళ్ళు
 మురళీచయంబును ముఖవీణ వితతి
 నరగలు తప్పెటల్ నయమైన డోళ్ళు
 తమ్మటమ్ములు నెంచఁదగు వీరణములు
 ఘనమైనరుంజలు కనకతప్పెటలు
 చేగంటలును మఱి చిఱుగంటచయము
 ఘనమైన మ్రోతచే గగనంబు గప్పఁ
 గుంభిని వణకంగఁ గులగిడులెల్లఁ
 బ్రతిమ్రోతలీయంగ భావ ముప్పొంగ
 నావాలవారును నాణెమువారు
 కొండవిందులవారు గోవిందువారు
 ముతసానివారును ముయ్యూరువారు
 నర్మాలవారును నాయనివారు
 పైడిచుక్కల పాలపగ్తి వారలును
 బలుమూరివారును బొలెమువారు
 రేవనూళ్లవారు రేచెర్లవారు
 నట్లూరిముట్లూరి యాఖ్యలవారు
 చెవులవారును మఱి చిల్లరవారు
 గురిమైన నాయకుల్ గూడియేతేర
 గండువా రేగురు గదిసినవేడ్కఁ
 జనిరి బిరుదులతో స్నాహస మధర

నొప్పుగా నిందలు నుఱవైన బంట్లు
 ఘోటకంబులు మేటికుంజరావళులు
 నుత్సాహమున హుటాహుటి నడువంగ
 బట్టువారలుమించి బహువిధంబులను
 బిరుదుపద్యంబులు పెళ్ళుగాఁ జదున
 నుద్దండమాఝీలు నొనర నిర్వంక
 భైరవఖడ్గముల్ పట్టుకరాఁగ
 శీలమ్మతనయుని సింహవిక్రముఁడు
 కరమర్థి కనుకులకన్నమ నడిచె
 సకలవీరచయంబు సంతతోత్సాహ
 పౌరుషంబులుమీఱ బ్రహ్మ క్షిప్తియె
 “మముఁజూడు నాయఁడా మాలావుకొలఁది
 మముఁజూడు బ్రహ్మాన్న మాశౌర్యపటిమ
 సింధురంబులమీఁదఁ జెన్నుగాఁ దుమికి
 కుంభస్థలంబులు కుంగఁజేసెదము
 కొదమసింగంబులఁ గూలఁద్రోచెదము
 గండభేరుండాల ఖండింతు మలుక
 వాయువుఁబోసీక వడినాపఁగలము
 జాతనేదునిబట్టి చమిరివైచెదము
 ఘనసముద్రముఁ జొచ్చి కలఁగఁ జేసెదము
 కుంభినిఁగాళ్ళతోఁ గుంగఁ దన్నెదము
 కులగిరులైనను గొట్టివైచెదము
 గురిజాలనేలెడు కువలయేశ్వరునిఁ
 గొలపగకై పట్టి కొవ్వణఁగించి
 చలమున విడువక చంపఁగా గలము”

అని పెక్కుపంతంబులాడుచు నడునఁ
జూచినవారలు చోద్యంబుగాఁగఁ
బటువిక్రమాశ్వులు పల్నాటివీర
వరులంచుఁ బొగడుచు వర్ణించి పలుక
మలిదేన భూపతిమృతి బ్రహ్మాన్న
కంపింప భూస్థలి కదలి రావేళ”

ఇట్లు బ్రహ్మగాయఁడు విశేష సైన్యములతో బయలు వెడలి
కార్యము పూడికలనికి వచ్చుమాఱుచునఁ ద్రిపురాంతకమున దండు
విడిసి యచ్చటి త్రిపురాంతకేశ్వరుని సందర్శించి యచ్చోటనుండి
మరల బయలుదేలి కార్యము పూడికి దక్షిణమున నాటుమైశ్యదూర
ముననున్న మేళ్యవాగుఁ జేరెను. అచ్చట నివసించియుండి కార్యము
పూడి రణరంగమును బరీక్షించుటకై బ్రహ్మగాయఁడు తన ప్రియ
సేవకుండును మాలయు నగు కనుకులకన్నమనాయని నాయర్థరా
త్రంబునఁ బంపెను. అతండును తన ప్రభువునాజ్ఞ శిరమునఁ దాల్చి
బయలుదేరిన విధమిక్రింది తెఱంగున వీరచరిత్రమున వర్ణింపఁ
బడినది :—

“కరమున గుఱ్ఱికడియముల్ మెఱయ
నేతైనపిడిఘంట నెమలిసోగలును
నల్లనిధట్టిని నయమొప్ప గట్టి
యర్ధనారీర్ఘుల్లకాదులు నమర
ఘోరభైరవగద కోరమీసములు
నెగుభుజంబులుమించు నెఱజేరుగుడ్లు
ఘనమైనదేహంబు కాలిపెండెరము
వెర్వైన భీకరవేషంబుతోడఁ
గదలెఁ గన్నమనీఁడు కదనభూమికిని”

ఇట్లు కన్నమనాయఁడు కార్యముపూడి రణరంగమునకుఁ బోయి యచ్చటనున్న యొక యెఱుకలసానివలన నచ్చటివిశేషం బులనెల్ల గారసివచ్చి బ్రహ్మనాయనికి నివేదింపఁగా నతండు సంఘోషించి నిజసైన్యములతో నక్కడ నుండి బయలుదేటి కార్యముపూడి ప్రవేశించి యుద్ధమున కాయత్తపడుచున్న వీరనాయకుల వేగము వలదని వారించుచుండెను.

నలగాముఁడును యుద్ధసన్నద్ధుఁ డగుట.

అచట గురిజాలలో నలగామరాజు సయితము నాయకురాలి ప్రేరణవలన బ్రహ్మనాయనితో యుద్ధముచేయ నిశ్చయించి యుద్ధ వార్తను నానాదేశరాజులకుఁ దెలియఁజేసి వారల సాహాయ్యమును బడయుటకై ప్రయత్నించెను. ఇంతలో బ్రహ్మనాయనియొద్దనుండి యొకబట్టువాఁడు రాయబారమును బూని నలగామరాజు సభకువచ్చి యతనిచే సర్వసత్కారములను గాంచి మలిదేనరాజాదులు కార్యము పూడికి దాడివెడలి వచ్చియున్నారని తెలిపి సంధికార్యమునుగూర్చి యిట్లుపలికెను.

“రాజాధిరాజ విరాజితకీర్తి

రాజవేశ్యావిట ప్రాభవప్రకట

గండరగండాంక ఘనదానచతుర

ధైర్యనిర్జిత మేరుధరణిధరేంద్ర

శౌర్యవిక్రమకళా సంపూర్ణచంద్ర

భాస్కరసమతేజ ఫౌగగుణాఘ్య

మానదుర్యోధన మైలమసుతుఁడ

అనుగుభూపతిపుత్ర యంచితగాత్ర

వీరకామనరేంద్ర విభవదేవేంద్ర

* * * *

పగ వృద్ధిబొందించు భ్రష్టులే కాని
యడగించునేర్పరు లవనిలో లేరు

* . * * *

పోరుమంచిదికాదు భూమినెక్కడను
బాడొను దేశంబు పగ మించెనేని
ప్రజలెల్ల నశియించి పాటిపోవుదురు
బండ్లారమునకును బైకంబు లేదు
రాజునయందుచే రహించెడియుండుఁ
జేజీతగాండ్రెల్లఁ జెలఁగి కోపించి
యీగలజీతంబు లిమ్మందు రపుడు
పతిబంటుమేరలు పరిహరమాను
బంపినఁబనిసేయఁ బ్రాలునూలుదురు
తెలిసినశాత్రువుల్ ధీరతతోడ
భూమినిగొనుటకు బుద్ధిసెట్టుదురు
పగవారివార్తలు పరికింపలేరు
మేకొనిమీలోన మీరుపోరాడఁ
జూచెడువానికిఁ జులకన యశాను
(కోరిశాత్రువులు మీగుట్టెఱుంగుదురు)
పలువలు మిముఁజేటి పగఁజావనీక
చెప్పుచునుందురు చెనటివాక్యముల
నైకమత్యముచెడు నద్దానితోడఁ
జెడునుబలంబును జెడునుభాగ్యంబుఁ
జెడునుయశంబును జెడునుశౌర్యంబుఁ
జెడునురాజ్యమ్మును చెడ్డపిమ్మటను
దేశంబు పరస్పరాధీనమా సుమ్ము ”

అని భట్టుమూర్తి సంధివాక్యములను బలుకఁగా నలగామ రాజు వానిని దృఢీకరించి సంధి పొసంగనేరదనియును, బ్రదుకఁ దలంచినయెడల బాలరాజును దిన్నఁగాఁ దోడ్కొని మరలిపోమ్మని యును, అట్లు పోకయుండిన రణభూమికి బలిగ నర్పింతుననియును, బ్రహ్మనాయనికిఁ జెప్పి బుద్ధి గఱపవలసినదనియును బలికెను.

అంతట భట్టుమూర్తి యాగ్రహమునఁబొంది నలగాముని దూలనాడి బ్రహ్మనాయని ప్రతాపాదుల నభినర్ణించి భయపెట్టజూచె నుగాని నాయకురాలు వానిచూటలను దృఢీకరించి “నీవెంత, నీబల మెంత, బట్టువాఁడవుగాన బ్రతికిపోతివి, పోపోమ్ము” అని గంభీర వాక్యములు పలికి దూతను వచ్చిసదారిని బంపివై చెను. అటుపిమ్మట నలగామరాజును నాయకురాలును మంతనముచేసి యుభయపక్షముల లోసి బలముల తారతమ్యమును విచారించి తమకు సాహాయ్యము చేయవలసినదిగా నానాదేశరాజులకును లేఖలను బంపించిరి. నాయ కురాలు నిజబలంబులను యుద్ధమునకై సన్నద్ధపఱచి నలగామునకుఁ బ్రోత్సాహముం గలిగించుచుండెను. నలగాముఁడును వీరపురుషోచిత ములైన కర్మముల నెల్ల నాచరించి గజారోహణం బొనర్చి నిజసై న్యంబులతోడ బయలుదేఱి కార్యముపూడికి వచ్చెను. మహారాజు లనేకు లసంఖ్యాకములయిన సైన్యంబులతోడవచ్చి యుద్ధభూమిని నల గామరాజును గలిసికొన్నట్లుగా వీరచరిత్రమున మిక్కిలి యతిశయో క్తులతోఁ గూడిన వర్ణనములతోఁ జెప్పఁబడియెను. ప్రతాపరుద్రుఁడు వేయియశ్వంబుల నంపెనని మాత్రము చెప్పఁబడినదిగాని యాతండు యుద్ధభూమికి వచ్చినట్లు చెప్పఁబడి యుండలేదు. అచ్చట వీరనాయ కులు యుద్ధమున కౌజ్జయిమ్మని బ్రహ్మనాయని తొందఱపఱుపసాగిరి కాని నీతివాక్యములచే నాతండు వారల వారిండుచుండెను.

బాలనాయని కథ.

ఇట్లుభయ పక్షములవారును గార్యముపూడికిఁ జనుదెంచి యుద్ధసన్నద్ధులై యుండఁగా నచ్చట వీరమేడపిలో బ్రహ్మనాయని పుత్రుడైన బాలనాయఁడు తోడిబాలురతోఁగూడి తల్లియైతాంబ వారించినను వినక పోయి బొంగరము లాడుచుండఁ జూడవచ్చిన యమ్మలక్కలలోఁ గోమటియన్నమ్మ మీగాలికి బాలునిబొంగరము దాకి యామె మూర్ఛిల్లి పడిపోయెనట ! పిమ్మట జుట్టును మూఁగిన యవతులు శైత్యోపచారములు సేయఁగాఁ గొంతవడికిఁ దెలివి గాంచి యాకోమటియన్నమ్మ పోతుసింగమువలెఁ బొగరెక్కియున్నా పుగాన యుద్ధభూమిలో నున్నమీయయ్యలను గలిసికొన్నచోఁ గండ కావర ముడిగెడు నని వానిని దిట్టి శపించెనట ! ఆపలుకులు చెవిఁ బడ్డతోడనే యొక్క నిమిషమైన నచ్చట నిలువనొల్లక యామెను మన్నింపవేడి వెంటనే తల్లియొద్దకుఁ బఱుగిడిపోయి యుద్ధసమాచార ములు దెలుపవలసినదని యడిగెను. ఆమెవలన సకలసంగతులను దెలిసికొని తానుగూడ సమరస్థలికిఁ బోయి తండ్రులకుఁ దోడ్పడి స్వధర్మమును నెఱవేర్చుకొనుట కనుజ్ఞయిమ్మని తల్లిని బ్రార్థించెను. ఆమె తనయుని సాహసంబున కచ్చెరువందుచు బాలురకు యుద్ధము వలదనియు, యుద్ధముల వలనఁగలిగెడి యవర్థముల నెన్నింటినో బోధించియు, నామార్గమునుండి వాని చిత్తమును మరలింప నెంత యో ప్రయత్నించెనుగాని వాని మనంబు మరల కుండెను. అప్పు డాతఁడు వీరధర్మప్రభావంబు తల్లికి నీవిధముగా బోధించెను.

“ కార్యమపురమందు ఘనపరాక్రమతఁ

దండ్రిలునిలుచుండి దండుసేయంగ

నేనిటనుండుట నీతియే తల్లి ?

యుగదునంటకునీకు నొప్పునా మనసు

నీవెఱుంగనిధర్మ మేవెఱుంగుదునె
 ప్రాకృతభామలపగిదిఁ బల్కెదవు
 వెఱ్ఱతనంబేల వీరునిసతికె
 గాయ మనిత్యంబు కల్మిహుళక్కి
 జలబుద్ధుదవిధంబు క్షణభంగురములు
 షట్చక్రవర్తులు సకలభూపతులు
 చనిరి బ్రహ్మేంద్రాదిసర్వదేవతలు
 భూతంబులైదును బాలియుచు నుండు
 శౌర్యసత్కిర్తులు సమయ వెన్నటికి
 సకలపురాణముల్ సద్ధర్మకథలు
 నీతిశాస్త్రంబులు నీవెఱుంగుదువు
 పౌరుషాధకతచే బ్రదుకుట లెస్స
 జననమరణములు జనులకు నిక్క
 మాలయంబున నున్న నడవిలో నున్నఁ
 దప్పకదార్కొనుఁ దధ్యంబుగాను
 బుణ్యలోకంబును బొందుమార్గముల
 వినిపింతునేదల్లి విశదంబుగాను
 సజ్జనసంగతి సంసారమెడల
 గురువుబోధించిన గుటిమీదమనసు
 నిలిపిమరణమొందు నిశ్చలుఁ డొకఁడు
 ప్రాజ్యసామ్రాజ్యసంరక్షణమందు
 ఘనరణమ్మునతొమ్ము గాయాలనొంద
 మనసుచలింపక మరణంబు నొందు
 శౌర్యపరాక్రమసంపన్నుఁ డొకఁడు
 వీరలిద్దఱులెస్స వినువీధి కేఁగి

యాదిత్యమండలం బరుదారఁ జించి
పోయి పుణ్యంబుల భూమిఁజెందుదురు
మొదటికార్యముఁబూను ముఖ్యత లేదు
శౌర్యంబుచే మాకు సంపాద్య మగును ”

ఇట్లు వీరధర్మమును బోధించుటఁ జూచి తన కుమారుఁ డింక
యుద్ధమునకుఁ బోయి మరణము నొందఁగలవాఁడని నిశ్చయించి
బెగ్గడిల్లుచు నెట్టెట్టి నీతులనో బోధించి యెట్టులయిన వానిచిత్తంబు
మరలింపఁజూచెను. వాఁడు వినకుండుటఁజూచి తల్లి “ నాయనా !
నాహితవచనంబులు నీచెవి నాటకున్నవి; పోయినవాఁడవు పోవు
చునే యున్నావు గానఁ బోవునపుడు నీభార్య మాంచాలను జూచి
మఱిపొమ్ము ” అని యనుజ్ఞ నిచ్చెను. అట్లే యని బాలుఁడు తన
యాఱుగురు సోదరులతో బయలుదేటి మార్గమధ్యమునఁ దన యుం
పుడుకత్తె యైన సబ్బాయి యను వేశ్యయొక్క గృహంబునకుఁబోయి
యామెతో సరససల్లాసములాడి యుద్ధవార్తను దెలిపి యామెకు
విశేష బహుమానము లొసంగె నని వీరచరిత్రము నడుమ నభివర్ణిం
పఁబడియున్నది.1 అనపోతు బాలనాయని ప్రవర్తనమును దెగడుచు
వేశ్యావృత్తినిగూడ నీక్రింది విధమున నిందించెను.

“కామాంధకారంబు కన్నులదట్టి
క్రింది మీదెఱుఁగక కేరుచున్నావు
కలధనమెల్ల బోగముదాని కిచ్చి
చేసితిపాపంబు చెడ్డ వెచ్చంబు
నిహపరదూరపు టీ నడకేమి

1. ఏమి హేతువు చేతనో వీరచరిత్రము నడుమ శృంగారభూయిష్ట మైన
వేశ్యాకథనమును జొప్పించి పదునాలుగేండ్ల బాలునకు వేశ్యాసంపర్కమును గలి
గించుట కవికల్పన మని యూహింపవలయును: లేదా బాలనాయకుఁడు పదునాలు
గేండ్లవాడుకాఁడని యూహింపవలయును.

సబ్బాయినైఁ బ్రేమ సర్వనాశంబు
 సోలిదానికి మ్రొక్కి సొమ్మెల్లనిచ్చి
 యిందఱ నడిగిన నేమి లాభంబు
 వారకాంతల రీతి వర్ణింపరాదు
 బిడ్డలకొనఁగక ప్రియురాలి కీక
 చీమలుగూర్చిన చెలువునఁగూర్చి
 ధనవంతులగు వారిధనమెల్లఁ దోచి
 ముంజికాండనుజేసి మురిపెమడంప
 వ్యభులై విటవృత్తి వసుమతి మీఁదఁ
 బోయిరి బ్రతికెడు పొందిక లేక
 యుర్విపై వేశ్యల కోలి యిచ్చుటలు
 వినలేదు కనలేదు వేడబం బిద్ది”

అని యిట్లు తన బ్రాహ్మణసోదరుడైన యనపోతరాజు చీవా
 ట్లుపెట్టి మందలింపఁగా సిగ్గుచేఁ దలవించి ప్రత్యుత్తర మీయక
 తన యాభరణముల నెల్లను దీసి బీదలకు భిక్షకులకు, బ్రాహ్మణులకు,
 భట్టులకు, దానముచేసి తన పూమగారయిన గండుకన్నమ నాయని
 యింటికిఁగెను. రాకరాక చాలకాలమునకు వచ్చిన యల్లుని నత్త
 వారు పరమసంతోషభావముతోఁ బూజించిరి. అతండును గొన్ని
 దినంబులు తన వచ్చిన కార్యమును మఱచి మదనవ్యాపార పరతం
 త్రుడై యంతఃపురంబును విడువక నిజసఖ్యయైన మాంచాలతోఁ
 గ్రీడించుచుండెను. అపుడు పత్నివతయు, సుగుణవతియు, సుందరియు
 నగునిట్టి భార్యను విడిచి, వేశ్యతోఁ గాలముఁ బుచ్చుచున్నందులకుఁ
 బశ్చాత్తాపమునుబొంది తన్నుఁ దాను దూఱుకొనసాగెను. ఇట్లు త
 వారియింట బాలచంద్రుడు మాంచాలతోడి వినోదంబులఁ బ్రోద్దులు
 పుచ్చుచుండ నొకనాఁడు మాంచాల తనభర్తతా వచ్చినపని మఱచి
 యున్నవాడని యెంచి యిట్లనియె.

“నాతోఁ బెనంగిన నయమేమి లేదు
కడువడిఁగలనికేఁ గదలుఁడి మీరు
కులవైరముందీర్చు గురుసాహసుండు
పరికించి చూడ నెవ్వరు మీరుదక్క”

ఇట్లు వచ్చిన కార్యమును దమ్మును మఱచి బాలనాయఁడు
పిటికిపందయై స్త్రీలోలుఁడై యంతఃపురంబునఁ గ్రీడించుచున్నవాఁడని
యాతని తమ్ములాఱ్ఱురును మిక్కిలి రోషించి ఘనకాద్రభావంబు
తోడఁ గత్తులు దూసి వెడలిన కోపాగ్నిచే మాతెరుంగక కేరునట్టి
మదగజంబులరీతి గండువారింటి ముంగల నిలిచి నగరు తల్లడమంద
భీకరంబుగానార్చి పెడబొబ్బలిడిరి. అప్పుడతఁడాగ్రహముతోఁ గటారి
వెటికి తమ్ములపై నుఱికె. అంతవారు బాలనాయఁడు తమ్మపైఁగవియ
లజ్జాకరంబులగు పోటుమాటలచే నొప్పించి సిగ్గుపడునటులఁ జేసిరి.

అప్పుడు బాలనాయఁడు తన తప్పును గ్రహించి యంతఃపురం
బునకుఁ జని తనచేతి కటారిని భార్యచేతి కీయఁగా నామె నవ్వుచు
భర్తను జూచి

“రతిరాజ సౌందర్య రణరంగధీర
కమల బాంధవ తేజ కరుణాలవాల
వినతాత్మజుని లావు వెసనీకుఁ గలుగు
సామీరిసమ్మమైన సాహసం బబ్బుఁ
గృష్ణుని కెనయైనకీర్తి ఘటిల్లు
రవికాంతయుతుఁడవై రంజిల్లుచుండి
యలరాజు పగఁదీర్చు మనుజులతోడఁ
బటులర విక్రమ ప్రాధీమ మెఱయ
శ్రీగిరిలింగంబు చెన్న కేశవుఁడు

వరము లొసంగఁగ వత్తిల్లఁ గలదు
శాత్రున విజయము సమసూతు మీకు
నీమామునము వడినిచ్చును జయము
కలియుగంబున మీకు ఘనపూజ లమడు”

అని పోరానాథుని ఆశీర్వాదించి యాకటానిని మరల నొసంగ
నాతండు దానింగైకొని యచటనుండి గడల నిజగృహంబునకుం జని
తల్లికింజెప్పి యామెచే నాశీర్వాదములం బడిసి మాయచే ననపోత
రాజును వీరమేడపికిఁ బంపి తక్కిన సోదరు లాద్దురతోడను రణభూ
మికి బయన పయ్యెను. ఇచ్చటఁ గార్యమపూజితో నాయకురాలు
యుద్ధము జరుగకుండ నెట్లయిన సంధిగావింపఁ బ్రయత్నించు
చుండెను.

కోటకేరరాజు రాయబారము.

ఒకనాఁడు నలగాము కొల్వులో నాయకురాలు గూరుచుండి
చింతపల్లిరెడ్డి, మాడుగుల వీరారెడ్డి, కొండ అన్నమరాజు, కోట
కేరరాజు మొదలగు నా పవర్ణమును రప్పించి సమభావమును
పహించి,

“బాహుపరాక్రమప్రపాదపు లయిన
వీరులు రాజులు వెలయు శోభిల్లు
కొల్వులోనికిఁ బోయి కూరిమి మీఱ
సమరంబు గాకుండ సంధియానట్లు
మాటాడి యటమీఁద మాచెర్ల భాగ
మెలుకొమ్మని చెప్పుడింకొక మాట
నాయనవద్దకు నరసింగుఁ దెచ్చి

కులవైర మడఁతుము కోరి మీరంద
 లొక్కటికమ్మని యొప్పించి రండు
 మగిడి పోవలయును మనదేశమునకు”

అని చెప్పి సంధికార్యము నెఱవేర్పఁబంపించెను. కేతరాజు
 మొదలగు రాయబారులు పెదమలిదేవ మహీపతి కొల్లునకు వచ్చి
 యొండొరుల క్షేమసమాచారములఁ దెల్పుకొన్న తరువాత నల
 గామరాజుచే మన్ననగాంచిన విమ్మట కేతరాజు బ్రహ్మగాయని
 నిట్లని హెచ్చరించెను.

“విననయ్య గాయఁడ విన్నపం బొకటి
 అతివివేకులు మీర లఖిలరాజ్యముల
 మీదృశు లయినట్టి మేటివిక్రములు
 నీతిమంతులు లేడు నిశ్చయం చిదియ
 గొంతుగోయఁగ మీరు కొరినయట్టి
 నరసింగరాజును నయమునఁ దెచ్చి
 యిచ్చెద గామిఁడ నేమైన లెస్స
 నరవిరక్షించిన సంహరించినను
 భారంబు మీపైనఁ బాదుకయుండు
 మునుపటి రీతిని ముదమొప్ప మీరు
 మాచెల్లభాగంబు పుక్కుప నేలి
 సంరక్షణము సేయు జనముల నెల్ల
 నుభయరాజులు మీర లొక్కఁడైయున్న
 మావంటివారికి మానసం బలరు
 నఖిలాధిపతులు మీయాజ్ఞ సేయుదురు
 మీరెఱింగిననీతి మేమెఱుంగుదుమె
 ఉభయసంసానంబు లొక్కటినూకు

ననుఁగు రాజేంద్రుఁడు హరపురి కేఁగు
 సమయంబును బుత్రచయమును దెచ్చి
 మీకు సమర్పించి మేను త్యజించె
 దర్వాత నిర్వాహదశయెల్ల నీది
 యొకయిల్లు రెండుగ నొప్పనొనర్చి
 తడ్డుమాటాడెనే యెపుడెవ్వరైన
 మతిచెడి యీలోన మనసులు గలఁగ
 నిందుచే బగహెచ్చె నీర్వ్య జనించె
 గోడిపోరాడుట కూడదటంచు
 నిచ్చతోఁ జెప్పిన నెవ్వరు వినిరి?
 గురిజాలపురికినిఁ గోడిపోరాడ
 నెవ్వరు వచ్చిరి యిదియేమి మాయ
 ఐనట్టి కార్యంబు లన్నియు నీకు
 దెలిసియే యున్నవి తేటతెల్లముగఁ
 గతజలంబుల కడ్డుగట్టిన రీతి
 జరిగిన దానికిఁ జర్చలేమిటికి
 నావలీవలివారి నరసి రక్షింప
 భారంబు నీయది బ్రహ్మనాయఁడ!
 కౌరవతతినెల్లఁ గదనంబునందుఁ
 గూకటివేళ్ళతోఁ గూల్చి యామీఁద
 బహుళార్తి నడవులపాలైరి గాక
 పాండవు లేమేలుపడసిరి చెపుమ?
 చేరి మీరొకనరసింగుని కొఱకు
 సకలభూపతులను సమయంగఁ జేసి
 పాడైన రాజ్యంబు పైనఁబెట్టికొని

చివరకు ఫలమేమి చెందంగఁ గలరు?
 పొందిక గలహంపు బుద్ధులు మాని
 సవతిపుత్తులకిప్పు సంధి యొనర్చి
 యనుకూలమున నుంట నర్హంబుమీకు
 నరయ నింతియకార్య మనుగురాజాన
 నీయాన మేమింక నిల్వ మిచ్చటను”

అనియిట్లు ధరణికోట విభుఁడు భీమరాజపుత్తుఁడైన యీరెం
 డవ కేతరాజు సామవాక్యముల కిష్టపడక బ్రహ్మనాయని సైన్యము
 లోని వీరనాయకులు వీరలను జంప దురాలోచనము చేయఁగా
 వారలను వారించి బ్రహ్మనాయని మఱియు గన్నమనాయఁడు,
 కొమ్మరాజు, వారలవాక్యములను బూర్వపక్షము జేసి వీరనాయ
 కులను బ్రహ్మనాయని సంధికార్యమునకు సమ్మతించు నటులఁ
 జేసెను.1

బాలనాయఁడు కార్యముపూడి ప్రవేశించుట.

అక్కడ బాలనాయఁడు నలగొండ శిఖరమునుండి కార్యము
 పూడి రణరంగంబు నవలోకించి దోర్నీని రప్పించి యాతని కాయు
 ద్ధభూమిని జూపింప నాతఁడంతయుం గలయఁజూచి యాయాదిశల
 నున్న శత్రుసేనాధిపతుల నీక్రిందివిధమున బాలనాయనికి దెలిపెను.

“నరనాథుఁడైనట్టి నలగామరాజు

గొల్లెనచుట్టును గూడికాపాడు

సేనాధిపతులను జెప్పెద వినుము

పడమటిదిక్కునఁ బౌజుల బ్రహ్మ

కోటకేతరాజు క్రీ. శ. ౧౧౫౨ సంవత్సరమున ధరణికోటకుఁ బాలకుఁ డగు
 టకుఁ శూర్యమే తండ్రికాలముననే యీరాయపౌరము నడపినాఁడు.

సంకోజిగణపతి సరవితూర్పునను
నాయకురాల దక్షిణంపుదిక్కునను
దంటలై యుండిరి దక్షత మెఱయ
నందెలరాముండు నానెమలిపురి
ముమ్మడిరెడ్డియు మొనతీర్చినట్టి
పొందుగలను నేలు భూరివిక్రముడు
వీరమ ల్లను నట్టి విఖ్యాతుఁడొకఁడు
నుత్తర భాగాన నుండిరి వేడ్క
నిందఱనెల్లను హెచ్చరించుచును
దిరుగుచు నరసింగధీవరుఁ డుండె
విక్రమసింహంబు వీరకామేంద్రుఁ
డబ్బంగి సేనతో నచ్చట విడిసె.”

అంతట బాలనాయఁడు నలగొండ వదలి సోదరులతో
బయలుదేటి పోయి కార్యముపూడి కరిగి సభలోఁ బ్రవేశించి రాజ
దర్శనమునకు మార్గమిమ్మని సభాస్థారులఁ ద్రోచుకొని రాజుసమ్ము
ఖమునకుఁ బోయి మ్రొక్కెను. ఇతనిరాక యెవ్వరికిని సంతోషము
గలిగింపలేదు. రాజు భయముచేఁ బెడమొగము పెట్టెను. అప్పుడు
కొల్వులోఁ గూర్చుండిన బ్రహ్మనాయని ప్రియశిష్యుండగు మాల
కన్నమనాయఁడు బాలుని తుందుడుకుదనమును నిందించి తృణీక
రించి పలికెను. బాలనాయఁడు సంధికార్యమున కొప్పుకొన్నగుదులకు
మలిదేవ భు పతిని సమ్ముఖింబున దూషింప నారంభించెను. బాల
నాయఁడు తనమామయైన గండుకన్నమనాయనితోడఁ గొంతనడి
చర్చించి యోధులకు రోషము వచ్చు మాటలాడి యుద్ధమునకుఁ
బురికొల్పి సాగెను. బాలనాయఁడు తనభార్య చెప్పినమాట విశ్వ
సించి తనతో యుద్ధభూమికి రానీయక శత్రువులతోఁ బోరాడి క్షీరి
గడింపనీయక మిషపెట్టి వీరమేడపికిఁ బంపి మోసము చేసెనని

దుఃఖించి అనపోతరాజు ప్రాణత్యాగము చేసిన సమాచారమును మాడచియను యువతివచ్చి దెలుపఁగా బాలనాయఁడు మిక్కిలి చింతించి మహాఁగ్రుడ్డ లేచి తానొక్కఁడు పోయి శత్రువుల మార్కొని పోరాడి విజయంబుగాఁతు నని ప్రతిజ్ఞ చేసెను. బ్రహ్మ నాయఁడు తనకుమారుని పౌరుషవిక్రమాదులకు మెచ్చుకొని యుద్ధమును జేయుటకు సమ్మతించి తనకడకు వచ్చిన రాయబారులను మరలఁ బంపివైచెను. అటుపిమ్మట యుద్ధము ప్రారంభమయ్యెను.

బాలచంద్ర నరసింహుల యుద్ధము.

మొట్టమొదట బాలనాయఁడు తనతండ్రినలన రణనీతి నుపదేశమునొంది బ్రహ్మనాయనికి నమస్కృతులు గావించి రణభేరు లధికమై మోగించుండఁగాఁ జంద్రాయుధము నొసలుండి తీసి జలిపించి యుగ్రుడ్డ నిజసైన్యసమేతుడై శత్రుసైన్యముల నెదుర్కొన బయలుదేఱెను. ఇట్లు బయలుదేరిన బాలచంద్రుని సైన్యమును నరసింహభూపతి సైన్యములు మార్కొనియెను. అప్పుడు బాలనాయని ధాకకు నిలువంజాలక నరసింహుని సైన్యంబులు బలాయనంబులగుచుండ నరసింగరాజు నిలువంబడి పాటిపోవుట వీరధర్మంబు గాదని ధైర్యవాక్యములం బలికి హెచ్చరించి పాటిపోవు బంటులకు పౌరుష మెక్కించి మరల్చుకొని శత్రుసైన్యంబుల పయింబడిన నుభయపక్షలములవారికిని సంకుల సమరంబయ్యెను. అప్పుడెదురుగ నొక్క శూరవరుఁడు వెల్లనైన భద్రగజమునెక్కిరాఁగ నతండ్రి నరసింహుఁడని భ్రమించి బాలనాయఁడు సింగపుఁ గొదమమాడ్కి వానిపై దుమికి మదగజముయొక్క ఘనమైన మస్తకంబును ఖండించి ధర్మపైనిగూల్చి మొలనున్న కటారితో వీరవరుని వక్షస్థలంబునుబొడిచి వ్రక్కలుచేసి తమకంబుంచి వానితలఁ దెగవేసి తన చేతఁబట్టుకొని తండ్రికడకు విచ్చేసి యిదే నరసింహుని శిరంబని

యతని ముంగటం బడవైచెను. అంతట నయ్యది నరసింహుని శిరముకాదని బ్రహ్మనాయఁడు చెప్పఁగా సిగ్గుపడి మరల సమరభూమికిఁ జనుదెంచి యెప్పటియట్ల దలంపడి నరసింహభూపతితోడ ఘోరమైన యుద్ధముఁజేసెను. ఆయుద్ధమునందు నిక్కముగా బాలనాయఁడు నరసింగుని సామంతరాగోలచే వక్షంబునం బొడువఁగా నతండు మత్తగజంబుపైఁ గూలెను.

నరసింహుని తలగోయుట.

అంతట బాలనాయఁడు పశ్చాత్తప్తుడై మిక్కిలి దుఃఖించి నరసింహుని చెయ్యములం దలపోసి తనవలన దోషమేమియు లేదని వక్కాణించుచుఁ గత్తితోఁ దలగోసి యద్దానిం గైకొని బ్రహ్మనాయని సభకుఁ బోయెను. బాలనాయఁడు చేసిన వీరకృత్యమున కద్భుతంబంది నరసింహుని మరణమున కెల్లవాగును మిక్కిలి దుఃఖించిరి. తుదకు బ్రహ్మనాయఁడు సహితము బాలనాయని నిందించెను.

బ్రహ్మనాయని దోషము లెన్నుట.

అందులకు సహింపఁజాలక బాలనాయఁడు తండ్రిచేసిన దుష్కార్యముల నెన్ని యీక్రింది రీతిని దూషించెను.

“వెడవెడయేడ్పులు వేగచాలింపు
కొల్వులో మామను కొమ్మభూపతికి
నలరాజు పగకయి యప్పగించితివి
నీస్వభావం బింక నేవివరింతుఁ
బోఁగొట్టితివి కోడిపోరున భూమి
నిను నమ్మివచ్చిన నీమేనమఱిది

ప్రాణంబు గొన్నట్టి పాపాత్మకుడవు
చెలుపుచూడఁగఁ బంపఁ జెవులగాయనను
జటులకర్మండవై చంపించితీవు
ఘనువేంకజోదును గలనికిఁ బంపి
మందలోఁ జంపితి మాయ యొనర్చి
యిటునంటి నీచేష్ట తెన్నివర్ణింతు”

ఇట్లు తండ్రిచేసిన దుష్కృత్యములను దూషించినఁ దండ్రియు
“విమతులకు వెన్నిచ్చి వచ్చిన నీవంటి వీరుడను గాను” అని
యుల్లంబు నోనాడఁ బలికెను. అపలుకు చెవులకు శూలమైనాట
నచట నిల్వంజాలక బాలనాయఁ డహంకార గరిమచేఁ గదనభూమికి
వచ్చి శత్రుసైన్యముల మార్కొని సోదరులతోఁ గూడ మృతి
నొందెను.

మలిదేవరాజుల మరణము.

తమసోదరుడైన సరసింహభూపతి మరణమును విన్నతోడనే
బాలమలిదేవరాజులు గుండె లడలి చచ్చిరని చెప్పఁబడినదిగాని
యదియే నిక్కమైన యెడల వారలు మాయోపాయముచేఁ జంపఁ
బడియుందురు. వీరలకు రక్షకుఁడుగ నుండిన మాలకన్నమనాయఁడు
వారలు మరణము నొందినతోడనే సైన్యములోనికి మరలివచ్చె నని
చెప్పఁబడియుండుటచేత నతఁడే వారలఁ జంపియుండునని సందే
హింపవలసి వచ్చుచున్నది.

మూడవ యుద్ధము.

బాలనాయఁడు మొదలగు మహావీరు లందఱు సంగ్రామ
స్థలంబునం బడుటకు సంతోషించి నాయకురాలు బ్రహ్మనాయని

సమస్తసైన్యముల నాశనము చేయవచ్చునని తలంచి నూత్నసైన్యమును గొంత మరల బ్రహ్మనాయనిపైకిఁ బంపెను. ఈయుద్ధమునందు కొమ్మరాజు పెద్దనాయఁడు నాయకురాలి సైన్యముల నోడించిరి గాని, యుద్ధములోఁ గొమ్మరాజు ప్రాణంబుల విడిచెను.

నాయకురాలి యుద్ధము.

ఈకడసారియుద్ధమున బ్రహ్మనాయనిని కిరుపోటిగా రాజ్యతంత్రము నడపినట్టి మహాసమర్థురాలును, మగబిరుదుగట్టి యశ్వా రూఢియై యుద్ధావసానము వఱకు నించుకయుఁ జలింపక బ్రహ్మనాయనితోఁ బోర సమకట్టిన నిరుపమాన శూరురాలును అగు నాయకురాలు తన సైన్యమున కంతకుఁ దానే యధ్యక్షురాలుగ నేర్పడి నాలుగుభాగములు గావించి నాలుగు ప్రక్కల శత్రువుల మార్కొనుటకై నిలిపియుంచెను. బ్రహ్మనాయని పక్షమున రేచెర్ల పేరినీడు, గండుకన్నమనాయఁడు సుంకరదామనాయఁడు, మాలకన్నమనాయఁడు, అను నల్వరు సేనాధిపతులును నాయకురాలి నాలుగుభాగములను మార్కొని యతిభయంకరమైన యుద్ధముఁ జేసిరి. పేరినీడు శత్రుసైన్యము నోడించెనుగాని నన్నగండ్లకడ మరణము నొందెను. మాలకన్నమనాయని నల్వరు సోదరులు చింతలపల్లి కడ యుద్ధములోఁ జచ్చిరి. ఉభయపక్షములందును వీరనాయకు లనేకులు వీరస్వర్గమును జూరిగొనిరి. తుదకు బ్రహ్మనాయని ప్రియశిష్యుఁడగు మాలకన్నమనాయనితోడి పోరాటమున నాయకురా లపజయమును బొందుటయేగాక వానిచేతికిఁ జిక్కెను. అంతట కన్నమనాయఁడు నాయకురాలిని కాళ్ళుసేతులు బంధించి బ్రహ్మనాయని కకుఁ గొనివచ్చెను.

యుద్ధ సమాప్తి.

నాయకురాలు బ్రహ్మనాయనిచే జిక్కినతరువాత చేయునది లేక నలగామరాజు బ్రహ్మనాయని శరణు సొచ్చెను. బ్రహ్మనాయఁడు దయార్ద్రహృదయుడై వీరనాయకు లెల్లరు మరణము గాంచి నందువలన గల్గిన వైరాగ్యముచేత క్షమించి నాయకురాలికి బంధ విముక్తి గావించి నలగామరాజును బునరభిషిక్తునిఁ గావించి కీర్తి గాంచెను.

బ్రహ్మనాయఁడు సంఘసంస్కర్త.

వెలమకులంబున జన్మముగాంచిన రేచెర్ల బ్రహ్మనాయఁడు శ్రీరామానుజులచే బోధింపఁబడిన శ్రీవైష్ణవమతమును స్వీకరించి తన్మతాభి నివేశపరవశుడై యామతమును పల్నాటిలో వ్యాపింపఁ జేసి ప్రసిద్ధుడయ్యెను. ఇతఁడు కులభేదమును బాటింపక యగ్రవర్ణములవారిని యుద్రవర్ణములవారిని గూడ వైష్ణవులను గావించి తనతోడఁ గలుపుకొని సహపంక్తి భోజనములను గావించినట్లుగా వీరచరిత్రమునఁ బలుతావులఁ బేర్కొనంబడియెను. ఈకాలమున నంత్యజులనియుఁ బంచములనియుఁ బెద్దకొలము పొరనియుఁ జెప్పఁ బడునట్టి మూలలకు సయిత మా కాలమున వైష్ణవమతమును బోధించి దాసులనుగఁ జేసికొని సభలలో శౌరవించుటయేగాక వారలకు తనతోడి సపంక్తి భోజనమునుగూడఁ గలుగఁ జేసెను. బ్రహ్మనాయఁడు మాలయైన తెప్పలీనాయనికిని పెమ్మసానికిని బుట్టిన కన్నమనాయని వైష్ణవునిగఁజేసి శ్యేషపుత్రునిభాతిఁ బెంచుకొన్నట్లుగ వీరచరిత్రమునఁ జెప్పఁబడినది. కార్యముపూడి రణరంగమును పరీక్షించుటకై బ్రహ్మనాయనిచే బంపబడిన కన్నమనాయఁ డచ్చటి యెఱుకుల సానితో,

“మాలలకునుబుట్టి మాలనైపోక
విష్ణుపాదముఁబట్టి విశ్వంబు లోనఁ
దెప్పలినాయఁడు తెఱవ యైనట్టి
యంబుజలోచనఁ పెమ్మసానికీని
శ్రీమించు మాచెర్ల చెన్నుని మేనఁ
బెంపొందెడు తులసి పెదవనమాల
వరమునగన్నట్టి వరపుణ్యసుతుఁడఁ
గన్నమనాపేరు గమలాక్షి వినవె”

అని తన యుదంతమును జెప్పకొనియున్నాఁడు. కారెము
పూడియందు మలిదేవభూపతి బ్రహ్మనాయఁడు మొదలగు వారు
కోటకేతరాజు మొదలగు రాయబారులతో సంధికార్యమునుగూర్చి
ప్రసంగించు సభలోఁ గన్నమనాయఁడు మొదలగు గోసంగులు
కూర్చుండి యుండఁగా వీరమేడపినుండి వచ్చి బాలనాయఁడు సభా
స్తారులను ద్రోచుకొని రాజు సమ్మతిమునకుఁ బోవునపుడు మాల
కన్నమనాయఁ డడ్డుపడి వానితోఁ గొంత ప్రసంగముఁ జేసెను.
అప్పుడు,

“బ్రహ్మనాయఁడు నీకు బాంధవుఁ డెట్లా?
వినిపింపు కన్నమ వివరంబు గాఁగ”

అని బాలనాయఁడు ప్రశ్నింపఁగా నతఁడు,—

“నాయఁడు విష్ణువు నారాయణుండు
ప్రకటదయాంబుధి వరము లొసంగెఁ
దగ జనించితి నేను దల్లి గర్భమునఁ
బరమపావనమూర్తి బ్రహ్మనాయనితేఁ
బాద సేవకుఁడనై పరఁగినవాఁడ
భుజముల ముద్రలు పూనినవాఁడ

క్షుద్రమార్గుల నెప్పు చూడనివాడఁ
బ్రాసాదజీవినై ప్రబలినవాడఁ
జ్యేష్ఠపుత్రుఁ డనంగ జెలఁగినవాడఁ
బుట్టితీ వావెన్కఁ బురుషోత్తమునకు”

అని నిశ్చంకముగాఁ బ్రత్యుత్తర మిచ్చెను. ఈవైవాక్యములనుబట్టి
యితఁడు మాలవాడనియు, బ్రహ్మనాయనిచేత నుపదేశమునుబొంది
శంఖచక్రాంకధారియై బ్రహ్మనాయనికి భక్తుఁడును బాదసేవకుఁడునై
బాలనాయఁడు జనింపక పూర్వమే బ్రహ్మనాయనిచేతఁ బుత్రభావ
మునఁ పెంపఁబడెననియు స్పష్ట మగుచున్నది! మాడుగుల బ్రహ్మ
రెడ్డి రేచెర్లబ్రహ్మనాయఁడు మొదలగువారికి విందు చేసినపుడు
గొల్లచారు మొదలగువారు మాత్రమేగాక కన్నమ నాయఁడు
మొదలగు గోసంగులుగూడఁ బోయిరి. కన్నమనాయఁడా విందు
నకుఁబోయి తన యిచ్చవచ్చిన స్థలమునఁ గూరుచుండె నని

“గోసంగికన్నమ గుణములకుప్ప

తనయిచ్చ యగుచోటఁ దనరఁ గూర్చుండె”

అను వీరచరిత్రములోని వాక్యమువలన బోధపడుచున్నది. మఱి
యొక కాలమునందు ఆణెమువారి యెదుట బ్రహ్మనాయఁడు గోసం
గులనడుమ గూరుచుండి వారితోఁ గలసి భుజించె నని చెప్పఁబడి
నది. మాధవకులము పవిత్రమైనదిగా

“కులము లెన్నిటికైన గుఱుతైనవారు

తనర పూసలలోని దారంబువలెను

మలసి భేదములేక మలయుచుండుదురు

ఎంగిలి చండాల మేమియు లేక

మంగళంబునబుట్టె మాధవకులము”

అని బ్రహ్మనాయఁడు నిశ్చయించి పలికెనని చెప్పఁబడినది.

వీరశైవము.

మఱియు బ్రహ్మనాయనిపక్షమున వీరశైవులుగూడఁ గొందఱు కలరు. అలరాజు. కొమ్మరాజు మొదలగు వారెల్లరును వీరశైవులు. బాలమలిదేవరాజు మొదలగువారు శైవమతావలంబకులే గాని వైష్ణవులుగారు. అనుఁగుభూపతి, నరసింగరాజు, నాయకురాలు మొదలగువారెల్లరును శైవమతావలంబకులు. పల్నాటి వీరయ్యుద్ధమున వీరశైవులును వీరవైష్ణవులును మతభేదములను విడిచి బాలమలి దేవరాజు పక్షమున నిలిచి యుద్ధము చేసినది వింతగా నుండక మానదు.

వీరారాధనము.

పల్నాటివీరచరిత్రమున నభివర్ణింపఁబడిన వీరవరులను నాదేశమున నిప్పటికిని గొలుచున్నారు. బ్రహ్మనాయఁడు విష్ణువనియు, విష్ణుంశసంభూతుఁ డనియు వ్రాయుటయేగాక, యాసీమలో ఆబాలగోపాలము నందఱు నట్లేనమ్మి యిప్పటికిని గారెముపూడి సమీపముననున్న గుట్టము కొండబిలములోఁ దపం బొచరించుచున్నవాఁడని చెప్పెదరు. ప్రతి సంవత్సరము కార్తికమాసములో నాపల్నాటి వీరుల యుద్ధరంగప్రదేశమున మహోత్సవమొక్కటి జరుగుచున్నది. ఆయుత్సవమునకు వేలకొలది దూరదేశస్థులు 'సయితముఁ బోవుచున్నారు. కార్తికశుద్ధ పూర్ణిమనాఁడు యుద్ధరంగస్థలమున నెట్లని జెండా యెత్తుటయు, యుద్ధాహ్వనపత్రికలు చుట్టుపట్టులనుండు గ్రామములవారికిఁ బరివారాయుధాది సామగ్రిసమేతులై రావలయునని వ్రాయుటయు, నాబహుశామావాస్యనాఁడు రాచగావు, మఱు

దినము రాయబారముఁ మూడవ దినము మందపూడు, నాల్గవ దినము కోడిపోరు, అయిదవదినము కల్లిపాడు, అను నివి వరుసగా జరుపుటయు, దానికి మూడవదిన మర్ధరాత్రమున యుద్ధరంగమున రక్తముతోఁ గలిపిన యన్నమును దిగంబరులై రణబలి యిచ్చుటయు మొదలుగాఁగలవి యిప్పటికిని జరుగుచున్నవి.1 దీనినంతయును జరుపుటకు బ్రహ్మనాయని ముద్రాకర్త యని యొకపీఠాధిపతి కలఁడు.

—————

1. వైఖానసాచార్య వంశచరిత్రము పుట ౨౦.

కాకతీయాంధ్రరాజయుగ చరిత్రము.

ఆటవప్రకరణము.

కాకతిరాజుల చరిత్రము.

త్రిభువనమల్ల బేతరాజు. (1080 - 1115)

ఇతఁడు కాకతిప్రొలరాజు కుమారుఁడు బేతరాజు. కాకతి రాజవంశములో బేతరాజు నామముగల వారిలో నీతఁడు రెండవ వాఁడు గావున రెండవ బేతరాజని చరిత్రజ్ఞులు వ్యవహరించుచుండురు. ఈ బేతరాజు మొదట నాంధ్రదేశమున నన్మకొండ విషయమునకు నధిపతియైయుండి చాళుక్యాభరణుఁడును, సత్యాశ్రయ కులతిలకుఁడును సమస్తభువనాశ్రయశ్రీ పృథ్వీవల్లభ మహారాజాధి రాజపరమేశ్వర పరమభట్టారక బిరుదాందితుఁడు నైన యాటవ విక్రమాదిత్య చక్రవర్తికి సామంతుఁడై త్రిభువన మల్లదేవుఁడను నాతని బిరుదమునే తానుగూడ వహించెను. ఇతఁడా చక్రవర్తికి సామంతుఁడుగ నున్నను చాల స్వతంత్రుఁడుగనే వ్యవహరించుచుండెను. వేంగీసామ్రాజ్యము స్వాధీన పఱచుకొనవలయునన్న సంకల్పముతోనున్న విక్రమాదిత్యునకు త్రిభువనమల్ల బేతరాజుతోడి సఖ్యమే యత్యావశ్యకమైనదిగ నుండెను. ఇతనికి విక్రమచక్రి యను బిరుదము గలదు. ఇతఁడు గండగొడ్డలి చేబూనినవాఁడనియు,

చోళమాళవరాజులను మత్తగజములకు సింహమునంటి వాడును, విక్రమములో భూమియందవతరించిన విష్ణువు వంటివాడునని ఖాజీ పేటశాసనములో వర్ణింపఁబడియుండెను. అనుమకొండ నగరమున నొకతోటను, శివపురమును తీర్థమును నిర్మించుటయెగాక బేతేశ్వరుఁ డని తనపేరిట నొకశివాలయమును గూడఁ గట్టించెను. 1 చలమర్తి గండబిరుదాంచితుఁడును, యుద్ధములో జయశ్రీచేత నలంకరింపఁ బడిన బాహువులు గలవాఁడును, దుర్జయకులమును సముద్రమునకు చంద్రునివంటివాఁడును, సప్తవ్రతుఁడును నగు బేతరాజు జయమును పొందుగాక యని యొకశాసనమున వ్రాయఁబడియుండెను. 2

ఇతఁడు పైఖాజీపేట శాసనములలో నొకదానిలో స్పష్టముగాఁదాను త్రిభువనమల్లదేవ పాదపద్మోప జీవీయని చెప్పకొన్న వాఁడు. ఇతఁడు శ్రీమచ్ఛాళుక్య త్రిభువనమల్లుని రాజ్యము వర్ధిల్లుచుండఁగా మార్గశిర శుద్ధద్వాదశీ శుక్రవారమునాఁడు తన తండ్రి పేరను వరుణ ప్రతిష్ఠ చేయించినట్లుగ వేతొక శాసనమునఁ గలదు. ఇతఁడు పరమమాహేశ్వరాచారతత్పరుఁడట. ఇతనికి నైజన దండ నాథుఁడొకఁడు ప్రధానమంత్రిగ నుండెను. అతఁడు “కాకతి భేత భూపాల క్రమాగత, తదీయరాజ్యభర నిరూపిత మహామాత్యపదవీ విరాజమానోన్నత ప్రభుమంత్రోత్సాహ శక్తిత్రయ సంపన్నుఁ” డని పద్మాక్షి గుడిముందరనున్న శాసనములో వర్ణింపఁబడి యుండెను ఈమంత్రిశిఖామణియే మహత్తరమైన యశస్సును గలవాఁడై అగణితశౌర్యసంపత్తుచేఁ బ్రసిద్ధిఁగాంచిన కాకతిబేతరాజును చాళుక్య చక్రవర్తి పాదపద్మములను సందర్శించునట్లు చేసి అనఁగా మ్రొక్కింప జేసి యాచక్రవర్తి దయతో నిప్పించిన “సబ్బిసాయిక” మండల

(1) కాకతీయ సంచిక, అనుబంధము. పేజీ 1

(2) డికో-పేజీ. 3౧.

మును సర్వజనసంతోషకరముగాఁ బరిపాలింపఁ జేసినవాఁడును, మహామండలేశ్వర కాకతిబేతరాజు ప్రధానియైన నైజదండ నాథుని నెవరుస్తుతింపఁ జేయకుండనుందురు ?1 దీనినిబట్టి నైజమంత్రియు, ఆయనభార్య మైలమయు ఆమె పుట్టినింటివారును జైనులని స్పష్టపఱచుచున్నది. ఈరెండవ బేతరాజునుగూర్చి “శా. శ. ౧౦౧౨ ప్రమోదసంవత్సరము కార్తిక బహుళ ౧౫ ఆదివారము సూర్యగ్రహణకాలమని కలదు. అచటనే కాలముఖతపోధగా చార్యుఁడును, శ్రీశైలమల్లికార్జున శిలామఠాచార్యుఁడును నగు రామేశ్వరభట్టారకునకును బాదప్రక్షాళనము గావించి యొనరించిన ధర్మముచెప్పఁబడినది.” అను వాక్యములు కాకతీయసంచికలో శ్రీమాన్ దూపాటి రమణాచార్యులుగారు వ్రాసిన “కాకతీయుల చరిత్రములు-విశేషాంశములు” అను వ్యాసములో వ్రాయఁబడనవి.2

(1)కాకతి బేతనరేంద్రనం జగం పొగలె చాళుక్య చక్రిచరణం నవెకాణిసి తత్ప్రస్థాదనిం బగిగోళె సబ్బిసాయిరతునైవిసి.....
“అనుమకొండ శాసనము. Ep Ind Vol IX, p. 256.

(2) ఖాజీపేట శాసనములలో రెండవ బేతరాజు దనియు, నాలుగునైపుల నీ శాసనము వ్రాయఁబడి యున్నదనియు, తల భాగము ఒకమూరవఱకు తెగఁ గొట్టఁబడుటచే ఒకచివరగల యంశము పేటొక ప్రక్కతో జతకువరకయున్నది. ఇదియొక శాసనమా రెండుశాసనములా ? యను సందియముగూడఁ గలుగుచున్నది ఇందొక భాగము కన్నడ పద్యములతోనున్నది. మఱియొకభాగము శ్లోకములతోనున్నది, అని వ్రాయుచు రమణాచార్యులుగారు పైని తాము తెలిపిన ధర్మవిషయము కన్నడ భాగములోనిదని తెలుపుచు ధర్మమునుగూర్చిన భాగమును మాత్రము విడిచిపెట్టి 10—24 చరణము వఱకు 15 చరణములుగల శాసనము మాత్రము ప్రకటించి యున్నారు. తెలిసికోవలసిన దానిని మాత్రము విడిచిపెట్టుట యాశ్చర్యకరము, వీరు 8—10—35 తేదిని నాకు వ్రాసిన జాబులో “మీసంపుటములోనికి నేయే యంశములు కావలయునో తెలిపిన వాని సమకూర్చి పంపుదును. ఖాజీపేట దగ్గరలో 1 బేతరాజు 1 చ ప్రోలరాజు 2 చ బేతరాజు (త్రిభువనమల్లుఁడు) అను వారి వృత్తాంతములుగల శాసనము లభించినది. ఇది కొంతవఱకే • నేనొసంగఁ

“భేతభూపతికాలము క్రీ. శ. 1025 మొదలు 1076 వఱకుఁ గావచ్చును లేదా 1090 వఱకునైనఁ గావచ్చు.” నని శ్రీమాన్ దూపాటి వేంకటరమణాచార్యులవారి యభిప్రాయము. ఈరెండవ భేతరాజు మల్లికార్జునునకు రామేశ్వరభట్టారకునకును బాదప్రత్యాశనము. గావించి ధర్మమాచరించిన వెనువెంటనే చనిపోయెనని తలంచిరా? ఈపై చెప్పిన ధర్మవిషయమునుగూర్చిన శాసనము 1090 లోనిదని స్పష్టముగాఁ దెలుపుచుండఁగా సాచార్యులవారు “1076 వఱకు గావచ్చును లేదా” యని యేలసందేహింపవలసి నచ్చెనో అదియు దురూహ్యముగ నున్నది.

“అజ్ఞాతముగానున్న కాకతీయ చరిత్రమునఁ గొన్నియంశము లిప్పటికి నిర్ణీతములైనవి” అని యాచార్యులవారు తమవ్యాసమును వ్రాసియున్నారు. తమ యాయపూర్వ వ్యాసములో రెండవ భేత రాజు క్రీ. శ. 1025 మొదలు 1076 వఱకుఁ బరిపాలనము చేసియుండునని వ్రాసిన వీరు భేతభూపతి 1076 మొదలు 1126 వఱకుఁ బరిపాలనము చేసియుండవచ్చు నని యాచిన్న వ్యాసముననే

బ్రచురించిరి. పూర్తిపాఠము కావలయునా? అవ్రాసిరి. అందుకు 14-10-35 తేది జవాబు వ్రాయుచు దానిని ముఖ్యముగా దయతో బంపించవలసినద పార్థివించితిని గాని వారికి నాయుండనుగ్రహము కలుగ లేదు సరికదా “కాకతీయాంధ్రయుగము” అను పేరుపెట్టి యొకవ్యాసమునువ్రాసి అక్టోబరు 26 తేది పరికటింపఁబడిన కృష్ణాపత్రికలోఁ బ్రకటింపదు నందు, “అనృష్టవశమున కాకతీయ రాజులలో మిగుల ఋద్యులగు మొదటి భేతరాజు, మొదటిప్రోలరాజు, రెండవ భేతరాజుల చరిత్రము దెలుపు ఒక సమగ్ర శిలాశాసనము ఖాజీపేట దగ్గరాలోనుండగఁదీసి మేము ప్రచురింపఁగలిగితిమి” అని వ్రాసియున్నారు. నాకు వ్రాసిన జాబులో “లక్ష్మణరాయ పరిశోధక మండలివారికి పూర్తిపాఠము నీయలేదని కొంతకాలము మాత్రమే యొసంగ వారు ప్రచురించి”రని వ్రాసి కావలసిన పంపుదుననిచెప్పి పంపుమని పార్థివించినను పంపకుండి సమగ్రశిలాశాసనము “మేము బ్రచురింపఁగలిగితిమని చెప్పట మెట్టి నీతియై చదువరులె గ్రహింతురుగాక !

మరలవాసిరి. ఇందేది రెండవ బేతరాజునకు నిర్ణీతమైన కాలముగా నిర్ణయించిరో బోధపడదు. మొదటిప్రోలరాజు కాలము క్రీ. శ. 1025 మొదలు 1076 వఱకు నని నిర్ణయించిన యీయ పూర్వ చరిత్రజ్ఞులు తమకున్న యపూర్వ చరిత్రజ్ఞానము పురస్కరించుకొనియె కాబోలు “డాకరేమి శాసనకాలము ఆంగ్లమానముచే 1081 అగుననియు, ఇది దాదాపుగా మొదటి ప్రోలరాజు కాలమునకుఁ గలియును గాన త్రైలోక్యములు నకు మొదటిప్రోలునకు సంబంధము సరిపడుచున్నదని వాసియున్నారు. డాకరేమి శాసనములోని శా. శ. 1013 వ సంవత్సరము ఆంగ్లమానముచే క్రీ. శ. ౧౦౯౧ అగునుగాని యాచార్యులవారు చెప్పినప్రకారము ౧౦౮౧ మాత్రముకాదు. మొదటి ప్రోలరాజు త్రైలోక్యముల బిరుదముగలిగిన మొదటి సోమేశ్వరునకు సామన్తుడై యుండవలెను గాని త్రైలోక్యముల బిరుదము గలిగిన యాటవ విక్రమాదిత్యునకు సామంతుఁడు గాఁడు. త్రైలోక్యముల బిరుదము గల మొదటి సోమేశ్వరుఁడు క్రీ. శ. 1068 వఱకె పరిపాలనము చేసెను. తరువాత నతని పెద్దకుమారుఁడు రెండవసోమేశ్వరుఁడు భువనైకములుఁడను బిరుదనామము గలవాఁడు క్రీ. శ. 1076 వఱకుఁ బరిపాలనము చేసినవాఁడు. మొదటి ప్రోలరాజు నేలెక్కననుసరించి 1091 వఱకుఁ దీసికొనిరాఁగలరో యాచార్యులవారు చూపవలదా?*

* వీరునాకు 8—10—35 తేదీని వ్రాసిన జాబులో “తాము ఒక మాటు ఈ సంపుటము ముగియులోగా ఓరుగల్లునకు దయచేయఁ గల్గుదురా? వలయు చరిత్రాంశములు, స్థానిక విశేషములు గమనింప వచ్చును. అట్లురాజులరేని మీకు గావలసిన చిత్రపటములపట్టిక, వలసిన చరిత్రాంశములయు వాని విమర్శనాభిప్రాయములయు జాబితానైనను బంపినచో మేముపంపు విపుల ప్రత్యుత్తరములు గొంతయు తోడ్పడఁగలవు.” అనియు, అక్టోబరు 26 తేది కృష్ణాపత్రికలో “వలయుచో మాయవలంబనముననున్న ఆంధ్రపరిశోధక మండలియందును, హైదరాబాదు లక్ష్మీణరాయ పరిశోధక మండలి యందునుగల శాసనములు విశేషించి సహాయపడఁగలవు” అనియు వ్రాయ సాహసించిన యాచార్యులవారు తమవద్ద నంత సామగ్ధ్యముండియు, అంత చరిత్ర పరికరముండియుఁ గాకతీయసంచికలో “కాకతీయుల చరిత్రము-విశేషాంశములు” అను నొక చిన్నవ్యాసమునందే యిట్టి తప్పలను వ్రాయుట చాల విచారకరమైన విషయముగా నున్నది.

సత్యమును విచారింపఁగాఁ గాకతిరాజులలో మొదటి బేతరాజు, మొదటిప్రోలరాజు, రెండవ బేతరాజు, రెండవప్రోలరాజుల పరిపాలనసంవత్సరము లెప్పుడు ప్రారంభమై యెప్పుడు ముగిసినవో ఊహించుటకు తెలిసినంతవఱకు సత్యములగు చరిత్రాంశములకు భంగము కలుగకుండ నిర్ణయించుకొనవలసినదేగాని సరిగా నిర్ధారణచేసి చెప్పటకు నిప్పటికి దొరకిన సాధనములను బట్టి సాధ్యముగాదని చెప్పవచ్చును. ఇంతేగాని యాచార్యులుగారివలె నొక చిన్న వ్యాసమునఁ దెలియని కాలనిర్ణయమునకు సమకట్టి పరిహాసాస్పదుల మగుటమాత్రము కూడదు.

మహామండలేశ్వర కాకతిప్రోలరాజు (2)

1115—1158.

మహామండలేశ్వర కాకతిబేతరాజునకుఁ బిమ్మట రాజ్యభారమును వహించినవాడతని కుమారుడైన ప్రోలరాజు. ఇతఁడు రాజ్యతంత్రజ్ఞుడైన మహాయోధుడు ఈతఁడు తండ్రి మరణానంతరము రాజ్యభారమును బూని పశ్చిమచాటక్య చక్రవర్తియగు నాటవ విక్రమాదిత్యునికి సామంతమాండలికుడై యాతని మహాప్రధానులలో నొకఁడైయుండియు నాచక్రవర్తి లోకాంతరగతుడైన వెనుక స్వతంత్రుడై త్రైలింగ్య సామ్రాజ్యమును నిర్మించుటకై పునాదులేర్పఱుపఁ బ్రయత్నించి చాలవఱకు విజయముగాంచెను. ఇతని పేరుగల శాసన మొకటి పద్మాక్షిగుడిలోఁ గానంబడుచున్నది.¹ ఈప్రోలరాజు మంత్రియగు బేతనప్రెగ్గడయు, నతని భార్యయుఁ గూడ జైనమతావలంబకులయినట్లు శాసనమువలనఁ దెలియుచున్నది. ఈబేతనప్రెగ్గడ గాకతిబేతరాజు మంత్రియైన వైజదండాధినాథునకు యాకమాంబికయందు జనించినవాడు

(1) Epigraphia Indica, Vol. IX page 256, No. 35

పద్మాక్షీ దేవి యాలయము.

నైజామురాష్ట్రములోని హనుమకొండకు దక్షిణభాగమునం దున్న యొకచిన్న కొండపైని పద్మాక్షీ దేవి యాలయము నిర్మింపఁ బడినది. ఈకొండప్రక్కను ఈదేవతాలయమున కెదుటను జైన విగ్రహములుగలవు. ఈయాలయము స్తంభముమీదనే పైనిజెప్పఁ బడిన ప్రోలరాజుశాసనము గలదు. వీనినన్నిటిని బట్టిచూడ నిది మొదట జైనులచేతనే ప్రతిష్ఠింపఁబడినదిగాఁ దోచుచున్నది. ఈయాలయములోఁ బ్రతిష్ఠింపఁబడిన పద్మాక్షీ దేవి జైనపురాణగాథలలో, వక్కాణింపఁబడిన యిరువదినల్వరు శాసనమహాదేవులలో నొక్కతె యైయుండవలయును. ఇరువదిరెండవ తీర్థంకరుని శాసనదేవియైన యంబిక దుర్గయొక్క యొక ప్రతిరూపమని భావింపఁబడుచున్నది. అట్లే పద్మాక్షీ పార్శ్వనాథునియొక శాసనదేవిగ నున్నది.¹ కాబట్టి ప్రోలరాజుమంత్రియైన బేతనప్రెగ్గడభార్యయగు మైలమ్మ యాకొండ పైని యాలయమునఁ గన్నడములో “కడలాలయ” మనియెడి యంబికనో పద్మావతినో ప్రతిష్ఠించియుండ వచ్చునని యూహింపవచ్చును. తనకు జైనమతమునం దుండెడి ప్రేమచేతను భక్తిచేతను బుణ్యము కొరకు కొండపైని కడలాలయబస్తిని (వసతిని) బేతన ప్రెగ్గడభార్యయగు మైలమ్మనిర్మించెనని పై శాసనమునందే చెప్పఁబడినది. మైలమ్మ తండ్రియగు బేతనప్రెగ్గడ తన స్వగ్రామమునందుఁ బదిదేవాలయములను నిర్మించెననికూడ వ్రాయఁబడినది. ఈ మైలమ్మచే నిర్మింపఁబడిన కడలాలయమున జూళుక్య విక్రమసంవత్సరము ౪౨ హేవిశంబి సంవత్సర పుష్యబహుళ ౩౦ సోమవారమున అనఁగా క్రీ.శ. ౧౧౧౭ సంవత్సరము డిసెంబరు ౨౪గవ తేదీని శ్రీమన్మహామండలేశ్వరకాకతి ప్రోలరాజు మైలమ్మపేరిట నామభరయైన బేతనప్రెగ్గడ త్రవ్వించిన

1. Dr. Burgess Archeological Survey of Western India Vol. V. page 45 F and page 46, note 2

చెఱువుక్రిందను బాడువపొలము రెండుమత్తరులను ఆచెఱువునకు బడ
మట్టిపక్కను నల రేవడిపొలము నాలుగుమత్తరులను బీటిపొల మాఱు
మత్తరులను ధారాపూర్వకముగా దానముచేసి పై శాసనమును
వ్రాయించెను. మఱియు సీశాసనమందే శ్రీమన్మహామండలేశ్వర మేళ
రాజు కూచికెఱెచెఱువుకట్లక్రింద నొకమత్తరుబాడువపొలమునుదానికి
సామీప్యమున బదిమత్తరుల సామాన్యభూమిని దానముచేసినటుల
వ్రాయఁబడినది. ఈ మండలేశ్వరుఁ డయిన మేళరాజు మాధవవర్మ
వంశమున జనించిన వాఁడని వ్రాయఁబడినది. మాధవవర్మగాథ
పండెండవ శతాబ్ది ప్రారంభమునకే ప్రచారము నందుండెనని యీ
శాసనముబట్టి దెలియుచున్నది. ఇట్లు భూదానములను, బొందిన యీ
జైనాలయమును అనుమకొండ బ్రాహ్మణులు స్వాధీనముచేసికొని
దుర్గయొక్క గామాంతరమని నమ్మి పద్మాక్షి దేవియను పేరితో
నర్చనాదికమును జరుపుచున్నారు. ఈ యాలయము జైనులనుండి
బ్రాహ్మణుల స్వాధీన మెప్పుడయ్యెనో తెలియరాదు. ఇయ్యది
మొదటి ప్రతాపరుద్రుని కాలమున బ్రాహ్మణుల యధీనమై
యుండును. ఈ శాసనమునుబట్టి యీ పద్మాక్షి యాలయము మాధవ
వర్మ కాలమునుండియు శే న బ్రాహ్మణుల యాధీనమునం దుండెనని
గాని, ఈ పద్మాక్షి దేవి వరప్రసాదముచేతనే సోమదేవరాజు మాధవ
వర్మ మొదలుగాఁగల చంద్రవంశపురాజులను జయించి రాజ్యమేలి
నారనిగాని విశ్వసింప దగునేమో దలియరాదు.

పోలరాజు తైలపదేవుని బంధించి విడుచుట.

కాకతి పోలరాజు పుత్రుఁడయిన మొదటి ప్రతాపరుద్రుని
యనుమకొండ శాసనములో చాళుక్య చూడామణియైన తైలప
దేవునితో యుద్ధముచేసి క్షణములో బంధించి భక్తునియందుండెడి

యనురాగముచేత విడిచిపుచ్చె నని చెప్పబడినది. * ఇందుఁ బేర్కొనఁ బడిన తైలపదేవుఁడు రాజ్యాధి పత్యమును వహించి కుంతలదేశమును బరిపాలించిన యా పశ్చిమ చాళుక్యవంశమున జనించిన తైలపదేవుఁడేగాని యన్యుఁడు గాడని స్పష్టముగాఁ జెప్ప వచ్చును. చాళుక్యరాజులలో శ్రేష్ఠుఁడై, ఏనుగు నధిష్ఠించు వ్యాపారమున నిష్ఠగలవాఁడైనదా యుద్ధమునందగుల్కొన్న మనస్సు గలవాఁడైనట్లనె న యేనుగుపై నెక్కి యున్నవాఁడగు శ్రీమతైలప దేవుని శత్రువుల కంతములను నుత్తరించు వ్యాపారమున మిక్కిలి పొగడ్తగాంచినవాఁడు (ప్రోలరాజు) క్షణములో వానిబట్టుకొని యతనిమీఁది భక్తిచేతను, బ్రేమచేతను విడిచిపెట్టెనని యర్థమిచ్చెడి శ్లోకము గాన వచ్చుచున్నది.

ఇందలి వర్ణనమును బట్టిచూడ నీ చాళుక్యచూడామణి యగు వాఁడు పశ్చిమ చాళుక్య చక్రవర్తియగు తైలపదేవుఁడేగాని యన్యుఁడుగాడనుట స్పష్టము. కాకతిప్రోలరాజు వీనియెడ భక్త్యను రాగములు గలిగియున్నట్టుగాఁ దెలుపు చున్నప్పుడు సామాన్యనిగాఁ దలంపరాదు. పశ్చిమ చాళుక్యులలో నాటవ విక్రమాదిత్యునకు వెనుక భూలోకమల్ల బిరుదాంచితుఁడగు మూడవ సోమేశ్వరుఁడు 1127 మొదలుకొని 1133 వఱకు బరిపాలనము చేసెను. వీని రెండవ కుమారుఁడే మన తైలపదేవుఁడు. మొదటి కుమారుఁడు పెరమాండి జగదేక మల్లుఁడు. ఈ మూడవ సోమేశ్వరుఁడే తన రెండవ కొమ

* “ హస్త్యారోహణ కర్మ కర్మరిగతిం చాళుక్య చూడామణిం
శశ్యద్యుద్ధనిబద్ధ గహ్వరమతిం యుద్ధే బబంధక్షణాత్,
శ్రీమతైలపదేవ మంబుదనిభస్తం బేరమన్ధంక్షణాత్,

ప్రఖ్యాతో రిపుకంఠ ఖండన విఘ్నభక్త్యానురాగాజ్జహా||”

రుండై తైలపుని యువరాజునుగఁ జేసెను. మూడవ సోమేశ్వరునకుఁ బిమ్మట వాని పెద్దకుమారుడు రెండవ జగదేకమల్లుడు 1138 మొదలు 1148 వఱకుఁ బరిపాలనము చేసెను. వానివెనుక మన తైలప దేవుడు త్రైలోక్యమల్ల బిరుదమునువహించి క్రీ.శ. 1148 సింహాసన మధిష్ఠించెను. వీనికాలములో మహా మండలేశ్వరులలోఁ గొందఱు నిరంకుశాధికారులై స్వతంత్రులై వీని యధికారమును ధిక్కరించిరి. అట్టి వారిలో బిజ్జలుఁడొకఁడు. కాలచుర్యుడును, హైహయాన్వ యుడునై న యితఁడు త్రైలోక్యమల్ల తైలపదేవునికి యుద్ధమంత్రి గను దండనాయకుడుగ నుండెను. ఇతని ప్రయత్నమునకు కొల్లాపుర మండలేశ్వరుడగు విజయార్కుడును, త్రైలింగ్య సామ్రాజ్య స్థాపకుడు నగు కాకతి ప్రోలరాజును దోడ్పడి, ఇతనికి విజయ మును సిద్ధింపఁజేసిరి. కాకతీయ ప్రోలరాజు తైలపదేవుని నోడించి యతనిఁ జెఱఁబెట్టి 1157 వ సంవత్సరమున విడిచిపెట్టెను. ఇతఁడు కళ్యాణపురమును విడిచిపెట్టి ధార్వాడ మండలములోని యన్నిగేరికిఁ బోయి కొంతకాలమువఱకు దానినే రాజధానిగఁజేసికొనియెనుగాని, యాతని రాజ్యము మిక్కిలి క్షీణించిన దయ్యెను. క్రీ. శ. 1157 వ సంవత్సరమున బిజ్జలుడు రాజ్యభారము వహించి నట్లొక శాసనము కలదుగాని క్రీ. శ. 1162 వఱకు రాజబిరుదము లేవియు వహింపక మహామండలేశ్వరుడుగ నుండెను. ఇతఁడా సంవత్సరము త్రైలోక్య మల్లునిపై దండెత్తిపోయి తాను స్వతంత్ర రాజునని ప్రకటింపించెను. త్రైలోక్యమల్లుడను, నీ మూడవ తైలపదేవుడు అన్నిగేరినుండి మఱికొంత దక్షిణముగా వననాసికిఁబోయి యచ్చటనే నివసించు చుండెను.¹ ఇతఁడు క్రీ. శ. ౧౧౬౬ వఱకుఁ బరిపాలనము చేసినట్లు గానిపించు చున్నది. 1157 లో కాకతి ప్రోలరాజు తైలపునోడించి

(1) Jour. R. A. S. Vol. IV, p, 16

(2) P. S. & O. C. Ins. No. 140.

చెఱవెట్టి విడిచిపెట్టిన విషయమునే మానుమకొండ శాసనకవి యా విధముగా నర్జించి యున్నాఁడు. ప్రతాపరుద్రుని కాలమున మరణించిన తైలపునిగూర్చి ప్రతాపరుద్రునిగూర్చి వ్రాయుసందర్భమున వ్రాయుదును.

పోలరాజు గోవిందరాజును జయించుట.

పోలరాజు పశ్చిమ చాళుక్య చక్రవర్తుల సేనాధిపతియైన గోవిందరాజును జయించెనని యనుమకొండలోని రుద్రదేవుని శాసనము వలనఁ దెలిసికొనుచున్నాము.

“కుంహారి దేశాధిపతియొక్క మొక్కపైని గండగొడ్డలియొక్క- తీవ్రమైన కొనవాడియం దొప్పుచుండు దెగవేయఁబడుటను బడఁగొట్టుటయందు నేర్పుగల గోవిందరాజును వానిని యుద్ధమునందు గట్టివేసి, అప్పుడే యా రాజ్యమును, అతని రాజ్యమును నాశనముఁ జేసినవాఁడును, చక్కనిదైన వీరవ్రతముచేత గొప్పవాడును (నైన) పోలరాజు ఉదయరాజునకు సులభముగా నిచ్చివేసెను.” అను భావమును వెల్లడించు శ్లోకము గలదు. *

అనంతపాలుని సోదరపుత్రుఁడని అబ్బలూరు శాసనముల వలనఁ దెలియు చున్నది. ఈ గోవింద దండనాయకుఁడు క్రీ. శ ౧౧౨౬-౨౭ సంవత్సర ప్రాంతమున నాంధ్రదేశములోని కొండపల్లి సీమకు బరిపాలకుఁడుగ నున్నటులఁ గందనోలి (కర్నూలు) మండలములోని త్రిపురాంతక శాసనములలో నొకదాని వలనఁ జక్కఁగా

* యో (యః)కుంతే విపతేరకుంత పరశుశ్లక్ష్యైగ్ర ధారోల్లస
ద్ధారా పాతనిపాతనైక చతురం గోవింద రాజాహ్వయం
బద్ధోన్ముచ్య తదోదయపీఠి భృతే రాజ్యం దదౌ లీలయా
లుంతాకో విషయస్య తస్య సమరే సద్వీర దీక్షాగురుః॥

వేయిస్తుభాలగుడి శాసనము. (౩౦—౩౩ ప) పేజి. ౪౬.

దేటపడుచున్నది. అం దితఁడు వేంగీపురమును దగ్గముగావించి గోంక రాజును జయించినటులఁ జెప్పఁబడినది. ఈ గోంకరాజు వేంగీదేశము నకు రాజప్రతినిధియై ధనదుపురము (గుంటూరు మండలములోని చంద్రాపురము) రాజధానిగఁ బరిపాలనముచేసిన వెలనాటి కులోత్తుంగ రాజేంద్రచోడునకుఁ బుత్రుఁడు. వెలనాడునకు రాజధానిగనున్న ధనదుపురమునకు నాకాలమున వేంగీపుర మనిగూడఁ జెప్పుచుండిరి కాబోలు. వెలనాటిరాజులు వేంగీ రాజప్రతినిధులై పరిపాలనఁజేసిన వారిగుటవలన వారు నివసించు ముఖ్యపట్టణమయిన ధనదు పురము వేంగీపురమని పరరాజులచే బేర్కొనబడుట యొకవిశేష విషయము గాదు. ఈ గోవిందరాజును జయించి యితని రాజ్యమును ఉదయ రాజున కిప్పించెనని చెప్పఁబడి యున్నది. ఇందుఁ బేర్కొనఁబడిన యుదయరా జెవ్వఁడైనదియు నిర్ధారించుట కష్టసాధ్యముగ నుండును. కంఠా రోదయచోడుడే యుదయరాజని కొందఱును, వెలనాటి గోంకరాజే చోడోదయండని మరికొందఱును తలంచుచున్నారు.

ఉదయరాజునుగూర్చి రుద్రదేవునిగూర్చి వ్రాయు సందర్భమునఁ జర్చింపఁ బూనినాడను గావున నీచట విరమించు చున్నాను. కాకతీయ సంచికా సంపాదకులు గోవిందరాజునుగూర్చి యిట్లు వ్రాసి యున్నారు.

“కాకతి ప్రోలుని రెండవ ప్రత్యర్థి గోవిందరాజు. ఈతని నీ కాకతీయ రాజన్యుఁడు యుద్ధమున నోడించి యీతఁ డేలుచుండిన లుంతాక విషయమును ఉదయరాజునకిచ్చెనని యనుమకొండ శాసనమునఁ జెప్పఁబడినది. పై శాసనము నందలి గోవిందరాజును, విక్రమాదిత్యుని దండనాధుఁడుగనుండి ద్రాక్షరామాది స్థలములలోని శాసనమువలనఁ దెలియనగు దండనాయక గోవిందరసయు నొక్క రేనై యుందురు. ఆంధ్రచరిత్రకారు లీతఁడు బెజవాడదగ్గరనున్న

కొండపల్లి దుర్గ పాలకుడనియును శ్రీశేషాద్రిరమణ కవు లీతఁడు వరంగల్లు జిల్లాలోని నేలకొండపల్లి ప్రాంత పాలకుడనియు నభిప్రాయ పడుచున్నారు. ప్రోలరాజు కాలముననే రాజ్యవిస్తరణ మారంభమయ్యెననియు, నాతని ప్రత్యర్థులందఱును అనుమకొండ పరిసరప్రాంత పాలకులే యనియు నిదివరలో చెప్పియుంటిమి. ఈ యభిప్రాయము ననుసరించి గోవిందరాజు నేలకొండపల్లిని పాలించు చుండెనని చెప్పటయె సమంజసముగాఁ గన్పట్టుచున్నదని వ్రాయుచు మరల “1120-24 వఱకు వేంగీదేశమున నధికారము నెఱపిన గోవిందరసయు, నీ నేలకొండపల్లి పాలకుడగు గోవిందరాజు నొక్క రేయని చెప్పవచ్చును. ఆస్థానమును కేంద్రముగ వేంగీదేశమును గూడ నేలియుండవచ్చు”నని వ్రాసియున్నారు. చాళుక్య విక్రమా దిత్యునకు గోవిందరా జెట్టిసామంతుఁడో. ప్రోలరాజుగూడ నట్టి సామంతుఁడేకాని ప్రోలరాజు అనుమకొండ రాజ్యమున కధిపతిగా నున్నవాఁడు. వేంగీదేశ దండయాత్ర యజమాని పక్షమును వహించి వచ్చినవారిలో నిర్వురుముఖ్యులు. ఒకరు అనంతపాలుఁడు, రెండవవా డతని మేనల్లుడగు గోవిందరాజు. వీరిర్వురు వేంగీదేశపాలకుని జయించి అనంత పాలుఁడు గుంటూరు సీమను, రెండవవాఁడు గోవిందరాజు కొండపల్లి సీమను బరిపాలించిరి. కొండపల్లిసీమకూడ అనుమకొండ విషయమునకుఁ బరిసర ప్రాంతమే. అదియునుంగాక యిర్వురు నొక్కపురుషుఁడేయని యొప్పుకొన్నవారికీ సంవాదముతోఁ బనిలేదు. ఇంతకు నేను “కొండపల్లిసీమ”యని వ్రాసియున్నాఁడను గాని స్పష్టించి వ్రాసియుండలేదు. ఇంతకు గోవిందరాజు పరిపాలించినది వరంగలు జిల్లాకాదు. కొండపల్లి సీమయే యని మఱొక మాఱు నొక్క వక్కాణింపవలసి యున్నది.

ప్రోలరాజు గుండరాజును జంపుట.

కాకతిప్రోలరాజు మంత్రకూటపట్టణాధిపతియైన గుండరాజుపై దండెత్తిపోయి యతనితో యుద్ధముచేసి జయించి యంతటితోఁ బోవక యాగ్రహ మహోదగుండై యతనింబట్టుకొని శిరమును గొరిగించి వక్షఃస్థలంబున వరాహముద్రను బొడిచి చంపెనని రుద్ర దేవుని శాసనమునఁ జెప్పబడినది.

“ఎవఁడు ప్రోలరాజు ముందటకు యుద్ధమునకుఁ బిలువఁ బడియు గొట్టెపిల్లవలెఁ బాటిపోవు నాశక్తిగలవాఁడయి తన పట్టణ మునకు వెడలిపోయెనో, ఆసిగ్గులేని మంత్రకూట (మంథెన) నగరాధి పుండైన గుండరాజు, కోపముగల ప్రోలరాజుచేఁ దలగొటిగింపఁబడి వరాహముద్రగల కొమ్ముగలవాఁడై చివరకుఁ దలగొట్టఁబడిన వాఁడాయెను.” అను భావముతో నొక శ్లోకము చేర్పఁబడినది. 1

మంత్రకూటమనునది నైజాము రాష్ట్రములోని గోదావరీ తీరమునందున్న మంథెనగ్రామమునకె వర్తించునుగాని పూర్వపు ముద్రణములో ముద్రించినట్లు కృష్ణామండలములో నూజవీడు తాలూకాలోని మంతెన గ్రామముగాదు. ఇందుకేవిధమైన సంవాద ముతోను బనిలేదు. పాలంపేట శాసనములో నీ గుండరాజును జంపినది కాకతి ప్రోలరాజుగాక ప్రోలరాజు సైన్యాధిపతియగు కామ సేనానియని తెలుపఁబడినది. 2

-
1. క్రుద్ధేనోద్ధుర మంత్రకూట నగరీ నాథోఽభయోనిస్త్రు పో
గుండః ఖండిత ఏవమురేడిత శిరాః క్రోడాంక వక్షస్థలః
ఏడోడింభ కవత్పలాయన పరోజాతో గతస్సాంపురీ,
మాహూతోఽపిసృపేశ్వర స్యపురతః ప్రోరేనయుగ్ధేయ యత్.॥

హేయిస్తంభాలగుడి శాసనము. పేజి. 86 (విద్వాన్ అప్పన్న శాస్త్రికృతము)

2. శ్రీమత్ప్రౌల నృపాల సైన్యపతినా విఖ్యాత విక్రాంతినా యుద్ధే
రమేన మహా బలేననిహతే మంథస్యగుండాధిప అన్యే వై రిన్యపా
లకాః ప్రతిదిశం ప్రాదుద్రు పంస్తక్షణా త్సింహేన నిపాతితే
గజపతౌ శేషాగజాః ధృద)కాః॥

పాలంపేట శాసనము. (Hyd. Arch Ser. No. 3)

సామాన్య సైనికులు చేసిన ఘనకార్యములు వారి సేనాధి పతులకుఁ జెందునట్లే, సేనాధిపతుల ఘనకార్యములయొక్క గౌరవము వారి ప్రభువులకుఁ జెందఁజేయుట, పూర్వుల వీరసంప్రదాయ కథన ములయొక్క లక్ష్యమట్టిది. దీనికి వింతపడనక్కర లేదు.

ప్రోలరాజు జగద్దేవుని పాఠదోర్తిలుట.

అనుమకొండ శాసనమునందే జగద్దేవుఁడను రాజు ప్రోల రాజుపై దండెత్తివచ్చి యనుమకొండను మఱుట్టడింపఁగా నాతని జయించి తఱిమెనని చెప్పఁబడి యున్నది. అందిట్లున్నది.

“వెండియు, నెనఁడనేక మాండలికరాజులతోఁగూడినవాఁడై అనుమకొండ పట్టణమునుజుట్టు ముట్టి నిలచెనో, భూలోకమున దేవ తల గొప్పదనమునంటి గొప్పదనము కలవాఁడైన యాజగద్దేవుఁడేమి చేయుటకును దోచనివాఁడై, మాన్పడి, క్షణములోఁ బాటి పోయెను. జయశాలిమైన శ్రీమత్ప్రోలరాజుయొక్క గౌరవమును గూర్చి యేమి (యెంతని) చెప్పఁగలము ? ” *

ఈ పైశ్లోకమునం బెర్పొనంబడిన జగద్దేవుఁడు పట్టిపొంబుచ్చ పురాధీశులయిన సంతారరాజులలో నొక్కఁడగు మహామండలేశ్వర త్రిభువనమల్ల జగద్దేవుఁడేకాని యన్యుఁడుగాఁడు. పట్టిపొంబుచ్చ పురము నేడు మైసూరు రాష్ట్రములో నగరమండలములోని హంచ యనుపేరం బరఁగుచున్నది. ఈ జగద్దేవునితల్లి బిజ్జలదేవి; చెల్లెలగు

* అన్య చానుమకొండ నామనగరీం సంవత్సర్యయో యంస్థితో

నానా మండలికావ్యితోభుని జగద్దేవస్సదేవ ప్రభః

స్తబ్ధస్తంభిత ఏవకార్య కరణేశ క్తః క్షణాన్నిర్గతః

శ్రీమత్ప్రొల నృపస్య తస్య జయినః కింబ్రామహే గౌరవం॥ ”

జేయి స్తంభాలగుడి శాసనము. (37-39 ప) పేజి. 87. Ind. Ant. Vol. XXI p. 257. కాకతీయ సంచిక. అనుబంధము. పేజి. 32. శా. 6.

చట్టలదేవి గోవాకదంబులలో మొదటి విజయాదిత్యునకిచ్చి వివాహము చేయఁబడియెను. (శా. శ. ౧౦౨౦) ఇతఁడు వయస్సుమీఱకయున్న కాలమున బల్లాలరాజులచే నదిమిపెట్టఁబడి యుండెను. మొదటి బల్లాలరాజు జగద్దేవుని రాష్ట్రమును బాడుచేసెనని గడగు శాసనమునలనఁ దెలియుచున్నది.¹ శా. శ. ౧౦౩౬ సంవత్సరములో నేర్పడిన జేలూరు శాసనములలో నొక దానిలో జగద్దేవుని బలమును హరించుటయందు భైరవునివంటివాఁడని హోసలబల్లాలరాజయిన విష్ణువర్ధనుఁ డభినందింపఁబడియెను. అయినను జగద్దేవుఁడు శా. శ. ౧౦౭౧ (కీ). శ. ౧౧౪౯) వ సంవత్సరమున “సేతు” అనెడి ప్రదేశమునఁ బరిపాలనముసేయుచు బల్లిగావె గ్రామమునకు విచ్చేసికొండనాటిలోనికుందూరుగ్రామమునుదానముచేసియున్నాఁడు. పశ్చిమ చాళుక్యచక్రవర్తియైన రెండవ జగదేకమల్లుని పరిపాలన సంవత్సరములలో ౧౩ వదియగు శుక్ల సంవత్సరమునఁ బై శాసనము పుట్టియుండుటచేతను, చాళుక్య చక్రవర్తులచే వహింపబడుచుండిన త్రిభువనమల్లయను బిరుద నామమును వహించి యుండుట చేతను, ఇతఁడు మొదట త్రిభువనమల్ల విక్రమాదిత్య చక్రవర్తికిని, అటు పిమ్మట రెండవ జగదేక మల్లునకును, సామంతుఁడుగ నుండెనని వేద్యమగు చున్నది. అందుచేతనే యితఁడు తైలపదేవుఁడు కాకతి ప్రోలరాజుచేఁ బట్టువడి పరిభవింపఁబడి తరువాత ప్రభుపక్షమును బూని ప్రోలరాజును శిక్షించుటకై అనుమకొండపై దాడివెడలివచ్చి యుద్ధముచేసి యోడిపోఁగాఁ బ్రోలరాజుచేఁ దఱుమఁగొట్టఁబడియుండునని సులభముగా బోధపడుచున్నది.

ఇట్లుండినను జగద్దేవునిగూర్చి యొకవింత సంవాదము బయలుదేరినది. నేనీ చరిత్రభాగమును బ్రకటించినవెనుక నిటీవల హైదరాబాదు రాష్ట్రమున నేర్పడిన శ్రీలక్ష్మణరాయ పరిశోధకమండలి

1. Indian Antiquary, Vol. II page 301.

వారి కృషివలనఁ గొన్ని శాసనములు కనుగొనబడి ప్రతులై తబడి “తెలింగానా శాసనము”లను పేరిట నొక సంపుటముగాఁ బ్రకటింపఁ బడినవి. వానిలో “వేములవాడ, నగునూరు” శాసనముల రెండిటి లోను నొక జగద్దేవుని నామము పేర్కొనఁబడినదిగాని యతఁడె వ్వరో తెలిసికొనుటకు వివరము లేవియుఁగానరావుగాని వేములవాడ శాసనములో మాత్రము “మహామండలేశ్వర జగద్దేవరు” పొడ చాకకుల తిలకుఁడని వక్కాణింపఁబడి యున్నది.1 కాకతీయ సంచి కలోఁ గణపవరము శాసనమని యొక శాసనములోని మూడు శ్లోకము లను బంధములోఁ జేర్పఁబడినవి. హేమాద్రి భూపతి జగద్దేవ రాజును సేనాపతిగను, మంత్రిగను చేసికొనెను. (2) అతనికి దేవ పాలుఁడను కొడుకు పుట్టెను. ఇతనికి జగద్దేవుఁడు పాలకుఁడుగా నుండెను. (3) జగద్దేవునకిఁ బిమ్మట కాకతీయరాజగు ప్రోలరాజు భూమిని పాలించెను.” అను భావమా శ్లోకము లంగను పట్టు చున్నది.

ఈ గణపవరము శాసనము “దెలింగానా శాసనము”లను సంపుటములో కాకతీయ శాసనములలో 18 సంఖ్యగలదిగా నున్నది. ఈ శాసనము గణపతిదేవ చక్రవర్తి కాలము నాటిది.

* తెలింగానా శాసనములు పేజి 116. 13 వేములవాడ శాసనము. ఉత్తరము. డిటా. పేజి 119. నగునూరు శాసనము. 17

(1) శ్లో. యం జగద్దేవ భూపాలం లబ్ధ్వా హేమాద్రి భూపతిః

సేనాపతి మమాత్యంచ చక్రే విక్రమ ధీయుతం॥

3

తత్పుత్రో భూద్దేవపాల నామధయోధియాం నిధిః

జగద్దేవ మహీపాల పాలిత స్సమ్మతస్సతాం॥

౪

యస్తాది భక్తమాలక్ష్య జగద్దేవా దనం తరం

కాకతీశః ప్రోలభూపస్సోధరాం పర్యపాలయత్॥

౫

11. గణపవరము శాసనము, కాకతీయ సంచికానుబంధము. పేజి. 41

౨౩౦A

శివార్క. దేవాలయము.

౨౩౦౩

పద్మాక్షిగుడిలోని యక్షుని విగ్రహము.

క్రీ.శ. 1253 సంవత్సరములోనిదని యాశాసనము వలననే తెలియుచున్నది. ఇదిగాక మాటూరు శిథిల శాసనములోఁగూడ జగద్దేవుని పేరు గానంబడుచున్నదని విద్వాన్ అప్పన్న శాస్త్రిగారు, 'వేయి స్తంభాలగుడి శాసన' మను గ్రంథములోఁ దెలిపియున్నారు. ఇంతవఱకు తెలుగు దేశమును బరిపాలించిన హేమాద్రిరాజుగాని వాని కుమారుఁడు దేవభూపాలుఁడుగాని గానరారు. వీరి ప్రదేశమిదియని నిర్ధారించి చెప్పుటకు సాధ్యముగాక యున్నది. గణపవరము శాసనములో నేదియోలోకు లాడుకొను వినికిడి ననుసరించి వ్రాయబడినదిగాని సత్యమెఱింగి వ్రాసినదిగాఁగనుపట్టదు. ఈ జగద్దేవుఁడెచ్చట పరిపాలనము చేసెనో యీ శాసనములలో నెచ్చటను దెలుపఁబడి యుండలేదు. ఈ జగద్దేవుఁడు నేను చెప్పిన జగద్దేవుఁడేయై యుండవలయును. ఇతఁడు పశ్చిమ చాళుక్య చక్రవర్తులకు సామంతుఁడు గావునను, కాకతి ప్రోలరాజుగూడ పశ్చిమ చాళుక్య చక్రవర్తులకు సామంతుఁడుగా నున్నను, ఆటవ విక్రమాదిత్యుఁడు మృతినొందిన వెనుక వారిపై తిరుగుబాటుచేసి ప్రత్యేక మాండ్ర సామ్రాజ్యము నెలకొల్పఁ జూచుచున్నవాఁడు గావున పశ్చిమ చాళుక్యులకు సామంతుఁడుగా నున్న జగద్దేవుఁడు రాజద్రోహియైన ప్రోలరాజును శిక్షించుటకై స్థానిక మాండలికులతోఁగలసి ప్రోలరాజుతో యుద్ధము చేయుటయు, అనుమకొండయాత్ర సలుపుటయు సంభవించి యుండునని విశ్వసింపవచ్చును. "ఈ జగద్దేవుఁడు ప్రోలరాజునకు మిక్కిలి పరాక్రమ శాలియైన శత్రువేకాని సామాన్యుఁడుకాదు కావుననే యితనిని గెలిచిన ప్రోలరాజు శౌర్యాతిశయము వలనఁ గలిగిన గౌరవము నేమని వర్ణింతునని రుద్రదేవుని శాసనకవి తెలుపుచున్నాఁడు" అని విద్వాన్ అప్పన్న శాస్త్రిగారు గుర్తించిన విషయము. "ఇవన్నియుఁ బరిశీలించి చూడగా జగద్దేవుఁడు లేంబాలవాడ (వేములవాడ) ప్రాంతమువాఁడై యుండునేమోయని నాకనుమానముకలుగుచున్న"దని అప్పన్న శాస్త్రి

గారనుమానము పడనక్కర లేదు. హేమాద్రియనునది పశ్చిమచాళుక్యచక్రవర్తియగు మూడవ సోమేశ్వరునకు బిరుదనామమై యుండవచ్చును. మూడవతైలపునకు “పెరమాడిదేవ”యను నామాంతరము గలదుగావునను, మూడవసోమేశ్వరుని కుమారుడు మూడవతైలపుడు గావుననుమూడవతైలపదేవుని హేమాద్రికుమారుడైన దేవభూపాలునిగామనమేల గ్రహింపరాదు. గణపవరము శాసనములో దేవభూపాలునిజగద్దేవకుడు పాలకుడుగానుండెనని చెప్పినపుడు మూడవతైలపదేవచక్రవర్తిపై కాకతిప్రతినిధిరాజువంటి మాండలికరాజులు పెక్కుండుద్రోహములై యున్నప్పుడు జగద్దేవ పాలుడు వానికి రక్షకుడై కాపాడుచుండెనని యేల గ్రహింపరాదు. అట్లుగ్రహించినచో సమన్వయము కుదురుచుండ లేదా? ప్రతినిధిసకాలమున కాకతీయరాజ్యముమైసూరువఱకు వ్యాపించియుండనక్కర లేదు. “మధ్యమార్గమునందనేక పశ్చిమచాళుక్య సామంతులుండఁగా ప్రతినిధికు దూరదేశ పాలకుడగు నీతనితో వైరముపొనగుట సమంజసముగ గన్పడదు” అని కాకతీయసంచికా సంపాదకునకు పెన్దశంక పుట్టినది. మధ్యమార్గమునందనేక పశ్చిమచాళుక్య సామంతులుండగా నెక్కడనో హనుంగల్లు, వాసపురము, నాగరఖండముజిల్లా లేలుచుండిన సామంతదండనాయకులగు అనంతపాలయ్య గోవిందరాజులు వేంగిపై దండయాత్ర సాగించి నాలుగుసంవత్సరముల కాలము పాలించుటకేల విరోధముపెట్టుకొనఁ గలిగిరో అట్టిదే జగద్దేవునికిని ప్రతినిధిరాజునకుఁ గలకారణము-ఇయ్యవి బహు వెత్తుట కేర్పడినట్టి శంకలుగాని సత్యమారయుటకు నేర్పడునట్టి శంకలుగావు. వీరు తలంచినట్లు జగద్దేవుడు, మేడరాజు, దొమ్మరాజు, మైళిగిదేవుడు మొదలగు వారొక్కచోటనేయుండి పరిపాలించు చుండిరనుమాట విశ్వసింపఁదగినది కాదు. పశ్చిమచాళుక్య సామంతుడయిన గోవిందరాజు కొండపల్లి నీమను బరిపాలించునట్లుగా జగద్దేవుడి ప్రాంతములఁ బశ్చిమచాళుక్య

చక్రివర్తులచేతఁ బాలించుటకు, రాజద్రోహులను శిక్షించి శాంతి నెలకొల్పుటకు వారలచేఁ బంపఁబడెనని యేలగ్రహింపరాదు? పశ్చిమచాళుక్యచక్రివర్తుల క్రిందనున్న యనేక మాండలికరాజుల బలస్తోమముగలిగియుండుట పశ్చిమచాళుక్య చక్రివర్తిచే నియమితుఁడైన బలాఘ్యుడయిన జగద్దేవునివంటి సామంత మండలాధీశ్వరునికే సాధ్యమగును గాని యెక్కడనో మారుమూలనున్నకు గ్రామాధిపతియైన పానికి సాధ్యముకాదు. నేనూహించిన జగద్దేవుఁడే యాశాసనములలోని జగద్దేవుఁడు కాఁడని తెల్పుటకుఁ జాలినంత సాక్ష్యము గానరాదు. అట్టి సాక్ష్యమును గొని తెచ్చిచూపు వరకు వారివాదమును నేను విశ్వసింపఁజాలను. వాదమును బూర్వపక్షము చేయఁగలిగిన సాధనములను గొని తెచ్చిన యెడల నావాదమును విడిచిపెట్టి వారు చెప్పినదానినే గ్రహించుటకు నా కేయభ్యంతరము నుండదని మనవిచేసెదను.

ప్రోలరాజు గురువు రామేశ్వరదీక్షితులు.

అనుమకొండశాసనమును రచియించిన అచింతేంద్రవరకవి తండ్రియు, భారద్వాజగోత్రయులలో శ్రేష్ఠుఁడును, యజ్ఞయాగాది కర్మనిష్ఠుఁడైన రామేశ్వరదీక్షితుఁడే ఈరెండవ ప్రోలరాజునకు గురువునై యున్నాఁడు. ఈరామేశ్వరదీక్షితుని గూర్చి మాదిరెడ్డి కుంటశాసనములో నిట్లున్నది.

“ఇతఁడు రామేశ్వరదీక్షితుఁడని యెవని నన్నిదిశలను ప్రస్తావించుకొందురో, సద్గుణములనిధి యెవ్వఁడో, ఎవ్వడు మహేశ్వరులలో నగ్రగణ్యుఁడో, ఎవ్వఁడు పరమదయాతరంగుఁడై వికలులకును, బీదలకును, బాధితులకునుఁ సాధువులకు, బ్రాహ్మణులకు అన్నదానముచేయునో అతఁడే యీయాలయములను గట్టించెను. అతఁడు

త్రిభువన మల్లరాజుతండ్రి దనకు భక్తితో నిచ్చిన జనపల్లెకు “శివ పుర”మని పేరిడి యందు త్రిపురుషతీర్థమును ప్రతిష్ఠాపించెను. అతఁడు లకులేశ్వరాగమ సిద్ధాంతవేది. ధర్మసంస్థాపకుఁడు. అతని యుత్తమ శిష్యుఁడగు చలమర్థి గండపోలరాజు శాశ్వతమగుకీర్తి స్తంభమును స్థాపించెను.”*

దీనినిబట్టి యితఁడు కాలాముఖశైవ మతము వాఁడని స్పష్టమగుచున్నది. కాకతిపోలరాజునకు శైవమతదీక్ష నొసంగిన గురువర్యుఁడని తెలిసినదిగనుక కాకతిపోలరాజుమతము శైవమతమని స్పష్టముగాఁ దెలిసికొనవచ్చును. రెండవ బేతరాజు తనఖాజీపేట శాసనమున అనుమకొండ పట్టణములో నొకతోటయును, శివపురమను తీర్థమును నిర్మించి ఆనగరమునఁ దనపేరిట నొకదేవాలయము గట్టించెనని యిదివఱకె తెలిసికొని యున్నాము. ఈమాదిరెడ్డి కుంటశాసనమువలన నియ్యది విస్పష్టమగుచున్నది. కనుక కాకతి పోలరాజునకు మాత్రమేగాక యాతని తండ్రియగు రెండవ బేతరాజునకుఁగూడ శైవమతదీక్ష నిప్పించెనని స్పష్టమగుచున్నది. లకులీశమనియుకాలాముఖమనియు, పాశుపతమనియుఁ బేర్లతో వ్యవహరింపఁబడు శైవమతమునుగూర్చి ముందు తెలుపుదును.

* 1 యోరామేశ్వర పండితాయమతి

10 త్రిభువన మల్లావ నీశజనకేస||

దిగ్వి

2 ప్రోయశః శ్చుద్రికా జాతైర్యో

11 వత్తాయా(యో)లకులేశ్వరాగమ మ

3 గుణరత్న రోహణ గిరిర్నాహేశ్వ

12 హస్తిధాంత సారామృతం యే

4 రగ్రామణీః | పితేషాం సురపద్మనా

13 నాస్యం (స్యాం) ప్రకటేకృతా

వసుమతౌ

5 చక్రతవాన్ పుంజం ఘృణాతత్పరో

14 ధర్మస్య (శ్చ) యశ్యోత్తమః

6 దాతాన్నం వికలార్త దీనముని విప్రే

15 శిష్యోసౌ చలమర్థిగండ నృప

7 భ్యస్తపోవిశ్రుతః|| (1) కృత్వానై

16 తిః పోలవనీవల్లభః స్తంభం

8 జనపల్యః శివపుర నావత్రిపురు

17 స్తాపితవాన్ స్వకీర్తి విమలస్తం

9 షతీర్థం | స్వదత్తం యస్యభక్త్యా.

18 భాయితః శాశ్వతం|| (3)

కాకతీయ సంచిక. అనుబంధము.

శీఘ్ర ౪౪ మాదిరెడ్డి కుంట శాసనము ౩౨

ప్రోలరాజు సంతానము.

కాకతిప్రోలరాజు భార్య ముప్పమదేవి. ఈమె సుగుణంబులు నక్షత్రములనలెను, కీర్తిశరత్కాల చంద్రికవలెను, బ్రకాశించు చున్నవనియు, మఱియు నామె కౌసల్య, జానకి, కుంతి, పద్మ, పౌలోమి, చండికా మొదలగు వారింబోలియున్నదని మాత్రము వర్ణింపఁబడియెనే కాని యామె యేవంశమున నేరాజునకు జనియిం చెనో తెలుపఁబడియుండ నందున ముప్పమదేవియొక్క తల్లిదండ్రు లనుగూర్చి మనకేమియుఁ నెలియరాకున్నది. ఈమెకు ప్రోలరాజు వలన రుద్రదేవుఁడు, మహాదేవుఁడు మొదలగు నైదుగురు పుత్రులు జనించి యశస్వంతులయిరి. ఈప్రకారము కాకతిప్రోలరాజు సంతానమును ప్రాభవమును బడసి అవక్రపరాక్రముఁడై చాళుక్యచక్ర వర్తుల సైన్యాధిపతులను పెక్కండ్రు మాండలిక రాజులను జయించి రాజ్యమును విస్తరింపఁజేసి మొట్టమొదట త్రైలింగ్య సామ్రాజ్య నిర్మాణ భవనమునకుఁ బునాదులేర్పరించెను.

ప్రోలరాజు మరణము.

“ఇట్లవక్రపరాక్రమలీల శత్రురాజులను నిర్జించి త్రైలింగ్య సామ్రాజ్య నిర్మాణభవనమునకుఁ బునాదులేర్పరించి జగతి కేసరి యని బిరుదునామమును వహించి యనేకశివాలయములను నిర్మించి బహుకాలము పరిపాలనము చేసిన కాకతిప్రోలరాజు తుదకు నవ సానకాలము సమీపింప దురదృష్టవశమునఁ దనప్రియకుమారుఁడగు శ్రీరుద్రదేవ నృపునిచేఁ బొడువఁబడి చంపఁబడియె” నని ఆంధ్రుల చక్రము పూర్వ ముద్రణమునఁ దెలిపియుంటినిగాని యయ్యది సత్య ముగాఁ గనుపట్టదు. స్థానికచరిత్రములలోని గాథలనమ్మి విధిలేక నాడేట్లు వ్రాయవలసి వచ్చినది. ఇటీవల ప్రభుత్వమువారు దాక్షా

రామ భీమేశ్వరాలయములోని శాసనములనన్నిటిని బ్రకటించిన తరువాత నీవిషయ మసత్యమని స్పష్టపడినది. ఏమనగా శా. శ ౧౦౯౧ నకు సరియైన క్రీ. శ. 1169 సంవత్సరములోని యొక శాసనములో వెలనాటి రెండవ చోడయరాజును గూర్చిన ప్రశస్తిలో చోడయరాజు “కాకతిప్రోలనిర్దహన” అని కీర్తింపఁబడి యున్నాఁడు. దీనిని నామిత్రులు శ్రీయుత మల్లంపల్లి సోమశేఖరశర్మగారు మొదట గుర్తించినారు. వారిట్లు వ్రాసియున్నారు.¹

“దీని ననుసరించి యతఁడు కాకతిప్రోలరాజును దహించినవాడు అని తేలుచున్నది. కాకతిప్రోలరాజు శాసనములు ఇంతవఱకు రెండుమాత్రమే తెలియవచ్చినవి. (౧) శకము ౧౦౩౭ నాటిది (౨) శకము ౧౦౩౯ నాటిది. వీటిలో మొదటి శాసనమున నొకప్రోలరాజు పేర్కొనఁబడెను. అతఁడితఁడగునా కాదాయని యిండుక సంశయింప వలసియున్నను రెండవది యాతనిదగుట నిశ్చయము. ప్రోలరాజు కుమారుడైన మొదటి రుద్రదేవరాజు మొదటి శాసనము శ. ౧౦౮౦నాటిదే. రుద్రదేవరాజు ఎప్పుడు రాజ్యమునకు వచ్చినదియు మనకు నిశ్చయముగఁ దెలియదు. వెలనాటి చోడుఁడు కాకతి ప్రోలుని దహించిన దెప్పడో మనము నిశ్చయముగఁ జెప్పలేము. కాని యీపని నాతఁడు యువరాజుగ నుండినప్పుడో లేక సింహాసనమెక్కిన మొదటి దినములలోనో చేసియుండవచ్చును.

(1) S. I. I. Vol IV, No. 1242

(2) నామిత్రులు మల్లంపల్లి సోమశేఖరశర్మగారు, “కళింగములోని కాకతీయులు. అనువ్యాస మొకటి “కళింగ సంచిక”యందుఁ బ్రకటించినారు. అదిఁబోయినచోఁ దెలియగలదు.

కాకతీయాంధ్రరాజయుగ చరిత్రము.

ఏడవ ప్రకరణము.

కాకతిరాజుల చరిత్రము.

శ్రీరుద్రదేవమహారాజు.

(క్రీ. శ. ౧౦౫౮ మొదలుకొని ౧౧౯౬ వఱకు.)

కాకతిప్రళరాజునకుఁ బిమ్మట నతని పెద్దకుమారుడైన రుద్రదేవుఁడు పట్టాభిషిక్తుడయ్యెనుగాని యెప్పటినుండి యాతని పరిపాలనము ప్రారంభమయ్యెనో స్పష్టముగాఁ దెలిసికొనుట కాధారము గానిపింపలేదు. భావిపరిశోధనమున సత్యము తేటపడునంత దనుక క్రీ. శ. ౧౧౫౮ దవ సవంత్సరమునకుఁ గొంచె మీవలావలఁ గాని రుద్రదేవుని పరిపాలనము ప్రారంభమై యుండునని చెప్ప వచ్చును. ఈరుద్రదేవుఁడే చరిత్రమున మొదటి ప్రతాపరుద్రుడని పేర్కొనఁబడుచున్నాఁడు. ఇతఁడు పరాక్రమమునందు తండ్రిని నయితము మించినవాఁడై అధికసామర్థ్యముతో నతఁడేర్పరించిన పునాదులపైఁ దైలింగ్యసామ్రాజ్యభవన నిర్మాణమును గావించి సుస్థిరమైన యశమును సంపాదించెను. ఇతని చరిత్రమును సంపూర్ణముగాఁ దెలిసికొనుటకుఁ జాలినన్నిసాధనములు గానరావు గాని

కొంతచరిత్రమును దెలిసికొనుటకు మాత్రము రెండుమూడు శాసనములు మాత్రము తోడ్పడుచున్నవి. అందనుమకొండ శాసనము ప్రధానమైనది. ఇయ్యది శా. శ. ౧౦౮౪ వ సంవత్సరము నండఁగా క్రీ. శ. ౧౧౬౨ వ సంవత్సరమున రుద్రదేవుని చేతనే వ్రాయింపబడిన ప్రధానశాసనముగానున్నది. ఇందు కాకతీయ రాజులకు పోలరాజు రుద్రదేవరాజుల పాశ స్తికావ్యరీతిని అద్వయామృతయతికి పరమశిష్యుడయిన అదంతేంద్రుడను కవివర్యునిచే రచింపబడియెను. ఈశాసనమునందు రుద్రదేవుని తాతయైన త్రిభువనమల్లునకు (రెండవ బేతరాజు) బూర్వమునందుండిన వంశపురుషుల నెవ్వరిని బేర్కొని యుండలేదు. ఇతఁడును, వీనితండ్రియు జయించిన రాజులను కొందఱను బేర్కొనియుండుటచేతఁ గొంత వఱకైనను చరిత్రము బోధపడుచున్నది.

రుద్రదేవుఁడు దొమ్మరాజును జయించుట.

ఈశాసనములో:—

“ఉన్నతములై నట్టియు, ప్రఖ్యాతములై నట్టియు, నశ్వంబుల నారోహించుట యందు నేర్పరియు, చారుపరాక్రమముండునగు “దొమ్మరాజు” అనువానిని పార్థుఁడు కర్ణుని వందలకొలది తీక్షణములయిన బాణములచేతఁ బలుమాటుతఱుమఁ గొట్టినట్లుగా రుద్రదేవుఁడు తఱిమి విశేషసస్తుసంఘన్నంబులయిన పట్టణంబులఁగై కొనియెనని చెప్పఁబడియున్నది. ఇందుఁబేర్కొనఁబడిన రుద్రదేవుని శత్రువెవ్వఁడో తెలిసికొనవలసియున్నది.1 నగునూరి శాసనములో ఇతఁడును,

(1) “త్వజ్గుత్తు జ్గుతురజ్గునచయా రోహకమే కర్ణతం

(దొ)దోమ్మం చారు పరాక్రమ క్రమభరం భజ్జ్వా సకృత్తీల యో

కర్ణం పార్థ ఇవామలైః శరశతైర్విద్రావ్య విద్రావ్యయో

లేభేనర్వ విశేష యుక్తనగర గ్రామం స రుద్రోన్మపః॥”

మేడరాజును, జగద్దేవుడును గలిసి యెనుబదివేల సైన్యమును గెల్చెనని మాత్రము తెలుపఁబడియున్నదిగాని యితని పుట్టుపూర్వోత్తరము 'బెట్టివ్రా', ఎక్కడపరిపాలనము చేయుచున్నవాఁడో తెలియఁజేయు శాసనమొక్కటియుఁ గానరా లేదు. మఱియుఁబైని వక్కాణించిన విషయముకిందనే “మేడరాజయొక్క మోసపుచ్చుట యందలి గర్వాతిశయమును పలుచగాఁ జేయసమర్థుఁడును, రాజుల యొక్కనిరర్థశ మై యతిశయమైన వీనుల మంత్రదీక్షను లాగికొనుట యను నియమముచే గొప్పవాఁడును. శ్రీమన్మైత్రిలింగదేవుని యుద్ధసమయ మందుగలిగిన శౌర్యగర్వమును హరించినవాఁడును పొందఁబడిన శ్రీపాలవాస దేశవైభవముగలవాఁడును నైన రుద్రదేవుని స్తుతించుచున్నానని కవివర్ణించియున్నాఁడు.*

“ఈప్రతాపరుద్రదేవుడు మైత్రిలింగదేవుని జయించి పాలవాస దేశమును గైకొనియెనని పైశ్లోకమున చెప్పబడినది. శౌణదేశమును బరిపాలించుచుండిన సింగనరాజు కొడుకు మల్లగియనువాఁడే మైత్రిలింగదేవుఁడై యుండవచ్చును. ఈమల్లగి యాదవనంశ జాతుఁడు. (ఈయాదవ నంశమునకే శౌణవంశమని పేరు.) ఇతఁడు పర్ణభేతమను పట్టణమును తనశత్రువులచుండి స్వాధీనపఱచుకొని యాపర్ణభేతముననే నివసించుకాలమున నుత్కలరాజయొక్క గజసేనను బరాక్రమముతో నెగ నెత్తుకొనిపోయెను. ఇతఁడు దేవగిరి యాదవుల యొక్క పూర్వికుఁడు. ఇతఁడు గాకపోయిన నీతనిరెండవ కుమారుడు

* ఈడేమేడ విడమ్మడవ్బర భ(క్షో)దత్త్వేరదక్షమంత్నా భృతాం
దుర్వారోద్ధర చీర మస్త్ర సమయాదానైక దీక్షాగురుం
శ్రీమన్మైత్రిలింగ దేవసజ్గ సమయ ప్రోమ్భత దర్పాపహం
ప్రాప్తశ్రీపాలవాస దేశవిభవం శ్రీరుద్రదేవం సదా”

అనుమకొండ శాసనము లేక వేయిస్తంభాలగుడి శాసనము. పేజి. 88
(8-14-16 ప.) కాకతీయ సంచిక. అనుబంధము. పేజి. 33. శ్లో. 14-15)

రుడయిన “అమరమల్లగియైన గావచ్చును. పోలవాసదేశమెచ్చ
టిదో గుర్తింపనలవిగాక యున్నది.” ఇట్లు నేనాంధ్రులచరిత్రము
మొదట ప్రకటించినపు డిరువదిమూడేండ్లనాడు వ్రాసియుంటిని.

మైళిగిదేవుడు.

ఈసందర్భమున విద్వాన్ అప్పన్నశాస్త్రిగారిట్లు వ్రాసినారు.*

“మైళిగిదేవుడెవరో యింతవఱకుఁ జరిత్రపరిశోధకులకు సరి
యైనసంగతి తెలియలేదు. ఇతఁడు దేవగిరినేలిన యాదవ రాజు
'లలో నొకఁడగు మల్లగి (సింగనరాజుకొడుకు) యైనను లేక యతని
కుమాగుడైన యమరమల్లగియైనను గావచ్చునని వీరభద్రరావు
గారు తను యాంధ్రులచరిత్రములో (రెం. భా. 163) వ్రాసినారు.
శ్రీయుత మా. రామారావుగారు వీరితోనేకీభవించుటలేదు. మైళిగి
దేవుని జయించి పోలవాసదేశవై భవమును రుద్దుడు పొందెనని
(శ్లో. 15) యీశాసనములోనే కలదు గావునను, రుద్రదేవుని
శత్రురాజులందఱు అనుమకొండ చుట్టుపట్ల నేలినవారే కాబట్టియు,
పై నిచ్చెప్పబడిన పోలవాస పట్టణమునకు కాదగిన పొలాసగ్రామము
కరీంనగరమండలములోని జగత్యాలతాలూకాలోఁ జేరినదిగనుకను,
అతఁడు తప్పక నిజాంరాష్ట్రప్రాంతివాసుడై యుండవచ్చును.”

శ్రీయుత మా. రామారావుగారిట్లు వ్రాయుచున్నారు.

“మైళిగిదేవుని పూర్వచరిత్రకారులు యాదవరాజగు మల్లగి
తోసరిచేసియుండిరి కాని యియ్యది యనుమకొండ శాసనవిషయ
ములకు విరుద్ధముగ నున్నది. మైళిగిదేవుని జయించి కాకతిరుద్దుడు
పోలవాసదేశమును స్వాధీన మొనర్చుకొనెను. అనుమకొండ కనతి

* పేయిస్తంభాలగుడి శాసనము. పుట 37,

దూరముననే జగత్యాల తాలూకాలో నొకమైళిగి గనవచ్చుచు
న్నాడు. ఆతాలూకాకు నేటికిని “పొలాసా” అను నామము
గలదు. గాన నీతఁడే రుద్రదేవుని ప్రత్యర్థియని చెప్పవలెను.”*
కాకతీయసంచికా సంపాదకులగు రామారావుగారిట్లు వ్రాయుచు
“శుక్లసంవత్సర చైత్రభారతిలో శ్రీశేషాద్రి రమణకవులు అనుమ
కొండశాసన”మను పేరిట రచించిన వ్యాసములోని వారి యూహల
నామోదించుచున్నాననివ్రాసియున్నారు.”

ఈపైవాక్యములవలన మొదటివారు రెండవ వారిపైనను,
రెండవవారు శ్రీశేషాద్రి రమణకవులపైనను నాధారపడియుండి
యట్లువ్రాయు సాహసించినారు.

“ఇంక మూడవవారైన శేషాద్రి రమణకవులిట్లు వ్రాయు
చున్నారు.

“మైలఁగి దేవుఁడు పాలించు పొలవాస రాజ్యముకరీమునగరు
జిల్లా జగత్యాల తాలూకాలోనున్నది. దీని నిపుడు పొలాస యను
చున్నారు. పూర్వమిది రాజధానియని విశ్వసింపనగు చిహ్నముకొన్ని
నేటికి మిగిలి యున్నవి. ఇటపొలస్త్యైశ్వరాలయము గలదు. ఆల
యము వలన పొలవాస యని పేరు వచ్చియుండునేమోయని సంది
యముగలుగుచున్నది. మైళిగిదేవుని శాసనములు ప్రత్యేకించి
ప్రచురింపఁదలఁచి యిచ్చటవలయునంతవఱకె నూచించివదలితిమి.”

ఒక్కటేపాటను ముగ్గురును పాడిరిగాని మైళిగి దేవుని పొల
వాస శాసనము నొక్కటియైన భారతిలోఁ బ్రకటింప సాహసింప
కుండుటకుఁ గారణమేమి ? ఇతరరాజుల శాసనములను బ్రకటించిన

రీతిగా నొక్క-శాసనమైనఁ బ్రకటించి యున్నయెడల నెంత సామ రస్యముగానుండును. కాకతీయసంచికా సంపాదకురండైనను జగ త్యాలతాలూకాలో నొకమైళిగి గనుపట్టుచున్నాఁడని వ్రాసి యున్నారేగాని యెట్లుగనుపట్టుచున్నారో చూపవలదా. ఇతరులు చెప్పుదానిని ఖండించునపు డాశాసనములేక యాసాక్ష్యమెట్టిదో చూపించుటకు జవాబు దారులుకారా? ఎందుకీ రహస్యమును గప్పి పెట్టుట. శేషాద్రిరమణకపులు మైళిగిదేవుని శాసనములు ప్రత్యే కించి శుక్లసంవత్సరములోఁ గాకపోయిన నీలోపల నెప్పుడైనఁ బ్రక టించినారా? ప్రకటించినయెడ నెప్పు డెచ్చోటఁ బ్రచురించినారు? అట్లు ప్రచురించిన యెడల కాకతీయసంచికలో నెందుకుఁ బ్రచు రింపలేదు. “వేయి స్తంభాలగుడి శాసనముగ్రంథము” లో నెందుకుఁ జేర లేదు. పోనిండు శ్రీలక్ష్మణరాయ పరిశోధకమండలివారికి తెలింగానా శాసనములతోఁబాటు వీనినేల యీయలేదు. ఇట్టికృత్రిమ మార్గమెందుకవలంబింప వలసివచ్చినది. ఈమైళిగి శాసనములున్న మాటనిజమేమై యున్నయెడల లక్ష్మణరాయ పరిశోధకమండలివారి “తెలింగానాశాసనములలో” బ్రకటించుట నిధ్యుక్తధర్మముగాదా! చరిత్రపరిశోధకులిట్టిపనులు గావించుట గర్హనీయమని స్పష్టముగా నుడువవలసియున్నది. ఈమైళిగిదేవుని శాసనములు ప్రకటింపఁ బడినఁగాని రుద్రదేవుని శాసనములో నుదాహరింపఁబడిన మైళిగి దేవగిరినేలిన మైళిగి యగునో కాడో నిర్ధారించుటకు సాధ్యపడదు.

దొమ్మరాజు.

ఈదొమ్మరాజునగుర్చి ఇందుఁ బేర్కొనఁబడిన రుద్రదేవుని శత్రువెన్వఁడో నిర్ధారించుటకు నాధారము గానిపింపకున్నది” అని పూర్వముద్రాగ్రంథములో వ్రాసియున్నాను. ఇప్పుడు తెలింగానా శాసనములలో “నగునూరు” శాసనమున “దొమ్మరాజుపేరు

మాత్రము గనుపట్టుచున్నది. అతఁడెవ్వఁడయినను, ఎక్కడపరిపాలన చేసినను మహామండలేశ్వరుఁడని స్పష్టముగానున్నది. శాసనములో చాళుక్యవిక్రమ సంవత్సరమిచ్చినట్లు గాన్పించుచున్నది గాని సంవత్సరమును దెలుపునంకెలు గానరావు. ప్రమాదినంవత్సర చైత్ర బహుళ చవితి (చదివెలు) శుక్రవారమునాడు “మేడరజు (జ) జగద్దేవడుం ఎనభివేలుతో పొడిచిగెలిచె” అని మాత్రమున్నది. కోటికికొబ్బరిబాండము దొరకినప్పుడది చేతఁబట్టుకొని సంతోషముతో నెట్లాడుకొనునోనామిత్రులు నగునూరి శాసనముఁబట్టుకొని యాంధ్రుల చరిత్రములోని సిద్ధాంతము లన్నిటిని తారుమారుచేసినట్లుగా శుక్ల సంవత్సరము మొదలుకొని శేషాద్రిరమణకవులు పత్రికలలోఁ దాండవ మాడుచున్నారు. “ఇతఁడు ధర్మపురిమొదలు భద్రాద్రి వఱకుఁగల దేశముపాలించురాజు. భద్రాద్రిచెంతగల దొమ్మి గూడెమీతని పేరిటఁ గట్టఁబడినదె..... ఈతనిం గూర్చి ప్రత్యేక శాసనములు కరీమునగరు, వరంగల్లుమండలములలోని గోదావరీతీరమున దొరకగలవు.” అని భారతిలోఁ దమ “అనుమకొండశాసనము” వ్యాసమున వాక్యరత్నములంగుప్పించి యున్నారు. ధర్మపురి మొదలు భద్రాద్రివఱకుఁగల దేశమధ్యమందున్నవని చెప్పఁబడిన మంధన్యగుండరాజు మంత్రీకూటరాజ్యమును, వరంగల్లుమండలము లోని “కురుపట్టముమొదలు గోదావరీ తీరమువఱకుఁగల మేడరాజు రాజ్యమును నెక్కడకుఁ గొంపోవలయునో శ్రీశేషాద్రి రమణ కవులుగాని వారివెనుకనేతాళము వేయు మారేమండ రామారావు గారు గాని సెలవిత్తురా? కాకతిప్రోలరాజుతో సమకాలికులేగదా యీరాజులు! పోనిండు రామారావుగారి యందు పరమవిశ్వాసము గల వేయిస్తంభాలగుడిశాసన గ్రంథకర్తలయిన విద్వాన్ అప్పన్న శాస్త్రిగారు సెలవిచ్చినను సంతోషమే. “ఈగుండరాజు మంధన్యలో

రాజధానిని స్థాపించి గోదావరి కిరుప్రక్కలనుండు దేశమును బరిపాలించినరాజు. ఇతని చరిత్రము మంత్రెనప్రాంతములలోని శాసనము లందున్నది. దీనిని మఱుగుపఱచి నామసామ్యమును బురస్కరించుకొని నూజివీటిచెంతగల మంత్రెనకుఁ బ్రాముఖ్యతనొసంగుట చారిత్రకప్రశస్తి నుపేక్షాదృష్టితోఁజూచుచున్నారనుటకుఁ దార్దాణము కాకమానదు.”¹ అని శేషాద్రిరమణకవులు వ్యాసియున్నారు.² మంత్రెనయు, మంత్రెనయు దక్షిణాపథములోనివే యనుజ్ఞానము వీరికున్నయెడల వీరిట్టి వాక్యములను వ్రాయసాహించియుండరు. ఇంతకు నగునూరి శాసనములోని సందిగ్ధభావము వీరికర్థమైనదా ! “ఎనబఇవేలుతో పొడిచి గెలిచెనను దానిలో” ఎనుబదివేల సైన్యము

(1) శ్రీ కృష్ణ దేవరాయాంధ్ర భాషానిలయము వారిచే హైదరాబాదు నందుఁ బ్రకటింపఁబడిన రజితోత్సవ సంచిక నిజామురాష్ట్రమండలి ఆంధ్రదేశ ప్రశస్తి అనే వ్యాసము సేజి. ౨౦.

(2) మఱుంగు పఱచు పద్ధతి శేషాద్రిరమణ కవులకడను, కాకతీయ సంచికా సంపాదకులగు శ్రీయుత మారేమండ రామారావుగారి కడను గాన నగుచున్నది. ఖాజీపేట దగ్గరాశాసనముయొక్క పూర్తిపాఠము తెలింగానా శాసనములలో నేల ప్రకటింపలేదు కొంతమాత్రమే యీయినేల ? పూర్తిపాఠము కావలయునా ? అని నన్నురించుట యెందుకు ? ఇది బొంకను వలయునా ? మైశిగిదేవుని శాసనము లెందుకు తెలింగానా శాసనములలోఁ బ్రకటించుటకు శ్రీలక్ష్మణరాయ పరిశోధక మండలి వాఠికియలేదు ? మంత్రెన గుండ్రాజు చరిత్రముగల శాసనములా మండలి కేల యివ్వలేదు. వానినేల ప్రకటింపలేదు, అతిప్రాముఖ్యములయిన చారిత్రకాంశముల నీరీతిని మఱుగుపఱచుటగాని హైదరాబాదు రాష్ట్రమున నీకాలమునందువలె శాసనాధిక గ్రంథ సామాగ్రి వెల్పడ యా కాలమున నేను వ్రాసిన చరిత్రమునందు రుద్రదేవుని శాసనములోని మంత్రకూటమును మంత్రెనగా భావింపక నూజివీటికడ నున్న మంత్రెనగా భావిచుట బుద్ధిపూర్వకముగా మఱుగు పఱచుట యగునా ? దొర తనమువారి పరిశోధకులు గూడనట్లు భావించిరే ? వారెల్లరురు మఱుగు పఱచవలెనని రేమే యట్లు గావించి యుందురని తలంతురా ? ఇది వట్టి దురహం భావమును చెల్పు కుండునా ?

తోఁ బోయి యుద్ధముచేసి గెల్చినారనా! లేక దొమ్మెరాజు, మేడ
రాజు, జగద్దేవుఁడు ననువారు మూవురు ఎనుబదివేల సైన్యమును
బొడిచి గెలిచినారనా? ఇది నిర్ధారణచేయుట కితరశాసనాదిక దృష్టాం
తము లేవియు లేవు కాఁబోలు!

జగద్దేవుఁడు.

జగద్దేవుని ప్రశంస పదేపదేవచ్చుచున్నది గావున వీనింగూర్చి
పూర్వప్రకరణమునఁ గొంతదెలిపియున్నను శేషాదిరమణకవుల
తృప్తికొఱకు మఱి కొన్ని విషయములు దెలుపవలసి యున్నది. అనుమ
కొండ శాసనవ్యాసములో “జగద్దేవుఁడు పశ్చిమచాళుక్యరాజుల
కడ రాజప్రతినిధిగనుండి ధర్మపురి వేములవాడ ప్రాంతములను
బాలించునొక మాండలికుఁడు. ఇతనిశాసనములు కొన్ని నిజాము
రాష్ట్రమునఁ గలవు. అందొకదానిలోఁ బోలరాజు జగద్దేవుని నణచి
నటులఁ గలదు.

శ్లో. తత్పుత్రో భూద్దేవపాల నామధేయోధియాస్సిధిః

జగద్దేవమహీపాలితస్సమ్మతస్సతాం

యస్థాదిభక్తమాలత్యై జగద్దేవా ద సంతరం

కాకతీశం పోలభూపస్యాధీరం పర్యపాలయత్.

ర౨ నెంబరు ఆమనగల్లు శాసనము.”

అని యుదాహరించియున్నారు. ఇయ్యవి ఆమనగల్లు ర౨
నెంబరు శాసనములోనివని శేషాదిరమణకవులు ప్రచురించినను
“తెలింగానా శాసనములలో ౧౮ సంఖ్యగల గణపవరము శాసన
ముగాఁ బ్రకటింపఁబడియున్నది. కాకతీయసంచికలోఁ గూడ గణప
వరశాసనములోనివి గానే ప్రకటింపఁబడియుండెను. గణపవరము
శాసనమును ఆమనగల్లు శాసనమని యెంచుకు పేర్వెట్ట వలసివచ్చెనో
యూరహస్యము వారికే తెలియవలెను. భారతీ పాఠకులను దమ

యభిప్రాయమునకుఁ ద్రిప్పకొనుటకై యెట్లీశాసనమునందలి చారిత్రిక విషయములను మఱిగూపఱచి యుండిరో యూవివర మొకించుక నిచటఁ దేటపఱచవలసి యున్నది.

“యం జగద్దేవభూపాలం లభ్యాహేమాద్రిభూపతిః
సేనాపతి మమాత్యంచ చక్రే విక్రమధీయుతం॥

హేనూద్రిభూపతి జగద్దేవరాజును తనకు సేనాపతిగను మంత్రిగను జేసికొనె” నను నర్థమిచ్చు శ్లోక పాదములను విడిచి పెట్టినారు. కాకతీయసంచికలోఁ బ్రకటించినారు. కాని కాకతీయసంచికలో పైశ్లోక పాదముల క్రిందనుండు:—

“యశ్చాశ్రీరావిజియ్యత్యంరజై.....భూమిభతుః
ఆ పూయ ద్దేశ మ పేతతాపత్రయాగమే మేఘ మివాంబు వర్షైః॥”
అనుశ్లోక పాదములను విడిచి పెట్టినారు. ఇంతియగాక శేషాద్రి

రమణకవు లామనగల్లు శాసనములోఁ దామెత్తుకొన్న కడపటి శ్లోకములోని కడపటి పాదము:—

“కాకతీశః ప్రోల భూపస్సోదరాం పర్యపాలయత్”

అను దానిలో భూపస్సోదరాం” అనుదానికి “భూపస్యాధీరం అని పాఠాంతరమును బ్రకటించినారు. తెలింగానా శాసనములలో భూపస్సోదరాం” అనునదియెమూలపాఠముగాబ్రకటింపఁ బడినది. కాకతీయసంచికయు నట్లే ప్రకటించినది. ఈకడపటి శ్లోకముయొక్క తాత్పర్యమేమనఁగా “పూర్వసంప్రదాయముల ననుసరించి జగద్దేవుని యనంతరము ప్రోలభూపాలుఁడు భూమిని పాలించెనని మాత్రమే గలదుగాని శేషాద్రిరమణకవులు వ్రాసినట్లు ప్రోలరాజు జగద్దేవునణచినటుల లేదు. ఈగణపవరము శాసనములోని జగద్దేవునకు “బాలసరస్వతి” యను బిరుదము గలిగి యున్నట్టు శ్రీఘ(ద్రాబ్బ)ల

సరస్వతీతి విదితం నామోత్తమః” అని వ్రాయఁబడియుండుట వలన విదితమగుచున్నది. గణపవరము శాసనములోని జగద్దేవుఁడు హేమాద్రిభూపతికి మంత్రిగను సేనాపతిగను, నుండెననియు, “బాలసరస్వతి యను నుత్తమ బిరుదము గలవాఁడనియు మనము తెలిసికొన గలుగుచున్నాము. మరియు హేమాద్రిభూపతి కుమారుడఁగు దేవభూపాలునకు పాలకుఁడుగఁ గూడనుండెనని తెలిసికొన్నారము. హేమాద్రిభూపతియెవ్వఁడో, ఎటువంటివాఁడో తెలిసికొనుటకాధారమేమయిన నీశాసనమునందుఁ గలదాయని విచారించినచో, నీక్రింది విశేషణముతో:-

“సర్వేనృపాలహేమ (మంజీర)కోటిస్ఫుర ద్రతోద్భా (సిత) పీఠమహిత శ్రీపాదప(ద్మా) యాత్ శూరైసన్నతశౌర్య భూషణభృతోహేమాద్రిదేవాత్సుధీ” అని ప్రశంసింపఁబడినాఁడు. ఈగణపవరము శాసనము శా. శ. ౧౧౮౫ శ్రీముఖసంవత్సర మాఘశుద్ధ ౮ భానువాసరమునాఁడనగా క్రీ. శ. ౧౨౫౩ వ సంవత్సరమున గణపవరగ్రామములో రుద్రదేశ్వరదేవుని ప్రతిష్ఠాపించిన సమయమున కాకతి గణపతిదేవచక్రవర్తిచే వ్రాయించబడినది.

ఇంక లేంబాలవాడ శాసనములోని జగద్దేవుఁడెట్టివాఁడను విషయమును విచారితము.

ఈ లేంబాలవాడ (వేములవాడ) గ్రామములోని భీమేశ్వరుని గుడిముందటిరాతిమీద పడమరభాగమున నొకశాసనమును, ఉత్తరభాగమున నొకశాసనమును గలవు. తెలింగానాశాసనములలోని యొక్కటే శాసనముగా ౧౩ వ సంఖ్యతోఁ బ్రచురింపఁబడినవి. మొదటిది త్రిభువనమల్లుని పుత్రుఁడగు కుమారసోమేశ్వరుని దానశాసనము. చాళుక్య విక్రమవర్షము ౨ అనఁగా క్రీ. శ. 1078 సంవ

త్సరములోనిది. రెండవ మహామండలేశ్వరుడును, పొలవాక కులతిలకుడును నగు జగద్దేవునిది. శా. శ. ౧౦౩౧ అనగా క్రీ. శ. 1109 సంవత్సరమునాటిది. ఈరెండవశాసనములో జగద్దేవుడు హరింద్రదేవర ప్రీతికై ఈశ్వరపండితునికి ఇండిండికుంట యచు గ్రామమును ధారాపూర్వకముగ నొసంగినట్లు దెలుపఁ బడినది. ఈశాసనములో “ఒకకాలమున జగద్దేవునకు వేములవాడ రాజధాని” యని స్పష్టమగుచున్నది. ఇది నట్టికల్ల; ఈశాసనమందట్టి యర్థము నిచ్చెడి వాక్యమేమియు లేదు.

“ఈ జగద్దేవుడుగాక ఓరుగల్లు ప్రాంతమున నింక నిరువురు జగద్దేవులు గలరు. కొలను పాకలో నొక జగద్దేవుడు కొన్ని శాసనములు వేయించినాడు. ఇతనిపేర శాసన సహితమగు జయస్తంభము కొలనుపాక చిన వాగుగడ్డవద్దను, శాసనము చండికాంబగుడి గోడలోను గలదు. ఇతఁడు ప్రోలరాజునకు సమకాలికుడే. బసవేశ్వరుని భక్తగణములోనివాఁడు బసవ పురాణమునఁ పేర్కొనఁబడిన జగదేక మల్లుడొకఁడు; ఇతఁడు వీర చూడామణి; ఈ జగదేక మల్లుడును ప్రోలరాజు కాలములోనివాఁడే కావచ్చును. మైసూరు మండలములోని జగదేక మల్లుడు కాకతి ప్రోలరాజు ప్రత్యర్థియనఁ జాలము” అని శేషాద్రి రమణ కవులు కడపట వ్రాసినారు.

జగద్దేవుడు జగదేకమల్లుడుగాఁడు. పొట్టిపుంబుచ్చ పురాణీశ్వరుడైన జగద్దేవుడనినేను వ్రాసితినేగాని యెచ్చటను జగదేక మల్లుడని వ్రాసి యుండలేదు-గణపవరము శాసనములోని జగద్దేవుడును వేములవాడ శాసనములోని జగద్దేవుడు నొక్కడేయనుభావముతోనున్న కవులు కొలిపాక జగద్దేవుడు వేమొకఁడని తలంచుచున్నారు. జగద్దేవుడు కొలను పాకలో “కొన్ని శాసనములు”

వేయించినాడని చెప్పెడి వీరు కొలనుపాక చాళుక్య శాసనము లైదింటిలో నొకటి మాత్రమె తెలింగానా శాసనము సంపుటము లోని కెక్కిన భాగ్యమును వహించినదిగాని తక్కినవాని కట్టి భాగ్యము పట్టలేదు. ఇయ్యది వీర నారాయణస్వామిగుడి గర్భాలయ ముగోనిదని తెలుపబడినదిగాని చండికాంబగుడి గోడలోనిదని తెలుపబడి యుండలేదు. ఇయ్యవి చాళుక్య విక్రమసంవత్సరము ౨౯ నాటిదని తెలుపబడి నందున నియ్యది క్రీ. శ. 1105 లోనిదని స్పష్ట పడు చున్నది. ఈ కాలము త్రిభువనమల్ల విక్రమాదిత్యునిది. ఇతఁడు పశ్చిమ చాళుక్య చక్రవర్తియను మాట నిశ్చయమెగదా. ఇందు మహామండలేశ్వరుఁడైన జగద్దేవుఁడు పెంబటితి గ్రామమును దానముచేసి నట్లున్నది. వేములవాడ శాసనము క్రీ. శ. 1109 సంవత్సరములోనిదని తెలుపబడినది. దానికి దీనికి ౪ సంవత్సరములు భేదము మాత్రము గలదు. వేములవాడది సర్వధారి సంవత్సరమై యుండ కొలను పాకది తారణ సంవత్సరమై యుండుటచేత తెలుగు సంవత్సరములకు నడుమ ౪ సంవత్సరములుగా లెక్కకూడ సరిపోవు చున్నది.

ఇరువురుజగద్దేవులును పశ్చిమచాళుక్యచక్రవర్తియగు త్రిభువనమల్ల విక్రమాదిత్యునకు సామంతులుగానున్న మహామండలేశ్వరులని స్పష్టపడుచున్నది. ఏకకాలమున నున్నవారు. “జగద్దేవుఁడు పశ్చిమచాళుక్యులకడ రాజప్రతినిధిగనుండి ధర్మపురి వేములవాడ ప్రాంతములను బాలించు నొక మాండలికుఁడు” అని భారతిలో వ్రాసిన వీరు, గణపవరము శాసనములోని జగద్దేవుఁడు నొక్కఁడే యని యొప్పుకొన్న వీరు, అట్టివీరి జగద్దేవుని ప్రభువని గణపవరము శాసనములోఁ బేర్కొనఁబడిన హేమాద్రి భూపతియను వాఁడును, హనికుమారుఁడగు దేవపాలుఁడుఁ బశ్చిమచాళుక్యులగుదురో కారో

విచారించుట వీరికి పూచీకలదా లేదా? అతఁడు పశ్చిమచాళుక్య చక్రవర్తి కానియెడల హేమాద్రిభూపతి యెక్కడ పరిపాలనము చేయుచుండెను? వానిరాజధాని యెద్ది? హేమాద్రిభూపతియొక్క మంత్రియు సేనానియునైన జగద్దేవుని యనంతరము భూమిని కాకతీ శుఁడైన ప్రోలరాజు పరిపాలించెనను భావమేమో విచారించవలదా? ఒక్కమండలమున కధికారియై పరిపాలించువాఁడు మండలేశ్వరుఁడనియు, బహుమండలముల కధికారియై పరిపాలించువాఁడు మహామండలేశ్వరుఁడనియు, అట్టి మహామండలేశ్వరుఁడే రాజప్రతినిధిగా నుండి పరిపాలించుట కర్హుఁడుగాఁ బరిగణింపఁబడుట చాళుక్య రాజ్యాంగచరిత్ర మెఱింగినవారికిఁ దెలిసిన విషయమేగదా! అనవసరముగా గ్రంథమును విస్తరింపఁజేయక జగద్దేవుని గూర్చి తెలియఁజేయు సూక్ష్మమార్గమొక్కటిగలదు. ఆమార్గముననుసరించి మనము పోయిన యెడల సత్యాసత్యములెవ్వియో సులువుగా బోధపడగలవు.

తెలంగానా శాసనములలో నొకటియగు నగునూరు కన్నడ శాసనము క్రీ. శ. 1143 కావచ్చునని విద్వాన్ అప్పన్నశాస్త్రిగారభిప్రాయపడినది తప్పు. అయ్యది ప్రమాది సంవత్సర వైశాఖ బహుళ చతుర్థి శుక్రవారము నాటిదని యందే తెలుపఁబడి యుండుటచేత క్రీ. శ. 1100-1101 గాని లేక 1164-1165 సంవత్సరముగాని కావచ్చును. వేములవాడ శాసనము క్రీ. శ. 1109 సంవత్సరములోని దనుట స్పష్టము. ఇందు శా. శ. ౧౦౩౧ సర్వధారి సంవత్సర వైశాఖశుద్ధ చతుర్దశీ ఆదివారము నాటిదని యందే యున్నది గనుక స్పష్టము. కొలనుపాక శాసనము (కొల్లిపాక) “శ్రీమత్పాళుక్య విక్రమ వర్ష ఏకోన త్రింశ త్తమే తారణ సంవత్సరే చైత్రపూర్ణి మా యా మాదిత్యనాసరే” అని యందే యుండుటచేత నయ్యది క్రీ. శ. 1105 సంవత్సరములోనిదని స్పష్టమగుచున్నది.

దీనిని బట్టి ప్రమాది సంవత్సరలోఁ బుట్టిన నగునూరు శాసనము మొదటిదనియు, తారణ సంవత్సరములోఁ బుట్టిన కొల్లిపాక శాసనము రెండవదనియుఁ సర్వధాని సంవత్సరలోఁ బుట్టిన వేములవాడ శాసనము మూడవదనియు స్పష్టమగు చున్నది. నగునూరు శాసనములోని ప్రమాది సర్వధారి సంవత్సరమునకు తరువాతదియని యెంచిన యెడల క్రీ. శ. 1164-65 సంవత్సరముగాని విద్వాం అప్పన్నశాస్త్రిగారూహించిన 1143 కాఁజాలదనుట స్పష్టము. అప్పుడు కొల్లిపాక వేములవాడ శాసనములు చాళుక్య చక్రవర్తి త్రిభువనమల్ల విక్రమాదిత్యుని కాలములోని గను, నగునూరు శాసనము చాళుక్య చక్రవర్తి రెండవ జగదేక మల్లుని కుమారుడగు మూడవ తైలపదేవుని కాలమని చెప్పదగును. మొదటి ప్రతాపరుద్రుని హనుమకొండ శాసనము క్రీ. శ. 1162 లోనిది గనుక నప్పటికే రుద్రదేవుఁడు మేడరాజును, దొమ్మెరాజును జయించి వారల రాజ్యములను స్వాధీనము చేసికొన్నట్లుగాఁజెప్పఁబడి యున్నది గనుకను, నగునూరు శాసనములో దొమ్మెరాజు, మేడరాజు, జగదేవుఁడు ఎనుబదివేల సైన్యమును పొడిచి గెలిచెనన్న కథ విశ్వసించిన యెడల నగునూరు శాసనములోని ప్రమాది సంవత్సరము క్రీ. శ. 1101 వ సంవత్సర మగుచున్నది గనుక మొదటిప్రమాదియే స్థిరమైనదని చెప్పవచ్చును.

కనుక నిందలి పర్యవసానమేమనఁగా నగునూరు, కొల్లిపాక, వేములవాడ శాసనములలో నుదాహరింపఁబడిన జగదేవుఁడు త్రిభువనమల్లవిక్రమాదిత్యుని సామంతుడగుమహామండలేశ్వరుఁడొక్కఁడే గాని భిన్నులుగారనియు, ఈత్రిభువన విక్రమాదిత్యుఁడు క్రీ. శ. 1126-27 లో మృతుఁడైన వెనుకనే కాకతిప్రసారరాజు స్వతంత్రుఁడై ప్రత్యేకసామ్రాజ్యము నెలకొల్పి పరిపాలింపవలయునని ప్రయత్నిం

చిన వాడుగనుక తరువాతనే యీజగద్దేవునితోఁ బోరాటము పెట్టుకొనియెననుట స్పష్టమగుచున్నది. మరియు జగద్దేవుని తరువాతనే కాకతిపోలరాజు భూమినిపరిపాలించెనని గణపవరము శాసనము స్పష్టముగా వక్కాణించుచుండుటయు, రుద్రదేవుని శాసనములో పోలరాజు జయించిన రాజుల సందర్భమునమాత్రమే జగద్దేవుని ప్రశంసగలదుగాని రుద్రదేవుఁడు జయించిన రాజుల ప్రశంసతో జగద్దేవుఁడు ప్రశంసింపఁబడి యుండలేదు గనుక రుద్రదేవుని శాసన కాలమునాటికి అనఁగా క్రీ. శ. 1162 సంవత్సరమునాటికి జగద్దేవుఁడు మరణముఁ జెందియుండవలయును. క్రీ. శ. 1143-44 సంవత్సరమునాటికి కొల్లిపాక రాజ్యము పశ్చిమచాళుక్య చక్రవర్తుల పరిపాలనములక్రిందనే యుండెనని రెండవ జగదేవమల్లుని మహాప్రధానియు, అంతఃపురాధ్యక్షుఁడును, కరితురగపట్టసాహిణియు, శ్రీకరణుఁడును, సర్వాధ్యక్షుఁడును, సేనాపతియు, హేరెలాలసంధి విగ్రహియునగు కేశిమయ్యమనదినాడు, మిర్తినాడు, కోసగెనాడు, గావిదిరాలనాడు, కాళ్ళకెలఁగునాడు, సిందవాడినాడు, కొల్లిహాకెనాడు, మొదలగు నాడులను బరిపాలించుచుండెనని యాదవాని తాలూకాలోని గురజాల గ్రామములో రామేశ్వరస్వామివారి దేవాలయములో కేశిమయ్య కుమారుఁడు చామరాజు వ్రాయించినదాన శాసనమునలనఁ దెలియున్నది.¹ చామరాజు గురజాల శాసనములో నుదాహరింపఁబడిన కొల్లిహాకేనాడె కొల్లిపాకనాడనుట స్పష్టము²

(1) Annual Report on Epigraphy 1916. Appendix B. stone Ins. in 1915, No. 549.

(2) Of these Kollihake-nadu is evidently identical with Kollipake-nadu and suggests the probable position in the Hyderabad State of the ancient Kollipake of the Western Chalukya and Chola records. No. 99 Home (Macellaneous) 29th August 1916. p. 132 No. 43.

త్రిభువన విక్రమాదిత్యుడు క్రీ. శ. 1127 వఱకును, వాని తరువాతభూలోకమల్ల బిరుదాంచితుడు మూడవ సోమేశ్వరుడు 1138 వఱకును వాని తరువాత రెండవ జగదేశమల్లుడు 1148 వఱకును వానికి పిమ్మట త్రైలోక్యమల్ల బిరుదాంచితుడైన మూడవ తైలపుడును కల్యాణపురసింహాసనాధిస్థితులై పశ్చిమ చాళుక్య సామ్రాజ్యమును బరిపాలించినవారుగనుక జగద్దేవుడు త్రిభువనమల్ల విక్రమాదిత్యునకు వెనుక తైలపదేవచక్రవర్తి కాలములోఁ గొంత వఱకు బ్రదికియున్నట్లు గానుపించుచున్నది గనుక 1157 వ సంవత్సరములోఁగాని యంతకుఁ బూర్వముఁగాని తైలపుని ప్రోలరాజు జయించి బంధించి విడిచిపెట్టిన తరువాతనే మహామండలేశ్వరుడై రాజప్రతినిధిగానుండి యాంధ్రదేశమున సామ్రాజ్యముపైఁ దిరుగు బాటు చేయు ప్రోలరాజును శిక్షించుటకై మాండలిక రాజుల ననేకులను గూర్చికొని యనుమకొండపురమును ముట్టడించియుఁ బ్రోలరాజు ధాటికి నిలువఁజాలక పలాయనుడైన వెనుక మరణించి యుండునని మనమూహింపవచ్చును. దానఁజరిత్రమునకువచ్చిన ప్రమాద మేమియు లేదు. జగద్దేవునికి వెనుక మేడరాజు మొదలగు వారిని రుద్రదేవుడు జయించి వారి రాజ్యములను స్వాధీనముఁజేసికొని యుండును. 1158 లో ప్రోలరాజు మరణింపఁగా నతని పెద్దకుమారుడు రుద్రదేవుడు రాజ్యాభిషిక్తుడై హతశేషులయిన మాండలిక రాజులనెల్లరను జయించి 1162 సంవత్సరము నాటికి తన సామ్రాజ్యము విస్తరింపఁజేసెనని యనుమకొండలోని రుద్రదేవుని శాసనము వలననే స్పష్టమగుచున్నది. ఇప్పటికి బయల్పడలిన సాధములను బట్టిజగద్దేవుని గూర్చి యంతకంటె నెక్కువ యూహించి వ్రాయుటకు నాకు శక్తిచాలకున్నది.

తైలపదేవుడు.

శ్రీ శేషాద్రిరమణకవులు శ్రీకృష్ణదేవరాయాంధ్రభాషానిల
యమువారిచేఁ బ్రకటింపఁబడిన రజతోత్సవసంచికానుబంధమున
వ్రాసిన “నిజామురాష్ట్రమునందలి ఆంధ్రదేశప్రశస్తి అను వ్యాస
ములో” చాళుక్యచూడామణి యగు తైలపదేవుడు; పశ్చిమ
చాళుక్య కుటుంబములోనివాఁడు. చాళుక్య సామ్రాజ్య మంతరించి
నను, పలుకుబడిచేఁ గొంతసైన్యమును జతపఱచికొని సంగరసన్నద్ధుఁ
డైన యీవీరుని చరిత్రము ప్రశంసాపాత్రము. ఇతని సేనాధిపతి
గను సామంతుఁడుగనుండి క్రమముగా స్వతంత్రుఁడైనవాఁడె జగ
ద్దేవుడు.” అని వ్రాసియున్నారు. ఈతైలపదేవుని కాలమున
చాళుక్య సామ్రాజ్యమున అనుమకొండ ప్రాంత ప్రదేశములు కాక
తీయుల స్వాధీనమయినను, చాళుక్యరాజధాని యగు కళ్యాణ నగ
రము తైలపదేవచక్రవర్తికి నామంతుఁడై మహామండలేశ్వరుఁడుగ
వ్యవహరించిన కాలచుర్యవంశీయుఁడగు బిజ్జలరాజు స్వాధీనముఁ జేసి
కొని పరిపాలించినను చాళుక్యసామ్రాజ్యమంతరించలేదు. బిజ్జ
లుని మరణానంతరము తైలపుని కుమారుఁడగు నాల్లవ సోమేశ్వరుఁడు
1165 దవ సంవత్సరముననో యామరుచటి సంవత్సరముననో
కళ్యాణపురిని స్వాధీనముఁజేసికొని 1180 వఱకుఁ బరిపాలనముఁజేసి
యున్నవాఁడు గావున నాతని యనంతరమే యీభాగము దేవగిరి
యాదవరాజుల వశమైపోయినది. జద్దేదేవుడు స్వతంత్రుఁడై యెన్నఁ
డును కాకతీయులతో యుద్ధముచేసి యున్నట్లు గన్పట్టదు. అతఁడు
చేసిన యుద్ధములన్నియు మరణించు వఱకు బశ్చిమచాళుక్యుల పక్ష
ముననే చేసి యుండెనని భావింపవలసి యున్నది. తైలపుడు
కళ్యాణనగరమును గోల్పోయిన తరువాత కొంతకాలము అన్నిగేరి,
మఱికొంత కాలము బనవాసి రాజధానులుగఁజేసికొని పరిపాలనము

చేసి యుండెనని వాని శాసనములె దెలుపుచున్నవి. కనుక చాళుక్య సామ్రాజ్యమంతరించిన దని శేషాద్రిరమణకవులు వ్రాసినది చారిత్రక సత్యము కాదని స్పష్టముగా నుడువవచ్చును. కళ్యాణపురరాజధానికి సమీపములోనున్న సిందవాడి రాజ్యము పశ్చిమచాళుక్య సామ్రాజ్య చక్రవర్తుల క్రిందనే యుండెను.

రుద్రదేవుడు తైలపదేవుని వధించెనా ?

శుక్లసంవత్సర చైత్రమాసభారతిలో శేషాద్రిరమణ కవులనుమకొండ శాసనమును వ్యాసములో “ కాకతీయప్రోలరాజు క్రీ. శ. ౧౧౮౮ వఱకును, రుద్రదేవుడు తరువాతను బాలించిరి గాన నీమూడవ తైలపదేవుడు ప్రోలరాజు కాలమున బంధింపబడి యున్నట్లు డగుటయు, బిమ్మట రుద్రదేవునిచే వధింపబడుటయు బాసఁగియున్నది. రుద్రదేవుడు తన రాజ్యమున కొకసరిహద్దు కటక మని చెప్పినాడు- ఇదియె కళ్యాణపురి. దీనిచేఁగూడ మూడవ తైలపదేవుడు ప్రోలరాజు రుద్రదేవులకు లోబడినవాడని తేలును. అనంతరము తైలపదేవుని రాజ్యమును బిజ్జలుఁ డాక్రమించుకొనెను. చాళుక్యచూడామణి యను బిరుద మితనికిఁ దగియున్నది. కాకతీయుల ప్రత్యర్థి యీమూడవ తైలపదేవుఁ డనుటకు బాధకములు గానరావు. ” అని వ్రాసియున్నారు. ఈ శేషాద్రి రమణకవులకు రుద్రదేవుని శాసనములోని తైలపుని చావునుగూర్చిన శ్లోకమర్థము కాలేదు. తాము కవులయియుండియు, అచింతేంద్రకవియొక్క భావమునైనఁ గనిపెట్టలేకపోయినారు. విద్వాన్ అప్పన్నశాస్త్రిగారా శ్లోకమునకుఁ దమ “ వేయిస్తంభాలగుడి శాసన ” మను గ్రంథములో నీరీతి యర్థము నిచ్చియున్నారు.

“ గొప్పైన పరాక్రమముగల యీ రుద్రదేవరాజయొక్క (వలని) భయముచే, అతిసారరోగముచే నంతటను గబళింపబడిన కఱవంటి శరీరముగల తైలపరాజు స్వర్గమునకుఁ బోగా (పరమపదంపగా) ఆభీముఁడును (తైలపుని) రాజ్యపదవిని క్షణకాల మనుభవించెను.”* ఇందు కవి తన కవితా చమత్కృతిని గనుపఱచినవాఁడే గాని రుద్రదేవుఁడు తైలపరాజును వధించెనని చెప్పియుండలేదే. వీరి పాండిత్యము, కవితాధోరణుల నటుండనిచ్చి వీరిచారిత్రిక జ్ఞానమొకింత విమర్శింతము.

తైలపుడు కాకతి ప్రోలరాజు, రుద్రదేవరాజులచే యుద్ధములో నోడింపఁ బడినవాఁడేగాని యెన్నఁడును వీరికి లోఁబడి యున్నవాఁడు కాఁడు. రుద్రదేవుఁడు తన రాజ్యమునకొక హద్దు కటకమని చెప్పినాఁడు గనుక నదియె కళ్యాణపురి గనుక నందువలన తైలపుఁడు రుద్రదేవునికి లోఁబడిన వాఁడని తేలునని వ్రాయుట నట్టి తేలికమాట. చచ్చిన తరువాత లోఁబడి యుండుట యెక్కడ ? 1162 న సంవత్సరమున తైలపుని రాజధానినుండి తఱిమివేసిన బిజ్జలుఁడు స్వతంత్రుఁడై సింహాసనమెక్కినట్లు గన్పట్టుచుండఁగాఁ గళ్యాణపురము రుద్రదేవుని రాజ్యములోనిదిగా భావించుట విపరీతచరిత్రజ్ఞానమును సూచించునేగాని యంతకన్న వేఱొకటిగాదు. ప్రోలరాజుచే బంధింపబడి విముక్తుఁడై రుద్రదేవునిచే వధింపబడి బిజ్జలునిచే రాజ్యము గోల్పోయిన చాళుక్య తైలపునకు “చాళుక్య

* యాతేఽపితై లపనృపేదిన మస్యభీత్యా
సర్వాతిసారకబళీ కృతగాత్ర యస్తౌ
శ్రీరుద్రదేవ నృపతేః పృథువిక్రమస్య
భీమోఽపిరాజ్యపద వీక్షణి కాంసలేభే. ”

(ద. వై. పం ౩౦ - ౩4)

వేయి స్తంభాలగుడి శాసనము. పేజి. 91.

చూడామణి"యను బిరుదము తగియున్నదని వ్రాయుటెంత యపహాసాస్పదముగ నున్నదో గుర్తింపజాలకుండుట శోచనీయమైన విషయము. 1929 సంవత్సరములో భారతిలో వ్రాసిన యీ వాక్యము లన్నియు, 26-10-35 కృష్ణాపత్రికలో "ఈమరణించిన తైలపదేవుడు మహాబూబు నగరమండలములోని కోడూరు రాజధానిగఁజేసికొని ఆ ప్రాంతముల బాలించిన చోడరాజు" అని వ్రాయుట వలన మన్నుగొట్టుకొనిపోయినవిగదా. "ఈ చోడతైలపుని శాసనములు బూదపూరు, నెక్కిండ గ్రామము లో లభించినవి" అనికూడ వ్రాసియున్నారు. ఇదియు సరిగాదు. కోడూరు రాజధానిగా నేలిన కుమారతైలప దేవుడు చాళుక్య చక్రవర్తిభవనముల్ల విక్రమాదిత్యుని మనుమడును, మూడవ సోమేశ్వరుని పుత్తుడు నగుకుమారతైలపదేవుడుగాని చోడరాజు కాడని యా బుదపూరు, నెక్కిండ గ్రామములలోని శాసనములం జదివినవారికి బోధపడఁగలదు. ఇతరుల మాట యటుండనిండు. ఈ శేషాద్రి రమణ కవులే శుక్ల సంవత్సర భారతిలో 'అనుమకొండ శాసన వ్యాసమున' బూదపూరు 'నెక్కిండ' గంగాపురము, పానగల్లు శాసనములఁ బేర్కొని వానిలో పానగల్లు, నెక్కిండ శాసనముల పాఠములఁ గొంతవఱకు వినరించుచు నందలి కుమార తైలప దేవుడు చాళుక్య చూడామణియగు చాళుక్య తైలపుడని తెలుపుటయెగాక "ఈ తైలపదేవుడు ప్రోలరాజు ప్రత్యర్థి చాళుక్య చూడామణి యనుటఁబట్టి పశ్చిమ చాళుక్య కుటుంబ సంబంధియని భావింపఁ జనును. ఇది ప్రోలరాజు కాలము గావున నీ తైలపదేవుడు పశ్చిమ చాళుక్య రాజప్రతినిధి యగుట సత్యము." అని వ్రాసిన వీరు కృష్ణాపత్రికలో "ప్రోలరాజునాటి తైలపదేవుడు, రుద్రదేవునినాడు మరణించిన తైలపదేవుడు, భిన్నవ్యక్తులని నుడువుటెంతటి యపహాస్య కరమైన విషయము. అతఁడు చాళుక్యుడు;

ఇతఁడు చోడరాజు; ఏ శాసన ప్రమాణములు చాళుక్యుఁడనుటకుఁ దగియున్నవో అయ్యవియె చోడఁడనుటకును దగియున్నవని యా నోటితోనే నేఁడు పల్క నేర్చినారు. ఎంత యాభాసము ! ఈ సందర్భ మున వీరికంటెఁ గడుసరియగు విద్వాన్ అప్పన్న శాస్త్రిగారిందలి కిటుకు గనిపెట్టి ప్రజామిత్ర పత్రికలో వ్రాసిన వాక్యములు పాటింపఁ దగినవని శేషాద్రి రమణ కవులకుఁ దెలియఁ జెప్పఁదగును, “బూద వూరు” నెక్కిండ శాసనములలోఁ దెలుపఁబడి తెలపుఁడు కుమార తెలపుఁడని చెప్పఁబడినది. కావున ఆఱవ విక్రమాదిత్యుని కాలమున, అనఁగా, క్రీ. శ. 1122 ప్రాంతమున కోడూరు రాజధానిగాఁ జేసి కొని, మాండలికుఁడై కుమార తెలపుడు రాజ్యము చేయుచు నేయించిన శాసనములను జూచి ఇతఁడు చోడుఁడై యుండవచ్చునని యూహించుటంత సమంజసముగాఁ గనుపట్టదు. ఈ సంగతి నేలకొండపల్లి శాసనము వలన మఱింత స్పష్టము కాఁగలదు. ఈ కుమార తెలపదేవుఁడే తరువాత రాజై 1150-1165 ప్రాంతము వఱకు నేలినవాఁడై రుద్ర దేవునికిఁగూడ సమకాలికుఁడగుచున్నాడు.”

అని ప్రజామిత్ర పత్రికలో శేషాద్రిరమణ కవులు కృష్ణాపత్రికలో వ్రాసిన దానికి జవాబుగా వ్రాసిన వ్యాసములో “విద్వాన్ అప్పన్న శాస్త్రిగారు వ్రాసియున్నారు గనుక చర్చిత చర్చణముగా నావిషయ మును మరల వ్రాయుటకు వెఱచి విరమించు చున్నాను. కావున శేషాద్రిరమణ కవులు నేలవిడిచి సాముచేయుట తగదు. అచింతేంద్ర కవి రుద్ర దేవుని శాసనము వర్ణించిన విధానము కవితా చమత్కృతిఁ దెలుపు నతిశయోక్తిగా భావింపఁదగునేకాని యయ్యది చారిత్రక సత్యమనుకొని తగినంత శాసనాదిక సాధన సామగ్రి చేంతనుంచి కొనియుఁ దాము నృథాప్రయాస పాల్పడుటయు, సాధన సామగ్రి చేంతలేని తరుణమునఁ జరిత్ర కాదులేమో యూహించి పొసిన

వారిని నేవేవ్రా యీసడింపు వాక్యములతోఁ దృణీకరించి వ్రాముట చరిత్ర పరిశోధనమందు మేలుచేయి గైకొనఁదలంచిన వారికిఁ దగని పనియని యిప్పటికైనను శేషాది రమణకవులు గ్రహింపఁగలిగిన యెడలఁ గృతార్థులమగుదుము.

రుద్రదేవుఁడు కందూరు వర్ధమానపుర చోడులను జయించుట.

తెలుఁగు చోడులలో నొక శాఖవారు పదునొకండవ శతాబ్దమునండి పశ్చిమచాళుక్య చక్రవర్తులకు సామంత మాండలికులుగ నుండి వర్ధమానపురము, కందూరు, పానుగల్లు మొదలగు ప్రదేశములను బరిపాలనము సేయుచుండిరి. అయ్యవి యిప్పటి హైదరాబాదు రాష్ట్రమునందలి మహబూబు నగరము, నల్లగొండ జిల్లాల పాఠములోనివి. అయ్యవి పశ్చిమచాళుక్యుల కాలమున సిందవాడిరాష్ట్రమునను, క్లోపాక రాష్ట్రమునకును లోబడియుండెడివని చెప్పవచ్చును. ఈప్రదేశములు పదునొకండవ శతాబ్దికి, బూర్వము, రాష్ట్రకూటరాజులకును కాంచీపుర చోడరాజులకును, పశ్చిమచాళుక్యులకును పూర్వచాళుక్యులకును, పశ్చిమచాళుక్యులకును, కాంచీపుర రాజులకును, యుద్ధరంగములుగనుండి ప్రఖ్యాతికి వచ్చినవే. అందు ముఖ్యముగా వర్ధమానపురము, కందూరు, పానుగల్లు దుర్గములు మాండలికరాజులకు నాయాకాలములందు రాజధానులుగ నుండుచు వచ్చెను. రాష్ట్రకూటుల కాలమున కోడూరు చోడమాండలికులకు రాజధానిగ నుండుచు వచ్చెనుగాని పశ్చిమచాళుక్యులలో రాష్ట్రకూటుల తరువాత రాజ్యమునకు వచ్చిన చాళుక్యప్రథమతైలపుని సంతతివారి చోడులను జయించి తమరాజప్రతినిధులను నిక్కడిదేశములను బాలించుటకు నియమించినపుడు వారలు తఱచుగా కోడూరు రాజధానిగఁ జేసికొని పాలించు చుండెడివారు. చోడమాండలికులు పారికి లోబడి యాయా దుర్గముల కధిపతులై

పరిపాలనము సేయుచుండెడివారు. తటచుగా నీరాజప్రతినిధులు కొల్లిపాకను, కోడూరును రాజధానులుగఁ జేసికొని పరిపాలనము సేయుచుండెడివారు. పశ్చిమ చాళుక్యచక్రవర్తులగు ఆటవ విక్రమా దిత్యుని మనమఁడును, మూడవ సోమేశ్వరుని కుమారుఁడును, రెండ జగదేకమల్లుని తమ్ముఁడు నగు కుమారతైలపదేవుఁడు రాజప్రతినిధి గను మూడవ సోమేశ్వరుని కాలమునను, రెండవ జగదేకమల్లుని కాలమునను యువరాజుగా నుండి పరిపాలనము చేసినవాఁడు గావున కీ). శ. 1122 వ సంవత్సరములో నితఁడు కోడూరు రాజధానిగా నీ ప్రదేశములను రాజప్రతినిధిగానుండి పరిపాలనము చేసెనని బూద వూరు, నెక్కొండ, గంగాపురము, పాలుగల్లు శాసనముల వలన నిదివఱకె తెలిసికొని యున్నాము. ఇతఁడు రెండవ జగదేకమల్లుఁడు చనిపోయిన వెనుక కీ). శ. 1148 సంవత్సరమునఁ బశ్చిమచాళుక్య సింహాసన మధిష్ఠించెను. ఇతఁడు సింహాసన మధిష్ఠించిన కొలదికాల ముననే యితఁకి సామంతుఁడుగా నుండిన కాలచుర్యవంశీయుఁడైన బిజ్జలుఁడు మొదలగు మాండలిక ప్రభువులు కాకతిప్రోలరాజు మొదలగు వారితోఁ గూడుకొని చక్రవర్తిని దిరస్కరించి తిరుగుబాటుచేసి యుద్ధములు నడిపినట్లు తెలియుచున్నది. ఎట్లయినను బిజ్జలుఁడును, కాకతిప్రోలరాజును మూడవతైలపుని కళ్యాణ నగరమునుండి వెడలఁ గొట్టిరి. ఇయ్యది కీ). శ. 1157 సంవత్సర ప్రాంతమున జరిగియుండును. ఈయుద్ధములు జరుగుచున్న సందర్భముననో యంతకుఁ టూర్వముననో ప్రోలరాజును జయించి యాతనిక్రింది రాజ్యమును ఉదయరాజున కొసంగి యుండును. ఆయుద్ధములలో నతఁడు మొదట ప్రోలరాజునకు తోడ్పడియుండును. కాని తైలపదేవ చక్రవర్తి కళ్యాణకటకమును గోల్పోయిన వెనుక పానగల్లు దుర్గాధీశ్వరుఁడైన యుదయరాజు స్వతంత్రుఁడగుటకుఁ బ్రయత్నించెను. ఈసమయము

ననే బిఙ్గలరాజు మంత్రియగు బసవేశ్వరుఁడు వీరశైవ మతదీక్షను వహించి ప్రచారము సలుపుచుండ నాజంగమ మతము కర్ణాటాంధ్రదేశముల వ్యాపించుచుండ నుదయావ నీశ్వరుఁడును, వానిపూర్వులును జైనమతావలంబకులై యుండిరి గావున వీరశైవమతావలంబకులను ద్వేషింప సాగిరి. ఈకాలమునందే యుండిన పండితారాధ్యుఁడు తాను కాలాముఖిలేకపాశుపత శైవమతావలంబకుఁడైనను బసవేశ్వరుని వీరశైవ మతమును బ్రోత్సహించెను. ఇతని శిష్యుఁడగు నామయ్య యను శివభక్తుని నుదయావనీశ్వరుఁడనేక విధములుగా బాధించెనట. ఉదయచోడుని నుండి పింగళి గోవింద ప్రధానియని సుప్రసిద్ధ పరిశోధకులగు కొమతాజు లక్ష్మణరావు పంతులుగారు తమ శివతత్త్వసార పీఠికలో వ్రాసియున్నారు.* తన శిష్యుఁడగు నామయ్య ఆయుదయ చోడుని బాధపడలేక యురిపెట్టుకొని చచ్చెనట! దానిని విని పండితారాధ్యుఁడు కోపగించి రాజునకు శాపమిచ్చి యచటనుండి వెడలిపోయెనట! తరువాత చరిత్రము పండితారాధ్యచరిత్రమునం దిట్లు వ్రాయఁబడియున్నది.

“కాదింక నీ పానుగంట నుండఁగ మహాదేవు భక్తులకనుచుఁ గట్టలుక, మసలక పండిత మల్లి కాఙ్గనుఁడు, వెనదలిర్పగఁ బురివెడలంగ వెనుక నక్కజంబుగఁ బూచనంతగల్గొన్న, కుక్కురో కుర్రని కూసెగల్గొడి, పురిమహోత్పాతముల్వొట్టె వెండియును, బురము పాడగునని బుధులు గలంగ, విదిత శాపోద్ధత విలయోగ్రవహ్ని, కుదయావనీశుఁడాహుతియయ్యె. బుత్రపౌత్రులన్యోన్య కళత్రాభినిరతి ” శత్రులై చీటి చప్పరంబులను, దడయకాసురిచేదన పురిజనము, లడరంగ నిర్మూలమైరట్లుఁగూడ, సంతానమెల్ల నిస్సంతానమయ్యె.”* మహిమాప్రకరణము. పుట. ౩౦౦

* ఆంధ్ర సాహిత్య పరిషత్పత్రిక సం. ౧౦. సంచిక. ౩. పే. ౧౪౩-౧౪౪.

ఉదయావనీశునిఁ బ్రశంసించు నపుడు పండితారాధ్య చరిత్ర
యందు నిట్లున్నది.

“జోళవాళిగాక క్షోణీత లేళ

వేళవాళికిఁ గర్త నేయెట్టులనిన.” (పుట ౨౮౭)

“చోళవాళి=చోళపాళికి=చోళరాజ్య; వేళవాళి=వేళపాళి=
కాళునిరాజ్యము”అని నేనర్థము చేసికొంటిని కాని యర్థము స్పష్ట
మనుటకు వీలులేదు.” అని లక్ష్మణరావు పంతులువారు తెలిపినారు.
కాని నేను వేళపాళి యనఁగా చాళుక్య రాజ్యమని యర్థము చేసి
కొనుచున్నాను. అయినను గాక పోయినను, ఆరాధ్యుఁడు రాజునకు
శాపమిచ్చి వెడలిపోయిన వెనువెంటనే యా పురమునందలి తాతి
కోళ్లు కూసినవఁట; తాతిపోన్న పూచినదఁట. కల్కోడియు, కల్పా
న్నయు చోడుల విశేష చిహ్నములని నన్నెచోడుని కుమార సంభ
వము మొదలగువాని వలనఁ మనము దెలిసికొనుచునే యున్నాము.
పండితారాధ్యుని శాపమెట్టిదైనను రుద్రదేవుని శాసనములోని వీరిం
గూర్చిన వర్ణములను బట్టి యదంతయు నిజముగా జరిగినేమో యని
పించు చున్నది. రుద్రదేవుని శాసనములో నుదయావనీశుని కవి నీ
క్రింది యర్థమువచ్చు రీతిగా వర్ణించి యున్నాఁడు. “శోభాయుక్తుఁ
డైన రుద్రదేవరాజయొక్క పరాక్రమమువలనఁ గలిగిన భయ
మనెడి వ్యామోహమునుపేర నొప్పు శస్త్రమువలన వడకుచున్న
సమస్తశరీరముగల్గి చోడోదయరాజయొక్క ప్రాణములు పిచ్చిపట్టి
నవి వలెను, వశము తప్పినవి వలెను, గొప్ప పిశాచముచే బాధింపఁ

బడినవి వలెను భ్రాంతి మంతములైనవి వలెను, చెడిపోయినవి వలెను, అప్పుడే స్వర్గమునకుఁ బోయిన వాయెను.*

ఇట్లుండినను పండితారాధ్య చరిత్రయందుఁ బేర్కొనఁబడిన పానుగంటి యుదయావనీశ్వరుఁడు వేఱనియు, రుద్రదేవుని శాసనము లోఁ బేర్కొనఁబడిన చోడోదయుఁడు వేఱనియు నొక సంవాదము బయలు దేరినది. ఈసంవాదమునకు మూలకారణ మీ శ్లోకము నందు చోడోదయత్మాపతి యెక్కడ పరిపాలనము చేయుచున్న వాఁడో కవి తెలుపకుండుటయెగాక యీశ్లోకమునకుఁ బైన గోకర్ణ నామభుజగమును భీమనకులము చంపిన దను శ్లోకము వ్రాయఁబడి యుండుటయే.

ఇందునుగూర్చి శేషాద్రిరమణ కవులు కృష్ణాపత్రికయందొట్లు వ్రాయుచున్నారు. “ప్రొలరాజు ఉదయాదిత్యునకు రాజ్యము నొసంగినాఁడు. ఇతఁడు భీమరాజు గోకర్ణుల తండ్రి. కీ. శే. లక్ష్మణ రావు పంతులువారు చెప్పినట్లు ననవర్తి సంస్థానములోనిది గాక నల్లగొండచెంత రాజ్యము పాలించిన ఉదయచోడుఁ డింకొకఁడు గలఁడు. ఇతఁడు పండితారాధ్యుల ద్వేషించి శాపగతుడై మరణించినాఁడు. వెయ్యిస్తంభములగుడి శాసనములోఁ జెప్పఁబడిన చోడోదయుఁడు పూర్వోక్త ప్రతిపక్షయగు భీమరాజు. వీరుగాక కోడూరు పాలించు మఱియొక ఉదయచోడుఁడు కీ. శ. 1160 ప్రాంతమున నుండి జటచర్లలో శాసనము నెలకొల్పినాఁడు. ఈ

* శ్రీరుద్రద్రుద్రపరాక్ర మోద్భవ భయవ్యామోహనాభ్యోల్లస

చ్ఛస్త్రిత్రస్తసమస్తగాత్ర విలసచ్ఛో డోదయత్నాపతేః

ఉన్నతాశ్వి, నిస్సృతా శ్వి, మహాహుతాభి భూతాశ్వి,

ప్రోద్భాంతాశ్వి, సంకులాశ్వి తదాప్రపాణః ప్రయాతాదివ॥

అనుమకొండ శాసనము. వెయ్యిస్తంభాలగుడి శాసనము. పేజి 90. ద.

వై.స. 24-30).

భిన్నవ్యక్తులను సమన్వయించుటలో పంతులువారు (వీరభద్రరావు) పూర్వభ్రమ ప్రమాదములు పరిష్కరింప వలసి యున్నది.” అని వ్రాసి యీపరిష్కార మనువెనుభారము నాపైఁ బెట్టుటకు సాహ సించుట యాశ్చర్యకరమైన విషయముగదా! కాని శేషాద్రి రమణ కవులు లక్ష్మణరావు పంతులవారు “ శివతత్త్వసార గ్రంథపీఠికలో “ పానుగల్లునై జామురాజ్యమునందుమహాబూబ్ నగర్ జిల్లాలోనాగర్ కర్నూలుతాలూకాలో నున్నది. ఇదిపూర్వముగొప్పదుర్గము. ఈ ప్రాంతమునఁ బండితునికాలమున నుదయచోడుఁడనురాజు రాజ్యము చేసినట్లు శాసనముల వలనఁ గానవచ్చుచున్నది. ఉదయచోడుని దండనాయకులు శా. శ. ౧౦౮౪ (క్రీ. శ. ౧౧౨౨) లో వేయించిన శాసనమొకటి జడచర్లలోఁ గలదు. జడచర్ల నైజాము రాజ్యము నందుఁ బానుగంటికి నుత్తరమునఁ బదునైదు క్రోశముల మీద గలదు. ఈసంవత్సరముననే ప్రథమ రుద్రదేవునిచే వేయించబడిన హనుమకొండ శాసనమునందును నీ చోడోదయుఁడు పేర్కొనఁ బడియెను. రుద్రుఁడు చోడోదయుని గెల్చినట్లును అతని రాజధాని యైన కందూరును గాల్చినట్లును నీశాసనము నందుఁ గలదు. కందూరు పానుగంటికి సమీపముననే యున్నది. ౧౧౬౨ ప్రాంతమున అనఁగాఁ బండితారాధ్యునకు మనమితర ప్రమాణముల నలన నిర్ణయించిన కాలమందుఁ బానుగంటివైపున నొక యుదయావనీశుఁ డుండెనని స్పష్టపడుచున్నది.” అని విస్పష్టముగా వ్రాయుచుండిన దాని సరిగా నర్థము చేసికొనకయే తబ్బిబ్బు పడుచుందురు. శాసనములలోని వాక్యములను సరిగాఁ జూచుకొనకయే యందున్నవాని కంటె భిన్నముగా వాకొందురు. వానినే తొందరపడి పత్రికలకు వ్రాయుచుందురు. “ వీరుగాక కోడూరు పాలించు మఱియొకఉదయ చోడుఁడు క్రీ. శ. 1160 ప్రాంతముననుండి జటచర్లలో శాసనము

నెలకొల్పినాడు. " అని శేషాద్రి రమణకవులు వ్రాసినది దుర్భమ గాని సత్యముకాఁ గనప్పట్టదు. ఆశాసనముండిన యెడల నెందుకుఁ బ్రకటింపలేదు? ప్రకటింపఁబడిన జడచర్ల శాసన ముదయావనీశు నిదికాదు. వాని దండనాయకులిది. అది వారు చెప్పినట్లు కీ. శ. 1160 నాటిదిగాక 1162 సంవత్సరములోని దని యందేయున్నది. ఇందు పేర్కొనఁబడిన యుదయావనీశ్వరుఁడు కోడూరు రాజధానిగాఁ బరిపాలించిన వాఁడుకాఁడు. " కోడూరు విడిచిపెట్టిన పై తెలుఁగు చోడులు కోడూరు పురవరాధీశ్వరులమని పిలుచుకొనుచుండిరనియుఁ గూడ మనము తెలిసికొనఁ దగిన నూతనాంశమై యున్నది. " అని విద్వాం అప్పన్నశాస్త్రిగారు ప్రజామిత్ర పత్రికలో వ్రాసినారు. అప్పన్నశాస్త్రిగారికిది నూతనాంశముగాఁ గనప్పట్టుచున్నది గాని యిరువది మూడేండ్ల క్రిందట వ్రాసిప్రకటించిన నాయాంధ్రుల చరిత్రములోఁ బెక్కుమాటులు వ్రాసియున్నాను. దొరతనమువారి పరిశోధకులుసహా యితర పరిశోధకులెల్లరు నట్లే వ్రాసియున్నారు. రుద్రదేవుని శాసనములో రుద్రదేవునికి సమకాలికులుగా మూవురు చోడరాజులు ఉదయావనీశ భీమగోకర్ణులను వారు పేర్కొనఁ బడినారుగాని వారికిఁగల పరస్పర "బంధుత్వ మెట్టిదో తెలుపఁబడి యుండలేదు. ఇతర ప్రమాణములగు సాధనములనుబట్టి మనము నిర్ధారించుకొనవలసి యున్నది. రుద్రదేవుని శాసనములలో రుద్రదేవుని విజయములను దెలుపుసందర్భమున వాని ప్రత్యర్థులను గూర్చి చేసిన యపహాస్యవర్ణనలలో నతిశయోక్తులు పెక్కులుగలవని ముందుగా మనము గుర్తించకున్నయెడల మనకు సత్యము బోధపడఁజాలదు. తెలపదేవుని మరణ మెంత సత్యమో ఉదయావనీశుని మరణముగూడనంత సత్యమయినదిగానే భావింపవలయును. రుద్రదేవుఁడు వారిని జయించి వారి రాజధానీపురములను దహించివేసిన మాట నిజమై యుండవచ్చును.

గోకర్ణనృపాలుడు.

భీమన సోదరుఁ డైన గోకర్ణుఁడు వాగీంద్రచూడామణి యను
జైనసమయాచార్యుని శిష్యుఁడ . వర్ధమానపురాధీశ్వరుఁడు. ఇతఁడు
భీమకవికిఁ గర్తృత్వ మారోపింపఁబడిన కవిజనాశ్రయ మను ఛందో
గ్రంథమును రచించి కళ్యాణపురాధీశ్వరుం డైన చాళుక్యజగదేక
మల్లునకు సేనాపతి యగు రేచభూపాలున కంకితము చేసెను. ఈ
రేచనికిఁ గవిజనాశ్రయుఁ డనియు, గోకర్ణునకు శ్రావకాభరణాంకుఁ
డనియు బిరుదనామములు గలవు. కవిజనాశ్రయమున నాలుగా
శ్వాసములును జైనకావ్యధర్మముల ననుసరించి వాగ్దేవతాస్తుతితోఁ
బ్రారంభింపఁబడినవి. వేములవాడభీమకవి రచించినది నృసింహ
పురాణముకాని కవిజనాశ్రయము కాదు. గోకర్ణు డనేకాగ్ర
హారములను బ్రాహ్మణోత్తములకు ధారవ్రాసి శాసనములను
వ్రాసియించి యున్నాఁడు. ఈగోకర్ణుని గురు నయిన వాగీంద్ర
చూడామణి తన పేరిట లక్షణగ్రంథమును, ఆదిపురాణమును ఆంధ్ర
భాషలో విరచించినటుల దెలియుచున్నది.

భీముఁడు-గోకర్ణుఁడు.

ప్రతాపరుద్రుని కాలమున వర్ధమానపురమును భీమచోడుఁడు
తన సోదరుఁ డైన గోకర్ణచోడునితోఁ గలిసి పరిపాలనము సేయు
చున్నటులు దెలియుచున్నది. ఈభీమచోడనృపాలుఁడు పరమ
దుర్మార్గుఁ డైనటుల రుద్రదేవుని శాసనమున వాకొనఁబడియెను.
భోజనకాలమునందు తన సోదరుని జంపెను. తన సవతితల్లికిఁ
బలియయ్యెను. పశ్చిమచాళుక్యుఁ డను విక్రమాదిత్యచక్రవర్తి
మనుమఁ డగు తైలపదేవుడు వర్ధమానపురమున కిరువదిమైళ్ళ
దూరమునం దున్న కందూరునఁ బరిపాలనము సేయుచునుండి రుద్ర
దేవుని పరాక్రమమునకు వెఱచి మరణమునొందఁగా భీమచోడుఁ

ఛారాజ్యము నాక్రమించుకొని కొలఁదికాలము పరిపాలనముచేసి
రుద్రదేవునితో వైరము గల్పించుకొని నిరంకుశాధికారమును
నెఱపుచుండఁగా రుద్రదేవుఁ డీన్మపాలాధముని శిక్షించుటకై వాని
పైకి దండెత్తి పోయెను. రుద్రదేవుని పీక్షించిన మాత్రముననే
భయంపడి భ్రాతృమాతృవనితా సహితముగా భీముఁడు పర్వ
తారణ్యభూములకుఁ బాఱిపోయె నని అలంకారయుక్తము లయిన
శ్లోకములలో వ్యక్తీకరింపఁబడియెను.

ఉనయచోడుని జంపి పద్మావతిని పెండ్లియాడుట.

అటుపిమ్మట రుద్రదేవుఁడు వానిని వెంబడించి తఱిమి
యాంజనేయుఁడు లంకాపురమును దహించినటులఁ జోడోదయరాజు
యొక్క నగరమును దగ్ధము గావించి యా నగరముమధ్య నొక
మహాద్భుతమైన తటాకమును ద్రవ్వించెను. అంతకుఁ బూర్వమే
చోడోదయఁడు రుద్రదేవుని పరాక్రమమును విని భయకంపి.
తుండై మతిపోయి పిచ్చియై దయ్యముసోకి మృతినొందెనని
చెప్పఁబడి యున్నది.

పైని చెప్పినట్లా చోడోదయుని నగరమును దగ్ధము గావించు
టయే కాక యాతని కొమార్తెను పద్మావతియను దానిని వివాహ
మైనటుల యా శాసనము వలనఁ దెలియుచున్నది.

“ కన్దురోదయఁ చోడనంశవిలసత్ క్షీరాబ్ధి గర్భోద్భవ
త్పద్మేశ్వరశ్రయ రుద్రదేవ సృపతేః కిం వర్ణ్యతే విక్రమః
క్షుద్రక్షత్రికులోన్న తిక్షయకృత స్సర్వావసీ భ్రతో
రామశ్యేవ కుతారఘ్ణిత రిపువ్రాతస్య పృథ్వీపతేః ”

ఈ పై శ్లోకము ద్వంద్వార్థమును సూచించు చున్నది.
అయినను రుద్రదేవుఁడు పద్మావతిని వివాహముఁ జేసికొనె

ననుటయే యొప్పి యున్నది. కాని మఱియొక శాసనమునుబట్టి సందేహము కలుగు చున్నది.* ఉదయచోడుని జట్పర్ల శాసనమునకును రుద్రదేవుని యనుమకొండ శాసనమునకును నడుమ ౨౬ దినములు మాత్రమే వ్యవధి కలదు.

ఉదయచోడుని ప్రశంస అనుమకొండ శాసనములోనే గాక మామిళ్ళపల్లి, పానుగల్లు, జడచర్ల శాసనములలోగూడ నుండుట చేత వాని వివరములను దెలిపినవాని నెట్లు సమన్వయించు కొనవలయునో చదువరులె గ్రహింపఁ గలరు.

౧ మామిళ్ళపల్లి శాసనము : విశంబినంపత్తరము. గోకర్ణుని దానమును గూర్చినది. ఇందు సూర్యవంశమున గోకర్ణుఁడును వానికి నుదయాదిత్యుఁడును, వానికి భీమగోకర్ణులును బుట్టి రని భీమగోకర్ణులు నిస్సీమ ప్రేమబంధము గలవారని తెలియఁజేయును. ఇందు శకసంవత్సరము లేకపోయినను క్రీ. శ. 1117-1118 సంవత్సరమగునని యూహింపవచ్చును.¹

౨ మామిళ్ళపల్లి రెండవశాసనము : సౌమ్యసంవత్సరము, కందూరి గోకర్ణ చోడదేవమహారాజుల దండనాయకుఁడు, హరిహర దాసుండయిన బోయదేవుని ధర్మమును దెలుపునది. ఇందు శకసంవత్సరము లేకపోయినను క్రీ. శ. 1128-29 అగుచున్నది.²

3. పానుగల్లు శాసనము: క్రోధినంపత్తరము; ఇందుసోమ రాజుభార్య బెడగాంబ. వీరికూతురు మేలాంబిక; భర్తపేరు లేదు. ఈమెకు ఉదయాదిత్యుఁడు, భీముఁడు, గోకర్ణుఁడు జనించిరి.

*. See the Lithic Records in Hyderabad prepared by M. Ramakrishna Kavi M.A.

(1) సుజాత నం ౧ సంచిక ౨, కాకతీయసంచిక, అనుబంధము 39

(2) సుజాత నం ౧ సంచిక ౨ డిటో

„ 40

బ్రాహ్మణులకు చేసినదానమును దెలుపునది. తెలింగానా శాసనము లలో వివరము వ్రాసినవారు ప్రతిబింబము బాగుగ లేదు. చాళుక్య విక్రమవర్షము ౫౮. వేసినారు. అట్లయిన క్రీ. శ. 1160 కాగలదు కాని యందలిక్రోధియను తెలుగుసంవత్సర నామమునుబట్టి క్రీ. శ. 1123-1124 అగుచున్నది. 1160 విక్రమసంవత్సర మగును కనుక వివరము వ్రాసినవారి విక్రమవర్ష సంఖ్యతప్పు.1

౪ జడచర్ల శాసనము. కందూరి ఉదయచోడుని దండనా యకులు వేయించినది. చిత్రభాను సంవత్సరము. శకసంవత్సరము ౧౦౮౪ అనగా క్రీ. శ. 1162 అగుచున్నది. వారు విధించెడు సుంక ములనుగూర్చిన దానశాసనము.2

౫ రుద్రదేవుని అనుమకొండ శాసనము. చిత్రభాను సంవత్సరమే.

ఈపై శాసనములలో జడచర్ల శాసనమునుబట్టి 1162 కం దూ పుదయచోడుడు బ్రదికియున్నాడని స్పష్టముగాఁ దెలియు చున్నది. ఈ శాసనతిథి చిత్రభానుసంవత్సర పుష్యబహుళ ద్వితీయా మంగళవారమై యుండగా అనుమకొండ శాసనము తిథి చిత్రభాను సంవత్సర మాఖశుద్ధ త్రయోదశీ వడ్లవారము (శనివారమై) యుం డెనుగనుక జడచర్ల శాసనము వ్రాయఁబడిన ౨౬ దినములకే అను మకొండ శాసనము వ్రాయఁబడినది.

ఇందువలన తేలిన పర్యవసానమేమనఁగా రుద్రదేవుని శాస నమువ్రాసిన అద్వయామృత యతికి శిష్యుఁడును, రామేశ్వర దీక్షి తునికుమారుఁడును, నగు అచింతేంద్ర కవివర్యుని వర్ణనలలోని యతి

(1) తెలింగానా శాసనములు, ఇతర శాసనములు, సం ౫౧౮. పత్రము ౧౬౩

(2) • „ „ „ „ „ ౬ „ ౧౫౩-౫౮

శయోక్తుల మనము పాటించి విశ్వసించిన యెడల నీయిరువదియూరు దినములలోనే సూర్యనంశోద్భవుఁడును, క్షత్రియ శిఖామణియునగు భీమచోడనృపాలుఁడు తైలపుని రాజ్యమాక్రమించి వర్ధమానపురము రాజధానిగాఁ జేసికొని సవతితమ్ముఁడైన గోకర్ణచోడుని సంహరించి వానితల్లిని భార్యగాఁ జేసికొని పరమమర్మార్గుఁడై ప్రజాపాలనముఁ జేయుచుండగా వానిదుష్ప్రవర్తనము చారులవలన విని అసంఖ్యాక ములగు సైన్యములంగూర్చుకొని రుద్రదేవుఁడు దండెత్తి పోయి భీముఁడు పుత్రమిత్ర కళత్రాదులతో పట్టణము విడిచి యడవులకుఁ బాటిపోగా వర్ధమానపురమును ఆంజనేయులు లంకాపురమును దగుల బెట్టినట్లుగాఁ దగులఁబెట్టి యాపట్టణమధ్యమున నొక గొప్ప తటాక మును ద్వవ్వించి యదనఱకె తనపరాక్రమమునకు వెఱచి పిచ్చపట్టి పోయి పిశాచముచే బాధింపఁబడి నానావికలానస్థలను బొంది స్వర్గ మునకుఁ బోయిన ఉదయచోడుని రాజధానియగు కందూరును ముట్ట డించి దానిసిగూఁడ దగులఁబెట్టి యంతయు నాశనముఁజేసిన తరు వాత కందూరుదయచోడుని కొమార్తయగు పద్మావతిని బెండ్లిచేసి కొని సుఖముగా నింటికిఁజేరి యాయనుమకొండ శాసనమును అచింతేంద్రకవివర్యునిచే వ్రాయించెనని చెప్పవలసివచ్చును. ఆహా! ఎంత అసంభవమగు విషయము! వీనినంతయును సమన్వయింపవలయునట! లేనియెడ ఆంధ్రుల చరిత్రము తాఱుమాటై పోవునట! ఎనిమిది సంవత్సరములుగా శేషాద్రి రమణకవులు పత్రికలలో వాపోవుచున్నఘోష. వీనినున్నదున్నట్లుగా నుంచి, చెప్పినది చెప్పినట్లుగానుంచి, ఒకరివి నిజమని, మఱియొకరివి యబద్ధమని చెప్పకుండ సమన్వయము చేయుట శేషాద్రిరమణ కవులకు కాదు కదా వారిని మమ్మును బుట్టించిన బ్రహ్మదేవునికైనను సాధ్యము కాదు. వీరివాక్యములనే పట్టుకొని సమన్వయమునే ప్రవాహము నీదుట నాకు సాధ్యము కాదని నాయశక్తతను దెలుపుకొనుచు భావి పరిశోధకులకు విడిచిపెట్టుచున్నాను.

కాకతీయాంధ్రరాజయుగ చరిత్రము.

ఎనిమిదవ ప్రకరణము.

—•—

కాకతిరాజుల చరిత్రము.

—•—

పండ్రెండవ శతాబ్ద స్థితి.

దక్షిణహిందూస్థానమున మహారాష్ట్ర కర్ణాట ద్రావి
డాంధ్ర కాళింగులు సుస్థిరమైనయేకసామ్రాజ్యమును నెలకొలుప
వలయు నన్నసంకల్పముతోఁ దమతమ యావచ్ఛక్తులను విని
యోగించి దక్షిణాపథము నంతయు భయంకరమైనయుద్ధరంగముగఁ
జేసికొని వీరాధివీరులై పోరాడుచున్న రాజ కీయవాతావరణమును;
రాజ్యాధిపత్యములను వహించిన చక్రవర్తులు మహారాజులు సామా
న్యముగ శైవమతాభిమానులుగ నున్నను, మాండలికరాజులు
సేనాధిపతులు మొదలగు నున్నతరాజకీయోద్యోగీయు లనేకులు
జైనమతావలంబకులై జైనమతాచార్యులకుఁ బోషకులై నందున
జైనమతము జనసామాన్యమతమై విజృంభించుచుండుటయు, జైన
మతావలంబకు లయిన మాండలిక రాజులు సేనాధిపతులు సామా
న్యాధిపత్యము గొక్రమించుటకై ప్రయత్నించు చుండుటయుఁ,
జూచి సహింపఁజాలక శైవవైష్ణవ బ్రాహ్మణమతాచార్యు లనేకులు

దక్షిణహిందూస్థానమునఁ దమతమ మతసామ్రాజ్యములను స్థాపించు
టకై అభినివేశముతో మతబోధనలు గావించునమయమున జైన
బౌద్ధమత ప్రశయకారకులొ యన సంస్కర్త లనేకులు బయలు
వెడలి మతసాంఘికవాతావరణమును, అల్లకల్లోలముగావించినకాల
మగుటఁజేసి పండ్రెండవశతాబ్దస్థితి అతిభయంకరముగ నుండెను.
పండ్రెండవ శతాబ్దప్రారంభమునఁ గర్ణాట మహారాష్ట్రదేశములు
పశ్చిమచాళుక్య సామ్రాజ్యమునకును, ద్రావిడాంధ్రదేశములు
పూర్వచాళుక్య చోడ సామ్రాజ్యమునకును, కళింగోత్కలములు
కళింగ గాంగ సామ్రాజ్యమునకును, లోబడి యుండినవి. ఆంధ్ర
భారతకృతిపతి యగు రాజరాజవిష్ణువర్ధనుని తనయుఁడును చాళుక్య
చోడచక్రవర్తియు నగు మొదటికులోత్తుంగచోడదేవుని చరిత్ర
మాంధ్రదేశమునకు సంబంధించినంతవఱకు నాంధ్రులచరిత్రము
లోని నాల్గవభాగమున సవిస్తరముగాఁ దెలిపి యున్నాఁడను.

ఇతఁడు క్రీ. శ. ౧౦౭౦ మొదలుకొని ౧౧౧౮ వ సంవత్స
రమువఱకుఁ బరిపాలనము చేసెను. ఇతఁడు శివభక్తుఁడై శైవ
మతాభినివేశపరవశుఁడై శివాలయములను బెక్కింటిని నిర్మించి
ప్రఖ్యాతినొందినను, పరమతసహనము లేనివాఁడని చెప్పదురు.
ఆకాలమునందలి బ్రాహ్మణు లప్పటికే శివుని దైవముగా నంగీకరించిన
వారగుటచేత నీతఁడు బ్రాహ్మణద్వేషిగాక యుండెను. ఆకారణము
చేత నీతనికాలమున బ్రాహ్మణమతము వర్ధిల్లుచుండె నని చెప్ప
వచ్చును. ఆకాలముననే ఆర్యబ్రాహ్మణమత మనేక సంస్కార
ములను బొందెను. దక్షిణాపథమునకు వచ్చిన యార్యబ్రాహ్మణులు
ద్రావిడులతోడి సంపర్కమువలన శివారాధన మవలంబించినవా
రయినను వారికిఁ గర్మప్రధానమైన వైదికమతమే ప్రధానమతముగా
నుండెను. ఈమతమును బ్రకాశింపఁజేసినవాఁడు కుమారిలభట్టు.

ఈవై దిక్మతోద్ధారకుని చరిత్రమును సంగ్రహముగా నాంధ్రుల చరిత్రములోని మూడవభాగమునఁ దెలిపి యున్నాఁడ గావున, నిచ్చట మఱలఁ దెలుపలేదు. కుమారిలభట్టుచేఁ బ్రకాశింపఁజేయఁ బడిన కర్మప్రధాన మైనవై దిక్మతము నానాఁట వర్ధిల్లుచుండినను, కుమారిలభట్టుయొక్క ప్రతిపక్షు లయిన జైనబౌద్ధమతాచార్యులతో వాగ్వాదములు సలిపి విజయము గాంచినను, ప్రజాపాలనముసేయు మహారాజులను వశులనుగఁ జేసికొని యెన్నివిధములుగా జైనులను బాధించి హింసించినను, అతనిచే బోధింపఁబడిన మతము ప్రజారంజకముగ నుండక పోయెను.

వైష్ణవ మతము .

దక్షిణ హిందూస్థానమునందు భక్తిప్రధానమైన వైష్ణవ మతము శరకోపుఁడు, నాథముని, పుండరీకాక్షుఁడు, రామమిశ్రుఁడు, యామునాచార్యుఁడు మొదలగు పరమభాగవతోత్తములచే బోధింపఁ బడు చుండుటచేత తక్కువ జాతివా రనేకులు వైష్ణవభక్తాగ్రేసరులై యున్నతస్థితికివచ్చి భాగవతులచేఁ బూజింపఁబడు చుండిరి. అయినను వైష్ణవ మతముకూడ రామానుజు లవతరించువఱకు కర్మప్రధాన మైన వైదిక మతమునుగాని, వైరాగ్య ప్రధానమైన శైవమతమును గాని, మించి విశేషవ్యాప్తిఁ జెందియుండలేదు.

శంకర మతము .

గౌతమబుద్ధుని తరువాత మత సంస్కర్తలలో జగత్ప్రఖ్యాతి నొందిన శంకరుఁ డెనిమిదవ శతాబ్దాంతమున మలయాళ దేశములోని

కాలడియను గ్రామంబున నొక సంబూదిబ్రాహ్మణ కుటుంబమున నవతరించి బాల్యముననే వేద వేదాంతాది విద్యలనెల్ల గ్రహించి బ్రహ్మచర్యమునుండియే సన్న్యాసియై మహా తత్త్వవేత్తయై వ్యాస కృత వేదాంత సూత్రములకును, దశోపనిషత్తులకును, భగవద్గీత లకును మహాభాష్యములను వ్రాసి, ఆసేతు హిమాచలమును సంచారముచేసి, అద్వైత సిద్ధాంతమును బోధించుచు, పరమత ఖండనమును స్వమత మండనమును జేయుచు, ధర్మవ్యవస్థకై భరత ఖండంబున నుత్తర హిందూస్థానమున శృంగేరిలోను, పూర్వహిందూ స్థానమున జగన్నాథములోను, పశ్చిమ హిందూస్థానంబున ద్వారా వతిలోను, నాలుగు ప్రధాన మఠముల నేర్పఱచి శంకరపీఠములను స్థాపించి, జగద్విఖ్యాతి గాంచెను. ఇతనిచే రచియింపఁబడిన సూత్ర భాష్యమును, ఉపనిషద్భాష్యమును, గీతాభాష్యమును, ప్రస్థానత్రయ మందురు. హేతు వాదమున నీ గ్రంథమును మించినది మఱియొక్కటి గాన రాదని కొందఱ తత్త్వవేత్తలయభి ప్రాయము. ఇతఁడు బౌద్ధదర్శనములోని సిద్ధాంతములను బెక్కింటిని సంగ్రహించియు, బుద్ధుఁడు విష్ణువుయొక్క యవతార మని వచించియు, బౌద్ధులను బెక్కండ్రను పౌరాణిక హిందూ మతావలంబకులనుగఁ జేసెనని చెప్పుదురు. ఇతఁడు పౌరాణిక మత ములతోఁ జాలవఱకు సమాధానపడి తనమతమును మెల్ల మెల్లగ వ్యాపింపఁజేసి కృత కృత్యుఁడయ్యెను. ఇతఁడు రాజాధి రాజులను వశులనుగఁ జేసికొని బౌద్ధులను హింసించెనని చెప్పెడి కథ లెంత వఱకు విశ్వసనీయములో మన మిప్పుడు నిర్ధారణ చేయఁజాలము కాని, హిందూదేశమున బౌద్ధమత వినాశమునకుఁ గొంతవఱకీతఁడు కారణభూతుఁడై యుండవచ్చునని మాత్రము మన మూహింప వచ్చును. ఇతఁడు కుమారిలభట్టు బోధించిన వైదిక మతమునుగూడ

నీరసించినవాడు. ఈమహా సంస్కర్త ముప్పదిరెండు సంవత్సరములు జీవించి బదరీ కేదారములో ముక్తిగాంచెనని చెప్పుదురు. ఇతఁడు బోధించిన యన్వైత తత్వమును వైదిక మతావలంబకులయిన బ్రాహ్మణులనేకు లంగీకరించిరి. పదునొకండవ శతాబ్దాంతమునను పండ్రెండవ శతాబ్ద ప్రారంభమునను యాదవ ప్రకాశులను నద్వైతసన్యాసి యొకఁడు కాంచీనగరమనందు నద్వైతమత బోధనలను గావించుచు మహాప్రఖ్యాతి గాంచుచుండెను.

కాంచీనగరము.

అంతకుఁ బూర్వము జైనబౌద్ధమతా చార్యులకు సయితము ప్రధానస్థలముగా నుండిన యీ కాంచీనగరము, పదునొకండవ శతాబ్దమునాటికి బ్రాహ్మణాధీనమై వైదిక విద్యాబోధక స్థానమై, బ్రాహ్మణ మతములకుఁ బట్టుకొమ్మయై, దక్షిణ హిందూదేశమున విద్యాధికార స్థానమును వహించిన నగరముల నన్నింటి నతిశయించి యొప్పాటుచుండుటచేత నెక్కడెక్కడనుండియో బ్రాహ్మణ విద్యార్థు లనేకులు విచ్చేసి ప్రసిద్ధులయిన యుపాధ్యాయులకడ విద్యాభ్యాసమును జేయుచు వేద వేదాంతాది విద్యారహస్యముల నేర్చుకొనుచు నుండిరి. మతబోధకు లనేకులూ మహానగరమునకు నేతెంచి నేర్పుమీఱు మత బోధనలు గావించు చుండిరి. అట్టివారిలో యాదవ ప్రకాశులను సన్యాసియు నొకఁడు. ఇతని ప్రసిద్ధినివిని దూరస్థలములనుండి విద్యార్థు లనేకులువచ్చి శుశ్రూషఁజేయుచు విద్యాభ్యాస మొనర్చుచు నుండిరి. అట్టివారిలో వైష్ణవమతో ధారకుఁడును మహా సంస్కర్తయునగు రామానుజాచార్యుఁ డొకఁడు.

రామానుజాచార్యుడు.

శ్రీవైష్ణవమతము.

ఇతఁడు ద్రావిడదేశములోని భూతపురి యనునామాంతరము గల శ్రీపెరుంబూదూరను గ్రామంబున ఆసూరికేశవసోమయాజి యను బ్రాహ్మణునకును, కాంతిమతి యను భార్యకును, శాలివాహన శకము ౯౪౦ దియగు పింగళసంవత్సర చైత్రశుద్ధపంచమి గురు వారమున నాద్వైతక్షత్రయుక్త శుభలగ్నమునందు జనించెను. 1 ఆశవందా రను నామాంతరముగల సుప్రసిద్ధవైష్ణవమతాచార్యుఁ డగుయామునాచార్యుని శిష్యవర్గములోనివాఁడగు శ్రీశైలపూర్ణుఁ డీతని మేనమామ. రామానుజుఁడు తన పినతల్లియగు ద్యుతిమతికిని కమలాక్షభట్టునకును జనించిన గోవిందభట్టుతోడఁ గాంచీపురము నకుఁ బోయి యాదవప్రకాశునికడఁజేరి తన ప్రజ్ఞావిశేషముచేతను, మేధాసంపత్తిచేతను, అత్యల్పకాలములోనే వేదాంతవిద్యా రహస్యముల నన్నిటిని గ్రహించి గురుబోధమును ధిక్కరించి శంకరుని యద్వైతసిద్ధాంతమును నిరాకరించి విశిష్టాద్వైతసిద్ధాంతబోధము మొదలు పెట్టి గురువుతో మతసిద్ధాంతవాదములు కావించి యాతని వైష్ణవ భక్తాగ్రేసరునిగాఁజేసి తుదకు గురువునకే తాను గురువై యతనిచేఁ బూజింపఁబడె నని వైష్ణవమతగ్రంథములు ఘోషించుచున్నవి. ఇట్లు రామానుజుఁడు శంకరునిమతమును భక్తిప్రపత్తులు లేని వట్టి జ్ఞానమువలన ముక్తిలేదనియు, ప్రపంచము మిథ్యకాదనియు, ముక్తి సమయమున జీవుఁ డీశ్వర స్వరూపము కలవాఁడయినను బూర్ణముగా నీశ్వరస్వరూపము సంభవింపదనియును, ఖండించుచు భక్తివిధా నమున శంఖచక్రగదా ధారియు గరుడవాహనారూఢుఁడు నగు

1. క్రీ. శ. ౧౦౧౦ దవ సంవత్సర మగుచున్నది. ఇది సరియైనదిగఁ గన్పట్టదు ఇది చర్చింపఁ దగిన విషయము.

లక్ష్మీపతియే సర్వేశ్వరుడని బోధించుచు వచ్చెను. చోడచక్ర
వర్తి శంకరమతావలంబకుఁ డగుటవలన రామానుజుని మతబోధము
సరిపడకుండెను. ఈచోడచక్రవర్తి యాంధ్రభారతకృతి పతియైన
రాజరాజనరేంద్రుని కుమారుఁ డగు కులోత్తుంగచోడదేవుడే గాని
యన్యుఁడు గాఁడు. ఇతఁడు శైవభక్తుఁ డగుటవలనఁ దన రాజ్యము
నందలి ప్రజలెల్లరును శివునే దైవముగా నంగీకరింపవలసిన దని
ప్రకటింపించెను. అందులకు రామానుజునిశిష్యులు నిరాకరించిరి.
అందులపైఁ జక్రవర్తికాగ్రహము జనించి రామానుజునిబట్టి తన
యొద్దకుఁ గొనిరమ్మని భటుల కుత్తరపు చేసెను. పరమమాహేశ్వ
రాచారభక్తిపరుడైన చక్రవర్తియూజును శిష్యవర్గముచే రామాను
జుఁడు విని మాటువేషముతో వెంటనే కాంచీపురమును విడనాడి
హోసలరాజుచేఁ బరిపాలింపఁబడు గాంగవాడి దేశమునకుఁ బాఱి
పోయెను.

విఠలదేవరాయలు.

అప్పుడు విఠలదేవరాయలు గాంగవాడిదేశమును బరిపాల
నము చేయుచుండెను. ఇతఁడు క్రీ. శ. ౧౧౦౬ వ సంవత్సరమున
రాజ్యాధిపత్యము వహించినటులఁ గన్పట్టుచున్నది.¹ ద్వార
సముద్రము లేక హాలేపీడు రాజధానిగ హోసలబల్లాలరాజులు
గాంగవాడిదేశమును బరిపాలించుచుండిరి. వీరు మొదట జైనమతా
వలంబకులుగ నుండిరి. ఈబల్లాలరాజైన విఠలదేవరాయలు పశ్చిమ
చాళుక్యచక్రవర్తి యగు యాజవల్క్రమాదిత్యునికి సామంతులుగ
నుండిన మహామండలేశ్వరులలోఁ బరాక్రమవంతుఁడుగను బ్రసిద్ధుఁ
డుగ నుండెను. రామానుజుఁడు తనశిష్యవర్గముతో నీతనిరాజ్యమునఁ

1. The Making of Mysore by S. Krishna swamy
Aiyangar, M. A., p. 14.

బ్రవేశించి జనులకు మతోపదేశమును జేయుచు రాజధానీనగరము నకు వచ్చి కొంతకాల మచ్చటనే నివసించి యుండెను. అప్పు డాదేశపురాజుకొమార్తను బ్రహ్మరాక్షసుఁడు పట్టుకొని వేధించు చుండెను. అందువలన నారాజపుత్రిక దిగంబరయై పిచ్చిపట్టిన దానివలె దిరుగుచుండె నట. జైనమతగురువు లెందఱో చికిత్సలు చేసినను ఆబ్రహ్మరాక్షసుఁడు విడఁ డయ్యెను.

రామానుజుఁడు బ్రహ్మరాక్షసుని పాఱఁదోలుట.

రామానుజుని మహాత్మ్యము తన శిష్యుఁడగు తొండనూరు నంబివలన రాజభార్య శాంతలదేవి విని, రాజుతోఁ జెప్పఁగా నతఁడు “మన పుత్రిక మనస్సాస్వస్థమును గలిగించి యెప్పటిస్థితికి రామాను జుఁడు గొనివచ్చెనేని యతఁడే మనకు దైవము, అతఁడే ప్రభువు, అతఁడే గురువు.” అనిచెప్పి రామానుజునికి వార్త నంపించెను. రాజుల యాశ్రియము మొగట రామానుజునికంతగా నిష్ఠములేక పోయెనట గాని, మతవ్యాపనమునకు రాజయొక్క సాహాయ్య మత్యావశ్యక మని శిష్యులు ప్రార్థించుటచేత నంగీకరించి రామానుజుఁడు రాజాంతఃపురమునకుఁ బోయెను. అంతట రాజు తన రాణితోఁ బ్రత్యుత్థానముచేసి యతనికి నమస్కరించి లోనికిబోయి కూతును జూపెను. దిగంబరయైయున్న రాజపుత్రికపై రామానుజుని పాదతీర్థమును గుర్వాజ్ఞ శిరసావహించిన శిష్యుఁడొకఁడు ప్రోక్షంప నామెను బట్టి యున్న బ్రహ్మరాక్షసుఁడు విడిచిపోయెనట. అంతటనామెను మగ వాండ్రయెదుటఁ దానాస్థితిలో నుండుటకు సిగ్గువడి చివాలున లేచి పోయి వస్త్రాలంకరణ భూషితురాలయివచ్చి వారలకు నమస్కరించి నిలువంబడెనట. తల్లిదండ్రులు కొమార్తనుజూచి పరమానందము నొంది రామానుజుఁడు నిజముగా నాదిశేషువయిన యనంతునియొక్క యవతారమేయని విశ్వసించి యాతనిమతమును స్వీకరించిరి. అంతట

రామానుజుడు వారల నాశీర్వాదించి విఠలదేవరాయనికి విష్ణువర్ధనుఁ డని నామకరణము చేసెను. ఇట్లు విఠలుడు నూత్నమతకవచమును దొడిగి నూత్ననామమును స్వీకరించి జైనులయెడ ననురాగమును విడిచి వర్తించుచుండ జైనులకు రామానుజునియెడ ద్వేష మగ్గల మయ్యెను.

జైనబౌద్ధమతముల నిర్మూలనము.

అంతటజైనులకు వైష్ణవులకును ఘోరకలహము ప్రారంభమై మతచర్చ లతిభయంకరము లయ్యెను. మహారాజగు విష్ణువర్ధనుఁడు వైష్ణవుల పక్షమునఁ జేరినందున జైనులబల ముడిగిపోయెను. రామానుజుడు జైనమతాచార్యులను వాదమున గెలిచెనట. వైష్ణవ పక్షపాతియై విష్ణువర్ధనుఁడు ౭౯౦ జైనదేవాలయములను నాశనము చేసి అదివఱకా దేవాలయముల పోషణార్థము దానముచేసిన మఱులు మాన్యము లూడఁబెఱికికొని వైష్ణవదేవాలయముల కైంకర్యాదుల కొసంగెను. విష్ణువర్ధనుఁడు బేలూరిలో చెన్నగినారాయణుని, తలక్తాడులో కీర్తినారాయణుని, గడగులో విజయనారాయణుని, హరదన హల్లిలో లక్ష్మీనారాయణుని, మఱియొకచోట మఱియొక నారాయణుని ప్రతిష్ఠింపించి, తొండనూరిలో తిరుమల సాగరమును పేర నొకచెఱువు త్రవ్వించి జైనదేవాలయముల తాలతో చీడీలు గట్టించి చెఱువుగట్టక్రింద రామానుజ కూటమును నెలకొల్పి భక్తుల పోషణార్థ మొక సత్రమునుగూడ నిర్మించెను. దొడ్డగురునహల్లిగ్రామమునకు మేలుకోట యనియు, తిరునారాయణపుర మనియు నామకరణము చేసెను. ఇయ్యది క్రీ-శ. ౧౧౯౭-వ సంవత్సరమున జరిగినదని శ్రావణబెలగోలస్థల పురాణమువలనఁ దేటపడుచున్నది.¹ వైష్ణవమత మవలంబింపని జైనమతాచార్యు లనేకులు తాతి గానుగలలోఁ

1. The Indian Antiquary, Vol II, May, 1873.

బెట్టి చంపబడిరి. పద్మగిరిలోఁ విరుగఁబడిన జై నులనేకులు పై రీతిగానే సంహరింపఁబడిరి. ౨ ఈ ఘోరప్రళయమునకు ' భయపడి జై నమతా వలంబకు లనేకులు తత్తముద్రాధారణమును గైకొని వైష్ణవులయిరి. ఈ విషయములు స్థలపురాణములలోను వైష్ణవమత గ్రంథములలోను వ్రాయఁబడినవి. ఇట్లని పై గ్రంథములలోఁ జెప్పఁబడి యున్నను విష్ణువర్ధనుఁడు జై నులసంబంధమును విడిచిపెట్టినట్లు శాసనములవలనఁ దెలియలేదు. వైష్ణవ మతావలంబకుఁడన చెప్పఁబడి విష్ణువర్ధనుఁడు హాలేవీడులోని జయంగొండేశ్వర శివాలయమునకు క్రీ. శ. ౧౧౨౧ వ సంవత్సరములో భూదానము చేసినట్లుగ విరూపాక్ష పురములోని యొక శాసనమువలనఁ దెలియవచ్చుచున్నది. కేతమ్మఁ డనువర్తకుఁ డొకఁడు ౧౧౨౧ వ సంవత్సరమున విష్ణు వర్ధనప్రహారేశ్వరుఁ డనుపేర నొక శివాలయమును గట్టించెను. మఱియు నీతనిపంచప్రధానులలోఁ గొందఱు జై నమతాభినివేశ పరవశులుగఁ గన్పట్టుచున్నారు. ఇతియగాక ౧౧౨౩-న సంవత్సరమున జై నమతావలంబిని యగు తనభార్యకు నొక గ్రామము నీయఁగా నామె దానిని ౨౦౦ బ్రాహ్మణులకు విభాగించి యిచ్చె నట! ఆ సంవత్సరముననే యతనిభార్య శాంతలదేవి శ్రావణబెల గోలగ్రామములో గంధవారణమును బుష్టిని గట్టించెను. మఱియు ౧౧౨౫ దవ సంవత్సరమున మహాపాధ్యాయుఁడును తార్కిక చక్రవర్తియు జై నుఁడు నగు శ్రీపాలుఁడనువానికి భూదానము చేసెను. ౧౧౨౮ వ సంవత్సరమున యాదవపుర మనుమేలుకోటలో చాముండికొండపై నుండు మర్బలస్థీర్థమునకు (శివాలయములోని యొక భాగముకాఁబోలు) దాన శాసనము వ్రాయించెను. విష్ణువర్ధనుని

కుమారుండును, జ్యేష్ఠపుత్రికయగు హరియలె యనునామెయు, ఆమెచెల్లెండుగ్రు జైనులనియే చెప్పబడుచున్నారు. మఱియుఁ దలకొడు ముట్టడించి నశపఱుచుకొని శైవులయిన చోడచక్రవర్తులచే నాశనముచేయఁబడిన జైనదేవాలయములు పెక్కింటిని పునర్నిర్మాణము చేసినవాఁడును విష్ణువర్ధనుని సైన్యాధ్యక్షుఁడును, మహాయోధుఁడు నగు గంగరాజు జైనులకు జైనమతమునకు నూతనమేగాక రాజునకును గొప్ప ప్రాపుగ నుండెనని చెప్పబడి యున్నది. ౧౧౩౩-వ సంవత్సరమున సైన్యాధిపతి యగుగంగరాజు మరణము నొందఁగా వాని కొమారుఁడు బొప్పరాజు హాలేవీడులో తండ్రిజ్ఞాపకార్థము ద్రోహఘోరట్ట ము జైనాలయమును నిర్మించెను. ప్రతిష్ఠాపనకాలమునందు నయక్తియను జైనాచార్యుఁడు దివ్యప్రసాదమును రాజునకుఁ బంపఁగా వెంగాపురము నేలు మాసన్నపై దండెత్తిపోయి వాని నోడించి విష్ణువర్ధనుఁడు మఱివచ్చుకాలమున నడిత్రోవలో వానిరాణి లక్ష్మీదేవి ప్రసవించి కుమారునిఁ గన్న సమయమునఁ బ్రసాద మందెను. కా.బట్టి రాజు సంతోషపూర్వకముగా జైనమత గురువుల నాదరించి ప్రసాదమును స్వీకరించెను. జైనమతాచార్యుల శుభాగమనమునకు మిక్కిలి సంతోషించి తనకుమారునకు విజయనరసింహుఁ డని పేరుపెట్టి నూతన జైనాలయములోని దేవుని విజయపార్శ్వనాథుఁ డనవలసినదిగా నుత్తరువు చేసెను. హోసలేశ్వరుని మహాలయమునకు నెదురుగ నన్నూట నలువదిగజముల దూరములోనున్న యీజైనాలయ మిప్పటికిని జైనయాత్రికులచే దర్శింపఁబడుచున్నది. ఇట్టి చరిత్రాంశములు విష్ణువర్ధనుఁడు జైనులను వధించె ననిదెల్పెడు స్థలపురాణ గాథలను వైష్ణవమత గాథలను బూర్వపక్షము చేయుచున్నవి. క్రీ. శ. ౧౧౧౬ సంవత్సరమున విష్ణువర్ధనుఁడు వైష్ణవమతమును స్వీకరించె నని హాలే

వీడులోని యొక శాసనము దెలుపుచున్నది. ఈ విషయము లన్నిటిని సమన్వయించుకొనుట కష్టసాధ్యముగ నుండును. ఏది యెట్లు లున్నను ఆకాలమున జైను లనేకులు వైష్ణవమతములోఁ జేర్చుకొనఁబడి రనుమాట సత్యము. జైనులను బౌద్ధులను మాత్రమేగాక, తక్కువజాతివారల ననేకులను వైష్ణవులను గావించెను.

రామానుజుఁడు-తిరునా రాయణపురము-మాలమాదిగలు.

బౌద్ధులు వాదములందుఁ గెలువ లేక క్రోధోన్మదులై విష్ణ్వలయంబుల కపాయంబు లాపాదింప నుద్యుక్తు లయినప్పుడు రామానుజుఁడు మాలమాదిగలచే వారలంబట్టి తాతిగానుగలలోఁ బెట్టించి నిశ్శేషముగా నురుమాడించి తన కుపకారముచేసిన యాపంచముల యెడఁ బ్రసన్నుడై ప్రతివత్సరంబునందును శ్రీనారాయణదేవుని మహోత్సవకాలమున నేడవదినంబు మొదలుకొని తొమ్మిదవ దినంబు దినత్రయంబును వారలు. దేవాలయములోని బలిశీతము నఱ కరు దెంచి కైంకర్యాదు లొనర్చి సేవించు నట్లాజ్ఞాపించె నని ఆచార్య రత్నహారము మొదలగు గ్రంథములలో వ్రాయఁబడినది.

రామానుజుఁడు తనకుమారుఁడైన సంపత్కుమారునితో ఢిల్లీ నగరమునుండి వచ్చునప్పుడు దారిదోపిడికాండ్రచే ముట్టడింపఁబడి చిక్కువడియున్న కాలమున మాలల సాహాయ్యముచేఁ దా నపాయమునుండి తప్పించు కొన్నందులకుఁ బ్రత్యుపకారముగా మాలలకీ స్వాతంత్ర్యము నొసంగెనని ప్రపన్నామృతమను గ్రంథమునందు వ్రాయఁబడినది. ఇట్టి స్వాతంత్ర్యము మేలుకోటలో మాత్రమేగాక బేలూరు శ్రీరంగ దేవాలయములలోఁగూడ సంవత్సరమున కొక మాటు కలుగఁజేయఁబడినది. ఆ కాలమునఁ బంచములు బ్రాహ్మణులను దాఁకినను బ్రాహ్మణు లపవిత్రతయని తలంపరఁట ! 1

రామానుజుని గ్రంథరచనము-మతవ్యాప్తి.

రామానుజుడుగూడ శంకరా చార్యునివలెనే వ్యాసవిరచిత బ్రహ్మసూత్రములకును, ఉపనిషత్తులకును, భగవద్గీతలకును, భాష్యములను వ్రాసెను. ఈ సంస్కర్తచే విరచింపఁబడిన బ్రహ్మసూత్ర భాష్యమును శ్రీభాష్యమనెదరు. ఇతఁడు నయమునను భయమునను తన మతమును వ్యాపింపఁ జేసెను. ఇంతకుఁ బూర్వము శివస్థలముగా నుండిన తిరుమలదేవాలయము నాక్రమించుకొని విష్ణ్వాలయముగ మార్చెను. చోడచక్రవర్తి మరణమునొందిన తరువాత శ్రీరంగము మొదలగు వైష్ణవ త్రేత్రములకుఁజని మతబోధ గావించుచుండెను. కులోత్తుంగ చోడచక్రవర్తి కుమారుఁడు విక్రమచోడుఁడే తండ్రి మరణానంతరము రామానుజుని తన దేశమునకు రప్పించి యాదరించెను. ఈతని సంప్రదాయమును విశిష్టాద్వైత మనియెదరు. ఈ సంప్రదాయమువారిని శ్రీనైష్ఠవు లని చెప్పుదురు. ఈతఁడు బౌద్ధ మతాచారములను బెక్కింటిని గ్రహించి తన వైష్ణవమతమునందుఁ జొప్పించి మతవ్యాపనము గావించెను. ఇతఁడు ౧౨౦ సంవత్సరములు జీవించి వైకుంఠపదవి కేగె ననిచెప్పుదురు.

విక్రమాదిత్యుఁడు.

క్రీ-శ. ౧౧౧౦-వ సంవత్సరమున చోడచక్రవర్తి యగు కులోత్తుంగ చోడదేవుఁడు మరణము నొందెను. వేంగిదేశమునకు రాజప్రతినిధిగ నుండిన విక్రమచోడుఁడు ద్రావిడ దేశమునకుఁ బోయి సింహాసన మెక్కెను. విక్రమచోడుఁడు వేంగిదేశమును విడిచిపెట్టిన తరువాత నాతనికి దక్షిణమున బల్లారాజువలనఁ జిక్కు లెక్కువై నందున వేంగిదేశము విషయమై శ్రద్ధలేక యుండెను. ౧౧౨౦ వ సంవత్సరమున పశ్చిమచాళుక్యుఁ డగు విక్రమాదిత్యుఁడు వేంగిదేశ

ముపై దండెత్తివచ్చి వశపఱచుకొనియె నని యాంధ్రులచరిత్రము ప్రథమభాగమునఁ జెప్పియున్నాఁడను. ఇతఁ డాంధ్రదేశము జయించి నాలుగయిదు సంవత్సరములు పరిపాలనము చేసెను. ఆకాలము నందు విక్రమాదిత్యుఁడు, వెలనాటిచోడుని కుమారుఁడును మహామండలేశ్వరుఁడు నగు వెలనాటి రెండవగొంకరాజును రాజప్రతినిధిగ నియమించెను. ఈపశ్చిమచాళుక్య చక్రవర్తి ౧౧౨౨ - వ సంవత్సరమున స్మృతి నొందెను. చోడచక్రవర్తి యగు కులోత్తుంగుని మరణముతో చోడసామ్రాజ్యముయొక్కయు, విక్రమాదిత్యుని మరణముతో చాళుక్యసామ్రాజ్యముయొక్కయు, వైభవము క్షీణింపనారంభించెను. విక్రమాదిత్యునికిఁ బిమ్మట భూలోకమల్లుఁడు సింహాసనమునకు వచ్చెను. విక్రమాదిత్యుని మరణానంతరము వానికి సామంతులుగ నున్న మహామండలేశ్వరులలో నొక్కఁడగు కాకతీయప్రోలరాజు ఆంధ్రసామ్రాజ్య భవననిర్మాణమునకై పునాదినుంపఁ ప్రియత్నించుచుండెను. ఇతని చరిత్రము మఱియొక ప్రకరణమునందుఁ దెలుపఁబడుచు గావున నిచ్చట వివరింపలేదు. క్రీ. శ. ౧౧౨౨-వ సంవత్సరముననే విక్రమచోడుఁడు వెలనాటిని మఱల స్వాధీనము జేసికొన్నట్లు విక్రమచోడుని చేబోలుశాసనమువలనఁ దెలియుచున్నది. అయినను ఆంధ్రదేశములోని పశ్చిమభాగమున నున్న మహామండలేశ్వరు లందఱును పశ్చిమచాళుక్య చక్రవర్తులకే కప్పము గట్టుచుండిరి.

భద్రద్రభూపాలుఁడు.

భువనైకమల్లునకుఁ గప్పముగట్టుచుండిన సామంత ప్రభువులలో నొక్కఁ డగు భద్రద్రభూపాలుఁడు పట్టహాసప్రదేశ మనియెడు నాఱువేలనాటిని బరిపాలనము చేయుచుండెను. వీనికి రాజరాజమనోజ్ఞు డనియు, దశదిశాభరణాంకుఁ డనియు, నరేంద్రచతురాననుఁ

కనియు, రాజబిరుదములు గలవు ఇతఁడు రవికులశేఖరుం డని చెప్పఁబడుటచేతఁ దెలుగు చోడులలోనివాఁడై యుండవచ్చును. ఇతఁడు తెనుఁగునఁ బద్యకావ్యములు వ్రాసి కవిరాజశిఖామణి, కవి బ్రహ్మ, అని పొగడ్తగాంచినవాఁడు. ఇతఁడు వ్రాసిన గ్రంథములలో నీతిశాస్త్రముక్తావళియును, సుమతిశతకమును మాత్రము గానిపించు చున్నవి.

కం. శ్రీవిభుఁడ గర్వితారి

త్మావరదశనోపలబ్ధ జయలక్ష్మీ సం

భావితుఁడ సుమతిశతకము

గావించినప్రోడఁ గావ్యకమలాసనుఁడన్.

అని తన నీతిశాస్త్రముక్తావళిని ప్రారంభించెను. ఇతనికవిత కుమారసంభవమువలెఁ గఠినముగాక ద్రాక్షాపాకముగ నతిసరళ ముగా నుండుననియు, భావములు నూతనములై హృదయంగము లుగా నుండు ననియు నుడువుచు, బ్రహ్మశ్రీ మానవల్లి రామకృష్ణ కవి ఎం. ఏ. గారు రెండుపద్యములను ఆంధ్రప్రత్తికయందు నుదాహరించి యున్నారు.¹

ఉ. ఎత్తినకాలెకాని సిరికెన్నఁడు నిల్చినకాల నిల్వఁగాఁ

జిత్తము లేదు గాన సిరిఁ జెందినవాఁడ పరోపకారమా

* యత్తతఁజేయు మెవరైనఁబనంప డివేడఁ గొందమన్

చిత్తమ కాని యిత్త మనుచిత్తము వుట్టునె యెట్టివారికిన్.

1. సాధారణనామ సంవత్సర చైత్రశుద్ధ ప్రతిపత్ భానువాసరంబునఁ బ్రకటితం బయిన యాంధ్రప్రత్తిక సంవత్సరాదిసంచిక ౧౬౬ దవ పుటములో నీక్రింది రెండు పద్యము లుదాహరించి యున్నారు.

* ఈ పాదమున గణభంగము గానిపించు చున్నది.

చ. అలుకప్రతాపమీగి యలవాలము బుద్ధిపరావవాదముల్
పలుకుట ప్రొద్దుపోక ప్రజబాధదలంపము పెద్దప్రబంధం
బలపువికారమొప్పు వినయంబుమహాత్మ్యముచేటుబొంకువా
గ్బలము జఘన్యులైన నరపాలురకుం బరపక్షభైరవా.

చాగి బేతరాజు.

బిరుదాంక రుద్రుఁ డను నామాంతరముగల చాగిబేతరాజు పల్నాటికి బ్రభువై భూలోకమల్లునకుఁ గప్పము గట్టుచుండెను. ఇతఁడు హైహయవంశజుఁడు. ఈరాజు కామనూరు గ్రామవాస్తవ్యుఁడును ఋగ్వేదపదపాఠియు నగు నొక బ్రాహ్మణునిచే మాధవిపట్టణమున ప్రతిష్ఠింపఁబడిన త్రిమూర్తి (బ్రహ్మ విష్ణు మహేశ్వర) దేవాలయమునకు శాలివాహనశకము ౧౦౫. సౌమ్యసంవత్సరమున (క్రీ. శ. ౧౧౨౯—౩౦) దానశాసనమును వ్రాయించెను. ఈశాసనము వ్రాయఁబడిననాగస్తంభముగూడ నాకాలమునందే ప్రతిష్ఠింపఁబడినది. ఈ శాసనములోని మొదటి రెండు శ్లోకములలో “శేషుఁడు, వాసుకి, తక్షకుఁడు, కర్కోటకుఁడు, అబ్జుఁడు, మహాంబుజుఁడు, శంఖధరుఁడు, కుళికుఁడు” అనెడు అష్టనాగములం గూర్చిన ప్రార్థన గలదు. పల్నాటిలోని మాచర్లగ్రామము (మాధవిపట్టణము) లోని చెన్నకేశవస్వామి దేవాలయములో మఱియొక నాగస్తంభముపై నింకొక శాసనము పండ్రెండవ శతాబ్ద ప్రారంభమునాఁటిది గలదు. ఆశాసనమునందును అష్టనాగములను గూర్చిన ప్రార్థనము గలదు. పల్నాటికి రాజధాని యగు మహాదేవీతటాకమునందు నొకానొక

1. మాధవి పట్టణము దెనుఁగులో గురించిదస్థిలమనియు, గురిజాల యనియుఁ జెప్పఁబడు చున్నది.

2. మహాదేవీ తటాకము మాదేవిచెలువు, మాదేవిచెర్ల, మాచర్ల, యని చెప్పబడుచున్నది.

యాదిత్యునిచే నాదిత్యేశ్వర దేవాలయము నిర్మింపఁబడినది. చంద్ర కులమునందు జనించిన కా ర్తవీర్యార్జునుని వంశమునందుఁ బుట్టిన చాగి బేతరాజు నలువురు కుమారులలోను రెండవవాఁడగు వీర కాముని కొమారుఁడు బేతరాజు దీనికి భూదానము చేసియుండెను. ఈ యాదిత్యేశ్వరాలయమునకు దానశాసనములను వ్రాయించిన వారిలో నొకానొక కన్నడ నాగిమయ్య కలఁడు. ఈ శాసనములోని లిపిని వ్రాసినవారుకూడ కన్నడమువారే. శాసనము దిగువ వారి నామములు కన్నడభాషలో వ్రాయఁబడినవి. ఈ విషయములు పశ్చిమ చాళుక్యుల యధికారము కొంతకాల మీ దేశమున వ్యాపించె నని చాటుచున్నవి.

వి శ్వ బ్రా హ్మ ణు లు .

మఱియు నీ మాచెర్ల శాసనమునందు నింకొక విశేష విషయము గలదు. ఆదిత్యేశ్వర దేవాలయమును నాగ స్తంభమును నిర్మించిన శిల్పకారులు కొనియాడఁబడి యున్నారు. బ్రహ్మకుమారుఁ డయిన విశ్వకర్త యీ శిల్పకారులకు మూలపురుషుఁ డనియు, సూర్యుని మామగారనియు, విశ్వకర్మ తనచుల్లుఁడైన సూర్యునికి కిరణములను విష్ణుచక్రము మొదలగు దివ్యాయుధములుగా మార్చె ననియుఁ జెప్పఁబడినది. విశ్వకర్మవంశస్థు లయిన ప్రసిద్ధాచార్యులు కొందఱు పేర్కొనఁబడి, వారు శినలింగములను విగ్రహమును చేయు టయందును, వాని వాని స్థానములను గుర్తెఱుఁగుటయందును, చతుర్విధము లయిన ప్రాసాదములను నిర్మించుటయందును, వాస్తు శాస్త్రములోనొకభాగమగు తేత్రగణిత జ్ఞానమునందును, వారల వృత్తికి సంబంధించిన పెక్కువిషయముల యందును నేర్పుకొనియుఁ బ్రజ్ఞావంతు లనియుఁ జెప్పబడి యున్నారు.

భూలోకమల్లుఁడు.

భూలోకమల్లుఁడు నునది బిరుదనామమేకాని నిక్కమైన పేరుగాదు. ఇతని మొదటిపేరు సోమేశ్వరుఁడు. పశ్చిమ చాళుక్య చక్రవర్తులలో సోమేశ్వర నామమును వహించిన వారిలో నీతఁడు మూడవవాఁడు. ఇతఁడు ౧౧౨౭ వ సంవత్సరము మొదలుకొని పదునొకొండు సంవత్సరములు అనఁగా ౧౧౩౮ వ సంవత్సరము వఱకుఁ బరిపాలనము చేసియుండెను. ఇతఁడు ద్రావిడాంధ్ర మగధ నేపాలరాజులను జయించి పొగడ్తగాంచెనని తెలియుచున్నది. 1 ఇతఁడు సంస్కృతమున మానసోల్లాసము, లేక, అభిలషి తార్థచింతా మణి యను మహాగ్రంథమును రచించెను. ఇందు రాజధర్మములను గూర్చియు, ప్రజాధర్మములను గూర్చియు నానావిధ విషయములను గూర్చియు, వ్రాయఁబడియున్నది. అనఁగా-రాజనీతి, రాజ్యాంగము, జ్యోతిషము, నవగ్రహఫలములు, భాషలు, శాస్త్రము, కావ్యము, సంగీతము, చిత్రలేఖనము, శిల్పచాతుర్యము, అశ్వశిక్ష, గజశిక్ష, మల్లయుద్ధము, మొదలగు వానింగూర్చిన విశేషాంశములు గలవు. ఇట్టి మహాగ్రంథమునీతఁడు రచించుటచేతనే, సర్వజ్ఞభూపుఁడనుబిరుదమును గాంచెను. ఇతఁడు సింహాసన మధిష్ఠించిన నాలుగవ సంవత్సరమున నీ మహాగ్రంథమును రచించెను. ఇతనికి తరువాత నీతని కుమారుఁడు జగదేక మల్లుఁడు ౧౧౩౮- దవ సంవత్సరమున సింహాసన మెక్కెను. ఇతఁడు పండ్రెండు సంవత్సరములు పరిపాలనము చేసెనుగాని, యీతని కాలమునందలి విశేషాంశము లేవియు గానరావు.

తైలోక్యమల్లుఁడు.

జగదేక మల్లుని సోదరుఁడగు తైలోక్యమల్లుఁడు శాలివాహన శకము ౧౦౭౦ ది యగు ప్రమోదూత సంవత్సరమున సింహాసన

మొక్కెను. ఈ సోదరు లిరువుర పరిపాలన కాలమున వీరికి లోబడి యుండిన మహామండలేశ్వరులు కొందఱు నిరంకుశాధికారులై వీరి యధికారమును ధిక్కరించిరి.

బిజ్జలుఁడు రాజ్యమాక్రమించుకొనుట.

కాలచుర్యుఁడును హైహయాన్వయుఁడు నగు బిజ్జలుఁడు చాళుక్యుల బలహీనతను దెలిసికొని, చాళుక్య సామ్రాజ్యము నాక్రమించు కొనఁగోరి తక్కిన మహామండలేశ్వరులతో మైత్రిం బాటించి కృతకృత్యుఁడయ్యెను. ఇతఁడు త్రైలోకమల్లుని యొక్క యుద్ధమంత్రిగను, దండనాయకుఁడుగను నుండెను. ఇతని ప్రయత్న మునకు కొల్లాపుర మహామండలేశ్వరుఁడగు విజయార్కుఁడును, మహామండలేశ్వరుఁడును త్రైలింగ్య సామ్రాజ్య స్థాపకుఁడునగు కాకతీయ ప్రోలూజును, దోడ్పడి, ఇతనికి విజయమును సిద్ధింపఁ జేసిరి. కాకతీయ ప్రోలూజు త్రైలోక్యమల్లుని నోడించి యతని చేఱఁ బెట్టి ౧౧౫౭ వ సంవత్సరమున విడిచి పుచ్చెను. త్రైలోక్యమల్లుఁడు కళ్యాణపురమును విడిచిపెట్టి ధార్వాడ మండములోని యన్నిగేరికిఁ బోయి కొంతకాలము వఱకు దానినే రాజధానిగఁ జేసికొనియెను గాని, యాతనిరాజ్యము మిక్కిలి క్షీణించిన దయ్యెను. క్రీ.శ. ౧౧౫౭ వ సంవత్సరమున బిజ్జలుఁడు రాజ్యమును వహించినట్లు దెలుపుశాసన మొకటి కలదుగాని, శాలివాహన శకము ౧౦౮౪ (క్రీ. శ. ౧౧౬౨) వఱకు రాజబిరుదము లేవియును వహింపక మహామండలేశ్వరుండుగనే యున్నట్లు కన్పట్టుచున్నది. ఇతఁ డాసంవత్సరమున త్రైలోక్య మల్లునిపై దండెత్తిపోయి తాను స్వతంత్రరాజు నని ప్రకటించుకొనెను. త్రైలోక్యమల్లుఁడును రెండవతైలపదేవుఁడు అన్నిగేరినుండి మఱి కొంత దక్షిణముగా వనవాసికిఁబోయి యచ్చటనే నివసించు

చుండెను. 1 ఇతఁడు క్రీ-శ. ౧౧౬౬ వ సంవత్సరమువఱకుఁ బరిపాలనము చేసినట్లుగఁ గానిపించు చున్నది. 2

కాలచుర్యులు.

ఈ కాలచుర్యులు హైహయాన్వయులు. కార్తవీర్యార్జునుని సంతతివారమని చెప్పకొను నొక తెగరాజులు. వీరు చేదిదేశమును బరిపాలించు చుండిన యొక రాజకుటుంబమువారు. కళ్యాణపురమును స్వాధీనము చేసికొని తెలపదేవుని తఱుమగొట్టిన బిజ్జలుఁడి రాజకుటుంబములోని వాఁడే. హైహయాన్వయు లయిన యీ చేది రాజులు కాలంజరపురవరాధీశ్వరులమని బిరుదనామమును వహించు చుండిరి. కనుక నే బిజ్జలుఁడును ఆబిరుదమునే ధరించి యుండెను. "ఈ బిజ్జలరాజు ౧౧౫౦ మొదలు ౧౧౬౨-వసంవత్సరమువఱకు రాజ్యము చేసిన (త్రైలోక్య) మల్లుని సేనాధిపతిగానుండి, ౧౧౬౨ వ సంవత్సరమున కళ్యాణపురాధీశ్వరత్వమును తానే యపహరించి, లింగాయత మతమును స్థాపించిన బసవేశ్వరుని తోఁబుట్టువగు పద్మావతియొక్క చక్కఁదనమునకు మక్కువగొని యామెను వివాహమాడి తన మంత్రినిగాఁ జేసికొన్న యా బసవేశ్వరునిచేతనే చంపబడెను." అని, నెల్లూరి మనుమసిద్ధి రాజయొక్క పూర్వికుఁడయిన బిజ్జనయే యీ బిజ్జలుఁడని యభిప్రాయపడి శ్రీ వీరేశలింగము పంతులుగారు తమ కవులచరిత్రయం దట్లు వ్రాసియున్నారు. 3 మనుమసిద్ధిపూర్వికుఁడయిన బిజ్జన సూర్యవంశపు రాజు. కళ్యాణపురాధీశ్వరుఁ డయిన బిజ్జలుఁడు చంద్రవంశపురాజు. కావున వీరిరువురకు నేవిధమైన సంబంధమును లేదు. ఈ బిజ్జలరాజు చాళుక్యరాజ్య మపహరించిన

1. Jour. R. A. S., Vol. IV., p, 16.

2. P. S & O. C. Ins. No. 140.

3. ఆంధ్రకవుల చరిత్రము, వ్రథమభాగము, పుట ౪౩.

వాడనుమాటయే నిలిచి యుండెను. మఱియు నితఁడుగాని, ఈ తని తరువాతవారుగాని, చిరకాలము రాజ్యఫలము లనుభవించి సుఖ తరంబుగఁ జీవింపకపోవుట యటుండ, నచిరకాలములోనే స్వకుటుంబ పరివారసహితముగ నాశనముకూడ గావలసి వచ్చెను.

మ త వి ప్ల వ ము .

దక్షిణ హిందూస్థానమున మున్నెన్నఁడును గని విని యెఱుంగ నట్టి మతవిప్లవము సంప్రాప్త మయ్యెను. వైష్ణవము వీరవైష్ణవమై విజృంభించుచుండెనని యిదివఱకే తెలిపియున్నాఁడ. స్మార్తమత మొకప్రక్కను, వైష్ణవమత మొకప్రక్కను, శైవమతము వేఱొక ప్రక్కను అభివృద్ధి నొందుచుండ, శైవమతము క్షీణించుటకుఁ బ్రారంభించెను. కాఁబట్టి శైవమతముగూడ నుద్ధరింపఁబడుటకు గొప్ప సంస్కరణకర్త యెదురు చూడఁబడు చుండెను. అతఁడే బస వేశ్వరుఁడు.

శై వమతోద్ధారకుఁడైన బసవేశ్వరుఁడు.

శై వమతోద్ధారకుఁ డయిన బసవేశ్వరుని చరిత్రము తెలుఁగు బసవ పురాణమునందును, కన్నడ బసపురాణమునందును, అత్యద్భుతముగా వర్ణింపఁబడినది.¹ బసవేశ్వరుఁడు శ్రీశైలమునకు పశ్చిమమున నుండు హింగుళేశ్వరాగ్రహారమునందు నివసించుచుండిన

1. తెలుఁగు బసవపురాణమును పాలకుటికి సోమనాథకవి ద్విపదకావ్యముగా రచించి యున్నాఁడు. ఇతఁడు మొదటి ప్రతాపదుర్దుని కాలములోనివాఁడు. కన్నడ బసవపురాణమును రచించినవాఁడు భీమకవి. ఇతఁడు దేవరాయల కాలములో నుండుటచేతను, తన గ్రంథమునందు పాలకుటికి సోమనాథుని పేర్కొని యుండుటచేతను ఆంధ్రబసవపురాణమే మొదటిదిగా నూహింపఁదగి యున్నది.

శివభక్తుడైన మండంగి మాదిరా జను బ్రాహ్మణునికి జనించెను.1 ఈబసవరాజు శివుని వాహనమైన నందియొక్క యంశముచేత భూమి మీఁద నవతరించె నని వీరశైవులు విశ్వసించుచున్నారు. కళ్యాణ పురాధీశ్వరుడైన బిజ్జలరాయనికడ బసవరాజునకు మేనమామయైన బలదేవుడు ప్రధానమంత్రిగ నుండెను. బసవరాజు తల్లిదండ్రులగు మదాలాంబికయు మాదిరాజును చిరకాలము తమకు సంతానము లేమిచే నొకనాఁడు సంతానార్థమై తమ కులదేవుఁ డగునందీశ్వరునికి మిక్కిలి భక్తితో ముడుపు గట్టిరఁట. తమ మతాచరణ విధుల ప్రకారము పూజార్చనలు ముగించిన తరువాత నందీశ్వరుడు ప్రత్యక్షమై మీకోరిక ఫలించు నని చెప్పి యంతర్ధాన మొందెనఁట. మదాలాంబిక గర్భమున నందీశ్వరుఁ డుదయించి మూఁడు సంవత్సరములు గర్భముననే యుండుటచేత నాసాధ్వీమణికి గర్భవేదన యధిక మయ్యెను. ఆవేదన భరింపఁజాలక ఆయమ నందినాథుని యాలయము నకుఁ బోయి ప్రార్థించెను. ప్రార్థనాదికము ముగిసిన తరువాత నామె యింటికి మరలిపోయి సుఖినిద్రఁ జెందెను. నిద్రలో నామెకు నందీశ్వరుఁడు ప్రత్యక్షమై నీగర్భమున వసించి యున్నపుత్తుఁడు నాయవ తారమే యనియు, వీరశైవమతస్థాపనకై పంపఁబడినవాఁ డనియు, నతనికి బసవ (వృషభశబ్ద భవము బసవ) నామము పెట్టవలసిన దనియు, చెప్పి యదృశ్యుఁ డయ్యెనఁట. పిమ్మట నామె పుత్తునిఁ బ్రసవించినతోడనే యతఁడు లింగధారియై కన్పట్టెనఁట. ఏలయనఁగా గర్భమునందే శివుఁ డతనికి శైవమతముపదేశించుటచేత నీరీతిగా జనించెను. తరువాత బసవేశ్వరుఁ డనిమిదేండ్ల ప్రాయము లోపలనే సమస్తవిద్యలను నేర్చి మతజ్ఞానమును సంపూర్ణముగాఁ బడసెను.

1. కన్నడ బసవపురాణమునందు బసవరాజు కాలడిగి జిల్లాలోని పొగవాడి గ్రామమున జనించినట్లు చెప్పబడినది.

ఎనిమిదవయేట నతని తల్లిదండ్రులు తమబంధువుల నందఱను బిలువఁబంచి యతని కుపనయనము చేయఁ బ్రయత్నింపఁగా నాతఁడు తండ్రినిజూచి “నాయనా! నేను శివపూజాధురంధరుఁడను; బ్రహ్మ వంశమునకు సంబంధించిన వాఁడను గాను; నేను వర్ణవృక్షచ్ఛేదనమున కురారమునంటివాఁడను. నాకు వర్ణభేదముతో నిమిత్తములేదు.” అని నిశ్శంకగాఁ బలికెను. అంత ఉపనయన మహోత్సవమునకు విచ్చేసిన యాతని మేనమామయు బిడ్డలుని మంత్రియు నగు బల దేవయ్య మేనల్లుని వర్తనమున కద్భుతపడి మెచ్చుకొని తగువాత తన కొమార్తె గంగాదేవి నిచ్చి వివాహము చేసెను.

వీరశైవసిద్ధాంతము.

రామానుజునివలెనే బ్రాహ్మణమతమును నిరాకరించి నూతన మతసిద్ధాంతమును బోధించుటచేత బ్రాహ్మణులు బసవేశ్వరుని వేధింప మొదలుపెట్టఁగా, నతఁడు స్వగ్రామమును విడిచి మఱియొక స్థలమునకుఁ బోవలసి వచ్చెను. ఒకనాఁడు బసవేశ్వరుఁడు సంగ మేశ్వరాలయమునకుఁ బోయి పూజ చేయుచున్న కాలమున, శివుఁడు ప్రత్యక్షమై అద్భుతములును అగమ్యములు నైన సిద్ధాంతములను బోధించి యిట్లనియెను. “నీకు మాయెడఁ గల భక్తిని దెలిసికొంటిమి; శివవేషధారులయిన జంగములను శివునియవతారములని గ్రహించి సత్యమైన మతము ననుష్ఠింపుము; నీవు చేయునట్టి కర్మములయందు వారి ననుసరింపుము; వారు నిన్ను తిట్టినను గొట్టినను వారికి సాష్టాంగ ప్రణామంబు లొనరింపుము; వీరశైవులయినయెడ వారు నీకు శత్రువులయినను వారిపట్ల మిత్రులభంగివర్తింపుము; లింగా యతులను దూషించువారిని శిక్షించుచు నామతమును వ్యాపింపఁ జేయుటకుఁ బ్రయత్నింపుము; శివున కర్పింపక యేవస్తువును

భుజింపకుము; పరధన పరదారాపేక్షకుడవు గాకుండుము; ఇంద్రియా
ధీనుడవుగాక దృఢమైన హృదయము గలిగియుండుము; జంగముడ
నేనే యని యెఱుంగుము. లింగాయతులను నీవు గాంచినప్పుడు
వారికి నమస్కరింపుము; ఎల్లప్పుడును శివుని స్మరించుచుండుము;
సత్యమును వచింపుము; సత్కార్యము లాచరింపుము” అని యుపదేశి
శించి బసవుని కౌగిలించికొని యదృశ్యుడయ్యెనట! శివుఁ డీవిధ
ముగాఁ దన కుపదేశించిన మతసిద్ధాంతములను బ్రజలకు బోధించుచు
నితఁడు వీరశైవమతమును వ్యాపింపఁ జేయుచుండెను. అనేకు లీతని
మతము నవలంబింప సాగిరి, బ్రాహ్మణులు భయపడి యితనితోలికిఁ
బోవుట మానిరి.

బసవేశ్వరుఁడు మంత్రియగుట.

తరువాత కొంతకాలమునకు బలదేవుఁడు మృతినొందెను.
అప్పుడు రాజగు బిజ్జలుఁడు బలదేవుని బంధువర్గమును రప్పించి
మంత్రిపదవి కర్హు లెవ్వరని యడుగఁగా వారామహాపదవి వహించు
టకు బలదేవుని యల్లుడగు బసవరాజు యోగ్యుడని విన్నవించిరి.
బిజ్జలుఁడు దాని నంగీకరించి తనయుద్దేశముచు దెలుపుటకు బసవరాజు
కడకు కొందఱ మంత్రులను బంపెను. వారు కప్పడి గ్రామమునకు
విచ్చేసి రాజుసందేశముచు బసవేశ్వరునకుఁ దెలియఁ జెప్పఁగా;
నాతఁడు మొట్టమొదటఁ దన కాపని యక్కఱలేదని చెప్పెను.
ఆవచ్చిన వారు ఈపదవి శైవమతవ్యాప్తికనుకూలముగ నుండు నని
విన్నవించి కైకొనవలసిన దని ప్రార్థింపఁగా, నంగీకరించి శిష్యా
పురికిఁ బోయెను. అతని జ్యేష్ఠసోదరి నాగలాంబికయు నతనితోఁ గూడ
నుండెను. ఇతఁ డాపట్టమునకుఁ బోయినప్పుడు బిజ్జలుఁడు పోలజనం
బులతో నెదురువచ్చి యేనుఁగును దిగి స్వాగతమిచ్చి యాస్థానము
నకుఁ గొనిపోయి ప్రధానమంత్రిపదమున మాత్రమే గాక, సైన్యాధ్య

క్షునిగను ధనాగారాధ్యక్షునిగను, నియమించెను. ఇతఁడు మహా రాజునకుఁ దరువాత మహారాజువలె, తన యధికారము రాష్ట్రము నందంతట నెఱపుచుండెను.

బిజ్జలునికిని బసవేశ్వరునికినిఁ గల సంబంధము.

బిజ్జలుఁడు తన చెల్లెలగు నీలలోచనయను నామెను బసవేశ్వరునికిచ్చి వివాహముచేసెనని బసవపురాణమునందుఁ జెప్పఁబడినది. అయినను జైనులు వ్రాసిన బిజ్జలరాయని చరిత్రమునందు మఱి యొకవిధముగాఁ దెలుపఁబడినది. బసవేశ్వరునకు మిక్కిలి యందకత్తె యగు పద్మావతీయను చెల్లెలు కలదట. బిజ్జలుఁడామెను మోహించి వివాహము చేసికొనియెనట. 1 ఇందేది సత్యమైనను బసవేశ్వరునకును బిజ్జలునకు బాంధవ్యము కలదనుట కేయాక్షేపణమును లేదు.

బసవేశ్వరునికి బిజ్జలునితోడి విరోధము.

ఇట్టి మహోన్నతపదవికి బసవేశ్వరుఁడు వచ్చినను తన మతమును తన దేవుని మఱవలేదు. ఇతఁడనేకకాన్బుత కార్యముల నెఱవేర్చినట్లుగ బసవ పురాణము పేర్కొనుచున్నది. ఇతనికి చెన్న బసవయ్య యను మేనల్లుఁడు కలడు. ఈ చెన్నబసవయ్య నాగలాంబిక పుత్రుఁడు. ఇతనితోఁ గలిసి బసవేశ్వరుఁడు తన మతమును వ్యాపింపఁ జేయసాగెను. ఇతఁడు విషయాసక్తులయిన జంగమగురువులను రాజయొక్క ధనముతోఁ పోషించు చుండెను. 2 ఇట్లు సర్వస్వాతంత్ర్యమును వహించి యక్రమముగా ధనాగారములోని ధనము నంతయు జంగాల పాలుచేయు చుండుటఁజూచి బసవేశ్వరునికి విరోధి యగు మంచన్నయను మఱియొకమంత్రి, బిజ్జ

1. Sir, W. Elliot's paper, Jour. R. A. S., Vol. IV., p. 29.

2. Jour B.B.R.A.S, Vol. VII. pp. 78 & 89.

లునకీసంగతిని దెలియఁ జేసెను. కొంతకాలము గడచునప్పటికి బిజ్జలునికి బసవేశ్వరునికిని విరోధము బలమయ్యెను. బిజ్జలుఁడు బసవేశ్వరునిఁబట్టి చెఱబెట్టఁ బ్రయత్నించెను. దీనిని తెలిసికొని బసవేశ్వరుఁడు తన యనుచరులతోఁ దప్పించుకొని పోయెను. బిజ్జలుఁడు కొందఱ భటుల నతనివెంటఁ బంపెను బసవేశ్వరు డు. వారలను దఱిమెను. అంతట రాజు స్వయముగా సైన్యమును దీసికొని బసవేశ్వరునివెంటఁ దఱిమెను. వీరశైవు లనేకులు బసవేశ్వరునిపక్షమున నిలిచి ఘోరయుద్ధముచేసి రాజుసైన్యము నోడించిరి. తరువాత రాజు బసవేశ్వరునితో సమాధానము చేసి కొని యథాప్రకార మతనిని పూర్వపదవియం దుండెను. 1 కాని యీ మైత్రి చిరకాలము నిలిచి యుండలేదు.

బిజ్జలరాయని వధ.

బిజ్జలుఁడు బ్రతికీయున్నంతవఱకుఁ దన మత మభివృద్ధిఁగాంచ నేరదని బసవేశ్వరుఁడు తలపోయు చుండెను. కళ్యాణపురమున బసవేశ్వరునికిఁ బ్రియభక్తులగు నిరువురు శైవులు గలరు. బిజ్జలుఁడు తన మతస్థులయినజైనులను, ఆయిరువురును దూషించెడు దూషణవాక్యము లకు సహింపక నోపక వారికన్నుల నూడఁబెఱికించెను. ఈఘోరకృత్యమును బసవేశ్వరుని శిష్యు లయిన వీరశైవులందఱును విని, బిజ్జలునిపైఁ బగదీర్చుకొనుతలంపుతో బసవేశ్వరుని యింట సమావేశమై నిర్ధారణచేసికొనిరి. అంతట బసవేశ్వరుఁడు బిజ్జలునిఁ జంపుటకై జగద్దేవుని కుత్తురువుచేసి కళ్యాణపురిని శపించుచు నాపట్టణమును విడిచిపెట్టి పోయెను. జగద్దేవుఁ డీ క్రూరసంహారమునకు మొదట కొంత సంశయించెను గాని, తల్లి ప్రోత్సహించుటచే ధైర్య

1. Jour. R. A. S., Vol. IV., p. 21; Jour. B. B. R. A. S., Vol. VIII., p. 89.

సాహసములు ముప్పిరిగొనఁ దన మిత్తులగు మల్లయ్య బొమ్మయ్య
యను వీరశైవుల నిరువురను దోడుచేసికొనఁగా, వీరావేశము
మొలకెత్తఁ దిన్నఁగా నీమువ్వురు నంతఃపురమునకుఁ జని, రాజ
పరివారమును ద్రోచికొనిపోయి బిడ్డలుని సమీపించి మహోద
గుగ్రిలై హరహరా యని ఖడ్గములు దూసి పై బడి యతనిని
ముక్కలు చెక్కలుగఁ జెలగి పాటవైచిరి. ఈకూగ్ర సంహారకు
లంతట నంతఃపురమున నుండనొల్లక సాహసవృత్తిచేఁ దప్పించు
కొనివచ్చి వీధినిబడి తాముచేసినపనికిం గారణము చెప్పుచు
కత్తులం ద్రిప్పుచు చెలరేగుచుండిరి.

ఘోరమైన మతయుద్ధము.

అంతట జైనులతోడను వీరశైవులతోడను నిండియుండిన
యామహా పట్టణమున నీమహాఘోర సంహారవృత్తాంత మంతయు
నొకక్షణములో వ్యాపించి సంక్షుభిత మయ్యెను. పౌరజనంబులు,
జైనులును వీరశైవులు నను నిరుకక్షలం జేరి, ద్వందయుద్ధము
చేయఁ గడంగిరి. ఇట్లు మనుష్యులు మనుష్యులతోను, ఆశ్వి
కులాశ్వికులతోను, గజాధిరూఢులు గజాధిరూఢులతోను, రథికులు
రథికులతోను, బాలురు బాలురతోను, ఘోరముగాఁ బోరాడిరి.
పట్టణమంతయు నెమ్మలరాసులతోను, మాంసపిండములతోను, నెత్తురు
వఱదలతోను మునిగిపోయి, మిగుల భయంకరముగ నుండెను.
బసవేశ్వరుఁడు సంగమేశ్వర క్షేత్రమునకుఁబోయి శివుని దేహములోఁ
గలిసిపోయెను.¹

1. Jour. B. B. R. A. S., Vol. VIII., p. 96; Wilson's
Mackenzie Mss. pp. 300--310,

చెన్నబసవేశ్వరుడు.

జైనలు వ్రాసిన వృత్తాంతము మఱియొకవిధముగాఁ గన్పట్టుచున్నది. బిజ్జలుఁడు శిలాహార రాజగు రెండవభోజుని వశపఱుచుకొనుటకై కొల్లాపురముపై దండెత్తి పోయెను. దండయాత్రముగించి మరలి రాజధానికి వచ్చునప్పుడు భీమానది యొడ్డున నొకా నొక ప్రదేశమున విడిసియున్న కాలమున బసవేశ్వరుఁ డొక జంగమునకు జైనవేషమును ధరింపించి విషపూరిత మైన యొకఫలము నిచ్చి యతనికడకుఁ బంపెనట. బిజ్జలుఁడు జైనఁ డగుటవలన ననుమానింపక యామాయవేషధారివలన నాఫలమును స్వీకరించి వాసనచూచి స్పృహతప్పి పడిపోయెనట. మాయవేషధారి యగు నాజంగమదేవర తప్పించుకొని పాటిపోయెను. అంతట బిజ్జలుని కుమారుఁడు మొదలగువా రెల్లరును వచ్చిరి. బిజ్జలుఁడు కొంతసేపటికిఁ దెలివినొంది, జరగినవృత్తాంత మంతయుఁ దెలిసికొని, తన కుమారుఁ డగు సోమేశ్వరునకు బసవేశ్వరునిఁ జంప నుత్తరువు చేసెనట. తత్క్షణమే యిమ్మడిబిజ్జలుఁడు బసవేశ్వరునిఁ బట్టకొన వలసినదనియు, జంగము లెక్కడ గానిపించినను చంపవలసినదనియు, దనపరివారమున కాజ్ఞచేసెను. ఈవార్త విని బసవేశ్వరుఁడు పాటిపోయెను. ఇమ్మడి బిజ్జలుఁడు స్వసైన్యముతో నతనిని వెంబడించెను. బసవేశ్వరుఁడు మలయాళ దేశమునకుఁ బాటిపోయి ఉళవి యనుప్రదేశమున దాఁగెనట. ఇమ్మడి బిజ్జలుఁ డా పట్టణమును ముట్టడించె నట. బసవేశ్వరుఁడు తప్పించుకొనువెఱువు లేక యొకబావిలోఁబడి మృతినొందఁగా, నతనిభార్యయు విషముగోలి ప్రాణత్యాగము చేసెనట. బిజ్జలుని కుమారుఁడు శాంతచిత్తుఁ డైన వెనుక బసవేశ్వరుని మేనల్లుఁ డగుచెన్నబసవయ్య తన మేనమామయాస్తి స్థంతయు వశ

పఱచి యతనికి లోబడి యాతనిదయకుఁ బాత్రుఁడయ్యెనట.1 ఈ చెన్నబసవేశ్వరుఁడు లింగాయతులకు నాయకుఁడై బసవేశ్వరునికంటె నుత్తమస్థితికి వచ్చి చక్కని కట్టుదిట్టము లేర్పఱచి వీరశైవమతము నుద్ధరించెనట.2 వీరశైవమతమును బోధించుటకై ప్రణవ మీతని లోపల నావిర్భవించెను. చెన్నబసవపురాణమును బట్టి చెన్నబసవఁడు శివుఁ డనియు, బసవఁడు నందియనియు, బిజ్జలుఁడు ద్వారపాలకుఁ డనియు, కళ్యాణమే కైలాసమనియు, వీరశైవులు ప్రమథగణంబు లనియుఁ దేటపడుచున్నది.3

కాలచుర్య వంశము.

బిజ్జలుఁడు క్రీ. శ. ౧౯౬౭ వ సంవత్సరమునఁ జంపఁబడి యెను. అప్పటినుండి బిజ్జలుని సంతతివారు ౧౧౮౨ వ సంవత్సరము వఱకును కళ్యాణపురమును బరిపాలించిరి. బిజ్జలుని తరువాత సోమేశ్వరుఁడు, సంకాముఁడు, ఆహోవముల్లుఁడు నను కాలచుర్యరాజులు మూవురు పరిపాలించినట్లు కన్పట్టుచున్నది. శా. శ. ౧౧౦౪ (= క్రీ. శ. ౧౧౮౨) వ సంవత్సరమునఁ బశ్చిమచాళుక్య రాజగు నాలుగవ సోమేశ్వరుఁడు కాలచుర్యులనుండి తనవూర్వులు గోల్పోయిన భాగములను మరల స్వాధీనము గావించుకొనియెను. మఱి కొన్ని భాగములను దేవగిరియాదవులును, కాకతీయాంధ్రులును, ఆక్రమించుకొనఁగా బిజ్జలునివంశ మంతరించినది.

1. Wilson's Mackenzie Mss., p. 320.

2. మొట్టమొదట వీరశైవమతమును సంస్కరించి బోధించినవాఁడు ఏకాంతాడ శామయ్య యనునాతఁడనియు, బిజ్జలుఁడు జైనుఁ డనినను వీరశైవులయెడ విరుద్ధముగాఁ బ్రవర్తింపలేదనియు, కొంతవఱకు సమ్మతిని గనఁబఱచుచు వచ్చెననియు, నిజాముమండలములోని నిడుగల్లు శాసనము మొదలగువానివలనఁ దెలియుచున్నది. అయిన నీవిషయ మింకను బరిశోధింప వలసియున్న దని డాక్టరు ప్లీటుగా రభిప్రాయపడియున్నారు.

3. చెన్నబసవపురాణమును పిడుపర్తి సోమసాథకవి పద్యకావ్యముగా వ్రాసియున్నాఁడు.

చాళుక్య పరిపాలనము.

ఈ నాలుగవ సోమేశ్వరునితోఁ జాళుక్య పరిపాలనముగూడ నడుగంటెను. ఈచాళుక్యుల పరిపాలనమునం దచ్చటచ్చట కొందఱు వైశ్యులు మొదలగువారు బౌద్ధవిహారముల నిర్మించి దానధర్మములు మొదలగునవి చేయుచున్నను, అచ్చటచ్చట బౌద్ధమతసంబంధము లయిన చిహ్నములు గానంబడు చుండినను, బౌద్ధమతము క్షీణించిన దనియే చెప్పవచ్చును. వీరశైవమతోద్ధారణముతో జైనమతవిజృంభణ మణిగిపోవుటయేగాక, క్రమక్రమముగా క్షీణింప నారంభించెను. వర్తకులు రాజకీయోద్యోగులు వీరశైవమత మవలంబించుటచే నామతము వ్యాపించుచుండెను. జైనవిగ్రహముల స్థానముల యందు బ్రాహ్మణులవిగ్రహములు ప్రతిష్ఠింపఁ బడుచుండెను. ఈ కాలమునందే దేశముయొక్క మతసాంఘికస్థితి సంపూర్ణముగా మాటిపోవుటకు ప్రారంభ మైనది. మఱల పౌరాణికమతము విజృంభింప నారంభించినది.

పౌరాణిక మతము.

నిబంధన గ్రంథములు.

పురాతనమైన దేవతార్చనము వర్ధిల్లుచుండెను. న్యాయ విషయములు పురాణములలోను స్మృతులలోను వెదఁజల్లబడి చెదరి పోయి యుండుటచేతను, పరస్పర విరుద్ధములుగ నుండుటచేతను, వాని నన్నిటిని క్రోడీకరించి బ్రాహ్మణులను తదభిమానులగు రాజులచే నిబంధన గ్రంథములను వ్రాయింపవలసి వచ్చెను. న్యాయ, ధర్మశాస్త్ర విషయములందుఁ బెక్కుసందేహము లుప్పత్తిల్లుటచేత నిబంధన గ్రంథము లత్యావశ్యకము లయినవి. కాబట్టి యీ కాలము నందే యనేక నిబంధన గ్రంథములు వ్రాయఁబడినవి. ఈ గ్రంథ రచన పదునొకొండవ శతాబ్దము మొదలు పదునాలుగవ శతాబ్దాంతమువఱకు జరుగు చుండెను. ధారేశ్వరుఁడు, విజ్ఞానేశ్వరుఁడు, అప

రార్కుడు, హేమాద్రి, సాయణుడు, మొదలగు నిబంధన గ్రంథ
కారు లెందఱో గలరు.

అనంతర రాజకీయస్థితి.

దక్షిణమున హోసలబల్లాలరాజులును, ఉత్తరమున దేవగిరి
యాదవరాజులును, తూర్పునఁ గాకతీయాంధ్రులును బ్రబలియుండుట
చేతఁ బశ్చిమ చాళ్యుకరాజ్యము నాల్గవ సోమేశ్వరునితోనే యంత
రింపవలసిన దయ్యెను. ఈ కాలమునందు హోసలరాజయిన వీర
బల్లాలుడు గాంగవాడి, నలంబవాడి, బనవాసి రాజ్యముల నాక్ర
మించుకొని, పరాక్రమ వంతుడై పరిపాలనము చేయుచుండెను.
ఇతఁడు రామానుజుని శిష్యుడగు విష్ణువర్ధనుని మనుమఁడు. ఈ వీర
బల్లాలరాజు కళ్యాణపురముపై దండెత్తివచ్చి నాల్గవ సోమేశ్వరుని
పై న్యాధ్యక్షుడగు బొమ్మరాజు నెదుర్కొని యాతనిఁ గదనరంగ
మున నోడించి బిజ్జలునియొద్దనుండి గైకొన్న రాజ్యము నాక్ర
మించుకొనియెను. అటుపిమ్మట శౌణదేశమును బాలించు చుండిన
భిల్లముఁడను యాదవరాజు విజృంభించి శాలివాహనశకము ౧౧౦౯
అనఁగా క్రీ శ ౧౧ ౭ వ సంవత్సరమున నంశల భూమిఁను దగు
శ్రీవర్ధనమును పట్టణమును ముట్టడించి ప్రత్యండక రాజును భండన
మున నుక్కడంచి, మంగళవేష్టకరాజగు వజ్రునిఁ జక్కాడి,
కళ్యాణ రాజ్యము నాక్రమించు హోసలయాదవుని ముందునకు జరిగి
రాసీన హద్దు నియమించి, కృష్ణానది కుత్తరభాగము నంతయు నాక్ర
మించుకొని, దేవగిరిని రాజధానిగఁ జేసికొని, పరిపాలనము చేయ
సాగెను. కుంతలము అనఁగా దక్షిణ మహారాష్ట్రమును కర్ణాటమును
విష్ణువర్ధనుని మనుమఁడు వీరబల్లాలరాజు పరిపాలనము చేయు
చుండెను. త్రిలింగరాజ్యమును మొదటి ప్రతాపరుద్రుఁడు విస్తరింపఁ
జేయుచుండెను. కళింగ గాంగ వంశజు లుత్కలరాజ్యమును గంగా
నది వఱకు వ్యాపింపఁ జేయుచుండిరి. వేగిదేశ మంతయు పేరుకు
మాత్రము చోడచక్రవర్తులకు లోబడి యున్నను అనేక మండల

ములుగా విభాగింపఁబడి మహామండలేశ్వరు లయిన తెలుఁగుచోడుల చేతను, పల్లవులచేతను, చాళుక్యులచేతను, బరిపాలింపఁబడుచుండి తుదకు కాకతీయాంధ్ర సామ్రాజ్యమునకు వశమైపోయెను. పండ్రెండవ శతాబ్దాంతమునందు దక్షిణ హిందూస్థానమున నేకచ్ఛత్రాధిపత్యమును వహింపవలయునని పైమూఁడు సామ్రాజ్యముల వారును బోరాడుచునే యుండిరి. పండ్రెండవశతాబ్దిస్థితి సంగ్రహముగాఁ దెలిపితిమి గావున, నీ శతాబ్దమునందు మహామండలేశ్వరు లుగనుండి కృష్ణానది మొదలుకొని కాంచీపురమువఱకుఁ బరిపాలించిన తెలుఁగుచోడరాజుల వంశములనుగూర్చి నాల్గవ సంపుటము నందు వివరముగా వ్రాసియున్నాఁడను.

మధ్యాచార్యులు.

ఈశతాబ్దాంతమునందే మఱియొక సంస్కర్త బయలువెడలెను. ఇతఁడే ద్వైతమతస్థాపనాచార్యు డగుమధ్యాచార్యుఁడు. ఈమతాచార్యుని కనంతతీర్థు లని మొట్టమొదట నామకరణము చేసిరి. ఇతఁడు శాలివాహన శకము ౧౨౨౧ కి సరియైన క్రీస్తుశకము ౧౧౯౯ దవసంవత్సరమున దక్షిణ కన్నడములోని యుడిపిగ్రామమున జనించెను. ఇతని గురువుపేరు అచ్యుత ప్రేక్షుఁడు, తల్లిపేరు వేదవేది, తండ్రిపేరు మధ్యగేహభట్టు. ఇతఁడును శంకరరామానుజులవలెనే ప్రస్థానత్రయమునకు భాష్యములను వ్రాసి ప్రసిద్ధికెక్కెను. జీవేశ్వరుల కైత్య మెన్నఁడును లేదని యితని స్థాంతమై యున్నది. దీనినే ద్వైతసిద్ధాంత మందురు. ఇది శంకరాచార్యుని యద్వైత మతమునకు విరుద్ధమయినది. ఈమతసాంప్రదాయకులు దైతు లని యు, మాధ్యు లనియుఁ బేర్కొనఁబడుచున్నారు. ఉడిపిగ్రామమున వీరిప్రధానాచార్యపీఠము గలదు. కర్ణాటకమునం దీమత ప్రచార మెక్కువగా నున్నదని చెప్పుదురు. ఈమత కర్త ప్రస్థానత్రయమునకు భాష్యములను మాత్రమేగాక యనేక ద్వైత మత గ్రంథములనుగూడ విరచించెను.

కాకతీయాంధ్రరాజ్యముగ చరిత్రము.

తొమ్మిదవ ప్రకరణము.

కాకతిరాజుల చరిత్రము.

రుద్రదేవుని రాజ్యవిస్తారము.

ఇట్లు రుద్రదేవుడు చాళుక్యచక్రవర్తియైన తైలపదేవుని, కర్ణాటక చోడులయిన భీమచోడోదయ చోడులను, తక్కుంగల శత్రురాజవర్గమును జయించి యాంధ్రదేశమునందు పశ్చిమ చాళుక్యచక్రవర్తుల పరిపాలనమునకు లోబడి యున్న భూభాగముల నన్నిటిని స్వాధీనము చేసికొని మహామండలేశ్వరుడై రాజాధిరాజై పొగడ్త కెక్కినది. ఇతని రాజ్యముయొక్క విస్తీర్ణ మనుమకొండ శాసనములో నీక్రిందిశ్లోకమున వివరముగాఁ జెప్పబడినది.

“ రాజ్యం ప్రాచ్యాం లవణజలధే స్తీరపర్యర్తమస్య
శ్రీశైలాంతం ప్రచరతి సదా దక్షిణస్యాం సమగ్రం
ప్రాతీచ్యాంతా కటకనికటస్థాయినీ రాజ్యలక్ష్మీః
కాబేర్యాశాతటవిలసితా మాల్యవంతం ప్రపేదే. ”

అనఁగా క్రీస్తుశకము ౧౧౬౨ వ సంవత్సరమునాటికి కాకతిరుద్రదేవుని రాజ్యము తూర్పున సముద్రమువఱకును, దక్షిణమున

శ్రీశైలమువలకును, పడమర కటకము (పశ్చిమ చాళుక్యరాజధాని యగు కల్యాణపురి) వలకును, ఉత్తరమున మాల్యసంతము (మధ్య మాగాణములలోని పర్వతముల) వలకును, విస్తరించి యున్నదని పైశ్లోకముయొక్క భావము.

ఈ పైశ్లోకమునం బెప్పంబడిన కాకతిరాజ్యముయొక్కహద్దులు సరియైనవయినయెడలఁ దూర్పున నుండు నిప్పటి గోదావరీ, కృష్ణా, గుంటూరు మండలములు పైరాజ్యములోఁ జేరి యుండవలయును. క్రీస్తుశకము ౧౧౬౨ వ సంవత్సరమునకుఁ బూర్వము ప్రతాపరుద్రుని శాసనము లామండలములో నెచ్చటను గానరావు. అంతియ గాక చాళుక్యవోడులకు ప్రతినిధులుగఁ బరిపాలనము సేయుచున్న మాండలిక సామంతులయొక్క శాసనములే పెక్కులు గన్పట్టుచుండుటచేత మొదటికాకతి ప్రతాపరుద్రుఁడు వారిపై దండెత్తి యుద్ధముచేసి జయించియుండనచ్చును గాని యాభాగములను దన రాజ్యములోఁ గలుపుకొని పరిపాలనము చేసియుండు నని యూహింపరాదు. ౧౧౬౨ వ సంవత్సరమునకుఁ దరువాత ప్రతాపరుద్రుడేవుని శాసనములు దక్షిణరామమునందు, నర్సారావుపేట తాలూకాలోని కుంకలకుంట గ్రామమునందును, కందనోలిమండలములోని త్రిపురాంతకమునందును గాననచ్చుటచేత నప్పటి కాభాగములను జయించె నని స్పష్ట మగుచున్నది. దాక్షిణ్యరామ శాసనములో త్రిభువన చక్రవర్తి విష్ణువర్ధన మహారాజుయొక్క ప్రవర్ధమాన సంవత్సరములు పేర్కొనం బడుటయేగాక “పెనుగొండపురవరాధీశ్వర” యని కూడఁ బేర్కొనఁబడియెను. ఈశాసనము క్రీ. శ. ౧౧౭౯ వ సంవత్సరమున వ్రాయఁబడినది. ఈతఁ డీశాసనమున విష్ణువర్ధన మహారాజుయొక్క విజయరాజ్య సంవత్సరము లుదాహరించుటకుఁ గారణము గానరాదు.

దీనింబట్టి యితఁడు చాళుక్యచోడ చక్రవర్తులకు సామంతు డని యెంతమాత్రము నూహింపరాదు. నరసారావుపేట తాలూకా లోని కుంకలగుంట గ్రామములో శ్రీభోగీశ్వరస్వామివారి దేవళ ములో ప్రతాపరుద్రునియొక్కయు అతని మంత్రి యైన బొల్లయ్య (మల్లయ్య) ప్రెగ్గడయొక్కయు నామములు మాత్రము గానంబడు చున్నవి గాని తక్కిన యక్షరములు తెలియంబడుచుండ లేదు. ఈ శాసనము శా. శ. ౧౧౧౯ వ సంవత్సరమునకు సరియైన క్రీ. శ. ౧౧౯౭ వ సంవత్సరమున వ్రాయఁబడినది. ఇది సందేహస్పదమైన విషయము. కాని యింకను బరిశోధించి చూచినఁగాని యీశాస నమును నమ్మి కాలనిర్ణయము చేయరాదు. “ పతిహితచరిత ” యని యితని శాసనములలోఁ గన్పట్టినను, ఇతఁడు బళ్ళిమ చాళుక్య చక్రవర్తులకుఁ గాని, ప్రాచ్యచాళుక్య చోడచక్రవర్తులకుఁ గాని, సామంతుఁ డైన మహామండలేశ్వరుఁడు గాక త్రిలింగ దేశమును స్వతంత్రుఁడై యవక్రపరాక్రమంబునం బరిపాలించిన మహారాజాధి రాజుని చెప్పటకు సంశయింపం బనిలేదు. ఈమహా వీరుని పరిపాలన కాలమునఁ బళ్ళిమ చాళుక్య సామ్రాజ్యమును, ప్రాచ్యచాళుక్య చోడసామ్రాజ్యమును, అంతరించినవి. త్రిలింగ్య సామ్రాజ్యము విస్తరింప నారంభించినది.

కుగ్ర దేవుఁడు విద్యావిభూషణుఁడు.

ఇతఁడు సంస్కృతాంధ్ర కర్ణాటభాషలం దభిమానముతిపా డలిగి పండిత జనంబుల రావించి యాదరింపఁగ్గి చుచుఁ బండితపక్షయై తానును బండితుఁడు కవియునై బహుగ్రంథములం బఠించుటయే గాక గ్రంథ రచనమునకుం గూడ దొరకొనినటులఁ గానఁబడు చున్నది. ఈతనికి “ విద్యావిభూషణుఁ ” డను బిరుదనామ మున్న టుల శా. శ. ౧౧౦౧ సంవత్సరమున దాక్షారామ భీమేశ్వరుని

యాలయమున లిఖింపఁబడిన శాసనముం బట్టి దెలియుచున్నది. మఱియు నితఁ డాంధ్రభాషలో “నీతిసార” మను గ్రంథమును రచించినటులఁ గన్పట్టుచున్నది. ఆత్మకూరుసంస్థానమున సంపాదించిన ప్రతిలో నీకింది పద్యము గలదని తాము ప్రకటించిన బద్దెన కవి ప్రణీత నీతిశాస్త్ర ముక్తావళి గ్రంథమున శ్రీరామకృష్ణయ్యగారు నుడివి యున్నారు.

“ చం. పరుపడి నాంధ్రభాషగల బద్దెననీతియు సంస్కృతంబుతోఁ
బరఁగఁ బ్రతాపరుద్ర నరపాలునిచే రచియింపఁబడ్డ యా
నరవరునీతిసారము వినం జదువం గడు మంచి దంచుఁ జె
చ్చెరఁ గవి నీతిపద్ధతులుచేసె వినోదము బాలబోధకున్.”

నీతిశాస్త్ర ముక్తావళిని రచించిన బద్దెనకవినే భద్రభూపాలుఁ డని యీ చరిత్రముయొక్క పూర్వప్రకరణమునఁ దెలిపియున్నాఁ డను. ఈభద్రభూపాలునకు నన్నెచోడుఁ డను నామముగూడగలదు. కుమారసంభవము మహాకావ్యమును రచించిన నన్నెచో డుఁడు నితఁడు నొక్కరో భిన్నులో చెప్పట కాధారము గానిపింపదు. కుమారసంభవకావ్య రచనకును నీతిశాస్త్ర ముక్తావళి గ్రంథరచన కును విశేషతారతమ్యము గన్పట్టుచున్నది. నీతిశాస్త్రముక్తావళి గ్రంథరచన కోమలమై యున్నది.1 నీతిశాస్త్రముక్తావళిలోని కొన్ని ధర్మములు నీతిసారములోని ధర్మములను బోలియున్నవని పోలిక పద్యములు గొన్ని ముద్రిత గ్రంథమునందు నుదాహరింపఁ బడినవి. నీతిసారముయొక్క శైలి దెలియుటకై వానింగొన్ని నే నిట నుదాహరించుచున్నాఁడను.

1. నేను మొదటి ప్రకరణము ప్రాయసప్పటికి నీతిశాస్త్రముక్తావళి యను గ్రంథమును జూచియుండలేదు. కనుక భద్రభూపాలుని కాలము భావిపరిశోధనమునంగాని నిర్ణయింప సాధ్యము గాదు.

“ కం. దండము లేకున్ననుఁ బ్రజ
లొండొరువుల నాక్రమింతు రుచితస్థితిమై
నుండవు వర్ణాశ్రమములు
దండింపనిభూమిపతికి ధర రేర్పడునే. ”

“ కం. ఆజ్ఞలేనినృపుఁడు నరయఁ జిత్తరువులో
నున్నరాజుఁ జూడ నొక్కరూప
యానంద్రోయుసుతుని నైనను దండింప
కున్న రాజ్య మేల నుండుఁ జెడక. ”

“ కం. ఆపదఁజెందు ప్రిజలను
భూపతి మొద లిచ్చి మగుడఁ బ్రోవఁగఁజనుఁ దాఁ
జేపట్టి విడువవలవదు
భూవతికిఁ గుటుంబ మనఁగ భూమియ కాదే. ”

“ ఆ. కీడుసేయువానికిని మేలుసేయుట
మునులగుణముగాక జనులలెల్లఁ
బ్రోచువాఁడు కల్లకుల నాజ్ఞవేట్టుట
యాగ పశువిధంబు నట్లకాదే. ”

“ గీ. ఎంత ప్రేదలియున్న నేరండములు జీలు
గులును దారుకృత్యములకు నగునె
యితరు లెంద టైన నేలిక కథికులై
చేయుపనులు పూని చేయఁగలరె. ”

“ కం. జూదమును బన్నిదంబును
వాదును బతితోడఁ దేడవలవను కడుఁ బో
రాదయ్యెనేని భృత్యులు
భేదము గావండు గెలుపు పెనుపఁగ వలయునె. ”

“ కం. ధనమును బ్రాతశ్చాయయు
వనితాజనయావనంచె వండినయన్నం
బును గడుమూర్ఖస్నేహం
బును నిల నివి యల్పకాలభోగ్యము లరయనె. ”

“ కం. దూరము వ్యవసాయకులకు
భారంబు సమర్థులకును భాసురవిద్యా
పారగులకును విదేశము
వైరము ప్రియవాదులకును వసుమతిఁ గలదే. ”

“ తే. విమతు లావెటింగి వెఱపేది తొడరుట
మిడుత లగ్నియొడఁ బడినయట్లు
తోడులేక యధికుఁ దొడరుట యంబుధిఁ
గలము లేక యొడఁ గడఁగినట్లు. ”

“ ఉ. కొందఱ మేలమాడుటలుఁ గొందఱ వావులుదేర్చి పిల్చుటల్
కొందఱముద్దుసేయుటయుఁ గొందఱనైయ్యపుఁజూపుసూచుటల్
కొందఱనాత్మభావమునఁ గొందఱమన్నన భృత్యులందు ని
ట్లందఱ నన్నిభంగుల నృపాగ్రణి వశ్యులఁజేయఁగా దగున్. ”

చెల్లెకి గంగాధరమంత్రి.

మొదటి ప్రతాపరుద్రదేవుని మంత్రులలో చెల్లెకి గంగాధర
మంత్రి యొక ప్రసిద్ధిగాంచిన పురుషునివలెఁ గనుపట్టుచున్నాఁడు.
వీని యింటిపేరు మనకుఁ దెలియకున్నను వీనిపూర్వులు ప్రఖ్యాతమైన
వేంగీదేశమునందలి చెల్లెకి పురవాస్తవ్యులని బలవంతులని మహాత్ము
లని తెలుపఁబడియుండుటచేత నీ గంగాధర మంత్రి చెల్లెకిగంగాధర
మంత్రి యని నామకరణముఁ జేసియున్నాను. ఇతఁ డమాత్య
పదవిని బొందిఁ బ్రఖ్యాతి గాంచుటయగాక యితఁడు పండితుఁ
డును గవియుఁగూడ నైయున్నట్లు ఇతనిచే లిఖింపఁబడిన నగరూరు
శాసనము వలన విస్పష్టమగు చున్నది.* ఈ శాసనము శా. శ.

* ఈ శాసనమంతయుఁ పద్యములతోఁ గూడుకొని గంగాధరమంత్రి విర
చితమై వానిచేత కాకతీయ రుద్రదేవరాజున కంకితమిచ్చినట్లుగా శాసనము
చివరనుండు చిన్న గద్యమువలనఁ గన్పట్టుచున్నది. అది యెట్టిదైనను ఈ శాసనము
నగునూరు నుండి తేఱఁబడి కరీమునగరుకలెక్టరు బంగాళాలో పాఠఁబడినదని వివ
రీంపఁ బడినది. తెలిఁగానా శాసనములు పుట ౧౨ కాకతీయ శాసనములలో
సంఖ్య 6 కరీనగరము శాసనము చూచునది.

౧౦౯౨ వికృతినంవత్స మాఘ శుద్ధ పంచమి బుధవారమునాఁడు
 వ్రాయఁబడినది గావున క్రీ. శ. 1170 నాటిదని చెప్పవచ్చును.
 అఖిల జగజ్జన పూజితుడైన అత్రిమహర్షి గోత్రంబున కొమ్మ
 నార్యుండను నాతఁడు పుట్టి మిక్కిలి వైభవోపేతుడై చెల్లెకి
 పురమున ప్రభతోఁ గాపురముసేయు చుండెననియు, అతనికి
 శ్రీయుతుఁడును, సుకవి బంధుచింతామణియు నగు నారాయణుఁడు
 జనించెననియు, అతనికి నతనిభార్య అయ్యమాంబకు సమస్తజన చిత్తా
 నంద సంజాతవిస్తృత నానాగుణ్డైన గోవిందుఁడు పుట్టి నిర్మల
 ప్రథితవిజ్ఞానముతో నొప్పుచుండెననియు, అతనికిఁ బతివ్రతయు
 గుణవిభాసియు మహాసతియైన తురుకమాంబకుఁ దాను జనించితి
 ననియుఁ జెప్పకొనియున్నవాఁడు. ఇట్లు జనించిన తనకు మాతాపితృ
 వర్గములవారు ప్రేమతోఁ జదువులు చెప్పించిపోషింపుచుఁ బెద్దవా
 నిఁజేసి లసద్విద్యాతి శయకుశలుం గావించిరని చెప్పుటయెగాక కాకతి
 ప్రోలరాజు నాకర్షించిన చందముగూడ నీక్రింది పద్యములో స్పష్ట
 కరించి యున్నాఁడు.

“ చం. సకల కలాశిజ్ఞుడనంజాలి సమస్త జనాశీసద్గుణ
 ప్రకరము నెప్పడున్ బుధసభం బ్రణుతింపఁగ నున్నయట్టిసన్
 బ్రకటితకీర్తిఁ బ్రోలజనపాలుఁడు ఘోరతరాజిలోలుడ
 త్యకుటిలచిత్తుఁ డీతఁడని యాదరికం బిలుపించి పంపఁగాన్. ”

“ కం. చనువుమెయినగరిలోఁ దగు
 పనులెల్లను బెంపుమెఱసి పరికించుచునే
 ర్పున భక్తియుక్తినతిముద
 మునఁజేయుచుఁ దత్పరోక్షమున మతియుఁబ్రభన్. ”

కాకతిప్రోలరాజు కాలముననే గంగాధరమంత్రి సకలకళా
 విధిజ్ఞుడై పండితసభలో సమస్త జనులును వాని సద్గుణములను

స్మరించుచుండఁగాఁ బ్రసిద్ధమైన కీర్తినిబొంది యుండుట విని యా ప్రోలరాజు విని కౌటిల్యములేని మనస్సుగల వానిగా నెఱింగి యాదరముతో రప్పించి అనుమకొండ నగరమున నుద్యోగమెద్దియో నొసంగ నీతఁడు భక్తియుక్తులు మెఱయ నేర్పుతో నాపనుల నిర్వహించుచుండెనని పైపద్యమువలన విశదమగుచున్నది- ఇట్లు నగరపాలకుఁడుగనో లేక వానికింద నేయుద్యోగిగనో యుండి రాజునకుఁ ప్రీతికరముగాఁ దన విధ్యుక్తకార్యము లను నెరవేర్చుచుండుటచేత ను ప్రతాపరుద్రదేవుఁడు కూడ నాదరము కలవాడై,

“ చం. వెలయ నమాత్యసంపదయు విశ్రుతమైన నియోగవృత్తులం
దలముసితాతపత్రము లతర్క్యవిభూషణలేపరాంబరం
బులుఁ దగువృత్తులంబడసి భూసురవర్గముఁ బోచిదేవతా
నిలయము లతిఁ బెక్కినరనిల్పుచుఁ బూజలుఁ బీఠిఁజల్పుచున్. ”

అని చెప్పకొన్నట్లుగా, అందలము, వెల్లగొడుగు మొదలగు శారవార్హచిహ్నంబులతో నొప్పు సర్వనియోగవృత్తులపై నధికారము గలిగి యుండినట్టి యమాత్యపదవి నొసంగి భద్రపీఠంబునఁ గూర్చుచుండఁ బెట్టెను. ఇతఁ డా యమాత్యపీఠము నలంకరించిన తరువాత నాయనుమకొండ పురమును నగరముగాఁ గావించెను. ఏప్రక్కను గాంచినను దేవప్రతిష్ఠలు, శివాలయములు, విష్ణ్వాలయములు, బుద్ధాలయములు, వానిముందు కోనేరులు, నచటచట ఘనతటాకంబులు, ఉద్యానవనములు, వేయునేల:-

“ కం. తనవెంచిన సన్మానముఁ
దనసంతానంబుఁ గృతియుఁ దన నల్లిల్లున్
వనమును జెలుపును గుడియుం
జనవినుతములైన సప్తసంతానంబుల్. ”

అని చెప్పకొన్నట్లుగా సప్తసంతాన ప్రతిష్ఠలు గావించి జనవంధ్యుడై సామ్రాజ్యమునం దంతటఁ దన యశఃపుంజములను వెద

చల్లినాడు. మఱియు నితఁడు మహారాజయొక్క కృపను బడసి విద్యజనంబులను బెక్కండను రప్పించి వారలచేత యజ్ఞములఁ జేయించి వారలకు “ డొం డొం డు ” అను నగ్రహారము నొసంగి పౌరవులను గావించినాడు. అచట త్రిమాట నిర్మితశివాలయమును, విలసత్తటాకమును సుందరములయిన వాటికలను, వానిచుట్టును జన సుఖప్రదములైన లుంగ లవంగ తాల మాకందననంబులను వీనినన్ని టని శ్రీ నందనమూర్తి రుద్రజననాథు దయచేతనే నెలకొల్పగలిగి తినని చెప్పకొనినాడు. ఇతఁడు సద్భావనతోను గడుభక్తితోను బురమధ్యమున నారుద్రేశ్వరదేవుని సన్నిధానమున లక్ష్మీనాథుఁ డైన బ్రసన్నకేశవ దేవరను బ్రతిష్ఠాపించినాడు. పున్నేశ్వరదేవా లయ సాన్నిధ్యమునం దున్నతమైన శివాలయమును నెలకొల్పినాడు.

“ పురుషవిధి పురుషరక్షణము

పురుషోత్తమమూర్తి యనుచుఁ బొగడఁగ జను లు

త్కరుషమతి నెలయఁగంద్రై

పురుషులఁ జేసితిఁ బ్రతిష్ఠాపూజార్హముగాన్. ”

అని చెప్పినట్లు త్రిమూర్తుల బ్రతిష్ఠను గావించినాడు. గం గాచయుని చెఱువునొద్దఁ గేశవదేవు గుడియును, విప్రులకు సంధ్యా వందనాది కర్మల నాచరించుకొనుటకై జనాశ్రయమును గావించి నాడు. హిడింబతీర్థమునఁ పూర్వము బౌంధమ్రోత్తములు పెద్దలు భీమనాథుని గేహము మొదలగు దివిజాలయములను బెక్కులు నిలపగా నితఁడు నాచేంతఁ బురుషోత్తముఁడైన హరిని బ్రతిష్ఠించి నాడు. ఇంతియగాక పక్షపాత మిసుమంతయు లేనివాఁడై

“ పరమేశుఁడు హరి బుద్ధ

స్వరూపుఁడై యప్సరవసులవచింను జినో

హరియనెడు పట్ట శాలం

జరముగ బుద్ధ ప్రతిష్ఠఁజేసెతి భక్తిన్. ”

పరమేశ్వరై న పూరియే బుద్ధస్వరూపుడై యనతరించెనను
విశ్వానముతోనే గంగాధరమంత్రి దేవుశ్శందఱతోఁ బాటుబుద్ధదేవుని
గూడఁ బ్రతిష్ఠించి యాలయము గట్టించెను. క్రీడాభిరామముతో
వల్లభామాత్యకవి పేర్కొని వర్ణించిన బుద్ధాలయ మీ గంగాధర
మంత్రి గట్టించినదై యుండనోపు. సంవర్తకేశ్వరమని వ్యవహరింపఁ
బడెడి తీర్థమునిస్థానమున విశ్వస్తుత్యుడైన శశిఖండశేఖరునిఁ
బూజించి సద్భక్తితో జగద్వంద్యుడైన భవానీపతికి గుడియును
దటాకమును బ్రతిష్ఠించెను. ప్రతాపరుద్రునిచేఁ బ్రతిష్ఠాపింపఁ
బడిన రుద్రవరములోని రుద్రేశ్వరుని సన్నిధానమున గౌరీవల్లభుని
ప్రతిష్ఠాపించెను. అతని సన్నిధానముననే చెఱువునందు శ్రీవత్సాం
కుని బ్రతిష్ఠగావించెను. మఱియు మంత్రకూటమున త్రిణయనునకు
నాలయమును గట్టించి వానిపోషణార్థము వృత్తుల నేర్పాటుచేసెను.
“ఆపిమ్మట--”

“ శంశత భక్తి యుక్తి ననిశంబు నిజాంఘ్రులఁగొల్పు నబ్జ భూ
వంశము శోభిలఁ బ్రజ నవాంఛిత పుణ్యఫల ప్రగు న్సురా
ర్యంశజ దర్పహరు సమ్యతునిన్నగ రూర నేజతు
ర్వింశతి మూర్తి యుక్తముగ విశ్వమయాత్ముఁ బ్రతిష్ఠ నేసితిన్.”

అని నగరూరులోఁ జతుర్వింశతి మూర్తులతోఁ గూడ నచ్యు
తుని ప్రతిష్ఠాపించితిని చెప్పకొని యున్నాఁడు. నిరునదినాలు గవ
తారవిగ్రహములతోఁబాటు శ్రీమహావిష్ణు మూర్తిని ప్రతిష్ఠాపించె
నని యెఱుంగవలయును. ఇతఁడు శినభక్తి పరుడనియు, మహారాజు
నకు నత్యంత ప్రేమాస్పదుడైనవాడనియు, ప్రజానురంజనమగు
పాలనము చేసిన వాడనియుఁ బైని వక్కాణించిన ప్రతిష్ఠాపనలను
బట్టియే మనము గ్రహింపవచ్చును. ఈనియోగి బ్రాహ్మణమంత్రీ
శిఖామణిఁగూర్చి నింతకంటె నెక్కువగాఁ దెలిసికొనుటకు నిప్పటి
కంటె సాధనములు దొరకినగాని సాధ్యపడునదికాదు.

ఏకశిలానగర నిర్మాణము.

ఈమొదటి ప్రతాపరుద్రదేవుని కాలముననే యోరుగల్లు కోటకట్టఁబడి “ఏకశిలానగర” మనుపేరిట రాజధానీ నగరము నిర్మాణము చేయఁబడి యానగరపాలకులనుగా ఇందులూరి పెదమల్లన మంత్రిని, చినమల్లన మంత్రిని నియోగించినటులు కొలని గణపతి దేవకవివర్యునిచే రచియింపఁ బడిన శివయోగసారమును గ్రంథము లోని:—

“ అనుమ కొండపురంబుగాదని యావిభుండిల నోరుగ
ల్లనఁబురంబు ఘటించి యచ్చటి కచ్చుగా నరుదెంచి య
మ్మనుజనాథుఁడు నాయకత్వము మల్లమంత్రికి చిన్నమ
ల్లనకు ధారుణి పెద్దసంప్రతి నాతతంబున నిచ్చినన్.”

అను పద్యమునలన విశదమగుచున్నది. ప్రతాపరుద్రదేవుఁడు పూర్వుల రాజధాని యగు అనుమకొండ వైభవము శత్రువులచేఁ జెఱుపఁబడ కుండనుండుటకై యంతకంటెను బలమైన దుర్గమును నిర్మింపఁ దలంచి యోరుగల్లు ప్రదేశము తగినదిగా యొచించి కోటను గట్టి యందే నివసించుచుండుటవలన నగరము క్రమక్రమముగా విస్తరింప నారంభించినట్లు గన్పట్టుచున్నది. ఇయ్యది క్రీ. శ. 1170 సంవత్సరము తరువాతనే సంభవించినదని గంగాధర మంత్రి విరచితమైన నగనూరు శాసనమును బట్టి యూహింప వచ్చును. అప్పటికింకను అనుమకొండయే రాజధానిగానున్నట్లు ప్రియఁబడియున్నది. ఏకశిలానగరమునకు మొదటి నగరాధ్యక్షుఁడుగా నియమింపఁబడినది యిందులూరి పెదమల్లనమంత్రి. ఈ నగరమునకు గార్హికమంత్రి (మొదటి శ్రీకరణము) ఇందులూరి చినమల్లనమంత్రి యని శివయోగసారమువలన స్పష్టముగా విదితమగుచున్నది. అప్పటికి చల్లెకి గంగాధరమంత్రి వృద్ధుడై యుండ

వచ్చును. ఈమల్లనమంతుని లిక్కురును, అదివఱకు గంగాధర మంత్రీకిఁ బూర్వము కాకతి ప్రోలరాజు కాలమున ననుమకొండ పురాధ్యక్షుఁడుగా నుండిన కౌండిన్య గోతుఁడును, ఇందులూరి విభుఁడును నైన నానకార్యుఁ డను వానిపుత్రులని శివయోగసార ములోని యీక్రింది పద్యమువలన వేద్యమగుచున్నది.

“ పృథ్వీకౌండిన్య మునీంద్రగోత్రమున నాపస్తంభనూత్రమ్మునం
దభవాఁశ్చీర్ద్వయ సేవకుండయిఘనుండై యస్మకొండన్ పురిన్
విభవం బొందఁగ నిండులూరి విభుఁడై విఖ్యాతినింజెందె వీ
తభయాత్ముండగు (నానకార్యుఁడు ?) కృతో రా రుండు కీరుండొగిన్. ”

గురు మల్లికార్జున పండితారాధ్యుఁడు.

గురుమల్లికార్జున పండితారాధ్యుఁడు మొనటిప్రతాపరుద్ర దేవునకు సమకాలికుఁడై శైవగురు పరంపరలో నాకాలమున నాంధ్రదేశమున వీరశైవమతమును బ్రబలింపఁజేసిన వారిలో నితఁడొకఁడు. ఈతని తండ్రియైన భీమనపండితుఁ డాంధ్రదేశములో గోదావరీ మండలమునందలి భీమేశ్వరమున (దక్షారామము) భీమేశ్వర లింగమునకు (బురోహితుఁడు) పూజారిగ నుండెను. వీరిది ఋగ్వేదశాఖ, గౌతమగోత్రము, గౌరాంబయీ తనితల్లి, శ్రీశైల మల్లికార్జున దేవుని సేవించి వచ్చిన తరువాతఁ బుట్టినవాఁడగుటచేత జననీజనకు లీతనికి మల్లికార్జునుఁ డన్నపేరు పెట్టిరి. భీమేశ్వరమునకు సమీపముననున్న కొటిపల్లి నివాసుఁడైన ఆరాధ్యదేవర యీతని గురువుగా నుండెను. ఈయారాధ్యదేవరకు అవాంతరయ్య అను నాతఁడు గురువుగా నుండెను. ఈమల్లికార్జునుఁ డారాధ్యదేవర యొద్దనుండి శైవదీక్ష వహించి శైవమత రహస్యములను జక్కఁగా దెలిసికొని వానిని నొక్కొక్కదానినే యాచరణమునం బెట్టుచుండఁగా నచ్చటి వైదిక బ్రాహ్మణులు వచ్చి యీతని వైవాచారముల

నధిక్షేపింపుచు వచ్చినను వారికి విభూతి మహిమయు, రుద్రాక్ష మహిమయు, గురుపాదోదక మహిమయు, లింగార్చన మహిమయు, ప్రసాదస్వీకార మహిమయు బోధించి, ఘంటాకర్ణాది భక్తుల చరిత్రలు చెప్పి వారిని మెప్పించి పంపివేయుటయే గాక వీరమాహేశ్వరాచార మార్గమును దెల్పుచు “శివతత్త్వసార” మను శైవమూల గ్రంథమును రచించి యాగ్రంథమునఁ జెప్పినరీతిని దాను బ్రవర్తించుచుండెను. విశేషభక్తితో నత్యద్భుతరీతిని శివపూజలు సలుపుచుండెడివాఁడు.

ఇట్లుండఁగా పోరండ్ల సూరసానమ్మ యనుభక్తురాలును, బెలిదేవి వేమనా రాధ్యుఁడును మఱి కొందఱు జంగములును జూడ వచ్చిరి. అప్పు డాతఁడు శివపూజ చేసికొనుచున్నను జంగములు లింగరూపులే యనుభావము గలవాడు గనుక వెంటనే శివపూజ నిలిపి వారిని నర్హవిధముగా సమ్మానించి జంగమ పూజకూడ లింగపూజయే యని తెల్పెనట. అంతట సూరసానమ్మగారు మల్లికార్జున పండితునకు బసవేశ్వరుని మహిమయు నతని కడనున్న కొందఱు భక్తుల మహిమయుఁ జక్కఁగాఁ దెలిపెను.

ఇతఁడు రచించిన శివతత్త్వ సారములో నారాధ్యులవారిని జన్మమెత్తుటకుఁ బొమ్మని స్వర్గమునుండి భూలోకమునకుఁ బంపిన కాలముననే యీ ‘శివతత్త్వసారము’ను శివుఁడు బోధించెనని యిట్లు చెప్పి యున్నాఁడు. శివవాక్యము-

“ శివమహత్త్వ ప్రతిష్ఠత వచస్సిద్ధి, శివతత్త్వ సారసంచితకళావృద్ధి,
.....చిహ్నము.”

వీరశైవ గురువునగు మల్లిభక్తున పండితా రాధ్యుఁడె పాల్గురికి సమన్వయ కవిరచిత పండితా రాధ్య చరిత్రమునకు నాయకుం

దును, శివతత్త్వసార'మను శతకగ్రంథమునకుఁ గర్తయు నని యా పండితారాధ్య చరిత్ర గ్రంథము వలననె తెలియుచున్నది. పండితారాధ్య చరిత్రమునందు శివతత్త్వసార' గ్రంథము పండితునిచే రచింపఁబడినట్లు విస్పష్టముగా నీ క్రింది పద్యములోఁ దెలుపఁబడినది.

“ ఈక్షితిఁ జను పూర్వపక్షసిద్ధాంత, పక్షముల్ తత్కర్మభాగైకపూర్వ,
పక్షేతరజ్ఞానపక్షసిద్ధాంత, పక్షవేదార్థోపపాదితపరమ,
శైవాత్మకాచార సంసిద్ధిశుద్ధ, కేవలభక్తి సద్భావనోపేత,
వీరమాహేశ్వరాచార మార్గాను, సారియై ' శివతత్త్వసార ' సత్కృతిని
గాదెకేవల భక్తిగతిఁబ్రతిష్ఠించి, యాదటఁదానును నట్లేవర్తించు
చున్నవాఁడని వెండియును బ్రశంసించ, మన్ననపేర్చిన మల్లికార్జునుఁడు.
దీక్షాప్రకరణ పుట ౫౭.

ఈ శివతత్త్వ సారగ్రంథమునే యారాధ్యులవారును, వారి శిష్యులును, తదితర భక్తులును సాధారణముగ నెప్పుడును బఠించు చుండెడి వారని పండితారాధ్య చరిత్రమునందే పెక్కుతావులఁ బేర్కొనఁ బడియున్నది.

పాల్కురికి సోమనాథకవి విరచితమైన 'అనుభవసార'మను గ్రంథమునందుకూడ బండితుఁడీ గ్రంథమును రచించినట్టులీక్రింది పద్యము వలనఁ దేటపడు చున్నది.

“ నీ. శ్రుతి ' ఏకవివ రుద్రోనద్వితీయాయతస్థే ' యనుట యదార్థంబు (దలప) అవల ' నణోరణీ యాన్మహతోమహీయా ' నననదిమె యనూన పదము, పంబి ' యవాగ్గోచరం ' బను ' నప్రపాప్యమనసాసహ ' యనుమాట నిజము విదియుఁగాదనెడు పరమేశ్వరుఁడె యెఱుఁగు నెద్దిదన్నెఱుఁగ దనెడు ఎట్టులనుచు సంశయింపక శివతత్త్వ, సారగద్యపద్యసమితిశివుని తెల్పినట్టి మల్లికార్జునపండి. తయ్యగారిఁదలఁతు ననుదినంబు. ”

ఈ శివతత్త్వసార గ్రంథమును బ్రకటింపఁ జేసిన యస్మత్కృతులును, చరిత్ర పరిశోధకులు, గావ్వ విమర్శనా విజ్ఞాన

సంపన్నులును, నిజ్ఞాన చంద్రికా మండలి గ్రంథ సంపాదకులు నగు కీ. శే. కొమ్మతాజు లక్ష్మణరావు పంతులుగారు వ్రాసిన యుపోద్ఘాత భాగమునందు:-

“దీనిని బట్టిచూడఁ బండితయ్య శివతత్త్వసారమును గ్రంథమును గద్య పద్యములుగఁ జేసినట్లు కానవచ్చు చున్నది. ‘గద్య’ అను పదము ‘హృద్య’ అను పదమునకు మాటుగ లేఖక ప్రమాదమునఁ బడినదేమో. అట్లుగాక ‘గద్య పద్య’ మన్న పాఠమే నిజమగునేని పండితుఁడు గద్యమునందును నొక శివతత్త్వసారమును రచించి యుండును. ఇప్పుడు మనకు దొరికినది కేవలము పద్యమయము. ఇందే కొంతగద్యమున్న యెడల లేఖకుఁడు దానిని మాత్రము వ్రాయకుండునా?” అని వ్రాసియున్నారు. *

ఇట్లు సోమనాథకవి శివతత్త్వసారమును పండితా రాధ్యుఁడు రచించెనని చెప్పటయెగాక తన పండితారాధ్య చరిత్రములో ననేక ప్రకరణములలో శివతత్త్వసారములోని పద్యములనే తన ద్విపదలలోనికిఁ గుదించి యనేక భాగములను జేర్చుకొని యున్నవాఁడు. ప్రకరణములకుఁ బ్రకరణములు సోమనాథకవి ద్విపదలో రూపాంతరము చేసెనని లక్ష్మణరావు పంతులుగారు వ్రాసినారు.

* ఈ శివతత్త్వసారము తొలుత లక్ష్మణరావు పంతులుగారిచే దుర్గతి నామ సంవత్సర శ్రేష్ఠాషాఢ మాసములలో వెల్వడిన ‘ఆంధ్రసాహిత్య పరిషత్పత్రిక’ మూడవ సంచికలోఁ బ్రారంభింపఁబడి శ్రావణ భాద్రపదమాస పత్రికలోఁ గ్రంథ సమాప్తిగాంచి ‘ఆంధ్రసాహిత్య పరిషత్సభ’ వారిచేఁ బ్రత్యేకముగా గ్రంథరూపమున వెల్వడి ౧౨ అణాలు వెలగలిగి యున్నది. ఈ పండితా రాధ్యునిఁగూర్చి విశేషముగాఁ దెలిసికొనఁదలంచినవారా గ్రంథమును జూచుకొనఁ దగును. అందలి సంగ్రహమునే నిందు వ్రాసియున్నాను.

ఈపండితుఁడు శివతత్త్వసారమునే గాక లింగోద్భవదేవు చరిత్రము, రుద్రమహిమ, గణసహస్రమాల, అమరేశ్వరాష్టకము, పర్వతవర్ణనము మొదలగు వానిని రచించినటులు సోమనాథకవి రచిత పండితారాధ్య చరిత్రమువలన మనమూహింపనచ్చును. ఇవన్నియు నితఁడు తెనుఁగున రచించెనో సంస్కృత కర్ణాటభాషలలో రచించెనో లేక కొన్నిటి నొక భాషలోను, కొన్నిటిని మఱియొక భాషలోను రచించెనో చెప్పఁజాలము. ఇతఁడు కర్ణాటకమునందును గవిత్యము చెప్పెను. ఇతఁడు గన్నడ భాషలో గణసహస్రనామ, ఇష్టలింగస్తోత్ర “బసవగీత” లను గ్రంథముల రచియించినటులు గనుపట్టుచున్నది. ఇతఁడు బసవేశ్వరుఁడు సంపిన విభూతిని ధరింపఁ గనే యీతనికిఁ గన్నడమువచ్చి యందు గవిత్యము చెప్పఁదొడంగ నని చెప్పఁబడియున్నది. పై నిపేర్కొనఁ బడిన గ్రంథములు గాక “హరలీలలు, మహిమ్నా స్తవము, మలహరణము. పంచగద్యములు శంకరగీతలు, ఆనందగీతలు, బసవగీతలు మొదలగు గ్రంథముల నెన్నిటిని రచించినటుల పండితారాధ్య చరిత్రములోని దీక్షాప్రకరణమువలనఁ దెలియఁగలదు. అవియెట్టివై నను పండితారాధ్యుఁడా కాలమునను దరువాతకాలమునను గవి యని ప్రఖ్యాతిఁ జెందెననుట యీక్రింది వాక్యమువలన దెల్లము.

“ వివరింప శేషునివేయ నాలుకలు శివకవిమల్లయ్య జిహ్వకుసరియె
.....వేయల కవిమల్లువిషయేంద్రియములు.

దీక్షా. పృ. పుట. ౬౪.

కొంతకాలమువఱకు పండితయ్య “శివతత్త్వసారము” శైవులకు ముఖ్యమైనదిగనుండినను పాల్కురికి సోమనాథుని తరువాత దీని ప్రచారము క్రమక్రమముగాఁ దగ్గిపోయి వెచుకఁబడుటకు ముఖ్య కారణము సోమనాథ కవిరచితమగు “పండితారాధ్య చరిత్రమున”.

సోమనాథకవి “శివతత్త్వసారమునందలి పద్యముల యొక్క సారాంశమును వీలయినంతవఱకు మూలశబ్దములతోడనే సోమనాథుడు తన గ్రంథమునందుఁ జేర్చియుండుటయే ముఖ్యకారణ” మని లక్ష్మణరావు పంతులుగారభిప్రాయపడి యున్నారు. వీరిది సరియైన యభిప్రాయమని నేను విశ్వసించుచున్నాను. ఇప్పటికి దొరకిన “శివతత్త్వసార” ప్రతిలో ౪౪౭ కందపద్యములు గలవు. ఈ కారణము చేతనే యితర గ్రంథములుగూడ నామ మాత్రావశిష్టము లయి పోయినవి.

ఈ గ్రంథములన్నియు రూపాంతరములను జెంది పండితా రాధ్యచరిత్రమునఁ జేరి యుండుటచే పండితారాధ్య చరిత్రమే శైవులలో నెక్కుడు ప్రచారము బొందియుండుట. కారణముగా మూలగ్రంథములకుఁ బ్రచారము తగ్గినోయి యుండునని భావింప వలసి యున్నది.

పండితారాధ్యుని కాలనిర్ణయము.

గురుమల్లి కార్జున పండితారాధ్యునికి సమకాలికులైన యొక మంత్రి యొక్కయు, నిర్వురు రాజులయొక్కయు కాలము మన మెఱింగి యుండుటచే నీతని కాలము గుర్తించుట కనునగు మార్గము గానుపించు చున్నది. కాలచుర్య వంశీయుడగు బిజ్జలరాజు మంత్రి బండారు బసవేశ్వరుని యొక్కయు, వేల్పూటి చోడరాజు యొక్కయు, పానుగంటి యదయావ నీశ్వరుని యొక్కయు కాలమున నీతఁడుండె నని పండితారాధ్య చరిత్రము, శివతత్త్వ సారము మొదలగు గ్రంథములు తెలుపు చున్నందున నీతఁడు మొదటి ప్రతాపరుద్ర దేవుని కాలమున ముఖ్యము ౧౧౬౦-౧౧౭౦ ప్రాంతముల నీతఁడున్నవాఁడని విస్పష్టముగాఁ తెలియుచున్నది. బిజ్జలుఁడు ౧౧౬౦లో

సింహాసనమెక్కి ౧౧౬౭ లో బసవేశ్వరుని శిష్యులచే జంపబడియె
వని పూర్వ ప్రకరణమునఁ దెలిపి యున్నాను. ౧౧౬౮ లో బసవేశ్వ
రుఁడు బిజ్జలుని కు మా రుఁ డ గు వీరసోమేశ్వరునిచే చంపఁ
బడియెను. 1 భూమిపై నవతార మెత్తుటకు శివుఁడు బసవేశ్వరుని
బంపినపుడే పండితునిగూడఁ బంపెననియుఁ బండితారాధ్యుఁడు
గుంటూరు మండలములోని యశరావతీ పురమున నుండఁగా బస
వేశ్వరుఁడు పంపిన దూత లాతని యెద్దకు వచ్చిరనియు నటుపిమ్మట
పండితుఁడు బసవేశ్వరుని చూటకై కల్యాణపురమునకుఁ బయనమై
నైజాము రాజ్యములోనిదగు పానుగంటి మీదుగా వనిపురమును
గ్రామమునకుఁ జేరువటకు బసవేశ్వరుఁడు కూడలి సంగమేశ్వరునిలో
లింగైక్యముఁ జెందెనన్నవార్తఁ దెలియఁగాఁ జాలఁగా విలపించెనని
చెప్పఁబడి యున్నది. 2

పండితారాధ్యుని మఱియొక సమకాలికుఁడు వెలనాటి
చోడుఁడు. ఈపండితుఁడు చంద్రవైాలు (పూర్వము ధనదుపుర
మనునది) గ్రామమునకుఁ బోయినపుడా వెలనాటిచోడుని సభకుఁ
బండితులచే బాంధ్యులతో వాదించుట కాహ్వానింపబడఁగాఁ బోయి
వారలతో వాదించి నట్టును, ఈతని శిష్యులు బాంధ్యగురువును జంపి
నట్లును, వెలనాటి చోడరాజీతని కనులు తీయించినట్లులును,
అందుపైఁ బండితుఁ డారాజును శపించి యమరావతికి వెడలిపోగా
నారాజు నశించినట్లును, వాద ప్రకరణమునందును, మహిమా
ప్రకరణమునందును జెప్పఁబడినది. ఈ రెండన వెలనాటిచోడుఁడు
క్రీ. శ. ౧౧౬౩ మొదలు ౧౧౮౦ వఱకు రాజ్యముచేసి యుండెను.

1. Rice; Mysore Vol. 1. p. 392.

2. దీక్షాప్రకరణము పుట ౮; మహిమా ప్రకరణము, పండిత ప్రలాపము.

ఈరెండవ చోడుడే తెలుగునాటను జాలఁ బ్రఖ్యాతిగాంచెను. ఇతఁడు బసవేశ్వరునికి సమకాలీనుఁడనుట నిశ్చయము. కావునఁ బండితుఁడీతని సభకుఁ బోయినదియు నిజమనుటకు సందియములేదు. పానుగంటి ఉదయావనీశ్వరుని విషయము పూర్వప్రకరణమునఁ బ్రస్తావింపఁబడి యున్నది. కనుక పండితుని కాలర్ణయమునుగూర్చి సంశయింపఁ బనిలేదు. “చంద్రామృత కైఫీయతు” లోఁ బండితుని కనులు దీయించినవాఁడు కొండపడమటి బుద్ధరాజుని యున్నది. ఇతఁడు వెలనాటిచోడుని భార్యకుఁ దోఁబుట్టినవాఁడు. అతనికి మంత్రిగనున్నవాఁడు. ఈతని శాసనమొకటి క్రీ. శ. ౧౧౭౧ నాటిది చంద్రామృతలోనుండుటచేత నీకాలనిర్ణయము పరిష్కరించినదని చెప్పఁ దగును.

పండితారాధ్యుని మహిమలు.

“పండితుఁడొక దేవుని యవతారముగాఁడు; నందికేశ్వరుఁడు భూలోకమందు బసవేశ్వరుఁడుగాఁ బుట్టఁబోవునపుడు శివభక్తిని స్థాపించుటలో నాతనికి సాయపడుటకై శివభక్తి, నందిసర్వజ్ఞత, భృంగినిష్ఠ, దూర్వాసాదులశాపశక్తి, రుద్రాదిగణముల ప్రసాదైక నిరతి, ప్రాక్షాంతన భక్తగణముల ప్రత్యక్షముగఁ గనఁబడు మహిమ, వీరభద్రుని శౌర్యము నను నీగుణములదీసికొని శివుఁడొక మూర్తినిఁజేసి నీవు భూలోకమునకుఁబోయి బ్రాహ్మణుఁడుగఁ బుట్టి శివభక్తిని వృద్ధిచేయుమని చెప్పి పంపెనట!” ఈకారణముచేతనే కాఁబోలు బుద్ధుఁడు, జీససుక్రైస్తు, శంకరుఁడు, రామానుజుఁడు మొదలగు మతకర్తలకు నారోపించు విధముగాఁ బెక్కు మహిమలు పండితారాధ్యచరిత్రమునందీతనికి నారోపింపఁబడి యున్నవి.

ఇట్టి మహిమలను బెక్కింటిని విడిచి యొక్కదాని మాత్రమిట బేర్కొనుచున్నాను. వెలనాటి చోడుడు కన్నులు దీయించెదనని భయపెట్టినపుడు తానె స్వయముగాఁ బండితారాధ్యుడు గోరుగల్లుతోఁ దన కన్నులు దీసి పల్లెములోఁ బెట్టఁగా నాతనికి మరల గన్నులు వచ్చెనట. ఈప్రకారము రెండుసారులు జరిగెనట. నాలుగు కన్నులును బల్లెములోఁ బెట్టఁగా రాజులును సభాసదులును జూచిరట! మరల రాజుతని కన్నులు దీయింపఁగా నతఁడాతని శపించి యమరావతికేగి యచట శివుని కరుణ వలన మరల గన్నులను బడసెనట. అతనికి మూడవ నేత్రముగూడఁ గలిగెనట. ఈకథయె చంద్రవ్రాలు కైఫీయతులో మఱొక విధముగాఁ జెప్పబడినది.

“తదనంతరం తుర్పుదేశమునుండి యీశ్వరప్రసాదర్చి తుండై నమనంటిన్నీ, అఖండిత వీరశైవాచారవ్రతుడైనమనంటిన్నీ వాణన విలోద్భవులయిన శ్రీమల్లికార్జునపండితారాధ్యులవారు శ్రీశైలప్రదక్షిణేచ్ఛకులై యామార్గాన చంద్రవ్రాలువచ్చి శ్రీపాండిశ్వరస్వామివారి యొక్క ముఖమంటపములోవుండి వున్నందున శ్రీమన్మహామండలేశ్వరకొండ పడమటి బుద్ధరాజులుంగారి గుర్వు బౌద్ధమతాను సరణశాస్త్రప్రవీణుడై యిక్కడనే వుండినారు. గనుకఁ మల్లికార్జున పండితారాధ్యులవారి బిరుదులు మొదలగు పాని పరిధివం చూచి మతద్వేషంచేతను విరోధించి పరాజయపఱచ వలె నని ప్రసంగంచేసినందువలన ఈశ్వరాంశ సంభూతుఁడు గనుక వారు యిచ్చిన ప్రశ్నలు పూర్వపక్షంచేసి జై నబౌద్ధచార్వాక మతముల ఖండినచేసి పరాజయమును పొందింప చేసిరి. కనుక తదనంతరం బౌద్ధగుర్వు పరిచారకులు తమగుర్వుపరాజయం విచారించి పండితారాధ్యులవారి లింగార్చన కాలమందు నిత్యంవ్రతంగా నర్పించె నక్షత్రహారతి బెడ్డనే బౌద్ధుడు యామరించి చోరత్వం చేత తీసుక

పోతూవుండగా పండితారాధ్యులవారి శిష్యుడికి దెలిసి చంద్రపాలుకు
 పశ్చిమ పార్శ్వంగా వెళ్ళుతూవున్న బెజ్జింటి కనుక్కుని అత్యంత
 కోపంచాతను గురుద్రవ్యం అపహరించినందున వాణ్ణివధంచేసి
 ఆనక్షత్రహారతి తీనికొని వచ్చి గురువుకు తెలియకుండా శివపూజా
 ద్రవ్యంలో తెచ్చివుంచినాడు. అటుపిమ్మట బౌద్ధులు కొందఱు
 పండితారాధ్యుల వారికడకు వెళ్లి అక్రమంగా జీవహింస చేసిన
 వారికి శాస్త్రోక్తప్రకారంగా చయ్యతగ్గ ప్రియశ్చిత్తముకు విధి
 యేమి నిర్ణయించవలసినదో మాగురువు మిమ్మున అడిగి రమ్మన్నారు.
 అని చెప్పినంతల్లో యీలాగంటి పని చేయించినవారి కండ్లు తోడిం
 చడం విధి అని చెప్పగనక అప్పుడు బౌద్ధులు యీక్రమం మీవల్లనే
 జరిగినదని యావత్తు తెలియచేసి నంతల్లో ఆయన దివ్యజ్ఞానంచేత
 విచారించి యిందుకు ప్రతి హతంవిచారి స్తిమీ అసత్యం పలికినవార
 మవుతాము ఇది అంతా బౌద్ధులుచేసిన కృత్యముగదా అని తెలిసి
 స్నాన సంధ్యాద్యనుష్ఠానమతాను సరణశాస్త్రోక్తప్రకారంగాను, శివ
 పూజాక్రియలు జరుపుకొని లింగోద్భవస్వామి వారియడుట కూర్చుండి
 సదా శివునియందే భక్తివుంచి యీశ్వరుడికి తన నేత్రములు తీసి
 లింగోద్భవుని ముందుపెట్టిన తరువాత అతని భక్తివిశేషంవల్ల ఆభక్తు
 నికి తిరిగి కంఠులు ప్రసాదిస్తూవచ్చినంతల్లో తన ప్రభావం ప్రకటన
 చేసే కొఱకు తిరిగి కంఠులు తోడుతూనచ్చినారు. యీప్రకారంగా
 విషపరీక్షచేసినందున కోపంవచ్చి యింతనుంచి యీచంద్రపాలులో
 లింగధారిణులై న వారికి శివపూజ చయ్యడానకు హరహరి లేకపో
 అనిన్ని యీపట్నం కొంతమట్టుకు బస్తగా వుండకపోననిన్నీ యీ
 బౌద్ధులకు యీస్తలంలో జయం లేకపోవుననిన్నీ శాపం యిచ్చి
 అక్కడనుంచి లేచి ఆ గ్రామానుక దక్షిణ బాగానవున్న ఘ
 వంటి మహాప్రభావంగ గోకర్ణేశ్వరం వెళ్లి శివసాన్నిధ్య మందు

పున్న సమయమున గోకర్ణేశ్వరస్వామివారు యీయన యందు కరుణించి నిల్పి కన్నులు దయచేసినారు గనుక అక్కడినుండి శ్రీశైలం వెళ్లినారు. పండితారాధ్యులవారి శాపం వల్లను బాధ్యులు దినదినం ఖలమై పోయిరి.”*

పండితారాధ్యుఁడు చంద్రపూలునుండి వెడలిపోవునపుడు తాను రాజునెదుటఁ దీసిన నాలుగు కన్నులును లింగోద్భవదేవుని కర్పించెనట. ఆదేవుఁడు వానిని గైకొని తనమూడు కన్నులకు జత మూడుకన్నులు నింతకుఁ బూర్వమువిష్ణుచే నొకపాదముపై నర్పింపఁ బడినకంటికి జతగా రెండవ కాలిమీద నొక కన్నును ధరించెనట.

చంద్రపూలునుండి పండితారాధ్యుఁడు తాను వెడలిపోవు నప్పు డీక్రింది విధముగా వెలనాటిచోడ రాజును శపించెను.

“ ఈయసంఖ్యాత మహేశ్వరోద్ధతన, మాయత క్రోధోద్ధతానల చటుల విరచిత జ్వాలల వెలనాటిచోడ, ధరణీ తలాధ మేశ్వర పతంగంబు భస్మమయ్యెడును దద్బంధు సుతులు, విస్మయంబున నిప్పు భస్మమైపోదు రని శాపమిచ్చుచు నా పండితయ్య.”

ఆ శాపమహిమచే నాచంద్రపూలు నందీక్రింద వర్ణింపఁబడి నట్లుత్పాతములుపుట్టి ప్రజలు చెల్లా చెదరై పాటిపోయిరట.

“ పురి మహూత్పాతములు పుట్టె
నేలగాలఁగజొచ్చె నింగివడ్డట్టు, చాలి మేఘంబు లా సన్నమై వర్షె,
బవలుచుక్కలు గానఁబడియె ధూమ్రంబు, గవిసెన్నెల్లెడ వంటకంబులు పుచ్చె,
భూకంపరావ మద్భుతమయ్యె రాత్రి, కాకకౌశిక జంబుకంబు లర్వ దోడఁగె,
గాలిఘోషయుఁ బర్వెఁగడు మోరలెత్తి, తూలుచుఁ బశువులు దొరలంగఁజొచ్చె,
నింద్రచాపములు ఖండేందు చాపములు, చంద్రార్క పరివేషజాలముల్వొడిచె;
కునుజేశునకు నంత మంత్రవిరోధమును బ్రధాన విరోధమును నాప్తభటపి,
రోధంబుఁ బుత్రవిరోధంబు నిరస, రాధంబు పుట్టెనూరను మారిమసఁగె

ధరణి వెండియు మహాత్పాతముల్పుట్టెఁబురి జనుల్విచ్చిరి భూమికి నవధి,
యదియేలతప్పుఁ దాహరగణకోభ, మదియేలతప్పు నా యయ్య శాపంబు
మొన్నఁ బండితుఁడు సమున్నతఁబలికె, నిన్నను నుత్పాతలైలకొనె నేఁడు
పుట్టె గోత్రకలహములు దమలోన, నెట్టుగానున్నదో యింకఁజోడనికి
సిద్ధంబు భక్తివిరుద్ధంబు ఫలము, సిద్ధింప నొపుసే సేతన నట్లు
కలహంబుగానోపు గ్రంధునోపుఁ, బ్రళయంబుగానోపుఁ బ్రజలక నింక
బురినున్ని నిటమొద బుద్ధిగాదనుచు, బొరుగుశ్లకును దమపొందు పట్లకును
వారు వారికనేగ వడి నొక్కనాఁడు.”

“కపాలాస్థిమాలలు ధరించినటువంటి భయంకరా కారము
గల కంకాశము (అస్థిపంజరము లేక ఎముకలగూడు) ఒకటి కను
పించి కన్నుల నిప్పుల రాల్చుచు తొమ్ముపైఁద్రొక్కి త్రిశూల
ముతోఁ బొడిచినట్లు వెలనాటి చోడుఁడొక దినమునఁగలఁ గాంచెను.
అప్పటి నుండియు నాతని యుదరమున నొక గ్రింధి (గడ్డ) పుట్టి
దిన దినము పెరిగి జైన బౌద్ధాదులును, వైద్యులును నెన్నియుపాయ
ములు చేసినను మానక,

“ఒడవుచు నొకనాటి కొకనాఁడు వుండు, నైడవుచు రంధ్రముల్పోవుచు జట్లు
సెలయుచుఁ జేవులు చెదరుచు ముటికి, వలచుచు వాచుచు వ్రయుచు గూడ
గ్రుల్లుచుఁ గదలుచుఁ గూలుచు నూర్చు, లొల్లనయార్చుచు నూడుచు రసిక
జిల జిల నెత్తురు జీము గాటుచును, విలివిలియఁగఁజచ్చి విడిచి చూపఱకు
నేనంగ దోపంగ నిదియెంతసెద్ద, శైవాపరాధికి సర్వపాపునకు
ఘన శివద్రోహికి ఖలునకుఁ దనకు, ననుచు సంతకు పురిగరిగెఁ జోడండు,
అంత రాజ్యాధ్యమైయఁ బోరి యవని, సంతానమెల్ల నిస్సంతానమయ్యె.
బాడఁచ్యో భూమియుఁ బండిత విభుని, యిదిత శాప మహిష్మతఁజేసి,”

మహిమా, పుట ౨౬౦,

బసవేశ్వరుఁడు తనకు దర్శన మీయకుండగనే మరణము నొంది
నందునఁ బండితుఁడు మిక్కిలి విలపింపఁగా నాతని ప్రాణలింగ
మందు బసవేశ్వరుఁ డాతనికిఁ గానిపించెనట.

“లింగార్చనంబుఁ జెల్లించుచుఁ జెలంగి, మంగళారతులెత్తి మహిత తదీయ”
 లింగ గర్భమున నల్లల నొప్పారు, భంగిగా బహువయ్య భావంబు దోఁప,
 కనుగవహర్ష కంకణములు దోరుగఁ, దనువున రోమాంచ తనులు దలిర్ప,
 గంధరంబునను గద్గదము నెక్కినఁగ, బంధుగానందలిభ్రాంతిఁ బండితుఁడు
 కనువిచ్చి జూచుచుఁ గరమర్థి మ్రొక్కుచును భజించుచు నభిస్తుతులు సేయును
 ఈమూర్తి యన్మదీయేష్టలింగముమ, హామూర్తియైన నృపాధీశమూర్తి”

అంతటఁ బండితారాధ్యుఁడు శ్రీ శైలము వైపునకువెళ్ళి పర్వ
 తముక్రిందనున్న వెల్లటూరిలోఁ గాపురముండి తన శిష్యుఁడైన
 దోసయ్యను గిరి ప్రదక్షిణము చేసికొని రమ్మనెను. అతఁడు కొంత
 దూరము పర్వత యాత్రచేసిన తరువాత నాతనికిఁ గలలో శివుఁ
 డొక ముసలి జంగము వేషమునఁ గానుపించి, యొక చెట్టెక్కించి
 శ్రీ శైల పర్వతముమీద నున్నట్టియు శ్రీ తములన్నియుఁజూపి చెప్ప
 నీకు శ్రీగిరి ప్రదక్షిణ ఫలము వచ్చినదని యనుగ్రహించెనట. శైవ
 మతమునకు గురువైనపండితారాధ్యుఁడు తనకుఁ జిన్ననాటి
 స్నేహితుఁడనియు, సతనికి యాత్రాఫలము సిద్ధించినదని చెప్పవలసిన
 దనియు దోసయ్యతోఁ జెప్పెనట. అంతదోసయ్య పర్వతము దిగి
 వెల్లటూరునకువచ్చి పండితునితో నీ సంగతి చెప్పఁగా నాతఁడు
 సంతోషించె నట. శ్రీపర్వతము శివలింగమయముగాన వెళ్ళిన
 యెడల గాళ్ళతో లింగములఁ దన్నినట్లగును; వెళ్ళకున్న మల్లికార్జు
 నుని జూచుట తటస్థింపదు. అని తలచి తనను శివలోకమునకుఁ దీసి
 కొని పొమ్మని శివుని ప్రార్థించెనట. అంత శివలింగ మాతని నాతని
 భార్యా పుత్తులను దనలోఁ గలుపుకొనెను.”

తెలుఁగు దేశమున బుద్ధపూజలు.

పండితారాధ్య చరిత్రమునందు వెలనాటి చోడుఁడుచు, చంద
 వ్రాలు కై ఫీతునందు దుర్జయ వంశీయుఁడైన కొండ పడమటి బుద్ధ

రాజును బౌద్ధగురువుల శిష్యులనియు, దమగురువుల ప్రోత్సహము వలన వారు శైవుడైన పండితారాధ్యుని కన్నులు తీయించిరనియుఁ జెప్పఁబడి యున్నది. కాని, ఈ మండలేశ్వరులచే నీయఁబడిన దాన శాసనము లన్నియు, దొరికినంత వఱకు శివకేశవుల కీయఁబడిన దానములుగ నున్నవేగాని బుద్ధునికిచ్చినవిగాలేవు. తనకుఁ బూర్వులయిన వెలనాటి రాజులందఱును శైవులుగ నుండిరనియు, దాను మాత్రము బౌద్ధమత మంగీకరించితి ననియు, జరమదశలోఁజెప్పి చోడుఁడు చింతించినట్లు పండితారాధ్య చరిత్రములో నున్నది.

“ ధరణీశ్వరుఁడు తమ తరతరంబునకు, హరుని భక్తుల కాని యశ్యులు లేకు, కనియు వినియు నెఱుగని బౌద్ధమతము, దనకుఁ బ్రాప్తంబయ్యె ధర్మేతరంబు పేదబాహ్యము ముక్తి విముఖంబుసౌన్య, వాదంబగును బౌద్ధవాదంబనంగ, పాపంబు దుర్బోధ పాలైతిరింక, మహిమా. పుట ౨౯,

ఇట్లు వెలనాటి చోడరాజుగాని యాతని బావమఱఁదియగు బుద్ధరాజుగాని బౌద్ధమతావలంబులనుటకుఁ బండితారాధ్యచరిత్రయుఁ జంద్రవ్రాలు కై ఫీయతును దప్ప మఱియే యాధారములేక పోయినను, నాంకాలము నందును నంతకుఁ బూర్వకాలము నందును, గొంతవఱకుఁ దరువాతి కాలమందును, దెలుఁగు దేశమునను, విశేషముగ గుంటూరుఁ పొంతమునను, చంద్రవ్రాలు వైపునను బుద్ధుని పూజలున్నందునకు గుంటూరుజిల్లా సత్తెనపల్లి తాలూకాలోని అమరావతీ స్తూపమును, పల్నాటిలోని నాగార్జున కొండ స్తూపములును, కృష్ణాజిల్లాలోని నందిగామ తాలూకాలోని జగ్గయ్య పేట, రేపల్లె తాలూకాలోని చంద్రవ్రాలునకు సమీపమున భట్టిప్రోలు స్తూపములు సాక్ష్యములు. చంద్రవ్రాలు భూమిలో జైన బౌద్ధులరాగి ప్రతిమలు పెక్కులు దొరికినవి. * పండితుని కాలము నందు నాప్రాంతమున బుద్ధోపాసన కలదనుటకుఁ గొన్నిదృష్టాంత

* Chandavole :-Close by it were found buried a number of Buddhist or Jain copper images now in the Library at Bezwada.

ములు గలవు. బెజవాడ మల్లేశ్వరస్వామివారి దేవాలయమునందు మహామండలేశ్వరుడైన భీమన అను రాజయొక్క సంధి విగ్రహి (మంత్రి)యైన సోమనప్రెగ్గడచే శా. శ. ౧౧౬౯ క్రీ. శ. ౧౧౪౭) లో వేయబడిన శాసన మొకటి గలదు. ఈ తఁడు “ఆంధ్రధరణి పంచారామముల మహాదేవరకు బుద్ధదేవరకును జేబోలు నమ్మహాసేనునకును (కుమారస్వామి) బిదపురము హుంకార శంకరికిఁ గరము వాసికెక్కిన బెజవాడ మల్లేశ్వర దేవరకు నఖండ దీపములు పెట్టిం చెను. 1 అమరావతిలో కోట రెండవ కేత రాజు శాసన మొకటి గలదు. 2 అది శా. శ. ౧౧౦౪ అనఁగా క్రీ. శ. ౧౧౮౨ నాటిది. ఇందుమూలమున నా రాజు బుద్ధదేవునకుఁ గొన్ని గ్రామములు మొదలగునవి యిచ్చెను. ఇతని యుంపుడు కత్తెలును బుద్ధదేవర దేవారాధనకై గొన్ని గొటీయల నొసంగిరని తెలియు చున్నది.

అటు పిమ్మటఁ గొంతకాలము వఱకు నాంధ్రులు పూజించు చుండిరనుట శా. శ. ౧౧౫౬ (క్రీ. శ. ౧౨౩౪) లోని బయ్యాంబ శాసనమువలనఁ దెలియుచున్నది.3 ఇట్లుపండితుని కాలమునఁ దెలుగు దేశమునఁ గొంతవఱకుఁ బ్రచారమున నున్నను అదియె యంత్యదశ యని చెప్పవచ్చును. ఈ గురుమల్లికార్జున పండితారాధ్యునకుఁ బ్రతిస్పర్ధిగ నేర్పడిన బౌద్ధగురువు బౌద్ధపదపదాచార్యుడని తెలియు చున్నది. ఇతఁడు బ్రహ్మచంశ సంజాతుడగు బ్రాహ్మణుడేయట. ఈ బౌద్ధగురువును పండితారాధ్యుని శిష్యులు చంపుటచేతనే వెల నాటి చోడరాజున కాగ్రహము గలిగి పండితారాధ్యుని నవమా నించుట సంభవించినది. పండితారాధ్య చరిత్రమునందు: —

“బ్రహ్మచంశజు బౌద్ధపద పదాచార్యు, బ్రహ్మజ్ఞుఁ జంపింపఁ బాడియె యనుచు” అను వాక్యము మహిమా ప్రకరణమునందుఁ గన్పట్టు చున్నది.

1. Ep. R. 295 of 1892

2. Ep. Ind. Vol. VI. p. 152

3. Ep. Ind. Vol. VI. p. 157

వీని గ్రంథమునందలి మత విషయములు.

తెలుఁగు దేశమునందలి బ్రాహ్మణులలో నారాధ్యులను పేరిటి యొక తెగవారు గలరు. వీరికి లింగధారణము గలదు. అఱవ దేశమునందు స్మార్తులనే శైవులందురు. వారికి లింగధారణము లేదు. ఆ దేశము నందలి బ్రాహ్మణేతరులలో వీర శైవులు పెక్కురు గలరు. పెక్కు మతములును, పంఠారములును, గురువులును గలరుగాని వారి కెవ్వరికిని లింగధారణలేదు. కాని శివాధిక్యతను బోధింతురు. కాని కర్ణాట దేశమునందు మాత్రము లింగధారులు గలరు. వారిని లింగాయతు లందురు. వీరిది బసవ సంప్రదాయము. తెలుఁగు దేశమునందలి యారాధ్యులది పండిత సంప్రదాయము. ఈ రెంటికి భేదమేమన నారాధ్యులు శ్రుతిస్మృతులయందుఁ బ్రమాణ భావము కలవారై గృహ్యసంస్కారములను వేదోక్తముగ జరుపు కొందురు. అంత్యసంస్కారమును, ప్రతి సంవత్సర శ్రాద్ధమును నాగమోక్తముగ జరుపుకొందురు. జాతిని బాటింతురు. లింగాయతులకు భక్తియే ప్రధానముగా నెంచి వేదాది కములను మన్నింపరు. తెలుఁగు దేశమునందలి జంగములుగూడ నీట్టివారే. “జండెము తీసివేసికొని జాతిని విడిచి తనలోవచ్చి కలియ వలసినదిగా బసవేశ్వరుఁడు పండితునిఁ గోరినట్లును, నాతఁడు “భక్తి మీఁది వలపు బ్రాహ్మ్యంబుతోఁ బొత్తుబొయలేను నేను బసవలింగ” యని ప్రత్యుత్తరమిచ్చెనట! ఈతనిచే నేర్పాటు చేయఁబడిన యా ఛారములనే యారాధ్యులొచరించు చున్నారని యీ సంప్రదాయమువారు చెప్పెదరు. ఇతఁడు శివాధిక్యతనుగూర్చి తనగ్రంథములయందు నెక్కువగాఁ జెప్పియున్నను లింగధారణమునుగూర్చి యెంత మాత్రముఁ జెప్పకుండుట యాశ్చర్య కరమైన విషయమే.

ఈ యన గ్రంథమునందు నద్వైతుల మా యా వాదము యుక్తులచే ఖండింపఁ బడినది. మా యా వాదమును ఖండించుటకై రామానుజకృత శ్రీభాష్యమునందుఁ జెప్పఁబడిన యనిర్వచనీయముప

పత్ని మొదలయిన యుక్తులు గ్రహింపఁ బడినవి కాని మాయావాద ఖండనమునందు నితఁడు విశిష్టా ద్వైతులతో నేకీభవించిన వాఁడయినను ఇతర విషయములలోఁ గేవలము ద్వైతిగానే యుండెను. వీని మతమునందు ప్రపంచము సత్యము; ఆత్మకంటె భిన్నము; జీవాత్మ పరమాత్మ లొక్కటికాదు. శివునకు జీవునకుఁ బరమాణు భేదము గలదు. భక్తితో నీశ్వరుని నేవించినగాని కేవలము జ్ఞానము వలన ముక్తిరాదు. ఇతఁడు తన మతమును కేవలము యుక్తులచే స్థాపింపఁపఱునినను వేద ప్రామాణ్యమును విడువలేదు. వేదవాక్యములు కేవలము ద్వైతమునే బోధించునని ప్రతిపాదించి యున్నాడు. అద్వైత పరములుగాఁ గానవచ్చెడు వాక్యములకు ద్వైతపరముగా నర్థముఁజెప్పఁ బ్రయత్నించినాఁడు.

“అద్వైత పరముగాఁ గానవచ్చెడు వాక్యము లీశ్వరుని మైశ్వర్యా ద్వైతమునే బోధించునేగాని జీవ శివాద్వైతమును బోధింపవనియు, సర్వము శివుఁడనఁగా సృష్టియంతయు నాతని యధీనమని యర్థమనియు నీతఁడు వాదించియున్నాఁడు. “తత్త్వమసి” యను వాక్యమునకు మధ్యమతస్థులు “తస్య త్వమసి”యని యర్థము చెప్పట మనమెఱుఁగుదుము. ఈ యర్థమునే పండితుఁడు మధ్యరాయలకు ముందే యీ క్రింది పద్యమునఁజెప్పియున్నాఁడు.

“కం. జీవుఁడు శివుడను వాక్యము

భావింపఁగ నైక్యమునకుఁ బ్రతిపాదకమే

జీవుండనఁ బశుభృత్యుఁడు

గావున నీవాడ వేఱుగా దనుట శివా ? ”

కావున నీలకంఠ శివాచార్యులవారు విశిష్టాద్వైతియైనను, పండితా రాధ్యుఁడు మాత్రము ద్వైతియనియే చెప్పఁదగును. పండితుఁడు పండ్రెండవ శతాబ్దివాఁడును, మధ్యరాయలు పదుమూడవ శతాబ్దివాఁడు నగుట నలన * మధ్యరాయలే పండితుని వదనుండయో లేక యీ మతమువారినుండియో తత్త్వమసియను

వాక్యమునకు “తస్యత్వమసి” అని యర్థము చేయుట గ్రహించి యుండునని లక్ష్మణరావుగారభిప్రాయ పడినారు.

ఈ గ్రంథమునందు శివభక్తి మహిమ విపరీతమైన విశేషములతోఁగూడుకొని యున్నది భర్త శివభక్తుఁడు కానియెడల భార్య వానిని విడువ వలయును. అనసూయ నాలాయను మునిపత్నులిట్లు చేసి శివునిచే వరములఁ బొందిరట. శివనిందచేయు గ్రంథములను గాల్పవలయును. తద్గ్రంథకర్తలఁ జంపవలయును. శివనిందకులఁ జంపినను, నా ప్రయత్నమునందుఁ జచ్చినను ముక్తి కలుగును. ఇట్లు శివనిందకులను జంపవచ్చునని యీ గ్రంథమందున్నను, బసవ పురాణమునందుఁ గొందఱు భక్తులు భవులను జంపిరన్నకథలున్నను తరువాతి పీఠానైవు లెవ్వరు నిట్టి యమానుష కృత్యముల నొప్పిన వారు కాకుండిరి. కర్ణాటదేశము నందలి లింగాయతులేమి, తెలుఁగు దేశమునందలి యారాధ్యులేమి ప్రభుత్వమువారిచే శాంతి ప్రియులు గనే యెంచఁబడుచున్నారు. శివుని కొఱకు మృతినొందినవారి ప్రేత క్రియలతో నిమిత్తములేదు. వాని పుత్రాదులకు సూతకములేదు. వారి చావులకె యందఱుఁ బండుగలు చేసికొనవలసినది. శివునకు నైవేద్యముఁ జేసినఁగాని ఏ పదార్థమును భుజింపరాదు. శైవులు నూతక దినములలో సంధ్యావందన శివపూజాదికములను మానరు. ఎప్పటినులెనె చేసికొందురు. స్త్రీలు రజస్వలయైన దినములలోను, పురిటి దినములలోను శివపూజలు చేసికొందురు. ఇదేమియని యడుగ యజ్ఞ దీక్షితునకు నాశౌచము వచ్చినయెడల కర్మవిడువఁడు. అట్లే చేయవలయు నందురు.

పాలకుటికి సోమనాథకవి.

మొదటి ప్రతాపరుద్రుని కాలమునఁ బ్రఖ్యాతికివచ్చిన శివ కవులలో ముఖ్యుఁ డీపాలకురికి సోమనాథుఁ డని చెప్పఁదగును. ఇతఁడు మొదటి రుద్రదేవుని కడఁగి కాలమునను, గణపతిదేవచక్ర వర్తి ప్రారంభ పరిపాలన కాలమున ననఁగాఁ గొంచెమించుమించుగా క్రీ. శ. ౧౧౮౦ - ౧౨౨౦ సంవత్సరముల నడిమికాలమున నీ పీఠ

శైవకవి యున్నాడని నిర్ణయించుకొనుట కెట్టి సంశయముఁ బొంద నక్కరలేదు. వీని కులగోత్ర నామములను గూర్చియు, తదితరవిషయములను గూర్చియు సంవాదము చాల గలదు. సోమనాథకవి బ్రాహ్మణుడని కొందఱును, ఆరాధ్య బ్రాహ్మణుడని కొందఱును, సహజవీర శైవుడగు జంగముడని కొందఱును తలంచుచున్నారని వ్రాయుచు సీ విషయమున బాగుగాఁ బరిశ్రమచేసి పత్రికలలోఁ దఱచుగ వ్రాయుచున్న శ్రీయుతులు బండ్లారు తమ్మయ్యనాయఁడుగారు “ఈతఁడు సహజవీరశైవుడగు జంగముఁ డనఁగా వీరశైవమతస్థులగు లింగాయతులకు గురుస్థానమును వహించు మతస్థులు లేక మాహేశ్వరు లని వ్యవహరింపఁబడు శాఖకుఁ జెందినవాడనుట తమ దృఢాభిప్రాయమని కాకతీయ సంచికలోఁ గవినిగూర్చి వ్రాసిన పెద్దవ్యాసములో వ్రాసియున్నారు * ఇతఁ డద్వితీయ పాండిత్యము గలవాఁ డయ్యును, వేదవేదాంగాది నైదుష్యము గలవాఁడయ్యును తన గ్రంథములలో బ్రాహ్మణులను బతితులనియు, ద్రావిడమాలలనియు, బచ్చిమాలలనియు, గర్మచండాలు రనియు, బలుతావుల నిరసించియుండుటచేతను, పరమతసహనమించుకయు లేకుండ,

“జనసమయస్థుల శిరములు దురిమి
మును విష్ణుసమయల ముక్కలుగోసి
యద్వైతులను హతహతము గావించి
విద్వేషబౌద్ధుల విటతటమాడి
చార్వాకవాదుల గర్వంబు లణచి ”

అని యీ విధముగా బసవపురాణమునఁ బరమత దూషణ భాగంబుల జంకుగొంకులేక యెక్కించినందువలన నీతని గ్రంథములకు వీరశైవులలోఁ దక్కు నితరులలో వీని గ్రంథములకుఁ బ్రచారము చాల తక్కువయని చెప్పవచ్చును. అట్టి దూషణ భాగములను విడిచిపెట్టిన యెడల నీతని జానుతెనుఁగు కవిత్వము నెట్టివారికైనను

* ఈకవినిగూర్చి సమగ్రముగాఁ దెలిసికొనఁదలంచినవారు, ఆంధ్రసాహిత్య ఛరిషత్వత్రికా సంచికలలోను, ఛారసీపత్రికాసంచికలలోను, ఆంధ్రపత్రిక సంవత్సరాది సంచికలలోను, ఇందువిషయము విశేషకృషిచేసి సద్విమర్శనములఁ బ్రకటించుచున్న శ్రీయుత బండ్లారు తమ్మయ్యనాయఁడుగారు వ్రాసిన పానిని జదివినవారికిఁ దెలియఁగలదు.

నాష్టకకరముగా నుండకమానము. ఈకారణముచేతనే కాబోలు స్మార్తులును, వైష్ణవులు నగు బ్రాహ్మణులు ముట్టనొల్లకున్నారు. ఇతఁడు బసవపురాణము, పండిరాధ్య చరిత్రము, అనుభవసారము, చతుర్వేదసార సూక్తులు, సోమనాథ భాష్యము, రుద్రభాష్యము, బసవరగడ, గంగోత్పత్తిరగడ, సద్గురరగడ, చెన్నమల్లుసీసములు నమస్కార గద్యము, వృషాధిపశతకము మొదలగు గ్రంథములను బెక్కింటిని రచించి యున్నాఁడు. వీనిలో బసవపురాణమును, పండి తారాధ్య చరిత్రమును, ద్విపదకావ్యములనుగా వ్రాసియున్నాఁడు. ఇతనికవితాశైలి మనోహరమైనదనుటకును సందియములేదు. దూషణ ఘట్టములను విడిచిపెట్టిన యెడల నీవీరశైవుని వాఙ్మయమునం దుత్త మభాగము చాలగలదు. “ అనుభవసార పద్యమున సోమనాథకవి “ గురులింగతనూజుండ ” నని వ్రాయుటచే బలువు రీతనితండ్రి గురులింగాద్యుడని భ్రమించిరి. గురులింగ మనునది తమ దీక్షాగురు వులకు వీరశైవులు వ్యవహరించు వివేషణము గురువేలింగము, లింగ మేగురువు, ఇరువురకు నభేదము. అంతేకాదు. చరలింగము అనఁగా జంగమము (భక్తుఁడు) నకుగూడ నభేదమని వారిమతము. గురువు దీక్ష యొసంగునపుడు హత్తమస్తక సంయోగమొనర్చి బాతికశరీర మును లింగశరీరముగ మార్చినంతనే తమకు వేఱొక జన్మము కలు గుననియు, గావున గురుఁడే జనకుఁడనియు, నాతని హస్తాంబుజమే తమకు జన్మభూమియనియుఁ దలంచుట వీరశైవుల మతసంప్రదాయ ము. ” అని వీరశైవ మతసంప్రదాయముల బాగుగా నెఱింగిన శ్రీ బండ్లారు తమ్మయ్యగారు వ్రాయుచున్నారు. ఈ సంప్రదాయ మెఱుంగని వాఁడనగుటచేత నీసందర్భమునఁ దప్పటభిప్రాయమునే యిచ్చియున్నాను. బసవపురాణములో:-

“ భ్రాజిష్టుడగు విష్ణురామదేవుండుఁ, జష్ణువగు శ్రియాదేవియమ్మయును,
గారవింపఁగనొప్ప గాదిలిసుతుండ, వీరమాహేశ్వరాచారతంత్రుండ ”

అని చెప్పకొనియుండుటచేత నీ కవితల్లి శ్రియాదేవియనియు, తండ్రి విష్ణురామదేవుడని స్పష్టముగాఁ దెలుపఁబడి యున్నది. ఈ తని కవితాగురువు కరస్థలి విశ్వనాథ కవీంద్రుడని అనుభవసార

మందలి “ విమల చిత్రపూర్తి విశ్వేశుమూర్తి, వినయవర్తి భువన వినుతకీర్తి విభుకరస్థలంబు విశ్వేశుమూర్తి జనితవినుత కాన్యశక్తి యుతుండ ” అను పద్యమును బట్టియు, “ సుకృతాత్ముడగు కర్ణాథ విశ్వనాథ ప్రకట వరప్రసాద కవిత్వయుతుడగు ” నను బసవపురాణ వాక్యమును బట్టియు, “ చరలింగఘనకర్ణాథ విశ్వనాథ వరకృపాం చిత కవిత్వస్ఫూర్తి జేర్చి, ” అను ద్విపద పాదములను బట్టియు, మనకు విశేషపడుచున్నది.

“ ఖ్యాతసద్భక్తిమైఁ గలకట్టకూరి, పోలిదేవరసగాంబుజపట్టుచుండ ”

అను బసవపురాణ వాక్యమును బట్టియు, “ పరమారాధ్య దేవు మనుమని శిష్యుండ ” నను పండితారాధ్య చరిత్రవాక్యమును బట్టియు కట్టకూరి పోలిదేవరయు, బెలిదేవ వేమనారాధ్యుని మను ముడును గూడ నీతనికి గురువు లయినట్లు తెలియుచున్నది. సోమనాథుడు వీరియొద్దను వేదవేదాంగ విద్యలను నేర్చియుండవచ్చును.

శ్రీ శేషాద్రి రమణకవు లీతఁడు మొదటి ఉత్తమరాజువారను నియోగి బ్రాహ్మణచంశమున జనించిన నియోగిబ్రాహ్మణుడనియు, శిఖాయజ్ఞోపవీతముల విడనాడి జంగమములోఁ గలిసి పోయినట్లా యుత్తమరాజు వంశీయుల వలన వింటిమని వ్రాసియున్నారు. శ్రీ కాశీనాథుని నాగేశ్వరరావు పంతులుగారు బసవపురాణమును ముద్రింపించి మొదట సోమనాథుఁ డారాధ్యబ్రాహ్మణుడై యుండి బసవేశ్వరుని యందు వ్యామోహ మెక్కువయై జ్ఞానము హెచ్చినకొలది జంగమములలోఁ గలిసిపోయి, అనుభవసారము నాటికి ప్రధమగణ పరమైన భృంగిగోత్రమును జెప్పికొని యుండునని యభిప్రాయమును దమ పీఠికలోఁ దెలిపియుండిరి. ఆబసవపురాణమును ముద్రింపించుటకుఁ బూర్వము పరిష్కరణ కర్తలుగా నుండిన శ్రీ వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రిగారు సోమనాథుఁ డాజన్మాంతము బ్రాహ్మణుడగునే యుండెనని వింత సిద్ధాంతమును దమయుపోద్ఘాతములోఁ బ్రకటించిరి. ఈవాదముల నన్నిటికి యుక్తియు క్తములగు ప్రత్యుత్తరములను “ కవికుల గోత్రప్రశంశ ” యను శ్లోకగల వ్యాసముతో శ్రీ బండారు తమ్మయ్య నాయుడుగారు చెప్పి యీతఁడు జంగముడేయని నిరూపించి యున్నారు.

కాకతీయాంధ్రరాజ్యముగ చరిత్రము

పదియవ ప్రకరణము.

కాకతిరాజుల చరిత్రము.

రేచెర్ల బేతిరెడ్డి - రేచెర్ల నామిరెడ్డి.

ఈమహావీరపురుషు లిరువురును మొదటి ప్రతాపరుద్రదేవ
మహారాజునకు భృత్యులై భక్తితో నాతని సేవించుచు నామన
గల్గుదుర్గమున కధిపతులై యుద్ధముల నజయు్యులై ప్రఖ్యాతిఁ గాంచిన
వారు. వీరలిరువురును సోదరులు. అయిన నిందెతఁడు పెద్దయో
ధతఁడు పిన్నయో నిశ్చయింప నాకరము గానరాక యున్నది. వీరి
గృహనామము రేచెర్లవారని నామిరెడ్డి శాసనముల వలనను, బేతి
రెడ్డి భార్యయైనయెఱ్ఱక్కసానమ్మ శాసనమువలనను దెలియు
చున్నది. వీరిశాసనములు నైజాము రాజ్యములోని నల్లగొండ
జిల్లాలో సూర్యపేట తాలూకాలోనున్న బిల్లలమట్టిగ్రామమునఁ
గానంబడుచున్నవి. రేచెర్ల నామిరెడ్డి క్రీ. శ. ౧౧౯౫ వ సంవత్స
రమునఁ బిల్లలమట్టిగ్రామమునఁ దనతండ్రి కామయ పేరిటఁ గామే
శ్వర దేవుని, తనతల్లి కాచాంబపేరిటఁ గాచేశ్వరదేవుని తనపేరిట
నామేశ్వర దేవునిఁ బ్రతిష్ఠాపనముచేసి గుఱ్ఱకట్టించి శాసనము
వ్రాయించెను. ఆశాసనమునందు

“శ్లో. నానావనీనాథ కిరీటాగ్రతాంఘ్రిభిఃస్పృహితపాదపీఠే
నిర్దుష్ట మమౌర్భానిధివేష్టితాం తాంవిశ్వమ్భగాం శాసతి రుద్రదేవే”

అని నానాదేశరాజుల కిరీటాగ్రభిచితము లగు రత్నముల కిరణము లచే స్పృశింపఁబడిన పాదపీఠము గల రుద్రదేవుఁడు సముద్రవేష్టిత మైన భూమిని బరిపాలించుచున్నట్లు చెప్పఁబడియెను. ఈశాసనముం దుఁదనతల్లిదండ్రుల నామములను మాత్రము పేర్కొనియెను గాని తనవంశమును వర్ణించి యుండలేదు. తానెచ్చటివాఁడో తనకుంగల బిరుదావళులెట్టివో వానిని సయితముఁ బేర్కొనియుంక లేదు. అయినను క్రీ. శ. ౧౨౦౨ న సంవత్సరమునందు బిల్లలమఱ్ఱిగ్రామ మున నామేశ్వర దేవునికి భూదానము చేసి మఱియొక శాసనము వ్రాయించెను. ఈశాసనములోఁ దనవంశమును, తనకుంగల బిరు దావళులను పేర్కొనెను. ఇతనివంశవర్ణనమునందు మొదట నీక్రింది శ్లోకము గన్పట్టుచున్నది.

“శ్లో. శ్రీమత్పద్మజపాదపద్మయుగళా ల్లోకత్రయాభ్యర్చితా
దుద్భూతే విపులే కులే నరవరో బహ్మభిదానోఽభవత్
యఃకాఞ్ఞీనగరీ కవాటహరణం కృత్వా ప్రచణ్డాహవ
క్రీడశ్చోడనరాధిపస్య కృతవా స్సాకదుఃసౌన్యులనమ్ ”

శ్రీమత్కమలాసను పాదపద్మమునుండి యుదయించినజాతి (శూద్ర) వంశములో బమ్మఁడను నరవరుఁడుదయించి కాంచీనగర కవాట్ల మును భేదించి చోడనరాధిపునితో గొప్పయుద్ధముఁ జేసి విజయము గాంచినవాఁడని తాత్పర్యము. ఈశ్లోకమునుబట్టి యితని పూర్వులు రాజకీయాధి కారపదవులయందుండి యుద్ధములనుజేసి ప్రసిద్ధికెక్కిన వారనియే తలంపవలసి యున్నది. ఈబమ్మిరెడ్డి వంశమున ముంజ రాజును, అతనికిఁ గాటరాజును, అతనికిఁ గామరాజును, అతనికిఁ గాఞాంబయందు నామిరెడ్డియు జనించెను. ఇతని శాసనములలో

నెచ్చటను బేతిరెడ్డినామము గానంబడదు. “సకలగుణగణాలంకార,
ఆమనగంటిపుగవరేశ్వర, వీరలక్ష్మీనిజేశ్వర, దోచ్చలభీమ, రణరంగ
రామ, వితరణకర్ణ, శౌర్య సంపన్న, పతిహితాంజనేయ, శౌచగాం
గేయ సత్యరత్నాకర, దుష్టజనభీకర, మనుమకలాదిత్య, సుభ
టసంస్తుత్య, అనుబిరుదు లీతనికిఁ గలిగియున్నట్లుగా నీశాసనమునం
బేర్కొనఁబడియెను. మఱియు నీశాసనమునందు —

“ శ్లో॥ రాజ్యే నుతే గణపతే ర్ఘృపతే స్సుజాతే
విద్వద్గణప్రిణుత సమగరత్నవార్ధేః
కాంతిప్రతాపవిభవాద్దదతః ప్రభావం
వ్యక్తం జనే శిశిరధామ సహస్రధామ్నోః ”

అని గణపతిదేవరాజును బేర్కొనియుండుటచేత నితఁడు గణపతి
దేవుని రాజ్య ప్రారంభకాలమునఁకూడ నున్నవాఁడని వేద్య మగు
చున్నది. క్రీ. శ. ౧౨౦: దవ సంవత్సరములో బేతిరెడ్డిభార్య
ఎఱ్ఱక్కసానమ్మ శాసనములో నామిరెడ్డిశాసనములోని వంశావళియే
సరిగాఁ జెప్పఁబడినదిగాని తుదను గామిరెడ్డికిని, కాచమ్మకును ఆమె
భర్త యైన బేతిరెడ్డిజనించె నని చెప్పఁబడినది. నామిరెడ్డి పేరెత్తి
లేదు. మఱియును నామిరెడ్డిశాసనములో నామిరెడ్డికింగల బిరు
దావళులే బేతిరెడ్డికిని చెప్పఁబడియెను. ఇంతియగాక ఎఱ్ఱక్క
సానమ్మ శాసనమునాటికి బేతిరెడ్డి బ్రతికియున్నట్లు గన్పట్టదు.
అదియునుంగాక యామె శాసనములో ఎఱ్ఱక్కసానికి బేతిరెడ్డివలన
మల్లారెడ్డి యను కుమారుఁడు జనించెనని చెప్పఁ బడుటయేగాక
యాతని గుణవిశేషాదులును, బౌరుషపరాక్రమములును వర్ణింపఁ
బడినవి. ఈశాసనములు మూడింటిని బరిశీలింపఁగా నీక్రిందివిధమున
దోచుచున్నది. క్రీస్తుశకము ౧౧౯౫: దవ సంవత్సరమున బేతి
రెడ్డి యామనగల్లు దుర్గమున కధిపతియై పరిపాలనముఁ జేయుచు

ఎఱ్ఱక్కసానిశాసనములో నుదాహరింపఁ బడిన బిరుదావళులను వహించియుండెననియు, ఆకారణముచేత నతని తమ్ముడైన నామిరెడ్డి యప్పటి కాబిరుదములను వహించి యుండలేదనియు, ౧౨౦౨ సంవత్సరమునాటికి నామిరెడ్డి యాబిరుదములను వహించియుండుట చేత నప్పటికి బేతిరెడ్డి మృతినొందియుండె ననియు, అతని మరణానంతరము తమ్ముఁ డాబిరుదములను వహించి యామనగల్లుదుర్గమున కధిపతియై యుండెననియుఁ దేటపడుచున్నది. ఎఱ్ఱక్కసానిశాసనము నాటికి అనఁగా ౧౨౦౮ దన సంవత్సరమువఱకు బేతిరెడ్డి బ్రదికయే యున్నయెడల ౧౨౦౨ వ సంవత్సరమున నతనితమ్ముడైన నామిరెడ్డి యన్నగారిబిరుదములను వహింపఁజాలఁడు. తనకును దన సోదరునకు నట్టిభేదభావమే లేనియెడల ౧౧౯౫ దన సంవత్సరమున నట్టి బిరుదావళులు ధరింపఁకుండుట తటస్థింపదు. “కాబట్టి రేచెర్ల బేతిరెడ్డి మొదటి ప్రతాపరుద్రునికాలములోనే యుండెనుగాని గణపతి దేవచక్రవర్తికాలములో లేడని చెప్పవలసి వచ్చుచున్నది. ఎఱ్ఱక్కసాని పిల్లలమఱ్ఱిగ్రామములో ఎఱకేశ్వరుని బ్రతిష్ఠించి భూదానములను జేసెను. రేచెర్ల బేతిరెడ్డికి ఎఱ్ఱక్కసాని యందు జనించిన మల్లారెడ్డినిగూర్చి ఎఱ్ఱక్కసానిశాసనములో నిట్లభివర్ణింపఁ బడియెను.

“ శ్లో॥ యస్యాః పుత్రాః పవిత్రోన్నతశుతచరితోద్భూతసుఖ్యాతకీర్తి
ర్గల్లః ప్రోల్లాసితశ్రీర్వితతవితరణ శృత్రుశాస్త్ర పగల్భః
స్వేనోర్వీలూనయథోద్భటపటుచటులాఖర్వగర్వాదివీర
వ్రాతాస్యామ్భోజరాజప్రవిహితవిజయ శ్రీపదామ్భోజపూజః. ”

ఎఱ్ఱక్కసానికొండుకైన మల్లారెడ్డి పరిశుద్ధమైన యుత్తమ చరిత్రముచేత విశేషయశస్సును మహాసంపదలనుబొంది చాతయై శత్రుశాస్త్రమునందఁ బ్రగల్భుడై రణరంగమునందు దనచే ఖండింపఁబడిన శత్రువీరుల ముఖకములములచే విజయలక్ష్మీపాదముల

నర్పించినాడని పైశ్లోకమునకుఁ దాత్పర్యము. ఇట్టి గుణవిశేషము లచే నొప్పుచున్న పుత్రుఁడప్పటికి యావన వయస్కుఁడై యుండ వలయునుగాని కేవలము బాలుఁడై యుండజాలఁడు. ఇతఁడుగాక మఱి కొందఱు పుత్రు లుండిన యెడల వారలు పేర్కొనఁబడియే యుందురు. అట్టివారిపేరు లెవ్వరివియుఁ జేర్కొనఁబడి యుండక పోవుటచేతను వారలకు మల్లారెడ్డి యను పుత్రుఁడొక్కఁడే కలఁడని నిశ్చయింప వలసి వచ్చుచున్నది. రేచెర్ల బేతిరెడ్డినిగూర్చి శాసనములవలన గ్రహింపందగిన చరిత్ర మింతియే. బేతిరెడ్డి ౧౧౯౫ వ సంవత్సరమునకుఁ దరువాత మృతినొంది యుండ వలయును. ౧౧౯౮ వ సంవత్సరము మొదలుకొని మొదటి ప్రతాపరుద్రుని సోదరుఁడగు మహాదేవరాజు ౧౨౦౨ దవ సంవత్సరము వఱకుఁ బరిపాలనముచేసి యా సంవత్సరమున దేవగిరిరాజయిన చైత్ర పాలునితో జరిగిన యుద్ధమున దు మృతినొందెను. ఆమనగంటి ప్రభువయిన బేతిరెడ్డికూడ మహాదేవరాజుతో యుద్ధమునకుఁబోయి మరణమునొంది యుండవలయును.

ఈ రేచెర్ల బేతిరెడ్డినిగూర్చి యనేక గాథలు చిత్రవిచిత్రము లుగా బట్టులచేఁ గల్పింపఁబడి పాటలు పద్యము లల్లఁబడి బేతాళ నాయని వంశీయులమని చెప్పకొను వారిచే గ్రంథస్థములు గావింపఁ బడి సర్వత్రవ్యాప్తి చేయఁబడి సత్యమైన చరిత్రాంశములను గప్పి పెట్టు చున్నవి.

శ్రీవెలుగోటివారి వంశచరిత్రము. 1

ఈ బేతిరెడ్డిగూర్చి శ్రీవెలుగోటివారివంశ చరిత్రమునం దీక్షింది విధముగా వ్రాయఁబడి యున్నది.

1. ఈ గ్రంథము పద్మనాయక చరిత్రము, పద్మనాయక చరిత్రమునుబట్టి వ్రాయింపఁబడిన వేంకటగిరివారి వంశావళి, ఆ రెంటి ననుసరించి వ్రాయఁబడిన రావు వంశీయులచరిత్రము మొదలగు గ్రంథములలోఁ దమవంశమునుగూర్చి యసందర్భము లయిన విషయములు గలవని యూహించి శ్రీ వేంకటగిరి మహారాజు గారు శ్రీ వెల్లాల సదాశివశాస్త్రిలవారి చేతను, శ్రీ అచభానము శేషశాస్త్రిలవారి చేతను సూత్రముగా వ్రాయించినది.

“వీరికి మూలపురుషుఁడు బేతాళనాయఁడని ప్రఖ్యాతిగాంచిన చెవ్విరెడ్డి అను రాజు. ఈ రాజు ఘనతఁగాంచిన కాకతి గణపతి దేవుని రాజ్యకాలమున శౌర్యదైర్యాదిలోలోతర గుణగణ పరిపూర్ణుడై యా మహారాజునలన మిగుల మన్ననగాంచుటయేగాక యనేక విరుదములను మఱికొంత రాజ్యమును గాంచినవాఁడు. ఈ ఘనుఁడు వర్తమాన వేంకటగిరి సంస్థానాధిపతులగు శ్రీ శ్రీ రాజగోపాలకృష్ణయాచేంద్రబహదూర్ కె. సి. ఐ. ఇ. వారికి నిరువది యెనిమిదవ తరమువాఁడు. ఈ రాజశిఖామణి యీ వెలుగోటి శాఖకు మాత్రమేగాక జటప్రోలు, బొబ్బిలి, పిఠాపురము, మైలవరము, మొదలగు సంస్థానాధిపతులకు మూలపురుషుఁడు ”

ఇయ్యది బట్టులువ్రాసిన వ్రాతలనునమ్మి యవిచార పూర్వకముగా వ్రాయఁబడిన వ్రాతవలె గాన్పించు చున్నదిగాని సహేతుకమైన ప్రమాణముతోఁ గూడినదిగఁ గానంబడదు. సోమదేవ రాజీయమునందును, పద్మనాయక చరిత్రమునందును, వేంకటగిరి వారివంశావళి గ్రంథమునందును, రావువంశీయుల చరిత్రమునందును, వీని నన్నిటిని బరిశీలించి సంస్కరణము గావించి నూతనముగాఁ బ్రకటింపించిన వేంకటగిరి రాజుల నంశచరిత్రమునందును, పిల్లల మఱ్ఱి శాసనములో నుదాహరింపఁబడిన బేతిరెడ్డియే పై సంస్థానాధిపతుల మూలపురుషుడైన బేతాళనాయఁడని చూపించిన హేతువులు పరస్పరవిరుద్ధములై యుక్తికిని సత్యమునకును దూరములై యున్నవి. మఱియు నీగ్రంథములలో సత్యము లైనట్టియు, నసందర్భము లైనట్టియు, విషయము లెన్నో యవిమర్శనపూర్వకముగాఁ జొప్పింపఁబడినవి. వానిని జక్కఁగా విమర్శించి యదార్థమిట్టిదని లోకమునకు వెల్లడిచేయకుండిన యెడల జనసామాన్య మా గ్రంథములలోని గాథలనే పరమప్రమాణములుగా శిరమున

వహింతురు. అందునలన సత్యమైన చరిత్రవ్యాపనకుఁ బ్రతి
బంధకము గలుగును. కాఁబట్టి యీ బేతిరెడ్డికిఁ జెవిరెడ్డి యను
నామము లేదనియు, బేతిరెడ్డి వేంకటగిరి, మైలవరము, పిఠాపురము,
బొబ్బిలి సంస్థానాధిపతులకు మూలపురుషుఁ డని చెప్పఁబడు బేతాళ
నాయఁడు కాఁ డనియు, సహేతుకముగా నిరూపింపఁబోవుచున్నాను.

చెవిరెడ్డి గాథ.

(1) ఈ రేచెర్ల బేతిరెడ్డికి బేతిరెడ్డియనియే జన్మనామముండె
నుగాని చెవిరెడ్డి యను జన్మనామము లేదని బేతిరెడ్డి భార్యయైన
యెఱ్ఱక్కసానమ్మ శాసనములో—

“ శ్లో. తస్మా త్తస్యాం సమజని మహాదేవపాదాబ్జభక్తః
భ్యాతో బేతస్తతవితరణప్రీణిత ప్రాణివర్గః
ఆశాచక్రే ప్రివితత శరచ్ఛన్ద్రసాన్ద్రాంశురమ్యా
యస్యాత్యర్థం జనసుఖసముత్పాదినీ భాతిక్తిః ”

అని సంస్కృతమునందును, “ శ్రీమతు రేచెర్ల పిల్లలమట్టి
బేతిరెడ్డి పెండ్రము ” అని తెలుఁగునందును, ప్రయోగింపఁబడిన బేతి
శబ్దముచేతనే స్పష్ట మగుచున్నది. కాఁబట్టి ప్రకృతము నైజాము
రాజ్యమునకుఁ జెందియున్న నల్లగొండమండలములోని యామనగల్లు
రాజధానిలోను, ఆమనగంటి కుత్తరభాగమున రెండుకోశముల
దూరములో నున్న పిల్లలమట్టి రాజధానిలోను వసించి యా ప్రదేశ
మేలినవాఁడు బేతిరెడ్డియే కాని బేతాళనాయఁ డను నామాంతర
ముగల చెవిరెడ్డి మాత్రము కాఁడు.

(2) ఇతనికిఁ జెవిరెడ్డియను జన్మనామము మాటి బేతాళ
నాయఁడను బొరుషనామము గలుగుటకుఁ గారణ మత్యద్భుతముగా
నీక్రిందివిధమున శ్రీ వెలుగోటివారి వంశచరిత్రమునందుఁ దెలుపఁబడి

యున్నది. బేతిరెడ్డికిఁ బూర్వమునఁ బదవతరమువాఁ డగు హేమా
ద్రిరెడ్డి మహాభుజపరాక్రమము గలవాఁడై రాజ్య పరిపాలనము
సేయుచుఁ గోట్లకొలఁది ధనము గడించి యామనగంటి కుత్తరభాగ
మున గి మైశ్యదూరమున నొకచోట భూమిలోఁ బాతిపెట్టి వానిపై
నొకవేదిక గట్టించి యందు నొకవటవృక్షమును వేసి దానికింద
నొకభైరవుని బ్రతిష్ఠించి “ ధనమును గాపాడి తనకులములో జనించి
నవారిలో సద్గుణ గరిష్ఠుండు సత్కర్మనిష్ఠుండు నై కులదీపకుం డగు
వానికి సంఘటిల్లఁ జేయవలయు నని ప్రార్థించి తన యభిప్రాయము
దెలియునట్లు భూమిలో గుప్తముగ నొకశిలాశాసనమును స్థాపించె
నట ! అనంతరము కొంతకాలమునకు వానివంశమునఁ జెవ్విరెడ్డి
యుదయించి లోకోత్తర వీర్యసంపన్నుఁడై చండమార్తాండుని చంద
మునఁ దేజరిల్లుచు రాజ్యముచేయుచుండి యొక్కనాఁడు మృగయా
వినోదార్థమై వెడలి పరిజనంబు వెనుకంబడిన నొక్కఁడుగా హేమా
ద్రిరెడ్డి ధననిక్షేపముచేసిన ప్రాంతంబునకు దైవికంబుగఁ బోయె
నట ! అచట నీతని పోష్యవర్గములో జేరిన రేచఁ డను నొకమారు
వాఁడు భూమి దున్నుచుండి దైవాధీనముగ హేమాద్రిరెడ్డి స్థాపిం
చిన శిలాశాసనము నాఁగేటిమొనకుఁ దాకి బయల్పడఁగా వాఁడు
తన యేలిక పోవుచుండుటను జూచి యావృత్తాంతం బుతయు విన్న
వించెనట ! అంత చెవిరెడ్డి యచ్చటికిఁబోయి యాశిలాశాసనము
నవలోకించి యావద్యృత్తాంతమును దెలిసికొని యాధనము గైకొ
నుటకై ప్రయత్నింపఁగా నాచెంత నున్న వటవృక్షము నాశ్రయించు
కొని యున్న బేతాళుఁ డాయన ధైర్యముచు బరీక్షించుటకై మా
యాతిమిరమును మేఘములు నులుములు మెఱుములు వానయు
గాలియుఁ గల్పించి పిడుగులు పడునటులఁ జేసెనట ! అంతియగాక
యా వటవృక్ష మాతనియెదుటఁ గూడఁ ద్రోచెనట ! • అప్పుడు

రేచఁడు మూర్ఖిల్లి నఁట గాని చెవిరెడ్డి భీతిల్లక నిలువం బడఁగా
 బేతాళుఁడు ఘోరాకృతినిఁ బూని చెవిరెడ్డిమీఁదికి రాఁగా నతఁడు
 జంకక సుస్థిరచిత్తుడై కోపోద్దీప్తిత మానసుండై ప్రచండతర
 వేదండ శుండా దండంబుపగిదిఁ దేజరిల్లు నిజభుజాదండంబున
 మృత్యుజహ్వగ్రంబు ననుకరించునట్టి మండలాగ్రంబునెత్తి ఖండింప
 నుద్యమింపఁగా బేతాళుండు వాని శౌర్య ధైర్య సాహసంబులకు
 మెచ్చుకొని నిజరూపముతోఁ బ్రత్యక్షమై తనపేరుచెప్పి నీధైర్యంబు
 నకు మెచ్చితి నీవు కోరినవరంబునిచ్చెద వేడు' మనియెనట !
 అంత చెవిరెడ్డి తన వంశమువారికి శాశ్వతైశ్వర్యము, రాజ్య
 భోగము, శౌర్య ధైర్యాది గుణసంపత్తి గలుగ వలయు ననియు,
 వారు యుద్ధమునకుఁ బోవునపుడు వారికి సహకారముగా ముందు
 బేతాళుండు నడువవలయు ననియుఁ గోరఁగా నతండా వరముల
 నొసంగి యంతర్ధాన మందెనట ! పిమ్మటఁ జెవిరెడ్డి ధనము గైకొను
 టకుఁ బ్రయత్నింపఁగాఁ దనపూర్వునిచేఁ ప్రతిష్ఠింపఁబడిన భైరవ
 మూర్తి ఓయీ ! ధనముగైకొన నీ వర్హుండ వగుదువుగాని దీనిని
 కొన్ని భూతము లాశ్రయించుకొని యున్నవిగాన నరబలియిచ్చి
 గైకొనుట శ్రేయోదాయకమని చెప్పి యంతర్హితుం డయ్యెనట !
 అంతట నారాజు నరహత్యకుఁ జింతించు చుండఁగా భైరవుని పల్లులు
 విన్నవాఁడు గావున రేచండనుమాలవాఁడు తన్ను బలియిచ్చి ధనము
 గైకొనుమని ప్రార్థించెనట ! ఇంతకాలము నిన్నుఁబెంచిన నే నాత్మ
 సుఖమున కై నదిగాని కేవలమాత్మ సుఖమునకై నిన్నెట్లు బలి
 యిత్తునని చెప్పఁగా రాజుల ధనము లోకహితమునకై నదికాదు గాన
 ధర్మజ్వలరయిన మీరు నా కోరినవరంబు లొసంగి నన్ను బలియిచ్చిన
 మీ కెంత మాత్రము దోషము ప్రశక్తింపదని రేచఁడు ప్రత్యుత్తర
 మొసంగెనట ! అందుల కాతఁడొడంబడియెనట ! తన వంశము

వారిని చెవిరెడ్డివంశమువారు పోషించుచు వారిగృహములలో వివాహములు జరుగునపుడు ముందుగాఁ దనవంశమువారికి వివాహములు జరుపవలయునని రేచఁడు వరమడిగెనఁట! ఆవరము నొసంగి చెవిరెడ్డివానిని బలియిచ్చి యా ధనము గైకొనియెనఁట! పదంపడి యాతం డచ్చట సర్వపాపఘ్నముగా శివాలయంబు నిర్మింపించి శివప్రతిష్ఠ గావించెనఁట! ఈ వృత్తాంతము నంతయు విని యోరుగంటి నేల్యుచుండిన గణపతిదేవమహారాజు చెవిరెడ్డిని రప్పించి యతని యసహాయ శూరత్వమునకు మెచ్చుకొని యామనగంటి రాజ్యముతోఁ జేరిన లక్కసీమనుఁ గజహయాదులను, కల్కితురాయిని, కిరీటమును, కాలికి గండపెండేర మనెడు బిరుదాభరణమును, ఛత్రచామరములను, బంగారు పూతపనిగల యొక చౌకళికత్తిని బహుమతిగా నొసంగి, పిల్లలమఱ్ఱి బేతాళనాయఁడను పౌరుషనామమిచ్చి పంపించెనఁట! ఆకత్తి యిప్పటికి సంస్థానములోఁ బూజింపఁబడు చున్నదట!

ఇది వేంకటగిరిరాజుల వంశ చరిత్రమును వ్రాసిన గ్రంథ కర్తలయొక్క నవీన కల్పనమని ఘంటాపదముగఁ జెప్పవచ్చును. ఇదివఱకుఁ బద్మనాయక చరిత్రము నందును, వెలుగోటివారి వంశావళి యందును, రావు వంశీయుల చరిత్రమునందును వ్రాయఁబడిన గాథలకుఁ బ్రత్యక్ష విరుద్ధముగా నున్నది. ఆ గ్రంథములలోని యసందర్భములైన గాథలను జూచి వీరిట్టి నవీన కల్పనకు వెనుదీయరైరి. హేమాద్రిరెడ్డి ధనమును బాతిపెట్టి శిలాశాసనము వ్రాయించె ననునది వీరు కల్పించిరి. చెవిరెడ్డి పీదవాడై యోరుగంటిలో వీరభటుడై గొన్నిదినములు గడపెనని పూర్వగాథలలో నున్నది.

“ఉ. అంత నకించనాప్తి మహాబలుఁ డప్పడు బేరిసీమలో
వింతగ నింపుసొంపెనగ వేమలు నామనగంటిలోపలన్
పంతము మీఱ. శౌదరులపాటి నాడకుఁ బిన్నపెద్దయై
కొంతవహించె నచ్చటను గోరికఁ దా వ్యవసాయసాయతన్.”

అని వేంకటగిరి వంశావలి గ్రంథమున వ్రాయఁబడినది.

“అట్టి వ్యయసాయమునకుఁ బాలికాపుగా రేచఁడనునొక పంచముని నిర్ణయించి యుంచెను. నిత్యమును వానికి నియోగింపవలసిన పనులు నిర్ణయించి చెప్పుచుండును.” అని రావు వంశీయుల చరిత్రమునందు వ్రాయఁబడి యున్నది. చెవిరెడ్డి యానతి రేచఁడు నాగభైరవుని గుడికడ నున్న యొక పొలమును దున్నుచుండఁగా నాగటికిఁ దగిలి యొక శాసనము గనుపట్టెనని మాత్రమే చెప్పఁబడినది. చెవిరెడ్డి యా శాసనమును జదివి రేచనితో రెండులక్షల ధన మున్నదని చెప్పి నట్లుగా పద్మనాయక చరిత్రములో నీ క్రింది పద్యములో:—

“చ. కనుగొనివచ్చి రేచఁ డతికౌతుక మొప్పుగ రెడ్డిసన్నిధిన్
వినుతవిధేయుడై యపుడు నేడుకవీఆఁగ విన్నవింపఁగా
ఘనుఁ డగుదెంచి చూచి కౌతుకంబున సాంతముగాఁ బఠించి తా
ననియెను రెండులక్షల పదార్థము లుండెనటంచు వానితో॥”

అని వ్రాయఁబడినది. కాని వేంకటగిరివంశావళిలో:—

“గీ. కడురయంబున రేచనిఁ గాంచి యచట
గంటే నవలక్ష విత్తంబు గలదు నరుని
బలి యొసఁగి దీని క్షౌకౌనవలయు ననుచు
వ్రాసియున్నది నిక్క మీశాసనమున ”

అని రేచనితోఁ జెవిరెడ్డి చెప్పినట్లు భేదముగా నున్నదిగాని హేమాద్రి రెడ్డి ప్రశంస నెవ్వ రెత్తియుండలేదు. రేచఁడు మూఁడువరములు గోరినట్లు పద్మనాయక చరిత్రమునందును, నాలుగు వరము లిచ్చి నట్లు వేంకటగిరివంశావళి యందును జెప్పఁబడి యుండఁగా వేంకట గిరి రాజులవంశచరిత్ర మను నీనూతనగ్రంథమున నొక్కవరమే పేర్కొనఁబడి యున్నది. తక్కినవరముల సంగతులు నామిరెడ్డి ఎఱ్ఱకొనూని శాసనములవలన నసత్యములుగ నేర్పడినవి గనుకను,

వారియిండ్ల వివాహములు జరుగు నప్పుడు మాలవాండ్రకుఁగూడ వివాహముచేయు నాచారము ఇప్పటికిఁగూడ జరుగుచున్నది గనుక నీవివాహ వరమును మాత్రమే పేర్కొని రేచని పేరిట రేచెర్ల గోత్రముఁ బెట్టుకొనుట మొదలగునవి విడిచిపెట్టవలసి వచ్చినది. కాకతిగణపతిదేవరాజు చెవిరెడ్డిని సన్మానించిన తరువాత,

“ క. నాఁడాదిగ సుకవీంద్రులు
వేడుక బేతాళుఁ డనుచు వేమటు దిశలన్
బోఁడిమి నుతింప విమతుల
కోడక యవ్విభుఁడు ధాత్రినొగి జెలుపుండెన్. ”

అని చెప్పఁబడి యుండఁగా నూతనగ్రంథమునందు బేతాళ నాయఁ డని గణపతిదేవుఁడు పౌరుషనామ మొసంగె నని చెప్పఁబడి యున్నది. ఇట్లే గ్రంథములందుఁ బరస్పరవిరుద్ధము లైన విషయము లనేకములు గలవు. ఇదివఱ కున్న వేంకటగిరి వంశావళి మొదలగు గ్రంథములలోని గాథలు చరిత్రాంశములకు విరుద్ధములుగ నున్నప్పుడు విశ్వసింపక పోయిన భంగములేదుగాని యాగాథలను మార్చి నేటువిధముగఁ జెప్పటకుఁ గారణమేమి ? పద్మనాయకచరిత్రములో మూలపురుషుఁ డాదిజగన్నాథరా వని చెప్పఁబడియుండఁగా హేమా ద్రిరెడ్డి యని నూత్నగ్రంథమునఁ బేర్కొని యున్నారు. చెవిరెడ్డి తండ్రి పోలిరెడ్డియని,

“ క. ఆపరమపావనాన్వయ
దీపకుండై పోలిరెడ్డి భృతి జనియించెన్
ఆపుణ్యగుణవరేణ్యుం
దేవుఁడ జెవిరెడ్డిఁ గనియె నిల వినుతింపన్. ”

అని పద్మనాయక చరిత్రమునఁ గానంబడుచున్నది. •

అదిజగన్నాథరావు పోలిరెడ్డి నామములుగాని, హేమాద్రి
.. రెడ్డి నామముగాని, రేచెర్లనామిరెడ్డి ఎఱ్ఱక్కసాని శాసనములలోఁ
గానరావు. ఇవన్నియు నటుండనిచ్చి యొక్క విషయమును విమ
ర్శించి చూతము. చెవిరెడ్డికి బేతాళనాయఁ డను బారుషనామమును
గణపతిదేవుఁ డెప్పు డొసంగెనో విమర్శించి తెలిపికొను టత్యావశ్య
కమై యున్నది. ఎఱ్ఱక్కసాని శాసనమునాటికి అనఁగా క్రీ. శ.
౧౨౦౮ వ సంవత్సరమునాటికి ఎఱ్ఱక్కభర్త బేతిరెడ్డి యనియే
చెప్పబడి యుండుటచేత నంతకుఁ బూర్వమే యీ నృత్తాంత మంత
యు నడచి యుండవలయునుగదా. చెవిరెడ్డియొక్క యిట్టిప్రసిద్ధ
కృత్యముల వేనిని ఎఱ్ఱక్క తన భర్తను నణ్ణించు సందర్భమున
వర్ణింపకుండుటకుఁ గారణమేమి? మఱియు వితరణకర్త, శౌచగాం
గేయ, సత్యరత్నాకర, దుష్టజనభీకర, వీరలక్ష్మీనిజేశ్వర యను బిరు
దములను బేతిరెడ్డి వహించియుండెనని యామె శాసనముంబట్టి చెలి
యుచున్నది గదా! ఇట్టి వితరణకర్ణుఁడు, శౌచగాంగేయుఁడు, దోర్భ
లభీయుఁడు, రణరంగ రాముఁడు, శౌర్యసంపన్నుఁడు నైన బేతనదండ
నాథుఁడు తా నైశ్వర్యసంపన్నుఁడై యుండియు, ప్రభువై యుండి
యు, తుచ్ఛధనమునకై తనయందు భక్తి విశ్వాసములు గలిగి
యనేక సంవత్సరములుగాఁ దనచేఁ బోషింపఁబడుచు తన్ను బలి
యిచ్చి ధనము గైకొను మని చెప్పనంతటి విశ్వాసపాత్రుని రేచఁ
డను వానిని తుద్రదేవతల ప్రీతికై సంహరించె ననుమాట విశ్వసిం
చుట కెంతమాత్రము నొప్పి యుండలేదు. ఎఱ్ఱక్క సానిశాసనము
నాటికి గణపతి దేవుని పరిపాలనము ప్రారంభమై పది సంవత్సరము
లయ్యెను. ఈలోపలనే బేతిరెడ్డి యను బేతాళనాయనికి గణపతి
దేవునివలన సమ్మానములు గలిగి పై బిరుదములు వహించుట తటస్థ
మయ్యెనని చెప్పవత్తురేమో? అదియు విమర్శింతము. ౧౨౦౮ దశ

సంవత్సరమున బేతిరెడ్డి కలంకరింపఁబడిన ౧౨౦౨ వ సంవత్సరమున నామిరెడ్డిగూడ వహించి యుండెను. వెలుగోటివంశ చరిత్రకారులు నామిరెడ్డి బేతిరెడ్డి కన్న యని యూహించుచున్నారు. కాబట్టి పై కార్యములకు బిరుదములకు నెట్టి సంబంధములేదు. నామిరెడ్డి నామము బేతిరెడ్డికి నా మాంతరమని చెప్పటకు వలనుగాదు. నామిరెడ్డిభార్య యైతాంబయని చెప్ప బడినది గాని యెఱ్ఱక్కయని చెప్పఁబడి యుండలేదు. వాదముకొఱకు నామిరెడ్డి బేతిరెడ్డి కన్న యనియే యొప్పుకొందము. అతఁడు వహించిన బిరుదములచేతను జ్యేష్ఠుఁ డగుటచేతను ౧౨౦౨ వ సంవత్సరమున నామనగల్లు ప్రాంత దేశము నతఁడే పరిపాలించు చుండెనని చెప్పక తప్పదు. అన్న పరిపాలనము చేయుచుండ తమ్మునికిఁ గిరీటము నిచ్చె ననుట యసందర్భము గాదా. వాస్తవముచేత నామనగంటి ప్రభువులు కిరీటాధిపతులుగాను. కిరీటాధిపతులని యొకవేళ సంగీకరించినను జ్యేష్ఠుఁడు పరిపాలనము సేయుచుండగాఁ గిరీట మొసంగెననుట ధర్మ విరుద్ధము. అప్పటికి నామిరెడ్డిగూడ మృతినొంది యుండవచ్చునని చెప్ప సాహసింప వచ్చును. అట్లయినచో జ్యేష్ఠుని రాజ్యముతో గూడ కిరీటాది రాజచిహ్నములు తమ్మునికి సంక్రమింపక మానవుఁ అట్టి కిరీటాది రాజచిహ్నములను వహించి యుండఁగా మరలఁ గిరీటము నొసంగ నవసరములేదు. ఎఱ్ఱక్కసాని శాసనమున నామ భర్తయొక్క వీర్యవితరణాది గుణగణంబు లభివర్ణింపఁ బడియెనుగాని యతఁడు కిరీటాధిపతియని యభివర్ణింపఁబడి యుండలేదు. మఱియు,

“శ్లో. రాజత్కిరేర్గణపతిస్సప స్యాఖలోర్విశచూడా
రత్నవ్రాతద్యుతితతి సముద్భాసితాఘ్ని ద్వయశ్య
సన్మర్యాదానిరతనిఖలక్షాజనే వర్తమానే
రమ్యే రాజ్యే విపులసుఖదే ప్రోన్నతస్య ప్రహర్షైః.”

సమస్త భూషతుల కిరీటరత్న కాంతులచేఁ బ్రకాశింపఁ జేయఁ
బడిన పాద యుగ్మము గలిగిన ప్రహర్షముచే నిండియున్న గణపతి
దేవుని రాజ్యకాలమున అని మాత్రము చెప్పిన తరువాత నామె
దాన ధర్మమునుగూర్చి ముచ్చటంపఁ బడియెను. అంతియెగాని తన
భర్తయైన బేలిరెడ్డి గణపతి దేవ చక్రవర్తి వలన విశేష రాజ్య
వైభవములను గీరీటమును దక్కుంగల యాయుధ విశేషంబులను
బడిసినట్లు చెప్పయుండ లేదు. ఇంక నామిరెడ్డి శాసనమున గణపతి
దేవ చక్రవర్తి వర్ణింపఁబడిన పిమ్మట,

“శ్లో. తస్య ప్రసాదా త్పుభువైభవస్య
పుభుప్రదానస్య విభోః పుభుశ్రీః
నామః కృతిస్తుత్యగుణాభిరామః
కాచామ్మికాసు ను రసూనసత్త్వః.”

అని గణపతిదేవునియొక్క ప్రాసాదముచేతనే యధికవైభవ
మును, అధిక పంపదయును, మొదలగువానిం బడసినట్లు చెప్పఁబడి
యున్నది. ఇట్లే మొదటి శాసనమునఁ బ్రతాపరుద్రుని ప్రసాదము
చేత నామిరెడ్డి వైశ్వర్యమును బొందెనని చెప్పఁబడి యున్నది.
ఏతత్ప్రసాద వైభవముచేతనే నామిరెడ్డి పిల్లలమఱి గ్రామంబున
గట్టించిన కామేశ్వర కాచేశ్వర నామేశ్వర దేవాలయంబు లేక
శిలానగరంబునఁ బ్రతాపరుద్రుండు నిర్మింపించిన యాలయత్రయంబు
చందంబున నత్యున్నతములై లోకోత్తర శిల్పంబుతో గురువింద
శిలామయములై వెలయుచున్నవి. ఎఱ్ఱకానిశాసనము నాటికి
బేలిరెడ్డి మరణమునొందియుండుటచేతనే యామె తనయత్తింటివారి
యొక్కయుఁ బుట్టినింటివారియొక్కయు వంశాభివర్ణనము గావించి
తన ధర్మములనుగూర్చి చెప్పకొనుట తటస్థించినది. ఈవిషయము
లన్నిటినిజూచి విమర్శించినప్పుడు బేలిరెడ్డిగాథ విశ్వాసపాత్రమైనది.
గాదని నిష్పక్షపాతబుద్ధిగలవారికి బోధపడక మానదు.

ఈగాథల నన్నిటిని విడిచిపెట్టి వెలుగోటివారి వంశవృక్షము నం జేర్పఁ బడిన పురుషులయొక్క కాలనిర్ణయాది విషయములనుబట్టి చూచినను, ఏతచ్ఛరిత్రములోని పురుషులనుగూర్చి వ్రాయఁబడిన యసందర్భవాక్యములనుబట్టి చూచినను, బేతిరెడ్డి వేంకటగిరి, మైల వరము, పిఠాపురము, బొబ్బిలి, జటప్రోలు సంస్థానాధిపతులకు మూలపురుషుం డను సిద్ధాంతము నిలువఁ జాలదు.

బేతిరెడ్డి మూలపురుషుఁడు కాఁడు.

వెలుగోటివారి వంశచరిత్రమునందుఁ బిల్లలమఱ్ఱి బేతాళ నాయనికి “ నామనాయఁడు, ప్రసాదాదిత్యనాయఁడు, రుద్రనాయఁడు, ” అను ముగ్గురు కొడుకులు గలరనియు, వారిలోఁ జ్యేష్ఠుడైన దామానాయనికి ౧ వెన్నమనాయఁడు, ౨ సబ్బినాయఁడు, ౩ పెద్దన్న, ౪ బ్రహ్మనాయఁడు, ౫ పేర్నీఁడు, ౬ సూర్నీఁడు, ౭ మల్లినీఁడు” అను పుత్రులు గలరనియు నుదాహరింపఁబడియెను శ్రీనాథకవిరాజప్రణీత మైన పల్నాటివీరచరిత్రమున బేతినాయనిఁ మోడ్డనాయఁడును, అతని “ పెద్దన్న, బ్రహ్మనాయఁడు, పేర్నీఁడు, సూర్నీఁడు, మల్లినీఁడు ” అను నేపురుపుత్రులు గలరనియు, వ్రాయఁబడి యున్నది. రేచెర్ల బేతినాయని నామమునుగాంచి భ్రమించియో, పల్నాటివీరులలో సుప్రసిద్ధుడైన బ్రహ్మనాయఁడు వెలుగోటివారి వంశములోనివాఁడే యై యుండునన్న సంపూర్ణ విశ్వాసముచేతనో, పల్నాటివీరుల కాలముం దెలిపెడి చరిత్రాంశము లెఱుంగమిచేతనో, మఱి యేమికారణముచేతనో, పిల్లలమఱ్ఱి బేతాళనాయని వంశమును పల్నాటిబేతినాయనివంశమును నొక్కటిగఁజేసి బేతిరెడ్డియే బేతాళనాయఁ డని హేత్వాభాసములతో సిద్ధాంతము చేసియున్నారు.

బ్రహ్మనాయని తండ్రి దొడ్డనాయఁ డని పల్నాటివీరచరిత్ర
మునం జెప్పఁబడి యుండుటచేతను, పిల్లలమఱి బేతాళనాయనికొండు
కులలో దొడ్డనాయఁడను వాఁడు లేకుండుటచేతను, సంబంధమునకుఁ
జిక్కుఁగలుగఁగా బేతాళనాయని పుత్రులలో దామానాయఁడు
జ్యేష్ఠుండగుటంజేసి దొడ్డనాయఁడని పిలువఁబడు చుండవచ్చును
గాన, నతనికి దొడ్డనాయఁ డని నామాంతర ముండవచ్చు నని సమా
ధానముఁ జెప్పి సమర్థింపఁ జూచుచున్నారు. రేచెల్లబేతిరెడ్డి బేతా
ళనాయఁడని చెప్పటచేత మఱియొక చిక్కు తటస్థ మయ్యెను. బేతి
రెడ్డికి మల్లారెడ్డి యను పుత్రుఁడు కలఁ డని బేతిరెడ్డి భార్యశాసన
ములోఁ జెప్పఁబడి యున్నది. అప్పుడు మల్లనాయనికి దామానాయఁ
డని నామాంతర ముండవచ్చునని సమర్థింపఁజూచుచున్నారు. ఈ యం
తలబొంతలమాఱి సంబంధమువలన బేతిరెడ్డి కొడుకు మల్లారెడ్డి కొం
దరకు మల్లనాయఁడుగాను, మఱికొందఱకు దామానాయఁడుగాను,
ఇంకకొందఱకు దొడ్డనాయఁడుగాను, వెలుగోటి వంశచరిత్రకారులకు
“మల్లనాయఁడు, దామానాయఁడు, దొడ్డనాయఁడు” అను త్రిస్వ
రూపములేకరూపముగాను గన్పడఁజేయునట్టి యనతారములఁగాంచి
కడగండ్లపాలుగావలసినచ్చినది. పోనిండు. ఆగ్రంథకర్తల యభీష్టాను
సారముగానే మల్లనాయఁడే దామానాయఁ డనుకొందము. అట్ల
యిన నెఱ్ఱక్కసానిశాసనమునాటికి మల్లనాయఁడు దామానాయఁడు
అను దొడ్డనాయనికి సంతానములేదని యెఱ్ఱక్కసాని శాసనమును
బట్టి స్పష్టమేగద ! అనఁగా క్రీ. శ. ౧౨౦౮ న నంవత్సరమునాటికి
దొడ్డనాయనికి సంతానము జనింపలేదు. ఒకవేళఁ బుట్టినారని యూ
హించినను శిశువులై యుండవలయును గదా. బ్రహ్మనాయని
కాలము మనము తెలిసికొన్నచో యథార్థస్థితి బయల్పడక మానదు.
పల్నాటిప్రభు వయిన యలుగురాజు పుత్రులలో మలిదేవరాజు పక్ష

మును బూనిన బ్రహ్మనాయనికిని నలగామరాజు పక్షమును బూనిన నాగాంబ యనియెడు నాయకురాలికిని ఘోరయుద్ధము జరిగె ననుట పల్నాటి వీరచరిత్రము వలనఁ బ్రసిద్ధ మగుచున్నది. ఈయుద్ధము క్రీ. శ. ౧౧౭౬-౧౧౮౨ సంవత్సరముల నడుమ జరిగె నని యనేక చరిత్రాంశములను బట్టి నిర్ధారింపఁబడుచున్నది. పల్నాటి వీరచరిత్రమునఁ బ్రతాపరుద్రుఁడు నలగామరాజునకు యుద్ధకాలమున వేయిగుఱ్ఱముల నంపె ననియు, ధరణికోట రాజైన భీమరాజునకు వర్తమానమంపెననియు, అతనికొడుకు రెండవ కేతరాజు రాయబారము వహించెననియు, నలగామరాజునకు సాగిపోతరాజు సాహాయ్యముఁ జేసెననియు, కళ్యాణపురి బిజ్జలునికొడుకు వీరసోమేశ్వరుని కూతును మలిదేవరాజునకిచ్చి పెండ్లిచేయఁబడెననియు చెప్పఁబడి యున్నది. హోసల రాజయిన రెండవ వీరబల్లాణుని నామమును, వెలనాటి.చోడగొంక రాజు నామమును ఉదాహరింపఁబడినవి. వీరందఱును గొంచె మించు మించుగా సమకాలికులై యున్నారు. వీరిలోఁ గోటకేతరాజు ౧౧౮౨ వ సంవత్సరమునఁ బరిపాలనము వహించినవాఁడు గావునఁ బల్నాటి వీరుల యుద్ధకాలమున నితనితండ్రి భీమరాజు ధరణికోటలోఁ బరిపాలనము సేయుచుండెను. కేతరాజు బ్రహ్మనాయని కడకు రాయబారము గొనిపోయెను. బిజ్జలునికొడుకు వీరసోమేశ్వరుఁడు మృతినొందిన తరువాతనే పల్నాటి యుద్ధము జరిగెనని చెప్పఁబడినందునను, వీరసోమేశ్వరుఁడు ౧౧౭౬ వ సంవత్సరము వఱకుఁ బరిపాలముఁ జేసినందునను, పల్నాటియుద్ధము ౧౧౭౬-౧౧౮౨ సంవత్సరములకు నడుమ జరిగెననుట కేసందేహమునులేదు. ఇంతయేల? మొదటి ప్రతాపరుద్రుఁడు నలగామరాజునకు సైన్యమునంపె నని చెప్పఁబడియుండుటచేత ౧౧౮౬ వఱకుఁ బరిపాలనము చేసిన ప్రతాపరుద్రునితో బ్రహ్మనాయఁడు సమకాలికుఁ డనుట స్పష్టము.

గదా. ౧౨౦౮ దవ సంవత్సరమునాటికి బ్రహ్మనాయని తండ్రి
యగు దొడ్డనాయడ నెడు దామనాయడను మల్లనాయనికి సంతా
నమేలేక యుండఁగాఁ బ్రతాపరుద్రునితో సమకాలికుడగు తన
తాతయైన బేతినాయనితో బ్రహ్మనాయడెట్లు సమకాలికుడయ్యెను?
ఆ యుద్ధమునాటికిఁ గోడలితోఁ గాపురము సేయుచున్న కొడుకు
గూడ బ్రహ్మనాయనికిఁ గలఁడు. అనఁగాఁ బ్రపితామహుఁడు, పితా
మహుఁడు, మనుమఁడు, వయసువచ్చిన మునిమనుమఁడు నేక కాల
మున నున్నవారని చెప్పవలసి వచ్చును. ఇది యెంతయు నసందర్భ
ముగా నున్నదికదా? బేతాళనాయఁడు గణపతిదేవునివలన సత్తార
ములను బొందక పూర్వమే బ్రహ్మనాయఁడు మొదటి ప్రతాప
రుద్రుని కాలమున జరిగిన పల్నాటి యుద్ధములో విజయము గాంచి
నట్లు బోధయగుచున్నదిగదా? పల్నాటి వీరచరిత్రములో బ్రహ్మ
నాయనితండ్రి దొడ్డనాయఁడు యుద్ధమునాటికిఁ జనిపోయెనని
చెప్పఁబడి యున్నది. ౧౨౦౮ దవ సంవత్సరములో నెఱుక్కసాని
శాసనములో నభివర్ణింపఁబడి బ్రతికియున్న యామె పుత్తుఁడు
మల్లనాయడ నెడు దొడ్డనాయఁడు ముప్పది సంవత్సరములకుఁ
బూర్వమే మృతినొందవలసిన దురవస్థ పట్టినదిగదా! ఆ యాగ్రంథ
ములలోనుండు విషయములను విచారింపక కల్పిత గాథలను బట్టు
పోగడ్డలను నమ్మి సంశయములను గూర్చినచోఁ జరిత్రకారులు
తప్పక పరిహాస పాత్రులుగాక మానరు. కాబట్టి తేలిన పర్యవసాన
మేమనఁగా, వెలుగోటివారివంశ చరిత్రమును, తద్వంశ వృక్షమును
చరిత్రమునకు విరుద్ధముగాఁ గూర్పఁబడియున్నవనియు, వానినిసంస్క
రింపించుకోవలసి యున్నదనియు స్పష్టమగుచున్నది. రేచెర్ల, పిల్లల
మఱి, బేతిరెడ్డి, వేంకటగిరి, పితాపురము, మైలవరం, జటప్రోలు,
బొబ్బిలి సంస్థానాధిపతులకు మూలపురుషుఁడు కాడనియు, పల్నాటి
వీరుడైన బ్రహ్మనాయడ పిల్లలమఱి బేతిరెడ్డికి మనుమఁడుగాడనియు

ఈ బేతిరెడ్డికి మల్లారెడ్డియను కొడుకొక్కఁడే గలఁడనియు, సిద్ధాంత మగుచున్నది. వెలుగోటివారి పూర్వులయిన యనపోతానాయఁడును, మాధవనాయఁడును, వారి శాసనములలో వెన్నమనాయని నుండియే తమ పూర్వులను జెప్పకొని యున్నారనిగాని పిల్లలమఱి బేతిరెడ్డిని మూలపురుషునిగాఁ జెప్పికొనియుండలేదు. సర్వజ్ఞ సింగమనాయఁడు సయితము తన సింగ భూపాలీయమున ౪ గవ తరములోని దాచి నాయని మొదలుకొని వంశజులను వర్ణించెనుగాని సుప్రసిద్ధులయిన బేతిరెడ్డి మొదలగువారి నెవ్వరిని బేర్కొనియుండలేదు. ఇప్పటివారి కంటె వారు ప్రాచీనులు గనుక వారికే గాథల పూర్వోత్తర సందర్భములు చక్కఁగాఁ దెలిసియుండవలయునుగదా? వారేల తమ శాసనములందును గ్రంథములందును సుప్రసిద్ధవంశజుల నభివర్ణింపక మానధారణము గలిగియుందురు?

శ్రీ రుద్రదేవుని సమకాలికులు.

కృష్ణానది మొదలుకొని నెల్లూరి మండలమున కందుకూరు (స్కందపురము) వరకుఁగల దేశము కమ్మకరాతము (కర్మక రాష్ట్రము) అని యాంధ్రచక్రవర్తుల కాలమున వ్యవహరింపఁబడినది. అటుపిమ్మటఁ బల్లవులకాలమునఁ గమ్మరాష్ట్రము (కర్మ రాష్ట్రము) అని వ్యవహరింపఁబడినది. ఏడవశతాబ్ది ప్రారంభమున నీ దేశము పశ్చిమ చాళుక్య చక్రవర్తులచే జయింపఁబడినది. ఈ దేశమును బరిపాలించిన చాళుక్యులలో మొదటివాఁడు కుబ్జవిష్ణు వర్ధనుఁడు. ఈ కుబ్జవిష్ణు వర్ధనునితోఁ గుంతలదేశమునుండి వచ్చిన బుద్ధవర్మ మొదలగు సేనాధిపతులు గొందఱు కమ్మరాష్ట్రమున నధికారములఁ బొందిరి. వీరలు చతుర్ధాన్వయులనియు, దుర్జయ

వంశస్థులనియు శాసనములం బేర్పానంబడిరి. పండ్రెండవ శతాబ్ది
వఱకు వీరల చరిత్రము తెలియరాకున్నది.

చాళుక్యులకాలమునఁ గమ్మరాష్ట్రములోని యుత్తరభాగము
వెలనాడు లేక ఆఱువేలనాడు (షట్పహస్రదేశము) అనియు, దక్షిణ
భాగము కమ్మనాడు అనియు, వ్యవహరింపఁబడినవి. త్రినయన
పల్లవుని కాలమున మల్లవర్మయను నాతఁడు షట్పహస్రదేశమును
సంపాదించెను. పండ్రెండవ శతాబ్ది ప్రారంభమున వేంగీదేశమును
చోడదేశమును, రాజ రాజ నరేంద్రుని పుత్రుఁడును చాళుక్య చోడ
చక్రవర్తియైన మొదటి కులోత్తుంగ చోడుని కాలమున నేక
సామ్రాజ్యమునకు లోబఱుపఁ బడినప్పుడు మల్లవర్మవంశజులే రాజ
ప్రతినిధులై వేంగీదేశమును బరిపాలించిరి. అప్పుడు దుర్జయవంశస్థు
లయిన వీరి బంధువు లెల్లరును వీరికి సామంతులై కమ్మరాష్ట్రము
లోని యుత్తరభాగమును బాలించు చుండిరి. మున్నొక్కప్పు డాంధ్ర
సామ్రాజ్యములోఁజేరి పశ్చిమ భాగములుగా నేర్పడి యుండిన
కుంతల కొంకణదేశములనుండి యేతెంచి కమ్మనాటియం దధికార
మును వహించి ప్రఖ్యాతిఁగొంచిన యీ ప్రభువులే యాంధ్రదేశము
లోని యిత్తర భాగములకుఁబోయి యధికారము సలుపునపుడు
మొదట కమ్మనాటిరెడ్లు లేక కమ్మవారని వ్యవహరింపఁబడి యుండ
వచ్చును. వీరు మొదట జైనమతావలంబకులుగను తరువాత
శైవులుగ నుండిరి.

కోట వంశము.

కోటయన ధరణి కోట యనీ భావము. ఈ ధరణికోట ప్రాచీన
కాలమున గాంధ్ర చక్రవర్తులయిన శాలివాహనులకు రాజధానీ
నగరమై ధాన్యకటక మను పేరిట జగద్విఖ్యాత యశంబుగొంచి

యున్నది. ఇయ్యది ధాన్యాంకపుర మనియు, ధాన్యవతీ పురమనియు, శాసనముల బేర్కొనఁబడినది. పండ్లండవ పదుమూడవ శతాబ్ది లలో దీనిని బరిపాలించిన రాజులను కోటవంశమువారని వ్యవహరించు చుండిరిగాని కోట యనునది ధరణికోటనుండి కలిగిన సంజ్ఞ కాని మఱియొండుగాదు. వీరలు విష్ణుపాదోద్భవ సంభవు లయిన చతుర్థాన్వయులమని చెప్పకొని యున్నారు. ఈ చతుర్థవంశమున మొదట ధనంజయుఁడు జనించినట్లుగా కోటభూతమ దేవిశాసనము లోని యీ క్రింది పద్యమునలన బోధపడుచున్నది. 1

“చ. ఆమలసయోధిఁ జంద్రుఁ డుదయంబగునట్లనెపోలె వారిజా
తమున విరించిపుట్టిన విధంబున గాంచన ధారుణీధరేం
ద్రమున సురావసీజ ముదితంబయి యెప్పుగతిం జతుర్థవం
శమున జనించె నుగ్రరిపుసైన్య జయుండు ధనంజయుం డిలన్.”

ఈ ధనంజయుని గోత్రంబున విఖ్యాతులైన నరపతు లనే కులు పుట్టినట్లు పై శాసనమునందే వ్రాయఁబడినది. క్రీస్తుశకము పండ్లండవ శతాబ్ది ప్రారంభమున ప్రోలనాయకుఁడను నాతఁడు ధరణికోట కధ్యక్షుఁడై యుండెను.

ప్రోలనాయకుఁడు.

ఇతఁడు చాళుక్యచోడ చక్రవర్తియైన కులోత్తుంగచోడునకు సామంత మండలేశ్వరుండై వెలనాటిని బరిపాలించుచున్న మొదటి గోంకరాజు మంత్రులలో నొక్కఁడుగా నుండెను. ఈగోంకరాజునకు ధనదుపురము రాజధానిగ నుండెను. 2 ఈ పురమును ధనదుపురమని మరిచనకవి తన కేయూరబాహు చరిత్రమునందు వ్యవహరించి

2. గుంటూరుజిల్లా పెదమక్కెన గ్రామమునకు తూర్పుననున్న శిలాస్తంభము మీఁది శాసనము జూచుకొనఁదగును

1. ఇదియే యిప్పటి గుంటూరుమండలములోని చండ్రవోలు గ్రామముగా నున్నది.

యున్నాఁడు. మఱియు నతఁడీ పురమును దన గ్రంథమున నిట్లభి
వర్ణించి యున్నాఁడు.

“నీ. పుష్పకనివహంబు భూమిపై నిలిచిన
య ట్లందమైన దేవాలయములు
రూప్యాచలము బహురూపంబుల నటించు
రమణ శోభిల్లు సౌధముల పెల్లు
అలకాధిపతి నిధు లన్నియు వెలివీట
నిడినక్రియఁ బణ్యవీధికలును
ధాత మేది మిన్నుదటిఁగనై చినమాడ్కిఁ
గనుపట్టు బహుతటాకముల సొంపు

గీ. నుపవనంబులు సరసులు నొప్ప చేయు
చెఱకుఁదోఁటలుఁ బ్రాసంగుఁడెలు మెఱయ
సఖిలవిభవంబులకు వెలనగుచు వెలయ
ధనదుపురమున కెనయన ధనదుపురము.

మఱియు నీ పట్టణములోని ప్రజలయొక్క వైభవమును
నాకవి యా గ్రంథమునందే యిట్లభివర్ణించి యున్నాఁడు.

“గీ. మంటికడవ నులకమంచంబు పూరిల్లు
నూలిచీర రత్నకీలితంబు
గాఁ పైడితొడవు గలుగు టెఱుంగరు
ధనదుపురములోని జనము లెల్ల.”

శ్రీ వెలనాటి గోంకనరేంద్రుని మంత్రులలో నొక్కఁడైన
మన ప్రోలసాయకుఁడు శా. శ. ౧౦౩౦ సంవత్సరము (క్రీ. శ.
౧౧౦౮) లో ధరణికోటలోని అమరేశ్వర స్వామివారికిఁ జేసిన
దానమును గూర్చిన శాసన మొకటి యా దేవాలయములో ముఖ
మండపమునకు నైర్వృతమూలనున్న స్తంభముమీఁద నున్నది.
ఆ శాసనమునందు:—

“గీ: క్రీ-రాజప్రతిశాసనం:

దారాధితనీలకంఠుఁ డభినవమదనా

కారుఁడు ప్రోలఁడు విబుధా

ధారుఁడు (నందెన్నరాంసి?) తనయుఁడు నెగఁడె.”

ఈ ప్రోలనాయకునిభార్య కొమ్మసాని.

కోటగండ భూపతిరాజు - భూతమదేవి.

క్రీస్తుశకము ౧౧౬౦ దన సంవత్సరమున కోటగండ భూపతిరాజుయొక్క భార్యయైన భూతమదేవి చేసిన దానములను గూర్చిన శాసనములు గుంటూరు మండలములో నున్నవి. ఆమె తన భర్తయొక్క వంశమునిట్లు చెప్పియున్నది. ధసంజయగోత్రమున చోడరాజును, వానికి గండభూపతియును, వానికి ముమ్మడి భీమ రాజును, వానికి గండభూపతిరాజును జనించినట్లు పెదమక్కెన శాసనమునఁ జెప్పియున్నదిగాని, ప్రోలనాయకునకు వీరలకు నెట్టి సంబంధము గలగో తేటపఱిచి యుండలేదు. ఈ శాసనమునం బేర్కొనబడిన రాజుల వృత్తాంతము లేశమాత్రమును దెలియ కున్నది.

కోటకేతరాజు.

క్రీస్తుశకము ౧౧౮౨ వ సంవత్సరమున శ్రీమన్మహా మండలే శ్వరుం డైన కోటకేతరాజు ధాన్యకటకమునకుఁ బ్రభు వయ్యెను. ధరణికోట రాజులలో నితఁడు సుప్రసిద్ధుఁడు. ఇతని శాసనములు గుంటూరు మండలములోను అమరావతి వేల్పూరు మొదలగు గ్రామములలో నున్నవి. ఇతఁ డమరావతీ శాసనములోఁ దన్ను గూర్చి,

“స్వస్తిశ్రీ చతుస్సముద్రముదిత నిఖిలవసుంధరా పరిపాలక,
శ్రీమత్త్రినయన పల్లవప్రసాదాసాదిత కృష్ణవేణీనదీ ధక్షిణాపట్న

హస్రావనీ వల్లభ, భయలోభ దుష్లభ, చోళ చాళుక్య సామంత
మదానేకప మృగేంద్ర, విభవామరేంద్ర, శ్రీమదమరేశ్వర దేవ
దివ్య శ్రీపదపద్మాధిక, పరబలసాధిక, శ్రీధాన్య కటకపురవరా
ధీశ్వర, ప్రతాపలంకేశ్వర, కళిగళ మోళడక్క, బెట్టరగవక్క,
గండరగండ గండభేరుండ, జగమెచ్చుగండ, నన్నిమార్తాండనామాది
ప్రశస్తిసహిత శ్రీ మన్మహా మండలేశ్వర కోటకేత మహారాజు
లు” అని చెప్పకొని యుండుటచేత నితః డాకాలమున సుప్రసిద్ధుఁ
డై యుండవలయు ననుటకు సరినియ ముండఁబోదు. ఇంతప్రఖ్యాతి
గలుగుటకుఁ గారణము లేకపోలేదు. వేంగీరాజప్రతినిధియై చాళుక్య
రాజభవన మూలస్తంభమని ప్రసిద్ధిగాంచి రాజమహేంద్రవరము
మొదలుకొని కాళహస్తివఱకుఁ గల యాంధ్రదేశమును బాలించిన
గొంకరాజునకు కోటకేతరాజు మేనల్లుఁడుగ నుండెను. ఈగొంక
రాజు వెలనాటి మొదటిగొంకరాజునకు మనుమఁడు. చాళుక్యచోడ
చక్రవర్తియైన మొదటికులోత్తుంగునిచేఁ బెంచుకొనఁబడిన కులోత్తుం
గరాజేంద్రచోడునికిఁ బుత్రుఁడు. ఈ రెండవ గొంకరాజు తనతోఁ
బుట్టునైన సబ్బమదేవిని కోటకేతరాజు తండ్రియైన భీమరాజునకిచ్చి
వివాహము చేసెను. అప్పటినుండియు నీవంశమున కధికప్రఖ్యాతి
గలిగెను. ఈసంబంధమునుగూర్చి యమరావతిలోని కేతరాజుశాసన
ములో నొకదానిలో,

“ శ్లో. గొంకక్షీతీశశశినో భగినీ గుణాఘ్య

సబ్బాహ్వయా కమలచారుతరా స్ఫుటక్రీః

తస్యాభవత్ ప్రియతమా పురుషోత్తమస్య

...

తస్మాత్తస్యాం సమజనిసుధారశ్శికాంతి ర్విరస్య

త్తేజోరాజ ద్గుణగణాధిః కేతుభూపోభిరూపః ”

అని కేతరాజు తండ్రి భీమరాజు గొంకరాజు సోదరిని వివాహమాడినట్లును దెలుపబడినది. కాబట్టి కోటభీమరాజు క్రీ. శ. ౧౧౮౨ వ సంవత్సరమునకుఁ బూర్వము ధరణికోటలోఁ బరిపాలనము సేయుచుండెను. వీర లుభయులును పల్నాటివీరచరిత్రమునఁ బేర్కొనబడిరి. కేతరాజు తనశాసనములోఁ దన పూర్వులను గొందఱను పేర్కొని యున్నాఁడు. భీమరాజునకు (మొదటి) కేతరాజు, కేతరాజునకు (మొదటి) భీమరాజు, భీమరాజునకు (రెండవ) సబ్బమదేవియందుఁ దాను జనించినట్లు చెప్పకొని యుండుటచేత ధరణికోట రాజులలో కేతనామముగలవారిలో నితఁడు రెండవవాఁడ గానుండెను. కోటభూతమదేవి భర్తయైన గండభూపతికిని కేతరాజు తండ్రియైన భీమరాజునకుఁ గల సంబంధము తేటపడకున్నయది. అయినను వీర లిరువురు సేక కుటుంబములోనివారేయై యుండవలయును. కేతరాజునకు చోడరాజును జ్యేష్ఠసోదరుఁ డొకఁడు గలఁడు.

బౌద్ధమతము - బుద్ధునిపూజను.

కోటకేతరాజు కాలమున బౌద్ధమతమును బుద్ధుని పూజలు నాంధ్రదేశమునఁ బూర్తిగా నశింప లే దని కేతరాజు శాసనము వలనఁ దెలియుచున్నది. ఇతనికాలమునాటికి ధాన్యకటకములోని బుద్ధునిచైత్య మింకను సురక్షితముగానే యున్నట్లు గాన్పించుచున్నది. ఇతఁడు శా. శ. ౧౧౦౮ వ సంవత్సర మాఘశుద్ధ దశమి గురువారమునాఁడు శ్రీమద్బుద్ధదేవునకు కండవాటిలోని క్రింతేరు, కొండపడమటి సీమలోని మేడికొండూరు, డొంకిపట్టు, అను గ్రామములను దానము చేసెను. బుద్ధదేవుని దీపారాధానమునకై నేతి కొఱకు గొట్టెలను గొల్లబోయలకు దానము చేసెను. ఇతని యుంపుడుకత్తె లగు సూరమదేవియును, ప్రోలమదేవియును గూడ బుద్ధుని దీపారాధనముకై నేతికొఱకు బోయలకు గొట్టెలను దానము చేసిరి.

కోటకేతరాజు శైవుడై యుండియు బుద్ధోపాసనము చేయు ప్రియు, రాండ్ర ప్రీతికై సైదానములను జేసియుండును.

కేతరాజుయొక్క బ్రాహ్మణాగ్రహారములు.

తనతల్లి సబ్బమదేవికిఁ బుణ్యముగా సబ్బాంబికా పురమని పేరుపెట్టి గొండనాతవాడిలోని కాకొల్లు గ్రామమును, తనతండ్రి భీమరాజునకుఁ బుణ్యముగాను భీమవరమని పేరుపెట్టి గొండనాత వాడిలో జింజిపాడు, చల్లగర, తాడువాయి అను గ్రామములను, తన జ్యేష్ఠసోదరుఁడు చోడరాజునకుఁ బుణ్యముగాను చోడవరమని పేరుపెట్టి గొండనాతవాడిలోని యమ్మలపూడి గ్రామమును, తనకుఁ బుణ్యముగాను జగమెచ్చు గండాపురమని పేరుపెట్టి గొండనాత వాడిలో కుంటిమడ్డి, ఉప్పలసాగును, కొండపడమటి సీమలో సత్తెన పల్లి, చింతపల్లి, కేతపల్లి, ఎల్లగుంట గ్రామములను, దొడ్డికండ్ల వాడిలో ఒంకదొన గ్రామమును, బ్రాహ్మణోత్తములకు దానము చేసెను.

కోటబయ్యల మహాదేవి.

నత వాటిసీమకుఁ బరిపాలకుఁ డయిన శ్రీ మన్మహామండలే శ్వర రుద్రదేవ మహారాజునకుఁ గొమార్తయైన బయ్యలమహాదేవి కి వ కేతరాజునకుఁ బట్టమహిషి యని గనుపట్టు చున్నది. ఈమె క్రీ. శ. ౧౨౩౪ వ సంవత్సరము వఱకు జీవించి యున్నట్లు కనంబడు చున్నది. ఆ సంవత్సరమున నీమె ధాన్య కటకములోని బుద్ధదేవుని దీపమునకై నేతిని సమకూర్చుటికై గొట్టెలను బోయలకు దానము చేసి యున్నది. ఈమె పుట్టినింటివారుకూడ చతుర్థ కులస్థులమని చెప్పకొన్నారు. ఈమె కాకతీయ గణపతిదేవ చక్రవర్తి తోఁబుట్టు

వగు మేళాంబిక లేక మైలమ్మయొక్క కూతురు. ఈ సంగతి మఱియొక తావున సవిస్తరముగాఁ దెలుఁబడును.

కోట బేతరాజు - కోట గణపాంబ.

మహామండలేశ్వరుడైన కోటకేతరాజునకు రుద్రరాజు జనించెను. ఈ కోట రుద్రరాజు కాలముననే కాకతీయ గణపతిదేవ చక్రవర్తి వెలనాటి భూపతులను జయించి సామంతులనుగఁ జేసికొనెను. ఈ దండయాత్రకుఁ బూర్వముననే వెలనాటి పృథ్వీశ నరేంద్రునకును, పాకనాటి దేశప్రభువును కాంచీపుర చోడచక్రవర్తులకు సామంతుఁడుగ నుండిన మనుమసిద్ధిరాజు తండ్రియగు తిక్కనృపాలునకును, ఘోరమైన యుద్ధముజరిగి యా యుద్ధమునందు పృథ్వీశ నరేంద్రుని మస్తకము తునుమంబడియెను. తరువాత కాకతీయ గణపతిదేవ చక్రవర్తి యీ దేశముపై దండెత్తివచ్చి వెలనాటి ప్రభువులను జయించి దేశమంతయుఁ దనరాజ్యమునఁ జేర్చుకొనియెను. అప్పుడు మఱియొక యువద్రవము తటస్థింపకుండ నీప్రాంతమునఁ దనరాజ్యము బలపడుటకై తన రెండవకొమార్తయైన గణపాంబా దేవిని ధరణికోటరాజును మహామండలేశ్వర రుద్రదేవరాజు పుత్రుఁడునైన మహామండలేశ్వర బేతరాజున కిచ్చి వివాహము గావించెను. రుద్రరాజునకుఁ బిమ్మట బేతరాజు రాజ్యమును బాలించెను. ఇతఁడెంతకాలము పరిపాలము చేసెనో తెలిసికొనుట కాధార మేమియును గానరాదు. ఇతఁడు గణపతిదేవ చక్రవర్తి దండయాత్రలతోఁగూడ యుద్ధములు చేయుచుండి వయసు మీఱక మున్నే మరణముఁ జెందియుండవలయును. ఇతని మరణానంతరము కోటగణపాంబా మహాదేవి చాలకాలము ధరణికోటయందుఁ బరిపాలనము చేసెను. ఈమె దానశాసనములు క్రీస్తుశకము ౧౨౭౪ గవ సంవత్సరములోఁ గనంబడు చుండుటచేత నీమె చాలకాలము బ్రతికి

యుండెనని చెప్పవచ్చును. తన యక్కగారైన రుద్రమహాదేవి పరిపాలనముతోఁగూడఁ దన పరిపాలనమును సాగించి యుండ వలయును. భర్తమరణానంతరము గణపాంబ ధర్మకార్యముల ననేక ములను గావించెను. ఈమె తనభర్త స్వస్థిఁజేసిన తరువాత ధాన్య కటకములలోని యమరేశ్వరాలయముయొక్క గోపురమున సువర్ణ కలశములను నిర్మించెను. ఈమె యొక శివాలయమును నిర్మించి అందు తన భర్తపేరిట బేతేశ్వర నామముతో లింగప్రతిష్ఠ గావించెను. ఈ బేతేశ్వరాలయ గోపురమునందుఁగూడ సువర్ణ కలశ ములను బెట్టించెను. ఈ శివాలయము సంరక్షణము కొఱకు ధాన్య సమృద్ధమైన బెనదేవి యను గ్రామము నొసంగి దానశాసనము వ్రాయించెను. ఇంతియగాక బ్రాహ్మణుల కనేక దానములను గావించెను. మఱియును దనతండ్రి గణపతిదేవ చక్రవర్తిపేరిట గణపేశ్వర శివాలయమును నిర్మింపించి దాని సంరక్షణమునకుఁగాను చింతపాడను గ్రామమును దానము చేసెను. ఈమె మహేశ్వర ధ్యానము చేయుచుఁ దన యవసాన కాలమును గడపెనని చెప్పఁ బడినది. 1

బుద్ధవర్మవంశము - కొండపడమటి బుద్ధరాజు.

ఇతఁడు కొండపడమటిసీమకు ప్రభువు. కనుక నీతనికి గిరి పశ్చిమ శాసనుఁ డను బిరుదము గలదు. ఇతఁడు చోడచక్రవర్తులకు సామంతుఁడుగ నుండెను. వెలనాటి ప్రభువులకు ముఖ్యబంధువు. ఇతఁడు బుద్ధవర్మ వంశములోని వాఁడ ననియు, చతుర్థాభిజనుండ ననియుఁ జెప్పకొని యున్నవాఁడు. ఇతఁడు కొండవీటికిఁ బశ్చిమ భాగమున నున్న సీమను పరిపాలనముఁ జేయుచు వెలనాటి రాజుల తోడి బాంధవ్యమువలనఁ బ్రఖ్యాతి గాంచెను. వెలనాటి రాజుల

1. Epigraphia Indica, No. 16, Yanamadala Inscription.

యొక్క రాణులందఱు నీబుద్ధరాజవంశమున జనించినవారు. ఇతని యొక్క శాసనములు నరసారావుపేట తాలూకాలోని నాదెండ్ల లోను, గుంటూరు తాలూకాలోని చేబ్రోలులోను గలవు. ఇతని శాసనములలో దుర్జయకులాభరణుఁ డనియు, ఏలాదయసింహుఁ డనియు, అనియాంకభీముఁ డనియు బిరుదము లీతనికిఁ గలవని చెప్పఁ బడియెను. బుద్ధవర్మవంశమున మండరాజును, అతనికి గండమరాజు ను, అతనికి (రెండవ) మండరాజును, అతనికిఁ గుండాంబికయందు మల్లరాజు, బుద్ధరాజు, అంకమ, లేక అక్కమ్మయు జనించెను. వీరిలో రెండవవాఁ డే మనబుద్ధరాజు. ఇతని చెల్లెలయిన అక్కమ్మ వెలనాటి ప్రభువైన రాజేంద్రచోడునకిచ్చి వివాహము చేయఁబడి యెను. ఈ రాజేంద్ర చోడుఁడే వేంగీదేశరాజప్రతినిధియై యాంధ్ర దేశములోని వేంగీభాగమును బరిపాలించెను. గుంటూరుమండలము లోని సిరిపుర శాసనమున నితనింగూర్చి యీ క్రిందిపద్యము చెప్పఁ బడినది.

“ చం. ఇల వెలనాటిగొంకవసుధీశతనూభవుఁ డైనచోడభూ

తలపతి చోడపట్నము ముదంబున గట్టి భుజాబలంబునం

గొలని జయించి యందు రిపుకుంజరు భీమునిఁ జంపె నాంధ్రభూ

తలము పదాఱుపేలు సతతస్థితిసేలె సురేంద్రలీలలన్. ”

ఈ రాజేంద్రచోడుని మఱియొక కొండపడమటి బుద్ధరాజు ధనదుపురము (చంద్రాపూలు) లోని పాండేశ్వర దేవాలయమునకు నాదెండ్లలోని కొంతభూమిని దానము చేసెను. మొదటికులోత్తుంగ చోడచక్రవర్తియొక్క సైన్యాధిపతియు, మొదటిగొంకరాజుయొక్క సోదరుఁడైన పండయరాజుచే నిర్మింపఁబడినదిగావున నాయా లయమునకు పాండేశ్వరాలయ మని పేరు కలిగెను. ఈకొండపడ మటిరాజులు నాదెండ్లలోని మూలస్థానేశ్వర దేవాలయమునకుఁ గావించిన దానములను గూర్చిన శాసనము లాదేవాలయమున

ననేకములు గలవు. వీరివంశమున జనించిన జయాంబిక వెలనాటి ప్రభు వైన మూడవకులోత్తుంగ చోడగౌరకరాజునకుఁ బట్టమహిషియై పృథ్వీశ నరేంద్రునకుఁ దల్లియై పితాపురములోని కుంతీమాధవ స్వామి యాలయమును నిర్మించి నవఖండవాడ గ్రామమును దానము చేయుటయేగాక సింహాచలములోని నృసింహుని విగ్రహమునకు సువర్ణకవచమును సమర్పించెను.

నతవాటిసీమరాజులు.

హైదరాబాదు రాష్ట్రములోని మధిరెజిల్లా కాకతీయాంధ్ర చక్రవర్తుల పరిపాలన కాలమున నతవాటిసీమ యని వ్యవహరింపఁ బడుచుండెను. ఆకాలమున దీనికి మడపల్లెదుర్గము రాజధానిగ నుండెను.¹ ఇయ్యది చాళుక్యులకుఁ బూర్వము నేత్రపాటి విషయ మను పేరితోఁ బరఁగుచుండి తూర్పున నేలూరునకు సమీపముగా నున్న దెందులూరునటకును విస్తరించి యుండెను. విష్ణుకుండినవంశజుండయిన విక్రమేంద్రవర్మ శాసనములలో నొకదానియందీ సీమ యుదాహరింపఁబడినది. దుర్జయవంశజుల మనియు, చతుర్థాన్వయుల మనియుఁ జెప్పకొనిన రాజు లీ నతవాటిసీమను మొదటి ప్రతాప రుద్రుని కాలమునఁ బరిపాలించుచుండిరి. అప్పు డీ మండలమును బరిపాలించుచున్నవాఁడు కాకతీయులకు బంధు వగు దుర్గరాజుకొడుకు బుద్ధరాజు. పండ్రెండవ శతాబ్దంతమున మహామండలేశ్వరుఁడైన బుద్ధరాజు కుమారుఁడు రుద్రరాజు మడపల్లె రాజధానిగ నతవాటి సీమను బరిపాలనము సేయుచుండెను.

1. మడపల్లె యనునది ఏలూరికి సమీపమున నున్న మాదేపల్లి యని యొకరు వ్రాసిరి కాని యది సరికాదు. మడపల్లె బెజవాడ హైదరాబాదు రైలుమార్గమున నున్న మధిరెస్టేషనునకు సమీపముననుండు మడపల్లె యనునదియే.

2. ఆంధ్రులచరిత్ర భా. ౧. పే. 363. (పూ. ము.)

బుద్ధరాజుకొడుకు రుద్రరాజు.

శ్రీమన్మహా మండలేశ్వర రుద్రదేవరాజు కాకతిప్రళరాజు యొక్క పుత్రులలో నొక్కఁడును, మొదటిప్రతాపరుద్రుని తమ్ముఁడును, గణపతిదేవ చక్రవర్తియొక్క తండ్రియు నగు మహాదేవ రాజయొక్క పుత్రిక యగు మేళమాంబికను (మైలమ్మ) వివాహముఁ జేసికొనియె నని త్రిపురాంతకములోని మేళమాంబిక శాసనమువలనఁ దెలియుచున్నది.¹ రుద్రరాజునకు మేళాంబికవలన నెనమండ్రి కుమారులును బయ్యలమహాదేవి యను కొమార్తయుఁ గలిగినట్లుగా ధాన్యకటకములో నమరేశ్వర దేవాలయములోని బయ్యలమహా దేవియొక్క దానశాసనములో స్పష్టముగాఁ జెప్పబడినది.² ఈమె బుద్ధదేవునికి దానముచేసిన ట్లిఁగి వఱకే వ్రాసియున్నాను. బయ్యలదేవి తండ్రియైన యీ రుద్రదేవరాజు బుద్ధరాజునకు ద్వితీయపుత్రుఁడని త్రిపురాంతక శాసనములోఁ జెప్పబడినది. ఈ నతవాటి సీమరాజులు మొదట చాళుక్యచోడ చక్రవర్తులకు సామంతులుగా నుండి తరువాత కాకతీయులతోడి సంబంధబాంధవ్యములచేత గణపతి దేవచక్రవర్తి కాలమున నాతనికి సామంతులైరి. బందరుజిల్లాలోని ఉయ్యూరు పరగణాలోఁ జేరిన ముదునూరు గ్రామములోని రామేశ్వర దేవాలయములో నున్న యొక శాసనములో నీ క్రింది శ్లోకమునందూ కాకతీయ కుందాంబ యీ రుద్రదేవరాజునకు భార్యయైనటులఁ గానంబడుచున్నది.

“ బుద్ధారాధిపసూనురుద్రస్సపతిః శ్రీనాథవాటిశ్వరో
యస్యా భూజ్జనకోస్యకాకతి మహాదేవక్షితీశాత్మజా
కుందాంబా జననీ ద్విషద్గజహరే శ్రీమాధవక్ష్మాపతే
రేవీత్వం సముపేత్య సంవ్రతి మహాదేవీప్రసూతే సుతాన్. ”

1. No. 204 of the Epigraphical Collection for 1905.

2. No. 15. B, Two Pillar Inscriptions at Amaravaty,

పై శ్లోకమునఁ జెప్పఁబడిన మహాదేవియొక్క భర్తయైన మాధవనృపతికి శ్రీనాథవాటీశ్వరుడైన బుద్ధరాజు కొడుకు రుద్రరాజు తండ్రియనియు, కాకతిమహాదేవరాజుయొక్క కొమార్తయైన కుందాంబ తల్లియనియు, బోధపడుచున్నది. ఇతర శాసనప్రమాణమునుబట్టి రుద్రదేవరాజునకు వివాహము చేయఁబడిన మహాదేవరాజుకొమార్తపేరు మైలమ్మ యని మన మెఱింగి యున్నాము. కుందాంబకు మైలమ్మ యను నామాంతరము గలదేమో భావిపరి శోధనమునం దెలిసికొనవలసి యున్నది. కాకతికుందాంబ శాసనమును బట్టి శ్రీ మన్మహామండలేశ్వర రుద్రదేవరాజుయొక్క యెనమండ్రు కుమారులలో మాధవనృపతి యొక్కఁ డని స్పష్టమగుచున్నది. కాకతీయరాజు బంధువులైన గుర్రామండలేశ్వరు లందఱును, పై వెలనాటి గణపతిదేవ చక్రవర్తి దాడి వెడలినప్పుడు జరిగిన యుద్ధములలో భాగస్వాములై యుండి యాచక్రవర్తికి జయము సమకూర్పించినవారుగా నుండు రనుటకు సందియము లేదు.

రుద్రాచలనిమరణము - విప్లవము

ఇతని మరణమునుగూర్చి గొప్ప సంవాదము గలదు. క్రీ. శ. ౧౧౯౭ సంవత్సరము మొదలుకొని క్రీ. శ. ౧౧౯౮ వ సంవత్సరము వఱకు నడిమికాలమునఁ గాకతీయ సామ్రాజ్యము ఘోరమైన మహావిప్లవము పాల్పడినటులు గొన్నిదృష్టాంతములవలన దెలియుచున్నది. కాకతీయ సామ్రాజ్యమునకుఁ బశ్చిమోత్తరభాగమున సేవణ వంశీయులదైన యాదవ సామ్రాజ్యము ప్రవర్ధమానముగ వర్ధిలుచుండెను. శౌణదేశాధీశ్వరుండగు సింగభూపతి మరణానంతరము వాని కుమారుడగు జైతుఁగి యను జైత్రపాలుఁడు క్రీ. శ. ౧౧౯౧ సంవత్సరమున సామ్రాజ్య భారమును వహించి పరిపాలనము చేయుటకుఁ బ్రారంభించెను. కాకతీయ సామ్రాజ్యమునకు సరిహద్దు సామ్రాజ్యమగుటచేత రెండు సామ్రాజ్యములకు వివా

దములు పుట్టి యప్పటప్పట యుద్ధములు జరగుచు నచ్చేను. రుద్రదేవునకు జైత్రపాలునకు యుద్ధములు జరిగి యుండలేదనుకొనుట గొప్ప పొరబాటుగాని యన్యముకాదు. ఇందు హేమాద్రివిరచిత మైన వ్రతఖండములోని రాజప్రశస్తియు, పైరాను శాసనమును కాకతీయ సేనానుల శాసనములును గొంతవఱకు సత్యమారసి తెలిసికొనుటకు తోడ్పడు చున్నవి. ఈరాజప్రశస్తిలో “త్రిలింగాధిపుఁ డయిన రుద్రునిఁ బశువునుగాఁ జేసి పురుషమేధమను యజ్ఞముచుజేసి త్రిలోకములను జయించె” నని యతిశయోక్తిగ నింద్యముగ వర్ణింపఁబడెను. అచింతేంద్రకవి రుద్రదేవుని శాసనములో నుదయరాజును తైలపదేవుని రుద్రదేవుఁడు చంపెనను సందర్భమున నెట్టి యతిశయోక్తులతోను, అవమానోక్తులతోను నెట్లు వర్ణించెనో, ఈ హేమాద్రికవియుఁ దనరాజప్రశస్తిలోను నట్లే రుద్రునిగూర్చి పలికి యున్నాఁడు. ఇయ్యది సత్యమని పాటించినచో రుద్రదేవుఁడు జైత్రపాలునితోనైన యుద్ధమున మరణముఁజెంది యుండవలయును.

“విశాలాంధ్రదేశమున కధిపతియై యప్రతిహత పరాక్రమముతోఁ జిరకాలము రాజ్యమేలి రాజ్యతృష్ణాధురంధరుఁడగు మహాదేవ రాయలను తమ్మునిచేఁ జంపఁబడెను. భ్రాతృహంతకుఁడగు నీతఁడు రాజ్యమునకు నచ్చుటకుఁ బౌరు లంగీకరింపలేదు. కుమారుఁడగు గణపతిదేవుఁడు తండ్రి యుండఁగా రాజయ్యెను.” అని యొక వింతవ్రాతను శేషాద్రిరమణకవులు వ్రాసియున్నారు. *

ఇట్టి క్రొత్తసిద్ధాంతమును కవులు వెలువరించునపుడు లిఖితమూలకమగు ప్రబల ప్రమాణమును గనుపఱచ వలసి యుండెను. హేమాద్రి తన వ్రతఖండమున రుద్రదేవుని జైత్రపాలుఁడు సంహ

* ఆంధ్రపత్రిక-ప్రజోత్పత్తి సంవత్సరాది సంచిక. పేజి. ౧౬౩.

రించెనని వాసిన దానిని యుక్తి యుక్తముగ ఖండింపఁ గలిగి
నపుడే వీరి వాక్రతపాటింపఁదగినదిగా నుండునుగాని యూరక రుద్ర
దేవుఁ డాంధ్రుఁడను కారణమున దురభిప్రాయముతోఁ జెప్పుటగాని
వాక్యముటగాని తగదు. హేమాద్రిపైతాను శాసనమును వ్రాయించిన
రామచంద్రదేవుని కాలమునాటివాఁడు. అనఁగా జైత్రపాలుని వంశీ
యుఁడైనవాఁడును, రెండవ ప్రతాప రుద్రదేవుని సమకాలీనుఁడును
నైనవాఁడు. ఏవిధమైన ఋజుభారమును నహింపక యింత విస్పష్ట
ముగ రుద్రదేవుని మహాదేవరాజు చంపెననియు, నతఁడు భ్రాతృ
హంతకుఁడనియుఁ జెప్పుటయు న్యాయముకాదు. బహుశః శేషాద్రి
రమణ కవులిట్లు వాక్యములకు ముఖ్యకారణ మా వాక్యములకు
దిగువను వాసిన వాక్యములోని విషయమై యుండవచ్చునని మన
మూహింప వచ్చును. “రుద్రదేవుని యనంతరము రాజ్య మల్లకల్లో
లమైనట్లును రామప్ప గుడులలోని శాసనమునందు గలదు; అపుడు
రుద్రసేనాని జ్యేష్ఠాంధ్ర సామ్రాజ్యమును బునరుద్ధరించెనని యా శాస
నము నందలి శ్లోకము వలన గ్రహింప నగును.” అని వాక్యముట
చేత శేషాద్రిరమణ కవులు పైయభిప్రాయమును వెల్వరించుటకు
సాహసించిరని మనకు విస్పష్టమగుచున్నది. ఈ శాసనమును బురస్క
రించుకొనియె కాకతీయసంచికా సంపాదకుఁడు “ఇటులు దుర్నిరీక్ష్య
తేజోవంతమై విరాజిల్లుచుండిన యాంధ్ర సామ్రాజ్యమునుజూచి
దేవగిరి యాదపు లసూయాగ్రస్తులై యచుమకొండపై దాడివెడలిరి.
రుద్రదేవుఁడు నసమాన పరాక్రమమున వారినెదుర్కొనెను. కాని
విధివశముచే యుద్ధరంగమునం దనువులను బొసెను. యాదవరాజగు
జై తుగి యొక యాంధ్రరాజును పశువున నుపయోగించి యొక
నరమేధము నొనర్చెనని హేమాద్రి తన వ్రతఖండమునఁ బేర్కొని
యున్నాఁడు. పైతాను శాసనముచుండి యాతని తనయుని జెఱఁబెట్టె
నని తెలియుచున్నది. కాకతీ రుద్రదునికి సంతాన మేమియు లేకుం

మటచే నాతఁడు పై శాసనము నందలి యాంధ్రరాజు గాఁ జూలఁడు. కాన హేమాద్రి పేర్కొనిన తెలుఁగు రా జీరుద్రదేవుఁడేయని తేలుచున్నది. క్రీ. శ. 1197 నకుఁ బిమ్మట రుద్రదేవుని ప్రశంస గాననచ్చుటలేదని యిదివరలోఁ జెప్పియుంటిమి. కాన నారుద్రదేవుని మరణము నా సంవత్సరముననే జరిగి యుండునని స్పష్టమగుచున్నది." అని నొక్క వక్కాణించు చున్నారు.

ఇంతటితోఁ దనివిఁ జెందక " క్రీ. శ. 1198 లో దేవగిరి యాదవరాజు జైతుగి యను నాతఁడు అంధ్రదేశముపై దండెత్తి వచ్చెను. అంత నాంధ్రులకు యాదవరాజులకు నొక ఘోరయుద్ధము జరుగ నందు జైతుగి మహాదేవరాజును జంపి యాతని తన యుఁ డగు గణపతిని చెఱగొని దేవగిరికి మరలెను. ఇంతకంటెను మహాదేవరాజునుగూర్చిన విశేషము లేవియు లేవు. " అని గూడ వ్రాసియున్నారు. ఇంతటితో విరమించినను గొంతబాగుండెడిదిగాని, అపైని తమ యపూర్వ కల్పనాసామర్థ్యము నంతయు నీదిగువ వాక్యములలోఁ గనుబఱచినారు.

" అతని తనయుఁడును గాకతీయ రాజ్యమున కనంతరవారసుఁడు నగు గణపతిదేవుఁడు శత్రులచేఁ జిక్కుటయు, దేశమున కెక్కుఁ డనర్థమును గల్పించినవి. శత్రురాజు లనేకులు నూతనముగ బయల్పెడలిన యీ కాకతీయ రాజ్యమును సమూలముగ నాశనమొనర్చి రెండవ ప్రోలరాజును, రుద్రదేవుఁడును దమ కొనర్చిన పరాభవములకు బ్రతీకార మొనర్చు నుత్సాహముతో ననుమకొండ రాజ్యముపై దాడి నెడలిరి. మఱికొండలు సామంతు లీ యదనున స్వాతంత్ర్యముఁ బ్రకటించిరి. కాని యాంధ్రుల యదృష్టవశమన ననక్రవీక్రములగు గాకతీయ సేనానులు, దేశభక్తియుఁ, రాజభక్తియుఁ

బురికొల్పవైరివాహిని నడ్డగించిరి. ఇట్టివారిలో గాకతీయ సామ్రాజ్య మూల స్తంభులన నొప్పురేచర్ల వంశీయు లగ్రగణ్యులు. రేచర్ల రుద్ర సేనాని కాలాంతరుద్రుడై నాగతి భూపాలుఁడు మున్నగు నీప్రత్యర్థి భూపాలురం దఱిమి, కాకతీయ సామ్రాజ్యము నకాలప్రళయజలధి మగ్నముగాకుండ రక్షించి, బందీవిముక్తుడై యేతెంచిన గణపతి దేవున కొసంగెను. దీనికి పాలంపేట శాసనము ప్రమాణము. ”

ఇయ్యవి కాకతీయ సంపాదకుఁడు పోయిన పోకడలు. వీరు గన్పఱచి నట్టి యపూర్వచారిత్రిక పరిజ్ఞాన మెట్టిదో యొకింత విమర్శించి పరిశోధించినఁ గాని నుండలి యదార్థ విషయము చదువరు లకు ద్యోతకముకాదు. పైతాను శాసనమును, పాలంపేట శాసనమును, హేమాద్రి ప్రతిభండమును వీరు పరిశోధించి వ్రాసినవారి తవలె చదువరుల భ్రమింపజేయును. మనము సూక్ష్మదృష్టితో వీరు చూపిన ప్రమాణము లనే పరిశీలించి విమర్శించిన యెడ వీరెట్టి బోల్తాలు గొట్టినారో సులువుగానే తెలిసికొన వచ్చును.

శేషాద్రి రమణకవులకు పై తాను శాసనము, హేమాద్రివ్రత భండములోని విషయములు తెలియకున్నను పాలంపేట శాసనముఁ బురస్కరించుకొని యూహించి వ్రాసినవ్రాతయగుటచేత నందు సంపూర్ణప్రమాదములు దొరలినవి. ఇంతయేల? పెక్కు శాసనములలో, అందు ముఖ్యముగా, కుందవరము, పాఖాల, మొదలగు శాసనములలో మహాదేవరాజు పరిపాలనము చేసినట్లే గలదు. పాలంపేటశాసనములోని శ్లోకములలోఁగల భానమును శేషాద్రిరమణ కవులుగాని, కాకతీయసంచికా సంపాదకుఁడు గాని సరిగా నర్థము చేసికొన్నట్లు గానరాదు. వీరు చెప్పిన విషయము లా శాసనమునందుఁ గానరావు. మరియును శేషాద్రిరమణ కవులు మహాదేవరాజు రాజ్యపరి

పాలనము చేసినట్లు తెలిపెడి కుందవర శాసనములో నీదిగువ శ్లోకము నెత్తిచూపి యున్నారు.

“ తస్మాదనంతరం తస్యమహాదేవౌ మహీపతిః
అనుజోమను జాకారమహాదేవౌ మహీమధాత్. ”

మహాదేవరాజు కొమార్తెయు, గణపతిదేవ చక్రవర్తి చెల్లెలు నగు కుందాంబ యభిప్రాయము కంటే శేషాద్రి రమణకవుల యభిప్రాయములనే పరమప్రమాణములుగాఁ గైకొనవలసిన దని తలంతురు కాఁబోలు! వీనిం బ్రకటించుటవలన శేషాద్రి రమణకవులు తమయభిప్రాయమును తామె ఖండించుకొన్నట్లు గుఱుచున్నది. ఈసందర్భమున వీరి యభిప్రాయములు పాటింపఁ దగినవి కావని స్పష్టమగుచున్నది. ఇంక కాకతీయసంచికా సంపాదకుని యభిప్రాయము లెంతవఱకు సరియైనవిగ నున్నవో విమర్శింతము. ఇరువదియేండ్లకుఁ బూర్వమిశాసనము లెవ్వియుఁ బ్రకటింపఁ బడని కాలమునందుఁ గేవలము స్థానికచరిత్రములపై యాధారపడి నేను వ్రాసిన వాక్యములలోని భావమునే యనుకరించుచు నూతన పరికరములను నూతగాఁ గొని యుండియు, వానిలోని భావములను సరిగా నర్థముఁ జేసికొనక యపూర్వకల్పనములకుఁ బాల్పడినవారు కాకతీయసంచికా సంపాదకులు. ఈ సంచికలో వీరు వెల్వరించిన యభిప్రాయములందలి సత్యమును గూర్చి విమర్శించుచు శ్రీ మదాంధ్ర బాషాసాహిత్య పరిషత్పత్రికయందు శ్రీయుత కుందూరి యీశ్వరదత్తు గారిట్లు వ్రాసి యున్నారు. అదియు విమర్శనీయముగాన నావాక్యముల నిఁటఁ బొందుపఱచుచున్నాను.

“ 37 వ పుటలో రుద్రదేవుని మరణమునుగూర్చి యీచరిత్రకారుఁడు వ్రాసిన వాక్యములు గమనింపుఁడు— “పైతాను శాసనము నుండి యీ రాజు (జైతుగి) మఱియొక యాంధ్రరాజునుజంపి

యాతని తనయునిఁ జెరపెట్టెనని తెలియుచున్నది.” దీనికి వారిచ్చిన ప్రమాణము ఎపిగ్రాసియా యిండికా సంపుటము, కాని, వీరా పై తాను శాసనమును జదివియుండినచో నిట్టి యసత్యపు వ్రాతల వ్రాసియుండరు. పై తాను శాసనములో (1) జైతుగి యాంధ్ర రాజును జంపినట్లుగాని (2) అతని తనయునిఁ జెరపెట్టెననిగాని లేదు. ఆ శాసనములలో జైతుగి “యః సంఖ్యేత్రికళింగరాజ మవధీః” అని యున్నది. ఈ త్రికళింగరాజే త్రిలింగరాజని భ్రమపడి, భండార్కరు పండితుఁడు హేమాద్రి పేర్కొన్న తిల్లింగ నృపతియగు రుద్రదేవుఁడీ కళింగాధిపతియని వ్రాసియుండెను. శ్రీ వీరభద్రరావుగారును భండార్కర్ పండితుని వాక్యములే యాంధ్రుల చరిత్రలో వ్రాసిరి. భండార్కరు పండితుఁడు త్రికళింగాధి పతియుఁ త్రిలింగాధి పతియు నొక్కరేయని పడిన విబ్రాంతి వీరభద్రరావుగారిని మోస పుచ్చినది. వారిద్దఱి త్రోవనే రామారావుగారనుసరించిరి. ఈ త్రికళింగాధిపతి బిరుదము చరిత్రములో, గాకతీయుల కెక్కడను లేదు. అది కళింగ గాంగ వంశజులకును, చేది రాజులకును, గలదు. ఇందునుగూర్చి గొడవర్తి రామదాసుగారు వ్రాసిన వ్యాసములు చదివినచోఁ గొన్నివిషయములను దెలిసికొనవచ్చును. పై తాను శాసనములో గణపతిదేవుని తండ్రి ప్రశంసయేలేదు. రామారావు గారితటితోఁ నూరకుండిన బాగుండెడిది. 38 వ పుటలో నీ జైతుగియే క్రీ. శ. 1198 వ సంవత్సరములో నాంధ్రదేశముపై దండెత్తినచ్చి మహా దేవరాజునుజంపి యాతని తనయుఁడగు గణపతిదేవుని చెఱగొని దేవగిరికి మరలెనని వ్రాసిరి. ఇది యంతయు రామారావుగారి స్వకపోల కల్పితము. పై తాను శాసనము పరిసీలింపని కారణమే వీరి నీపొరపాట్లకుఁ దెచ్చినది. ఆ శాసనములో గణపతి దేవుని ప్రశంస యిట్లున్నది:—

“కారాగారాత్సమానీయ కరుణా వరుణాలయః. ప్రియం
వదాస్య మకరోత్తి తేర్గణపతిం పతిం” అని పై శ్లోకములో జైతుగి
గణపతిదేవుని కారాగార మందుంచెననికాని, యాతని దేవగిరికి
గొంపోయెననికాని లేనప్పుడు రామారావుగారేప్రచూణము
చొప్పున పై వాక్యము వ్రాసిరో! జైతుగి కారాగారమునుండి
విముక్తునిజేసి, గణపతి దేవుని క్షితి పతిగా నొనర్చెనని యున్నదే!

37 వ పుటలోపల యాదవరాజగు జైతుగి యొక యాంధ్ర
రాజును బశువుగ నుపయోగించి యొక సరవేధము నొనర్చెనని
హేమాద్రి తన వ్రతఖండమునఁ బేర్కొని యున్నాడని వ్రాసి,
తర్వాతఁ హేమాద్రి పేర్కొనిన తెలుఁగు రాజీరుద్రదేవుఁడేయని
తేలుచున్నదని” వ్రాసిరి. ఆ విషయము స్పష్టముగ హేమాద్రియే
చెప్పినాఁడు. చూడుఁడు:—

“ తిల్లింగాధిపతేః పశోర్విశసనం రుద్రస్యరాద్రాకృతేఁ
కృత్యా పూరుషమేధ యజ్ఞ విధినాలబ్ధ స్త్రీలోక జయః॥

వీరీ హేమాద్రిరాజు ప్రశస్తి సంచిక యనుబంధములో నిచ్చి
పై శ్లోకములోని ‘విశసనం’ అను పదమును ‘వివశనం’ అని దిద్ది
ప్రకటించిరి. ఈ మార్పును దానికి వారు దిగువ వ్రాసిన యర్థము
నకును బరస్పర సంబంధములేదు.

మహాదేవరాజునుగూర్చి యొనర్చిన ప్రశంస పరిహాసాస్పద
ముగ నున్నది. ఈ రాజు క్రీ. శ. 1195—1198 సంవత్సరములమధ్య
రాజ్య మొనర్చెనని వ్రాసిరి. దీనికిఁ గారణము రుద్రదేవుఁడు
క్రీ. శ. 1195 సంవత్సరములో మరణము నొందెనని వారిది
వఱకొకసారి వ్రాసియుండుటచేతను, గణపతిదేవుని రాజ్యారంభ
కాలము క్రీ. శ. 1198 యగుట చేతను నైయున్నది. కాని రుద్ర

దేవుడు క్రీ. శ. 1195 లో నొకసారియు, క్రీ. శ. 1195 లో నొక సారియు మరణించెనని వ్రాసిన వ్రాతల కీమహాదేవరాజు కాల నిర్ణయము ప్రతి బంధకముగాదా?”

అని యంతటితో విడిచి పెట్టక,

“గణపతిదేవ మహారాజునుగూర్చి వ్రాయుచు వారు 38 వ పుటలో గణపతిదేవుడు దేవగిరిలో బందిగ నుండి 1209 లో తిరిగి స్వరాజ్యమునకు వచ్చెననియు నాతని రాజ్య కాలము మాత్రము 1198 నుండియే పరిగణింపఁ బడియెననియుఁ దెలియుచున్నది.” అని నిర్వచించిరి. గణపతిదేవుడు దేవగిరిలోఁ బడేండ్లు కారాగార ముండునని వ్రాయుట నిరాధారమైన చరిత్ర విషయము. పై తాను శాసనములో నట్లులేదు; వీరాధారముగాఁ గైకొనిన భండార్కర్ పండితుడు సహితమును జెప్పలేదు. మరల 39 వ పుటలో రేచర్ల రుద్రసేనాని కాకతీయ సామ్రాజ్యము నకాలప్రళయ జలధిమగ్నము గాకుండ రక్షించి, బందీవిముక్తుడై యే తెంచిన గణపతి దేవుని కొసంగెను. దీనికి పాలంపేట శాసనము ప్రమాణము.” అని వారు వ్రాసిరి. పాలంపేట శాసనములో గణపతి దేవుడు బందీకృతుడై యుండెననియుఁ నట్టి బందీకృత విమోచనా నంతరము రుద్రసేనాని గణపతి దేవునకు రాజ్యము నొసంగెననియు లేదే; ఇదియొక యప్రామాణ్యమైన విషయము. వీరి స్వకవల కల్పనము. పాలంపేట శాసనములోని యీ క్రింది శ్లోకములు వారివెంత చరిత్రాంశమునకు మాతృక—చదువరులు గమనింతురుగాక: ఈ శాసనమునకును వారిచ్చిన చరిత్రాంశమునకును సందర్భ మేమియులేదు. *

* “ శ్రీ మద్రుద్ర సరాధిపే రిపుమహీపాలాద్రి వజ్రేదినం
యాతేకాకతి నాథ భోగ్యవిలసత్పు ధ్వీకరాకర్షణే
సంభ్రాంతాః సవముద్ధితాః సరభసం వైరిక్షమాపాలకాః॥
శూరః స్వామిహితః సునిశ్చితమతిర్యక్తః కాకతీయశక్తియా
పాదేభూరిషు కంటకేషు ని హితేనీత్యేషు మోహతణం
త్రైవిద్యేవ్యధితే చతాన్భజబలాధుద్భృత్యపిస్తాహతా
త్తాముత్థాపయదవ్యథం స్థిరతరంరేచర్లరుద్రస్వయం॥

Hyd. Arch Ser. No. 3. కాకతీయసంచిక అనుబంధము. పే. 57 సం॥ 18.

ఇంతనఱకు వెలువడ్డ పై విషయములను గూర్చి శేషాద్రి రమణ కవులు, కాకతీయసంచికా సంపాదకుఁడు చేసిన వ్యాఖ్యలును, వానిపై ఈశ్వరదత్తుగారు చేసిన విమర్శనయొక్క రీతియును జదువరులకు బోధపఱుపఁ బ్రయత్నించితిని. ఇప్పు డిందలి సత్యమును దెలిసికొనుటకు మన మొకించుక సాహసింపవచ్చును. ఇరున దేండ్లకుఁ బూర్వము పాలంపేట మొదలగు తెలింగానాశాసనములు వెలువడని కాలమున కీ. శే. డాక్టరు భండార్కరు పండితుని వ్రాత నాధారము చేసికొని స్థానికగాథలఁ బరిశీలించి యాంధ్రులచరిత్రము వ్రాసినవాఁడనగుటచేత నపుడు మహాదేవరాజుజైతుఁగిలోడ జరిగిన యుద్ధములోఁ జనిపోయినవాఁడనియు, గణపతిదేవుఁడు జైతుఁగిచేఁ జెఱునుంచఁబడి తరువాత విడిచిపెట్టఁబడి యుండునని విశ్వసించి వ్రాసినవాడనగుట నిజమేకాని యిప్పుడట్టి యవకాశములేదు. కాని పైరాను శాసనములో జైతుఁగి గణపతిదేవునిఁ జెఱునుండి విడిపించి క్షితిపతినిగాఁ జేసెనని యన్నది గాని కాకతీయ సంచికా సంపాదకుఁడుచెప్పిన ట్లందేమియుఁ జెప్పియుండలేదు. శేషాద్రి రమణకవులు చేసిన యూహలకుఁ గాని. కాకతీయసంచికా సంపాదకుఁడు చేసిన యూహలకు గాని పాలంపేట శాసనము ఋజుభారమును వహించునట్టిది కాదు. కాని యాశాసనమును నిందలి చిక్కును విడఁదీయుటకుమాత్రము సాధనముగాఁ గొనవచ్చునని నా యభిప్రాయము. ఇంక గణపతిని జెఱునుంచినవాఁడు జైతుఁగి కానియెడల మరెవ్వరై యుందురో విచారింపవలయును. పాలంపేట శాసనములో నిజముగా నేమి వ్రాయఁబడి యున్నదో చదువరులు ముందుగాఁ దెలిసికొన్నఁ గాని సత్యము గోచరించుట సాధ్యముకాదు. పాలంపేట రుద్రసేనానిశాసనము రుద్రదేవుని మరణానంతరము జరిగిన విషయములను దెలుపుచున్నదిగాని రుద్రదేవుఁడు మరణించుటకుఁ బూర్వము నడచిన వృత్తాంతములను దెలిపియుండలేదు. ఈశ్వరదత్తుగారు వ్రాసి

నట్లు పాలంపేట శాసనములో గణపతిదేవుడు బందీకృతుడై యుండెననిగాని, అట్టి బందీకృత విమోచనా నంతరము రుద్రసేనాని గణపతిదేవునకు రాజ్యము నొసంగెనని కాని లేదన్నవిషయము స్పష్టమే. గణపతిదేవుని బందీకృతునిగాఁజేయ సమర్థతగలవారు జైతుగిగాని రుద్రదేవుడుగాని యె యుందురు. రుద్రదేవుఁ డవక్ర పరాక్రముడై రాజ్య మేలుచుండ నిర సామంత మండలాధీశ్వరులు శత్రువులై యిట్టి పనిఁజేయ శక్తులు కలవారా? జైతుగి గణపతిని కారంగారముచుండి విడిపించి స్నేహితునిగాఁజేసెనని పెఱాను శాసనము స్పష్టముగాఁ దెలుపుచుండ జైతుగియె యతనిఁ జెఱిలో నుంచెనని చెప్పట కవకాశము గానరాదు. అతఁడు గాకుండిన రుద్రదేవుడే యాతనిఁ జెఱిలోనుంచి యుండునా? రుద్రదేవుని తమ్ముడు మహదేవుడు. ఈ మహదేవునకు బయ్యమాంబకు జనించినవాడు గణపతిదేవుడు. గణపతిదేవుని చెల్లెలు కుందాంబ. కుందవరశాసన మని యొక శాసనము కాకతీయ సంచికయందుఁ జేర్పఁబడినది. * ఈ శాసనమును రచించినవాడు బాలసరస్వతియను సత్కవిరచించెనని యిందేగలదు ఈ కుందపుర శాసనములో శక సంవత్సర సంఖ్యను తెలుపు భాగము పోయినను ప్రమాదియను తెలుగు సంవత్సరము నామము మాత్రము నిలిచియున్నది. ఈ ప్రమాది సంవత్సరమునఁ బూర్వమున వేముల తొండయని యిపుడు కుందపురమని వ్యవహరింపఁబడు గ్రామము తనతండి పెండ్లి నాఁడు తన కరణముగా నీయఁగా నీ కుందాంబ నా గ్రామమును బ్రాహ్మణులకు దానము చేసి యీ శాసనము వ్రాయించెను. రుద్రదేవుని హనుమకొండ శాసనము కీ. శ. ౧౧౬౨ చిత్రభాను సంవత్సరమని మన మెఱుంగు

* కాకతీయ సంచికానుబంధము 14 కుందవర శాసనము. పేజి. 45 శ్రీమాపాటీ వేంకటరమణా చార్యులుగారు పరిపిన నకలునుండి గ్రహించఁబడినదని యందు ప్రాయఁబడియుండినది. తెలింగునా శాసనములలోఁ గానరాదు.

దుము గావున నీ ప్రమాది సంవత్సరము క్రీ శ. ౧౨౨౦ సంవత్సర మగునని మనము నిశ్చయింప వచ్చును. కావున నీ శాసన మత్యంత ప్రాముఖ్యము గలదిగాఁ గనుపట్టుచున్నది. ఈమె గణపతిదేవుని తరువాత మహాదేవరాజునకును బయ్యమాంబకును జనించిన కొమార్తెయని తెలియుచున్నది. రుద్రదేవునకుఁ బిమ్మట మహాదేవుఁడు “తస్మాదనంతరం తస్య మహాదేవోమహీపతిః” అని రాజ్యమునకు వచ్చినట్లుగాఁ జెప్పియున్నది. ఈమెతండ్రి యీమెను మంచి వరునికిచ్చి వివాహముఁ జేయ నెంచి మంత్రివరులతో నాలోచించి శ్రీనాథవాటిరాజవంశము కాకతీయ రాజవంశమునకుఁ దగినదనియు, కాకతీయ రాజవంశమునకుఁ దరువాతను “శ్రీ కాకతీశవంశేన తదేవ విమలంకులం” అని నాథవాటివంశమే విమల తరమైనదని, దానితో సంబంధము బంగారమున మణిదాపిన ట్లుండుననిభావించి కులము లన్నిటిలో తిలాకాయమానమగు నీనాథవాటి కులమున, అనేకదుర్గములను సాధించిన వాఁడును, సద్గుణయుతుఁడు నగు దుర్గరాజు రాజయ్యెను. అతని పుత్రుఁడు బుద్ధరాజు. వానికుమారుఁడు “దొడ్డప్పాడరిగండభైరవుఁడను బిరుదమును నహించి ప్రసిద్ధిగాంచిన రుద్రరాజునకు మహాదేవరాజు తన కొమార్తె యగు కుందాంబిక నిచ్చి వివాహము గావించెను. ఈ కుందాంబా రుద్రదేవులకు మహాదేవుఁడు, మాధవుఁడూ, అని పిలువఁబడు నతఁడు జనించె” నని యీ శాసనమునందుఁ జెలుపఁబడెను. ఇంతియగాక గణపతిదేవ చక్రవర్తి పరాక్రమము నభివర్ణించుచు “తత్త్వత్వం పరిపూర్ణ మండలయుతం ముక్తాక్షశంకంపునః” జన్మశ్లోఘ్యమితే కలాభృతి చలాచరాచ లక్ష్మీస్థిరా” యని చంద్రుఁడు కళంకమును విడిచి చంద్రుఁడు పరిపూర్ణ మండలమును ధరించెననియు, లక్ష్మీచాంచల్యమును వదలి స్థైర్యమును బూనెననియు జెప్పి యుండుట యొకింత పరామర్శింపఁ

దగినదిగా నున్నది. ఇందు ప్రోలరాజును బ్రశంసించిన తరువాత రుద్రదేవుని దుర్వారదోర్విక్రముం డనియు, క్షత్రియ వినాశకుం డనియు, నూటికి మించిన పురములను దహించి త్రిపురదహనుడగు రుద్రునిగూడ జయించిన వాడను నర్థమిచ్చు భావములుగల శబ్దములతోఁ బొగడఁబడి యుండుటవలన నొకింత సంశయము బాధించుచున్నది. తనతండ్రిని జంపి యన్నను జెఱచుచిన వానిని నీరీతిగా నెవరైన స్తుతింపఁబూనుకొందురా యని సందియము. ఇయ్యది రుద్రదేవుఁడు మహాదేవరాజును జంపి గణపతిదేవునిఁ జెఱఁబెట్టెనని వాదించువారి వాదనకు నడ్డుతగులుచున్నట్లు గన్పట్టవచ్చును గాని గణపతినిగూర్చి చెప్పనపుడు కళంకమును బోఁద్రోఁచుకొని పరిపూర్ణమండలమును బొందిన చంద్రునితోఁ బోల్చివర్ణించి యుండుటచేత నితఁడు మహాదేవరాజుతోఁ గలిసి రుద్రదేవునిపై బాల్యమునఁదిరుగు బాటు చేసెనేమోయని యనుమానించుటకుఁ గూడ నవకాశమిచ్చునట్టి ధ్వనినిగూడ సూచించుచున్నది.

అప్పడిట్లు సమన్వయము చేయవలసి యుండును. ఈశ్వరదత్తుగారు చేసిన యాక్షేపణములను విమర్శనమును జూడఁగావారు తమ యభిప్రాయమును విస్పష్టము చేయకున్నను ఒక విధముగా సమన్వయము కుదురుచున్నది. ఎట్లనఁగా మహాదేవరాజు శేషాద్రి రమణకవులు చెప్పినట్లుగా రాజ్య తృష్ణాధురంధరుడగుటచేతనో, స్థానిక చరిత్రము నందు ముఖ్యముగాఁ బ్రతాపచరిత్రమునఁ జెప్పినట్లు తండ్రినిజంపి రుద్రదేవుఁడు రాజ్యమేలు చున్నాడను భావము చేతనో తన యన్నగారయిన రుద్రదేవునిపై నీర్వ్యవహించి ద్వేషముఁ బ్రేరేప నతనింజంపి రాజ్యమాక్రమించుకొన వలయునని పలుమాఱు ప్రయత్నించుచున్నట్టి నై పరీత్యము గలుగకుండ మంత్రులు మొదలగు వారు వాదించుచున్నను, తన్నుఁ జంపుటకై తమ్ముఁడుచేయు దుండ

గంపుబనుల నన్నింటినిసైచి రుద్రదేవుడు వానిని క్షమించుచున్నను, అట్లు క్షమించుటయు, సైచుటయు యుక్తము గాదని మంత్రి పురోహితాది జనంబులు నొక్క చెప్పుచున్నను, రుద్రదేవుడు వారి మాటలను బెడచెవిసిబెట్టి తమ్ముని నాదరించుచు వచ్చుటచేతనే తుదకు మహాదేవరాజు తనకు మిత్రులయిన సామంత మండలాధిపతులతోఁజేరి తిరుగుబాటుచేసి రుద్రదేవుడు సగరమునలేని కాలమున సింహాసనము నాక్రమించుకొని యుండుననియు, తరువాత రుద్రదేవుడీ సమాచారమును దెలిసికొని స్వస్థైర్యముతోవచ్చి తమ్మునితో యుద్ధముచేసి యుండుననియు, నా యుద్ధములో మహాదేవరాజు ప్రాణములఁ గోల్పోయి యుండుననియు, అంతటితో నూరు కొనక తండ్రితోఁజేరి తిరుగుబాటుచేసిన గణపతిదేవుని చెఱ పెట్టెననియు నూహింప వలసి యుండును. ఈ విప్లవమును విని యాదవరాజయిన జైత్రపాలుడు దండెత్తిరాగా నాతనితో జరిగిన యుద్ధమునందు రుద్రదేవుడు మరణముఁ జెందఁగా జైతుఁగి గణపతిదేవుని చెఱనుండి విముక్తినిగావించి రాజునుగాఁజేసి వెడలిపోయి యుండుననికూడ నూహింప వలసి యుండును. అటుపిమ్మట నాగతి భూపాలుడు మొదలగు శత్రురాజులు గణపతిపై దండెత్తివచ్చి యాతని రాజ్య భ్రష్టునిగాఁజేయఁ జూచినప్పుడు గణపతిదేవుని సేనానియగు రేచర్ల రుద్రరెడ్డి యవక్రపరాక్రముఁడై వారిలోఁ గొందఱను సంహరించియు గొందఱను దఱిమివేసియు విప్లవమును వెంటనే యణచివేసి కాకతిరాజ్య లక్ష్మిని సుస్థిరముగా నిలిపి యుండును.

మహాదేవరాజు రాజ్యపరిపాలన కాలము.

ఈసందర్భమున మఱొక్క విషయముచర్చింపవలసియున్నది. చరిత్రపరిశోధనమున నాటితేటిన చరిత్ర పరిశోధకుఁడును నామి

త్తుడు నగు శ్రీయుత మల్లంపల్లి సోమశేఖర శర్మగారు “ కళింగ సంచికలో, బ్రకటింపఁ జేసిన కాకతీయులనాటి కళింగ మను వ్యాసము వారి సమ్మతిని గైకొనకయె కాకతీయసంచికలో, బ్రకటింపఁ బడినది. అందలి పొరబాటు నొకింత సవరించవలసి యున్నది.

“ కావున శకవర్షములు ౧౧౧౭, ౧౧౨౦ లలోపుననే మొదటి రుద్రదేవుడు కాలము చేయుటయు, అతనివెనుక మహాదేవరాజు సింహాసన మెక్కి కొంతకాలము రాజ్యము పాలించి కాలవశుడగుటయు, సంభవించినట్లు తెలియఁదగి యున్నది. మహాదేవరాజు మూఁడు నాలుగు సంవత్సరములకంటె ఎక్కువకాలము రాజ్యము చేయలేదు. ”

ఈ వీరి యభిప్రాయము ఈ వ్యాసములోనే యీ వాక్యము లకుఁ బైనవాసిన “ శకము ౧౧౧౭ వఱకు మొదటిరుద్రదేవుడు రాజ్యము చేయుచు డినట్లు శాసనముల నిదర్శనము గలదు.1 గణపతిదేవచక్రవర్తియొక్క ౬౨ వ విజయరాజ్య సంవత్సరము శకవర్షము ౧౧౨౨ అయినట్లు అతని త్రిపురాంతక శాసనము 2 వలనఁ దెలియుచుండుటచేత అతఁడు శకవర్షము ౧౧౨౦ లో సింహాసన మెక్కినట్లు స్పష్టమగుచున్నది. ” అను వాక్యములలోని యభిప్రాయములకు భంగకరముగాఁ గన్పట్టుచున్నది. మహాదేవరాజు పరిపాలనముచేసి యుండెనో చేసియుండినయెడల నెంతకాలముచేసియుండునన్న ప్రశ్నమట్లనే సంశయాస్పదమై నిలిచి యున్నది. గణపతిదేవచక్రవర్తి రుద్రదేవుని మరణాంతరము సింహాసన మెక్కినది వాస్తవమగునేని శర్మగారు వచించినట్లు మహాదేవరాజు మూఁడు నాలుగు సంవత్సరములు పరిపాలనముఁ జేసెననుటకు సమన్వయము కుదురదు. కనుక మహాదేవరాజు సింహాసనమెక్కి పరిపాలనము

1. ఆంధ్రపత్రిక; సారస్వతానుబంధము; రుధిరోద్ధారి; భాద్రపదమాసము.

2. Ep. coll. 196 (1905)

చేసినది క్రీ. శ. ౧౧౯౮ న సంవత్సరములో కొన్ని నెలలు మాత్రమే యొయుండవలయునుగాని యంతకంటె నెక్కువకాలము పట్టియుండదు. లేనియెడల మహాదేవరాజు పరిపాలనము చేసినదే వట్టిదని చెప్పవలసియుండును. ఇక్కడ శర్మగారు పొరబాటుపడిరని తలంచుచున్నాను.

మహాదేవరాజు ప్రతాపరుద్రునితో జరిగిన యుద్ధములో గాని యాతని సామంతులతో జరిగిన యుద్ధములో గాని తప్పక మరణము జేంది యుండుననియె తలంపవలసి యుండును. గణపతిదేవ చక్రవర్తి పండ్లెండు సంవత్సరములు కారాగార మందుండెనని కాకతీయ సంచికా సంపాదకుడు వ్రాసినది సర్వాబద్ధమని చెప్పదగి యుండును. 1195 మొదలుకొని 1198 వఱకు మూడు సంవత్సరములు మాత్రమే మహాదేవరాజు పరిపాలనము చేసిన వాడని యొకవంకఁ జెప్పుచు గణపతిదేవుడు ౧౨ సంవత్సరములు చెఱశాలలో నుండెననుట యెట్లు పొసఁగును? గణపతిదేవ చక్రవర్తి చెఱలోనున్న ౧౨ సంవత్సరముల కాలము కాకతీయ సామ్రాజ్య సింహాసన మధిష్ఠించిన వాడెవ్వడు? అంతకాలము కాకతీయ సామ్రాజ్య మరాజకముగా నుండెననియూ వీరి యభిప్రాయము? ఇంతటి మహద్భుత విషయమును గల్పనచేసి కాకతీయ సంచిక నీరీతిగాఁ జెఱచి పెత్తనమిచ్చిన యాంధ్రేతిహాస పరిశోధక మండలికిఁ గూడ నప్రతిష్ఠ తెచ్చుచున్నాడే?

ఔరా! సాహసము! వీరి ననవలసిన పనిలేదు. శిక్షణ శీలములు లేని యువకునిపై యీ భారమును బెట్టిన యాంధ్రేతిహాస పరిశోధకమండలి వారిదిగాని యీ తప్పు వీరిదికాదు.

కాకతీయాంధ్రరాజ్యముగ చరిత్రము.

పదునొకండవ ప్రకరణము.

కాకతిరాజుల చరిత్రము.

కాకతి గణపతిదేవచక్రవర్తి పాలనము

(క్రీ. శ. ౧౧౯౮ మొదలుకొని క్రీ. శ. ౧౨౬౧ వఱకు.)

శౌణదేశాధీశ్వరుం డయిన జైత్రపాలుఁ డను యాదవరాజు నకును ఆంధ్రదేశాధీశ్వరుం డయిన కాకతి రుద్రదేవరాజునకును జరిగిన మహాయుద్ధములో రుద్రదేవరాజు వీరమరణము నొందిన వెనుక నతని తమ్ముని కుమారుఁ డైన గణపతిదేవుఁడు సింహాసనారూఢుఁ డయ్యెను. ఇతఁడు మహాదేవరాజునకు బయ్యమాంబికవలన జనియించినవాఁడు.¹ ఇతఁడు తన పెదతండ్రి యైన ప్రతాప రుద్రదేవునిచే నుద్ధరింపఁబడిన త్రైలింగ్య సామ్రాజ్యమును నల్లడల విస్తరింపఁజేసి చక్రవర్తి పదమును వహించి సప్తమచక్రవర్తి యని యాంధ్ర

1. పూర్వగ్రంథములలో గణపతి మొదటిప్రతాపరుద్రునికొడు కని వ్రాయఁబడెనుగాని యది సరికాదు. శాసనములలో గణపతి మహాదేవరాజు కొడుకని స్పష్టముగాఁ జెప్పఁబడియెను.

భూస్థలినంతట వేనోళ్ళఁ గొనియాడఁ బడుచుండెను. అప్పటినుండియు యాదవుల నేకపర్యాయము లాంధ్రదేశమాక్రమించుకొనుటకై ప్రబల ప్రయత్నములు చేయుచువచ్చిరిగాని తెలుంగువారు వారిని గోదావరినది దాటి దిగువకు రానీక నిలిపిరి. పశ్చిమ చాళుక్యసామ్రాజ్య మంతరించిన వెనుక కర్ణాటక దేశమున కధిపతులైన భల్లూణరాజులు సయితము త్రిలింగ దేశమును వశపఱచుకొన వలయు నని భగీరథ ప్రయత్నములు గావించిరిగాని తెలుంగువారి పరాక్రమము ముందట నవియన్నియు భగ్నములై పోయినవి. గణపతిదేవుఁడు సింహాసన మెక్కినతోడనే మండలేశ్వరు లనేకులచేఁ బరిపాలింపఁబడుచున్న యాంధ్రదేశమునంతయు నేకచ్ఛత్రముక్రిందికిఁ దీసికొని రావలయు నని నిశ్చయించి తదనుగుణముగా సమర్థులయిన మంత్రులను సేనాధి పతులను నియమించుకొని వారలసాహాయ్యముతో విజయయాత్రలు ప్రారంభించి యొక్కొక్క మండలేశ్వరుని జయించి వశపఱచుకొని సామంతునిగఁ జేసికొనుచుండెను. గణపతిదేవుఁడు రాజ్యతంత్రజ్ఞాన ముగలవాఁడు గావున నేపని ప్రారంభించినను ఆతనికి విజయమే సమ కూఱుచుండెను. కృష్ణానది మొదలుకొని కాంచీపురమువఱకుఁ గల తూర్పుతీరమునంతయుఁ గమ్మనాటిరెడ్లు, పాకనాటిరెడ్లు, చోడులను పేరితోఁ బరిపాలనము సేయుచుఁ బేరికిచూత్రము కాంచీపుర చోడచక్రవర్తులకు సామంతుల మని చెప్పకొనుచు నైకమత్యము లేక తమలోఁదాము పోరాడుచుండఁగా గణపతిదేవ మహారాజు వారల నందఱును జయించి యేకసామ్రాజ్యమునకు లోబడిన వారినిగఁజేసి దేశమున సద్ధర్మపరిపాలనము నెలకొల్పవలయు నని తన యావచ్చక్తిని వినియోగించి తుదకుఁ గృతార్థుడై శాశ్వతమైన కీర్తిని గడించెను.

వేంగీదేశములోని కల్లోలములు.

వెలనాటి భూపతులు పేరికిమాత్రము చాళుక్యచోడ చక్ర
వర్తులకుఁ బ్రతినిధులై విక్రమసింహపుర నును నెల్లూరు మొదలు
కొని యుత్తరమున సింహాచలపర్యంతమును గల వేంగీదేశమునంత
యు ననేక మండలాధిపతుల సాహాయ్యముతో నిరంకుశముగాఁ బరి
పాలనము సేయుచుండఁ బండ్రెండవ శతాబ్దాంతమున గొప్పకల
వరము జనించి చాళుక్యచోడ చక్రవర్తుల యధికారమంతయు
సంపూర్ణముగా క్షీణించుటయేగాక వెలనాటిరాజులలోఁ గడపటివాఁ
డయిన పృథ్వీశ్వరునితోఁ గూడ వెలనాటి సామ్రాజ్యలక్ష్మి కాక
తీయులను శరణు చొచ్చెను. పండ్రెండవ శతాబ్దాంతమున పృథ్వీ
శ్వర మహారాజునకును విక్రమసింహ పురాధిపతియైన తిక్కభూపా
లునకును జరిగిన మహాఘోరయుద్ధములో పృథ్వీశ్వరరాజు వీరమర
ణము నొందెను. అంతట పూర్వచాళుక్యుఁ డయిన బేతవిజయాది
త్యునివంశమున జనించిన మల్లపదేవుఁ డను నాతఁడు విష్ణువర్ధన
నామముతో క్రీ. శ. ౧౨౦౨ వ సంవత్సరమునఁ పీఠికాపురమునఁ
(పిఠాపురమున) బట్టాభిషిక్తుఁడై పదిసంవత్సరముల కాలము పరిపా
లనము చేసెను. ఇతనికి మల్లపదేవచక్రవర్తి యను బిరుదనామము
గలదు.

తెలుఁగునాయకులు, లేక తెలఁగాలు.

ఆకాలమున నిప్పటి కృష్ణామండలలోని యేలూరు, కొల్లేరు
కోట, లేక, ఆకువీడు, గణపవరము, ముఖ్యపట్టణములుగ నుండి
తెలుంగు నాయకులచేఁ బరిపాలింపఁబడు చుండినటులఁ గనుపట్టు
చున్నది. ఏలూరునకు కొలనుపుర మనియు, కమలాకర పురమనియుఁ
బేరులున్నట్లుగాఁ దెలుంగునాయకుల శాసనములం గనుపట్టుచున్నది.

వీరు చాళుక్యుల కాలమునను కాకతీయుల కాలమునను సామంత మండలేశ్వరులుగ నుండి కమ్మసేనా నాయకులవలెనే ప్రసిద్ధిగాంచి యుండిరి. గణపవరమునకు పద్మినీపురమును నామ మున్నట్లు గణప వరములోని సువర్ణేశ్వరస్వామి వారి దేవాలయములోని యొకశాసనమువలనఁ దెలియుచున్నది. ఇక్కడ నొక గొప్ప కోటయుండెను. ఇయ్యది కొంతకాలము కోనసీమరాజులయిన రాచవారి వశమునను, మఱికొంత కాలము కొలనురాజు లయిన తెలఁగల వశమునను ఉండెను. ఈపాంతదేశమంతయుఁ గొలనుపురాధిపతులయిన తెలుగు నాయకులచేతనే పరిపాలింపఁబడుచుండె ననుటకు లేశమాత్రమును సందియము లేదు. పైని జెప్పిన కోట లన్నియును తెలుఁగు నాయకులచేతనే కట్టఁబడినవి. వీరికిని వేంగీరాజప్రతినిధు లయిన వెలనాటి కమ్మవారికిని యుద్ధము లనేకములు జరిగినవి. తుదకు తెలుఁగునాయకులు వెలనాటి ప్రభువులకు లోబడిన సామంతమండలాధి పతులుగనే యుండుచు వచ్చిరి. “భీమనాయకుఁడు, కాటయనాయకుఁడు” అను పేరులుగల తెలుగునాయకు లనేకులు పండ్రెండవశతాబ్దినందుఁ గృష్ణాగోదావరీ నదులకు నడుమనుండు దేశమును బరిపాలించిరి. కాకతిగణపతిదేవుని రాజ్యారంభకాలముల శ్రీమన్మహామాండలిక కేశవదేవరాజు, వాని పుత్త్రిఁడు సామినాయకుఁడును, ఏలూరు (కొలనుపురము) రాజధానిగ నీమండలమును బరిపాలనము సేయుచుండిరి. కేశవనాయకుఁడును వాని కుమారుఁడును, వెలనాటి ప్రభువుల యశికారము క్షిణించుకాలమున స్వతంత్రులుగఁ బరిపాలనము చేసిరి. కేశవనాయకుని దానశాసనము లనేకములు కొలను (ఏలూరు) పురములఁ గానంబడుచున్నవి. క్రీ. శ. ౧౨౫౨ వ సంవత్సరమునాటికి నీమండలమంతయును కాకతీయగణపతిదేవ చక్రవర్తిచే జయింపఁబడెను. తెలుఁగు నాటిరెడ్లకు తెలఁగలని పేరు

గలిగినది. చాళుక్యులు తెలుగుదేశముపై దండెత్తివచ్చి జయించి నప్పుడు వారితోవచ్చిన సేనను సేనాధిపతులు మొదట కమ్మనాటి లో వసించుచుండి తరువాత నితరస్థలములకుఁ బోవఁ బ్రజలు కొత్తవారికిని ప్రాతవారికిని భేదముఁ దెలియుటకై కమ్మనాటినాయకులను కమ్మవారనియు, అదివఱ కీ తెలుగుదేశమున నున్న తెలుగునాయకులను తెలఁగా లనియు వ్యవహరింపసాగిరి. నాటినుండియుఁ గమ్మవారును, తెలఁగాలును వేర్వేరు తెగవారుగా నుండుట తటస్థమైనది. కాని క్రీస్తుశతాబ్దారంభమున నాంధ్రసామ్రాజ్య విజృంభణ కాలమున వీరును వారు నొక్కతెగనే యుండిరి.

ఈ మాండలిక కేశవరాజునకు వానికుమారునకును, అనంత పెగ్గడయు, వానికుమారుఁడు మల్లాపెగ్గడయు మంత్రులుగా నుండిరి. ఈ మల్లాపెగ్గడ సుప్రసిద్ధుఁ డగుటచేత నతని సంతతివారికి మల్లాపెగ్గడవారని యింటిపేరు కలిగినది.

గణపతిదేవుఁడు వెలనాటిని జయించుట.

కాకతి గణపతిదేవ చక్రవర్తి క్రీ. శ. ౧౨౨౮ వ సంవత్సరము నాటికి వెలనాటి దేశమును సంపూర్ణముగా జయించెను. నతవాటి సీమరాజులు ధరణికోట రాజులు, గుడిమెట్టరాజులును, తల్లివంక చుట్టాలు, తండినంక చుట్టాలు, వియ్యాలవారు నగుటచేత గణపతిదేవ మహారాజు వారల సాయముతో వెలనాటి నవలీలగా జయింపఁ గలిగెను. వెలనాటిని జయించుటతో మాత్రము తృప్తి నొందక వెలనాటిస్వాధిపతులతో బాంధవ్యమును నెఱపి యాభాగమునఁ దనపాలనము దృఢముగ నాటుకొనునట్లు గావించెను. ఇతఁడు వెలనాటికి రాజధానిఁగా నధనదు పురమునందలి యైశ్వర్యమునంతను జూఱఁగొని యొక శిలానగరమునకుఁ జేర్చుటయేగాక ప్రఖ్యాతి

గాంచిన వీర పురుషులకెల్లరకు నుద్యోగము లొసంగి యాదరించెను. శాత్రువులకుఁ దక్క మఱియెవ్వరికి నొత్తుడు కలుగనీయనందున నీతని పరిపాలనము వెలనాటి ప్రజల కనుకూలముగ నుండెను. వెలనాటిని జయించిన స్వల్పకాలములోనే యా భాగము నందంతట శాంతిని నెలకొలిపి మఱియెన్నఁటికిని దిరుగఁ బడకుండునట్లు చక్కని యేర్పాటులను గావించెను.

గజసాహిణి జాయపనాయకుని సంబంధము.

అయ్యవంశమున జనించిన భీమయ్యయను కమ్మనాటినాయకుఁ డొకఁడు వెలనాటిలోని క్రొయ్యూరునందు నివసించి యుండెను. ఆ భీమనాయకునకు రాజాంబికవలన జల్లయ, నారయ, అను మూపురుపుత్రులు జనించి వెలనాటిచోడ మహారాజు కొలువున నుద్యోగములను వహించి యుండిరి. వారిలో జల్లయ యొకానొక కన్నరదేవుని యుద్ధములో జయించినందున సేనాధి పత్యమును బడసెను. రెండవఁ డయిన నారపనాయకుఁడు (నారాయణ) చోడ రాజుయొక్క ప్రేరణముచేతఁ గృష్ణానది సాగరగామియగుచోట నేర్పడియున్న ద్వీపము నిర్జనభూమియైయుండ నందొక కోటను గట్టి ప్రాకారములు, రాజమందిరములు, విశాలభవనములు, మిద్దెలు, మేడలు నిర్మించి, తోటలను వేయించి, యొక మహాపట్టణముగఁ జేసి, తన ప్రభువుపేర చోడసముద్రమును నొక తటాకమును ద్రవ్వించి, చోడేశ్వరాలయమును నిర్మింపించి, జననివాసయోగ్యమైన పుణ్యభూమిగఁజేసి ప్రసిద్ధిఁ గాంచెను. మఱియు నచ్చోట నొక విష్ణాలయమును, కరాళభైరవాలయమును నిర్మింపించెను. వడ్లకూరు గ్రామమున భీమేశ్వరాలయము నిర్మింపించి భీమసముద్రమును తటాకమును ద్రవ్వించెను. ఇతని దైర్యసాహస పరాక్రమములను మెచ్చుకొని చోడమహారాజు తలగడదీవి మొదలగు గ్రామముల కాధి

పత్యము నొసంగుటయేగాక యితని సామర్థ్య మెఱింగినవాఁ డగుట చేతఁ దనకు సైన్యాధ్యక్షునిగఁ జేసికొనియెను. ఈ సైన్యాధ్యక్షుఁ డయిన నారపనాయకునకు చోడినాయకుఁడు, భీమనాయకుఁడు, పిన్న చోడి నాయకుఁడు, బ్రహ్మనాయకుఁడు నను నలువురు పుత్రులు వెల నాటి చోడరాజునకు సేనాధిపతులై చతుస్సముద్రములవలెనుండి దేశమును శత్రుబాధనుండి సంరక్షించు చుండిరి. వీరిలో మూడవ వాడయిన పిన్నచోడునకు దామాంబ (దామమ్మ) వలన నారాంబ (నారమ్మ,) పేరమాంబ (పేరమ్మ) యను కూతులును; పృథ్వి నాయఁడు, జాయపనాయఁడు, నారపనాయఁడు (నారాయణుఁడు), నను పుత్రులును జనించిరి. అంతఁ గొంతకాలమునకు గణపతిదేవ మహారాజు సేనణ కర్ణాట లాట కళింగ చోళ ధరాధిపులను జయించి వెలనాటిపై దండెత్తివచ్చి వెలనాటిని జయించి యీ ప్రసిద్ధమైన ద్వీపముతోఁగూడ నాక్రమించుకొనియెను. వెలనాటిలో దొరికిన దృఢకాయులను, ఏనుగులను, గుఱ్ఱములను నా నావిధము లయిన లత్నములను ధన కనక వస్తువాహనాదులను జూఱఁగొనియెను. ఇంతియగాక పిన్నచోడుని కూతులయిన నా రాంబను పేరమాంబను బెండ్లియాడి యా సుందరీమణుల ద్వితీయ సోదరుడైన జాయప నాయకుని బుద్ధివిశేషమును, ధైర్యసాహసములును, పౌరుష పరాక్ర మములును, గుణసంపదయును తన్ను నాకర్షింపఁగా నంతోషించి తన గజసైన్యమున కధిపుని గావించి బిరుదముల నొసంగి యున్నత మైన పదవికేఁ గొనినచ్చెను. అందువలన జయపనాయకుని యెదుట శత్రువులు తలయెత్తి చూచుటకు భయపడు చుండిరి. గణపతిదేవ చక్రవర్తి బాహుదర్పముచేతనేగాక, రాజనీతి వేత్తమైన ప్రతి భాశాలియునై యుండినందు వలన, రాజ్యమును విస్తరింపఁజేసి చక్ర వర్తియగుట తటస్థించెను. జయపనాయకుఁడు శాత్రువులను నిర్జించుట

చేత వైరిగోధూమ ఘరట్టమును బిరుదమును పొంది విఖ్యాతిఁ గాంచెను. ఇతఁడు గణపతిదేవుని పేరిట గణపతీశ్వరాలయమును గట్టించి దానికి ననేక గ్రామములను దానము చేసెను. ఈ దాన శాసనము శా. శ. ౧౧౫౩ ఖరసంవత్సర వై శాఖశుద్ధ తృతీయ దిన మున వ్రాయఁబడినది. ఈ శివాలయము పోషణమునకై పడవ యొక్కంటికి నొక్కపాము పన్నుగఁ గైకొనుటకు నియమింపఁబడి యెను. 1 మఱియు నితఁడు శా. శ. ౧౧౫౭ వ సంవత్సర వైశాఖ శుద్ధ తృతీయా శనివారమునాఁడు తామ్రపురము (చేబ్రోలు) లో తన తండ్రిపేరిట చోడేశ్వర లింగమును ప్రతిష్ఠాపించి యా శివాలయమున కెదుట దేవదాసీలు నివసించుటకై రెండేసి యంతరపులుగల రెండు వరుసలయిండ్లను గట్టించి దేవుని యంగరంగ భోగములకై మొంతకూరు (చేబ్రోలునకు ౬ మైళ్ళ దూరముననున్న మోదు కూరు) గ్రామమును దానము చేసెను. 2

ఇందులూరి సోమయామాత్యుఁడు.

మొదటి ప్రతాపరుద్రుని మంతులలో నొక్కఁడగు ఇందులూరి పెదమల్లన మంత్రికి సోమరాజు, పెదగన్నానరాజు నను నిర్వురు పుత్రులు గలరని శివయోగసారమును గ్రంథమువలనఁ దెలియుచున్నది. వీరిరువురును గణపతిదేవ చక్రవర్తికి మంతులుగను దండనాథులుగఁ గూడ నుండి యాతని వెలనాడు కళింగదేశ, దండయాత్రలలోఁ బాల్గొని యాతని కపారమైన విజయమును సంఘటింపఁ జేసి ప్రఖ్యాతులైరని శివయోగ సారమును గ్రంథమునఁ దెలుపఁబడినది. వీరిలో సోమయామాత్యుఁడు కాకతిగణపతిదేవ చక్రవర్తి

1. Epigraphia Indica Vol. III P. 82 ff; No. 15, Ganapateswaram Inscription of the time of Ganapati.

2. Ibid No. 5, Chebrolu Inscription of Jaya.

380A

बुद्ध मूर्ति

350B

పంజాబ్ జగదీశ్వరుని పద్మాసనమున విగ్రహము.

కడ నొక ప్రధానమంత్రిగను, దండనాధుఁడుగనుండి యోరుగల్లు నకుఁ దూర్పుభాగముననుండెడి దేశములమాత్రమే గాక కళింగము లోని భూములనుగూడ జయించెనని యాగ్రంథమున స్పష్టముగఁ నీ క్రిందిపద్యములలోఁ జెప్పఁబడినది.

“ సకలవేద శాస్త్రసంపన్నుఁ డమితయ
శోధనుండు బంధుసుజన హితుఁడు
గతిమోపోచమాంచికా వశసుతుఁడు
కేవలుండె సోమమంత్రీ విభుఁడు. ”

“ కం. మహిరుద్రరాజు కనుజుఁడు
మహాదేవుఁడు తత్పుతుండు మఱిగణపతి నా
నహితభయంకరుఁ డాతని
మహిమము () సోమమంత్రీశ్వరుఁడున్. ”

“ చం॥ ఇలబహునైస్యముల్ గొలువ నేకశిలాపురి తూర్పుదిక్కునఁ
గలరిపు భూములెల్లఁగొని గర్వముమై () కాడిమండలీ
కులనవలీలఁదోలి (ను) రిగోగుల నాడును గొల్పివీడునా
వెలసిన దుర్గముల్ గొనుచు వేగమె గౌతమిదాటి యిమ్ములన్. ॥

“ కం. మాదియు రెండుఁగొనియూ
డాడెడి పన్నెండు మన్నియములు నొడిచితా
నాడె కళింగయశోమకు
గూడినభువిగొనియె సోమవల ముఖ్యుఁడొగిన్. ”

అ. లీలఁగొలలి మండగీక్షల వెనదోలి
గొలనవీడుదాను గొనుటఁజేసి
కాకతీశుఁడైన గణపతియందెను
కొలనసోముఁ డనంగ వెలసె జగతి. ”

అప్పటినుండియు వీరికి ఇందులూరి వారను నింటిపేరు మఱి
పోయి కొల్లను వారను నింటిపేరు వచ్చినట్లుగాఁ దెలియుచున్నది.

కొలనువీడే ఏలూరు పురము.

నిజము రాష్ట్రములోని కొలను పాకయె కొలను వీడని పెక్కండు భ్రమపడు చుందురు. ఈ కొలనువీడు ఏలూరుగాని కొలను పాకగాదు. క్రీస్తుశకారంభమునుండి కొంతకాలము, ఏలూరు అను నామమె మొదట నుండినను ప్రాకృత శాసనములలో, 'ఏలూరా'యని మొదటి వ్యవహరింపఁ బడినను; తరువాత ౮ శతాబ్దమునుండి ౧౫ శతాబ్ద వఱకును ఏలూరు కొలను వీడని యనేక శాసనములలో వక్కాణింపఁబడి యున్నది. ఇదియె సంస్కృతమున సారసిపురమనియు, కమలాకర పురమనియు, పద్మినీ పురమనియును, వ్యవహరింపఁ బడుచు వచ్చినది. మహమ్మదీయ పరిపాలనము వచ్చిన నాటనుండియు నేలూరని మరల వ్యవహరింపఁ బడుచున్నది. ఆ కాలమున నీ కొలనువీడు జలదుర్గములలో శ్రేష్ఠమైనదిగా శివయోగ సాగరమున వర్ణింపఁబడినది. ఈ వీడు గొలనునడుమఁ గట్టఁబడి యుండుటచేత కొలనువీడని చరిత్రమునఁ బ్రసిద్ధి గాంచినది. చాళుక్యాంధ్రుల పరిపాలనకాలమున రాజమహేంద్రవరము రాజధానీ నగరముగాఁజేయఁబడిన వెనుక కొలనువీడు చాళుక్యాంధ్ర రాజప్రతినిధులకు ముఖ్యస్థానమై పఱగుచుండెను. కాకతీయాంధ్ర చక్రవర్తుల కాలమునందుకూడ రాజప్రతినిధులకు ముఖ్యస్థానముగ నుండెను. చాళుక్యుల పరిపాలన మంతరించిన వెనుక నీ దుర్గమును బరిపాలించుచుండిన తెలుఁగు నాయకులు (తెలఁగాలు) "మండ లేశ్వరులు" స్వతంత్రులైరి. కాకతి గణపతిదేవ చక్రవర్తికాలమున "ఇందులూరి సోమరాజను సోమయమంత్రి" క్రీ. శ. ౧౨౨౮ వ సంవత్సరప్రాంతమున నీ మాండలిక రాజులను బాఱదోలి యాభాగమును గాకతీయాంధ్ర సామ్రాజ్యములోఁ గలుపుకొనినాడు.

కళింగముపై దండయాత్ర.

క్రీ. త. ౧౧౮౬ నకుఁ దరువాతను మొదటి రుద్రదేవుని శాసనములు గోదావరి మండలమునఁ గానరాకుండుటచేత నీ శాసనములవలనఁ గాకతీయులు, కళింగదేశము సరిహద్దుల వఱకు వచ్చిరని స్పష్టపడుచున్నను కళింగదేశమును తమ సామ్రాజ్యమునఁ జేర్చుకొనుటకు దండెత్తిరో లేదో స్పష్టపడకున్నది. రుద్రదేవుని మరణానంతరము సంభవించిన విష్ణువకాలములో కళింగదేశ సరిహద్దులను పరిపాలించుచున్న సామంతమండలాధి పతులు కాకతీయ సామ్రాజ్యమునుండి విడివడి స్వతంత్రులగుటకుఁ బ్రయత్నించుచున్నట్లు గోదావరిమండలములోని దక్షిణరామములోని గణపతిదేవ చక్రవర్తి సేనాని “కాకతిరాజ్యసమర్థుఁ” డని బిరుదము పొందిన రేచర్ల రుద్రరెడ్డికి మంత్రిగ, ముఖ్యసేనానిగ నుండిన రాజనాయకుని క్రీ. శ. ౧౨౧౨ వ సంవత్సరమునాటి దానశాసనము గన్పట్టుటచేత మొదట కళింగదేశముపై దండయాత్ర సాగించిన ఇందులూరి సోమయామాత్యునితోఁబోయిన సేనానులలో ముఖ్యుఁడు రాజనాయకుఁ డొకఁడని స్పష్టపడుచున్నది. ఓరుగంటిపురములో సంభవించిన విష్ణువకారణమువలన ప్రాగ్దేశముననున్న మాండలికులు స్వాతంత్ర్య పతాకముల నెత్తిరని మన మూహింపవచ్చును. వీరలనెల్లరను జయించి తాత తండ్రుల ప్రతిష్ఠను సుస్థాపనగావించి రుద్రదేవుని సామ్రాజ్య సంస్థాపన ప్రయత్నము సఫలీకృతము గావించి సామ్రాజ్య సంరక్షణభారము తనపైఁ బడినందున సామ్రాజ్యమునఁ గంటకములపలెనున్న యీ సామంత మాండలికులను జయించుటకై గణపతిదేవ చక్రవర్తి చుట్టుపట్టులనున్న కొందఱు సామంతనృపతులతో సంబంధ బాంధవముల నెఱపి తన స్థితిని, తన సామ్రాజ్యమును కట్టుదిట్టముగావించుకొను తలంపుతో నీ కళింగదేశ దండయాత్రకుఁ బూనుకొని

యెనని విస్పష్టమగుచున్నది. ఈ విషయము గణపతిదేవచక్రవర్తి కాలమునాటి యుష్పరపల్లి శాసనమువల్లఁగూడ ధృవపడుచున్నది.¹ ఈ శాసనములో రేచర్లరద్రునకుఁ బ్రధానియైన రాజనాయకుఁ డిట్లు వర్ణింపఁబడియున్నాఁడు.

“కుంతిలక్షణు వసుధామర

జలధి సుధాకరు శేషజననూత చరితుం

డలఘుఁడు కిపుతరు దావా

నలుడనఁగా బరిగె రాజనాయకుఁడుక్విన్.

ఇతనివిజయములు పై శాసనములోనిట్లు వర్ణితములై యున్నవి.

“బొక్కెరలోని పీఠభటాపళి వధించి గోధుమ రాతితల దెంచి ఉదగిరి సాధించి పడిరాయనిందోలి దాక్షారామ భీమేశ్వర దేవర కక్షయ దీపఁబులునిల్పె.....” ఇందలి బొక్కెరయనునది గంజాము మండలములోని బొక్కెరయని శాసన పరిష్కర్తలు నిర్ణయించి యున్నారు. ఇందలి ఉదయగిరి యనునది నెల్లూరి మండలములోని యుదయగిరిగాక కళింగ దేశములోని యుదయగిరియనియె మనము భావించుట సమంజసముగఁ గన్పట్టుచున్నది. ఈ కళింగ దండయాత్రను ఇఁదులూరి సోమయామాత్యుఁడు సాగించిన విధానము కొలని గణపతిదేవ కవి విరచితమైన శివయోగ సారమున నభివర్ణింపఁబడిన దానిని పైన వివరించిన యున్నాఁడను. ఈ సందర్భమున నా మిత్రుఁడు సోమశేఖరశర్మగారు ‘కాకతీయ కళింగ’ మను వ్యాసమునఁ దెలిపిన భాగము నిదివఱకె కళింగసంచిక యందు బ్రకటించి యుండుటచేత నా వాక్యములనే యిచట నుదహరించు చున్నాను.

“పైనుడివినదేగాక కాకతి గణపతిదేవుని కళింగ యుద్ధములను బేర్కొను శాసనము లింకను గలవు. 1 గణపతిదేవుని మోటుపల్లి శాసనము 2 గూడ నతఁడు కళింగముపై దాడివెడలినట్లు సూచించు నీ క్రింది శ్లోకము గలదు.

కంఠాలాఖండ నైరావణ కటక రణక్షోభ సంభ్రాంతీ
భృంగీ సంగీతాకల్ప కల్ప ద్రుమవనవిటపవ్రాత దో
లాధిరూడః గాయం గాయం రమతే సురపుర
సదృశో విక్రమం యస్యతాద్యక్సం గ్రామారంభ
లంబాపటహరవదురాతంక్ తామృత్కలింగం ||

గణపతిదేవుని ఏకామ్రనాథ శాసనమున, 3

యదాదయ కృత చేతోరింధణ స్పింహణోయ య
చ్చటుల సుభట దాటీ దత్తచంగః కళింగః
అపిచయ దుపసేవాజీని నేలాటగొడ్డ
గణపతి నృపతేః కః శ్లాఘతే విక్రమాయ||

అనికలదు. ఇదియు కళింగసూచనమే. గణపతిదేవుని పాఖాల శాసనములో 4 కూడ,

“కాశీనాథః కళింగః శకధగణి పతిర్నాలవఃకేర
వేశస్తా మ్నాణోహూణ భూషః కురుపతిరతి మర్దాధి
పోమాగ ఛశః నేపాళశ్చోభి పృశ్వేపతిరితి వినతా
నగ్రతో రాజవర్ణా నామగ్రాహం గృహీత్వాసదసి
సదసి యద్దర్శకా దర్శయంతి||”

-
1. Ep. Ind. Vol. III, p. 84; Ind. Ant. Vol. XXI p. 188.
 2. Ep. Ind. Vol. XII, p. 188;
 3. Ind. Ant. Vol. XXI, p. 197.
 4. Hyd. Arch Ser. No. 4 and 5.

అని కళింగ విజయ సూచనకలమ కాని కాశీనాథ, శశ ధరణిపతి, మాళవ, కేరళ, కురుపతి, మాగధదేశము, నేపాలాధి పతులను అందఱను వరుసపెట్టి జయించినట్లుండుటచేత ఈ విజయము లని చెప్పకొనఁబడినవన్నియు వట్టి బూటకములని బరిగణింప వలసి యుండుననుటకు సందియములేదు. అయినను తుమ్మాణ కళింగములు సరిహద్దు రాజ్యము లగుటచే నిందు రవంతయేని సత్యముండక పోదని యనునూనింప వచ్చును. ఇదియునుంగాక, ఒడ్డాది మత్స్య వంశజుడైన అర్జున దేవని 'దిబ్బిడ' తామ్ర శాసనమున వీరవల్లి తాలూకాలోని 'దిబ్బిడ' గ్రామ సరిహద్దులలో "కాకతిఖండి" అను నది యొక సరిహద్దుగ దెలుపఁబడినది. అది గ్రామమోయేమో? పా్రియికముగ కళింగమున ఆ సరిహద్దువఱకు అనఁగా విశాఖ పట్టణ మండలములోని వీరవల్లి తాలూకా వఱకు కాకతీయ రాజ్యము వ్యాపించి యుండేనేమో.

రాజనాయకుని దాక్షారామ శాసనము శకవర్షము ౧౧౩౪ నాటిది. గనుక కాకతీయులకు కళింగ విజయము అంతకు పూర్వమే సంభవించినదని చెప్పవచ్చును

ఈ కాలమున కాకతిగణపతి దేవునికి సమకాలికులై కళింగ మును బరిపాలించు చుండిన గంగవంశపురాజులు ఇరువురు గలరు. (౧) మూడవ అనంగ భీమదేవుడు. ఇతఁడు మౌమోహా చక్ర వర్తిగారి పరిగణన ప్రకారము శకవర్షము ౧౧౩౩ మొదలు ౧౧౬౦ వఱకు పరిపాలించెను. (౨) అతని కొడుకైన మొదటి నరసింహదేవ చక్రవర్తిగారి పరిగణనము ననుసరించి శకవర్షము ౧౧౬౦ మొదలు ౧౧౮౬ వఱకు పరిపాలించెను. కాకతీయులు కళింగముపై దండెత్తి జయించుటకు వీరిరువురి పాలనమే చాలయుక్తముగ నుండెను. ఏల యన ఉత్తర హిందూస్థానమున కంతకు సంభవించిన మహమ్మదీయ విప్లవోపద్రవము ఈ అనంగదేవ భీముని యొక్కయు, ఈ తనితండ్రి రాజరాజు దేవుని యొక్కయు, కాలముననే సంభవించెను. • బ

యార్ఖిల్జీ ప్రాపక ప్రోత్సాహములవలన మహమ్మదీయులు ఉత్తరపు
తట్టునుంచి కళింగ గంగవంశపు రాజ్యము నెదుర్కొను చుండిన
కాలమునందె కాకతీయులు ఉత్తరముగఁ దనురాజ్యమును
కళింగమున వ్యాపింపఁ జేసికొనుచుండిరి. ఈ మూడవ
అనంగభీమ దేవుని కాలమునను, అతని కుమారుఁడు మొదటి నర
సింహదేవుని కాలమునను గూడ మహమ్మదీయ సేనా వాహిని
తడవతడవకు సముద్రపు పొంగువలెవచ్చి, కళింగోత్తర భాగముపైఁ
బ్రవహించి దానిని ముంచెత్తుచునే యుండెను. మహమ్మదీయుల
తోడి యాపోరాటములలో వారిని జయించి కొంచెము విశ్రాంతి
గైకొని తేరుకొన్నమీదట గంగవంశ భూపతులు వేంగీదేశముపై
దృష్టి మరల్చిరి. ఈ కాలమున అని యంక భీముని శాసనములు
రెండు దాక్షారామమున గానిపించు చున్నవి. అందొకటి శకము
౧౧౫౨ నాటిది. రెండవది శకము ౧౧౫౫ నాటిది. రెండవ
శాసనము చెడిపోయినది. ఇందు రాజ రాజు కుమారుఁడును, హరి
పద ప్రియరావు తాఖ్యుఁడును అగు “అనింక్క భీముడు” (అనంగ
భీముఁడు లేక అని యంక భీముఁడు) పేర్కొనఁబడి యున్నాఁడు.
అటుపిమ్మట దాక్షారామ భీమేశ్వరునికి చేయబడిన దానమును
వర్ణించు సందర్భమున కొన్నియక్షరములు పోయినవి. తరువాత”...
సృజకేన, ద్రుతజిత విలసద్వేంగి భూమండలేన, అని కలదు. అంత
టితో శాసనము ముగియును. అని యంకభీముని దండ్రగ్రేసర వల్ల
భుఁడు “జెస్సాజకు” డని మనకుఁ దెలియును గనుకను శకవర్ష
కాలముగూడ మొదటి శాసనకాలమునకు సమీపమున నుండుటచేత
ను రెండవ శాసనమునందలి “సృజకేనయనునది “జెస్సాజకేన”
యుండఁదగునని నా నమ్మకము. తరువాతి “ద్రుతజిత విలసద్వేంగి
మండలేన” అనునది “జెస్సాజకు” నికి విశేషణము. ఈ విశేషణము
ననుసరించియే అనియంకభీముఁడు వేంగీమండలమును మఱల కాకతీ
యులనుండి జయించెనని నిశ్చయింపవచ్చును. దక్షిణ కళింగమునే కాక

అనంగభీముఁడు వేంగిని కాకతీయులనుండి జయించెననుటకు ఈ శాసనములే మన కాధారములు.

కాకతి గణపతిదేవుని ప్రధానియైన హేమాద్రిరెడ్డియొక్కయు, కాకతిగణపతిరాజుల గజసాహితీయు అనుంగు, అయిన జాయపనాయకునియొక్కయు, శాసనములు దాక్షారామమున వరుసగా శకము ౧౧౭౯ లోను,¹ శకవర్షము ౧౧౮౭ లోను² మనకుకాన్పించుచున్నవి. వీటిమూలమున వేంగినైపు కాకతీయుల యుత్తరపు సరిహద్దు సురక్షితముగ నుండలేదనియు, స్థానికులైన సామంతులవలననో, లేక కళింగాధిపతులవలననో, వారి నుండలికులవలననో, కాకతీయుల యుత్తరరాజ్యమునకు ఉపగ్రవము సంభవించుచునే యుండెననియు, ఆ కారణముననే కాకతి గణపతి మహాప్రధానిమల్లల హేమాద్రిరెడ్డియు, అనుంగు జాయపనాయకుఁడు, నిటురావలసి వచ్చెననియు, వారి శాసనములు దాక్షారామమున గనబడుటకు ఆ ప్రాంతపు “కల్లాలములే” కారణములై యుండుననియు, ఊహింపఁదగియున్నది. ప్రాచీనముగ కాకతీయ రాజ్య మిట్టి విపత్పరంపరలకు లోనైన కాలముననే కావచ్చును, పాండ్యదేశాధిపతియైన జటావర్మ సుందరపాండ్యుఁడు విక్రమించి, కాకతీయ సామంతులను కాంచి నుండి తరుమగొట్టి దానిని స్వాధీనపఱచుకొనియెను. ఈ కాలముననే గణపతిదేవ చక్రవర్తి పాదపద్మరాధకుఁ డయిన కాలపనాయకుఁడు వేంగీవిషయమునకు అధిపతిగ నియమితుఁ డయ్యెను. శకవర్షము ౧౧౮౬ (౧౧౭౪) నాటి యాతని శాసనమున నతనికి “వేంగీ విషయాధినాథ” యను బిరుదముండుటయే యిట్టి యూహకెడమిచ్చుచున్నది.³ కాకతి గణపతిదేవచక్రవర్తి శకవర్షము ౧౧౮౯ లో కాలగతి నొందెను. అతని యంత్యకాలమునను, ఇంచుక యనంతరముకూడ కాకతీయసామంతులు అవన్యవనోద్భవులయిన మహారాజసింహులు వేంగీవిషయము కళింగ గాంగభూభుజులకు వశముగ నుండ దానిని గాపాడుచునే వచ్చిరి. వీరి శాసనములును⁴ దాక్షారామమున శకవర్షము ౧౧౮౪ ప్రాంతముల గానవచ్చుచునేయున్నవి.”

(1) S. I. I. Vol. IV. No. 1339. (2) S. I. I. Vol. IV, No. 1045 (3) S. I. I. Vol. IV No. 602.

4. S. I. I. Vol. IV. Nos. 1341, 1342-A. 1342-B.

విశ్వేశ్వర శివదేశికులు.

వేదవేదాంతార్థము తెలింగిన జ్ఞానసంపన్నుడని ఖ్యాతిఁ గాంచిన యీ శివయోగి శైవగురుపరంపరలోనివాఁడు. కాకతి గణపతిదేవ చక్రవర్తికి గురువును మహా ప్రధానియునై రాజకీయార్థి క సాంఘిక విషయంబులఁ దగు నాలోచనములం జెప్పుచు రాజ్య తంత్రమును నడిపించుచు నా చక్రవర్తి యాన్నత్యమున కంతకుఁ గారణభూతుఁ డయ్యెను. ఆంధ్రదేశములోఁ బ్రఖ్యాతిగాంచిన శ్రీ గోనఁగి, శ్రీ శైలము, శ్రీ పుష్పగిరి మొదలగు శైవమఠములకెల్ల నధికారిగనుండి శ్రీ కాకతి రుద్రదేవ చక్రవర్తిచే శైవమతము నాంధ్రదేశమున వ్యాపింపఁజేసిన గురుమల్లికార్జున పండితారాధ్యుల వారి తరువాత నితఁడు సుప్రసిద్ధిఁ గాంచెను. సోమదేవ రాజేయాది గ్రంథములలో గణపతిదేవుని సచివాగ్రణియని పేరెన్నిక గాంచిన శివదేవయ్యయను నాతఁడీ విశ్వేశ్వర శివదేశికులేయని చెప్పవచ్చును. ఇతఁడు గానియెడల నితనివలెఁ బ్రసిద్ధిగాంచినట్టి యితని కుమారుఁ డగు పరిపూర్ణ శివమహామునియై యుండవలయునుగాని, యన్యులు మాత్రము గారు. విశ్వేశ్వరశివదేశికులే శివదేవయ్యయని నా యభి ప్రాయము. వీర లిరువుర దాన శాసనములు భట్టిప్రోలు త్రిపురాంత కము మొదలగు ప్రదేశములఁ గానంబడుచున్నవి. కాకతి గణపతిదేవ చక్రవర్తిని జూడనచ్చిన తిక్కన సోమయాజి,

“ గీ. వసుమతీనాథ యీతఁ డీశ్వరుఁడుగాని
మనుజమాత్రుండుగాఁడు పల్నాటు నిలని
యనుమతంబున నీవు రాజ్యంబు నెమ్మి నేలు ”

మని చెప్పి కొనియాడిన దీ విశ్వేశ్వర శివదేశికులనే యైయుం డవలయును గాని యట్టివారు మఱియొక రాయాస్థానమునం గను పట్టరు.

కాటచమూపతి - చౌండ సేనాధిపతి.

వీర లిరువురును గణపతిదేవ చక్రవర్తి సేనాధిపతులు. కాట చమూపతికొడుకు చౌండ సేనాధిపతి. ఈ సేనాధిపతు లిరువురు ను తర దేశము నేలు రాజులతో గణపతిదేవుని పక్షముననుండి యుద్ధము చేయుచు మన్నన గాంచుచుండిరి. వీరి నివాసస్థలము నిర్మల యను పట్టణము. చతుర్థవంశమున దుర్జయుడు జనించెను. అతని వంశమున మల్లాలనాథుడుపుట్టి పెద్దముట్టిగండఁడను వీరుని నతనిబంధువర్గమును నాశనము గావించెను. మల్లాలనాథునికొడుకు సబ్బి సేనాధిపతి. ఇతఁ డును శత్రురాజుల నిర్జించెను. ఇతనికి అచ్చమ యను భార్యయందుఁ గాటచమూపతి జనించెను. ఈ కాటచమూపతి మొట్టమొదట కాకతి రుద్రదేవ రాజుకడను, అటు పిమ్మట గణపతిదేవ చక్రవర్తి కడను సేనాధిపతిగనుండి బొల్లమాంబనలన పోతనాయఁడు, చౌండ సేనాధిపతి, అను నిరువురు కొమారులను గాంచెను. కాటచమూపతి శా. శ. ౧౧౬౨ శార్వరిసంవత్సర ఫాల్గునశుద్ధ ౧౧ స్థిరవారము నాఁడు కొండిపర్తియను గ్రామమునందు త్రిమూర్తులను నొకటఁ బ్రతిష్ఠ గావించి దేవాలయమును గట్టించి బెల్లము చెఱువు గ్రామమును దేవుని కైంకర్యములకై దానము చేసెను. చౌండ సేనాధిపతి శత్రుసేనను జయించినపిమ్మట కొండిపర్తికి చౌండసముద్ర మని పేరుపెట్టి చౌండసముద్రమును నొకతటాకమును ద్రవ్వించి చౌండేశ్వరలింగమును బ్రతిష్ఠగావించి యున్నతమైన దేవాలయమును బ్రాకారములనునిర్మింపించి సువర్ణ కలశములను బెట్టించి యాదేవుని కైంకర్యమునకై అనకుర్తియనుగ్రామము నొసంగెను. వీరును దుర్జయ వంశజుల మని చెప్పుకొన్నవారు.

గంగయసాహిణి.

ఈ గంగయసాహిణి గణపతిదేవ చక్రవర్తియొక్క మహా ప్రధానులలో నొక్కఁడు. ఇతఁడు హైదరాబాదు రాజ్యములో నల్ల

గొండజిల్లాలోని పానుగల్లు మొదలుకొని మార్జవాడివఱకును గల తెలుగు దేశమునంతను బ్రతినిధిపరిపాలకుడై పరిపాలించెను. కడప మండలములోని పులివెందుల తాలూకాలోని మోపూరు మొదలు కొని మైసూరు రాజ్యములో చింతామణి తాలూకాలోని మిండిగల్లు వఱకుఁగల ప్రదేశమునకు (7000 గ్రామములు గలది) మార్జవాడి లేక మహారాజపది యను నామము గలదు. మార్జవాడికి కైవార ముకోట యని యొక శాసనమున నున్నది. ఈనాటికి వల్లూరుపట్టణము రాజధానిగ నుండెను. కాబట్టి రాజప్రతినిధిగ నుండిన గంగయ సాహిణి కడప, కందనోలు, అనంతపురము, బల్లారి, నెల్లూరు, గుంటూరు మండలములకు సర్వాధికారియై పరిపాలించెనని యనేక శాసనములం బట్టి నిర్ధారిత మగుచున్నది.

గంగయసాహిణి కాయస్థుఁడు.

మహారాజ ప్రతినిధియైన యీ గంగయసాహిణి కాయస్థి కులస్థుఁ డని కడప మండలములోని పుష్పగిరిలో నున్న యొక శాసనములో వ్రాయఁబడిన యీ క్రిందిశ్లోకము వలనఁ దెలియుచున్నది.

“ యో గండపెండేరక నామధేయః
కాయస్థవంశోద్భవకర్ణధారః
శ్రీగంగ సేనాపతి రస్య కాంతా
కాన్తిర్హిమాంశోరివ కౌబలాయః ”

గంగయసాహిణి పూర్వచరిత్రము.

గంగయసాహిణికిని మనుమసిద్ధి రాజునకును వైరము గలదని తిక్కన సోమయాజి విరచితమైన నిర్వచనోత్తర రామాయణములో

“ ఉ. రంగదుదారకీర్తి యగు రక్కెసగంగని బెంజలంబుమై
భంగ మొనర్చి మన్మ జనపాలుఁడు బల్విడి నాఁచికొన్న రా

జ్యాంగములెల్ల నిచ్చి తన యాశ్రితవత్సల వృత్తి యేర్పడన్
గంగయసాహిణిం బదము గైకొనఁ బంచెఁ బరాక్రమోన్నతిన్. ”

అను పద్యమువలన బోధపడుచున్నది.

“ఇట్టి మహాపరాక్రమ వంతుడైన గంగసాహిణి నొకమండలాధిపతిగ నున్న మనుమసిద్ధి యెట్లు జయించి యతని రాజ్యాంగములెల్ల నాఁచికొనియెనో, ఎట్లాతఁ డాశ్రితుడై యితనిం బ్రార్థించెనో, ఎట్లేతఁ డాశ్రితవత్సలవృత్తి యేర్పడునట్లుగా నాఁచికొన్న రాజ్యాంగములెల్ల నిచ్చి పదముగైకొనఁ బంచెనో, ఎంతమాత్రమును బోధపడకున్నది. ” అని యీ చరిత్రముయొక్క నాల్గవ సంపుటములో మనుమసిద్ధి రాజుంగూర్చిన ఘట్టమున వ్రాసియున్నాను. ఇటీవల స్థానిక చరిత్రములం బరిశోధింపఁగా గంగయసాహిణియొక్క పూర్వవృత్తాంతము గొంతవఱకుఁ దెలియవచ్చినది. గంగయసాహిణి మొట్టమొదట గణపతిదేవ చక్రవర్తికొలుపుటో లేదనియు మనుమసిద్ధి రాజు తండ్రియైన తిరుకాళచోడమహారాజునకు (తిక్కరాజు) అగ్రసేనాధిపతిగ నుండెననియు, సిద్ధవటముసీమలోని యోగూరు స్థానిక చరిత్రమునందుఁ జెప్పబడుచున్నది. ఇతఁడు మొదట తిక్కభూపాలునకు సేనాధిపతిగ నుండి యతని యనంతరమున కలుకడపురవరాధీశ్వరుం డయిన శ్రీ మన్మహా మండలేశ్వర త్రైలోక్యమల్ల భుజబలవీరనారాయణ రాయ దేవమహారాయల సైన్యాధీశుడై మోదుకూరునందుండి ములికినాటిని బరిపాలనము సేయునపుడు తిక్కరాజు కొడుకయిన మనుమసిద్ధిర్ధాజునకును గంగయసాహిణికిని, యుద్ధము జరిగి యుండవచ్చును. ఆ యుద్ధమునందు గంగయసాహిణి నోడించి యతం డాశ్రియించుటచేతఁ దన యాశ్రితవత్సలవృత్తి యేర్పడినట్లుగా యథాస్థానమునకుం బంచె నని స్పష్ట మగుచున్నది. శా. శ. ౧౧౬౮ (క్రీ. శ. ౧౨౪౭) ప్లవంగసంవత్సర పుష్యశుద్ధ ౧౩ బుధ

వారమునాఁడు గంగయదేవ మహారాజునకు భృత్యుడైన జొత్తి రామినాయకుఁడు ములికినాటిసీమలోని సిద్ధవటమునకుఁ బశ్చిమమున రెండుపరువుల దూరమునఁ బినాకినీనదీ తీరంబున నున్న జ్యోతిగ్రామములోని సిద్ధనాథుని గుడిగోపురము కట్టించి యగ్రహారము నొసంగి శాసనము వ్రాయించెను. కాబట్టి క్రీ. శ. ౧౨౪౭ వ సంవత్సరమునఁ గాని తరువాతఁగాని కాకతి గణపతిదేవ చక్రవర్తి దక్షిణదేశమునకు దండెత్తివచ్చుట సంభవించి యుండును.

గణపతి దక్షిణదేశముపై దండెత్తుట.

గణపతి చక్రవర్తి వెలనాటిరాజులను జయించిన తరువాత వెలనాటికి దక్షిణభాగమై యున్న కమ్మనాటిని బరిపాలించుచున్న చోడరాజులను గూడ జయించెను. కొట్టదొన (కొణిదెన) పురాధీశ్వరుండును, సన్నెచోడ భూపాలుని, కుమారుండు నైన త్రిభువన మల్లచోడ భూపాలుని, వాని యాప్తవర్గములోని మఱికొందఱు చోడరాజులను జయించి సామంతులనుగఁ జేసికొనియెను. అటుపిమ్మట కందుకూరుసీమలోని యద్దంకిపై దండయాత్ర వెడలి యాపట్టణ మేలుచున్న సేవణదేశస్థుడైన మాధవరాజును జయించి యటనుండి ములికినాటి దేశముపై దండెత్తిపోయి ములికినాడు పొత్తపినాడు, రేనాడు, గండికోటసీమ మొదలగు ప్రదేశముల నెల్ల జయించి యటనుండి కాంచీపురమును ముట్టడించెను. ఈ దండయాత్రకుఁ గారణము పాండ్యులు మొదలగు దాక్షిణాత్యులు కాంచీపురమునుండి తెలుగుచోడులను దఱిమి యా పట్టణ మాక్రమించుకొని యుండుట చేతఁ దెలుగుచోడులు గణపతి చక్రవర్తి సాహాయ్యము నపేక్షించి యుందురు. అట్లుగాక కేవలము ద్రవిడదేశ విజిగీషామనీషం దండెత్తిపోయి యుండవచ్చును. ఎట్లయిన నేమి? గణపతిదేవ చక్ర

వర్తి దక్షిణదేశముపై దండెత్తిపోయి కాంచీపురము వఱకునుగలదేశము నంతయు జయించెను. ఆకాలమున గణపతిదేవ చక్రవర్తి గంగ యదేవమహారాజును జయించి యతనినే తనకు సైన్యాధ్యక్షునిగఁ జేసికొని నటులు గాన్పించుచున్నది.

గణపతి పాండ్యులను జయించుట.

మనుమసిద్ధి తండ్రి యగు తిక్కరాజు కాలమునఁ బాండ్యులు కాంచీపురముపై దండెత్తివచ్చి యారాజ్య మాక్రమింపఁగాఁ దిక్కరాజు పాండ్యులతో యుద్ధముచేసి వారలను దఱిమి మరల చోడుని సింహాసనమునఁ గూరుచుండఁబెట్టి చోళస్థాపనాచార్య బిరుదమును వహించెనని తిక్కరాజుం గూర్చి వ్రాసిన ప్రకరణమునఁ దెలిపి యున్నాఁడను. తిక్కరాజు మరణానంతరము పాండ్య రాజులు తమ తొంటిపూనికను విడనాడక కాంచీపురము మొదలుకొని యుత్తరభూమిని జయింపఁగోరి పలుమాటు దాడి నెడలి వచ్చి నెల్లూరునకు దిగువ నున్న దేశమును గల్గొల పెట్టుచుండిరి. వారిలో జటవర్మ సుందర పాండ్యమహారాజు ప్రముఖుఁడై క్రీ. శ. ౧౨౪౯ వ సంవత్సరమునఁ గాంచీపుర మాక్రమించుకొని యుండఁ గణపతిదేవుఁ డసంఖ్యాకము లయిన సైన్యములతో నేతెంచి సుందరపాండ్యమహారాజును కాంచీపురమునుండి పాట్రదోలి యాపురము స్వాధీనపఱచుకొనియెను.

సామంత భోజమంత్రీ.

ఇచ్చటనే క్రీ. శ. ౧౨౪౯ వ సంవత్సరమున గణపతిదేవ చక్రవర్తి యాజ్ఞను శిరమున వహించి యాతని సచివాగ్రణియు, సైన్యపాలుఁడును, చక్రధారియునై కాంచీపురపాలకుఁడుగా నియమింపఁబడిన సామంతభోజుఁడు కాంచీపురములోని యేకామేశ్వరునకు

కాలత్తూరనియెడు గ్రామమును దానముచేసి శాసనము వ్రాయించెను. ఈ సామంతభోజునియొక్క శాసనము మఱియొకటి కాళహస్తిలో మణికంఠేశ్వరుని గుడికి నెదుట నున్న తాతిపైని గనుపట్టుచున్నది. భోజమంత్రి కాశ్యపసగోత్ర జాతుడయిన దాచమంత్రికిని నారీరత్నముచు సోమధునికి (శివునకు) భక్తురాలు నగు వాచాంబకును కుమారుడని చెప్పబడి యుండుటచేత నితడు నియోగి బ్రాహ్మణుడుగా నూహింప దగియుండెను. ఇతడు కాళహస్తిశ్వరనగరమునఁ బ్రతిదినకైంకర్యాదులను జరుపునట్లు చేసెనని గ్రంథలిపిలో వ్రాయబడిన యాశాసనము దెలుపుచున్నది.¹

పాండులు మరల నెల్లూరు నాక్రమించుట.

కాకతి గణపతిదేవ చక్రవర్తి దక్షిణ దిగ్విజయ యాత్రను ముగించి స్వస్థలమైన యోరుగంటికిఁ జేరిన తరువాత జటవర్మ సుందరపాండ్య మహారాజు మఱుసటి వత్సరమున మరల దాడి వెడలి కాంచీపురమును, విక్రమసింహపురమును (నెల్లూరు) స్వాధీనపఱచుకొనియెను. ఇందులకుఁ గారణము విక్రమసింహ పురాధిపత్యముకై తెలుగు చోడరాజులు తమలోఁ దాము పోరాడి యొకపక్షమువారు పాండుల సాహాయ్యమును గోరి యుండును. క్రీ. శ. ౧౨౫౦ వ సంవత్సరమున జటవర్మ సుందరపాండ్య మహారాజు మనును సిద్ధిరాజును నెల్లూరునుండి పాఱుద్రోలి సిద్ధిరాజునకు శత్రువులయిన వీరులను పట్టాభిషిక్తులను గావించి విక్రమసింహపురములోని పల్లికొండ పెరుమాళ్ళ దేవునకు సుందరపాండ్య సంది యను భవమును గట్టించుటయే గాక యా దేవుని నిత్యకైంకర్యాదులకు మండనాటిలోని

1. The Indian Antiquary; Ekamranatha inscription of Ganapati. Vol. XXI p. 197., No. 15 Ganapeswaram Inscription of the Time of Ganapati

మావడికుండ గ్రామమునుండి వచ్చెడి సమస్తము లయిన పన్నులను వినియోగించుటకై యా గ్రామమును కళింగరాజు (తెలుగురాజు) యొక్క ప్రేరణముచేత దానము చేసి శాసనము వ్రాయించెను.¹ అయినను గణపతిదేవ చక్రవర్తియొక్క సైన్యాధిపతుల తోడ్పాటు తో విజయగండ గోపాలదేవుడు మొదలగు తెలుగు చోడరాజులు పాండుని వానిసైన్యములను నెల్లూరిమండలమునుండి పాఱద్రోలిరి.

గంగయ సాహిణి బాహుత్తరి నియోగాధిపతి.

కాకతి గణపతిదేవ చక్రవర్తి గండికోట, ములికినాడు, రేనాడు, పెనదాడి, పెడకల్లు, సకిలినాడు, ఏరువనాడు, పొత్తపినాడు మొదలగు సీమల నెల్ల జయించి గంగదేవ మహారాజును తనకు సైన్యాధ్యక్షునిగ నియమించి యాతడు తనకు బ్రతినిధిగ నుండి పై సీమలను బరిపాలించునటు లనుజ్ఞ నొసంగెను. కాబట్టి యప్పటినుండియు గంగయ సర్వాధికారియై సైన్యాధ్యక్షుడై ప్రతినిధిపరిపాలకుడై మిగుల వాసి గాంచెను. గణపతిదేవ చక్రవర్తికి లోబడిన సామంతరాజుల నెల్లరను శాసించి యదుపులోనుంచి ప్రఖ్యాతుడైనందున గంగయసాహిణికి మాండలిక బ్రహ్మరాక్షసుఁ డనియు, రక్కసగంగనియుఁ బేరులువచ్చెను. ఆకాలమునం దాంధ్రచక్రవర్తియైన గణపతిదేవుని రాష్ట్రంబున డెబ్బదిరెండు వినియోగంబులవారు గలరు. వారి కెల్లరకు సీతం డధిపతి గావున బాహుత్తరి నియోగాధిపతి యని బిరుదమును వహించెను. అయ్యలరాజు నారాయణామాత్య విరచితమైన హంసవింశతి యను ప్రబంధమునందు:-

“గురు మహాప్రధాన సామంత సేనాపతి ద్వారపాల కావ సరిక ఘటికానిర్ధారక గణక లేఖక పౌరాణిక పురోహిత జ్యోతిషిక

1. Nellore Inscriptions, Part II page 830, No. 16.

కార్యజవిద్వాంసక దేవతార్చక మూలాకారక పరిమళకారక
చేష్టాధికార గజాధికారాశ్వాధికార భాండాగారాధికార ధాన్యాధికా
రాంగరక్షక సూతసూద బేతాశమత తాంబూలిక తాళనృంతక
నరవాహన చాఢ్మత్రిక దామరిక కళాంచిక శరశారిక కీరమాలక
పాదుకాధార నర్తక గాయక వైణిక శాకునికనూగధ వైతాళిక
స్తుతిపాఠక పరిహాసకక్షారక రజక సౌచిక చిర్మకారక ముద్రాధికార
పురపాలకగజవైద్యాశ్వవైద్య పశువైద్య భేదీవాదక మురజవాదక
కారకకుంభకారక చిత్రకారక వ్యాచహారిక మృగయాది పక్షివాహ
కఫణిహారి కోగ్రాణాధికార నైశ్యజనంబు" లాదిగా డెబ్బదిరెండు
వినియోగంబుల వారిని బేర్కొని యున్నాడు.

గంగయ సాహిణి దానధర్మములు.

గంగయ సాహిణి చేసిన దానధర్మములనుగూర్చి శాసనము
లనేకములు కడప కందపూలు మండలములలో ననేకములు గాన
వచ్చును. ఆ కాలమునాటి ప్రభువులవలెనే దేవతా బ్రాహ్మణభక్తి
గలవాడగుటచేత నితఁడనేక శివాలయములకును బ్రాహ్మణులకును
దానధర్మములను గావించి ప్రఖ్యాతుఁడయ్యెను. ఇతఁడు శా. శ.
౧౧౭౭ (క్రీ. శ. ౧౭౫౫) రాక్షసనామ సంవత్సర శ్రావణ శుద్ధ
౧౫ మంగళవారమునాఁడు చంద్రగ్రహణ పుణ్యకాలమున త్రిపు
రాంతకములోని త్రిపురాంత కేశ్వరునకు మోడివాడి గాడిలోని పూల
చెరువు గ్రామమును ధారాపూర్వముగ దత్తముగావించెను. మఱి
యును మైదకూరు పట్టణమున శకవర్షము ౧౧౮౧ సిద్ధార్థి సంవత్సర
పుష్య ౧౧ మకర సంక్రాంతి పుణ్యకాలమున బ్రాహ్మణులకు ౬౦
వృత్తులుగల శ్రోత్రియాగ్రహారమునుజేసి ధారాపూర్వకముగ
దత్తము గావించెను. ఇంతియగాక త్రిపురాంతములోని శ్రీమూల

సానదేవునికి బోయపల్లి రెడ్డపల్లి గ్రామములలో భూదానములను చేసెను.

జన్నిగదేవ సిద్ధయదేవుల యుద్ధము.

గంగయసాహిణి ములికినాటి దేశమును బరిపాలనము చేయు చున్నకాలమునఁ గాంచీపురమునుండి భీమయదేవ మహారాజు కుమారుఁడు సిద్ధయదేవ మహారాజు ములికినాటిని జయించి స్వాధీన పఱచుకొన వలయునని దండెత్తివచ్చి పట్టపురావి గ్రామమునకుఁ బూర్వభాగమునందు రెండుపర్వల దూరమునఁ బినాకినీనదికి నుత్తర భాగముననున్న సోమశిల పట్టణముకడ దండుదిగి యుండఁగా గంగయ సాహిణితోఁ బుట్టువుకుమాగుఁడైన మురారి నారాయణ చలమర్తిగండ గండపెండేర జన్నిగదేవమహారాజు సైన్యమును గూర్చుకొనివచ్చి గంగయసాహిణి పక్షమునఁ సిద్ధయదేవుని సేనల నెదుర్కొని ఘోరయుద్ధము చేసెను. ఒకటి రెండు సారులు సిద్ధయదేవ మహారాజునికే జయము కలుగుటయు. సిద్ధయదేవుఁడు వీరమరణము నొందుటయుఁ దటస్థించెను. గణపతిదేవ చక్రవర్తికిని గంగయసాహిణికిని బిమ్మట జన్నిగదేవ మహారాజు కాకతీయ రుద్రదేవునికి సైన్యాధ్యక్షుఁ డయ్యెను.

గణపతిదేవ చక్రవర్తి జైనబౌద్ధులను జంపించుట.

పండ్రెండవ శతాబ్దమున వీరశైవమతము త్రిలింగదేశమునఁ బ్రవర్ధనమైనమై వ్యాపించుచుండినను జైను లనేకులు సురక్షితులై యుండుచు వచ్చిరి కాని గణపతిదేవ చక్రవర్తి కాలమున నతఁడు మొదట శైవమతాభిమానియు నద్వైతవాదియునై యుండి జైనుల యెడఁ బ్రబలద్వేషమును జూపుచుండె నని యనేక గాథలవలనఁ దెలియుచున్నది. ఏకశిలానగరమున జైను లనేకులు నివసించుచుం

డఁగా నహింపఁ జాలక శైవులును బ్రాహ్మణులును చక్రవర్తిని
 బ్రేరేపింప నతండు జైనుల ననేకులఁ జంపించెనట. ముప్పదియాఱు
 జైనగ్రామములను నాశనము గావించెను. ఈ ఘోరకృత్యముల
 నన్నిటిని తిక్కనసోమయాజి ప్రేరేపణచేతనే జరిగెంచె నని సోమ
 దేవరాజ్యయాది గ్రంథములం జెప్పఁబడినది గాని యది యంతగా
 విశ్వసింపఁ దగినదిగాఁ గనుపట్టదు. ఎందుకనఁ దిక్కన సోమయాజి
 గణపతిచక్రవర్తిని సందర్శించె నని చెప్పఁబడు విషయము పూర్వ
 గాథలలోఁ గానంబడుచున్నది గాని శాసనాది దృష్టాంతములవలనఁ
 దెలియంబడ దని తిక్కన సోమయాజి మనుమసిద్ధి రాజులంగూర్చిన
 ప్రకరణమునం జర్పించియున్నాఁడను. ఒకవేళ నీ గాథయే నిజమైన
 దైనయెడల నియ్యది క్రీ. శ. ౧౨౫౮ న సంవత్సరమునఁ జరిగి,
 యుండవలయును. గణపతి చక్రవర్తి యద్వైతవాది యని గణపతి
 చక్రవర్తికూతురైన గణపాంబయొక్క యెనమదల శాసనములోఁ
 జెప్పఁబడినది. గణపతిదేవ చక్రవర్తి కాలముననే జైను లయిన కం
 సాలులనుండియు, సెట్టిపెద్దలయిన తేలగాలనుండియు గ్రామకరణో
 ద్యోగములు దొలఁగింపఁబడి నియోగి బ్రాహ్మణుల కీయఁబడినవి.
 అంతకు బూర్వము వీరలు బ్రాహ్మణులకుఁ బ్రతికూలముగ నుండుట
 చేత నిష్పాటు సంభవించినది. దీని సంతయును విచారించి చూడఁ
 గా గణపతిదేవ చక్రవర్తి యితర విషయములం దెట్టి సుగుణాఘ్యుఁ
 జైనను ఈ మతవిషయమున సహనములేనివాఁ డని స్పష్టమగుచు
 న్నది. కాబట్టి బౌద్ధదేవాలయంబులు జైనదేవాలయంబులు గూలం
 ద్రోయించె ననియు, జైనగ్రామముల నశింపఁజేసె ననియు, తిరుగఁ
 బడిన జైను లనేకుల సంహరించి యనేకులను దేశమునుండి వెడలఁ
 గొట్టించె ననియుఁ జెప్పెడి గాథలలోఁ గొంతవఱకు సత్యము గల దని
 విశ్వసింపవచ్చునేమో!

చెన్నాప్రెగడ గణపమాత్యుడు.

ఇతఁడు గణపతిదేవుని బ్రాహ్మణ మంత్రులలో నొక్కఁడై సర్వాధికారియై ప్రసిద్ధిగాంచినవాఁడుగా నుండెను. ఈ మంత్రిశిఖామణి శా. శ. ౧౧౬౭ విశ్వావసునామ సంవత్సర పుష్యశుద్ధషష్ఠి కుజ వాసరంబున మకరసంక్రాంతి నిమిత్తమునఁ గాకతి గణపతిదేవ మహారాజునకు ధర్మముగా త్రిపురాంతక దేవున కంగరంగభోగము లకై నడిపింపఁబడుచున్న త్రిపురాంతక గ్రామములో సుంకము లేకుండ మున్నూరు నివేశనములను పెఱుకవాండ్రుకు దానము చేసెనని మాత్రము త్రిపురాంతక శాసనములలో నొకదానింబట్టి దెలియుచున్నది.

మేచయ నాయకుడు.

ఈ మేచయనాయకుఁడు గణపతిదేవ చక్రవర్తి కాలమున నేకశిలా నగరపాలకుండును అతని కనుంగుఁ దలవరియునై యొప్పుచుండె నని మారనకవికృతమైన మార్కండేయ పురాణముయొక్క యవతారికలో నీ క్రింది సీసపద్యములోఁ జెప్పబడియున్నది.

“ నీ. ఏరాజు రాజుల నెల్ల జయించి ము
 న్నెట్టికఁ బట్టి దోర్నిక్రమమున
 నేరాజు నేతునీహరాద్రి మహోర్వి
 నేకపట్టణలీల నేలి న్రాలె
 నేరాజు నిజశీర్తి నెరిమిది దిశల ను
 ల్లాసంబు నొంద నలంకరించె
 నేరాజు తన తేజవీర్యగంబునకు న
 ణందైకనిభవంబుగా నొనర్చె
 నట్టి కాకతి గణపతిష్టాధినాథు
 ననుంగుఁ దలవరి ధర్మాత్ముడధికపుణ్యుఁ

డయిన మేచయ నాయకు ప్రియమనాజ

నతులశుభలక్షణ స్ఫురితమలాంగి. ”

ఈ మేచయ నాయకుని కొమార్తెయైన మల్లమాంబికను మల్లచమూవల్లభుని కుమారుడగు నాగయరధినీశ్వరుండు వివాహము జేసికొనియెను. రుద్రమదేవిం గూర్చి వ్రాయుప్రకరణమున నీ నాగయ చరిత్రము వివరింతును.

అద్దంకిప్రభువు మాధవ నాయకుడు.

చోడ చక్రవర్తుల పరిపాలనమునం దెప్పుడో మహారాష్ట్ర సేవణ దేశమునుండి వచ్చిన నాయకులు గొంద అద్దంకి సీమకు నధికారులుగ నేర్పడిరి. సేనణరాజులు యాదవు లగుటం జేసి వీరిని గూడ యాదవులనుగానే భాషింపవలసి యున్నది. ఈ ప్రభువుల శాసనములు క్రీ. శ. ౧౨౧౦ వ సంవత్సరము మొదలుకొని క్రీ. శ. ౧౨౭౫ వ సంవత్సరవఱకు నద్దంకి సీమలో గానంబడుచున్నవి. గణపతిదేవ చక్రవర్తికాలమున నీసీమ కధిపతియై పరిపాలనము సేయుచున్నవాడు శ్రీ మన్మహా మండలేశ్వర మాధవమహారాజుగా నుండెను. అతివిషమహాయూధ ప్రౌఢరేఖా రేవంతుడనియు, పరబలకృతాంతుడనియు, శరణాగత వజ్రహంజరుడనియు, మండలీకరవందోలి యనియు, జీవరక్ష చక్రనారాయణుం డనియు బిరుదములను బొందినవాడుగా నుండెను. ఇతఁడు శా. శ. ౧౧౩౦ విభవ సంవత్సర భాద్రపద శుక్లపక్ష దశమి సోమవారమునాడు సంక్రాంతి సమయమున శ్రీ మాండుకేశ్వర మహాదేవునకు గుండ్లకమ్మకు బడమట నున్న కొటికలపూడి గ్రామమున నలువది పుట్లపాలము దానము చేసెనని వంగ వ్రాలు తాలూకాలోని మణికేశ్వర గ్రామ

ములోనున్న పాండుకేశ్వర దేవాలయమున కెదుట నున్న తాతిపై వ్రాయఁబడిన శాసనమును బట్టి దెలియుచున్నది. కనుక నీతఁడు క్రీ. శ. ౧౨౦౮-౯ వ సంవత్సర ప్రాంతమున నన్దంకిసీమను బరిపాలనము సేయుచుండె ననుట యథార్థమని స్పష్టపడుచున్నది.

ఇరువది ముప్పది సంవత్సరములకుఁ పిమ్మట వ్రాయఁబడిన శాసనములలో నీతఁడు కాకతి గణపతిదేవ చక్రవర్తికి సామంతుఁడై యున్నటుల వ్రాయఁబడియుండుటం జేసి యీ నడుమకాలమున నెప్పుడో కాకతి గణపతిచే జయింపఁబడి యాతనికి సామంతుఁడై యుండెనని నిశ్చయింపక తప్పదు. కాబట్టి గణపతిదేవుఁడు వెలనాటిని జయించిన పిమ్మట క్రీ. శ. ౧౨౨౮ వ సంవత్సర ప్రాంతము ననే యీ మాధవనాయకుని జయించి యుండును. ఈతనిది సాలంకాయన గోత్రము. ఇతఁడు క్రీ. శ. ౧౨౩౯ - ౪౦ వ సంవత్సరము విషువ సంక్రాంతినాడు తన తల్లిదండ్రులకును గణపతిదేవ మహారాజునకును ధర్మార్థము నాగులుప్పలపాడు గ్రామములో మల్లికేశ్వరాలయము గట్టించి యా శివాలయమునకును, పూజారులకును, వైదిక బ్రాహ్మణులకును, నియోగి బ్రాహ్మణులకును, దేవస్థానము నొకరులయిన మంగలవాండ్రకును, బోగమువాండ్రకును వృత్తిక్షేత్రములను దానము చేసి ప్రఖ్యాతుఁ డయ్యెను. ఇతనిభార్య చూడబావి. ఈమెయందు నీతనికి సింగళదేవుఁడు, సారంగపాణి దేవుఁడు, గోపాలదేవుఁడు నను మూవురు పుత్రులు జనించిరి.

సింగళదేవ మహారాజు.

మాధవదేవరాజునకుఁ పిమ్మట సింగళదేవ మహారాజు ప్రభువయ్యెను. తండ్రివలెనే యీతఁడును చక్రనారాయణుఁ డాదిగాఁ గల బిరుదముల నన్నిటిని వహించెను. ఇతని శాసనములు క్రీ. శ. ౧౨౪౭ వ సంవత్సరము మొదలుకొని క్రీ. శ. ౧౨౫౪ వ సంవత్స

రమువఱకుఁ గానిపించుచున్నవి. ఈయనకు సోమరాజు ప్రధానిగ నుండెను. ఒంగోలులోనున్న శ్రీమల్లినాథ దేవుని నిత్య నైవేద్యము నకై భూదానముచేసి వ్రాసించిన యెండ్లూరు శాసనములో “సమస్తరాజ్య భరణ నిరూపిత మహామాత్యపద విరాజమాన మానోన్నతప్రభుమంత్రోత్సాహ శక్తిత్రయగుణసంపన్నుఁడును, బాహాసప్తారి నియోగాధిపతియును, సకల లక్ష్మీపతియును, సమస్తసేనాధిపతియును, పతికార్య ధురంధరుఁడు” నని యీతనింగూర్చి వ్రాయఁబడినది. సోమరాజునకు వెనుక మాయదేవప్రెగ్గడ మహాప్రధాని యయ్యెను.

శ్రీసారంగపాణిదేవ మహారాజు.

ఇతఁడు సింగళ దేవునకుఁ జేష్ఠసోదరుఁడును మాధవదేవరాజునకు ద్వితీయపుత్రుఁడనైయుండి సింగళ దేవునకుఁ బిమ్మట ప్రభుత్వపదవిని వహించెను. ఇతఁడు గణపతిదేవచక్రవర్తికి సామంతుఁడై అద్దంకిసీమను బరిపాలనము సేయుచు విక్రమసింహ పురాధిపతియైన మనుమసిద్ధిరాజుతోడ యుద్ధములు సేయుచుండెను. ఒకయుద్ధములో నితని మనుమసిద్ధిరాజు జయించినట్లుగాఁ దిక్కన కవిసార్వభౌముఁడు తన నిర్వచనోత్తర రామాయణ పీఠికలో వ్రాసియున్న వివరమును నాల్గవ సంపుటమునఁ దెలిపియున్నాను. ఇతఁడును తనతండ్రియైన మాధవదేవరాజు వహించిన “అతివిషమహాయారూఢ ప్రోఢరేఖారేవంతుఁడు, పరబల కృతాంతుఁడు, శరణాగత వజ్రపంజరుఁడు, మండలీకర వందోళియు, జీవరక్ష చక్రనారాయణుఁడు నను బిరుదములఁ నన్నిటిని వహించెను. ఇతనికి గోవిందనాయకుఁడు మంత్రిగ నుండెను. ఈసారంగధరుఁడు బ్రాహ్మణపక్షపాతియు, బ్రాహ్మణభక్తుఁడనై యుండెను. ఇతఁడు సారంగపురమును నగ్రహారమును గల్పించి ౪౭ భాగములుగ విభాగించి వివిధగోత్రులయిన బ్రాహ్మణులకు భక్తివిశ్వాసపూర్వకముగా ధారాదత్తముచేసి తామ్రశాసనము వ్రాసించియిప్పించెను.

సాగి వారి వంశ చరిత్రము

చాగివారు కాకతీయ చక్రవర్తుల కాలమున గుడిమెట్ల రాజధానిగ నందిగామసీమను బరిపాలనము చేసిన సామంతమండలేశ్వరులుగ నుండిరి. చాగివారిలో వేటొక కుటుంబమువారు పల్నాడు పరిపాలించుచుండిరని పల్నాటి వీరచరిత్రమునఁ జదివి యున్నాము. పల్నాటిచాగివారు హైహయవంశజుల మయిన క్షత్రియుల మని చెప్పకొని యుండుట మన మెఱుంగుదుము. గుడిమెట్ల చాగివారు దుర్జయవంశజుల మనియు, మనుకుల సంభవుల మనియు, జెప్పకొని యున్నారు. దుర్జయవంశజులయిన రాజు లనేకులు విష్ణుపాదోద్భవులమైన చతుర్థాన్వయులమని బాహుటముగాఁ జెప్పికొని యున్నారు అదియును గాక వీరలు కాకతీయ రాజబంధువులుగఁ గనుపట్టుచున్నారు. వీరి శాసనములం దెచ్చటను కాకతీయులకు సామంతులమని చెప్పికొని యుండలేదు. గుడిమెట్ల చాగివారిలోఁ గొందఱు మనుకుల సంభూతుల మని చెప్పకొని యుండుటచేత వారిసంతతి వారు తమది సూర్యవంశమనియు, వసిష్ఠ గోత్రమనియుఁ జెప్పకొన నారంభించిరి. గణపతిదేవ రాయలకాలమునం దుండిన చాగిపోత రాజు గోదావరి మండలములోని పెద్దాపుర సంస్థానిక లయిన వత్స వాయవారికి మూలపురుషుఁ డని యేనుఁగు లక్ష్మణకవి ప్రణీతమైన రామవిలాస మను ప్రబంధమున నర్చింపఁబడి యున్నది.

“ గీ. సహ్యాజాతీరమునకు భూషణ మనంగ

సిరుల కిరవగు గుడిమెట్టపురము దశమ

రాజధానిగ సత్క-శాసోజరాజు

సాగిపోతక్షమాభర్త జగతి యేలె. ”

ఈ సాగివంశపు రాజులయొక్క శాసనములు కృష్ణామండలములో నందిగామ సీమలో నున్న గుడిమెట్ట, ముక్త్యాలఁ అను మంచి పల్లె, పెనుగంచిప్రోలు, నవాబుపేట, మొదలగు ప్రదేశములందును బెజవాడలోను గానంబడుచున్నవి. నందిగామ తాలూకాలోని ముక్త్యాలగ్రామములో నున్న చెన్న కేశవస్వామి దేవాలయముయొక్క తూర్పుపాకారమునకు సామీప్యమునఁ బొత్తియున్న నాగులబండ అను స్తంభముమీఁద వ్రాయఁబడిన శాసనముగో విష్ణువ్రహాభిరుండి బ్రహ్మజనించెననియు, వానినుండి దుర్జయుఁడు, పుట్టెననియు అతని ఎంశమున ముప్పరాజు జనించెననియు, అతనివంశమున గోంకదోరప రాజును, అతనికి పోతరాజును, ఆ పోతరాజునకు రాజాంబికయందు త్యాగిరాజు (చాగిరాజును), లేక, దోరపరాజును, అతనికి చాగి పోతరాజును జనించి రని చెప్పఁబడినది. గుడిమెట్టలోని యొక శాసనములో చాగిదోరప రాజునకు చిమ్మాంబికయందు పోతరాజు జనించెననియు, అతనికి రాజాంబిక యను పతివ్రతయైన భార్యకల దనియు వ్రాయఁబడియున్నది. ఏనుఁగు లక్ష్మణకవి ప్రణీతమైన రామ విలాసములో సూర్యాన్వయమున సాగిపోతరాజు జనించెననియు, అతనికి నరసింహరాజును, అతనికి పోతరాజును, నూచరాజును, వారి లో మాచన్మపతికి ఎఱపోతరాజును, అతనికి తెలుఁగురాజు, రామ రాజు ననువారును బుట్టిరనియుఁ జెప్పఁబడి యున్నది.* పైని జెప్పిన వారిలో నరసింహభూపతి కుమారుఁడైన పోతరాజును లక్ష్మణ కవి తన గ్రంథమునం దీవిధముగా నభివర్ణించియున్నాఁడు.

“ మ. స్థిరభక్తిఁ గుడిమెట్టలోపలఁ బ్రతిష్ఠించె న్నృపాసింసుబం

ధురసౌధంబున పిశ్వనాథుఁ బరమాత్ముఁ రాజనారాయణున్

* ఇది తప్పని గ్రహింపవలెను. నరసింహవర్ధక యనునది పోతరాజునకు విశేషణము.

సురవంద్యున్ బెజవాడయందు నిలిపెన్ సుశ్లోక ధర్మైకత
త్పరశీలుం డగుమన్మథోతనృపుడే తన్మాత్రుడే యెన్నఁగన్. ”

గుడిమెట్ట శాసనములో దోరపరాజునకు చిమ్మాంబికయందు
జనించిన పోతరాజు పరిపాలనమును వర్ణించుచో,

“ శ్రీకృష్ణవేణ్యాస్తటభూమిభాగే
త్రీపోతభూపో గుడిమెట్టనామ్ని
ఽశ్వేశ్వర్యాం శివ మాదిదేవం
సంస్థాపయామాస పురే స్వకీయే. ”

ఇంతియెగాక బెజవాడ కనకదుర్గాంబయొక్క యాలయము
లో శ్రీ నరసింహవర్ధన చాగిపోతరాజు పేరిటి శాసన మొకటి
గలదు. ఈ పోతరాజు త్రిపురాంతక కాశ్మీరమల్లేశ్వర విశ్వ
నాథ చోడనారాయణ స్థానంబులఁ గనక కలశంబులను బెట్టించి
సింహగిరియందు నరసింహునకు సాగిపోత సముద్రం బను చెఱువు
గట్టించి శ్రీ పర్వతంబున (శ్రీశైలమున) మల్లికార్జున దేవునిముందట
నందికేశ్వరునిం బ్రతిష్ఠించి దేవభోగంబులకై కంభముపాడు,
ముచ్చింతలు, బూదవాడ మొదలగు గ్రామముల నిచ్చి, బ్రాహ్మణోప
భోగంబులుగా ననేకాగ్రహారంబు లొసంగె నని బెజవాడ శాసన
మునఁ జెప్పఁబడి యున్నది. ఈ శాసనము కాకతిగణపతిదేవ. చక్ర
వర్తి సింహాసన మధిష్ఠించిన క్రీ. శ. ౧౧౯౯ వ సంవత్సరమున
వ్రాయఁబడినది. ఈ కుటుంబములోనివాఁ డగు చాగిమనుమగణ
పతిదేవుని శాసనములు గూడ పెక్కులు నందిగామసీమలోఁ గాన
వచ్చుచున్నవి. అతఁడును, చాగిరాజును కాకతిగణపతిదేవునకు
సమకాలికులు. వీరు నతవాటిసీమలో నధికారములను వహించియుం
డిరి.

ఈ సాగివంశపు రాజుల చరిత్రమును సంపూర్ణముగాఁ దెలిసి
కొనుటకు మఱికొంత కాలము పట్టును. ప్రస్తుతము దొరకిన సాధన
ము లసమగ్రములుగ నున్నవి.

సాగివంశీయుల గూర్చి మఱికొన్ని విశేషాంశములు.

సాగివంశీయులలోఁ జారిత్రాత్మక పురుషుఁడుగ మొదట నెన్నఁ
దగినవాఁడు ముప్పభూపతి. ఇతఁడు రణవీరుఁ డగుటనలన రాజేంద్ర
చోడ చక్రవర్తి యాదరమునకుఁ బొత్తుఁడై రాజచిహ్నములగు
భాలే, భేరి, శంఖము, ఆనకము, కాహళములను పంచమహాశబ్దము
లను అరయతాపట్టకమును బొందెను. మరియు నితఁడు రాజలాంఛ
నములగు స్వర్ణమయమగు పల్లకియు, నక్షత్రయుతాంబరమునుబోలిన
యుల్లెడయును, పూర్ణేందు శుభ్రమగు ఛత్రమును, చంద్రానిహ
సించు హేమదండముగల చామరమును గలిగియుండెను 1 కాని కొన్ని
శాసనములలో ఈ గౌరవచిహ్నములను బొందినది ముప్పభూపతిగాక
వాని కుమారుఁడుగ దొరభూపతియని తెలుపఁబడుచున్నది.2 దొర
భూపతి తరువాత “త్యాగ, సత్య, శౌర్యాది గుణమణివిభూషితుఁ
డగు పోతరాజు రాజ్యమునకు వచ్చెను. ఇతఁడె గుడిమెట్టరాజధానీ
నగరముగ మొదట నతవాటిసీమను బరిపాలించినవాఁడు. మల్లనా
మాత్యుని తనయుఁడుగ కవలియ (కావలి)సింగనామాత్యుఁడు సచి
వ్రాతముఁడుగ నుండెను.3 శ్రీశైలసందీపితయుగ్మముగల కల్లయ
నాయకుఁ డీతనికి సోదరుఁడు. ఇతనికి పోలమదేవి యను నొక

(1) 313 of 1924

(2) 271 1897 of 253 of 1893

(3) 253 of 127 వీరికుటుంబమువారే సాగివారిక వంశపరంపరగా వచ్చు
చున్న మంత్రులు.

కొమార్తెయుఁ గలదు. ఆపెభర్త నామము దుర్గరాజు. పోతరాజు గావించిన ప్రతిష్ఠలను పై పేరలో వివరించియున్నాను. గుడిమొట్ట శాసనము ప్రకారము విశ్వేశ్వరాలయము గట్టించినవాఁడు మొదటి పోతరాజు. రామవిలాస ప్రబంధము ప్రకారము నరసింహుని కుమారుడైన మనుమపోతరాజు. కాని రామవిలాసము చెప్పిన విషయము సత్యముకాదు. రామవిలాసములోఁ జెప్పినట్లు నరసింహుని కుమారుఁడు పోతరాజుని తలంచుటకు నెట్టిశాసనాధారమును గానరాదు. నరసింహవర్ధనుఁ డనునది రెండవపోతరాజునకు బిరుదువాచకముగాని యొక పేరుగాదు. ఈ రెండవపోతరాజు “శ్రీయోగానంద నరసింహ దేవదివ్య శ్రీపాద పద్మారాధకుఁడని, శ్రీనరసింహవర్ధనస్వామిపోత ధరణీపతి” యని బెజవాడ శాసనములో పేర్కొనఁబడినాఁడు.⁴ శ్రీ నరసింహదేవ దివ్య శ్రీపాద పద్మారాధకుఁ డగుటపలన నితనికి నరసింహవర్ధనుఁ డని బిరుదుము లభించెను.⁵

కావున నరసింహవర్ధన చాగిపోతరాజున నరసింహుని కుమారుఁడగు చాగిపోతరాజుని యనుకొనుట పొరపాటు. రామవిలాసము సాగివారి పరిపాలనమునకుఁ దరువాత నెంతోకాలమునకుఁ బిమ్మట వ్రాయఁబడియుండుటచేత మొదటిపోతరాజు కృత్యములను రెండవ పోతరాజున కంటఁగట్టబడినవిగా భావింపవలసి యున్నది.

(4) No 335 of 1892

(5) జుజ్జూరు శాసనము (326 of 1924) యిటులనే తెల్పుచున్నది. మఱియుఁతఁడు నరసింహదేవ దివ్య శ్రీపాదపద్మారాధకుఁడనుట సింహాచలము న నరసింహస్వామికి ‘సాగిపోతసముద్ర’ మనునొక చెరువును త్రవ్వించెనను విషయము (301 of 1924) ధ్రువపరచుచున్నది. అంతియెగాక యీనరసింహవర్ధనయను పదము రెండవపోత రాజునకు పిమ్మట రాజ్యము నకు వచ్చిన గణపతియు, తననామము నకు జోడించు కొనుటవలన (No 234 of 1905) నదిబిరుదు వాచకము చెప్పకయే చెప్పుచున్నది.

పోతరాజు చావునకొక చిత్రకథ జనశ్రుతి రూపకముగ నున్నది.⁶ వేములవాడ భీమకవి యొకప్పుడు పోతరాజు ప్రధాన నగరమగు గుడిమెట్టకు వెళ్ళెనట. సాగిపోతరాజుతని గుట్టమును తన సాహిణమున గట్టిపెట్టించి యాతడు వేడినను గుట్టమును వదలలేదట. అందుపై భీమకవి కోపించి యీ విధమున శపించెనని యొకపద్యము ప్రచారమున నున్నది.

హయమదిసీత పోతవసుధాధిపు డారయరావణుండు ని
శ్చయముగ నేనురాఘవుండ సహజవారధి మారుడంజనా
స్రియతనయుండు లచ్చనవిభీషణుఁ డాగుడమెట్ట లంకనా
జయమును బోతరక్కను చావును నేడవనాఁడు చూడుఁడి

కవిశాపదగ్గుడ పోతరాజు మరణించెనట !

ఈ కట్టుకథ నమ్ముటకు వీలులేకుండ నున్నది. ఈపద్యము రెల్లూరి తిరుమలయ్య దని అప్పకవి చెప్పుచున్నాడు. ఈపోతరాజు సాగిపోతరాజు కాడనియు, లేటవరపు పోతరాజనియు, యతని గూర్చి తురగారామకవి యీ పద్యము జెప్పెననియు మరియొక వాదముగలదు.⁷ చాగిపోతరాజును, భీమకవియు సమకాలికులని యున్నను, యీ భిన్నవాదముల మధ్యనేది నిజమో నిశ్చయించుట కష్టముగానున్నది.

పోతరాజు పల్నాటి యుద్ధమునకు వచ్చినట్లు శ్రీనాథకవి విరచితమగు పల్నాటి వీరచరిత్రమున 8 నిట్లు తెలుప బడినది.

(6) శ్రీ వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రిగారి 'చాటుపద్యమణిమంజరి' నుండి

(7) కీ. శే. కం. వీ. గారి ఆంధ్రకవుల చరిత్రము, కీ. శే. గు. శ్రీరామమూర్తిగారి కవిజీవితములు జూడనగు.

(8) మద్రాసు ప్రాచ్యలిఖిత పుస్తక భాండాగారములోని యముద్రిత ప్రతి

సాగిపోతరాజు సత్యాఖ్య ప్రెగడ
గుండమదేవుడు గొమ్మూరిరాజు
మొదలయిన వారలు ముఖ్యులౌ బంట్లు
యేనూరుతో గూడి నెనుబడినొడ
నెనిమిది వేలతో నేతెంచిరపుడు

సుప్రసిద్ధ చరిత్ర కారులెల్లరు పల్నాటి యుద్ధము 1098—
1104 శా. శ. లో జరిగి యుండునని చెప్పుచున్నారు, పోతరాజు
కుమారుడగు రెండవ దోరభూపుని శాసనములు శా. శ. లో జరిగి
యుండునని చెప్పుచున్నారు. పోతరాజు కుమారుడగు రెండవదోర
భూపుని శాసనములు శా. శ. 1117 వరకును అతని కుమారుడగు
రెండవపోతరాజు శాసనములు శా. శ. 1119 నుండియు కననగు
చున్నవి. రెండవదోరభూపతి శా. శ. 1117, 1119 ల నడుమ కాల
ధర్మము నొందియుండును. అందువలన నతడు రమారమి శా. శ.
1119 వరకు రాజ్యమేలెనని నిశ్చయింప వచ్చును. దోరభూపతి బెజ
వాడ నగరమున పదునయిదు వత్సరములు రాజ్యమేలెనని తెలియు
టచే9 శా. శ. 1103 లేక 1104 లో రెండవభూపుని పరిపాలన ప్రా
రంభమయి యుండును. దీని ననుసరించి పల్నాటి యుద్ధానంతరము
దోరభూపుని పరిపాలనము ప్రారంభింప బడినదని తేలుచున్నది. పోత
భూపుడు పల్నాటి యుద్ధమునకు వెళ్ళుటయు, యుద్ధానంతర మతని
కుమారుడగు రెండవదోర భూపుని రాజ్యపాలనము ప్రారంభింపబడు
టయుఁ జూడపోతభూపతి యొకవేళ పల్నాటియుద్ధమున మరణించె
నేమోయని యూహించుటకును అవకాశము కలదు.

(శా. శ. 1104 - 1119)

పోతరాజునకు పిమ్మట చాగిరాజును నామాంతరము గల10
రెండవ దోరభూపతి రాజ్యమునకు వచ్చెను. ఇతడు తన ప్రధాననగ

(9) 335 of 1892 'చాగిరాజుః పంచదశవ షాకాణి విజయవాటికాంధ్రా
మాగేశాణశశాసన.....'

రమును గుడిమెట్టనుండి బెజవాడకు మార్చి పదునయిదు వత్సరములు రాజ్యమేలెను. రాజ్యమునకు రాకపూర్వమే తనతండ్రిచే గుడిమెట్టలో ప్రతిష్ఠింపబడిన విశ్వేశ్వరునకు, దాసీజనమునకు, తదితరస్వామి సేవకులకు మాన్యము లొసగెను.11 ఇతనికి పోతరాజును తనయుడే గాక గణపతి భీమరాజు అను కుమారులును గలరు.

దోరభూపతికి పిమ్మట అతని కుమారుడు రెండవ పోతరాజు రాజ్యమునకు వచ్చి బెజవాడ ప్రధాన నగరముగ12 నాతవాటిసీమను పరిపాలించెను. ఇతని శాసనములు శా. శ. 1119 మొదలు శా. శ. 1152 వరకు కనబడుచున్నవి. ఇతడు పెక్కు ధర్మకార్యము లొనర్చెను. ముక్తీశ్వర మహాదేవరకు గుడికట్టించెను. త్రిపురాంతక కాశ్మీర మల్లేశ్వర విశ్వనాథ చోడనారాయణ దేవాలయములకు గనక కలశముల బెట్టించెను. సింహాచల శ్రీనరసింహునకు చాగిపోత సముద్రంబను చెరువు త్రవ్వించి నరసింహవర్ధన త్యాగిపోతరాజును కీర్తి వహించెను. శ్రీశైలమున మల్లిఖార్జున దేవరకు నందికేశ్వరుని బ్రతిష్ఠించి దేవభోగంబులకు కంభముపాడు, ముచ్చింతల, బూద పాడు మొదలగు గ్రామముల నొసగెను.13 ఇంతియేగాక ముక్తీశ్వరునకు హవిర్బల్యర్చనార్థము “ముక్తి” యను గ్రామమును, యిరు వదియయిదు గోవులను, రత్నమయ కిరీటమును సమర్పించెను.14 బెజవాడలోని శ్రీ మల్లేశ్వరస్వామికి హవిర్బల్యర్చనార్థము నొంచిడ్ల గ్రామమును జక్కిమపూడిలోని రెండు భాగముల నొసంగెను. రాజ నారాయణదేవరకు జక్కిమపూడిలో మిగిలిన మరియొక భాగమును గోగ్రాసార్థము గోరాలంకయును నొసంగెను.15 తన సోదరు డగు గణపయ్యో కలిసి, కురుకుారిలో నున్న సోమనాథస్వామికిని, స్వయంభూదేవరకును మాన్యము లొసగెను.16 అను మంచిగ్రామ

12 No 296 of 1892 13 No 301 of 1924 14 No 300 of 1924
15 No 335 of 1892 16 No 273 & 275 of 1924

మున శివాలయము నిర్మించి ఆ మహాదేవునకు భూము లొసంగెను.17 తన పేర పోతాపుర మను అగ్రహారమును పెంపొందించి హింతాలతా నారికేళనృక్షములతో విలసిల్లునట్లు చేసెను.18

ఈ దేవతారాధనలతో ప్రొద్దుపుచ్చక నాతవాటి మహిత లము ధనధాన్యములతో తులతూగుటకు పాలేటిచుండి కావేరినిభోలు నొక పెద్దకాలువను త్రవ్వించెను.19

రెండవ పోతరాజు ననంతరము రాజ్యమునకు వచ్చినవాడు. అతని సోదరుడు ముప్పాంబికవలన దోరభూపతికి కలిగినవాడు గణపయ. ఈతని శాసనములు క్రీ. శ. 1172 నరకు కనబడుచున్నవి. ఇతడు కృష్ణాతీరముననున్న దాములూరు శ్రీ అమరేశ్వరస్వామికి సమర్పించెను.20 తల్లియగు ముప్పాంబితో త్రిపురాంతకమునకుజని యట గోదానము సల్పెను.21 ఇంతకన్న గణపయరాజు గురించి విశేషములు తెలియవు. ఇతనికి దిన్నాంబికవలన మనుమచాగి గణపయ యను నొక కుమారుడు కలిగెను.22

రెండవ చాగిరాజునకు మనుమ డగుటవలన ఇతనికి మనుమ చాగియని నామకరణము చేయబడెను. మనుమచాగి గణపయ యనియు నామాంతరముగలదు. ఇతడు వేదాద్రిలోని ప్రతాప నృసింహస్వామికి వేముపల్లిగ్రామము సమర్పించెను.23 శ్రీ వత్స గోత్రజుడగు చేవలింద్రయజ్ఞుని మనుమడును అన్ని మంచికుమార స్వామి యజ్ఞకుమారుడును నగు సోమయాజి భాస్కరుడు రాజ్యాభి వృద్ధికై చాగిమన్మ గణపేశ్వరుడనుపేర నొక శివాలయము నిర్మింప నీప్రభువు కొంతభూమి యాదేవునకు మాన్యమొసంగెను.24 ఇంతకన్న విశేషాంశములు చాగివారినిగూర్చి తెలియవు. ఇతని కుమారుడగు మహామండ లేశ్వర చాగిపోతరాజు (III) శాసనమొకటి బెజవాడలో 25కనబడుచున్నది కాని యాతని పరిపాలనగూర్చి మరెట్టియంశము లభింపకున్నది.

17 284 of 1924 18 bid 19 284 of 1924 20 No 255 of 1897
21 234 & 235 of 1905 22 No. 283 of 1924 23 309 of 1924
24 283 of 1924 25 787 S. I. I. IV.

ఈ కుటుంబముతో సంబంధముగల చాగివారి శాసనములు మరికొన్ని గలవు. చాగిభీముని కుమారుడగు దోరభూపతి నత వాషి నీమలో పరిపాలనము సల్పుచు ఏలేశ్వర మహాదేవుని ప్రతిష్ఠించి మున్నానది కవతలనున్న కొన్నిభూములను హవిబళ్ల్యల్పనార్థ మొసంగెను.²⁶ పెనుగంచి ప్రోలులో శా. శ. 1179 లో చాగిమన్మ పోతరాజును నొకడు రాజ్యముచేసినట్లు ముప్పల శాసనము²⁷ తెల్పు చున్నది. వీరుకాక యితర శాసనములవలన చాగిరాజుమనుమడును, భీమరాజు తనయుడుమనగు మనుమచాగిరాజు,²⁸ చాగిమన్మరాజు²⁹ రుద్రయత్యా³⁰ అనువారలు తెలియ వచ్చుచున్నారు. కాని పరస్పరము వీరికిగల సంబంధము తెలియరాదు.

మఱియొక రేచర్ల బేతభూపతి.

గణపతిదేవ చక్రవర్తి కాలమున రేచర్లవంశీయుడైన మఱియొక బేతభూపతి ప్రఖ్యాతుడై యున్నటుల గార్లశాసనమున నభివర్ణింపఁబడి యున్నాఁడు¹ ఈశాసనము కాకతిగణపతిదేవ చక్ర వర్తికూతురు రుద్రమదేవి పరిపాలన కాలమున శా. శ. ౧౨౦౯ (క్రీ. శ. ౧౨౮౭) సర్వజిత్సంవత్సర చైత్రశుద్ధ ౮ నాఁడు రేచర్ల బేతభూపతినంశములోనినాఁ డయిన బొప్పరాయనిచే లిఖింపఁబడిన దానశాసనముగాఁ గన్పట్టుచున్నది. ఈ శాసన మొకగొప్ప శీల మీఁద్రవాయఁబడి చాలభాగము భూమిలో పూడిపోయియున్నందున గొంచెము భాగము మాత్రమే గాన్పించుచున్నదని శాసనము దిగు వను దెలుపఁబడినది. ఈ శాసనమునందు బేతభూపతియు, వాని కుమారుఁడు బొప్పయయు, వానికుమారుఁడు గణనాథుఁడును,

26 279 of 1924 27 257 of 1924 28 259 of 1924 29 254 of 1924 30 317 of 1924.

1. తెలింగానా శాసనముల సంపుటము; పేజి, 161, 10 గార్ల శాసనము.

వాని కుమారుడు బొప్పరాయఁడనియు వరుసగాఁ దెలుపఁబడియుండుటచేత బొప్పరాయనికి బేతభూపతి ప్రపితామహుఁడుగఁ బేర్కొనఁబడియున్నాఁడు. కావున నీ బేతభూపతి మొదటి ప్రతాపరుద్రుని కడపటికాలమునను, గణపతిదేవ చక్రవర్తి పరిపాలన ప్రారంభ కాలమునను, నున్నవాఁడని స్పష్టమగుచున్నది. విష్ణువు నాభిపద్మమునందు జనించిన బ్రహ్మచే సృజింపఁబడిన చతుర్థకులమున రేచర్ల వంశమున బేతభూపతి జనించి నానాసేనాధిపతియై ప్రఖ్యాతవంతుఁడైయుండెనని యీ శాసనము చాటుచున్నది.* ఇందలిబొప్పరాయఁడుగూడ సామంతశేఖరుఁడుగఁ బేర్కొనఁబడి యున్నాఁడు. పిల్లలమఱి శాసనములో వర్ణింపఁబడిన ఎఱకసాని భర్తయగు రేచర్ల బేతిరెడ్డి యిందు వర్ణింపఁబడిన బేతిరెడ్డియు నొక్కడెయగునా లేక వేత్వేఱు వ్యక్తుల యను సంశయము కలుగుచున్నది. రేచేఱువులను గ్రామమే శాసనములలో రేచర్ల యని వ్యవహరింపఁబడుచున్నదను విషయము శాసన పరిశోధకులకుఁ దెలిసిన విషయమే. కాఁబట్టి రేచర్ల యనునది రేచఁడను మాలవానిఁ బట్టి వచ్చినది కాదని స్పష్టమగుచున్నది. ఇంకొక విశేషముగలదు.

ఎఱకసానికి పిల్లలమఱి శాసనము వేయించిననాటికి మల్లయ యను కుమారుఁడున్నట్లు చెప్పఁబడియుండఁగా నీశాసనమునందూ బేతభూపతికి బొప్పయకుమారుఁ డున్నట్లు చెప్పఁబడియున్నది. ఆరెడ్డియు నీరెడ్డియు నొక్కడేయైన యెడల బేతిరెడ్డికి ఎఱకసాని గాక మఱియొక భార్యయుండి యామెకు బొప్పయ యను కొడుకుండినటుల ఊహింపవలసియుండును గాని వెలుగోటివారి వంశచరిత్ర

* శ్రీభామినీపతేర్పాభి పంకజే పద్మభూరభూత్
తేనసృష్టమిదం సర్వంతత్ర ర(మ్య) మహితలే॥
నానాసేనాధిపాజాతాశ్చతుర్థకుల వల్లభాః
తత్ర రేచర్లవంశోభూత్ ఖ్యాతిమాన్వేతభూపతిః॥

మునందు పిల్లలమఱి బేతాళనాయనికి “దామానాయఁడు, ప్రసాదా
దిత్యనాయఁడు, రుద్రనాయఁడు” అను కొడుకులు గలరని చెప్పఁబడి
యుండుటవలన నీ శాసనములలోఁ జెప్పఁబడిన యిర్వురకంటెను
భేతాళనాయఁడు భిన్నుఁడై యుండవలయునని విశదమగుచున్నది.

రేచెర్ల దామానాయఁడు.

చెవ్విరెడ్డియను నామాంతరముగల పిల్లలమఱి బేతాళనాయ
నికి , దామానాయఁడు ప్రసాదాదిత్యనాయఁడు రుద్రమనాయఁడు ,
అను మూపురు పుత్తులుండి నట్లుగా వేంకటగిరివారి వంశావళిలో
నుదాహరింపఁబడిన యీ క్రింది పద్యములో దెలుపఁబడినది.

“ శా. తారుణ్య ప్రథమాన ధైర్యుడగు బేతాళావనీభగ్తకున్
ఫీరుల్ పుత్తులు దామభూపతి ప్రసాదిత్యుండు రుద్రక్షమా
ధారుండున్ జనియించిరంత ద్రిజగద్ధర్మ ప్రతిపాలనన్
శ్రీ రాజిల్లగ శౌరి మువ్వరయి ధాత్రి స్థించినా రెన్నగన్.”

పిల్లలమఱి రేచెర్ల బేతిరెడ్డియు పల్నాటి వీరుడైన రేచెర్ల
బ్రహ్మనాయని తాత యగు బేతినాయఁడును, చెవ్విరెడ్డి యను
నామాంతరముగల పిల్లలమఱి బేతాళనాయఁడే యని శ్రీ వెలు
గోటివారి వంశ చరిత్రమునందు వక్కాణింపఁబడిన హేతువులు
వరస్పర విరుద్ధములై పొందిక లేక యున్నవని పదియన ప్రకరణ
మున సవిస్తరముగాఁ జర్చించి యున్నాను. కాబట్టి యీ బేతాళ
నాయఁడు రేచెర్ల వారి కుటుంబములోఁ జేరిన మఱియొక నాయ
కుఁడో లేక వెలుగోటివారి పూర్వులు భ్రమచేత రేచెర్ల బేతినాయ
నినే యీతఁడని తమ వంశమునకు మూలపురుషునిగాఁ జేసికొనిరో
యేమో నిర్ధారించుటకును పాలుపోకయున్నది గావున భావి పరిశోధన
మునఁ గాని యిందలి సత్యము బోధపడఁ జాలదు. అయినను వీరిని
రేచెర్ల బ్రహ్మనాయని జ్ఞాతిగోటిలోని వారిగా నంగీకరింపవచ్చును.

బేతాళనాయని మూపురు పుత్తులయొక్క చరిత్రము గూడ సందర్భాను సారముగ రచింపబడి యుండలేదు. వీరిని గూర్చిన శాసన మొక్కటియు నింతవఱకుఁ గానిపింపలేదు. వీరి చరిత్రమున కాధార మంతయు పైవారు ప్రకటించిన గ్రంథములే యైయున్నవి. ఆ గ్రంథములలోని చరిత్ర మెంతవఱకు విశ్వసింపఁ దగినదో అంతవఱకే మనము గ్రహింపవలసి యుండును.

సీ. చటుల ఖడ్గా ఖడ్గి సమరప్రవీణుడై

ఖడ్గనారాయణ భ్యాతి నొండె

గణ పరాజ్ఞుఖ రాజరమనుజేకొని రాయ

గాయ గోవాళాంక కలితుఁ డయ్యె

ఆజిబలాధికుఁ డౌటచే నెంతయు

బలభీమ విశ్రుతిఁ బొలుపు మీఁటె

బ్రథి తారి రాజన్య భయద విక్రమమునఁ

బ్రతిగండ భైరవ ప్రథ వహించె

మఱియుఁ బెక్కిన బిరుద నామములఁ దనరి

బాహువిక్రమ దాన సంపదలతోడఁ

దనరుచుండె సమంచి తోడ్పామయశుఁడు

భువనహితకారి యగు దామభూవిభుండు. ”

ఈపై పద్యములోఁ బేర్కొనఁబడిన బిరుదావళుల ననేకులు వహించుట యాకాలమునం దాచారమై యుండెను. ఇంతకన్న నీతని చరిత్ర మేమియును జెప్పఁబడి యుండలేదు.

రేచర్ల ప్రసాదాదిత్యనాయఁడు.

బేతాళనాయని పుత్తులలో నీతఁడు సుప్రసిద్ధుడైనవాఁడుగఁ జెప్పఁబడియెను. ఇతనింగూర్చి రావు వంశీయుల చరిత్రమునం దొక రీతిగను వెలుగోటివారి వంశచరిత్రమునందు మఱియొక రీతిగను వ్రాయఁబడి యున్నది. “రెండవ కుమారుడైన ప్రసాదాదిత్య

నాయఁడును దక్కిన ౭౬ గోత్రముల నాయకులు గాకతీయ గణపతి
 రాయలవారి కొలువు కూటములో నుండఁగా నొకప్పుడు గణపతి
 రాయలవారి పట్టణమును శత్రురాజులు ముట్టడి వేసిరి. అప్పుడు గణ
 పతి రాయలవారు తమ కొల్వులోనుండు ౭౭ గోత్రముల నాయ
 కులను జూచి మీ లోపల నెవ్వరీ శత్రువులను జయింతురో
 వానిని నేను గొల్వుకూటములో లేచి యెదురుసనితెచ్చి నాసింహాస
 నముపైఁ గూర్చుండఁ బెట్టుకొందు” ననియు మిగత ౭౬ గోత్రముల
 నాయకులచే నతనికి మొక్కులు వేయింతు ననియుఁ జెప్పెను; ఆ
 మాటవిని యంద టూరకుండఁగా నీప్రసాదాదిత్యనాయఁడు లేచి నే
 జయించెదనని విన్నవించి గణపతిదేవునివలన సెలవునొంది శత్రువుల
 మీఁద యుద్ధమునకువెడల వారలతోఁ గఠినమైనయుద్ధముంజేసివారల
 జయించినచ్చి గణపతి రాయలవారి వలనఁ బ్రత్యుత్థా నార్ధాసనాది
 సత్కారములను, ఇతరులగు ౭౬ గోత్రముల నాయకులచేఁ బ్రణా
 మము నెట్టించుకొనునట్టి మర్యాదను, గాలిపెండేరమను బిరుదా
 భరణమును ‘కాకతిరాజప్రాజిత’ అనెడు బిరుదును శ్వేతచ్ఛత్ర
 ధ్వజములను బొందెను;” అని వ్రాయఁబడి యున్నది. గాని శత్రువు
 లెవ్వరో ఎవ్వరితో వీరు పోరాడిరో చెలిపి యుండలేదు. ఇతని
 పరాక్రమమును మెచ్చుకొని యా గణపతి చక్రవర్తి గౌరవించి
 యుండును గాని యితనివంటిమహాశూరు లనేకు లాతని కొల్వుకూట
 ములో నాతని సేవించి యుండఁగా నెల్లరకు నవమాన కరముగా
 సర్ధాసనమిచ్చి వారలచే ముక్కింపఁజేసె ననుట నిరాధారమై
 పరిహాస్పదముగ నున్నది. ఇతని ప్రతాపమును వర్ణించుచు నొకపదశీ
 మీఁకొని రీతినె వెలుగోటివారి వంశచరిత్రమునందును, రావు వంశ
 యుల చరిత్రమునందును బ్రకటింపఁబడినది.

“ సీ. ధరణిపై డెబ్బ దేక్షురు నాయకులలోనఁ
 బటు ప్రతాపసూర్యుఁ బరఁగినాఁడు
 చండ భుజా దండ మండి తారాతుల
 భండనంబులఁ జాలఁ జెందినాఁడు
 ఏపున నోర్గలు నేలు రుద్రునిచేత
 నందెయుఁ బెండెంబు నందినాఁడు
 విక్రమంబున ధరాచక్రంబులోఁ గల
 బిరుదులు తనవిగాఁ దిరిగినాఁడు
 వాఁడు రిపురాజ పన్నగ వైనతేయ
 రాజితంబైన కేరళరాజ ఘనుఁడు
 భానుకుం డగు రేచెల్లశాసనుండు
 సత్యసంఘండు సత్ప్రసాదిత్యునుఁడు.”

ఈ పైఁజెప్పఁబడిన రుద్రుఁడు మొదటి ప్రతాపరుద్రుఁడనుట సరిపడదు. కడపటి ప్రతాపరుద్రుఁ డనుటయు సరిపడదు. ఇందలి రుద్రుఁడెవ్వడు? కాకతి గణపతి చక్రవర్తి కూతురగు రుద్రదేవి కావలయును. ఈమె రుద్రదేవుఁడని వ్యవహరింపఁబడి యుండుటచేత రుద్రుఁడనఁగా రుద్రమదేవి యనియే యర్థము చేసికొందము. అందెయుఁ బెండెంబు గణపతిదేవుని వలన బొందెనని పైని చెప్పిన దానికి విరుద్ధముగా రుద్రమదేవి వలనఁబొందెనని చెప్పఁబడియున్నది. వెలుగోటివారి వంశచరిత్రమునందు గణపతి చక్రవర్తిచేత నర్ధాసన మును బొంది ౭౬ పద్మనాయకులచేతఁ బ్రణామంబులు పొందెనని చెప్పఁబడి యుండఁగా రావువంశీయుల చరిత్రములో నుదాహరింపఁ బడిన యొక సీనమాలికలో

“ భూరి జయుం డయి యోగుగంటికి రాఁగ
 రుద్రమూర్తి ప్రతాపరుద్ర విభుఁడు
 ఎదురుగా వచ్చియు హితుఁ డవు నీవంచు
 ఘనతఁ బ్రసాదిత్యుఁ గొంగలించి
 హైచ్చైన కాలెండె మిచ్చి దోడ్కొని వచ్చి

ముందఱఁ గూర్చుండ మొదల నిల్చి
విడిది కంపెడు వేళ వేడ్కతో లేచియుఁ
గొంగలించి జయంబు గాంగఁ బనిచి
మఱునాఁడు దెబ్బదేడ్డురు నాయకులు గొల్చు
తన సముఖాన కతండు రాంగఁ
దా లేచి యపుడు సంతస మంది యాతనిఁ
బ్రయముతోఁ గూర్చుండఁ బెట్టి కొనుచు
దెబ్బదేడ్డురు చేత మ్రొక్కులు వేయించి
మించఁ బ్రతిజ్ఞ చెల్లించె విభుఁడు”

అని చెప్పఁబడి యుండుటచేత రుద్రవిభుఁ డనఁగా రుద్రదేవి
యని యర్థము చేసికొనవలసిన పక్షమున రుద్రమదేవి యంతటి
చక్రవర్తిని యెదురుగా వచ్చి ప్రసాదాదిత్యుని కౌగిలించుకొన్నదని
చెప్పవలసి వచ్చును గదా? అది యెంత యసహ్యకరముగా నుండఁ
గలదో వేఱుగఁ జెప్ప నక్కఱ లేదు. పూర్వకవుల యుద్దేశ్యము
రుద్రవిభుఁ డనఁగా రుద్రమదేవి గాక మొదటి ప్రతాపరుద్రుఁడని.
అనఁగాఁ బ్రసాదాదిత్యనాయఁడు మొదటి ప్రతాపరుద్రుని కాలమున
నున్నవాఁడని వారి యభిప్రాయము. అది కాలనిర్ణయమున కడ్డము
వచ్చుచున్నదను భావముతో వెలుగోటినంశచరిత్రకారు లాప్రతాప
గుర్రునికి బదులు గణపతిదేవుఁడని మార్చిరి. ఇట్టిమార్పుచేసినందులకుఁ
బ్రహ్మణము నేమియుఁ జూపినవారుకారు. కనుకఁ బ్రసాదాదిత్యనా
యఁడు మొదటి ప్రతాపరుద్రుని కాలముననుండెనో రుద్రమదేవికాల
ముననుండెనో యెవ్వరికినిదెలియదు. నాకుఁదెలిసి నంతవఱకు శాసన
ములలో నెచ్చటను వీరినామములుగాన్పింపలేదు. భావిపరిశోధనమునఁ
గాని వీరి యదంతము దెలియంబడదు. అంతవఱకు నీతఁడు గణపతి
దేవునితుదికాలమున నున్నవాఁడని యూహింపఁజూచు. గణపతిదేవుఁడు
పాండ్యరాజులతోడఁ జేసిన యుద్ధములలో నితఁడును నీతని సహా
ధరుఁ డగు రుద్రమనాయఁడును గూడ నుండి రని యూహించుటకు

మాత్రము గొంచె మవకాశము గలను. ఎట్లయినను కాకతీయచక్ర
వర్తు లర్ధాసన మిచ్చిరనియు తక్కిన ౭౬ పద్యనాయకు లీతనికి
మొక్కిరనుటయు నేయాధారమును లేక యెంతమాత్రము విశ్వ
సింపరాదు. ఇది యిట్లుండఁగా మఱియొక వింత యే మన:—

“ ధరణి ఘనమైన రాయపితామహాంక
బిరుదు డెబ్బదియేడ్గుల వరుస నాయ
కులుగఁ జేసియు భైరవువలన పచ్చ
దృఢవరంబుగఁ గొనఁ బ్రసాదిత్యవిభుఁడు”

అని వెలుగోటివారి వంశావళియందు వరుసగ డెబ్బదియేడ్గు
రను నాయకులనుగఁజేసి భైరవువలన రాయపితా మహాంకబిరుద
మును బొందెనట ! ఈ పద్యమునుబట్టి ౭౭ నాయకులు ప్రసాదా
దిత్యునివలన నేర్పడిరను భావము పై పద్యమున ద్యోతక మగు
చున్నది. పరస్పర విరుద్ధములైన విషయము లెన్నియో గలవు.
గ్రంథవిస్తరభీతిచేత వాని నన్నింటిని జర్పించుట విడిచి పెట్టు
చున్నాఁడను.

రేచర్ల రుద్రమనాయఁడు.

ప్రసాదాదిత్య నాయని తమ్ముఁడగు రుద్రమనాయఁడును
ప్రసిద్ధుఁడైన వీర శిఖామణియై యుండనలయును. ఇతనికి రాయ
పితామహాంక మను బిరుదము గలదని యొకరిండి పద్యములోఁ
జెప్పఁబడినది.

“ మ. ఒగి నుక్కుంబొడిరాల రాయదురు మున్నుద్రీవులై యిప్పుడున్
దగ నీయందయ యందునుండి తలక్రిందై వైరిభూపాలకుల్
జగతీభారమునన్ పసిండి పొడి నిచ్చల్ రాయచున్నా రదే
తగదే రాయపితామహాంక జయ భద్రా రుద్ర నిన్ జెందినన్”

మఱియును, “పాండ్యగజకేసరి కాకతిరాజ్య ప్రతిష్ఠాపనా చార్య” బిరుదులు గలవని యీ క్రింది పద్యములో జెప్పబడినది.

“ ట. వాలని విక్రమస్ఫురణ వారసు పా. డ్యబలంబు దంతుల
శేఖ జయించి పాండ్యగజకేసరినామము గాల్చి రెండుయుగ
జూనిననారుగా నెగడి నెక్కుతి కాకతిరాజ్యల
ష్ట్రులనా ప్రతిఘటగఁ జేసిరి భూజను లెల్ల మెచ్చంగన్”

కాకతిరాజ్య ప్రతిష్ఠాపనాచార్యులయిన వారొక్కరుడ్ర నాయుడు మాత్రమే గాక యనేకులు గలరు. ఈ రేచెర్ల రుద్ర నాయుడు రుద్రదేవి కాలమున నధిక ప్రఖ్యాతికి వచ్చినటులు గానం బడుచున్నది. గావున నీతనివిషయమిక్కడ సంక్షేపించి రుద్రమదేవిం గూర్చి వ్రాయు ప్రకరణమున మరల నక్కాణింతును. పద్మనాయక పీఠులనేకులు గణపతిదేవ చక్రవర్తికి విశ్వాసపాత్రులయిన భృత్యు లుగనుండి యుద్ధములం దాటితేటిన రణశూరులై కాకతి రాజ్య ప్రతిష్ఠాపకులన్న ఖ్యాతిని సంపాదించి రనుటకు సందియములేదు గాని తక్కిన శాఖలలోని మహావీరులైన సైన్యాధిపతులకంటె వీరే యగ్రగణ్యులని కాకతీయ చక్రవర్తు లందఱు విడిచిపెట్టి వీరలకే యర్ధాసనములిచ్చి సమ్మానించిరనుట మాత్రము విశ్వసింపఁ దగినది కాదు.

రాజగురు విశ్వేశ్వరగోళకీ శైవమతము.

కాకతిగణపతిదేవ చక్రవర్తికి శైవదీక్ష నొసంగిన గురువు విశ్వేశ్వరశంభువను గోళకీమతాధిపతి. అందువలన నితఁడు రాజ గురువని వ్యవహరింపఁబడినాఁడు. గణపతిదేవ చక్రవర్తికిని దరు వాత నాతని కొమార్తె రుద్రమదేవ చక్రవర్తికిని గొంతకాలము చేదోడువాదోడుగనుండి రాజ్యాంగపరిపాలనాది సమస్త రాజకీయ వ్యవహారములందు పాల్గొన్నట్టి మంత్రయగు శివదేవయ్య యును

నాతఁడే యీతఁడు. ఈయన ప్రతిభావిశేష మసాధారణమైనది. ఈతని నివాస్థలము మొట్టమొదట వంగ దేశమునందలి దక్షిణరా ధామండలములోని పూర్వగ్రామ మనునదిగా నుండెను. ఇతఁడు గోశక్తిశైవ మతాధిపతులలో నేడవ వాఁడుగా నుండెను. ఈమతము పాశుపతశైవమతమునకు సంబంధించినది. ఈపాశుపతశైవమతమే కాలాముఖమని, లకులేశ్వర మతమని వేత్త్యేఱు నామములతోఁ గూడ వ్యవహరింపఁబడుచుండెను. శైవాగమ తంత్రగ్రంథములలో ఆమర్దకమతాధిపతిగనుండు యీ మతమును పోషించిన యేదూర్వా సుఁడు గలఁడో యాదూర్వాసుఁడే యీ మతప్రతిష్ఠాపకుఁడని భావి పఁబడుచున్నాఁడు.¹ శైవాగమ తంత్రవాఙ్మయము ప్రపంచములోఁ బుట్టుటకుఁ గారణభూతుఁడు దూర్వాసుఁడే యని తంజావూరు మండలములోని తిరునలూరు గ్రామవాసియైన “నిర్మలమణిగురు” యను నొక శైవబ్రాహ్మణుఁడు, అఘోర శివాచార్య కృతమగు “క్రియా క్రమోద్యోతక” మను గ్రంథమునకు “లఘుప్రభ” యను పేరిట వ్రాసిన వ్యాఖ్యానగ్రంథమునఁ దెలిపియున్నాఁడు. మహాభారతములో పాండురాజవత్సి యగు వంశీమహాదేవికి సంతానార్థము మహామంత్రోపదేశము చేసిన దూర్వాస మహర్షియే యీ దూర్వాసమహర్షియై యుండఁబోలు. పరాశక్తిస్తవముతోఁ గూడుకొన్న పరాశక్తి మహిమ్నమును చిన్నగ్రంథమును రచించినవాఁడు గూడ నీ దూర్వాసుఁడే యని భావింపఁబడుచున్నాఁడు. డా. ఆఫ్రెక్టు అను వారు తమ “Catalogues Catalogurum” అను గ్రంథములో నట్టివే దూర్వాస విరచితములైన మఱికొన్ని గ్రంథములను దెలిపి యున్నారు.

1 See Dr. Hultshus Report on Sanskrit Manuscripts No 2 introduction Page XVI.

ఈ గోళకీమరాధిపతులయిన శైవాచార్యులలో మొదటి వాఁడు సంభవ లేక సద్భావశంభువను నాతఁడు పదవశతాబ్దితుదనో పదునొకండవ శతాబ్ది మొదటనో చేదిదేశమును బరిపాలించిన మొదటియువరాజుదేవుఁడను కాలచుర్యరాజునకు సమకాలికుఁడై యుండెను. ఈచేదిరాజ్య మిప్పటి మధ్య హిందూదేశము (Central India) లోనిది. ఈదేశమునకు త్రిపురియనునది రాజధానిగ నుండెను. దీనినేయిప్పుడు “తేవా” రందురు. ఈమొదటి యువరాజుదేవుని భార్య నోహల; ఇతని కుమారుఁడు లక్ష్మణరాజు. వీరు కదంబగుహకుటుంబమునకు సంబంధించిన శైవాచార్యులకు గొన్నిదానములను జేసి యున్నారు. ఆకాలమున నీచేదిరాజ్యములో చేరిన డాహలమండలము శైవాచార్యులనేకులకు నాటపట్టయి యుండెను. కాశీచుఱిరాజయిన యువరాజుదేవుని రాజ్యము గంగానర్మదానదులకుమధ్యను తొమ్మిదిలక్షల గ్రామములతోఁ గూడుకొని యుండెనట. ఈగోళకీశైవమతమును స్థాపించిన సద్భావశంభువను శివాచార్యునకు నారాజు శేఖరుఁడు గోళకీమతపోషణార్థము మూడులక్షల గ్రామములం గలిగిన ప్రదేశమును దానముచేసియుండెనని మల్కాపురశాసనమువలనఁ దెలియుచున్నది. ఈ సద్భావ శంభుశిష్యుఁడు సోమశంభువు. ఇతఁడే సోమశంభు పద్ధతి యను గ్రంథమును రచించినవాఁడు. శైవాగమ తంత్రగ్రంథములఁ బఠించిన వారి కీ సోమశంభుపద్ధతి పరిచితమైనదే యని వేఱుగఁ జెప్పనక్కరలేదు. ఇతఁడు సద్భావ శంభుని శిష్యుఁడనియు, క్రీ. శ. 1073 సంవత్సరప్రాంతమున నున్న వాఁడనీ డా. ఆఫ్రెక్టు నుడువు చున్నాఁడు. పిద్యారణ్యకృత మగు “సర్వదర్శన సంగ్రహ” మను గ్రంథమున నీ సోమశంభు పద్ధతి నిర్వచింపఁబడినది. నిర్మలమణిగురు ప్రణీతమగు “లఘుప్రభ” యను వ్యాఖ్యసయితము సోమశంభుపద్ధతిని దఱచుగాఁ బ్రశంసించుటయే

గాక మల్కాపురశాసనములో నుదహరింపఁ బడిన కేరళదేశీయుఁ డగు విమలశివాచార్యుని, ధర్మశివాచార్యుని, విశ్వేశ్వర శివాచార్యుని గూడఁ బ్రశంసించి యున్నది. సోమశంభుని శిష్యుఁడు వామశంభువు. ఈయన శిష్యప్రశిష్యులు గడచిన వెనుక శక్తిశంభువు వచ్చెను. ఈయన శిష్యుఁడు కీర్తిశంభువు. వీనిశిష్యుఁడే కేరళదేశీయుడైన విమలశివుఁడు. వీని శిష్యుఁడే ధర్మశివుఁడు. ఈయన శిష్యుఁడే గౌడరాధా దేశమునందలి పూర్వగ్రామ నివాసియగు విశ్వేశ్వరశివుఁడు. ఇతఁడే మనకాకతీయ గణపతిదేవ చక్రవర్తి దీక్షాగురుఁడును, మల్కాపురశాసనమునఁ బేర్కొనఁబడిన దానప్రతిగ్రహీత యునై యున్నాఁడు. త్రిపురములోని గోళకిగిరియను కొండమీఁదను నీశైవమతము నిర్మింపఁబడి యుండుటచేత నీమతమునకు “గోళకీమత” మను పేరు వచ్చినట్లు కనంబడుచున్నది. ఈతనికి నొక్క కాకతిగణపతిదేవ చక్రవర్తియే గాక చోళరాజు, మాళవరాజులను వారు శిష్యులుగ నున్నట్లును, కలచురిత్స్నాపాలు నకు దీక్షాగురువుగ నున్నట్లును మల్కాపురశాసనము దెలుపుచున్నది. ఈశాసనములో:-

“శ్రీ చోళేశ్వరమాళవ క్షితిపతీరాజన్యచూడామణీ యత్ప్రశ్యాకిమతః పరంగణపతిక్షోణీపతిర్యత్సుతః నస్సాత్కన్యముదేసదేశిక నరశైవాగమాంభోనిధి శ్చీవిశ్వేశ్వరదేశికః కలచురిత్స్నాపాలదీక్షాగురుః”

అని చోళమాళవరాజులను నూరక శిష్యులని మాత్రము చెప్పుచు కాక గణపతి భూపాలుని” తన కుమారునిగఁ జెప్పకొనుట కర్థమేమో బోధపడకున్నది. దీక్షుచు బొంది శిష్యులయిన వారిని పుత్తులుగ గుహవులుచు, సురువులను దండ్రులునుగ శిష్యులును జెప్పకొనుటకై శైవసంప్రదాయమని చెప్పినను శిష్యులయిన చోళమాళవరాజులను విడిచి మొక్క గణపతినే కుమారుడని చెప్పటలో విశేషమేమో బోధపడకున్నది. గణపతిదేవ చక్రవర్తి యాస్థానముం దీతనికి బలుకుఁబడి యత్యధికము గనంబడుచున్నది.

గణపతీదేవుని పరిపాలనము.

కాకతిగణదేవుడు సింహాసనారూఢుడైన నెనుకనాంధ్రభాష మాతృభాషగాఁ జేసికొన్న మహాజనుల నెల్లర నాంధ్ర సామ్రాజ్యము క్రిందికిఁ దీసికొని రాఁగోరి ఎట్టిప్రయతములకుఁ గడంగెనో యట్టిప్రయ త్నములన్నియు నీశ్వరానుగ్రహమువలనఁ గొనసాగి జయప్రదము లయినవి. మండూకము నొకదాని మ్రింగ నోరప్పలించుకొనినచ్చి పైఁబడెడు భుజగేంద్రంబుల నొక్కొక్కదాని నదిమిపట్టి పెట్టెలోఁబెట్టి వశపఱుచుకొనునట్టి ప్రహ్లాదురంధరుండయిన యొకగారడివాని పగిది సమరగాంగేయుడని వీరాగ్రగణ్యులచేత ననేక భంగులఁ గొని యాడంబడెడు మనయీ కాకతి గణపతీదేవ చక్రవర్తి తనకాలంబున నాంధ్రసామ్రాజ్యము నాక్రమింప నెదుర్కొను మహామండలేశ్వరుల నొక్కొక్కనినే జయించి గర్వభంగము గావించి యదిమిపట్టి కప్పములు గైకొనుచు సామ్రాజ్యమునకు వన్నెయు వాసియుం గలుగఁజేసి సర్వవిధములఁ బ్రజల యైశ్వర్యాభివృద్ధికై ప్రియత్నించి చాలనఱుకు సఫలీకృత మనొందుఁ డయ్యెను. అతఁడు మతాధినిరతి కలవాడగుటంజేసి ఘనకార్యవిర్వహణమున నెట్టి యంతరాయములు సంఘటిల్లుచు వచ్చినను నిరుత్సాహుడగుగాక మరల మరలఁ బ్రయ త్నించుచు వచ్చినందున విజయము నొందుచు వచ్చెను. అతని మంత్రివర్గములోఁ బ్రముఖుడైన శివదేవయ్య రాజ్యతంత్రజ్ఞుడగుటవలన నాతనిమాట జవదాటక నేర్పుతో రాజ్యపరిపాలనము నేయుచు వచ్చినందున దక్షిణ హిందూస్థానమును బరిపాలించిన చక్రవర్తులలో నధిక ప్రఖ్యాతిని గాంచెను. ఆంధ్రభూమి నంత నేక చ్చత్రముక్రిందికిఁ గొనివచ్చిన తరువాత నీతఁడు రాజ్యాంగ మును, రాజధానీ నగరమును, దుర్గమును, సైన్యమును బలపఱుచు టకై భగీరథ ప్రియత్నములు గావించెను. ఆ కాలమున నాంధ్ర

సామ్రాజ్యము ఢిల్లీ చక్రవర్తులకు మోహమును గలిగించుచుండెను. చంద్రధ్వజులయిన తురుష్కులకు భయంకరముగ వ్యర్థము వారలను మత్సరపూరితులను గావించు చుండెను. దుర్గములోపల రాజ భవనమునకుఁ జుట్టును ఉన్నతమైన శిలాప్రాకారమును, దానిచుట్టును మిక్కిలి యగాధమై జలపూరితమైన యగడ్డను నిర్మింపించుటయే గాక ప్రాకారమునకు లోపల రాజవీధుల నేర్పఱచి యచ్చటచ్చట నశ్వ రథ గజ పదాతి వర్గంబులఁ బెట్టించి, అహోరాత్రములు వీర భటు లశ్వారూఢులై విహరించునటుల నియమించి, ఉన్నతములై సుందరములైన రాజభవనములను గోపురములను బెక్కింటిని గట్టించి గోపురములఁ బసిండికుండలతో నలంకరింపఁజేసి, ఏక శిలానగరమున కెంతో శోభను గల్పించెను. ఇతఁడు తన రాజ్యమునందంతట నూర్ల కొలఁది శివాలయములను స్థాపించెను. గణపవరంబులని తనపేరిట నూర్ల కొలఁది గ్రామంబులను నెలకొల్పుటయెగాక త్రాగ శుద్ధ జలము లభింపక ప్రజలు కష్టిపడుచున్న ప్రదేశముల ననేక తటాకములను ద్రవ్వించెను. దుర్గమంబులైన యరణ్య ప్రదేశంబుల మంచి బాటలను వేయించుటయే గాక యక్కడక్కడ సత్రములను చలి పందిరులను గట్టించుచు వచ్చెను. తనరాజ్యములోని ప్రజలకు దేశ భక్తియును పాపభీతియుఁ గలుగునటుల బోధింపించుచు వచ్చెను. ప్రజల మానధనంబులకు భంగమును గలిగించునట్టి జార చోరాది కూర జనంబుల శిక్షింపించుచు మిక్కిలి జాగరూకుడై పరిపాలనము సేయుచు వచ్చెను. ఈ యాంధ్రచక్రవర్తి కాలమున విదేశములతోడి వాణిజ్యమును సముద్రయానమును విశేషముగా సాగుచు వచ్చెను.

మోటుపల్లి ప్రసిద్ధమైన రేవుపట్టణము.

ప్రాచీన కాలమునుండియు గుంటూరుమండలములో బాపట్ల తాలూకాలో బాపట్లకు సమీపమున సముద్రతీరమునందున్న మోటుపల్లి యను గ్రామము ప్రసిద్ధమైన రేవుపట్టణముగా నుండి చీనా, బర్మా, పారసీకము మొదలగు విదేశములతో వాణిజ్యము నెఱపుటకు నాంధ్రదేశములో నొక ప్రధానస్థాన మయ్యె నని యాంధ్రుల చరిత్రము ప్రథమభాగమున సవిస్తరముగా వ్రాసియున్నాను. ఈ మోటుపల్లికే వేలానగరమనినామాంతరముగలదు. ఈ వేలానగరము ఆంధ్రశాతవాహనుల కాలమునను, ఆంధ్రపల్లవుల కాలమునను, ఆంధ్రచాళుక్యుల కాలమునను, ఆంధ్రచోడుల కాలమునను ప్రసిద్ధి కెక్కిన పట్టణముగ నున్నను క్రమముగా చాళుక్యుల పరిపాలనానంతరము వాణిజ్యము క్షీణింప నంతఃగా గణనకు రాక యుండెను. మోటుపల్లికడ మెట్టపట్టిన యోడలలోని సరకులను ఆసమీపము నందలి మండలేశ్వరులు కొల్లగొనుచుండుటచేత నావికు లారేవునకుఁ జేరుటకే భయపడు చుండిరి. అందువలనఁ బ్రసిద్ధి గాంచిన వర్తకులెవ్వరు నాపట్టణమున నివాసముగా నుండక పోయిరి. కాకతి గణపతిదేవచక్రవర్తికిఁ బూర్వము కొంతకాలమునుండి విదేశవ్యాపారము నడుపుచున్న వర్తకులకు నభయశాసన మీఁగల చక్రవర్తి గాని మహారాజుగాని లేనందువలననే యా ప్రసిద్ధమైన రేవుపట్టణమున కాగతి పట్టెను. గణపతిచక్రవర్తి తాను సింహాసనారూఢుడై వెలనాటిని జయించిన పిమ్మట నీ వేలానగరము నుద్ధరించి విదేశవ్యాపారమును పెంపునొందింపవలయు నన్న సంకల్పము మనస్సున నంకురించిన వెంటనే యుపేక్షింపక మంత్రులతో నాలోచించి యందులకుం దగిన ప్రయత్నములను గావించెను. అప్పు డా గణపతిచక్రవర్తి సర్తకులకు నభయశాసన మొసంగెను. “నా జీవితముకన్నను

నా ప్రజలసంరక్షణమే నాకు నెక్కువ ప్రీతికర మైన విషయ" మని యా యభయశాసనమున వ్రాయించెను. మఱియు నాశాసనము వలన సత్ప్రభుత్వముయొక్క ధర్మములను గాపాడుటకును, కీర్తికొఱకై యధికాభినివేశముతో సముద్రయానము చేసి విదేశములతో వ్యాపారము చేయునట్టి వర్తకులయందలి ప్రేమచేత నొక్కకూప శుల్కముమాత్రము గాక తక్కిన సుంకముల నన్నిటిని వదలివేసితిమని లిఖింపఁబడియెను. ఉత్తరమునుండి దక్షిణమునకుఁ గాని, దక్షిణమునుండి యుత్తరమునకుఁ గాని పోవునట్టి యోడలు వాయునశమున నీరేవున మెఱక పట్టిపోయినయెడల నాసరకుల నోడదొంగలు కొల్లగొనకుండఁ గట్టడచేయుటయే గాక నర్తకులు నిర్భయముగా రాకపోకలు జనుపుటకుం దగిన మార్గముల నేర్పఱచెను. ఎగుమతి దిగుమతి సరకులచే శుల్కపరిమాణము ముప్పదిగట నొక్కటిగ నిర్ణయించెను. శ్రీగంధము ౧ కి గ ౧, పచ్చకర్పూరమునకు, చీనికర్పూరమునకు, ముత్యాలకు వెల గ ౧ కి ౧౦||౩, పన్నీరు దంతము, జవ్వాది, కర్పూరతైలము, రాగి, తగరము, సీసము, పట్టునూలు, పవడము, గంధద్రవ్యములకు వెల గ ౧-కి ౧౦||, మిర్యాలు వెల గ కి ౧||-౩, పట్టుస్వరూపము ౧-కి గ ౧ కి ౧||౦,

ఈరీతిగ సుంకము విధింపఁ బడియెను. ఈసరకుల నామమును బట్టి యే యాకాలము నం దారేవుపట్టణ మొత్తప్రసిద్ధ మైనదిగ నుండెనో, ఏయేదేశములతోడ వ్యాపారము చేయుచుండెనో వేఱుగఁ జెప్ప నక్కఱలేకయే బోధపడక మానదు. కాకతిగణపతిదేవ చక్రవర్తియొక్క కృపావిశేషము చేతనే యా రేవుపట్టణము పునరుద్ధారణము గావింపఁ బడుటయు, ఆతని కొమార్తెయైన రుద్రమదేవి కాలమున వెనీసువర్తకుండైన "మార్కో-పోలో" అను వానిచేత శ్లాఘింపఁ బడుటయు సంభవించినది. కాకతిగణపతి సిద్ధయదేవ మహారాజును మోటుపల్లికిఁ బొలకునిగ నియమించెను.

ధర్మపరిపాలనము.

ఈ యాంధ్రచక్రవర్తి ప్రభుత్వకాలమున ధర్మము వర్ధిల్లెననియు, ద్విజులలోఁ బ్రముఖులైన వార లున్నతపదవులకు వచ్చిరనియు, వృద్ధులయెడ గౌరవము, ప్రేమ, మొదలగువానిని ప్రజలు కలిగి యుండి రనియు, శాస్త్రజ్ఞానము, కళలు వికసింపఁ జేయఁబడినవనియు, పల్నాటిలోని దుర్గపట్టణమున గంగయసాహిణిచే లిఖింపఁబడిన దానశాసనములో నుదాహరింపఁ బడియెను. ఈ గంగయ సాహిణికి మంత్రిగ నుండిన నామయపండితుఁడు దుర్గయపట్టణమున తన తండ్రికిఁ బుణ్యము ప్రాప్తించుకొంటు వంకేశ్వరాలయమును నిర్మింపించెనని దెలియుచున్నది. కాకతి గణపతి దేవచక్రవర్తి ప్రజారంజకముగఁ బరిపాలనముసేసి సత్కిర్తి వడయుటకుఁ గారణభూతుఁడైనవాఁడు శివదేవయ్య యను గాతని ప్రధానమంత్రియై గాని యన్యుఁడు గాఁడని యిదివఱకె దెలిపియున్నాను. ఈ శివదేవయ్యయను నైయోగి కారాధ్య బ్రాహ్మణుఁడు రాజ్యతంత్రజ్ఞుఁడు మాత్రముగాక పండితకవియుం గూడ నైయుండెను. అతఁ డాంధ్రమున “పురుషార్థసార” మను నీతిగ్రంథమును రచించెను. ఇందలి కవనము మృదు మధుర పద ఘటిత మై యొప్పుచున్న దని దెలుపుటకై రెండు పద్యములను మాత్ర మీ దిగువ నుదాహరించు చున్నాను.

+ క. ప్రజఁ జెటిచి కూడఁ బెట్టిన

నిజధన మది వలయు వ్యయము నిచ్చులుఁ జేయన్

బ్రజయును ధనమును బాలిసిన

భుజబలమున నిలువఁ దలమె భూపతి కెందున్.”

క. జనలక్ష్మికి ధనలక్ష్మికి

ననుష్ఠు మగుధర్మ లక్ష్మి కాత్మయ మూలం

బని యాత్మరక్ష మటవక

జననాథుఁడు సేయవలయు సతతము ప్రీతిఁ.”

కాకతి గణపతిదేవ చక్రవర్తికిఁ బుత్రికా సంతానమే గాని పుత్రిసంతానము లేక యుండెను. ఈయనకు గణపాంబ రుద్రాంబ యను నిరువురు కొమార్తలు గల రని యింతకుఁ బూర్వమే దెలిపి యున్నాను. ఇతఁడు తన పెద్దకొమార్త యయిన రుద్రాంబను కుమారునిగ భావించుకొని యామెకు విద్యా బుద్ధులు గఱపించి రాజ్య తంత్ర జ్ఞానమును గలిగించి తనకుఁ బిమ్మట నామెయే సింహాసనా రూఢయై యాంధ్ర సామ్రాజ్యమును బరిపాలింప నియమించి యటు వదిలెండు సంవత్సరములు ప్రజారంజకముగ నిరంకుశపాలనము చేసి మిక్కిలి వృద్ధుడై క్రీ. శ. ౧౨౬౭-౧౨౬౮ వ సంవత్సరమున స్వర్గస్థుడై కీర్తిశేషుఁ డయ్యెను.

వెలమవీరుల చరిత్రము:

కాకతి గణపతిదేవ చక్రవర్తికి భృత్యులుగ నుండి విక్రమాధ్యులని ప్రసిద్ధిగాంచిన వెలమవీరులు గొందఱు కాకతీయచక్రవర్తుల ప్రాపునఁ బ్రబలి నాయకత్వములం బడసి బహుసూములను బరిపాలించినటులు గాథ లనేకములు చూపట్టుచున్నవి. వెలమువారు సంస్కారశూన్యులై శూద్రప్రాయులయిన క్షత్రియసంతతివారమనియు, సచ్ఛాత్రుల మనియుఁ జెప్పకొను తెగల వారలలో నొక

+ పురుషార్థసార మను గ్రంథము శివదేవయచే రచింపఁబడినదని శ్రీయుత మానవల్లి రామకృష్ణకవి ఎమ్. ఏ. గారిచే బ్రకటింపఁబడిన నీతిశాస్త్రముక్తావళి గ్రంథ పీఠికలో వ్రాయఁబడినది.

రుగ నున్నారు. ఈ తెగవారిని గూర్చిన చరిత్రము సాంతముగా నిందు
దెలుపుటకు సాధ్యపడక పోయినను గొంతవఱ కయినను వివరించుట
యావశ్యకముగఁ గానంబడుచున్నది. వెలమ శబ్దము “వెళ్ళానైత్రి”
అను శబ్దమునుండి పుట్టినదని కొందఱు చెప్పుచున్నారు. “వెళ్ళానైత్రి”
అనఁగా నీరును గట్టువారు (వ్యయసాయకులు) అని యర్థము. వర్మ
శబ్దభవము వెలమ యని చెన్నపురి రాజకీయ కలాశాలయందు
సంస్కృతోపన్యాసకులుగా నుండి కీర్తిశేషులయిన ఎమ్. శేషగిరి
శాస్త్రిలవారు “శబ్దశాస్త్ర” మను తమ గ్రంథమునందు వ్రాసి
యున్నారు. దక్షిణహిందూస్థానములోని దేశములను బరిపాలించిన
వారిలో వర్మశబ్దమును నామముల తుదను బెట్టుకొన్నవారు పల్ల
వులు, కదంబులు, చాళుక్యులు మొదలగు వారుగా నున్నారు. పై
కలాశాలయందు శేషగిరిశాస్త్రిలవారికిఁ బూర్వ మాపదవియందే
యుండిన ఆపర్థుగారు పల్లవులే వెలమలని వ్రాసియున్నారు. శబ్దము
యొక్క వ్యుత్పత్తి యెట్టిదనను వెలమలును కమ్మవారివలెనే మిశ్ర
జాతివా రయినటులు చరిత్రము వేనోళ్ళఁ జూటుచున్నది. చరిత్రము
నందు రెడ్లకును కమ్మవారికిని వెలమవారికిని సంబంధములు గానం
బడుచున్నవి. ఇంతమాత్రముచేత నీ మూడు తెగలవారు నొక్క తెగ
లోనుండి యేర్పడినా రని చెప్పటకును సాధ్యపడదు. ఆంధ్రసామ్రాజ్య
విజృంభణకాలమున యదు వృష్ణిభోజాంధకు లనియెడు జాతుల
వారికిని యవనశకపహ్లావాదులకును గలిగిన సమ్మేళనమువలన నూ
త్నరక్త మీజాతులయందుఁ బ్రవహింపఁగా వీరలు విజృంభించి
గంగాతీరము మొదలుకొని కన్యాకుమారివఱకుఁ గల దేశములను
వేట్వేయి వంశనామములతో వేట్వేయికాలములందుఁ బరిపాలిం
చుచు వచ్చి రని చరిత్రము సాక్ష్య మిచ్చుచున్నది. ఆంధ్రసామ్రా
జ్యము భగ్నమైన పిమ్మట వల్లభవంశ మను పేరిట సురార్తదేశ
మును బరిపాలించినవారును, చాళుక్యవంశ మనుపేరిటఁ గుంతల

వేంగీదేశములను, కాకతీయు లను పేరిటఁ దెలుఁగుదేశమును బరిపాలించిన వార లీ వెలమ కమ్మ తెగలవారే గాని యన్యులుగాఁ గనుపట్టరు. ఈరెండు తెగలలోని వారును వారివారి నాచూంతములను రెడ్డియను బిరుద వాచక పదమును జేర్చుకొని వ్యవహరింపఁబడుచు వచ్చినను రెడ్లకు ప్రతిస్పర్ధలుగ నుండుచు వచ్చిరి. రాష్ట్రకూటులకును చాళుక్యులకును, కృష్ణా గొదావరీ మండలములలో కొండె సిగలు గలిగియుండిన కమ్మవారికి పంటమహాన్వయులయిన కొండె పీటి రెడ్లకును, పద్మనాయకులకును, జరిగిన యుద్ధములు చరిత్రమున సుప్రసిద్ధములుగ నున్నవి.

పద్మనాయకులు లేక పద్మవెలమలు.

వెలమలలో నొకశాఖవా రని చెప్పబడెడి పద్మవెలమలే పద్మనాయకుల మని చెప్పకొనుచున్నారు. సత్యైకదృష్టితోడను నిష్పక్షపాతబుద్ధితోడను విమర్శించి చూచిన పక్షమునఁ బద్మనాయకులు కేవలము వెలమలలోనుండి యేర్పడినవారుగాఁ గనుపట్టరు. పద్మనాయకు లన నెవ్వరో మనము తెలిసికొనుటకుఁ బూర్వము పద్మనాయకుల మని చెప్పకొనువారిచేఁ బ్రకటింపఁబడినవారి గ్రంథములలో నేమి వ్రాయఁబడినదో విచారింపవలసియుండును. పద్మనాయక కులజు లయిన వెలుగోటివారి వంశచరిత్రమునందు “వీరు నాల్గవ వర్ణములో నత్యుత్తమమైన పద్మనాయక కులమువారు. ఇందుఁ బద్మనాయకుఁ డనఁగాఁ బద్మబాంధవుం డగు సూర్యుఁడు” అని వ్రాయబడియుండియు నేమికారణము చేతనో “లేదా, పద్మనాయకుం డనఁగాఁ బద్మపతియను రాజు అతఁడు.

“ఇట్లు మహాపద్మపతిః కశ్చిన్నందః క్షత్త్రవినాశకృత్” అని పురాణములయందుఁ జెప్పబడినవాఁడు; అతనివిషయము సంక్షేపముగ నిట్లెఱుంగఁ దగినయది:—

“మహానంది యను రాజునకు వివాహితశూద్రస్త్రీయందు మహాపద్మపతి యను వాఁడుదయించె. ఆతఁడు సూర్యచంద్రచంశజులగు రాజులను దనకు వందనాదు లాచరింపుఁ డని నిర్బంధించి వశపడనివారిని విక్రమము పేర్చి లోబఱుచుకొని కొన్నిసంవత్సరములు కారాగృహమున నుంచెను. అపుడు వారు జాత్యుచితసంస్కారవిహీనులై పెద్దకాలంబు కారాగృహంబున నుండ నోపక పద్మపతి కభివాదనాదుల నాచరింప నంగీకరించి తదనుగ్రహంబున వెడలి వింధ్యగిరిదక్షిణప్రాంతమున వంగకళింగాంధ్రాదిదేశములు చేరి యచ్చటచ్చట రాజ్యముల నాక్రమించుకొనిరి. ఇట్లు కాఁగా వారు పద్మపతివలన బహుకాలము జాత్యుచితసంస్కారహీనులై యొక తెగవారుగా నేర్పడి శూద్రప్రాయులై యున్నందున నేకులమువారనియుఁ జెప్పటకు వీలు లేక పద్మనాయక కులమువారని వ్యవహరింపఁ బడుచు వచ్చిరి. అనఁగాఁ బద్మపతి యనువాఁడు నాయకుఁడుగాఁ గల కులమువారని యభిప్రాయము” ఇట్లు బాబ్బిలివారి రావు వంశీయ చరితము ౪౯ పేజిలో వ్రాయఁబడినది.” అని వ్రాయించినారు. పద్మనాయఁడను నాతఁ డెవ్వఁడో వీరికి బోధపడలే దని పైవాక్యములంబట్టి దెలియుచున్నది. అయిన నేతద్గ్రంథకర్తలు “భేతాశనాయఁడు రేచర్లవంశజులకు మూలపురుషుఁడుగా నుండినట్లు వెలమకులమువారి కందఱకుఁ బ్రథమము పద్మనాయకుఁ డను నతఁడు మూలపురుషుఁడై మహాప్రసిద్ధుఁడుగా నుండి తన్మూలమునఁ గులమువారందఱు పద్మనాయకకులమువారని వ్యవహరింపఁబడుచున్నారని చెప్పినం జెప్పవచ్చును గదా” యని వ్రాయుట వింతగ నున్నది. వెలమకులము వారి కందఱకుఁ బద్మనాయకుఁడు మూలపురుషుఁడని చెప్పటకుం గల యాధార మెయ్యదియుఁ గానం బడదు. పద్మనాయక కులముయొక్క యుదంత మెఱుంగకయె నాల్గవవర్ణములో నత్యుత్తమ మైన దని వ్రాయుటయు వింతగ నున్నది. చతుర్థవర్ణ

ములోఁ జేరిన తక్కిన శాఖలవారికంటె నెట్లుతమ మయినదో పరమాణములు చూపింపకపోవుట వలన నం దెద్దియో విశేషముండెనని బోధపడక పోదు. రావువంశీయచరిత్రమునందు “పకులమువారనియుం జెప్పటకు వీలు లేక పద్మనాయక కులమువారని వ్యవహరింపఁబడుచు వచ్చి” రని తేటతెల్లము సేయుచుండ వేఱుగ వ్యాఖ్యాన మేల? పద్మనాయకు లొకప్పుడు క్షత్రియులుగ నుండి శూద్రప్రాయు లయి పోయి రని తెలుపుచు అందులకుఁ బ్రమాణముగా ననేక క్షత్రియులు శూద్రులయిపోయిరని పురాణాదులలోనుండి కొన్ని వాక్యములను బ్రకటించి యుండిరి. అయ్యవి వీరినిగుఱించి వ్రాయఁబడినవికావు.

“ వసిష్ఠ కౌండిన్య ధనంజయానాం
గోత్రోద్భవా కాశ్యపగోత్రజాతాః
శూద్రా ఇ వాత్యంతగృహీతవేషాః
భూషా భవిష్యంతి కలౌ యుగే హి.”

అని వసిష్ఠ కౌండిన్య ధనంజయ కాశ్యపగోత్రజాతు లయిన రాచవారిని గూర్చి చెప్పఁబడిన వాక్యములు గాని పద్మనాయకులను గూర్చి చెప్పినవి కావు. రావువంశీయ చరిత్రకారునకుఁ గూడ సందియము తోచి స్పష్టముగఁ జెప్పఁజాలక “అట్టివారు(శూద్రవేషధారులగు క్షత్రియులు) ఆంధ్రాదిదేశములలోనే స్థిరపడిన ట్లుండుటం బట్టి వారీ పద్మనాయకు లను నామముననుండిన శాఖవారుగా ననుమానింపఁబడుదురు.” అని వ్రాసి యున్నారు. ఇటీవలి శూద్రులు క్షత్రియులై రనుటకుఁగారణమువర్ణాశ్రమధర్మములోఁజేరినకులముచేతగాక క్షాత్తమును దాల్చి భూమిని జయించి పాలించుట యని చెప్పవచ్చును. అట్టివారు పదునెనిమిది జాతులలోను గూడ నుండిరనుటకు లేకమాత్రమును సందియము లేదు. కాబట్టి పద్మనాయకుల

నిజస్థితి దెలిసికొనుటకుఁ బ్రయత్నింతము. ఈవెలుగోటి వంశములోని వారి ప్రేరణముచేతనే వ్రాయింపఁబడిన పద్మనాయక చరిత్రమునందు నేమి వ్రాయఁబడినదో విచారంతము. అందు వెలమల జన్మవృత్తాంతమును గూర్చి యీ క్రిందిరీతిని వ్రాయఁబడి యున్నది.

“క. శూరుల జన్మస్థానము
నారసి నియమింపఁ గూడ దది యె ట్లన్నన్
వీరులు పణ్ణుళిమారులు
సూరిజనులఁ బోల మిగులఁ జోద్యం బగుచున్”

ఉ. కొందఱు రెడ్డినాయకులు గోప్యము నందిరి మానుషంబునన్
గొందఱు లక్కనాయకులు కంభిని క్షీరజలోక్తిఁ బొల్చిరొ
కొందఱు కొంకణోద్భవులు ఘోరపరాక్రమలీలఁ గ్రాలఁగా
నందఱు నేకమై ధరను నదృతలీలఁ జెలంగి రెంతయున్.”

అని శూరులజన్మస్థానము నియమింపఁ గూడ దనియు మానుషవంతులును పరాక్రమవంతులునైన కొందఱు రెడ్డినాయకులును, కొందఱు లక్కనాయకులును, కొందఱు కొంకణోద్భవులును, ఏకమై యదృతలీల విహరించి రని నుడివియున్నాఁడు. మరియు నాగ్రంథముననే యనేక విధములుగా నాకాలమునాఁటి గాథలను బురస్కరించుకొని కాఁబోలు నచించియున్నాఁడు.

“గీ. కొంకణాదిక సేతువు కుంభినులను
నాంధ్రద్రవిడాదిదేశంబులందు వెలమ
పేరు ప్రఖ్యాతి నొంది విస్తార మగుచు
గరము బహుముఖవర్ణసంగతులఁ దనరి”

“క. లోహము తామ్రము సిద్ధుఁడు
సాహసమునఁ జేయి రజతస్వర్ణము భంగిన్
యాహతమైన కులంబున
నూహం బ్రబలించె నృపతి యుర్వివు లెన్నన్.

“క. మధుత జలకణ సంతతి
ముద్రిత వరశుక్తి పతిత మూర్తము భంగిన్
శూద్రాభావం బయ్యును
రుద్రక్షితిపాలు వాక్యయాధిఁ జెలంగెన్”

“గీ. ఊరివరద నీరు నురకసరయుఁ జేరి
తీర్థయోగ్య మైన తెరగు గాదె
కాలచోదితమునఁ గాక తీర్థరుఁ గొల్చి
కాపు లెల్ల వెలమ కమ్మ లైరి.”

పద్మనాయక చరిత్రములో నుదాహరింపఁబడిన పై పద్యములను బట్టి కొంకణాది దేశములనుండి వచ్చిన కుంభినులు మొదలగు వారిని తక్కిన తెగల వారలు వెలమలుగ భావించి తమకన్నఁ దక్కువగఁ జూచుచున్నటులను వారలు శూద్రులు గాక పోయినను ప్రతాపరుద్రక్షితిపాలునిచే గౌరవింపఁబడి రనియు వెలమవారిలోను గూడ నూత్నరక్తము ప్రవహించుచుండె ననియు భావము సూచింపఁబడుచున్నది గదా. అప్పటికి వాడుకలోనుండు గాథలను బురస్కరించుకొని పద్మనాయక చరిత్రకారుఁ డట్లు వ్రాసియుండు ననుటకు సందియము లేదు. మరియు నాతఁడు స్వవచనవ్యాఘాతముగా నా గ్రంథముననే మఱియొకచోట,

“క. తొలి కాల ముర్వి గొడవల
వెలియై యాలములయందు విహరించుటచే
నిల కాపుజనులు గొందలు
వెలమ లనన్ జగతిలోన విశ్రుతు లగుటన్.”

అనియు వ్రాసియుండెను. అంతటితోఁ దృప్తి నొందక,

“క. పద్మం బోలెడు సద్గుకు
సద్గుగతి న్నాయకాఖ్య సరణిదలిర్పన్
సద్గు రమాతరుణీ ముఖ
పద్మమునం బొలుచు లక్ష్మ్య భావ మనంగన్.”

“గీ. శైత్యవిధ్వంసి పాదపద్మజు లటంచు
వేదములు వల్కుల గావున విదితముగను
శూద్రకులజులు నొట సంసూచితముగఁ
బద్మజభ్యాతి నియమించి పలికి రపుడు.”

అని విష్ణువుయొక్క పాదపద్మమునందుఁ జనించుటచేతఁ బద్మ
జులను సంజ్ఞకలిగి నటుల నుడివెను. అదియుచుంగాక తక్కిన వెలమ
తెగలవారిని గ్రిందపఱుచుచు పద్మనాయకుల నధికు లని చెప్పి

“గీ. తారకలలోన గ్రహరాజు వేటెయైన
భాతి దశవిధ వెలమలఁ బాయఁ ద్రోచి
సప్తసప్తతి పద్మజసముదయంబు
పద్మనాయకు లనఁగను బ్రబలె జగతి.”

అని పొగడి యున్నాఁడు. విష్ణువు పాదపద్మమునందు జనిం
చుట చేతనే వీరికి పద్మజులను పేరు గలిగిన ననియు, అందువలననే
పద్మనాయకు లను నామము వహించి రనియుఁ జెప్పట సయ్యక్తి
కముగాఁ గనుపట్టదు. ఎందుకన విష్ణుశాస్త్రోద్భవసంభవుల మని పంట
రెడ్లు, కమ్మవారు, మొదలగు తెగలవా రెల్లరును జెప్పకొనియున్న
వా రయినను వారలకు పద్మనాయకులను పేరు గ్రంథములను
వినంబడదు. శ్రీనాథకవి తన భీమఖండమునందు వెలమలు గమ్మలు
ఒంటరులు మొదలగు వారల నెల్లరను బద్మనాయకు లని చెప్పినట్లు
గా నాకడనున్న ముద్రితప్రతిలో నున్నది. అయినను రావువంశీయ
చరిత్రములో కీర్తిశేషులయిన గురుజాడ శ్రీరామమూర్తిపంతులు
గారు పద్మనాయకులను వెలమలను వేర్వేలు తెగవారినిగ శ్రీనాథ
కవి పేర్కొనియెనని వ్రాసియున్నారు. అట్లయిన యెడల పద్మవెల
మలకు పద్మనాయకులను నామము గలుగుటకు వేలు కారణ ముండ
వలయు నని గనుపట్టక మానదు. ఎంత మందబుద్ధులకైనను పద్మనా
యకకుల మన్నతోడనే పద్మఁ డనువాఁడు నాయకుఁడుగాఁ గలిగిన
సమూహ మని యర్థము గాక మానదు. అందువలన వేర్వేలు తెగ

లనుండి యేకారణముచేతనో వేటుపడి వచ్చి ప్రత్యేకముగా నొక తెగవా రయి రని తెలుపుటకుఁ బద్మనాయకకుల మనునదే సాక్ష్యముగ నున్నది. అందులకు గ్రంథముల నాధారము లేవైనఁ గలవా యని పరిశీలించినచోఁ గొంతవఱకుఁ గన్పట్టక నూనవు.

పద్మనాయకులయొక్క పూర్వు లెవ్వరును తాము క్షత్రియ కులమువారని చెప్పికొని యుండలేదు. పద్మనాయకులలో సుప్రసిద్ధులయిన రేచెర్లవారు చతుర్థవర్ణమునందు జనించినవార మని స్పష్టముగఁ దెలుపుకొనియుండ తద్వంశజులయిన వెలుగోటివారు ప్రకటింపించిన గ్రంథములందును రావువారు ప్రకటింపించిన గ్రంథములందును పద్మనాయకు లొకప్పుడు క్షత్రియకులమువారు గానే యుండి తరువాత శూద్రు లయి పోయి రనియు తక్కిన శూద్రజాతులవారి కెవ్వరికి క్షత్రియనామము వర్తింప దనియు వ్రాయఁబడియున్నది. ఇది యెంతమాత్రమును విశ్వసింపఁ దగినది కాదు. ఆంధ్రదేశములో క్షత్రియుల మనిపించుకొనుచున్న రాచవారి యొక్క పూర్వులు సయితము వారిశాసనములలో చతుర్థకులమువార మని చెప్పకొని యుండఁగాఁ బెక్కుతెగలలో నుండి వచ్చి యేర్పడిన యీశాఖ వారు తాము మాత్రము క్షత్రియసంతతివార మనియుఁ దక్కిన వారు కా రని వ్రాయించుట వింతగా నుండకమానదు. అందునకు వీ తొక గొప్పకారణము దెలుపుచున్నారు.

సహపంక్తి భోజనము.

ఒకప్పుడు ఢిల్లీచక్రవర్తి దండెత్తివచ్చి విశేషసైన్యములతో నోరుఁగల్గు ముట్టడించినప్పుడు కమ్మ సేనానులు చాలకాలము పోరాడి యోడిపోయి రనియు, తరువాత పద్మనాయకు లనంబడెడు నీ వెలమ వారు ప్రతాపరుద్రునితో “స్వామీ మేము దేవరకుఁగా ప్రాణములు సమర్పింప సిద్ధముగా నున్నాము. మేము జీవించియుండఁగా బర

రాష్ట్రాలు కోటలో గా లిడరు. మేము విజయమునంది వచ్చితిమేని తమతో సహపంక్తియును సమానప్రతిపత్తియును నీయవేడెద” మని చెప్పగా నతఁ డందునకు సమ్మతించె నట! అప్పుడే వారలు ప్రాణముల కాసింపక కోటబురుజుల నాక్రమించి సంరక్షించుచు నుండుటచేత శత్రువులు చేయునది లేక విచ్చిపోయి రట! అపుడు ప్రతాపరుద్రుఁడు వాగ్దానము ప్రకారము వెలమవారియెడ మిక్కిలి కృతజ్ఞుడై వారలకు సహపంక్తి యొసఁగి గౌరవించె నట! మొదట కాక తీయులు కులముచేత క్షత్రియు లయినప్పుడు గదా యిట్టికార్యము యొక్క ఘనత వెల్లడి యగుటకనువై యుండును?

కాకతీయులు చతుర్థకులజులు.

కాకతీయులు క్షత్రియకులమువారు కారనియు, చతుర్థకులజులే యనియు గొన్ని శాసనములలో స్పష్టముగాఁ గానంబడుచున్నది. అందొకటి మల్యాలగుండయ దండనాథుని యొక్కయు, గోనబుద్ధా రెడ్డికూఁతురునగుకుప్పాంబయొక్కయువర్ధమానపుర దానశాసనము.¹ దానిలో

“ అస్సృజ చ్చతురో వర్ణాన్ ముఖభూషణుపాదతః

అన్యై న్యుచ్చావచాదీని భూతాని స్థావరాణిచ.

“ అథ స్వీకృతవర్ణోక్త ధర్మనిర్మలచేతసః

జాతాన్ ద్విజాతయః పశ్చా చ్చతుర్థకులముజ్జ్వలం.”

“ తత్రానేక నృపాల ఫాల విఖితాం వీరాంకవర్ణావళిం

దర్శందర్శ మనర్గళం సమచర త్త్రివః ప్రతాపాసలః

య స్యోదంచిత కాకతీశ్వరకుల సీరాబ్ధి సంవర్ధన

ప్రౌఢాహకృతి చంద్రమా స్సమభవ త్రోహిణిధానోన్మపః”

అనియు, మఱియు నాతనియొక్క బూదవూరు (భూతపుర)

శాసనములో

1 ఈ శాసనముయొక్క ప్రతియును దీనికింది శాసనముయొక్క ప్రతియును శ్రీయుత మానపల్లి రామకృష్ణకవి ఎమ్. ఏ. గారిచే నిటీవల నొసంగఁబడినవి. తెలింగా శాశాసనములు, పేజీ ౫౩, బూదవూరు శాసనము.

“ తేషాం మహీయమహిమం మహితస్తురీయో
 వర్ణాశ్రియః ప్రసవభూమి రతిప్రసిద్ధః
 శుద్ధోఽభవ త్సమధికంచగుణార్ణవానాం
 దుగ్ధాబ్ధివ త్సురుషరత్నగుణై రు పేతం
 ప్రశస్తమస్తిత త్రాపి కాకతీయకులం (మహత్) ”

అనియు వ్రాయఁబడియున్నది. ఇంతియ గాక కాకతీయ రాజులు చతుర్ధాన్వయులయిన కమ్మనాటి వెలనాటి రాజులతో సంబంధములు చేయుచుండెడి వారని పూర్వప్రకరణముల ననేక దృష్టాంతముల శాసనములనుండి యెత్తి చూపించియున్నాను. కాబట్టి కాకతీయులతోడి సహపంక్తి భోజనము దొరకినమాత్రముచేత వీరలు తక్కిన వెలమ కమ్మశాఖల వారికన్నఁ గులాధిక్యము గలవారని చెప్పటకుఁ గారణ మగపడదు గదా! పద్మనాయకులు చెప్పకొనుపై గాథను బట్టి వీరలకుఁ బ్రతాపరుద్రునికిఁ బూర్వము వానితో సహపంక్తి భోజనము లేదని యర్థ మగు చున్నది గదా. అందునకుఁ గారణ మెద్దియో యుండి యుండక మానదు. ఇంతకుఁ బూర్వము పద్మనాయక చరిత్రము నందలి వీరల జన్మాదికమును గూర్చి నిగూఢముగా దెలిపిన పద్యములను వివరించి యున్నాను. అవి గాక పద్మనాయకచరిత్రము లోనివని మఱికొన్ని పద్యములు రావువంశీయుల చరిత్రము. నందు నుదాహరింపఁబడియున్నవి. అయ్యవి సత్యాన్వేషణ పరులైన వారిని గమ్యస్తానమునకుం గొనిపోవుటకుం జాలియున్నవి.

“నీ. రెడ్డిసంతతికి మాటొడ్డిభేదం జైన
 కుల ముద్ధరించి రీవెలమవారు
 పద్మనాయకమానభంగంబు గాకుండ
 బలియురై నెగడి రీవెలమవారు
 గడిదేరి కాకతిగణపతి గొలిచియు
 నిల నేలు ప్రభువు రీవెలమవారు
 కాపులమాటకై కడగి వెలమలందు
 నిలిచినశూరు రీవెలమవారు
 సమర గాంగేయపటిమచే జరుపువారు
 మిగుల మానంబునకుఁ బ్రాణ మిచ్చువారు
 వినయభును లైన నెరమన్నె వెలమవారు
 పద్మజఖ్యాతిచే భువిఁ బరఁగువారు.”

అని పద్మనాయక చరిత్రమునం దొక పద్యము గానంబడుచున్నది. దీనిలోని “రెడ్డిసంతతికి మాటొడ్డిభేదంబైన కుల ముద్ధరించి రీవెలమవారు” అను మొదటిచరణముయొక్క భావమును దెలిసికొనవలసియున్నది. రెడ్లను బ్రతిఘటించి వేఱుపడిన కులము నుద్ధారణము చేసి రని భావ మేర్పడుచున్నది. ఇందలి భావమును దలఁపఱచునట్టి గాథ యెద్దియైన గలదా యని మనము దెలిసికొనవలసియున్నది. అయ్యది పల్నాటి వీరచరిత్రమునం గానంబడుచున్నది. అందు బ్రహ్మనాయఁడు నాయకురాలితోఁ జేసిన యుద్ధము కులము పోరని పలుతావులఁ బేర్కొనఁ బడియున్నది. అందు కులవిచక్షణము లేక బ్రహ్మనాయఁడు మాలలు, మాదిగలు, గొల్లలు, కంసాలులు, కమ్మరులు, కుమ్మరులు. రజకులు, రెడ్లు, మొదలగు తెగలవారితోఁ గలిసి చాఁపకూడుకుడిచె నని చెప్పఁబడి యున్నది. ఇట్టిచాఁపకూడు కుడుచుటకూడపల్నాటి యుద్ధమునకుఁబ్రథమకారణములలో నొక్కటిగా నున్న దని వల్లభామాత్య ప్రణీత మైన క్రీడాభిరామ మను గ్రంథమునందు.

“గీ ఆరువల్లి నాయినారి దుర్గంతంబు
కోడిపోరు చాఁపకూటికుడుపు
ప్రథమకారణములు పల్నాటి యేకాంగ
వీరపురుషసంప్రహారమునకు”

అని స్పష్టముగఁ జెప్పఁబడినది. “కోడిపందెములో సంభవించిన కలహ మియుద్ధమునకు మూలకారణము” అని విల్సను గారు వ్రాసియుండఁగా వారు పల్నాటి వీరచరిత్రమును సరిగ్రాగఁగొనింప లేదని పల్నాటివీరచరిత్రములోని బాలచంద్ర యుద్ధభాగమునుప్రకటించిన శ్రీడమాకాంతముగారు తమభావమును వెల్లడించినారు. పైనుదాహరింపఁబడిన క్రీడాభిరామములోని పద్యమునుబట్టికోడిపోరు కూడ పల్నాటియేకాంగవీరపురుషసంప్రహారమునకుప్రథమకారణములలో నొక్కటిగా నున్న దని బోధపడకమానదు. ఈపల్నాటి వీరయుద్ధమున మాలలు గోసంగులు కూడ నాయకులుగ నుండి యుద్ధముచేసిరని పల్నాటివీరచరిత్రమునుండి కొన్ని దృష్టాంతముల

నింతకుఁ బూర్వము చూపించి యున్నాను. కాబట్టి పల్నాటి వీరులలో సుప్రసిద్ధుడైన రేచెర్ల బ్రహ్మనాయఁడు రెడ్డికులమునకు మాతొడ్డి నానాజాతులలోనుండి నాయకుల నేర్పఱచుకొని జాతి భేదములను బాటింపక పైని జెప్పిన కులములవా రందఱతోడను గలిసి భ్రాతృభావమును బలపఱచుకొనుటకై చాఁప కూడుభుజించి ప్రతిపక్షులను జయించి కులము నుద్ధరించి శౌరవము దెచ్చినవాఁ డగుటంజేసి పద్మనాయక చరిత్రములో “రెడ్డిసంతతికి మాతొడ్డి భేదంబైన కులముద్ధరించిరీ వెలమవారు” అని వ్రాయుటసంభవించినది. బ్రాహ్మణులుసయితము పద్మనాయకులలోఁ జేరిరనియూహించుటకు గూడ పల్నాటి వీరచరిత్రమునఁ గొన్ని వాక్యములు గానంబడు చున్నవి. బ్రహ్మనాయనికొడుకైన బాలచంద్రుఁడు తనమిత్రుడైన అనపోతు అనెడి బ్రాహ్మణుని తనతోఁ గూడయుద్ధమునకుఁగొనిపోక మర్మము వెట్టి యాతని నింటికిఁ బంపినప్పు డాతఁడు బాలచంద్రుని కార్యమును గర్హించి యీక్రిందిరీతిని జింతించుచు పౌరుషముచే నాత్మహత్య గావించుకొని ప్రాణంబుల విడిచెను.

“ వెంగలినైతిని వెలమలవద్ద
గలిమి కోసము వచ్చి కలియుట లేదు
కులమునఁ గొద వని కూడుట లేదు
తల్లిని తండ్రిని దాయాదిజనుల
నెడఁ బాసి నీ పొందు నే నమ్మియుంటిఁ
బగవాఁడ నైతిని బాంధవతతికిఁ
బాసి పోదగు నయ్య బ్రహ్మన్నతనయ”

పల్నాటి భూమిపతులు గూడ గొల్ల సవతి తల్లుల బిడ్డ లని స్పష్టముగ “కీడాభిరామ” మను గ్రంథమున నీ క్రింది పద్యములో వాకొనఁబడియున్నది.

“ నీ. ఇచ్చోట భుజియించి రేకకార్యస్తులై
సామంతనృపతులు చాఁపకూడు
ఇచ్చోటఁ జింతించె నిచ్చ నుపాయంబు
నలినాక్షి యార్వెల్లి నాయురాలు
నిజ మను శుద్ధికై నిష్పల యేటిలో
నోలాడె నిచ్చోట బీలసాని

యిచ్చోటఁ బోరితి యిల పణంబుగ గొల్ల
సవతితలులబిడ్డ లవనిపతులు

ధీరులగు వార లేవురు వీగపురుషు
లై మనోధృతి నిచ్చోట నాజిఁ బడితి
యనుచుఁ జెప్పదు రైతిహ్య మచట నచట
జనప పెద్దలు పల్లెదేశములయందు.”

హైహయవంశజుల మయిన క్షత్రియుల మని చెప్పుకొనెడి రాచవారుసయితము “గొల్ల సవతి తలుల బిడ్డలని” పేర్కొనఁబడు చుండఁగాఁ బద్మనాయకులు కులమునఁ దక్కినవారలకన్న నెట్లధికు లగుదురో యూహింప నలవిగాక యున్నది. గొల్లలు ధర్మశాస్త్రము నందు సచ్చాదులని పరిగణింపఁబడినవా రగుటచేత వెలమలకు, రెడ్లకు, కమ్మవారికి గృహసేవకులుగ నుండి వంట మొదలగు పనులు చేయుచుందురు. వల్లవుఁడనగా గొల్లవాఁడని మాత్రమే గాక వంట లవాఁ డని యర్థముకూడ గలదు. పద్మనాయకులలో “వల్లవాదిత్యా నల్లవత్రినేత్రా” వల్లవచక్రవర్తి” యను బిరుదములు గలవారు వల్ల వులనియు, వారు ౭౭ గోత్రములలోని వారనియు రావువంశీయుల చరిత్రమున మొదట నుదాహరింపఁబడిన గోత్రవివరణముం గూర్చిన పట్టికవలనఁ దెలియుచున్నది. పద్మనాయకులలోఁ గొందఱు “గోసంగి వైరి తలగుండు గండా” యను బిరుదును వహించినవారు గోసంగు లనియె యూహింపనలసియుండును. ఎన్నివిధములుగా నాలోచించి నను బ్రహ్మనాయఁడె నానాజాతినాయకుల నొక్కచోటికిఁ జేర్చి రెడ్లతో ప్రతిఘటించి పోరాడినవాఁడు. వాని తరువాతనే పద్మనాయ కులు కాకతీయులను గొల్చుచు గణపతిచక్రవర్తి రుద్రమదేవి ప్రతాపరుద్ర చక్రవర్తి మొదలగువారి పాలనములో గొప్ప పదవులను వహించి కాకతీయ రాజ్య సంరక్షకులై యొప్పిరి ఈపద్మనాయకులలోఁ గొందఱు “బిరుదునాయకురాలి రణరంగ రాఘవ త్రాణహస్రబాహు” యను బిరుదును వహించినవా రుండుట చేత వీరలు బ్రహ్మనాయని కాలములో నాయకత్వమును బొందినవారనుటకు సంభయము కలుగరాదు. పద్మనాయకులలోఁ గొందఱు “నాలు చెవులును వ్రేలుగడ్డమును కుమురకుం గొండనారికె గల

రెడ్డినాయకచ్చామ్మా, గుండిచెర్వుకట్టయెక్కి చెడ్డమార్గంచు గవిని దూరే రెడ్డినాయకచ్చామ్మా” మొదలగు బిరుదులను వహించినవారగుటచేత రెడ్లకుఁ బ్రబలవైరులుగ నుండి రని వేద్య మగుచున్నది. బ్రహ్మనాయనియన్న బాదన్న యని పల్నాటి వీరచరిత్రమున వ్యవహరింపఁబడినది. బాదన్న యనునది పన్నన్న యను పేరికి వాడుకగా వ్యవహరింపఁబడిన నామము. కాబట్టి బ్రహ్మనాయనియన్న యగు పద్మఁడు నాయకుఁడు గాఁగల కులమని చెప్పవచ్చును. కాని మూర్ఖుడయిన పద్మఁడు నాయకుఁడని చెప్పినచోఁ బొసఁగ నేరదు. ఆపద్మఁడు పద్మసాలెకులమునకు సంబంధించినవాఁడుగఁ గన్పట్టు చున్నాఁడు. ఎట్లయిన నేమి పగ్మనాయకులు బ్రహ్మనాయని కాలమున నేప్రఖ్యాతిని గాంచి యుండిరి. పద్మనాయకులలో న నేకులు మొట్టమొదట రాష్ట్రకూటులకు రాజధానిగ నుండిన మాన్యభేతమున (మన్నె భేడము) నుండుచు వచ్చి యారాజ్య మంతరించిన వెనుక న నేకులు పల్నాటికి వచ్చి చేరిరి. కొందఱు గిరిదుర్గముల కధిపతులై మన్నెలను పేరితో వ్యవహరింపఁబడుచు వచ్చిరి. వీరిలో న నేకులు, మాతంగులు, గోసంగులునై యుండిరినియు, వీరలకు నెఱమన్నెలు, సురమన్నెలు నను నామములు గలవనియుఁ జెప్పటకుఁ గూడ గొన్నిదృష్టాంతములవలన నవకాశము కలుగుచున్నది. పద్మనాయకుల జన్మకథన మెట్టిదెనను, ఉత్తరహిందూస్థానమున రాజపుత్రులనెడు మహావీరు లెట్టిపౌరుషపరాక్రమంబులు నెఱపిరో అట్లే యీదక్షిణహిందూస్థానమున వెలమవీరులు అత్యద్భుతములయిన పౌరుషపరాక్రమములం జూపి వాసికెక్కిరి. ఈ వెలమవారు, కమ్మవారు, రెడ్లు, రాచవారు, తమలోఁ దాము పోరాడక కేవలము దేశాభిమానమే విధ్యుక్తధర్మమని యైకమత్యముతో నుండినయెడల దక్షిణహిందూదేశమునముసల్లానుల కడుగుపెట్టసాధ్యము గాక యుండెడిది. ఉత్తరహిందూస్థానమున రాజపుత్రులం బోలె ఈ తెగలవారు దక్షిణహిందూస్థానమున బహుశతాబ్దములు మహమ్మదీయులతోఁ బోరాడి వాసికెక్కి విద్యానగర సామ్రాజ్య మస్తమించిన వెనుక దమస్వాతంత్ర్యముల గోలుపోయిరి.

ॐ ॥

కాక తీయాంధ్ర రాజయగ చరితము.

పండ్రెండవ ప్రకరణము.

శ్రీ రుద్రమదేవి పరిపాలన చరిత్రము.

(క్రీ. శ. ౧౨౬౦ మొదలుకొని క్రీ. శ. ౧౨౯౫ వరకు.)

కాకతిరుద్రమదేవిభర్త చాళుక్య వీరభద్రుడు.

కాకతిపోలరాజు త్రైలింగ్య సామ్రాజ్య ప్రతిష్ఠాపనకై తన జీవితము సర్వస్వమును సమర్పించి సామ్రాజ్య భవనమునకుఁ బునాదు లేర్పరించెను. మొదటి ప్రతాపరుద్రదేవుడు సామ్రాజ్య విస్తృతికై తన జీవితము నంతయు వినియోగించినాఁడు— కాకతిగణ పతిదేవ చక్రవర్తి పితృదత్తమయిన యాసామ్రాజ్యమునే శత్రువుల బాటనుండి తప్పించి నిష్కంటకము గావించి యవక్రపరాక్రమము తో నలువది రెండేండ్లకాలము నాంధ్రదేశము నేకచ్ఛత్రముక్రందకుఁ గొనివచ్చి పరిపాలనము చేసి తనయనంతరము సామ్రాజ్యమునకు నెట్టియుపద్రవముఁ గలుగుకొండ్రుమార్గమును దొక్కినాఁడు. ఎందఱు

భార్యలను గట్టుకొన్నను నీతనికిఁ బురుషసంతానముఁ బ్రాప్తింపఁలేదు. ఇతని పట్టపురాణి సోమాంబాదేవి. ఇంతవఱకుఁ దెలిసినదానిఁబట్టి యీతని కిర్వురు కొమార్తెలు గలరు. రుద్రాంబ మొదట జనించినది. తరువాతఁ బుట్టినది గణపాంబ. నేనీ యాంధ్రులచరిత్రము వ్రాసి ప్రకటించు వఱకుఁ బూర్వగ్రంథములలోను నూత్నగ్రంథములలోను గూడ రుద్రాంబ గణపతిదేవ చక్రవర్తి భార్యయని వక్కాణింపఁబడి యుండుటంజేసి యాంధ్రప్రపంచ మట్లే యవిచార పూర్వకముగా విశ్వసించి యుండెను. కాని నిక్కము విచారింపనామె యీతనికొమార్తగాని భార్యకాదని విస్పష్టము కాఁగలదు. రుద్రాంబాదేవి గణపతిపుత్రికయై యుండఁగా భార్య యని వాడుకలోనికి వచ్చి విశ్వసింపఁబడుటకు హేతు వేమో మెంతమాత్రమును బోధపడ కున్నది. రుద్రమదేవి పరిపాలనము చేయుచున్న కాలమున హిందూదేశమును జూడవచ్చిన “మార్కోపోలో” అను వెనీసు వర్తకుఁ డొకఁడు “కాకతి గణపతి యనంతర మతనిభార్య రుద్రమదేవి యతని కంటెను మిక్కిలి వైభవముతో రాజ్యము చేయుచున్నది.” అని నుడివి యున్నాఁడు. విదేశీయుఁడగుటఁ జేసి యతఁడట్లు వ్రాసియుండునని యూహింతమన్నను, స్థానిక వృత్తాంతములలో సయితము భార్య యనియే చెప్పఁబడినది. స్థానిక చరిత్రములోని విషయము లన్నియు పరమసత్యములనుగా మన మెంతమాత్రమును భావింపరాదు. అయ్యవి యవిమర్శపూర్వకముగాఁ బ్రజలచేఁజెప్పకొనఁబడునట్టి గాథలను బురస్కరించుకొని వ్రాయఁబడినవి. ఈగాథలను వినియుండుటచేతనే కాఁబోలు మహామహా పాథ్యాయ కోలచల మల్లినాథసూరిగారి పుత్రుండగు కుమారస్వామి సోమయాజిగారు సంస్కృత ప్రతాప రుద్రీయమునకు వ్రాసిన వ్యాఖ్యలో నొకచోట

“ పురా కిల కాకతికులసంభూతే గణపతినామ్ని మహారాజే, దుహితృ
మాత్రసంతానే, కదాచి ద్వేవ యోగేన కాలపరిపాక నుపేయసి,
తన్మహిషీ రుద్రదేవీనామ రాజ్ఞీ, బహుని వర్షాణి తద్రాజ్యమకం
టకం పరిపాల్య, పరిణతా సతీ దౌహిత్రే ప్రతాపరుద్రే రాజ్యధురాం
నిదధే. తా మిమాం కథాం మనసి నిధాయాహ యో రుద్ర ఇతి ”

అని వ్రాసియున్నారు.

“పూర్వము కాకతికుల సంభూతుఁ డగు గణపతిమహారాజు
పుత్రికా సంతానము మాత్రము కలవాఁడై దైవయోగముచేతఁ
గాలగతిని జెందఁగా నతని భార్యయగు రుద్రాంబిక రాజ్యభారమును
వహించి అనేక సంవత్సరములు నిష్కంటకముగాఁ బరిపాలనముచేసి
తాను వృద్ధురాలగుటయును, తన దౌహిత్రుఁడు వయస్సు వచ్చిన
వాఁడగుటయును తలపోసి రాజ్యభార మాతనికి నొప్పగించె నని”
ఈ మహావ్యాఖ్యాత ఇట్టి భ్రమ నొందుటకు కారణము ప్రతాప
రుద్రీయములో

“ శ్లో॥ యో రుద్రో రజతాచలే స్థితి మగా దర్థాంగనారిః పురా
సోఽయం సంప్రతి కాకతీశ్వరకులే సర్వాజ్ఞనారిః స్థితః
స్థానే యద్విషమావలోకనకళామాత్రేణ భస్మీకృతా
న్యాస స్వైరిపురాణి చిత్ర మధునా ఖడ్గే విషం ధార్యతే ”

అని మొదలుగాఁగల చోటులఁ బులింగముగా ప్రయోగింపఁ
బడి యుండుటయెగాని యన్యముగాఁ గనుపట్టదు. అర్థాంగనారియై
శ్లోలాస మందున్న రుద్రుఁడు కాకతివంశమందుఁ బూర్ణముగ స్త్రీ
శరీరమునే ధరించియున్నవాఁడని పైశ్లోకమునందుఁ జెప్పబడియుండు
టచేత వ్యాఖ్యాత పాఠకులకు దానిని బోధపఱుచుటకై పైని వ్యా
ఖ్యానములో వివరించినవిధముగా రుద్రమదేవి గణపతిభార్య యని
సంబంధమును దెలిపియుండెను.

రుద్రమహాదేవి గణపతిభార్య యని గ్రంథకర్త లనేకులు వారికిం దోచినట్లుగ వ్రాయుట వింతగా నుండక మానదు. వచన సోమదేవరాజీయమునందు “గణపతి సకలసేనాసమేత్తుడై మహాదేవ రాజసమేతముగ దేవ గిరిమీదికి దండు వెడలి వారితో మాస త్రయంబుయుద్ధముచేసియందుగదాయుద్ధమున మహాదేవరాజుసమసిన నది గని గణపతిమహారాజు క్రోధాన్వితుండు జగవంబు చేసి దేవగిరి రాజును జంపినవారు శరణాగతులై తమ కూతురగు రుద్రమహాదేవిని గానుకఁగాఁ బెట్టిననాపడుచున్నగెకొనియేకశిలానగరమునకువచ్చెను.” అని రుద్రమహాదేవి దేవగిరి యాదవరాజు కుటుంబమున జనించిన దని కూడ చెప్పిరి. ఇది పద్యకావ్యము ననుసరించి వ్రాయఁబడిన వచనకావ్యము గావున నక్కడఁగూడ ఇదే రీతిగఁ జెప్పఁబడి యుండును. ఇట్లే స్థానికచరిత్రములందును వ్రాయఁబడినది. మార్కో పోలో వ్రాతఁను బట్టి పాశ్చాత్యులు కూడ కొందఱు భార్య యని వ్రాసిరి. వీనినన్నిటినిజూచి ఆంధ్రకవుల చరిత్రములో శ్రీవీరేశలింగము గారు రుద్రమహాదేవి గణపతిభార్య యని వక్కాణించి యున్నారు. కీర్తిశేషులయిన శ్రీరామమూర్తిగారును కవిజీవితములయందు మొదట గణపతిభార్య రుద్రమహాదేవియని యుదాహరించినారు గాని డాక్టరు హల్ట్జ్టగారు “ఇండియన్ అంటిక్వరీ”లో వ్రాసిన లేఖనముచు జూచిన తరువాత వెనుకటి యభిప్రాయమును మార్చుకొనిరి. హిందూదేశ కథాసంగ్రహములో ప్రథమభాగమున శ్రీ కొమరరాజులక్ష్మణరావు ఎం. ఏ. గారు కూడ రుద్రమహాదేవి గణపతిభార్య యనియే చెప్పి యున్నారు ఇంటియ గాక క్రిందటి సంవత్సరమున ప్రకటింపఁబడిన శ్రీ వెలుగోటివారి వంశచరిత్రమునందు సయితము రుద్రాంబిక గణపతిదేవుని కూతురను వాదము గలదని యెఱింగియు విమర్శింపక దానిని విస్మరించి రుద్రమహాదేవి గణపతిభార్య యని కంతోక్తిగాఁజెప్పఁ బడియెను. ఇట్లందఱు గ్రంథకర్తలు పరమవిశ్వాసభావముతో నంగీక

రించిన స్థానికమునువోచిపుచ్చుటకు హేతువులేవియనిచదువరులు
బ్రశ్నింపవచ్చును. రుద్రాంబిక గణపతికూతురని చెప్పుటకు బలవత్తర
మయిన ప్రమాణముగలదు. వానిందెలుపుటకుఁ బూర్వము పెనుదహ
రించిన యభిప్రాయములను గూర్చి యొకింత విమర్శచేయవలసి
యున్నది. ఆయభిప్రాయములలో నొక్క ప్రతాపరుద్రీయ వ్యాఖ్యాత
యభిప్రాయమును విమర్శించిన పక్షమునఁ దక్కినవన్నియు విమర్శింప
నక్కఱలేకయె మనకు సత్సము గోచరముకాగలదు. స్వకారణము
చేత నట్లు వ్రాసినను ఈసందర్భమున వ్యాఖ్యాతవిభ్రాంతి నొందె
ననుటకు సందియము లేదు.

విద్యానాథమహాకవిప్రణీతమైన ప్రతాపరుద్రీయమును బరి
శోధించి రుద్రాంబిక గణపతిదేవుని కొమార్తెయని మొదట కనిపెట్టిన
వాఁడు శాసనపరిశోధకుడైన “హల్ ట్టు” అను జర్మనీ దేశపండితుడు
ఈయన క్రీ.శ. ౧౮౯౨వ సంవత్సరమున జూలై నెలసందిక “ఇండియన్
ఆంటిక్వరీ” అను గ్రంథములో ౧౮౨వ పేజీలో కాంచీపురములో
గణపతిదేవుని కాలమున వ్రాయఁబడిన దానశాసనము నొకదానిం
బ్రకటించుచు, అందు గణపతికి వెనుక రాజ్యమునకు వచ్చిన వారిని
నిర్ధారణసేయుచుఁ ఈక్రిందిరీతిని వ్రాసి యున్నాఁడు.

“ఆమెతండ్రిగణపతి పుత్రసంతానము లేనివాడయినందున
నామెను (రుద్రాంబిక) కుమారునిగానే పేర్కొని రుద్రుడని పురుష
నామమును బెట్టెను. అతని మరణాంతరము ఆమె సింహాసన మెక్కి
నట్లు గాన్పించుచున్నది. ఆమె “రాజు రుద్రమహారాజు” అని మూల
గ్రంథములోఁ బేర్కొనఁ బడియుండఁగా వ్యాఖ్యానములో రుద్రాంబిక
యని పేర్కొనఁ బడియెను.”

ప్రతాపరుద్రీయములో నాటకప్రకరణములో నొకజోట...

“శ్లో. సైశ్రామా చేతి నిర్దిష్టాసోమా చేతిప్రథా మగాత్
తవ మాతా శివా సాక్షా దేవౌ గణపతిః పితా.”

అని పురోహితుఁడు రుద్రాంబిక తల్లి సోమాంబను ఉమాదేవి
యనియు, తండ్రియైన గణపతిని శివుఁ డనియు రుద్రాంబికతో పలికి
నట్లుగాఁ జెప్పఁబడినది.

ఇదివఱకే వ్యాఖ్యాత రుద్రాంబిక గణపతి దేవుని భార్య యని
చెప్పియున్నవాఁ డగుటచేత

“ వ్యా. రుద్రాంబాయాః పితరా సోమాంబాగణపతిదేవౌ తయో రుమా
మహేశ్వరాత్మకత్వం లోకవిదితం । తతః స్వయంభూమహారాజయోః
పితాపుత్రభావౌఽస్తి ”

అని వ్రాసి యీసోమాంబయు గణపతియు కాకతీయులఁ
గాక వేఱుకుటుంబములోని వారని భావించెను. ఈ విషయమును
గూర్చి ప్రతాపరుద్రదీయములో నాటకప్రకరణములో అంకారంభ
మున పురుష నామమును దాల్చి పురుష వేషముతో నున్న రుద్రాం
బికతో పురోహితునకును మంత్రికిని జరిగినసంభాషణములను గూర్చి
శ్లోకముల నుదాహరించిన యెడల నందలి నిజము చదువరులకు
విస్పష్టము కాఁగల దను భావముతో వాని నిట నుదాహరించు
చున్నాను.

“ తత్ర ప్రవిశతి యథానిర్దిష్ట వేషో రాజాచామర గ్రాహణీచ
రాజా.—సహర్షాతిశయం । అయే ప్రసాదాతిశయః పరమేశ్వరస్య

శ్లో॥ సోమార్కాభీజనం త మద్య జయతి శ్రీకాకతీయా స్వయం,
పౌతివ్రత్య ముపైతి సాంప్రత మమీ వ్వస్మాను విశ్వంభరా
అస్మాభీ ర్నిజదోఃప్రసూతి మథునా కన్యా మజో మన్యతే
యత్కర్తవ్య ముపాదిశ త్కులపతి దేవ స్వయంభూస్సన్వీయమ్॥ .

పురోధనః.—మహారాజ భవాదృశా ఏవ పర మర్హంతి తాదృశ
మహిమ్నో దేవస్యహితోపదేశాః॥ అథవా కి మత్రాభినవం । పుత్రా
ణాం హితోపదేశాధికారః పితౄ రేవ య థేత్థం కథియంతి తద్విదః॥

శ్లో॥ సైవైమా చేతి నిర్దిష్టా సోమాచేతి ప్రథా మగాత్
తవ మాతా శివా సాక్షాద్దేవౌ గణపతిః పితా.”

మంత్రీణః—ఏవమేవైతత్, అన్యథా కథమిశ్వరస్య ప్రసాదాదృతే
నిరంకుశంస్త్రీవ్యక్తివిశేషస్య లోకాధిపత్యం । ఏవం మానుషశంభునా
గణపతిమహారాజేన అభ్యంతర స్యానుభవమహిమ్నః సదృశ మత్ర
పుత్ర ఇతి వ్యవహారః కృతః । తదనుగుణా చ రుద్ర ఇతి వ్యవహారః
కృతః । తదనుగుణాచ రుద్ర ఇత్యాఖ్యా”

“రాజు (పురుషవేషముతో నున్న చుద్రాంబిక) రంగస్థలము
నకు నేతెంచి కాకతీయులకు కులదేవుఁ డయిన స్వయంభూదేవుఁడు
భవిష్యత్కాలమున నెట్లు రాజ్యపరిపాలనము నిర్వహింపవలయునో
ఉపదేశ మిచ్చుటకై తనస్వప్నములో సాక్షాత్కరించె నని చెప్పెను.

అంతట పురోహితుఁడు “నీవంటి ప్రజలుమాత్రమే స్వయం
భూదేవుని సాక్షాత్కారమును ఉపదేశమును బొందుటకు నర్హులని
యు, అట్టిది కుమారునకు తండ్రి చేయవలసిన విధ్యుక్తధర్మములలో
నొక్కటి గావున నందు నూత్న విశేష మేమియును లే దనియును,
నీతల్లికి సోమాంబ యనియు, నీతండ్రికి గణపతి యనియు నామము
లుండుటచేత స్వయంభూదేవుని (ఆర్ధనారీశ్వరుని యొక్క యొక
యాకృతి) సంతాన మనిపించుకొనుటకు నీకు సత్త్వము గలదనియు”
ప్రత్యుత్తరము చెప్పెను.

అటుపిమ్మట మంత్రి “అట్లు కాదేని నిరంకుశాధికారముగల
యొక మహారాజువలె నొక స్త్రీ దేశమును బరిపాలించుట యెట్లు
సాధ్యమగును కనుక నే ఈశ్వరాంశసంభూతుడైన గణపతిమహా

రాజు తన దివ్యజ్ఞానముచేత తనకు జనించియుండిన బిడ్డ దేశచాలనము చేయుటకుం దగిన గుణవిశేషములు గలిగియున్న దని తెలిసికొని లోకవ్యవహారము కొఱకు కుమారుం డనియే ప్రకటించి రుద్రదేవుఁ డని నామకరణము చేసె” నని చెప్పి పైపురోహితుని యభిప్రాయమును బలపఱిచెను.

ఈ భావమే పైన నుదాహరించిన శ్లోకములలోను వాక్యములలోను స్పష్టముగాఁ గనుపట్టుచున్నది. దీనింబట్టి వ్యాఖ్యాత చెప్పిన విధముగా రుద్రాంబికతండ్రి కాకతి గణపతి చక్రవర్తి గాక మఱి యొక గణపతి యని యూహించుటకు ననువుపడునా? అట్లయిన యెడల కాకతి సామ్రాజ్యము భర్తయైన కాకతి గణపతిచక్రవర్తి వలనఁ గాక తండ్రియైన గణపతివలన రుద్రాంబికను సంక్రమించిన దని చెప్పవలసి వచ్చును. అది చరిత్రాంశమునకు విరుద్ధ మని యెఱుంగుదుము. కనుక పై సంభాషణముల యందలి భావమువలన కాకతి గణపతిచక్రవర్తికి రుద్రాంబిక కూతురనియు, పుత్తులు లేనికారణమున నామెను పుత్తునిగాఁ జూచుకొనుచు నామెకు రుద్రదేవుఁ డనియే పురుషనామ ముంచె నని విస్పష్ట మగుచున్నది. శ్రీరామమూర్తిగారు కవిజీవితములయందు మొదట తక్కిన వారివలెనే భ్రమపడి భార్యయని వక్కాణించి యున్నమాట వాస్తవమేగాని తరువాత పైనిజెప్పిన విధముగాఁ గనఁబడిచి పుత్త్రిక యని సిద్ధాంతము చేసియున్నారు. ఇట్లని యెఱుంగక వెలుగోటివారి వంశచరిత్రమునందు భార్య యని కవిజీవితములయందు వ్రాసిన వాక్యములు ప్రమాణములుగా నెత్తి చూపఁబడినవి గావున నయ్యవి నిష్ప్రయోజనములు. డాక్టరు హాల్ట్జుగారు గాని శ్రీరామమూర్తిగారు గాని శాసన ప్రమాణ మేమియుఁ జూపినవారు కారు రాబర్టు స్మ్యుయల్

గారు మాత్రము గుంటూరు మండలములో కాకాని గ్రామములో నొక శాసనము గల దని నుడివి యందును గూర్చి యిట్లు వ్రాసి యున్నారు.¹

“ఒరుగంటి రుద్రమహాదేవి రాజ్య పరిపాలన కాలమున శా. శ. ౧౧౯౨ క్రీ. శ. ౧౨౭౦ సంవత్సరములో కృష్ణామండలములోని (ప్రస్తుతము గుంటూరు) కాకాని (కుక్కాకాకాని) గ్రామములో గోపాలస్వామి గుడికి నెదుట నొక శిలాశాసనము గలదు. కాకతి గణపతి దేవుని కూతురు రని చెప్పబడినది కావున నీ శాసనము మిక్కిలి ముఖ్య మయినదిగా నున్నది.

అని వ్రాసియున్నారు కాని శాసనమును జక్కఁగాఁ బరిశీలించి దాని ప్రతి నెత్తికొని వివరముగా వ్రాయుట కాయన శ్రద్ధ తీసికొని యుండలేదు కనుక సందేహ కలదో యింతవఱకు నెవ్వరును జెప్పియుండ లేదు.

వెలుగోటివారి వంశచరిత్రము ప్రాతగ్రంథమునందు

“గీ. ఘనత నాప్రసాదిత్యుండు కాకతిగణ

పతి చనిన సతని సుతకుఁ బట్టణంబు

రమణతోఁ గట్టి కాకతి రాయరాజ్య

స్థాపనాచార్య బిరుదు దాఁ దనరఁ గాంచె”

అని కొమార్తిగాఁ జెప్పబడినది. అయినను వెల్లాల సదాశివ శాస్త్రిగారిచే విరచితమైన నూత్న గ్రంథ మగు వెలుగోటివారి వంశ చరిత్రమునందు పైవిధముగా వ్రాయుట లేఖకప్రమాదమనియు, అతని సుతకు బదులుగా “అతని సతికి” అని యుండినను మండవచ్చు నని సెలవిచ్చి యున్నారు. పైని జూపిన ప్రమాణములను బట్టియు ఈక్రిందఁజూపబోవు శాసనప్రమాణమును బట్టియు, పూర్వగ్రంథ మునం జెప్పబడిన ప్రకారము కొమార్తయనియే సిద్ధాంత మగుచు న్నది.

1. Lists of Antiquities Vol. I, Pp. 74 and 75,

కూతురనుటకు బలవత్తరమైన ప్రమాణము.

ఇంతవఱకు ఏచరిత్రకారులును ఏశాసనపరిశోధకులును చూపింపని బలవత్తరమైన శాసన ప్రమాణమును గనఁబఱచి రుద్రాంబిక గణపతిచక్రవర్తి కొమార్తయని నిశ్చంకముగా సిద్ధాంతము చేయుచున్నాను. గుంటూరుజిల్లాలోమంగళగిరితాలూకాలో చేరినశ్రోత్రియాగ్రహారమైన మల్హాపురమును గ్రామమునకుఁ బడమట విశ్వేశ్వరస్వామివారి యాలయమునకు ముందర నున్న శిలాస్తంభము మీఁదిశాసనము కాకతి రుద్రాంబికాలమునను రెండవప్రతాపరుద్రునికాలమున నున్న కాకతీయ గురుపరంపరలోనివాడగు విశ్వేశ్వరశివునికిరుద్రాంబచేసిన దానశాసనమైయున్నది. ఇందు కాకతీయ వంశమభి వర్ణింపఁబడినది. ఇందు శాసనమును వ్రాసినకవి గణపతి చక్రవర్తిని వర్ణించుచుకడపట—

“ కతి కతిన సంతి భూపాః కతి కతి వా గుణగణాభరణాః

గణపతినృపతి స్త్వేకో నరపతిశతపోషకః క్షోణ్యాం॥

నిస్సాగరవనంత్రస్తాః క్షణాద్గణపతేర్నృపాః

అపి త్యజంతి దుర్గాణి నధరామైవకేవలం॥

అని చెప్పిన తరువాత రుద్రదేవిని గూర్చి ప్రారంభించి

“ రుద్రమదేవీ సముదభూ త్కరుణ్యా త్వర్వభూభృతాం

గంభీరాన్మహతస్తస్మిల్లక్ష్మీ రత్నాకరాదివ॥

సర్వోర్వీశకిరీటకుట్టిమతటివిన్యస్త పాదాంబుజా

శాస్త్రేషా చతురంబురాశిరసనాం శ్రీరుద్రదేవీ భువం1

యస్యాజన్మమహూత్సవైగణపతేఃక్ష్మాపాలచూడామణేః

విస్ఫూర్జితకవికాలకల్మషకథాధ్యంతౌఘ తేజోనిధిః॥

సామ్రాజ్యేఽఖిలవర్జితం విరచితే శ్రీరుద్రదేవ్యా స్వయం

చాతుర్వర్ణ్యనిజస్థితి ర్విజయతే విద్రాతి కాలః కవిః॥

ధర్మోఽసౌ భగవాన్విభాతి దురితం దూరేద్విజానాంద్విషః

తన్నామగ్రహభేషితా నిజపురాన్ని ర్యాంతి పర్యాకులాః॥
ఆక్రామంతి తర తరంగ విగళద్దుగ్ధాబ్ధిఫేనావలీ
రాచామంతిశరచ్చ శాంకవిసరజ్జ్యోత్సాన్నిప్రవాళామృతమ్
ఆకన్నంతి సురేంద్రదంతిదశనప్రాకారలగ్నాం శ్రియం
ముక్తాహరలతాయితా, ప్రతిదిశం రుద్రదాంబికాకీర్తయః”

అని రత్నాకరమునందు లక్ష్మీయుదయించినట్లుగానే గణపతి
దేవునికి రుద్రదేవి జనించెనని చెప్పియామెను విశేషముగా నభివర్ణించి
యున్నాడు. ఇందువలన రుద్రదేవి గణపతిదేవచక్రవర్తి కూతు
రనుట నిర్వివాదాంశ మని చరిత్రమున స్థాపిత మగును.

ఒక్క మల్కాపుర శాసనమందే గాక కోటగిరి తామ్రశాస
నము, కొలనుపాక, పానుగల్లు శాసనములు, అని తల్లికలువచేరుశాస
నమునందును, గూడ రుద్రాంబ గణపతిదేవ చక్రవర్తి కొమార్తె
యనియే చాటుచున్నవి. కొలను గణపతిదేవ కవి విరచితమైన
“శివయోగసార” మను గ్రంథమునఁ గూడ—

“వెండియు గణపతిధరణీ

మండలపతి పుత్రి రుద్రమహిదేవి కొగిన్.”

అని కూతురనియే వక్కాణింపఁ బడెను. ఈవిషయము నేటిచరిత్ర
కారులందఱు ఆంగీకరించిన విషయమే గనుక నిఁకముందు దీనింగూర్చి
యెట్టిచర్చతోను నిమిత్తములేకయె స్థిరపడిన చారిత్రకాంశముగనే
గ్రహింపఁదగును.

ద్రుద్రాంబ రాజ్యభారమును పూనుట.

కాబట్టి కాకతి గణపతిదేవ చక్రవర్తి తనకు పురుషసంతా
నము లేని కారణమున తనకొమార్తెలలో నొక తెయగు రుద్రదేవిని
కుమార్తనిగా భావించుకొని యామెకు రుద్రదేవుడనియే నామమును

పెట్టి పెంచెనని ప్రతాపరుద్రీయమను గ్రంథమును బట్టి మనము తెలిసికొని యున్నాము. కాకతి గణపతిచక్రవర్తి బ్రతికియుండగానే రుద్రదేవి రత్నసింహాసన మధిష్ఠించి యాంధ్రసామ్రాజ్యభారమును వహించిమిక్కిలిమనోరంజకముగాఁ బరిపాలనము సేయనారంభించెను.

ఈమె శా. శ. ౧౧౮౨వ సంవత్సర మసఁగా క్రీ. శ. ౧౨౬౯ గవ సంవత్సరములో సింహాసన మెక్కెనని త్రిపురాంతక శాసనములలో నొక దానివలన బోధపడుచున్నది.¹

ఈమె “రుద్రదేవమహారాజు” అను నామముతో వ్యవహరింపఁ బడుచు వచ్చెను. ఈమె యప్పుడుపురుష వేషముతో నేకొల్వుకూటము నకు నే తెంచి మంత్రులతో రాజ్యాంగ విషయములను గూర్చి ముచ్చటించుచుండెనని తెలియుచున్నది. ఈమె చక్రవర్తి పుత్రికయగుటం జేసి యీమె కీర్తియె లోకమున వ్యాపించెనుగాని యీమె భర్త యెవ్వరో యాయన చరిత్రమెట్టిదో యాంధ్ర ప్రపంచమింతవఱకు సరిగా నెఱుంగదు.

కాకతిరుద్రమదేవిభర్త చాళుక్యవీరభద్రుఁడు.

కాకతీయ గణపతిదేవ చక్రవర్తికి రుద్రమమహాదేవియను కూతురుండినట్లును, ఆమెను, చాళుక్యవంశీయుడైన వీరభద్రదేవుఁడు పెండ్లిచేసుకొని “ధాత్రీభారధురంధరుడైనట్లుగా, ఆతనిమంత్రి విష్ణువనునాతఁడు తనతల్లి తల్లాంబకు సుకృతమగు నట్లుగా శా. శ. ౧౧౮౧ వ సంవత్సరమున (క్రీ. శ. 1259) పశ్చిమగోదావరి మండలములోని తణుకుతాలూకాలో జుత్తిగగ్రామములోని శ్రీ సోమేశ్వర స్వామి కలిండవర్తిదీప మొకటి సమర్పించినట్లు వ్రాయించిన శాసనములో

“ శ్రీమత్కాకతి వల్లభగణపతి
క్షోణీశ చూడామణేర్జాతారా
జ్వరమేవ రుద్రమహాదేవీను
రూపాన్వితా తాం సౌభాగ్యబలాదు
రూప్యావిధివత్ చాళుక్య నంశాగ్రణీః
ధాత్రీభారభరంధరోవిజయతేక్షీ

వీరభద్రదేశ్వరః 1.....”1

అనువాక్యములలో స్పష్టముగా వివరింపబడినది. ఈచాళుక్య వీరభద్రదేశ్వరునితండ్రి ఇందుశేఖరుఁ డనియు, తల్లిఉదయాంబాదేవి యనియు, పశ్చిమగోదావరి మండలములోని పాలకొలను గ్రామము లోని క్షీరా రామేశ్వరుని కఖండదీపము నాచంద్రతారకంగా నుండు నటుల చాళుక్య వీరభద్రునితల్లి ఉదయాంబాదేవి దానముచేసి యా యాలయములోని యొక శిలాస్తంభము మీఁద వ్రాయించిన దాన శాసనములోని యీక్రింది శ్లోకములవలనఁ దెలియుచున్నది.

“ లక్ష్మీపతేర్భగవతో బ్రహ్మసీన్నాభి పంకజాత్ 1
తస్మాద త్రిరతశ్చంద్రస్త ద్వంశేవిష్ణు వర్ధనః ||౧||
చాళుక్యాధిపతేః తస్మాదిందుశేఖరభూపతిః
తస్మాదలభతేవార్యా * వీరభద్ర క్షీతీశ్వరం
అగణ్యపుణ్యనిలయం సత్కిర్తిరుదయాంబికా
శాకాబ్దేవసుమాతంగ రుద్రసంఖ్యోప శోభితే
మార్గశీరేహరిదినే వీరభద్రక్షీ (లిలితుః)
పుణ్యసంప్రాప్త యేనూనంతజ్జనన్యదయాంబికా
ప్రసాదాద ఖండమతులం క్షీరా రామనివాసినే
మహేశాఖి లేశాయ దపమాచంద్ర తారకం ”2

జుత్తిగశాసనము శా. శ. ౧౧౮౧ సంవత్సరములోను, పాల కొలను శాసనము శా. శ. ౧౧౮౮ సంవత్సరములోను వ్రాయఁ బడినవి. ఆంధ్రసాహిత్య పరిషత్పత్రికయందు శ్రీయుత జయంతి

(1) Ep. R. of 1921. Ins. No. 343. ఆంధ్రసాహిత్య పరిషత్పత్రిక సంపుటము * * సంచిక ౪. 1933.

(2) S. I. Ins. Vol V, Ins. No. 122, A. R. No. 509 A. of 1893.

రామయ్యగారు జుత్తిగ కొలనుపాక శాసనములను రెంటిని “రెండు కాకతీయశాసనము” లనుపేరునఁ బ్రకటించుచు “వీరభద్రేశ్వరుఁడు “ధాత్రీభారధురంధరుఁ” డనుటవలన మామగారయిన గణపతిదేవునిచేఁ గొంతదేశమునకుఁ బరిపాలకుఁడుగా నియమింపఁ బడినట్లుఁ హింపవలసియున్నది.” అని వ్రాసియున్నారు. కానివీరు ప్రకటించిన రెండవ శాసనముగు కొలనుపాక శాసనములో చాళుక్యవీరభద్రుని తండ్రియగు ఇందుశేఖరుని లెంకయు (భృత్యుఁడు)ను, మాచమనాయకునికిని మాడచి యనునామెకు పుత్రుఁడునగు పోతినాయకుఁడు గూడఁ వీరాధిపీరుఁడుగా వర్ణింపఁబడి యుండుటయెగాక:—

“ అక్కాబాయాంసుతో జాతశ్రీమహాదేవరాజతః
నామ్నేందు శేఖరోరాజాకుమారశ్శివయోరివ॥
ఇందుశేఖరనరేంద్ర సందనేనందతి స్వయమశేషనందనే
జగ్గుషాం వితరణంరణం ముహుస్వస్థతై విదుషాంద్విషామపి॥”

అనుశ్లోకములు వ్రాయఁబడి యుండుటచేతగూడ కాకతీయుల కాలమునందు గణపతికాలమునకుఁ బూర్వమునుండియు చాళుక్య వీరభద్రునితండ్రియగు ఇందుశేఖరుఁడును, తాతయగు మహాదేవరాజునుగూడ మండలాధిపతులుగా నుండిరని యూహింపవచ్చును. చాళుక్య వీరభద్రునియొక్కయు, వానిమంత్రియొక్కయు, తత్సంబంధులయొక్కయు, శాసనములు గోదావరీ మండలమున జుత్తిగ, పాలకొలను గ్రామములోఁ గనుబట్టుటచేత వీరుమొదట “నీడుదపోలు” (నీడుదవ్రోలు) పట్టణాధీశ్వరులుగా నుండి యాప్రాంత ప్రదేశమును బరిపాలించుచుండెడి మండలాధీశ్వరులని స్పష్టముగాఁ జెప్పవచ్చును. ఇంతియ గాక వీరికిని గోదావరి మండలములోని కోనసీమ లేక కోనమండలమును బరిపాలించి హైహయరాజవంశము (కార్తవీర్యార్జునుని వంశము) పారికిని సంబంధభౌంధవ

ములుగలిగి యున్నట్లు పాలకొలను శాసనములు ధ్రువపఱచుచున్నందున చాళుక్యవీరభద్రుని వంశమువారు గోదావరి మండలములోని వారని స్పష్టముగా నుడువ వచ్చును. ఇందు శేఖరునికిని వానిభార్య ఉదయమహాదేవికిఁ బుట్టినకూతురును, చాళుక్య వీరభద్రుని సోదరి యునగు అన్యమాంబాదేవి కోనమండలాధి పతియైహాహయాగ్రేసరుఁడునగు భీమవల్లభనృపాలుని భార్యగానుండెనని పాలకొలనుక్షీరా రామేశ్వరుని యాలయములోని యొక శాసనమువలనఁ దెలియుచున్నది. భీమవల్లభనృపాలునకు అన్యమాంబకుఁ బుట్టినవాఁడు కోనగణపతిదేవ మహారాజుని మఱియొక శాసనమునుబట్టి దెలియుచున్నది. 1 భీమవల్లభ నృపాలునితండ్రి రాజపతేడనిగూడఁ దెలియుచున్నది. 2 కోనగణపతిదేవ మహారాజునకు నిడుదప్రోలి చక్రవర్తియైన మహాదేవరాజుకూతురయిన ఉదయమహాదేవి లేక పినఉదయ మహాదేవి నిచ్చి వివాహము గావించిరి. 3

(1) “రాజాసహస్రబాహూః శ్రీకులేద్భీమ వల్లభః

చాళుక్యకుళజా తస్యపత్న్యాశీదన్యమాంబికా॥౧॥

తయోర్గణపతిద్విరోజాతః

జయంతఇవకాంతః

(2) తస్మాద్రాజపతేండు భూపతిరభూదాత్రేయ గోత్రోం

సతస్తత్పుత్రోజని భీమవల్లభనృపః శ్రీహైహయాగ్రేసరః

దేవీకులేందు శేఖరధరాధీశోదయాంబాసుతా

చాళుక్యేశ్వర వీరభద్ర (జననీ?) తస్యాన్యమాంబాప్రియా.

(ఇంగు భగినీయనుటకు బదులుగా జననీయని పడుట శాసనలేఖకుని పొర పాటుగా గ్రహింపవలసి యుండునని గ్రహించునది)

(3) స్వస్తిలోకాశ్రయ శ్రీవిష్ణువర్ధన మహారాజులయిన మహాదేవచక్రవర్తి కూతురు ఉదయమహాదేవి అమ్మంగారు తమపురుషుండైన స్వస్తిసహస్ర బాహుప్రతాప వీర్యగుణసంపన్నులైన శ్రీమన్మహామండలేశ్వర కోనగణపద్దేవ మహారాజునకున్ను తమకున్ను పుణ్యముగాను

నిమదహోయిను బరిపాలించిన చక్రవర్తి విరుదాంచితలగు
చాళుక్యరాజులకు మంతులుగానుండెడి వారిందులూరి వారని
శివయోగసారమును గ్రంథమున నీక్రిందిపద్యములో—

“ హరితగోత్ర జాతుడగుచు నాపస్తంబ
విశదసూత్రమునను వేంగినాటి
భూమిలోఁ బ్రసిద్ధిబొందెను నూకనా
ర్యుండు సుజనబంధు మండనుండు.
ఆనూకన ప్రెగ్గడకును
సూనుడై బల్లప్రిగడ సుధియొప్పారెన్
దీనిధి నిరవద్యాపుర
మానవనాథులకుఁదా నమాత్యుండగుచున్.
అతనిసుతుడు వరశివాచారరతుఁడు
జననుతుండు ధైర్య శౌర్యయుతుఁడు
జగతి నిడుదవ్రేలి చక్రవర్తులరాజ్య
మహిమఁదాల్చె నాగమంత్రి యనఁగ ॥”

వరసక్రమమున నిందులూరి నూకరాజును, వానికుమారుఁడు
బల్లప్రిగడను, వానికుమారుఁడు నాగయమంత్రిని బేర్కొనియు
న్నాఁడు. శివయోగసారగ్రంథకర్త వంశమునకు నిడుదవ్రేలి చక్ర
వర్తుల మంత్రీవంశమునకు సంబంధ బాంధవములు గలవు. ఈగ్రంథ
ములో నుదహరింపఁబడిన విషయము లెక్కుడు ప్రామాణ్యములై
యున్నవి, ఈపై విషయము లనుబట్టి కాకతి రుద్రదాంబ భర్తను
గూర్చియు నిదివరకుఁ దెలియంబడని విషయములను గొన్నిటిని తెలిసి
కొనఁగలిగినాము. కాకతీయసంచికలో చాళుక్యవీరభద్రుని రుద్రదాంబ
భర్తయనిగుర్తించుటయెగాని తదితర విషయములనుగూర్చి తెలిసి
కొనఁబ్రయత్నింపకుండుటయెగాక యసంబద్ధవిషయములను, బెక్కిం
టినిబేర్కొనుటకూడ సంభవించినది. రుద్రమదేవి మల్కాపురశా
సనకాలము క్రీ. శ. 1261 నాటికితండ్రి గణపతిదేవ చక్రవర్తియు,

భర్తచాళుక్య వీరభద్రేశ్వరుఁడు బ్రదికియున్నవారుగాని కాకతీయ సంచికలోఁ జెప్పినట్లువారు మరణించియుండలేదు. కాకతిగణపతిచక్రవర్తిమరణించినది 1261 కాదు. అతఁడు మఱికొంతకాలము బ్రదికియున్నవాఁడు.

మల్కాపుర శాసనము.

౧౧౮౩ వ శ క సంవత్సరమునకు సరియైన దుర్మతసంవత్సర చైత్రబహుళాష్టమి శుక్రవారమునాఁడు కాకతిగణపతిదేవ చక్రవర్తి మందరమను గ్రామమును, ఆదినముననే వానికూతురు కుద్రమదేవి వెలంగపూడి యనుగ్రామమును రాజగురువైన విశ్వేశ్వర శంభువను శైవాచార్యునకు దానముచేసిరనియు విశ్వేశ్వర శివుఁడా రెండుగ్రామములను గలిపి “విశ్వేశ్వరగోళకి” యనుపేరిటనొకయగ్రహారమును బ్రతిష్ఠించి యచటవిశ్వేశ్వర శివాలయము, మఠము, సత్రముమొదలగునవి నిర్మాణముచేసెననిచెప్పటయాశాసనముయొక్క ముఖ్యదేశమైనను బెక్కువిశేషాంశములందుఁ బేర్కొనఁబడియున్నవి. ఈశాసనములో నభివర్ణింపఁబడిన విశ్వేశ్వర శివాచార్యునిగూర్చిన విశేషచరిత్రాంశములను పూర్వప్రకరణమునందు దెలిపియున్నాను. ఇపుడు శ్రీయుత జయంతిరామయ్యపంతులుగారు, ఆంధ్రసాహిత్యపరిషత్పత్రిక షుక్ల సంవత్సరాశ్వయుజ కార్తికమాసముల సంచికలో మల్కాపుర శాసనమును బ్రకటించుచు వానిపీఠికలో విశ్వేశ్వరగోళకి యగ్రహారమును గూర్చి శాసనములో వ్రాయఁబడినదానిని తెలుఁగులోని కనువదించిన భాగమునే యీక్రిందవివరించుచున్నాను.

పూర్వకాలపు గ్రామనిర్మాణ పద్ధతి

“తనకు దానముగా నొసంగఁబడిన మందర, వెలంగపూడి గ్రామములు రెంటిని జేర్చి విశ్వేశ్వరగోళకి యనుపేరుతో నొక

యగహారమును, అందు విశ్వేశ్వరాలయమును, సత్రము మొదలగు నవియు విశ్వేశ్వరశివుడు ప్రతిష్ఠించెను. అఱువదిమంది ద్రావిడ బ్రాహ్మణుల రప్పించి యీగ్రామమందు నిలిపి వారి నొక్కొక్కరికి రెండేసిపుట్లవంతున భూమి యిచ్చి మిగిలినభూమి మూడుభాగములు చేసి యందొకభాగము విశ్వేశ్వరునకును, నూతనముగా స్థాపింప బడిన శుద్ధశైవమతమునకును విద్యార్థులకును గలిపి యొక భాగమును మూడవభాగము “ప్రసూత్యారోగ్య శాలలకు” ను సత్రమునకు నిచ్చెను. క్రొత్తగాఁ బిలిపింపఁబడిన ద్రావిడబ్రాహ్మణులు వీరశైవ మతానలంబు లనియు నామతమువా రాంధ్రులలో లేకపోవుటచేత ద్రావిడులు రప్పింపఁబడి రనియుఁ దోచుచున్నది. ప్రసూత్యారోగ్య శాలలు రెంటిలో నారోగ్యశాల యనఁగా సామాన్యరోగులకుఁ జికిత్స సేయుశాల. ప్రసూతిశాల యనఁగా గర్భవతు లగుస్త్రీలు సుఖ ప్రసవ మగుటకుఁగా నేర్పడినశాల. ఈ రెంటికి నిప్పు డాంగ్లేయ భాషలో General Hospital, Maternity Home అని పేరులు. ఇట్టియారోగ్యశాల లాకాలమందుఁ గూడఁ గల నని యిప్పటి నవీన నాగరకు లెఱుంగుదురుగాక ! అన్నసత్రములో బ్రాహ్మణులు మొదలుకొని చండాలురపర్యంతము వచ్చినవారందఱకు నన్నము పెట్టెడు నియమ ముండినది. నేటి నిమ్మజాత్యుద్ధారకు లీవిషయము గ్రహింతురుగాక! పైని స్థూలముగా సూచింపఁబడిన దానముల వివర మీక్రిందఁ జూపఁబడుచున్నది.

ఋగ్యజుస్సామవేదాధ్యాపకులు ముగ్గురు; పరవాక్య ప్రమాణసాహిత్యాగమవ్యాఖ్యాత లయిదుగురు; వైద్యుఁ డొకఁడు; కరణ మొకఁడు; ఈపదిమందికి నొక్కొక్కనికి రెండుపుట్లు చొప్పున నిరు వదిపుట్లభూమి. దేవాలయములోనాట్యముచేయు వేశ్యలు పదిమంది; మద్దెల మొదలగు వాద్యములు వాయించువా రెనమండ్రు; ఈపదు

నెనిమిదిమందికి 1 కి పుట్టిపండుము ప్రకార మిరువదియేడుపుట్లభూమి. ఈపడు నెనిమిదిమంది పేళ్ళును శాసనస్తంభము మొదటిప్రక్క యడుగున వ్రాయఁబడియున్నవి. ఈక్రిందఁ బేర్కొనఁబడినః—
1 కాశ్మీర దేశీయుఁడు, 14 పాటకత్తెలు, 6 జేగంటలు (కరడలు) వాయించువారు, 2 వంటబ్రాహ్మణులు, 4 పరిచారకబ్రాహ్మణులు, 6 మతసత్రిములం దుండు నితరబ్రాహ్మణులు, 10 వీరభద్రులను గ్రామరక్షకులు, 20 వీరముష్టు లను భటులు, 5 బంగారు, రాగి, పాషాణము, వెదురు, ఇనుము వీనితోఁ బనిచేయువారు 1 కుమ్మరి 1 స్థపతి, 1 కాసె (కారుఁడు) 1 మంగలి, 1 శిల్పి యను డెబ్బది ముగ్గురకు డెబ్బదిమూఁడుపుట్లభూమి.

తోటనిమిత్తము నివర్తనము భూమిలోఁ బనునాటవవంతు గ్రామాయవ్యయముల లెక్క నుంచుటకై నియమింపఁబడిన విశ్వేశ్వరశివుని స్వగ్రామముగు పూర్వగ్రామ నివాసులును, సామవేదులును శ్రీవత్సగోత్రులు నగు బ్రాహ్మణులకు ముప్పది పుట్లభూమి కూడ నీయఁబడినది. ఈభూమియంతయుఁ జేరి 150 పుట్లయినది. ద్రావిడబ్రాహ్మణుల కిచ్చిన 120 పుట్లును, తోట కిచ్చినభూమియుఁ జేరి గ్రామముగుడికట్టు 270 పుట్లు వైచిలుకై నది.

పై నుదాహరింపఁ బడిన గ్రామరక్షకు లగు “వీరభద్రులు” బీజచ్ఛేద శిరచ్ఛేద కుక్షిచ్ఛేదాది కర్మలు చేయువా రనియున్నది. వీరశైవులలోఁ గొందఱు పుణ్యము వచ్చునని తమతమ యవయవముల ఛేదించుకొను నాచారము పూర్వముండినదట. అంతసాహసము చేయువారు కావుననే గ్రామరక్షణమునకు సమర్థు లని యూహింపవలయునా లేక యాగ్రామరక్షకులు గ్రామములోఁ దప్పచేసినవారికి రాజుచే విధింపఁబడిన శిరచ్ఛేదాదిదండనకార్యముల నిర్వహించువా రని తలంపవలయునా? ఈవిషయ మింకను విచారింపవలసియున్నది.

ఈప్రకారము వృత్తులను బొందినవా రందఱును దమతమ నియతకార్యముల యథావిధిగా నొనర్చుచుఁ దమతమవృత్తుల శాశ్వతముగా ననుభవింప వలయును. పురుషులు లేనప్పుడు స్త్రీలు తమకార్యముల నితరులచేతఁ జేయించుచు వృత్తుల ననుభవించునది. ఈయేర్పాటు నంతను బరిశీలించుటకై సంవత్సరమునకునూఱునిష్కముల జీతము (ఆచారభోగము) మీద నొక స్థానాచార్యుఁడు నియమింపఁబడెను. ఈతఁడు తనపని సరిగాఁ జేయనియెడల స్థానపతులు వేటొకని నాపదవికి నియమింపవలయు నని యున్నది. ఇచ్చటనేకాక యనేకములైన యితరస్థలములందుఁ గూడ విశ్వేశ్వరశివుఁడు శివాలయములు సత్రములు ప్రతిష్ఠించినట్లు శాసనము చెప్పుచున్నది.”

ప్రతాపరుద్ర చక్రవర్తి జననము.

మల్కాపుర శాసనమునందు మఱియొక విశేషము గనుబట్టుచున్నది.

“ యస్యాః కాకతి వంశహక్తికమణేః శ్రీరుద్రదేవస్సృత
త్తస్యాః కింకళయానువైభవమతః శ్రీరుద్రదేవ్యాఃపరం”

అని ప్రకృతశాసనమునందు చెప్పియుండుటచేత రుద్రమదేవికి రుద్రదేవుఁడని కుమారుఁ డుండెనని కొందఱు తలంచుచున్నారు. ప్రతాపరుద్రదీయనాటక ప్రకరణమునందు స్వయంభూదేవుఁడు రుద్రమదేవితోః—

“ స్వీకృతపుత్రి భావనదౌహితే ప్రాజ్ఞమాజ్ఞయ
అస్మిన్ని ధహిథారే యేగుర్వముర్వీసురాం”

పూర్వము నాయాజ్ఞచే నీవు పుత్రిభావముతో స్వీకరించిన దౌహిత్రుఁడుచు, ధురంధరుఁ డగు నీతనియందు భారమైన యీ

యుర్వీభారము నుంచుమని చెప్పినట్లుండుట చేత రుద్రుడేవికి రుద్ర
దేవుడు కూతురుబిడ్డయగు మనమండెగాని పుత్తుడు గాడని స్పష్ట
పడుచున్నది. అందువలన శాసనములోని “సుత” శబ్దమునకు పెంపుడు
కొడుకని యర్థము చెప్పికొనుటయే సమంజసముగా నుండును.
ఇంకను లోతునకుఁ బోయి విచారించినయెడ ప్రతాపరుద్రుడేవికి
పెంపుడు కూతురునకుఁ బుట్టిన బిడ్డఁడేగాని తన గర్భమునందు జనిం
చిన యాడుబిడ్డకుఁ బుట్టినకొడుకుఁ గాడని తేటపడక మానదు. ఈ
కాకతీయాంధ్ర రాజయుగమునందు రాజగురువైన విశ్వేశ్వరశివా
చార్యుడును, వాని శిష్యుడగు కాకతీయగణపతిదేవ చక్రవర్తియు,
బలాధ్యులైనవాని మంత్రిలును, అత్యంతరాజభక్తితోఁ బ్రవర్తించి
న వానిసేనానులును, మిత్రులును పండితులైన యితరమేధావు
లును, ఆకాలమున నత్యద్భుతమైన కార్యమును నిర్వహించిరి. గణ
పతిదేవ చక్రవర్తికిఁ బురుషసంతానము లేకపోవుటచేతను, రుద్రుడేవి
దేవి స్త్రీ యగుటచేతఁ దనమరణానంతరము నామె పొందెడు రాజ్యా
ధిపత్యమునకు శత్రువులవలన నెట్టియుపద్రవము, భంగముకలుగునో
యన్న గట్టిభయమాతని పీడించుచుండుటచేత మంత్రిులతో నాలో
చించి యామెను కొడుకుగా భావించి కొంతకాలము లోకమునకట్లే
ప్రకటించి వ్యవహరించినట్లు గనంబడుచున్నది.

అందుచేతనే ప్రతాపరుద్రీయమునందు,

“ అన్యధాకథ మీశ్వరప్రసాదాదృతే నిరంకుశం స్త్రీవ్యక్తివిశేషస్య లోకాధి
పత్యం ఏవం మానుషశంభు నాగణపతి మహారాజేన అభ్యంతరస్యానుభవ
మహిమ్నః సదృశమత్రపుత్ర వ్యవహారః కృతః తదనుగుణా చరుద్రాత్మాఖ్యా”

ఈశ్వరుని ప్రసాదమే లేకపోయిన యెడల ఒకయాడుదాని
కడ్డుకలేని లోకాధిపత్య మెట్లు సమకూరును? మానుష శంభువైన

గణపతిమహారాజుచేత తన కొమార్తెయొక్క భావికాలమాహాత్మ్యమును దెలిసికొను దస యంతఃకరణ ప్రవృత్తికిఁ దగినట్లు పుత్తుఁడని వ్యవహారము చేయఁబడినది. తదనుగుణముగా రుద్రుఁడని పేరు కూడఁ బెట్టబడినది-” అని స్పష్టముగాఁ దెలుపఁబడి యుండెను. కాకతీయరాజవంశమునందు జనించిన రుద్రమ్మను రుద్రయ్య యని వ్యవహరించుట యెప్పటినుండి ప్రారంభమయ్యెనో అప్పటినుండి యిప్పటివఱకును రాచకొలమువారిలో, వెంకమ్మను వెంకయ్య యనియు. సుబ్బమ్మను సుబ్బయ్య యనియు, నరసమ్మను నరసయ్య యనియు, పుల్లమ్మను పుల్లయ్య యనియు, అమ్మ” యను స్త్రీవా కచ పదమునకు మాఱుగా, “అయ్య”యను పురుషవాచక పదమునే వ్యవహరించుట పరిపాటియై నడచుచుండుట నేటికిని జూచుచు న్నాము. ఇదియొక నిర్దిష్టమైన దృష్టాంతముగా నున్నది. ప్రతాపరుద్ర చక్రవర్తి తల్లిదండ్రు లెవ్వరు? ప్రాచీనస్థానిక చరిత్రము లీతని తల్లి రుద్రమదేవి కూతురగు ముమ్మడంబ యని తెలుపుచున్నవి. ప్రతా పరుద్రీయమునందు

“కాశల్యాస్తీత్రుభమజననీదేవకీచ ద్వితీయా

విష్ణోర్నాతా తదను మహితా ముమ్మడంబాత్మతీయా

యస్త్రీతాయాం రఘుపతిరభూ ద్వాపరే శౌరీరాసీ

స్త్రాతుంక్షోణీం సజయతికతా వీరరుద్రావతారః”

శ్రీవిష్ణువునకు మొదట గౌశల్యయు, బిమ్మట దేవకియు, పోనుక ముమ్మడంబయుఁ దల్లులెరి; అతఁడును ప్రతేతాయుగమున రాముఁడుగను, ద్వాపర యుగమునఁ గృష్ణుఁడుగను, కలియుగమున వీరరుద్రుఁడుగను నవతరించెనని చెప్పియుండుటచేత ప్రతాపరుద్రుని తల్లి ముమ్మడంబ యని ధ్రువపడుచున్నది. మరియుఁ బ్రతాపరుద్రీ యమునందు,

“మురారేర్యః పూర్వం జలనిధీసుతాయా ముదభవ

న్మహాదేవాజ్ఞాతస్సపుత రవనీభృద్దూహితరి

వపుషా స్కామోయం జయతి జగతీభాగ్యవిభవైః

ప్రతాపశ్రీరుద్ర స్వయమితిమనీషామృగదృశాం”

పూర్వము మురారి యయిన శ్రీపిష్టువు లక్ష్మీదేవియందుఁ బుట్టిన మన్మథుఁడే నేడు మహాదేవునకును రాజపుత్రికకను జన్మించి ప్రతాపరుద్రుఁడను పేరుతో సర్వనైభవముల ననుభవించు చున్నాఁడని బుద్ధిమంతులు దలంచుచున్నారు.” అని యభివర్ణించి యుండుటచేత ప్రతాపరుద్రుని తండ్రి మహాదేవరాజుని స్పష్టపడు చున్నది. ఇప్పుడు ప్రతాపరుద్రునితండ్రి మహాదేవరాజునియుఁ దల్లి ముమ్మడంబయనియుఁ దెలిసికొన్నారము. ఈముమ్మడమ్మ రుద్రమ దేవి కౌరసపుత్రికకాదనియు, ఆమె పెంపుడు కొమార్తె యనియు శివయోగసారమచు గ్రంథములోని—

“అకుపితరుద్రమాంబికకు ‘నాత్మజ’నాఁ బొగడొందుముమ్మడ
య్యకు మహాదేవరాజునకు నాత్మజుడైన ప్రతాపరుద్రుఁడా
సకలమహిభరంబును వెసన్ దనయంత వహించిదాలెనా
యకమహిమంబులం దొరికె (1) యన్నయదేవుఁడు రుద్రదేవుఁడున్.”

అను పద్యమువలన స్పష్టముగానే తత్త్వంధకర్త తెలుపు చున్నాఁడు. ఆనాఁడు కాకతీయరాజవంశమునందలి వింతచరిత్రాంశ ములను మనము జాగరూకతతోఁ బరిశీలించిన పక్షమున మనకు నిందలి సత్యము బోధపడక మానదు. క్రీ. శ. 1261 వ సంవత్సర మునాటికి (మల్కాపుర శాసనకాలము) గణపతిదేవుఁడు జీవించి యుండఁగానే ప్రతాపరుద్రదేవుఁడు యశావనారంభదశలోనికి వచ్చి నట్లు మల్కాపుర శాసనము తెలుపుచున్నదని శ్రీయుత రామయ్య పంతులుగారు వ్రాయుచున్నారు. నిజముగా మల్కాపుర శాసన కాలమునాటికి రుద్రదేవునకు నయస్సెంత యుండునో తెలిసికొన వలసి యున్నది. స్థానికచరిత్రములందు ప్రతాపరుద్రదేవుని జననము పలువిధములుగాఁ దెలుపఁబడి యుండెను గాని యిదియే సత్యమని విశ్వసించుటకు సాధ్యముకాదుగాని కొంచెమెచ్చతగ్గుగా ప్రతాప రుద్రుని జననకాలమును నిర్ణయింపవచ్చును. ఈసందర్భమునఁ గాక తీయ సంచికలోని వ్రాతల నొకింత విమర్శింపవలసియున్నది. కాక తీయ సంచికలోనే తత్సంచికా సంపాదకుఁడు ప్రతాపరుద్రదేవుని

తల్లి యగు ముమ్మడంబ రుద్రమదేవి యశారసపుత్రిక యగునో కాదో విచారింపకయె కూతురను భావముతోనే యూహలపైయూ హలతో చరిత్రమల్లుటకుఁ బ్రారంభించెను.

కాకతీయసంచిక సంపాదకులయిన మారేమండ రామారావు గారిట్లు వ్రాయుచున్నారు.

“క్రీ. శ. 1254 లో సీమె (రుద్రమదేవి) కూతురు ముమ్మ క్కకుఁ బ్రతాపరుద్రదేవుడు జనన మందెను. 1258—1296 నడుమ 40 సం॥ గలవు. పౌత్రసర్వనము గల్గుటకీమెకు 1258 నాటికి ముప్పది నలువది యేండ్లైన నుండవలెను. దానినిబట్టి రుద్రమ క్రీ. శ. 1220-1225 ల నడుమ జన్మించెనని యూహింపవచ్చును. ఈమెకుఁ బుత్రి కోదయమైన వెంటనే భర్తమృతి నందియుండును. దానఁజేసి తన యనంతర మీమెయె కాకతీయసామ్రాజ్యమున కధిపతి గావలసి యుండుటచే గణపతిదేవుఁ డీమెకవసరమగు రాజకీయ శిక్షణము నొసంగెను.”

రుద్రమదేవి భర్తయగు చాళుక్యవీరభద్రదేశ్వరుని మంత్రి యగు విష్ణువు తనతల్లి తల్లంబకుఁ బుణ్యముగాను సోమేశ్వరస్వామికిఁ జేసిన దానశాసనము జుత్తిగ గ్రామమునఁ గనుబట్టుటచేతను, అయ్యది శా. శ. ౧౧౮౧ (క్రీ. శ. 1259) సంవత్సరము కలదియగుటచే నప్పటికి వాని ప్రభువగు చాళుక్యవీరభద్రుఁడు బ్రదికి యున్నట్టే గన్పట్టుచుండఁగా ముమ్మక్క పుట్టినతోడనే తండ్రి చనిపోయెనని కంఠోక్తిగాఁ బలుకుట సాహసముగాదా!

ఇంతేకాదు పాలకొలను గ్రామములోని క్షీరారామేశ్వర స్వామి యాలయములోని చాళుక్య వీరభద్రదేశ్వరుని తల్లియగు ఉదయాంబ దానశాసనము శా. శ. ౧౧౮౮ (క్రీ. శ. 1266) సంవత్సరముకలది యగుటచేత నప్పటి వఱకైన రుద్రమదేవి భర్త బ్రదికి యున్నవాడని యూహించుట కయిన నవకాశము లేకయుండెనా? అదియెట్టిదైనను మల్కాపుర శాసనమునాటికి అనఁగా క్రీ. శ. 1261 సంవత్సరములో రుద్రదాంబభర్త బ్రతికియున్నాడని చెప్పకతప్పదు. రుద్రదాంబభర్తతోఁ జాలకాలము కాపురము చేసినదనియే మనము తలంపవలయును.

కొలను గణపతిదేవకవి “శివయోగసార”, మను గ్రంథమున “అకుపిత రుద్రాంబికకు “నాత్మజ” నాఁబొగడొందు ముమ్మడయ్యకు” నని స్పష్టముగా ముమ్మడమ్మ రుద్రమదేవిగర్భమునఁ బుట్టినపుత్రిక కాదనివిశదపఱచిన దానిని బలపఱచునట్టి గ్రంథము మఱియొకటి గలదు.

చెన్నపురి ప్రాచ్యలిఖిత పుస్తకభాండాగారములో “వెలుగోటి వారి వంశచరిత్ర” మానుపేరుతో నున్న యొక పుస్తకములో గణపతి దేవునకు పుత్రసంతతి లేక రుద్రాంబికయనుకొమార్తె యుండెననియు గణపతికిఁ బిమ్మట లేచెర్ల ప్రసాదాదిత్యుం డామె పురుషుడని ప్రకటించి సింహాసనంబునం గూరుచుండఁ బెట్టి రాజ్యంబును దానే నిర్వహించుచు నామెకొక కన్యనుదెచ్చి పెండ్లిచేసెననియు, ఆకన్య కాపురమునకు వచ్చినతరువాత తనభర్తను స్త్రీనిగా నెఱింగి విషణ్ణ హృదయయై యుండునంత నీ ప్రసాదాదిత్యుండు తెలిసికొని యొక మహాపురుషుని యనుగ్రహమున నా రామాతిలకము పుత్రరత్నమును గాంచునట్లుగాఁ జేసి రుద్రదేవిని జంపి యా చిన్నవానిని రాజ్యాధిపతిని గావించెనని యున్నది.”

ఈపై విషయము ప్రసాదాదిత్యున కా కాలమున నంతటి ప్రాముఖ్యము గలదని సూచించుటకై యట్లు వ్రాయబడినను ముమ్మడమ్మ రుద్రమదేవి కూతురు గాదనిమాత్రము విశ్వసించుటకు జాలియున్నది. ఇందుఁ జెప్పబడినట్లు పెండ్లితంతుగూడ జరుపఁబడి యుండునని గూడ విశ్వసింపవచ్చును. ఆమెయందు జాలిగొని రుద్రమదేవి యామెను బుత్రికనువలెఁ బెంచి వయస్సు వచ్చిన నెనుక మహాదేవరాజున కిచ్చి పెండ్లిచేసి యుండవచ్చును. వయస్సు లో నిర్దురకు నెంతో తారతమ్య ముండదు.

రుద్రాంబ కూతురు రుద్ర్యాంబ.

రుద్రాంబకు రుద్ర్యాంబ యను గాదిలిసుత యున్నట్లు శివ యోగసారమునందుఁ జెప్పఁబడియెను. మఱియును ఇందులూరి

అన్నయదేవుడను బ్రాహ్మణామాత్యుడు రుద్రాంబను పెండ్లిచేసి
కొన్నట్లా గ్రంథమునందిట్లు చెప్పబడినది.

“కాకిత రుద్రాంబ గాదిలి సుతయైన

రుద్రాంబఁ బెండ్లాడి రూఢి కెక్కె,

అదిరిజలకమాంబలన విలసిల్లెడు

కుల భామినులను మక్కువ వరించె”

శి. సా.

ఇప్పుడీ యిందులూరి అన్నయదేవుడెవ్వరో, మహాదేవ
రాజెవ్వరో. మనము తెలిసికోవలసి యున్నది. మహాదేవరాజును
గూర్చి శివయోగసారము నందేమియుఁ జెప్పియుండ లేదు గాని
యిందులూరి యన్నయదేవుని గూర్చియు, వానివంశమును గూర్చియు,
శివయోగసార గ్రంథావతారికయందు, జాలవర్ణింపబడి యున్నది. 1
అదియంతయుఁ గాకతీయ రాజవంశమునకు వన్నెదెచ్చునంతటి
ప్రాముఖ్యము వహించినదిగా నున్నది.

ఈ శివయోగసారము గ్రంథమునుఁ గూర్చి “సుభాషి” పత్రిక మొదటి
సంపుటము. మొదటిసంచికలో నాచే వ్రాయబడి ప్రకటింపబడినది “అన్నయ
దేవుడు - వింతచరిత్రాంశములు” అను వ్యాసములోనే యిట్లు వ్రాసియున్నాను.
(1927, సం॥ము. అక్టోబరు నెల.)

“కవివంశమామూలాగ్రముగా వర్ణింపబడిన యవతారికగల పూర్వభాగము
యొక్క ప్రతియొకటి నామిత్రులగు క్రియత వేమూరి విశ్వనాథశర్మ ఎం. టి.
ఎల్. టి. గారి కిటీవలలభించినది. నా ప్రార్థనమువైనినే నా కవివంశ చరిత్రమును వ్రాసి
కొనుటకై దయతో నొకమాతాప్రతి సేసంగిరి. అందులకు వారికి నా కృతజ్ఞతా
వందనములను చెలువుచున్నాను. ఇన్నాఱుసంవత్సరములక్రిందట ప్రియఁబడిన
గ్రంథమగుటచేత మిక్కిలి శిథిలమై యున్నది. నడుమ గొంత భాగము నశించిపోయినది
గాని తప్పలుకుప్పలుగానున్నను కవివంశవర్ణన భాగముమాత్రము పోతేదు.
ఈకవిశిఖామణి కౌండిన్యసగోత్రుడు: ఆపస్తంబనూత్రుడు నియోగి బ్రాహ్మణుడు
ఆదిమూలనామాత్యుని పుత్తుడు: శ్రీగురుచన్నసదాశివ యోగీంద్రుని శిష్యుడు,
శివభక్తుడు ఆశ్వాసాంతగద్య మిట్లున్నది.

ఇది శ్రీ గురుచన్నసదాశివయోగీంద్ర పాదారవింద సుభాకరాయ మాన
శివభక్తసమారాధన కొలని యాదిమూలనామాత్య పుత్ర, అన్యస్తతి పరాజ్ఞుఖ
శివస్తతిసుముఖ కవిజనమిత్ర సరసకవిత్వ విరచిత ప్రభావగణవలిదేవ ప్రణీతంబైన
శివయోగ సారంబు.

ఇందులూరి అన్నయా మాత్యుడు.

అవక్రపరాక్రమముతో నాంధ్రదేశమును ముప్పదియైదు లేక నలువది సంవత్సరములు పరిపాలనము చేసి పొగడ్తగాంచిన కాకతి రుద్రమదేవి చక్రవర్తిని కల్లుడును, కాకతి ప్రతాపచక్రవర్తికిఁ బినతల్లి పెనిమిటియునగు నీ యిందులూరి అన్నయామాత్యుడు గణపతిదేవ చక్రవర్తి మంత్రీయును, సైన్యాధ్యక్షుడుగా నుండి కళింగ దండయాత్రలునడిపించిన నామయామాత్యునికి దమ్ముడును, ఆతని ప్రసిద్ధ సేనాపతులలో నొక్కడునగు పెదగన్నయామాత్యుని పుత్తుడు నైన ప్రతిభాశాలి. ఇతడు రుద్రమదేవి కాలమునను రెండవ ప్రతాప రుద్రదేవుని కాలమునను మహాన్నత పదవిని వహించుటయే గాక తన ప్రతిభా విశేషముచే గాత్రీ యాంధ్ర సామ్రాజ్యమును బోచుచు, తుదకా మహాసామ్రాజ్యముతోనే యస్తమించిన మహావీర సైన్యాధిపతియుఁ మహామాత్యుడు నై యున్నవాడు. స్మరదూషియు, శాహుబలసంపన్నుడు మాత్రమే గాక మంచిరాజనీతి విశారదుడునై యాకాలమున విశ్వేశ్వరశివదేశి కుని యపరావతారముగ సర్వజనులచే బరిగణింపఁబడుచుండిన వాడు. కనుకనే కొలని గణపతిదేవకవి తనచేవిరచింపఁబడిన “శివ యోగసారం”బను వేదాంత గ్రంథమున నవతారికలో వీనిని తన పూర్వులలోని వానిగఁ జెప్పుచు నిట్లభివర్ణించి యున్నాడు

“అత్యుత్తమంజైన యత్యాశ్ర మస్థుండు

కారణ జన్మసంగతి వహించె

చక్రకట సామ్రాజ్య సంపదలు సకల బంధు

కోట్ల తోడను పంచుకొని భుజించె

మోపురిరాజుల నేవణించుచు రాయ

చోహుత్తమల్లుడై జగతిఁ బరఁగె

జ్ఞలగిరి వనదుర్గ జలకోట మల్లుడై

గ్రక్కున చెక్కు దుర్గములు గొనియె

నోపి తురకల నెలిచి ప్రతాపరుద్ర
మనుజనాయకు కోట నేమరకఁ గాఁచె
ననుచు బొగడంగ నెగఁజె నియ్యవని నిందు
లూరి యన్నయదేవుఁ డ నూనబలుఁడు”

ముమ్మడమ్మ భర్త మహాదేవరా జెవ్వడు ?

ఈమహాదేవరాజు నిరవద్యాపురాధీశ్వరుఁడును, చాళుక్య విష్ణువర్ధన వంశీయుఁడును నగు మహాదేవచక్రవర్తియై యుండునని నేను గుర్తించి “సుభాషి” పత్రికలోని “అన్నయదేవుఁడు—విత చరిత్రాంశము”లను నా వ్యాసములోఁ దెలిపియున్నాను.¹ ఇప్పుడిం మనుగూర్చి కాకతీయ సంచిక సంపాదకులగు మారేమండరామరావు ఎం. ఏ. బి.ఇడి గారు తమ కాకతీయ సంచికలో నీ క్రిందివిధముగాఁ గొన్ని యపూర్వ వాక్యములను లిఖించి ప్రకటించి యున్నారు.

“ఈమహాదేవరాజెవ్వరో నిర్ణయించుటకింతవరకును సరియైన యాధారములు గానరావు. దక్షిణహిందూదేశశాసన సంపుటములో కొన్ని శాసనములలో సర్వలోకాశ్రయ, విష్ణువర్ధనాది బిరుదాంకి తుఁడును, చాళుక్యవంశీయుఁడును, నిడుదప్రోలు పాలకుఁడునగు నొక మహాదేవరాజు గాంచనగు చున్నాడు. ఈతఁడు శా. శ.1218-1228 లగు క్రీ. శ. 1296-1306 సంవత్సరముల నడుమ రాజ్యమేలి యుండెను. ప్రతాపరుద్రునితండ్రి యీతఁడే యచుటకుఁ గొన్ని యభ్యంతరములున్నవి. చాళుక్యాన్వయుఁడగు వీరభద్రునికిని గాక తీయరాజపుత్రిక యగు రుద్రమదేవికిని గూతురగు ముమ్మడంబ తానును చాళుక్యాన్వయుఁడగు మహాదేవరాజు నుద్వాహమగుట విహితముగ గన్పట్టుటలేదు. అదియునుంగాక ప్రతాపరుద్రుని జన్మ కాలమగు క్రీ.శ.1254 సంవత్సరమునకును, చాళుక్యమహాదేవరాజు

(1) “సుభాషి” 1927, అక్టోబరు నెలసంచిక చూడండి

నాటి క్రీ. శ. 1296 నకును నడుమ నలువదిరెండు సంవత్సరముల న్యత్యాసము గనుపడుచున్నది. ఈతఁడే ప్రతాపరుద్రుని తండ్రియై యుండి, నూతని 10 లేక 16వ రాజ్యసంవత్సరము వరకునుజీవించియే యుండినచో, నాతని ప్రశంస యించుకంతయు తాత్కాలిక శాసన వాఙ్మయాదులలోఁ గన్పడకుండుట చిత్రముగనున్నది.”¹ కాని, మఱియొక నూరేమండ రామారావు బి.ప. (ఆనర్సు) అనువారికిది చిత్రముగాఁ గన్పట్టుటలేదు. ఇవిగోవారివాక్యములు వినం.డి

Now, the *Sivayogasara* throws much new light on this point. In the first place it casts a doubt as to the relation between Rudramba and her first daughter, Mummadamba. Mummadamba is said to have been treated by the Queen as her own daughter. In fact, they were not mother and daughter. There is a tradition which states the same thing. It is said that a girl called Mummadamba was brought to Warrangal as bride to Rudradeva Maharaja alias Rudramba, that on the discovery of the latter's sex, the girl felt sorry and as a recompense was married to an illustrious person. Prataparudra is said to have been the first of that Union. The *Sivayogasara* confirms the statement that Mummadamma was not the natural daughter of Rudramba. Secondly the book also confirms what Vidyanatha says about the parentage of Prataparudra. Mahadeva and Mummadamba are said to be his father and mother. The celebrated Historian of the Andhras, Mr. Chilukuri Virabhadra Rao, identifies this Mahadeva with Mahadeva Chakravarti of Niravadyapura or Nidadavolu, who ruled between S. S. 1218-1222.²

(1) “కాకతీయసంచిక” పుట ౬౪.

(2) Quarterly Journal of the Andhra Historical Research Society, Rajahmundry. Vol. III, parts 2, 3 & 4. page 117.

ఈ పైవాక్యముల భావమిట్లున్నది. “ఇందునుగూర్చి శివయోగ సారమిప్పుడు నూత్నప్రకాశమును బ్రసరింపుచున్నది. మొట్టమొదట అయ్యది రుద్రమదేవికిని ఆమె మొనటి కూతురగు ముమ్మడంబకుఁగల సంబంధము విషయమై సంశయము వెలిపుచ్చుచున్నది. ముమ్మడమ్మ రాణివలనఁ గూతురువలెఁ జూచు కొనఁబడినదని తెలియఁజేయ బడుచున్నది. నిజముగా వారు తల్లికూతుండు కాదు. ఈ సంగతి తెలియఁజేయు గాథకూడ గలదు. రుద్రదేవమహారాజును పేర వ్యవహరింపఁబడు రుద్రాంబకై వధువుగా మమ్మడంబ అను నొక కన్య యోరుగల్లునకుఁ గొనిరాఁబడియెను. ఆమె రుద్రమదేవిని స్త్రీనిగా గ్రహించి విచారింపుచుండ దుఃఖపరిహారార్థ ముమె నొక ప్రఖ్యాత పురుషునకిచ్చి వివాహము గావింపఁబడెను. ఆదంపతుల పుణ్యఫలమే ప్రతాపరుద్రుఁడు. ముమ్మడమ్మ రుద్రమదేవి యశారసపుత్రిక కాదని శివయోగసారము చాటి చెప్పుచున్నది. ఇదిగాక యాగ్రంథము ప్రతాపరుద్రుని తల్లిదండ్రులను గూర్చి విద్యానాథుడు చెప్పిన దానిని ధ్రువపఱచుచున్నది. ముమ్మడమ్మ మహదేవులు ప్రతాపరుద్రుని తల్లిదండ్రులని చెప్పఁబడుచున్నారు. సుప్రసిద్ధాంధ్ర చరిత్రకారులగు చిలుకూరి వీరభద్రరావుగారు ఈ మహదేవరాజే నిరవద్యాపురా (నిడుదవ్రాలు) ధీశుఁడై శా. శ. 1218-1222 లలో బరిపాలనము చేసిన మహదేవచక్రవర్తి యని నిర్ధారణ చేయుచున్నారు.

ఇంకొక తమాషాగలదు; చూడండి. పులీమీద పుట్రపడినట్లు మఱి నాలుగు సంవత్సరములు జరిగినవెనుక మఱియొక మారేమండ రామరావు బి.ప. (ఆనర్సు) బి.ఇడి గా రవతరించి “శివయోగసార” మను గ్రంథమును దామేగనుపెట్టినట్లుగా నందునుగూర్చి యొకవ్యాసమునువ్రాసి ఆంధ్రసాహిత్య పరిషత్ప్రతికలోఁ బ్రకటించినాడు. అర్థదలి

యుపోద్ధాతవాక్యముల చదువరుల వినోదార్థమిట నుదాహరించు చున్నాడను.

“చరిత్రమునకును మతమునకును గూడ మిక్కిలి ముఖ్యమగు నీ గ్రంథము చరిత్రకారుల దృష్టినాక రింపలేదు. ఇయ్యది పూర్వోత్తరభాగములు గలది. ఒక్కొక్క భాగమున నాల్గ శ్వాసములు గలవు. ఇందలి యుత్తరభాగము వారంగల్ వైవచారిణీమండలి వారిచే ముద్రింపబడినది. హైదరాబాదు లక్ష్మణరాయ మండలి వారియొద్ద పూర్వార్థ ఛతుర్థాశ్వాసమును, రాజమహేంద్రవర గౌతమీ గ్రంథాలయమున మొదటి మూడ శ్వాసములును గలవు.

పై గ్రంథాలయప్రతి యున్నది. శిథిలావస్థలో నున్నది. సుమార్తైదు మాసములకుఁ బూర్వము నేను జూచినపు డందలి నాలుగైదు పుటలలో నెడమవైపున నొక యంగుళము భాగము మాత్రము పోయినది. కొలది దినములక్రిత మీవ్యాసమును రచించునపుడు తిరిగి యాగ్రంథమును బరిశీలింపఁగా నాఱవపుటలో సగముభాగ మవృశ్యమై యితరస్థలములలో గొన్ని క్రొత్తశిథిలము లేర్పడినవి. గ్రంథమునఁ గొన్ని తప్పులుకూడ గలవు. ఆంధ్రలోక మీగ్రంథమును గూర్చి జాగ్రత్త దీసికొనవలసి యున్నది”¹ ఏమి హేతువుచేతనో వీరి వ్యాసమసంపూర్ణముగాఁ బ్రకటింపఁబడి నేటికిని బూర్తిగావింపఁబడక యట్లే నిలిచి యున్నది. ఎంతగట్టిగా నొక్కి నొక్కిచెప్పినను, ఏదుర్ముహూర్తమున వీరి హస్త మావ్రాతప్రతిపై బడినదో గాని యాగ్రంథమటు పిమ్మట మటుమాయమై పోయినది. ఈ ప్రతిపోయిన విషయము నామిత్రులును, ఈ వ్రాతప్రతిని నేను తిరిగి వారికిచ్చివేసిన తరువాత గౌతమీ గ్రంథాలయమువారికి నొసంగిన వేమూరి విశ్వనాథ శర్మగారు నాతోఁ జెప్పఁగా నేను

(1) ఆంధ్రసాహిత్యపరిషత్ప్రతిక సంపుటము ౨౧ సంచిక ౫.

మిక్కిలి చింతించితిని. కాకతీయసంచిక సంపాదకులు మాత్ర మా
“శివయోగసార గ్రంథావతారిక” లోని పద్యముల నన్నిటిని సుభా
షినుండి గ్రహించిరని పాఠకు లనుకొందురేమో యను సంశయము
గలిగి గౌతమీ గ్రంథాలయములోని ప్రతినుండి గ్రహించినవని
చెప్పకొనిరి. అట్లే విశ్వసంతము గాక !

మహాదేవరాజు రుద్రమదేవి మఱిదియై యుండడా !

ఈ భిన్నవ్యక్తులుగాఁ గన్పట్టెడు మారేమండ రామారావుల
చిత్రచర్యలను గూర్చిన చర్చలకుండనిచ్చి కాకతీయసంచిక సంపా
దకులయిన మారేమండ రామారావు ఎం. ప. శి. ఇడి గారికి నీ
మహాదేవరాజు వలన గలిగిన శంకలను దీర్చివేయుభారము నాపై న
బడినందున శంకానివృత్తిమార్గ మన్వేషించుట నాకు తప్పనిపని
యైనది. అందుకై నాశక్తికొలది ప్రయత్నించి చూతును.

ఈ కాలమున మనకిర్వురు చాళుక్య మహారాజులు గన్పట్టు
చున్నారు. నారెవ్వరనఁగా నొకరు రుద్రాంబభర్తయైన వీరభద్రే
శ్వరుని తండ్రితండ్రి (తాత) యైన మహాదేవరాజు, ఇతనికి చక్ర
వర్తి యను బిరుదము గానరాదు. నిడుద్రపోలు పాలకుఁడగు మఱి
యొక మహాదేవరాజుగలఁడు. ఇతనికి మూర్తిము చక్రవర్తి యను
బిరుదము గలదని శాసనములవలనఁ దెలియుచున్నది. ఇతఁడే ముమ్మ
డమ్మభర్త యని నేనిదివఱకె “సుభాషి” ప్రతిక యందు “అన్నయ
దేవుఁడు— వింతచరిత్రాంశము” లను వ్యాసములో గుర్తించి యు
న్నాను. కొలనుపాక శాసనములో రుద్రమదేవి భర్తయగు చాళు
క్యవీరభద్రేశ్వరుని వర్ణింపుచు—

రెండవవైపు.

- 22భాగ్య
- 23 విశ్వశాస్త్రసత్యాః పరిరభవ
- 24 దశోవీరభద్రాభిధానస్సౌ
- 25 ందయ్యోజేందుమన్తాం
- 26 పతిమపిమహసా
- 27 మందభాసావితన్వన్ (1) య
- 28 ద్వైదగ్ధం విదగ్ధం యదురు
- 29 వితరణం యాచకో
- 30 దూయదాజ్ఞాం రాజానోయ
- 31 (త్ర) తావం విమతన్వపత
- 32 యోజానతే జ్ఞాతభావాః ॥ 3
- 33 ప్తశ్శాల్మక్య వంశాణ్ణా.....

మూడవవైపు

- 1 శివాహ్నేయ్యైతేజస్సూతిక (వీ)
- 2 రైరసిన్వపతి తమస్సంచయై
- 3 శుయాతం॥'' లక్ష్మంబా
- 4 యాంసుతోజాత శ్రీమహా
- 5 దేవరాజతః । నామ్మేందుశే
- 6 ఖరో రాజకుమారశ్శివయో
- 7 రివ॥ ఇందుశేఖర నరేంద్ర
- 8 నందనే నందతి స్వయమ
- 9 శేషనందనే । జగ్గుషాంవిత
- 10 రణం రణం ముహుస్వస్థ
- 11 తెవవిదుషాంద్విషామపి॥''

అని యుండుటచేత మహాదేవరాజునకు లక్ష్మాంబికయందు జనించినట్టి ఇందుశేఖర రాజకుమారునకు వీరభద్రుఁడు జ్యేష్ఠుఁడుగా జనించినట్లు కనబడుచున్నది.¹

పాలకొలనులోని శాసనమువలన ఉదయమహాదేవి యిందు శేఖరునిభార్యయనియు, వీరభద్రదేశ్వరునితల్లియనియు నింతకుపూర్వమే తెలిసికొనియున్నాము. ఈదంపతులకు జ్యేష్ఠుఁడుగా జనించినవాఁడే చాళుక్య వీరభద్రదేశ్వరుఁడని కొలనుపాక శాసనమువలన నూహింప వచ్చునుగదా. జ్యేష్ఠకుమారుఁడని తెలిసికొన్నతోడనే యింకను కుమారులొక్కఁడో యిద్దఱో యుండురని స్ఫురింపక మానదుకదా. ఇట్టి సందర్భమున మహాదేవరాజే యిందుశేఖర, ఉదయాంబల ద్వితీయ పుత్రుఁడని నేనూహచేసితిని. ఇట్టినాయూహను బలపఱచు కారణములు గలవు. వాని వివరింతును వినుఁడు. ఇందుశేఖరునకు నుదయాంబకు వీరభద్రుఁడను కుమారుఁడు మాత్రమేగాక అన్నమాంబలేక అన్యాంబయనుకొమార్తె యొండుగలదనియు, ఆమెహైహయాన్వయుఁడును, కోనమండలాధిపతియు రాజపతేని పుత్రుఁడు నగు భీమజనవల్లభ నృపాలుని భార్యగా నుండెననియు పాలకొలను శాసనములలో అన్యమాంబశాసనము వలన విదితమగుచున్నదని యింతకుఁబూర్వము దెలిపియున్నాను. అన్యమాంబ చాళుక్యవీర భద్రదేశ్వరునకు సోదరిగ నుండినపుడు వానితమ్ముడైన మహాదేవరాజునకుఁ గూడ సోదరియని మనము విశ్వసింపక తప్పదు. చాళుక్యకులజ యగు అన్యమాంబిక కును, హైహయాన్వయుఁడగు భీమజనవల్లభ నృపాలునకు జనించిన పుత్రరత్నము కోనగణపద్దేవ మహారాజుని పాలకొలను క్షీరారామేశ్వరుని దేవాలయములోని మఱియొక శాసనములో—

1 తెలింగానా శాసనములు- పుట ౮౧.

అంధ్రసాహిత్యపరిత్పత్తిక. సంపు. ౨౨ సంచిక ౪. పుట. ౧౩౯.

కాకతీయసంచిక- అనుబంధము. పుట ౬౬.

(2) S. Ins. Vol. IV No 122, A. R. No. 509 A of 1893,

(3) S. I. Ins- Vol. IV No. 121. A. R. No. 509 of 1893.

“ రాజాసహస్రబాహూః శ్రీకులేభూద్భీమవల్లభః
చాళుక్యకులజా తస్య పత్న్యాసీదన్యమాంబికా
తయోగ్గణపతివీర్ణరోజాతః కోణావనీపతిః జయంత ఇవకాంతః.”

అని వ్రాసియుండుట వలన ధ్రువపడుచున్నది 1

మహాదేవచక్రవర్తి యొక్క కూతురయిన ఉదయ మహాదేవి యొక్క రెండు దానశాసనములు సాలకొలను క్షీరారామేశ్వరుని యాలయములోఁ గలవు. ఒకటి తన తల్లిదండ్రుల కొఱకును, మఱియొకటి తనకును. తనభర్తయగు కోనగణపద్దేవ మహారాజు కొఱకును బుణ్యమునకు గాను జేయబడిన దానశాసనములై యున్నవి.2 ఒకదానిలో పిన ఉదయ మహాదేవి యని పేర్కొనఁ బడియెను. ఇందు శేఖరునకు నుదయాంబకు ద్వితీయపుత్రుఁడగుట చేతనే మహాదేవచక్రవర్తి తనతల్లి నామమును తన కొమార్తెకు, బెట్టుట సంభవించినది. అప్పుడు నాయనమ్మ ఉదయమహాదేవియు, ఆమె మనుమరాలు ఉదయమహాదేవియు నుండుటచేత నెల్లనారు మహాదేవచక్రవర్తి కూతురిని పిన ఉదయమహాదేవి యని వ్యవహరించుట సంభవించినది. అన్యమాంబ మహాదేవ చక్రవర్తి తోఁడ బుట్టువుగనుకను తనతోఁబుట్టువుజ్యేష్ఠకుమారుఁడను, మేనల్లుఁడు నగు కోనగణపతిదేవ మహారాజునకు మహాదేవచక్రవర్తి తన కూతురిని పిన ఉదయమహాదేవినిచ్చి వివాహము చేయుట సంభవించినది. ఇందువలన పినఉదయహాదేవి రెండవ ప్రతాపరుద్రచక్రవర్తికి సోదరియో లేక సవతి సోదరియో యని తేటపడుచున్నది. పిన ఉదయాంబతల్లి ఎవ్వరో శాసనములలోఁ గానరానందున నీమె

(1) S. I. Ins. Vol. IV, No. 123, A. R. No. 509 B. of 1893

(2) S. I. Ins. Vol IV, No. 125, A. R. No. 511 of 1893

(2) S. I. Ins. Vol IV, No. 124 A. R. No. 510 of 1893

(3) S. I. Ins. Vol IV, No. 127 A. R, No. 512 A of 1893,

ముమ్మక్క గర్భమున జనించిన పుత్రికయె యని గట్టిగాఁజెప్పటకు సాధ్యము గాకయున్నది. ఈ మహాదేవచక్రవర్తి రుద్రమదేవి చక్రవర్తిని కల్లుఁడగుటచేతను, రెండవ ప్రతాపరుద్ర చక్రవర్తికి దండ్రీయగుటచేతనే సామంతమగడలాధీశ్వరులును ప్రజలును గూడ మహాదేవరాజును గౌరవార్థము మహాదేవచక్రవర్తి యని వ్యవహరించుటకు నాటంకముఁ జూపక సహించుటకుఁ గారణమయ్యెను. ఈ చాళుక్య వంశములో నితఁడొకడే యిట్టి బిరుదము వహించుటకు మూలకారణము పైఁజెప్పినట్టిదే యై యుండును.

లక్ష్మణరాయపరిశోధక మండలివారు ప్రకటించిన కొలను పాక శాసనములో చాళుక్యాన్వయుఁడగు వీరభద్రుడు కాకతీయ రాజపుత్రిక యగు రుద్రమదేవికి భర్తయని వ్రాయబడి యుండనే కాని కాకతీయసంచిక సంపాదకులగు మారేమండరామరావుగారు చెప్పినట్లు ముమ్మడమ్మ వీరభద్ర రుద్రమదేవులకు సూతురని వ్రాయబడి యుండలేదు. అట్లూహించుటకునైన ముమ్మడమ్మ పేరే యందు గానరాదు. ఇదివట్టి యసత్యకల్పనము. శినయోగసారములోఁజెప్పినఁ “ఆత్మజనాఁ బొగడొందు” అనునదియే సత్యము. కావున చాళుక్యాన్వయుఁడగు మహాదేవరాజు ముమ్మడమ్మను బెండ్లిచేసికొనుటలో దోషములేదు. ఆమెనిజముగాఁ దన కొమార్తెగా నుండుట చేతనే రుద్రమదేవి తన మఱిదికి నిచ్చి వివాహము చేయుటకు సమ్మతించినది. పెద్దలంగీకరించిరి. మఱిది కుమారుని పుత్రునిగా భావించి పెంచినది. అంతియగాని మఱియొకటిగాదు. ఇయ్యది గణపతిదేవ చక్రవర్తియు, రాజగురు విశ్వేశ్వర శివదేశికుడు, చాళుక్య వీరభద్రేశ్వరుఁడు మొదలగువారు బాగుగా నాలోచించి జరిపినతంతుగాని వేటొందు గాదు. ఈ విషయమును మారేమండ రామరావు బి. ఏ (ఆనర్సు) బి.ఇడి, గారంగీకరింపఁగా మారేమండ రామరావు ఎం. ఏ. బి.ఇ.డి గారు,

"అకుపితరుద్రమాంబికకు నాత్మజనాఁ బొగడొందు ముమ్మడ
య్యకుమహాదేవరాజునకు నాత్మజుడైన ప్రతాపరుద్రుఁడా
సకలనుహీభరంబును వెనక దన యంతవహించిదాల్చెనా
యకమహిమంబులకొ దొరికె యన్నయదేవుఁడు రుద్రదేవుఁడుకొ."

అను శివయోగసారములోని పద్యముననున్న కడపటి రెండు
పాదములను తాము సంపాదకీయ వ్యాసమునఁ జదువరులకుఁ గాన
రాకుండఁజేసి యెంత మాత్రమును జర్పింపక యేమియుం దెలియని
వానివలె విడిచిపెట్టి విపరీత వ్యాఖ్యానమునకు గడంగినారు.
ఇప్పటివఱకు దొరకిన సాధనములను బట్టి ముమ్మడంబ రుద్రమదేవికి
నిజమైన కూతురుకాదని, ముమ్మక్క భర్త నిడుదలై పురాధీశు
డైన చాళుక్య మహాదేవచక్రవర్తి యనియు, రుద్రమదేవి తన
మఱియైన మహాదేవుని కుమార్తెడైన ప్రతాపరుద్రునికి సామాజ్య
మును సంక్రమింపఁ జేసినదని స్పష్టమగుచున్నది.

రుద్రమదేవి పరిపాలన ప్రారంభ కాలము.

రుద్రమదేవి గణపతిదేవి చక్రవర్తికాలముననే రాజ్యాంగ
మున జోక్యముకలిగించుకొని పరిపాలనము చేయుచున్నట్లు కొన్ని
నిదర్శనములు గనుపట్టుచున్నను క్రీ.శ. 1261లోసింహాసన మధిష్ఠించి
నట్లు గనుపట్టుచున్నది. ఆకాలమునందు సుప్రసిద్ధ సామంత మండ
లాధిపతులలో నొక్కఁడగు మల్యాలగుండ దండధిపుఁడు క్రీ. శ.
1259 సంవత్సరమునాటి బూదపూరు శాసనములో శ్రీమన్మహా
మండలేశ్వర రుద్రదేవ మహారాజులు (రుద్రమదేవి) ఒరంగల్లు
మొదిలిపట్టణముగా సుఖసంకథా వినోదంబులం బృథ్వీరాజ్యము
సేయుచుండ నామెకు దాను దక్షిణ భుజముగా నుంటినని చెప్పుకొని
యుండుటచేత 1261 పూర్వమునుండియు రుద్రమదేవి పరిపాలనము
సేయుచుండెనని నిశ్చయింప వచ్చును.¹ కాకతి గణపతిదేవచక్రవర్తి

¹ తెలింగానా శాసనములు. బూదపూరు శాసనము సంఖ్య ౨౦. పేజీ. ౫౪.

క్రీ. శ. 1267 సంవత్సరములో మరణము జెందెను. ఈమె పరిపాలన ప్రారంభమున మరల శత్రువులవలన నుపద్రవములు సంభవించెను. ఈ సందర్భమునఁ గాకతీయ సామంతమండలాధీశ్వరులు కొందఱు కూడ తిరుగుబాటు చేసిరి. గణపతి మరణమునకుఁ బూర్వమునను, పరమునందును గూడ కాకతీయ సామంతులును, ఆవణ్యవనోద్భవులు నయిన మహారాజ సింహదులు వేంగీవిషయమును కళింగగాంగ రాజులకు స్వాధీనముగాకుండఁ గాపాడగల్గిరి. వీరిశాసనములు 1262సంవత్సర ప్రాంతములందు దాక్షారామమునఁ గానవచ్చుచున్నవి. దక్షిణ దిశను కాయస్థకులాన్వయులును బ్రహరాక్షస గండబిరుదాంచితులు నైన జన్నిగదేవుఁడు త్రిపురాంతకదేవుడు, అంబయదేవుఁడు మొదలగు వారు తిరుగుబాటుచేసి ధిక్కరించిరిగాని యా తిరుగుబాటణచి వేయబడినది. ఇదే సమయమని కాంచీనగరమును జయించిన జటావర్మ సుందరపాండు్యు మహారాజసింహుని వశ్యునిగావించు కొని యాతని మైత్రిని సంపాదించి దండెత్తివచ్చి విక్రమసింహ పురమును నెల్లూరు నాక్రమించు కొనియెను. గణపతిదేవచక్రవర్తి కాలమున నడగి మడగియుండిన కాంచీపుర పల్లవసామంతులు గుంటూరు మండలములోఁ దిరుగుబాటుచేసిరి. గణపతి యంత్య కాలమున నాగదేవరాజు గుంటూరు మాండలికుఁడుగ నుండెను. రుద్రమదేవియొక్క సకలసేనాధిపతి పట్టసాహిణియైనపడికము బాప్ప దేవుఁడను నాతఁడునాగదేవరాజును, వానిబలమునునాశనముఁజేయుట వలననే గాఁబోలు, నతనికి “గోదావరితీర సమరగాండీవి” యనియు, “గొంటూరి నాగదేవతల గొండుగండ” యనియు, “కళింగమండలి కథాటి సమర్థరాయకువరు తొండిపొడిరాయ కువరుపడి ఘాణమల్ల” యనియు, “కాకతీయ గణపతిదేవ మహారాజదివ్య శ్రీపాదపద్మా రాధక” యనియు బిరుదములున్నట్లు అతని త్రిపురాంతక శాసనమున

గన్నట్టుచుండెను.¹ మఱియు నీశాసనమునందు కళింగ దేశమునగల్గె
రువులు పుట్టినట్లు శాసనమున సూచనలు గలవు. కళింగ దేశమాండ
లికు లయిన చాళుక్య విజయక్షితీశుని యొక్కయు, ఒడ్డాది అర్జున
దేవుని యొక్కయు, శాసనములు దాక్షారామమున గొన్ని
గన్నట్టుచున్నవి. ఈ సందర్భమునఁ గాళింగ సామంతులతో సంఘట్ట
నలు సలిపి విక్రమపౌరుషములు చూపిన కాకతీయసామంతుల శాస
నములు గూడఁ గన్నట్టుచున్నవి. ఇట్టిశాసనములు 1274 మొదలు
కొని 1287 వఱకు గలవు. పోతినాయకుఁ డొకఁడు తన కొమాళ్ళగు
సూరప, పోతయ, మారయలతోఁ గలిసి గజపతులతో యుద్ధములు
చేసి జయించినట్లు వారిబిరుదములు తెలుపుచున్నవి. నల్లపనాయుని
ప్రపోతినాయునికి “పాణ్యంధాళరాయధూమకేతు” అనియు, “కాళ
వరాయది శాపట్ట”యనియు, సేవణరాయ లవణపాంచణ”అనియు,
“ఒడ్డియరాయమానమర్దన” అని బిరుదము లున్నట్లు పులిదండి
శాసనమువలనఁ దెలియుచున్నది.² ఒడ్డియరాయఁ డనఁ గళింగ
భూవిభుఁడే. తరువాతనీభూభాగమంతయు, ఆన్నయదేవ రుద్రదేవులను
కాకతీయ సైన్యాధ్యక్షులచే జయింపఁబడి సింహాచలమువఱకునుండు
దేశమంతయుఁ గాకతీయసామ్రాజ్యమునఁ జేర్పఁబడినదని ఘంటాపథ
ముగఁ జాటవచ్చును.

మల్యాలగుండ దండాధిపుఁడు.

కాకతి గణపతిదేవచక్రవర్తి కడపటి పరిసాలనకాలమునను,
రుద్రమదేవ చక్రవర్తియొక్క ప్రారంభపరిసాలనమునను మిగుల
బ్రహ్మాతిగాంచిన మల్యాలగుండాజు రుద్రమదేవికి దక్షిణభుజముగా
నుండినవాఁ డని యతని బూదవూసు శాసనమువలనఁ దెలియుచు

1. Ep. Colln. 194 of 1905.

(31) ఆంధ్రప్రతిక సారస్వతానుబంధము దుందుభికార్తిక బ 30 శని.

న్నది. ఇతఁడు కాకతీయచక్రవర్తుల పక్షముననుండి దేవగిరిరాజులయిన సేవణవంశీయులతో జరిగిన యుద్ధములలో నాయకుఁడై విజయములను గాంచినట్లు గనుబడుచున్నది. అతఁడు గోనబుద్ధారెడ్డి కల్లుఁడు. బుద్ధారెడ్డికూతురగు కుప్పాంబయొక్క భర్తయై యున్నాఁడు. ఇతఁడు దుర్జయవంశీయుఁడై యున్నాఁడు. ఇతని బూదవూరి శాసనమునందే కాకతీయవంశము చతుర్థాన్వయమని చెప్పబడినది. వీనియొక్కయు, వీని భార్య కుప్పాంబయొక్కయు శాసనములు పెక్కులు తెలింగాణాలోఁగలవు. ఇతఁడు గొప్పసైన్యాధిపతిమాత్రమే గాక సంకిసపురాధినాథుఁడై, విద్వద్గోష్ఠులతోఁ గూడఁ గాలము గడుపుచుండెనని వీని శాసనములవలనఁ దెలియుచున్నది. ఇతఁడనేక తటాకములను నిర్మించెను. ఇతఁడు గణపతిదేవ చక్రవర్తి పేరిట నొక తటాకమును ద్రవ్వించి గణపసముద్రమని పేర్వెట్టి కులశీలవిద్యా తపస్సంపన్నులయిన బ్రాహ్మణులను రప్పించి వారల కనేకవిధములయిన మడులు మాన్యములు గల్పించి సత్కరించి కీర్తిగన్నవాఁడు. ఇతఁడు మరణముఁ జెందిన వెనుక నీతని భార్య కుప్పాంబ కూడ ననేకధర్మములను బ్రతిష్ఠాపనలను గావించెను. గణపతిదేవ చక్రవర్తికాలమునఁ బ్రఖ్యాతి కెక్కిన సేనాధిపతులగు కాటచమూపతి, చౌండ సేనాధిపతి, జావ సేనాధిపతి మొగలగువారు గుండదండాధిపుఁడును గూడఁ బ్రసిద్ధవీరవంశమని చెప్పఁదగిన మల్యాలవంశములోని వారే. వీరందఱు మహావీరులును, మహాసేనానులునై యుండి విశేషప్రఖ్యాతిఁ గాంచినవారే.

రుద్రాంబిక మహాదేవరాజును జయించుట.

గణపతి చక్రవర్తి యవసానకాలమునఁ జెప్పినరీతిగా శివ దేవయ మొదలుగా గల మంత్రినర్గమును, జన్నిగదేవ మహారాజు మొదలుగాఁ గల సేనాధిపతులును, ప్రసాదాదిత్యనాయఁడు మొదలుగాఁగల భృత్యవర్గమును ధైర్యసాహసములను జూపి రుద్రదేవుని పట్టాభిషిక్తురాలినిగఁ జేయుట వీరవరులయిన మాండలిక రాజులతోఁ గొందఱకు నవమానకరముగఁ గన్పట్టెను. ఆంధ్రసామ్రాజ్య పీఠము నధిష్ఠించిన యొక్క యాఁడుదాని పాదపద్మములకు మ్రొక్కు వీర పురుషాగ్రగణ్యులకుఁ దలవంపులుగఁ గన్పట్టెను. ఇట్లు మాండలిక రాజులు గొందఱు చక్రవర్తిని యెడగల భయముచే మిన్నకుండినను రాజద్రోహులై దేవగిరి ప్రభువులైన యాదవులతోడఁ గుట్రలుచేసి తుదకు యాదవులు దండెత్తి వచ్చునటులఁ జేసిరి. ఇక్కడ యోరు గంటిలో గణపతి చక్రవర్తి మరణముఁ జెందిన సంవత్సరముననే యక్కడ దేవగిరిలో యాదవప్రభు వయిన కృష్ణభూపతి కూడ మరణముఁ జెందెను. అతని సోదరుడగు మహాదేవరాజు పట్టాభిషిక్తుడయ్యెను.

ఈ మహాదేవరాజు స్త్రీలను శిశువులను ఎప్పుడును జంపిన వాఁడుకాఁడు గావున నీతఁడు పట్టాభిషిక్తుడయిన తోడనే యీతని పరాక్రమమునకు భయపడి యాంధ్రులొక్క యాడుదాని మాళవులొక్క శిశువును సింహాసన మెక్కించిరని శాసనములోఁ గవులు గొనియాడిరి. ఆ స్తోత్రముల కుబ్బి ప్రతాపవంతుడైన మహాదేవరాజు త్రిలింగదేశముపై దండెత్తి రాఁ బ్రయత్నించెను. ఇంతలో రుద్రాంబాదేవి యూరుకొనక తన తండ్రివలన నీ రాజ్యతంత్రజ్ఞానమును చక్కఁగా గ్రహించినది గావున నిసుమంతయుఁ గొంకక

యెంతమాత్రము నుపేక్షింపక శిథిలములయిన దుర్గభాగములనన్నిటిని బాగుచేయించి విశ్వానపాత్రులయిన మంత్రీసేనాపతి సామంత భట వర్గమును రప్పించుకొని కోటల నన్నిటిని సురక్షితములుగఁ గావించెను. ఏకశిలా నగరమునకుఁ జుట్టును గంపకోటను గట్టించెను. దీనికి లోతట్టున మట్టికోటను గట్టించెను. దీని చుట్టును గొప్పయగ డ్దను ద్రవ్వించెను. భూమికోటకు గవనులు ౮ దియును, దిడ్లు ౧౮ ను, పుట్టికోటకు గవనులు ౪ ను, దిడ్లు ౭ యును, రాతికోటకు గవ నులు ౪ ను, దిడ్లు ౮ దియును, రాతికోటకు లోతట్టున రాతి సోపా నములను పెట్టించి ఆలంగముమీఁద తనబంధువర్గములోని వీరభటుల నుండ నియమించి తక్కిన తనబంధువర్గము నంతయు రాతికోటకు లోతట్టుననున్న యిటుకకోటలో నుండ విధించెను. కొమ్మ గకి యిద్దఱును: బురుజు గకి ఏబదుండ్రును, దిడ్డి గకి నూఱ్వురను. గవను గకి ఏనూఱ్వురను వీరభటులను గాపువెట్టెను. బుద్ధగణపతి నారా ధింపఁగోరి వడ్డపల్లెకును అటనుండి ఏకవీరా మహాదేవిని గొలుచు టకై మొగలిచెర్లకును బోయి అయిదు దినములచ్చట నున్న కాల మున హరిహర దేవుఁడును, మురారి దేవుఁడును ఆమెను బట్టుకొనఁ బ్రయత్నించిరి. అప్పుడెద్దియో యొక యుపాయమును బన్ని తన కొమార్తెయైన ముమ్మక్కతోఁగూడ దప్పించుకొని వచ్చి యేక శిలా నగరమునం బ్రవేశించి కొంతసైన్యమును బంపించి వారల నిరు పురను జంపించి వారల యైశ్వర్యమునంతయుఁ జూఱఁగొని యాధన ముతో పద్మాక్షి దేవికి మహోత్సవములు గావించెను. అప్పుడు దేవగిరినుండి మహాశూరుడైన మహాదేవరాజు అసంఖ్యాకములైన సైన్యములతో దండెత్తివచ్చి యేకశిలా నగరమును ముట్టడివేసెను. ఇట్లు మూడులక్షల సైన్యముతోవచ్చి మహాదేవరాజు ముట్టడించి

నను భీతినొందక రుద్రమదేవి వెలమ సేనానియగు రుద్రమనాయని
నగరపాలకుండును సేనానియు నగు నాగచమూపతిని హెచ్చ
రించి యా సేనానుల సాహాయ్యముతో పదునేను దినములు ఘోర
యుద్ధము సేయఁగా యాదవ సైన్యంబులు వెలమ కమ్మవీరుల ధాటికి
నిలువంజాలక పలాయనంబులయ్యెను. రుద్రమదేవి యంతటితోఁ
దృష్టినొంది యూరకుండక తానె నాయకత్వమును వహించి యాదవ
సైన్యంబులను వెంటాడించి నురుమాడుచు దేవగిరివఱకుఁ దఱిమి
గొట్టఁగా మహాదేవరాజు తాను జేసిన యవివేక కృత్యమునకుఁ
బశ్చాత్తప్తఁడై రుద్రమదేవిని శరణువేడి కోటి ద్రవ్యంబు లపరాధ
ముగ నిచ్చుకొని సంధి గావించుకొని నిజరాజధానికిఁ బోయెను.
అప్పుడు రుద్రమదేవి తన దేశమునకును మహాదేవరాజు దేశము
నకును సరిహద్దున జయస్తంభములను పాతించి వానిపై శాసనములను
వ్రాయించి యేబదిలక్షల హొన్నలను తన సైన్యములకుఁ
బంచిపెట్టెను.

జన్నిగ దేవసాహిణి.

కాయస్థకుల సంజాతుండైన యీజన్నిగ దేవసాహిణి రాజ
భక్తి గలిగి తన మేనమామ యైన గంగయసాహిణికిఁ దరువాత
సైన్యాధ్యక్షుఁడును, ఆప్తమంత్రిలలో నొక్కఁడునై దక్షిణభాగ
మున ననఁగా మార్జవవాడి మొదలుకొని పానుగంటివఱకుఁ గల దేశ
మును బరిపాలించుచుండెను. ఇతఁడు బ్రతికి యున్నంతవఱకుఁ రుద్రమ
దేవికి దక్షిణ భుజంబుగ నుండి యామెను శత్రువులె రాజప్రోహ
మును జేయ బూనిన సేనానులను మాండలిక రాజులను శిక్షించుచు
వచ్చి అరాజకమనెడి యుపద్రవమునుండి దేశమును రక్షించెను.
ఇతనికి బ్రహ్మరాక్షసుఁడు మొదలుగాఁ గల బిరుదము లనేకములు
గలవు. ఇతఁడు శా. శ. ౧౧౮౨ శాదిసంవత్సర చైత్ర శు ౧౧

గురువారమునాఁడు పొత్తపినాటి సీమలో బాహునదికి దక్షిణభాగమున నున్న పురందలూ రనియెడు గ్రామమును శ్రీపర్వతామల బసవగోళక మఠమునకు సంబంధించిన నిజగురు శాంతపూర్వశివ దేశికులకు బ్రాహ్మణాతిథ్యభ్యాగతపూజార్థము సమర్పణము చేసినట్లుగ పొందలూరు గ్రామములోని యీశ్వర దేవాలయములో రంగమండపమున కెదురునున్న తొత్తపైగల శాసనమువలనఁ దెలియుచున్నది. జన్నిగదేవ మహారాజు పరిపాలనకాలములో పల్నాటిసీమలోని కారెముపూడి గ్రామమునఁ బ్రతిష్ఠచేయఁబడిన సురేశ్వరాలయమునకుఁ బ్రాకారమును గోపురమును నిర్మింపఁబడినవి. నామయయను కరణముచే దుర్గిలేక దుర్గయపట్టణమున గోపీనాథుని యాలయము శా. శ. ౧౧౯౧ అనఁగా క్రీ. శ. ౧౨౬౯ వ సంవత్సరమున గట్టఁబడినది. ఈ సంవత్సరమునకుఁ దరువాత నీతనినామము మఱియెచ్చటను వినంబడనందున నీతఁడు క్రీ. శ. ౧౨౭౦ వఱకుమాత్రము జీవించెనని యూహింపఁదగినది.

త్రిపురాంతక దేవమహారాజు.

కాయస్థకులార్ణవ చంద్రులయిన గంగయసాహిణియు అతని మేనల్లుడైన జన్నిగదేవ సాహిణియు స్వగృస్తు లయిన పిమ్మట త్రిపురాంతక దేవమహారాజు రుద్రమదేవికిఁ బ్రధానియు సైన్యాధ్యక్షుఁడునై కమ్మనాడు, ములికినాడు, పొత్తపినాడు, గండికోట మొదలగు సీమలకు నధికారియై ప్రతినిధిపాలకుండై పరిపాలించి వాసికెక్కెను. మఱియు నితఁడు తన శాసనములలో “శ్రీమన్మహామండలేశ్వర బాహు త్తరనియోగాధిపతి, అనేక దేశాధిపతి చాతుర్వర్ణ్య సముద్ధరణ, పశ్చిమరాయదామోదర నిశాపట్ట, ఏకాంగవీర, వీరావతార, అతివిషమహారూఢ ప్రౌఢరేఖారేవంత, విజయలక్ష్మీకాంతనాయక, నారాయణ, కదనప్రచండ స్తంభ స్తంభితసకలక్షితిపాల,

శౌర్యయశస్త్రము, తిలకితదిగంగనాముఖి, వితరణ గుణవినిర్జిత, కామ
ధేను కల్పద్రుమ, ప్రణత సకలనరపతి మణిమకుట కోటిమకరికాచుం
బ్యమాన చరణనఖికిరణ కందళ, కాకతికులతిలక, రుద్రదేవ మహా
రాజ చరణనళినయుగళ సమారాధన, సమధిగత సకలరాజ్యాధి
పత్యమహావిభవ, చలమత్తుగండ, మూరురాయ జగదళ మండవీక
బ్రహ్మరాక్షస, గండపెండాలు, త్రిపురాంతకదేవ మహారాజులు”
అను విశేషణము తో బేర్కొనఁబడి యుండుటచేతనే రుద్రమదేవి
చక్రవర్తిని కాలమున నప్రతిమానప్రతాపవంతుడై యుండె నని
వేద్యము గాకమానదు. ఈవిరుదావళి నంతయు గణపతిదేవ చక్ర
వర్తి సైనాధ్యక్షుడైన గంగయ సాహిణియు వహించి యుండుట
చేత నితఁ డాతనికి కుమారుఁడో సోదరుఁడోయై యుండవలయు
నని యూహించుచున్నాఁడను. అంబదేవ మహారాజు కుమారుఁడు
త్రిపురాంతక దేవుఁ డని సిద్ధవటము సీమలోని వరికుంట్రామములో
నొక శిలాశాసనమునం గలదని యొకస్థానిక చరిత్రమునం జెప్పఁబడి
నది గాని దొరతనమువారి శాసనపరిశోధకులు “అంబయదేవ మహా
రాజును” త్రిపురాంతక దేవుని కనిష్ఠ సోదరునిగాఁ బేర్కొని యున్నా
రు.1 వీరి సిద్ధాంతమే సరియైనది కావచ్చును. అంబయదేవుఁడు
త్రిపురాంతక దేవుఁడు వీర లుభయులును గూడ కడప మరాధిపతి
డైన అఘోరశివాచార్యులవారి శిష్యులయిన వీరశైవులుగా నుండి
యనేకదానములను జేసి ప్రఖ్యాతి వహించియుండిరి. త్రిపురాంతక
దేవుఁడు మొదట దువ్వూరును తరువాత ములికినాటి సీమలోని
వల్లూరుపట్టణమును రాజధానులుగఁ జేసికొని పరిపాలనము చేసెను.
రుద్రమదేవి పరిపాలన ప్రారంభ కాలమున స్వతంత్రులగుటకుఁ బ్రయ
త్నించి దేశముయొక్క శాంతికి భంగము కలిగించిన విజయగండ

1. Annual Report on Epigraphy for No.1906. 492. Public
2nd July 1906.

గోపాలుడు, ఎరువమానుమిలిదేవరాజు, సిద్ధయదేవ చోడరాజు, మొదలగు చోడులను జయించి దేశమున శాంతిని నొక్కొలిపె నని తెలియుచున్నది. ఇతఁడు వీరశైవుఁ డైనందున శైవగురువులకును శైలమఠములకును, త్రిపురాంతకములోని శ్రీత్రిపురాంతక దేవునకును శ్రీశైల మల్లీకార్జున దేవునకును అనేక భూదానములను జేసి యుండె నని త్రిపురాంతకము మొదలయిన ప్రదేశములలోఁ గల యనేక శిలాశాసనముల నలన వ్యక్తమగుచున్నది.

అంబయదేవ మహారాజు

త్రిపురాంతకుని కనిష్ఠసోదరుఁడుగాఁ జెప్పబడిన అంబయదేవమహారాజు గండికోట మనోరథపురము రాజధానిగ గండికోట, ములికినాడు, రేనాడు, పెనాదాడి, పెడకల్లు, సకిలియెరువ, పొత్తపినాడు, మొదలుగాఁగల సీమలనేలుచు త్రిపురాంతక దేవునకు సహాయుఁడై యుండెను. ఇతనికి ఘోడరాయగంగిదేవయ్య సేనాపతిగ నుండెను. అంబదేవుఁడు శ్రీపతి గణపతి యనువానిని జయించి “రాయసహస్రముల్లుడు” అను బిరుదమును వహించెను. మఱియు నితఁడు దోర్దర్పమున నెల్లశత్రురాజుల యుద్ధరంగమున నెదుర్కొని యెరువమల్లిదేవుని, కేశవదేవుని, సోమిదేవుని, అల్లుగంగుని, దేవబ్రాహ్మణులకు గర్భ శత్రువైన మల్లికార్జును, కదంబ రాజయిన దామోదరుని జయించెను. రాజ్యభ్రష్టుఁడైన మనుమగండగోపాలుని విక్రమసింహ పురంబున సింహాసన మెక్కించెను. కాడవరాయని నాశనము గావించెను. ఇతఁడును త్రిపురాంతక దేవునివలెనే బ్రాహ్మణులకు దేవ మఠ గురువులకు దేవమఠమునకు శివాలయములకు ననేక భూదానములను గావించెను. ఊటుకూరు నందొక గొప్ప చెరువు త్రవ్వించి అంబసముద్రమని పేరుపెట్టించెను. ఇతని మంత్రి అత్తిరేల యనుగ్రామములోని పరశురామేశ్వరుని యాలయమునకు

మాన్యము లొసంగి యారామముల నిర్మించి సత్రములనుగట్టించెను. కొన్నిగ్రామములలో చెరువులు కాలువలు త్రవ్వించెను. పొత్తపి నాటి సీమనంతయు గొలిపించి కొలయేర్పరించెను. మఱియు ననేక సత్కార్యము లాచరించినట్లు దెలియుచున్నది. త్రిపురాంతక దేవుఁ డును, అంబయదేవమహారాజును రుద్రమదేవి కాలమున మాత్రమే గాక రెండవ ప్రతాపరుద్ర చక్రవర్తికాలమునఁ గూడనుండి రుద్ర మదేవి సునంతరము స్వతంత్రు లగుటకుఁ బ్రయత్నించెను సాధ్య ముగాక యతనివలనఁ బరాజితులై తమతోంటి యధికారములను గోల్పోయినట్లు గన్పట్టుచున్నది.

గోనగన్నా రెడ్డిసాహిణి.

కాకతి రుద్రమదేవి సైన్యాధిపతులలో నొక్కఁడగు గోనగ న్నయసాహిణి వర్ధమానపురమురాజధానిగా నాంధ్రసామ్రాజ్యము యొక్కపశ్చిమభాగమున కంతయునధికారియై పరిపాలనముసేయుచు నామెకు దక్షిణభుజమై యొప్పియుండెను. ఈగోనగన్నా రెడ్డికి విఠలనాథుఁడు సేనాపతిగా నుండెను. ఇతఁడు సర్వరాష్ట్ర సమస్త ప్రజారక్షణార్థమై రాచూరుదుర్గమును శా. శ. ౧౨౧౬ (౧౨౮౪) సంవత్సర మార్గశీర్షశుద్ధ సప్తమినాడు నిర్మించెనని యాదుర్గముపై నొకగోడమీఁద లిఖింపఁబడిన శాసనమువలనఁ దెలియుచున్నది. ఆశాసనములో గోనగన్నయ్యరెడ్డి సమస్త గుణగణాకరుండనియు, సత్యరత్నాకరుండనియు సౌజన్యకౌరవుండనియు, అరిగండభైరవుం డనియు, సాహసోత్తుంగుండనియు, కాకతీయ కటకసన్నాహుఁ డనియు వీర వితరణోత్సాహుఁడనియు, కడుపులూరి పురవరాధీశ్వరుండ నియు, వీరలక్ష్మీ నిజేశ్వరుండనియు, మనుమ కుల మార్తాండుఁ డనియు, మీసరగండఁడనియు, ఉభయబల గండఁడనియు, గండర గండఁడనియు, అభంగగండభేరుండుఁ డనియు, హన్నిబ్బరగండఁడ

నియు, హదిమువ్వరగండఁ డనియు, లాడకువర పెండారుఁ డనియు
 చోళజగజ్జాళపీఠ కాంతికాటుఁ డనియు, గళమాళియనియు, సంతతా
 ర్చిత శశిమాళి యనియు, కామినీజయంతుం డనియు, దుష్టతురగ
 రేఖారేవంతుఁ డనియు, సమరసమయుం డనియు, దుర్వార వీరా
 వతారుం డనియు, కోసఁగిమైలి తలగొండుగం డనియు, ఉప్పలసో
 మని తలగొండుగం డనియు, పందిభూపాలుని తలగొండుగం డనియు,
 అక్కినాయకుని తలగొండుగం డనియు, మేడిపలికాచయనాయకురి
 శిరశుండనియు, కందూరి కేశినాయని తలగొండుగం డనియు, తాపాక
 భీమనిర్ధూమధాముం డనియు, నిరుపమసంగ్రామ రాముండనియు,
 తెఱాలజాటదిశాపట్టనియు, ఏలువతోండ గ్గధూమ ఘట్టనఘరట్ట
 నియు, బేడ చెలుకినాయని నిస్సహణాపహరణుండనియు, సహజ
 కార్య భరణుం డనియు, కోటపెమ్మాడిరాయ కంఠాభరణ చూఱ
 కాటుం డనియు, చోడోదయ పట్టసూత్ర తురంగాపహరుం డనియు,
 రుద్రదేవ దక్షిణ భుజదండుఁ డనియు, నిజకీర్తిపూరిత బ్రహ్మాండ
 కరండుం డనియు, పరబలోద్ధండుఁ డనియు, శ్రీసోమనాథదేవ దివ్య
 శ్రీపాదపద్మా రాధకుం డనియు, పరబల సాధకుండనియు, అనేక బిరు
 దునామములతో నభివర్ణింపఁబడి యుండెను. ఇతఁడు సంతతార్చిత
 శశిమాళి యని పేర్కొనఁబడుటచేతనే శివభక్తుడని తెల్లమగుచు
 న్నది. ఇతఁడు వర్ధమానపురమునందుండి ప్రభుత్వము సేయుచుండగా
 తద్రాజ్య రక్షామణియైన విఠలనాథుఁడు శ్రీనారాయణ దేవదివ్య
 శ్రీపాదపద్మా రాధకుండని పేర్కొనఁబడి యుండుటచేత నాతండు
 విష్ణుభక్తుడని వేద్యమగుచున్నది. ఈవిఠలనాథుఁడు ఆదవని, తుం
 బుకము, మానువ, హోలువ, దుర్గములు సాధించినట్లుగా రాచూరు
 శాసనమున లిఖింపఁ బడినది. పై గన్నయ్య రెడ్డికిఁ జెప్పబడిన
 విశేషణములలోఁ బేర్కొనఁబడిన పట్టణము లన్నియను రాచూరు

మండలములోనివిగ నున్నవి. ఆపట్టణముల యొక్కయు వాని గాయ
కులయొక్కయు చరిత్రమును దెలుపునట్టి శాసన ప్రమాణము
లేవియు దొరకి యుండనందునఁ జెప్పటకు సాధ్యపడదు.

గోనబుద్ధా రెడ్డి రంగనాథరామాయణము.

ఈగోనగన్నారెడ్డి రంగనాథ రామాయణమును రచించిన
గోనబుద్ధారెడ్డి తండ్రియగునేమో కొంచెము విచారింపవలసి యు
న్నది. రంగనాథుడను నాతఁడు రామాయణమును ద్విపదకావ్య
ముగా రచించెను. కనుకనే యాగ్రంథమునకు రంగనాథరామా
యణ మను పేరుగలిగిన దని చెప్పుదురుగాని గ్రంథమునందు గోన
బుద్ధరాజు రచించినట్లు గానంబడుచున్నది. మనుమూరి సంస్థానాధి
పతియగు బుద్ధరాజున కాశ్రితుఁడయిన రంగనాథుఁ డనుకవి తన
ప్రభువుపేరిట రచించెనేకాని బుద్ధరాజు రచింపలేదనియు బుద్ధరాజు
రచించియుండునేని బుద్ధరాజు రామాయణ మను పేరే నిలిచి యుం
డునుగాని రంగనాథ రామాయణ మనుపేరు నిలిచి యుండుటకుఁ
గారణము గానరాదనియును, గొందఱు చెప్పుదురు. మఱికొందఱు
రంగనాథుఁడు బుద్ధరాజునకు బంధుఁడనియు దూపాడుపరగణా కధి
కారిగ నుండె ననియుఁజెప్పుదురు. ఈగ్రంథమునకు మొదట బుద్ధ
రాజునకుఁ “కవిలోక భోజండు” అని విశేషణము చెప్పఁబడినది. నిజ
ముగా బుద్ధారెడ్డియే యీ గ్రంథమును రచించి యుండినయెడలఁ
దానుకవిలోక భోజుండని యాత్మస్తుతి చేసికొనునా యని కొందఱు
శంకించుచున్నారు. ఈ యుత్కృష్టమనోహర మైన కావ్యము ఎవరు
రచించినను ఇందలి కాండాంతమునందలి

“ద్వి అని యాంధ్రభాషాధీశనిభుఁడు

వినుతకావ్యాగమ విమల మానసుఁడు

పాలితాచారుఁ డపారధీశరథి

భూలోకనిధి కోనబుద్ధభూవిభుఁడు
తమతండ్రి విత్తలధరణీశుపేరఁ
గమనీయగుణధైర్య కనకాద్రిపేరఁ
పనిబూని యరిగండ భైరవుపేర
నాచంద్రతారార్కమై యొప్పవీరి
భూచక్రమున నతిపూజ్యమై వెలయు
ననమానలలితశబ్దార్థసంగతుల
రసికమై చెలువైందు రామాయణంబు
పరఁగ నలంకారభావనల్పిండఁ

గరమర్థి.....కాండంబు సెప్పె.”

అనువాక్యములనలన గోనబుద్ధరాజు తనతండ్రివిత్తల ధరణీశు పేరరచించినట్టే వ్రాయబడియున్నది. దీనింబట్టి బుద్ధరాజు తండ్రి విత్తలనాథుఁడని స్పష్టమగుచున్నది. కాని ఉత్తర రామాయణమును ద్వీపదగా రచియించిన కాచవిభుఁడును పినవిత్తలభూపతియును తమ తండ్రి బుద్ధరాజనియును బుద్ధరాజు గోన కొటగన్నక్షితీంద్రునకును అన్నమాంబికకును దనయుండనియును తద్దంధ పీఠికలో

“ద్వి గోనకులార్ణవకువలయేశుండు
నానొప్పకొట గన్న క్షితీంద్రునకు
ననఘాత్మయగుచున్న యన్నమాంబికకుఁ
దనయుండు బుద్ధాభిధానుండు పనుప
నారయ మత్స్యకూర్గాది దివ్యావ
తారంబులం దెల్లఁ దలఁచి చూడంగ
రామావతారంబు రమణీయ మగుట
రాముపావనచరిత్రము దివ్యభాష
లోకానురంజన శ్లోకబంధములఁ
జేకొని వాల్మీకి చెప్పిరజాడ
మాతండ్రి బుద్ధక్షమానాథుపేర
నాతతనృపకైరవాప్తుని పేర
ఘనుఁడు మీసరగండ కాచవిభుండు

వినుతశీలుఁడు పినవిఠల భూపతియు

నని జనుల్ మముఁ గొనియాడఁగ మేము

వినుత నూతన పద ద్విపదరూపమునఁ

బ్రాకటంబుగ నాంధ్రభాషను జెప్పఁ

గైకొన్నయు తరకథ యెట్టిదనిన”

అనివ్రాసియున్నారు. రంగనాథ రామాయణములో బుద్ధభూ
విభుని తండ్రి విఠలధరణీశుఁ డనియు, ఉత్తర రామాయణములో
బుద్ధారెడ్డి తండ్రిగన్నారెడ్డియనియుఁ జెప్పఁబడి యుండుటచేత నొం
డొరులకు, గల సంబంధమును దెలిసికొనుటలోఁ గష్ట మెక్కువయగు
చున్నది. పైరాచూరు శాసనములోఁ బేర్కొనబడినగోనగన్నారెడ్డి
యును, విఠలనాథుఁడును రంగనాథ రామాయణములోను ఉత్తర
రామాయణములోను పేర్కొనబడిన విఠలధరణీశుఁడును గన్నక్కి
తిండ్రుఁడును ఒక్కరే యని చెప్పవచ్చును గాని బుద్ధరాజుతండ్రి
గన్నక్కితీండ్రుఁడా యనునది సందిగ్ధముగా నున్నది. రాచూరు శాస
నమును బ్రకటించిన శ్రీమానవల్లి రామకృష్ణకవి. ఎం. ఏ. గారు
గోనగన్నయ్యరెడ్డియు, విఠలనాథుఁడును సోదరు లనియు, పినతండ్రి
పెదతండ్రిలను గూడ తండ్రులని చెప్పు ఆచారము కలదు గావున
గన్నయ్యరెడ్డి కుమారుఁడైన బుద్ధారెడ్డి పినతండ్రియై విఠలధరణీశు
నికిఁ గృతి నొసంగుచు తండ్రియని పేర్కొని యుండునని యూహిం
చుచున్నారు.

బుద్ధారెడ్డి కూతురు కుప్పమాంబ శాసనము.

గోనబుద్ధారెడ్డికి కుప్పమాంబ లేక కుప్పసానమ్మ యను నొక
కొమార్తెగలదు. ఈమె శాసనములు బూదవూరు, వర్ధమానపురము

లలో రెండు మూడు గలవు. ఈమె తనబూదవూరి శాసనములో నీ క్రిందివిధముగా ఈశ్వర భట్టోపాధ్యాయుల వారిచే నభివర్ణింపఁబడినది.

“క్రీ. గో. న. వంశనిజ శేఖరబుద్ధయాఖ్యపుత్రీ పవిత్రచరితా భరితాగుణోఽఘైః
శృంగారసారకరణిః కరణీయదక్షా కుప్పాంబికాజని చ తస్య సతీ కళత్రమ్”

బుద్ధారెడ్డి యింటిపేరు గోనవారుకాని గోనవారు కారని గనంబడుచున్నది. రంగనాథరామాయణముద్రణకర్తలుగోనశబ్దమును గోనశబ్దముగ మార్చినట్లు గన్పట్టుచున్నది. అయినను తెలుగుభాషలో కకారము గకారముగా నుచ్చరింపఁబడు పదము లనేకములు వాడుకలోఁ గలవు. ఈ గోనబుద్ధారెడ్డి కూతు రయిన యీ కుప్పమాంబ కాకతి రుద్రదేవీ ప్రసాదాసాదిత రాజ్యలక్ష్మినివాసుండైన శ్రీమల్యాల గుండదండాధీశ్వరుని కిచ్చి వివాహము చేయఁబడియెను. ఈమె శా. శ. ౧౧౭౭ ధాతసంవత్సర మాఘశుద్ధ దశమీ గురువారము నాడు స్వస్థుడైన తనభర్త గుండయపేరను లింగప్రతిష్ఠ గావించి బూదువూరను పోతుమడుగునభూదానముల ననేకములనుగావించెను.

రుద్రమదేవి అంగరక్షకులు.

క్రీ. శ. 1250 నుండి రుద్రమదేవిపరిపాలన ప్రారంభకాలమున నిచివఱకు రాజునకు గణపతిదేవచక్రవర్తికి తంత్రపాలుఁడుగా నుండిన ప్రోలకొతు రుద్రమదేవికిఁగూడ మొదట తంత్రపాలుడై వ్యసహరించినవాఁడు. వీనికొడుకులు ఎక్కినాయఁడు, రుద్రినాయఁడు పినరుద్రినాయఁడు, పోతినాయఁడు ననువారు నల్వరు ప్రఖ్యాతులై యున్నట్లు దెలియుచున్నది.1 అటుపిమ్మట నల్లయనాయకుఁడను మహా యోధుఁడొకఁడు ఆమెకు రుద్రమదేవికి అంగరక్షకుఁడుగాను, తంత్ర

1. Report on Epigraphy 1916. page 135 para 52.

పాలుడుగనుండినటుల 1270 సంవత్సరమునాటి యొక శాసనము వలనఁ దెలియుచున్నది. 1 రుద్రమదేవి సామంతులలో నొకఁడును, ప్రోలరాతుపుత్తులలో నాల్గవవాఁడునగు పోతిగాయకుఁడు రావూరను గ్రామమున నొక దేవాలయమును బ్రతిష్ఠగావించి అన్యకొండలోఁ గొంత భూదానమును గావించిరాఁడు. వీనికొడుకులు సూరప నాయఁడు, పోతయనాయఁడు, మారయనాయఁడు ననువారు మూవురుగలరు. వీరిలోఁ గడపటి వారిరువురును మహాసామంతులుగా నుండి గొప్పబిరుదములను నహించియుండిరి. వీరలు దుర్జయకులాభరణులుగాను, వలపుట్ల గోత్రీయులుగను వక్కాణింపఁబడిరి. రుద్రమ దేవియాంతరంగికోద్యోగీయులలో మారమరాజు, ప్రోలంరాజు దారపనాయండు, మారినాయండుగలరని దెలియుచున్నది. 2

గణపతిదేవచక్రవర్తికూతురు గణపాంబ.

గణపతిదేవచక్రవర్తికి రుద్రమదేవిగాక గణపాంబయను మఱియొక కొమార్తెగలదని యిదివఱకె దెలిపి యున్నాను. ఈమె ధరణికోటరాజధానిగా క్రీ. శ. 1182 సంవత్సరము మొదలుకొని. క్రీ. శ. 1228 వఱకు నాఝ్వలనాడును బరిపాలించిన మహామండలేశ్వరకోట కోటకేతరాజు (4) నకు మనుమఁడును, అతనికిగుండాంబికవలన జనించిన మహామండలేశ్వర రుద్రదేవమహారాజునకును పండాంబికకును బుత్తుఁడునైన మహామండలేశ్వర బేతరాజునకిచ్చి వివాహముచేయఁబడినదనికూడఁ దెలిపి యున్నాను. ఈమెను గూర్చి నామిత్రులు శ్రీయుత భావరాజు వేంకటకృష్ణరావు పంతులుగారు తాము రచించిన “విదేశయాత్రికులు ప్రాచీనాంధ్రదేశము” అను గ్రంథములో నిట్లు వ్రాసియున్నారు.

1. Report on Epigraphy 1921. page 120.

2. Report on Epigraphy 1916. page 135. para 52.

“బేతరాజు ఇంచుమించుగా క్రీ. శ. ౧౨౪౮ మొదలుకొని ౧౨౫౦వఱకు పదిసంవత్సరములుమాత్రము రాజ్యముచేసెను. అతఁడు మామ గణపతిదేవునితో కంచీపురముపై దండెత్తిపోయి యచట సంగ్రామరంగమున వీరస్వర్ణమును బొందినట్లు యూహించుట కవ కాశము గన్పడుచున్నది. బేతరాజును గణపాంబామహాదేవి “క్షితి ధరలసన్మస్తకన్యస్తపాదుఁడనియు, “తేజోధ్వస్తాఖిలరిపుతముఁ ” ఁనియు దన యుద్వాహమునకు బూర్వమే యాధాగ్రేసరుఁ ఁడనియు, నతుల బలపరాక్రమశాలి యనియు, విఖ్యాతయశుఁ ఁడయ్యెననియు వర్ణించెను.¹ బేతభూపతికి సంతానములేదు. కావున నాతని వెనుక గణపమదేవి రాజ్యభారము నహించెను. భర్తజీవించి యుండిన కాల మునఁగూడ నాతఁడు కార్యాంతరమున దేశాంతరములందుండిన కతన తానే ధరణికోట రాజ్యమును దీక్షతోఁ బాలించుచుండినట్లు ఆమె వేయించిన దానశాసనములందు జెప్పకొనియెను..... భర్తపరమ వైష్ణవభక్తుఁడై యుండ నామె పరమమాహేశ్వరాచార ప్రతమును బూనియుండెను. మహారాజ్యభారము బూని, తల్లిబిడ్డలనరయరీతిని ప్రజలరక్షించుచు ఎల్లవేళలందును, ఈశ్వరార్చనలు జరుపుచు ఆనందమును బొందుచు సుఖముగా నాగణపమదేవి దినములను గిరిసుతవలె గడపెను. ప్రజలమెను మహాలక్ష్మీస్వరూపురాలని భక్తితోఁ గొలుచుచు నారాధించుచుండిరి, పరమపావనమైనయామె జీవితమునుగాంచి అచ్చెరువందిసుకవియొక్కఁడు తనవాక్కు సార్థక మగునట్లు నీరీతిగా వర్ణించెను.

“యథస్తోహర పూజనైక నిరతౌ యస్యాశ్చ దృష్టిశ్చతీ
శంభోరన్వహ కారితోత్సవలసత్సంగిత సక్తేనదా
ఐత్థంయా దివసాః సుఖంగమ యతీప్రాజ్యేపి రాజ్యేస్థితే
తన్నూనం గణపాంబికౌ గిరి సుతాసుతౌ కః ప్రభుః?”

మార్కోపోలో మోటుపల్లిరేవును జూడవచ్చినది ఇంచు
మించుగా క్రీ. శ. ౧౨౯౧ వ సంవత్సరమని యింతకుముందు తెలిపి
యుంటిమి. కావున నతఁడు ఆంధ్రదేశమునకు గణపాంబామహాదేవి
విజయరాజ్యవర్షములు నలభయిఅగునేట నేతెంచి యుండెనని
నిస్సంశయముగ విదితమగుచున్నది. ఇందుల కావెనీసువాస్తవ్యుఁడు
“ఈ మహారాణిభర్తచనిపోయినది మొదలుకొని నలుబదినంవత్సర
ములనుండి భర్తృకరాజ్యభారమును తానుబూని భర్తృకంటె నధిక
తరమగు దక్షతతో ప్రజ్ఞతతో బుద్ధితో ప్రజానురంజకముగ దేశమును
బాలించుచున్నది.” అని వ్రాసిన నాలుగువాక్యములును యదార్థము
లగుచున్నవి. బేతరాజు క్రీ. శ. ౧౨౫౦వ సంవత్సరమున
మరణించెను. కావున మార్కోపోలో వచ్చునాటికి గణపాంబా
మహాదేవి రాజ్యపాలన నూరంభమై నలుబదియేండ్లు గడచెను. మన
కథానాయకుఁడు ప్రశంసించిన మహారాణి గణపమదేవులనుటకు
ప్రమాణములింకను రెండుగలవు. గణపమదేవి యేలుచుండిన రాజ్య
మామెభర్త బేతభూపతిది. రుద్రమదేవి ఏలుచుండిన మహారాజ్యము
ఆమె జనకునిదిఁ భర్తదిగాదు. గణపతిదేవుఁడు పుత్రసంతానము
లేనివాఁడుగావున పెద్దకూతురు రుద్రాంబికను కుమారునిగ భావించి
విద్యాబుద్ధులుచెప్పించి రాజనీతియు, మహారాజ్యసంరక్షణా విధాన
మును ఉపదేశించి తనకాల మాసన్నమైదనదని తెలిసికొనినపుడు
మంత్రిపురోహిత సేనాపతి సామంతమాండలికుల నెల్లరను రావించి
వారిసమక్షమున నామెకు రుద్రదేవమహారాజును పురుషగామముతో
పట్టాభిషేక మొనరించెను. ఆవృత్తాంతము క్రీ. శ. ౧౨౬౦ ప్రాంత
మున జరిగియుండెను. అప్పటినుండి లెక్కించిచూచినను మార్కోపోలో
మోటుపల్లికి వచ్చునాటికి రుద్రమదేవి సింహాసనమెక్కి ముప్పది
యేండ్లు మాత్రమే గడచెను..... కావున నప్పటికామె జీవించి

యుండెనో లేదో కూడ నిస్సంశయముగాఁ దెలియరాదు. మరియు గణపాంబ సామంత మండలేశ్వరియైనను, తన చిన్నరాజ్యమున సర్వతంత్ర స్వతంత్రులుగా నుండెను. ఆమె యశస్సు అప్పటికి జగద్విఖ్యాతమై యుండుననుటయే సమంజసముగా నుండెను.¹

మార్కో.పోలో ఆఱువేల్పాటి వర్ణనము.

“నూబారుదేశమునుండి యుత్తరముగా దాదాపు వేయిమైళ్ళు చనిన నీవు ముటఫిలి రాజ్యమును బ్రవేశింతువు. పూర్వమీదేశ మొకరాజు పాలనమందుండెను. ఆతఁడు చనిపోయినదాదిగా ఆతని రాణి నలువది సంవత్సరములనుండి పరిపాలించుచున్నది. ఆమెకడు ప్రజ్ఞావంతురాలు భర్తమీదగల ప్రేమవలన తిరిగి యామె వివాహ మాడలేదు. కడచిన నలువది సంవత్సరములనుండియు, ఆమె రాజ్యము నేలుచుండినట్లు ఆమెభర్తకూడ నేలియుండలేదు. ఆమె నీతియు ధర్మమును మూర్తిగొన్నట్లు పరిపాలించెను. శాంతియు సౌఖ్యము ఆమెపరిపాలనమున పెట్టినపేరులయ్యెను. ఇంతవఱకు నే రాజును, ఏరాణియు నీరాజ్యము నింత ప్రజారంజకముగాఁ పరిపాలించి యుండలేదు. అందువలన జనులమెన్న భక్తివిశ్వాసగౌరవములతో పూజింతురు; ఇచ్చటిజనులు విగ్రహారాధకులు. స్వతంత్రులు. పారతంత్రము నెఱుంగరు. వారికి మాంసము పాలు యాహారములు.”

“ఈరాజ్యమునందు వజ్రములు దొరకును. వజ్రములభించు తెఱగు ఇట్టిది. ఈప్రాంతమున నేటవాలుగనున్న ఎత్తైన పర్వతపంక్తులు చాలగలవు. వర్షపాతమిచ్చట విశేషముగ నుండును. వర్షములు కురిసినప్పుడు కొండలమీదనుండి నీరు త్రుల్లింత లిడుచు

వాకలవలె వడిగా క్రిందికి బ్రవహించును. వర్షములు వెలిసిన తరువాత నావాక లెండిపోవును. అంతట జనులు ఆయేటి గర్భములందు ఇసుకలో గులకరాళ్ళయందు వజ్రములకై వెదకుదురు. అప్పుడు వారికి రత్నములు విరివిగా లభించుచుండును. కాని గ్రీష్మతాపమునకు వెఱచి జనులు కొండలలోనికి పోరు. అచ్చట త్రాగుటకు గ్రుక్కెడు నీరుకూడ లభించదు. అదియుచుగాక నక్కడ భయంకరమైన విషసర్పములు అసంఖ్యాకములుగ నుండును. సర్పములేగాదు కూరజంతువు లనేకములుగూడ గలవు. వాటిమునికి భరింపరాని యుష్ణము కారణము. వజ్రములపై నానగొని జని యావిషసర్పముల కాటులకు మరణించిన వారెందరోగలరు. ”

“ ఈకొండల నడుమ పెద్దపెద్ద లోయలున్నవి. ఏటవాలుగ నుండుటచేతను, నాలుగు ప్రక్కలను ఎత్తైన కొండలుండుటచేతను, ఈలోయలోనికి మార్గములు లేవు. వజ్రములకై వెడలునపుడు సన్నగా కోసిన మాంసపుముక్కలను తీసికొనిపోయి జనులకొండలలోయలందు పారవేయుచుండురు. అచ్చట నివసించు పాములకు భక్షించుటకై గరుడపక్షులూ ప్రాంతములందు విశేషముగానున్నవి. అవి సర్పములకై ఆకాశముమీద నెగురుచున్నపుడు మాంసపుముక్కలు విసరబడుటగాంచి, వాటికై లోయల యడుగుభాగమునకు హుటాహుటి దిగుచుండును. తాళ్ళ నడుమ చిక్కుకున్న మాంసపుముక్కలను, వాటికి గ్రచ్చుకున్న తాళ్ళతో సయితము గ్రద్దలు తన్నుకొని పోవుచు, నేకొండకొననో నేచెట్టుమీదనో గూటిలోనో పిల్లల యాహారమునకై పెట్టుచుండును. గ్రద్దలు వ్రాలుటచూచి, జనులు తాళ్ళు గ్రచ్చుకొనిన మాంసపు ముక్కలకై ఆపక్షులను తఱిమివేసి యామాంసపుముక్కలను దెచ్చుకొందురు. అందు తఱచుగా నితరతాళ్ళతోపాటు వజ్రములుగూడ నుండును. ఆకొండ

లోయల యడుగున వజ్రములట్లు కుప్పతిప్పలుగా బడియుండుట నిజముగా నాశ్చర్యకరమైన విషయము. కాని కొండలోనికి వజ్రములకై ప్రాణములపై నాశవీడి యెవడును చనఁజాలఁడు. అచ్చటి సర్పములు మనుష్యులను సయితముః మ్రింగివేయగలవు. వజ్రములకై జనులు అప్పడప్పడు గ్రద్దల గూండ్లకడకేగి వాటిరెట్టలను వెదకి యందు రత్నములను గాంచుటయుగూడ గలదు. మాంసపు ముక్కలతో పాటు అందు చిక్కుకొనిన తాళ్ళనుగూడ పక్షులు మ్రింగి తాళ్ళను జీర్ణము చేసుకొనలేక రెట్టలో కలిపి విడుచును. ఒకప్పుడీ పక్షులను పట్టుకొని జనులు రత్నములకై పొట్టలజీల్చి చంపుదురు. వాటిలో గూడ వజ్రములు లభించుటయు గలదు.”

“ పెద్దపెద్ద వజ్రములు ముటఫిలిసీమయందుతప్ప నింకెక్కడను లభింపవు. మనపాశ్చాత్య దేశములకు గొనిరాబడునవి ఇచ్చటి వారు మంచివాటిని ఏరుకొనగా మిగిలిన రెండవరకపు సరకులని నమ్ముడు. ఇచ్చటి రాజులు, శ్రీమంతులును మేలయినవాటిని తామే ఉపయోగించు కొందురు. ”

“ ఆదేశమున నత్యద్భుతములయిన సన్ననూలు బట్టలు నేయుదురు. అవి సాలిపట్టువలె బహుసున్నితముగా నుండును. ఎంత వెలయిచ్చిన నంతకు సరిపోవునట్టి రంగు సన్ననూలు సెల్లాలిచ్చట లభించును. ఏదేశమునందైనను వాటిని చూపించినపుడు ఏరాజును, ఏరాణియుగూడ వాటిని ధరింప నిచ్చఁగొనకుండ జాలరు. అచ్చట జనులకు గొఱియలమందలు లెక్కకుమీఱి యున్నవి. మఱియు వారికి గావలసినవన్నియు గావలసినవాటికంటె నత్యధికములుగ లభించుచున్నవి. ”¹

1 ఈ పై వర్ణనము శ్రీయ్యత భావరాజు వేంకటకృష్ణరావు బి. ఏ. బి. ఎల్ గారి విదేశయాత్రికులు-ప్రాచీనాంధ్రదేశమునుండి గ్రహించినదిగా నెఱుంగునది.

కాకతీయాంధ రాజయుగ చరిత్రము

పదుమూడవ ప్రకరణము.

త్రిశతవీరగణ కులమును మున్నూఱు కాపుల చ రి త్ర ము.

భారతవర్షమున యుగయుగములనుండి నాగరికతా విజ్ఞానములచే నొప్పుచు జన్మభూమినే నమ్ముకొని భూసేవకులై భూమిని సర్వసస్యాధ్యగ నొనరించి సమస్తైశ్వర్యములచేతను భరతఖండమునకు వన్నెయు వాసియుఁ గల్పించి ప్రపంచమునఁ బేరుమోసిన కులములలోఁ గాపుకులమునే ప్రప్రథమమున నెన్నఁదగియుండును. వివిధకాలములందు వివిధ కారణాంతరములచే నీమెట్టుకాపుకులము వేత్వేఱు శాఖలుగఁ జీలిపోయి భాషాభేదములచే నొప్పెడు రాష్ట్రములలో మతభేదములచేతను, అన్యజాతి సంస్కర్మములచేతను, విడిపోయి వేత్వేఱు నామములతో వ్యవహరింపఁబడెడు వేత్వేఱుశాఖలనుగూర్చిన చరిత్ర మింగ్రింథమునఁ దెలియఁజెప్పటకుఁ గాని తెలిసికొనుటకు గాని సాధ్యము కానిపని. ఈకాకతీయాంధ్రయుగ చరిత్రమును బునర్విమర్శగావించి మరల వ్రాసి ప్రచురింపనున్న

కాలమున నాకీమున్నూరు కాపుకులమును గూర్చి గొన్ని విషయములు తెలియవచ్చుటచేతను, కాకతీయ చక్రవర్తుల సేనానులలోఁ బెక్కండ్రు, అందు ముఖ్యముగా గణపతిదేవ చక్రవర్తి గజసేన కధ్యక్షుఁడను, అనుంగు మిత్రుఁడై “నృత్త” శాస్త్రమును నొక గొప్పశాస్త్రగ్రంథమును రచించినవాఁడును, గణపతిదేవ చక్రవర్తి భార్యలగు నారమ్మ పేరమ్మలకుఁ దోబుట్టువునగు జాయపనామక సాహిణియు, దాదిశోమయసాహిణియు, దాదినాగయగన్న సేనానియు, విరియాల మల్లయసేనానియు, కోసిగె ఈశ్వర దేవుఁడు మొదలగు ప్రసిద్ధవీర సేనానులగు వారలీ కులశాఖకు సంబంధించిన వారేయని గుర్తించుటచేతను, మఱికొందఱు నాయకులుగూడ నీతెగలోనివారేయై యుందురని యనుమానించుటకుఁ గూడ నవకాశము గల్గుటమూలమునను, నీకులమునుగూర్చి తెలిసికొనవలసిన యావశ్యకత గన్పట్టి గొంతవఱకుఁ దెలియవచ్చినందున నావిషయములను గూర్చి భావిపరిశోధకుల ప్రయోజనము కొఱకుగాను, సంఘము యొక్క శుభోదయము కొఱకుగాను, ఈచరిత్రభాగమునందు నొకొంత ప్రశంసింపఁ దప్పినదికాదు.

ఆంధ్రేతర దేశములను మాట యటుండనిచ్చి తెలుఁగు దేశమున మాత్రము నాగరికతా విజ్ఞానభేదముల నలన వెలువడిన శాఖాభేదములెట్టివైనను శ్రేష్ఠకులములని (సెట్టికులములు) రాట్టులములని (రెడ్డికులములు) రెండుతరగతులుగా విభాగించి పరిశీలించినచో వీని తత్త్వ చరిత్రము గొంతవఱకు మనకు సులువుగా బోధపడ వచ్చును.

ఆంధ్రదేశచరిత్రములో బ్రాహ్మణశాఖలకుఁ జేరిన వ్యక్తులను గుర్తించుటకు సాధ్యపడునట్లుగా బ్రాహ్మణేతర కులములలోని

వ్యక్తులను గుర్తించుట యంత సుసాధ్యముగాఁ గనపట్టదు. బ్రాహ్మణేతర కులములలోని వ్యక్తులను గుర్తించుటకు శాసనములలోఁ గాని కావ్య గ్రంథములలోఁగాని యావ్యక్తుల కులనామములు పేర్కొనఁ బడినప్పుడే వానింజెప్పుట సాధ్యపడునుగాని యట్లుగాక యేవిష్ణువు యొక్కయో, ఏబ్రహ్మ యొక్కయో, పాదపద్మములనుండి పుట్టిన కులమని చెప్పిన మాత్రమునఁ జతుర్థకులమని బోధపడవచ్చును, గాని యావ్యక్తుల కులములను గుర్తించుటకు సాధ్యముగాదు. వాని నితర కారణములచే దెలిసికొనిగుర్తింపవలసి యుండును. బ్రాహ్మణేతర కులము లసంఖ్యాకముగ నుండుటచేత సులభసాధ్యముగాఁ గనపట్టదు అందునలనఁ గొన్ని కులములకుఁ జారిత్రక ప్రఖ్యాతిఁ గలుగుటయు, మఱికొన్నిటికిఁ గలుగకపోవుటయు, దటస్థించుచున్నది. ప్రపంచము లోఁ జారిత్రకపురుషులను గాని స్త్రీలనుగాని గన్నకులముల కే యెక్కువగౌరవము కలుగుచుండఁగా జూచుచున్నాము. అలస భావమును విడిచి యాయా కులములవారు చరిత్రమునఁ బ్రఖ్యాతులయినఁ దమపూర్వుల చరిత్రమును దెలిసికొనుటకుఁదప్పకప్రయత్నింప వలయును. ఇట్టి అలసభావము చేతనే మున్నూఱు కాపుకులము వారు తమకుఁ బ్రఖ్యాతయైన చరిత్రస్థానమున్నను గుర్తింపఁజాలక పోయినారు. ఇప్పుడిప్పుడే గన్నులుదెఱచి చూచుచున్నారు. అజ్ఞాన కృతములయిన గాథలలో మునిగిపోయి నిజమైన చారిత్రకజ్ఞానము లేకపోవుటచేత నెదుగుబాదుగులేక యధికారమున బడియున్నారు. చారిత్రకజ్ఞానము కలిగినప్పుడే యా వ్యక్తికిఁగాని, యా కులమునకుఁ గాని యా జాతికిఁగాని యభ్యున్నతి కలుగఁగలదు. ఎందఁజెందఱో కాపుకులముల వారుండఁగా, ఎన్నెన్నిశాఖలలోఁ గాపువారి పేరిట నుండఁగా “మున్నూఱుకాపుల” మని పేరేల చెప్పుకొనవలసి వచ్చె నని మొట్టమొదట నేను వీరికులమును గూర్చి విన్నపిమ్మట బాగుగా

యోచించి పరిశీలించితిని. యోచించినకొలది, పరిశీలించినకొలది, పూర్వగ్రంథములను బరిశోధించినకొలది యనేకవింత విషయములు పొడగట్టినవి. వాని సత్యాసత్యము లెట్టివైనను వీరి చరిత్రము తెలుగుతల్లి కంఠమున ధరించిన మంగళసూత్రమువలె మెఱయు చున్నట్లుగా నాకన్నుల యెదుట మెఱయుచున్నది. అదియంతయు నేనిప్పుడు విప్పిచెప్పుటకు శక్తుడను గాఁబాలను, కాని క్రమముగా పరిశోధనగావించి తెలిసికొన్న దానినంతయు సవిస్తరముగా ముందు వినింతును. ఇందు నాకిప్పుడు దెలియవచ్చిన కించి ద్విషయమును మాత్రమే వినింప సాహించుచున్నాను.

“మన దేశమునందు “అష్టసహస్రము, షట్సహస్రము, (ఆఱు వేలు, ఆఱునూఱులు, అయిదునూఱులు, అష్ట, పంచ, చతుర్, త్రి, ద్వి, ఒంటు-మొదలగు సంఖ్యాపూర్వక వంశనామములవలె, నీ “త్రిశత వంశము” అను మున్నూటి కాపువంశనామముగూడ లోకములో నొకటిగ నలరారుచున్నది. వివిధకాలములందు, వివిధ కారణాంతరములచే నాయాసంఖ్యావాచక శబ్దములు, వంశనామములుగ నేర్పడి యుండినవి. పైవానిలోఁ గొన్నిటికి నిరాధారములు, సత్యదూరములు, ఈర్ష్యాకల్పితములు నగు పెక్కు పుక్కిటి గాథలు ఏఁనాఁడో, ఏపుణ్యులచేతనో ముడిపెట్టఁబడి లోకమున గర్ణాకర్ణికగ వ్యాపింపఁజేయఁబడి యున్నవి. క్షాత్రయుగము (Epic Age) నుండి యు నీత్రిశతవంశము, బలపరాక్రమ సంపన్నములగు మున్నూఱు కర్షక (పంటకాపు) కుటుంబములు కారణాంతరములచేఁ గూడి, యొక ప్రత్యేకకర్షక (పంటకాపు) శాఖగా నేర్పడి లోకమున వర్తించుచు, గ్రమక్రమముగ, నానూఱులు వేలై, యావేలేలక్షలై యొకను బెరుగుచుండియు, నాప్రాచీన త్రిశత (మున్నూటికాపు) వంశ నామము నేటికిని ధరించి, వివిధప్రాంతముల కెగఁబ్రాకి నేడు విరా

జిల్లుచున్నవి. ఇట్లని యీవంశపు పుట్టుకను (Origin) గూర్చి యిద మిత్థమని నిర్ణయించి సిద్ధాంతము సేయుటకు కొన్నికొన్ని ప్రబల సాధనములేగాక భాషాశాస్త్రపు రహస్య చరిత్రకూడ మిక్కిలి తోడ్పడుచున్నది.”¹

అని దక్కనులోని హైదరాబాదునుండి ప్రకటింపఁబడుచున్న “గోల్కొండ పత్రిక” యను ద్వైవారపత్రికలో నామితులును చరిత్ర పరిశోధకులును నగు శ్రీయుత ఓగిరాల సుబ్బారావుగారు “శ్రీత్రిశతవంశాభ్యుదయ ” మను పేరిటి వ్యాసములో వ్రాసి యున్నారు.

ఈ నామితుని వ్యాసమును గోల్కొండ పత్రికలోఁ జదివి నప్పుడు మొదట నాకు స్ఫురించిన విషయము పదునేనవశతాబ్ది మధ్యకాలమున నుదయగిరి చంద్రగిరి రాజ్యములను బరిపాలించిన సాళువ నరసింహరాయల సేనానియు, మంత్రియు సామంతమండలాధీశ్వరుఁడునగు నార్వీటిబుక్క భూపాలుని నుద్దేశించి “దేవశ్రాజు” అను నొక భట్టుకవి పంటపదునాల్గు కులములను బేర్కొనుచుఁ జెప్పిన యీక్రింది సీసపద్యము జ్ఞప్తికి వచ్చినది.

సీ. పంటాన్వయమునను బదునాల్గుశాఖలఁ

జక్కగా వివరింతు సత్యమరసి

మోటాటి వేల్పూటి మొరసు నేరడయోధ్య

పంటపోంగలినాటి పొకనాటి

భూమంచి కుంచేటి మున్నూటి గోటేటి

యొనరగండియకోట యోరుగంటి

యనఁబరగుచునుండు నాంధ్రావసీస్థలి

గౌరవాధిష్టిత కాపుకులము

(1) గోల్కొండ పత్రిక, యువనామ సంవత్సర పౌష్య శు ౧౫ సోమవారము.

౧౩౭౫ ఖ. దహమక ౨౬ వ తేదీ సోమవారమునాటి పత్రికను జూచునది.

పంటపడునాల్గు కులములంచంట జగతి
 దరదరంబులనుండియు వరలెడినుడి
 వీని కుపజాతులున్నవి వివిధములుగ
 భుజబలాటోప పిన్నమభుక్కభూప! ”

పదునేనవ శతాబ్దిలో మున్నూటికులము పంటపడునాల్గు కులములోనిదిగఁ బరిగణింపఁ బడుచున్నట్లు పై చాటుపద్యమువలనఁ గూడ స్పష్టపడుచున్నది. ఇంతియగాక శ్రీ సుబ్బారావుగారు వీరి పూర్వచరిత్రను బ్రశంసించుచు, “ఈవంశపుఁగాఁపులు మొదట మిథిలకాఁపులనఁ బరగిరి. పయి కారణాంతరములచే మున్నూటి కాఁపువంశము వారని వ్యవహారమునకు వచ్చిరి.” అని కూడ వ్రాసిరి. అయిన నిందు మొదటిదాని నంగీకరింపవచ్చును. రెండవది సంశయాస్పదమైన విషయము. మొదటిదాని నంగీకరించుటకు హేతువేమనఁగా ఊత్రయుగమున విదేహదేశము పంటకాఁపులకుఁ బ్రధానస్థానముగ నుండెను. వీరలకుఁ బ్రభువై జనకమహారాజు మిథిలానగరము రాజధానిగా విదేహదేశమును బరిపాలించిన కాపుమహారాజే. వీని నిజమైనపేరు సీరధ్వజుఁడు. సీరమనఁగా నాగలి, నాగలిధ్వజముగాఁ గలిగినవాఁడు గావున సీరధ్వజుఁడని నామమీయఁబడినది. దక్షిణాపథగాథలలో కాపుసంఘము వారియొక్క ధ్వజము నాగలి యని చెప్పబడుచున్నది. జనకమహారాజు జ్ఞానవంతుడై క్రమముగా రాజర్షిగాఁ బరిణామముఁ జెంది పిమ్మట బ్రాహ్మణ్యుడై (బ్రాహ్మణుడై) యుండెనని బ్రాహ్మణాద్యుపనిషద్గ్రంథములుద్ఘోషించుచున్నవి. నాగటిచాలులోఁ బుట్టిన భూపుత్రికయగు సీతను కొమార్తెనుగఁబెంచి శివునివిల్లువిటిచినవానికిఁ దనకూతునిచ్చి వివాహముఁ జేయుదునని దేశదేశములఁ జాటింపింపఁగా విశ్వామిత్రమహర్షిచే ధనుర్వేదమున శిక్షితుడైన శ్రీరామచంద్రమూర్తివానిచేఁ బేరితుడై తన యనుజన్ముడైన లక్ష్మణునితో మిథిలా

నగరమునకుఁ సీతస్వయంవరము నాటికిఁ బోయెను. ఏ మహారాజు
నకు సాధ్యముకాని శివునివిల్లు విఱుచుటయను నొక మహాత్కార్య
మును తృటికాలములో నిర్వహించి రాముఁడు సీత పాణిగ్రహణము
జేసిన విషయము రామాయణాది మహాకావ్యముల యందభివర్ణింపఁ
బడినది జగద్విదితమైన విషయమెకదా. ఈ శివుని మహాధనస్సును
మహాసభారంగస్థలికి మున్నూరు వీరులు మోచుకొని వచ్చినట్లుగా
శ్రీ మదాంధ్రభాగవతమున నీక్రింది పద్యములో నిట్లభివర్ణించి
యున్నాఁడు.

మ. ఒకమున్నూరు గదల్చి తెచ్చిన లలాటాగ్రాక్షాచాపంబు బా
లకరీంద్రంబు సులీలమైఁ జెఱకుఁ గోలంద్రుంచు చందంబునన్
సకలోర్వీశులు చూడఁగా విడిచె దోశ్శక్తిన్ విదేహక్షమా
పకగేహంబునసీతకై గుణమణి ప్రస్ఫీతకై లీలతోన్. ”

ఒక్క బమ్మెరపోతనయె తెలుఁగు భాగవతముననిట్టి కల్పన
చేసి వ్రాసినాఁడనుట సరియైన మాటకాదు. సంస్కృతభాగవతమున
గూడ నిశ్లేగలదు.

“ యోలోకవీర సమితౌఢనురైశముగ్రం సీతాస్వయంవరం గృహేత్రిశతోపనీతం
ఆదాయాబాల గజలీల ఇవక్షో యష్టిం సజ్జీకృతం నృపవికృష్యబభుజమధ్యే! ”

సంస్కృత భాగవతమున “త్రిశత” శబ్దముండుటయు, ఆత్రి
శత యనునదియె యీకులము వారిలో నొకకుటుంబమునకు నింటి
పేరుగానుండుట వింతగొల్పునేమో? ఆశివుని మహాధనస్సును గదల్చి
తెచ్చిన యా మున్నూరు మహావీరుల సంతానమే యీమున్నూరు
కాపుకులమని నిర్ణయింపవలసి యున్నది. అట్టి తమ పొచ్చిన సంప్ర

* శ్రీమన్మహా భాగవతము, నవమస్కంధమున 10 అధ్యాయము, శ్రీరామ
చరిత్రము చూడుఁడు.

2. శ్రీముద్భాగవతే నవమస్కంధే దశమాధ్యాయే పంచమః శ్లోకః

దాయకధనమును విస్మరింపక దానినిల్పుకొని వచ్చుచుండుటచేతనే వీరిప్పటికిని మున్నూలు వారని వ్యవహరింపఁ బడుచుండుటను జూచుచున్నాము గాని యియ్యది నడుమ తెచ్చిపెట్టుకొన్నది గాదని స్పష్టపడఁగలదు. ఇట్టి విశిష్టవిషయము మున్నూలున కంటిపెట్టుకొని యుండుటచేతనే మున్నూలునది కాపులలో నొకశాఖకు కలనామముగా నిలిచిపోయినదని చెప్పనగును. ఇయ్యది యేదో సంఖ్యమాత్రము చేతనే జాపకముంచుకొఁ బడినది కాదనితోచును.

మఱియు మూడువందల సంవత్సరముల క్రిందట వామన పండిత కవీశ్వరులనువారు మహారాష్ట్రభాషలో వ్రాసిన వామన పండితీయమును రామాయణములో “త్రిశతగణ శివాచేనత్వరేత్యధనుస్యా, పుస్తలితినథలేజే.....॥” అని, దీనిచేఁగూడ త్రిశతవీరగణములచే శివునివిల్లు సీతాస్వయంవరరంగమునకుఁ గొనితేబడినదని నిశ్చయింపఁబడినది.

కాని సంస్కృత రామాయణమున నూత్రము “త్రిశత” యనుటకుబదులుగా “శతాని పంచాశత్” అని యెదువేలుగాఁజెప్పఁబడియెను. తెలుఁగురామాయణమున (భాస్కరరామాయణము) నైదు నూర్లగా మార్చఁబడినది. ఈమార్పునకుఁ గారణ మిట్లు గన్పట్టుచున్నది. సంస్కృతరామాయణములోనిసంఖ్య భాస్కరరామాయణ కర్తకు నతిశయోక్తిగాఁ గానుపించినందునకు కారణాలు నైదువేలనుటకు బదులుగా నైదునూర్లని మార్చియుండును. కావున సంస్కృత రామాయణమునందలి యతిశయోక్తియు భాస్కరరామాయణమునందలి మార్పునుగూడ రెండును సత్యదూరములైనవిగా నున్నవని చెప్పఁదగును. సంస్కృతభాగవత గ్రంథకారుఁడు వ్రాసిన “త్రిశత” శబ్దము నాంధ్రభాగవత గ్రంథకారుఁడైన బమ్మెరపోతనామాత్యుఁడు వ్రాచినసాంఘిక చరిత్ర సంప్రదాయములను బాగుగా గుర్తెఱింగిన

వాడగుటచేత మూలగ్రంథకారునితోఁ బూర్తిగా నేకీభవించి యది సత్యమని యుద్ఘాటించినాఁడు. ఈసందర్భమున నిజాము రాష్ట్రాంధ్రుఁడును, అనుభవజ్ఞుఁడును నైన బమ్మెరపోతనామాత్యునివాక్యమే మనకు నెక్కువవిశ్వాసార్హమైనదిగా నున్నది. కనుక, “త్రిశత” యనునదే త్రేతాయుగకాలమునుండి పరిపాటియైన సంఖ్యాశబ్దమును బుద్ధిమదగ్రగణ్యులైన పెద్దలు గ్రహింపఁగలరు. ఈత్రిశతవీరుల సంతానమే త్రేతాయుగము గడచిపోయి మున్నూఱుకులమువారాంధ్రదేశమున స్థిరపడిన తరువాత వామన పండితకవీశ్వరునినాటికి మున్నూరు వీరుల సంతానము మున్నూరు వీరగణములుగాఁ బెంపునొండె ననుటకు సంశయింపం బనిలేదు. వాల్మీకి మహర్షి రామాయణము నొక మహాకావ్యమునుగా విరచించి యుండుటచేత నందలి విషయములన్నియుఁ దూచా తప్పకుండ సత్యబద్ధములని విశ్వసింపఁ జాలము. అందువలననే రామాయణములు పెక్కులు పుట్టుటయు పానిలో నీవిషయమును గూర్చి వ్రాయునప్పుడు పదివేలని, పదునాఱువేలని, అయిదువేలని, ఆయిదువందలని యీరీతి పలురీతుల పేర్కొనఁబడుటయే యిందుకు దృష్టాంతముగఁ జూపవచ్చును. మహా రాష్ట్రభాషయందు వ్రాయఁబడిన నిగమ పురాణము మొదలగు రామాయణములలో “త్రిశతు” లనియే వ్రాయఁబడినట్లుగా వినుచున్నాను. కొందఱదృష్టిలో కవికల్పితమైన కావ్యముకంటె వ్యాస ప్రోక్తమైన భాగవతమే బలీయమైన ప్రమాణముగా గ్రహింతురు. జైనబౌద్ధరామాయణములు ముందుపుట్టినవి. వాల్మీకిరామాయణము తరువాత పుట్టినది- కనుక, ఇందుచుగూర్చి పరిశీలించునపు డారెండు రామాయణములను గూడఁ బరిశీలింపవలసి యున్నది. ఆదిని విదేహ దేశమునందలి “కుశీలపు” లను పాటకులగు బిచ్చగాండ్లు పాడునట్టి రామాయణకథా పాఠమును దొలుదొల్త విమర్శించిన గాని సత్యము దృగ్గోచరముకాదు. త్రిశత వీరు లావిర్భవించిన మొదటి దేశము గదా విదేహదేశము.

భారతవర్షమున వర్ణవ్యవస్థ యేర్పడుటకుఁబూర్వమే కాణ్ణులు, కాణ్ణులు, కాలులు, కారులు, అను తెగలవారు, పుణ్ణులు, పుణ్ణులు, పులులు, పురులు, అను తెగలవారితో సమ్మేళనముఁ జెందిన నెను కనే కాంపులను తెగ యేర్పడినది. వీరు తొలుత వర్ణవ్యవస్థ యేర్పడినపుడు వైశ్యవర్ణములోనికి వచ్చినారు. వాణిజ్యము, వ్యవసాయము, పాశుపాల్యము ననునవి మూఁడు వృత్తులు వెశ్యులకేర్పడుట చేత వీరలు వాణిజ్యవైశ్యులు, భూవైశ్యులు గోవైశ్యులునను త్రివిధ వైశ్యులుగ నేర్పడినారు. వీరిలోకాంపులు లేక కాంపులు భూవైశ్యులు గానున్నారు. కాంపుల సృష్టిజనకుని సృష్టి. ఈకాపుమహారాజు నాగలిధ్వజమునందు గలిగియుండి భూమిని దున్నుటచేత వైశ్యుఁడై వైశ్యవృత్తులగు వ్యవసాయము, పాశుపాల్యము, వాణిజ్యమును పోషించి యజ్ఞాదిక్రతువులాచరించుటచేత రాజన్యుఁడై పిమ్మట బ్రహ్మనుగూర్చి తర్కించుటచేత బ్రహ్మణ్యుఁడై రాజన్సియు, బ్రహ్మర్షియు నైనాఁడు. ఇందుకు వేదప్రామాణ్యముగలదు.

“యో యజ్ఞ్యాఞ్చందోభ్యస్త స్సాద్యద్య ప్రబ్రాహ్మణ్యో దీక్షితే రాజన్యోవా వైశ్యోవా బ్రాహ్మణ ఇత్యేవై సమాహారే తర్హి బ్రాహ్మణోజాయతే.”

మఱియు బ్రాహ్మణుఁడైనవాఁడు యజ్ఞదీక్షనుగాని వేదదీక్షనుగాని యిచ్చినప్పుడు క్షత్రియుఁడైనను, వైశ్యుఁడైనను బ్రాహ్మణుఁడగునని కాణ్వశతపథము ౭౪. ౨. ౧. ౨౭) నందు గలదు.

ఐతరేయ బ్రాహ్మణమందుకూడ-

“సహదీక్షమాణ ఏవ బ్రాహ్మణతాముపైతి.” అని చెప్పబడినది.

(౭. ౨౩)

ఇట్లుండుటచేతనే జనకమహారాజుట్టి పదవిని బొందెను. ఈ కారణముచేతనే వైదేహకులలో బ్రాహ్మణక్షత్రియ వైశ్య శూద్ర

శాఖలుగూడ గలవని యొప్పుకొనక తప్పదు. అప్పుడు వారివృత్తులను బట్టియే వారిశాఖలను నిర్ణయింపవలెను. ఈతెగలను గూర్చి స్మృతులలో భిన్నవిధములుగా వ్రాయఁబడియుండుటయు మనము గుర్తింపఁగలము. తెత్తిరీయసంహితాభాష్యమున “వైదేహి” అను విశేషణమునకు నర్థము వ్రాయుచుఁ “వశిష్ఠదేహసంబంధినీ” అని వ్రాయఁబడినది.¹ విదేహ రాజపుత్రిక యగుటచేత సీతకు “వైదేహి” యని నామాంతరము గలదని రామాయణము వలన మనకు విదితమగుచున్నది. రాముఁ డార్యపుత్రుఁడనియు స్పష్టపడుచున్నది. వీరిరువురకు జరిగిన వివాహమె సీతాకళ్యాణమును పేరిట శ్రీరామ నవమినాఁడు నేటేట దేశమున వివాహములు జరుపఁబడు చుండుట మన మెఱుంగుదుము. ఏదేశమునకైనను ప్రజలనామములనుబట్టికాని ఆపేరుగల రాజునుబట్టికాని పేరువచ్చి యుండును. కనుక వైదేహులను బట్టి దేశమునకుఁ బేరువచ్చినదా లేక వైదేహుఁడను రాజును బట్టి దేశమునకు పేరు వచ్చినదా? యను విషయమును దెలిసికొనవలసి యున్నది. ప్రజలను బట్టి దేశమున కాపేరు వచ్చిన దందుమా విదేహదేశ మేర్పడుటకుఁ బూర్వమే యాపేరుగల ప్రజలుండిరని సిద్ధాంతము కాగలదు. విదేహుఁడను రాజునుబట్టి యాదేశమునకుఁ బూర్వమాపేరు గల ప్రజలుగలరని కాని లేరని కాని యూహింప నవకాశము గలదు. వైదేహులు వైశ్యులను ప్రజాసంఘమునకుఁ జేరినవారని యొకకంఠ్యముగా శాస్త్రవేత్తలెల్లరు నంగీకరించిన విషయమును బట్టి దేశమేర్పడుటకుఁ బూర్వము వైదేహులు లేరని చెప్పరాదు. కాని విదేహదేశమునకు విదేహమాధవుఁ డను నొక రాజు వలన నాపేరు వచ్చినట్లు శతపథబ్రాహ్మణములోని యీ క్రింది కథవలనఁ దెలియుచున్నది. విదేహుఁడైన మాధవుఁడు అగ్నివై

1. Vedic Index Vol. II. P. 298 and Keith's Veda of Black yajus School Vol. I. P. 138.

శ్వానరుని నోట గలచుకొని బయలుదేతెను. రాహుగణములో జేరిన గోతమఋషి (గోతమరాహుగణుడు) యతని బలుకరింపఁగా నోటనున్న యగ్ని పడిపోవునన్న భయముచే మాటాడకుండెను. “అజ్యాహుతిగన్నయో యీ నిన్నుదోడ్పడఁ బ్రార్థించుచున్నాము” అని యాతఁడు మాటాడకున్నను బురోహితుఁడు పలికెను. ఆ జ్యము పేరెత్తినతోడనే అగ్నివైశ్వానరుఁడు రాజునోటనుండి జ్వాలలబ్రజ్జ్వలింపఁజేసెను. చూగఁడు బిగఁబట్టుట కశక్తుఁ డయ్యెను. అతని నోటనుండి జాతీ యీశూమిపైఁ బడెను. అప్పుడు విదేహ మాధవుఁడు సరస్వతీ నదియొడ్డున నుండెను. అత వైశ్వానరుఁడు భూమిని దగులబెట్టుకొనుచు ప్రాచీదిక్కు వైపునకుఁ బోయెను. పిమ్మట విదేహమాధవుఁడచు రాజును, గోతమరాహుగణుఁ డను పురోహితుఁడును వైశ్వానరుని వెంబడించి పోయిరి. ఈనదుల నన్నిటిని దగ్ధము గావించెను గాని హిమవత్సర్వతమునుండి ప్రవహించుచున్న సదానీర (గండకీ) యను నదినిమాత్రము దగ్ధము గావింపఁ జాలక పోయెను. అందువలనఁ బ్రాహ్మణులు పూర్వకాలమున నా నదిని చాటరైరి. అయినను ఇప్పుడు దానికిఁ దూర్పునఁ బెక్కండు బ్రాహ్మణులుగలరు. ఆకాలమునందా నదికిఁ దూర్పుననుండు దేశము వైశ్వానరుఁడు రుచిచూడనందున వ్యవసాయములేక బీడుపడి గడ్డి, గాదములతో నిండి యుండెను. అయిన నీదినములలో యజ్ఞముల మూలముగా బ్రాహ్మణులు వైశ్వానరునేకు రుచిచూపించినందున భూమి విరివిగా వ్యవసాయము చేయఁబడుచున్నది. మిక్కిలి శీతముకల దగుటచేత నానది వేసవికాలమునందు నయితము దగ్ధము గావింపఁ బడని నదివలెనే ప్రవహింపుచుండును. పిమ్మట విదేహమాధవుఁడు నేనెక్కడ నివసింపవలసినవాడనని యగ్నినిగూర్చి పలికెను. ఈనదికిఁ దూర్పుభాగమున నివసింపుమని పలికెను. ఇప్పటికి నయితము సదా

నీరనది (గండకీ) కోసలవిదేశములకు సరిహద్దుగా నున్నది. ఎందువల్లనన వీరు మాధవుని సంతతివారుగనుక. (శతపథ బ్రాహ్మణము 1, 4, 1,)

కనుక నీ దేశము విదేశమాధవునిచే జయింపబడిన దేశము గనుక విదేశాదేశమని పేరు వచ్చినట్లు పైగాథమూలమునఁ దెలియుచున్నది. కాని, ఇందుకు భిన్నముగా మఱియొక గాథ విష్ణు పురాణమునందు గలదు. ఒకప్పుడు ఇంద్రుని యజ్ఞమును బరిసమాప్తి నొందించి వశిష్ఠుఁడు నిమియను రాజుయొక్క యజ్ఞమును ప్రారంభించుటకై మిథిలానగరమునకుఁ బోయెను. అతఁడు వెళ్ళునప్పటికిఁ “నిమి” యను రాజు గౌతమునిద్వారా యజ్ఞములను బరిసమాప్తముఁ జేసికొని నిద్రపోవుచుండెను.

తన్ను విడిచి గౌతముని చేబట్టి యజ్ఞకార్యము ముగించినందుకుఁ గోపించి వశిష్ఠుఁడు నిమి (రాజు) విదేశుఁడు- విగతదేశుఁడగుగాకయని శపించెనట. రాజుమేల్కొని నిద్రపోవువానిని శపించినందున వశిష్ఠుఁడును విగతదేశుఁడగుగాకయని ప్రతిశాపమిచ్చెనట! అంత ఋషులు నిమియొక్క మృతక శేబరమును మఱించిరి. ఆమథనము వలన “నిమి” యను కొడుకు పుట్టెనట! నిమియొక్క కొడుకు మిథియనియు నతఁడే మిథిలానగరమును నిర్మించి జనకుఁడనఁ బరఁగెననియు, భవిష్యత్పురాణమున “నిమేః పుత్రస్తుతత్రైవ..... పూరి జనన సామర్థ్యాత్ జనకః సచకీర్తితః” అని చెప్పబడియున్నది. నిమి పుత్తుఁడయిన మిథియనువాఁడు “తస్యపుత్రో మిథిర్నామ మిథిలా యేన నిర్మితా । ప్రథమోజనకోనామ జనకా దప్యదావసుః” అని మిథిలానగరమును నిర్మించిన ప్రథమ జనకుఁడని పేరుగన్నట్లు రామాయణమున గూడ వక్కాణింపఁ బడియెను. ఈ ప్రథమ జనకునకు ఎగతరమువాఁడగుకుశధ్వజుఁ డను నాతఁడే సీతతండ్రియైన

జనకుఁడని రామాయణమున. దెలుపఁబడినది. (బాలకాండము. ఏక
సప్తతి తమస్సర్గము) విదేశాదేశమునకుఁ మిథిలానగరము రాజధాని
యైనట్లుగానే యాకాలమునందు కోసలదేశమునకు నయోధ్యరాజ
ధానిగ నుండెను. బౌద్ధయుగ కాలమున నాదేశములందు మహా
విప్లవములు సంభవించుటచేత గంగాతీరప్రాంత ప్రదేశములనుండి
యచ్చటి కాపుజనులు వివిధశాఖలవారు శాతవాహనాంధ్రులు
దక్షిణాపథమును బరిపాలించుటకుఁ బూర్వముననే గోదావరీతీరస్థ
భూములకు వలసినచ్చి నివాసముల నేర్పఱచుకొనిరని చరిత్రమును
బట్టి తెలియుచున్నది. అప్పుడు శాకులు, వైదేహులు, మల్లులు.
లిచ్చవీలు మొదలగువారు వజ్జియనులను పేరుతో నీ దేశమునకు
వలసినచ్చి స్థిరపడిపోయిరి. శాకులకు, వైదేహులకు, లిచ్చవీలకుఁ
బరస్పర సంబంధములు గలియుటయెగాక స్థానికప్రజాసంఘములతోఁ
గూడ సంబంధము లేర్పడినవి. లిచ్చవీలయింటఁ బుట్టినది లక్ష్మీగనుక
యామెను బొందుటకై తగవులాటలు జరుగుచుండెను. ఈ ప్రదేశమున
వీరలందఱును నిక్షాకులని వ్యవహరింపఁబడిరి. పూర్వమీ ప్రదేశము
నుండియే రామునిభార్య సీతను లంకాపురాధినాథుఁడగు రావణుఁడు
(దక్షిణాపథప్రభువు) యతివేషముదాల్చి యెత్తుకొని పోయెనని రామా
యణము దెల్పుచున్నది. ఆంధ్ర శాతవాహన వంశపురాజుల యనంతర
మిన్నూరు సంవత్సరము లిక్షాకువంశపురాజు లాంధ్రదేశమును
బరిపాలించినట్లు చరిత్రము దెలుపుచున్నది. అందు కీదేశమున
వెల్పడిన శిలాశాసనములనే ప్రబల దృష్టాంతములుగాఁ జూపవచ్చును.
కనుక అయోధ్య, మిథిలానగరము నుండి కాపుప్రజ లీప్రాంతము
లకు వలస వచ్చిరని చెప్పవచ్చును. ఇం దసత్యమేమియును లేదు.
ఈ యిక్షాకులనే ఒక్కొక్కలులని, ఓఖిలులని, ఓఖిలుఖియులని
ప్రాకృతభాషా శాసనములలో వ్యవహరించినారు. వీరినే కన్నడ
భాషలో ఒక్కలిగార సంఘమనుచున్నారు. తెలుగులో వీరినే

రెడ్లని, రెడ్డికాపులని, తెలుఁగుకాపులని, కమ్మకాపులని, వెలమ కాపులని, వేట్వేలు కారణములచే వేట్వేలు నామములతో వ్యవహరించుచున్నారు. వీరెల్లరును వైశ్యవృత్తులనే యవలంబించినను ఊత్రమును వహించి క్షత్రియధర్మమును గూడ నిర్వర్తించుచుండిరని చరిత్రముగూడ వేనోళ్ళ జాటుచున్నది.

పైని నే నుదహరించిన “త్రిశతవీరగణకుల” మను మున్నూరు కాపుకులము వారుగూడ పై కాపుకులములలో నొకశాఖవారుగాఁ బ్రఖ్యాతివహించి యున్నారు. వీరలు తమ పూర్వచరిత్ర సంప్రదాయమును మఱువక “త్రిశతు” లనుటకు బదులుగా “మున్నూరు” అని దేశభాషాపదమును గ్రహించి మున్నూరు కాపులమని వ్యవహరించుకొనుచున్నారు. ఈకులమువారిలో వివాహముల కాలమున జరుపఁబడు చర్యలను, సంభాషణలను, ఆచారములను జూచినప్పుడు వీరు వీర కాపుకులమని నిస్సంశయముగా బోధపడఁగలదు.

పెండ్లి నాలవనాఁడు కంకణవిసర్జనము జరిగిన తరువాత పెండ్లికొడుకు నాగలికట్ట భుజముపైనఁ బెట్టుకొని మోట్రతాఁడు చేతిలో నుంచుకొని వెళ్ళి పెరడులో నొక ప్రక్కన మంత్రోచ్ఛాటణచేసి నీళ్ళుచల్లి ఒకగుంటబావివలె త్రవ్వి, ఒకభాగమును పొలమువలె దున్నుటయు, తదుపరి వరినిత్తులు చల్లుటయు, పిమ్మట నీళ్ళు చల్లుటయు జరుగును. అటుపిమ్మట పెండ్లికూతురు తల్లపైన పెటుగు చల్లిపెట్టుకొని, ఒకచేతితో అంబలి, మఱియొక చేతితో నీళ్ళుతీసికొని వచ్చుట జరుగును. పెండ్లికొడుకు వరిపంట నలికినచోట దంపతులిరువురు పై తెచ్చిన పెటుగన్నమును అంబలిని భుజింతురు. వీని నంతయు బంధువర్గము వారెల్లరును జూచి యాశీర్వాదించి పోవుదురు. అనంతరము పెండ్లికొడుకు ఒకబొమ్మను అలంకరించి “నాగలి దున్నపోవుచున్నాను. పిల్లను దీసికొనుము; మోటకట్టఁబోవుచున్నాను

పిల్లను దీసికొనుము; పొలములోవిత్తులు చల్లబోవుచున్నాను, పిల్లను దీసికొనుము.” అని మున్నూలు పలికి ఆబొమ్మను పెండ్లి కూతురుచేతఁ బెట్టును. అంతట పెండ్లికూతురు “నేను వెలుగు చల్లి తీసికొని వచ్చెదను, పిల్లను తీసికొనుడు; నేను అంబలికొనితెచ్చెదను, పిల్లను దీసికొనుడు; వరిచేనును కలువఁబోయెదను, పిల్లను తీసికొనుడు” అని పలుకును. ఇట్టి సంభాషణతో పెండ్లిముగింపుకాఁబడు నాచారము గలదు. వీరుకూడ కాపుసంఘములోని వారని చెప్పట కింతకంటె బ్రబలనిదర్శనమేమి కావలయును?

ఈకాకతీయాంధ్రరాజ్యమున మున్నూరు కాపుస్త్రీలు గవించిన శాసనములుగూడఁ గొన్ని గాన్పించినవి. అయ్యవి తూర్పు గోదావరిమండలములోని దాక్షారామ భీమేశ్వరస్వామివారి యాలయమునం గలవు.

చతుర్థవంశమున జన్మించినవాఁడును, నూకనాథ్యుని పుత్రుఁ డు, వినయాకరుఁడును, విఖ్యాతుఁడును, నైన పెదమున్నూంటి వీర పనాయకుఁ డను వీరపరెడ్డికిని లక్ష్మీసమాను రాలయిన లక్ష్మీంబ కును జనించినట్టియు, స్త్రీలలో నుత్తమురాలును, మత్స్యకులైక భూషణుఁడును శ్రీమన్మహా మండలేశ్వరుఁడును నగు నొడ్డాది జయంతిరాజుకొడుకు అర్జునదేవియు, నగు సూరమదేవి యను నామె తనతల్లిదండ్రులకు ధర్మపుగాను వడ్డాది అలికట్టనాటిలోని “సంకు భీమాపురమును” భర్త యనుమతిని గైగొని తానును భర్తయుఁ గలిసి దాక్షారామ భీమేశ్వరస్వామికి శా. శ. ౧౧౭౪ అనఁగా క్రీ. శ. 1252 వ సంవత్సరమున ధారాపూర్వకముగా నిచ్చెను.1 మఱియు నీవీరపరెడ్డియొక్క మఱియొక కొమార్తయు, స్వస్తిసహస్ర బాహు ప్రతాపవీర్య గుణసంపన్నులయిన శ్రీమన్మహామండ

లేళ్ళరు లయిన కోన రాజేంద్ర చోడుండైన వెన్నయచోడరాజు మహాదేవియైన బిమ్మలదేవి శా. శ. ౧౧౫౬ అనఁగా క్రీ. శ. 1237 నందు పైదాక్షారామ భీమేశ్వరస్వామికి నితాంతకాంతి విరాజిత మహాచంద్ర మండలాకారముగల యద్దము నొకదాని సమర్పణముఁ జేసికొని శాసనము న్నాన్పించెను.¹

శా. శ. ౧౦౦౬ సంవత్సరమునకు సరియైన క్రీ. శ. 1084 న “చక్రవర్తి శ్రీకులోత్తుంగ చోడదేవర అనుంగు గుప్తవాదినాట్టిపెద్ద డాకరేమి పెద్ద మున్నూటి సమర మొదలి బేతినాయకు కూంతురు జయమ యిందులయామినీశ్వరమహాదేవర సన్నిధానమున”² కులోత్తుంగ చోడసత్రమునకుఁ గావించిన భూదానములను గూర్చి వక్కాణించుచున్నది. ఇందు పైరెండు శాసనములలోఁ గన్పట్టెడి, దేవి, మహాదేవిశబ్దములు గానరావు గాని అనుంగు శబ్దము గాన్పించు చున్నది.

శా. శ. ౧౧౫౬వ సంవత్సరమునకు సరియగు క్రీ. శ. 1263వ తాడితోఁటోత్సవమునకుఁ “పెద్దమున్నూటి సానియైన వాసాసాని యెఱ్ఱమనాయకు చిచ్చూసాని..... తాపర్తి ఉపేంద్ర దేవుని మహాదేవుని దేవియైన అత్తూసాని శ్రీభీమేశ్వరదేవరగు అంగ రంగభోగ నైవేద్యమునకు విశ్వగాథపట్నముచు దానముచేసిన శాసనముగలదు.³ ఇట్లే సానిశబ్దముగల శాసనములు పెక్కులు గలవు.⁴

(1) S. I. I. Vol IV. No. 1145. A R. No. 280 of 1893.

(2) S. I. I. Vol IV. No. 1015. A. R No. 190 of 1893.

(3) S. I. I. Vol IV. No. 1245 P. 432 A. R. No. 353 of 1893

(4) S. I. I. Vol IV See Nos. 1251, 1261, 1326, 1359, 1357, 1358, 1368.

ఇక్కడ మనల నొకపెద్ద సమస్య యెదుర్కొనుచున్నది. ఈ శాసనములలో ప్రయోగింపఁబడిన అనుంగు, సాని, రెడ్డి, నేడు, సెట్టి శబ్దములు దేశీయభాషాపదములు. ఆర్య, నాయక, దేవి, మహాదేవి యను పదములు సంస్కృత భాషాపదములు. ఈ శాసనములన్నియు బదునొకండవ, పండ్రెండవ శతాబ్దులలోనివిగ నున్నవి. ఈవిషయమై, చరిత్రపరిశోధకాంగ్రగణ్యులును, భాషాభిజ్ఞులునగు శ్రీయుత జయంతి రామయ్యపంతులువారికి వారి యభిప్రాయముచు దెలుపఁవలసినదని నామిత్రులొకరు వ్రాయగా నీ క్రిందివిధముగా జూచు వ్రాసి వారి యభిప్రాయమును దెలిపినట్లు నామిత్రులు నాకుఁ దెలిపినారు.

“మున్నూటివారు శూద్రులయినట్లే కనబడుచున్నది. తొలుత మున్నూట కుటుంబములొకశాఖగా నేర్పడుటచేవారికి మున్నూరను పేరువచ్చినట్లును, వారిలో రెండు శాఖలుగా నేర్పడుటచేత పెదమున్నూర్వారు, చినమున్నూర్వారు అనుభేదములు కలిగినట్లును, కనుపట్టుచున్నది. కాని చినమున్నూరనుపేరు మాత్రము కానపచ్చుట లేదు. పెదమున్నూటిశాఖకు సంబంధించిన మూడు శాసనభాగము లీ క్రిందనుదహరించుచున్నాఁడను. అవియన్నియు నీజిల్లాలో దాక్షారామ గ్రామమందు భీమేశ్వరుని యాలయమందున్నవి.” అనివ్రాసి పైనిచూపిన మూడుశాసనముల కాపీలను వ్రాసి అనుంగు మిత్రుఁడు, సమర మొదలి ముఖ్యుఁడు (కులముపెద్ద) అని అర్థము చెప్పిరి.

“శాసనము సులభముగా నన్వయించుటకై వర్ణకమమునరి దక్కడక్కడ చిన్నమార్పులను మాత్రము చేసినాను”

“దాక్షారామ శాసనములందు మాత్రమే యీ శాఖ వారుదాహరింపఁబడి యుండుటచేతఁ బూర్వమీ జిల్లాయందే యీజాతి వారుండినట్లు తోచుచున్నది. ఈకాలమందీ పేరుగలవా రెచ్చటలేరు.

ఆపేరు దేశనామములు బట్టి కలిగినదిగాని జనసంఖ్యనుబట్టి కలిగినది గాదు.”

“గుంటూరుజిల్లా పల్నాడు తాలూకా యని యొక తాలూకా గలదు. అందుఁ బూర్వము మున్నాఱు పల్లెలుండినవని శాసనములు చెప్పుచున్నవి. కాని యాదేశములోఁ బూర్వమందు కాని, ఇప్పుడు కాని “మున్నాటివా” గున్నట్లు కనపడదు.”

“మున్నాఱువారు” అను జాతివారు ద్రావిడులలో నున్నట్లు శాసనములవలనఁ దెలియుచున్నది. వారేవర్ణమువారో తెలియదు. అతివ్రాహ్మణులలో అష్టసహస్రము వారను నొకశాఖగలదు. ఆంధ్ర బ్రాహ్మణులలో ఆరువేలవా రున్నారు. ఈవిషయము లింతవఱకే నాకు తెలియును.”

కాని పంతులవారీ విషయ మింతవఱకే నాకు తెలియునని చెప్పినది సరికాదు. శ్రీపంతులవారు పెద్దలగుటచే మఱచియుందురు.

8—12—1925 తేదీని రాజమహేంద్రపురములో ఆంధ్ర ఇతిహాసపరిశోధకమండలి వారి వార్షికోత్సవ సమయమున విన్పించిన యధ్యక్షోపన్యాసములో—

“ They will find for instance, that Daksharama had in olden times a Vernacular folk name Daka-Remi which was perhaps the crude form which subsequently devoloped into the sanskritized form Daksharama, that the place then

abounded in dancing girls whose number was large enough to constitute two societies called the "Big Three Hundred" and the "Little Three Hundred" పెద్దమున్నూరు, చిన్నమున్నూరు and that measures were in those days, stamped with the kings seals and were called after the names of the kings whose seals they bore. "

అని వాక్రుచ్చియున్నారు. ఇప్పుడు వీరీయభిప్రాయమును విడిచిపెట్టి యుగ్మారో, లేక దీనిని మఱచి వారట్టి జాబువ్రాసి యున్నారో నాకు తెలియదు.

బహుశః, "అనుంగు, సాని, శబ్దములు పంతులవారిని భ్రమ ప్రమాదముల పాలుచేసి యుండును. ఇప్పుడు తెలుఁగుభాషలో దొర, దొరసాని శబ్దములను వ్యవహరించు చున్నాము. వీనికి దుష్టార్థము లెవ్వరిచ్చుచుండ లేదు. పూర్వకాలమున సాను లనుపదము సకలవర్ణములలోను, సకలశులములలోను వ్యవహరింపఁబడుచున్నట్లు పెక్కుప్రమాణములను జూపఁగలము. అట్లే అనుంగు శబ్దమునకుఁ గూడ చూపవచ్చును.

ఈశాసనకాలమునకుఁ గొంచెము పూర్వముననే యున్న నన్నయ భట్టు శ్రీమదాంధ్రభారతమున నాదిపర్వమున సప్తమా శ్వాసములో ద్రౌపదీస్వయంవరమునకై పాండవులు బ్రాహ్మణ వేషములతో ద్రుపదుపురంబున నొక కురిభకారగృహంబున నున్న కాలమున నర్జునుఁడు మత్స్యయంత్రమును గొట్టిన తరువాత ద్రౌపదీని వెంటఁ బెట్టుకొని తాము బసచేసియున్న యింటికి మరలివచ్చు నప్పుడు "దృష్టద్యుమ్యుఁడు" వీరినిఁ జూడవచ్చి తిరిగి తనతండ్రి కడకుఁబోయి వీరి నిజవృత్తమును జెప్పసందర్భములో

“అయ్యిద్దరును గృష్టనట్లాప్పుఁ దోడ్కొని
చని యొక్క ముదసలి సానికపుడు
మ్రొక్కి యక్కనను మ్రొక్కించి మఱియొక్క
గౌరవర్ణుఁడు పంపఁ గడకతోడ.”

గుంతికనుటకు బదులుగాముదసలిసానికనిచెప్పినాఁడు. సానిశబ్దమునకుఁ జెడు అర్థమున్నయెడల నన్నయభట్టు ప్రయోగమునుజేసియుండునా?

“వాసవ సన్నిభుణ్డుగు దివాకర రాజునకుం బురోమక
న్యాసమశీలయై నెగడు నాయమసా కి నుద్భవించెగం
గాసలి లేశహాస శశికాశ వికాస పయోజ కీర్తికాం
తా సహితుండు ధీప్రకర నుధాముణ్డు సోముణ్డున్నతిన్.”

గుంటూరు మండలములో నాదెల్ల మూలస్థానేశ్వరాలయములోని యొక శాసనములో

“శ్రీ వేంగీ వసుధాంగనా తిలకమై శిష్టక్షమాదేవబృం
దావాసంబగు వానరంబుపతి యుద్యత్కీర్తి యాజ్ఞత్రయ
వ్యావర్ధిష్టు పహిష్టుత ప్రకట పుణ్యారంభుడై యొప్పె స
ద్భావిం బోతనసోవయాజినిచిత బ్రహ్మాండ తేజుండిలన్.
అతనికి నాత్మజుండు సుజనాగ్రణి దొడ్డపనాయకుండు ద
త్తుతుండన వద్యకీర్తిమతి సూర్యుండు వాని తనూజుండు జ్వల
వ్రతుండగు మంత్రి శ్రీధరుండు వానికి సూరవసానికిన్ బృహ
స్పతి నిభుండదభిషించె బుధబంధు నిధానుండు గంట డిమ్మహిన్.”

గుంటూరు మండలములో అమరావతీ గ్రామమందు అమరేశ్వరస్వామి యాలయములో

శ్రీరవ్యంబగు వారిజాసనపట్కర్నధ
ర్భారం భుండిల నప్పనార్యునకు నుద్యమ్నూర్తిగా వానికిం ని

దాణాకల్పవళూ.....గువిద్ధా సానికిం బుతకు

డారంగా..... పై బుధులత్యంతంబు వర్ణింపఁగాన్

సుప్రసిద్ధాంధ్ర కవియగు బమ్మెరపోతన తన తెలుఁగు భాగవతమున

“మానినులీడుగారు బహుమాన వివారిత దీన మానస
గ్లానికి, దాన ధర్మమతి గౌరవ మంజులతాగభీరతా
స్థానికి ముద్దుసానికి సదాశివ పాదయుగార్చనానుకం
పానయ వాగ్భవానికి బమ్మెర కేసయ లక్ష్మసానికిన్.”

అని తల్లిని బేర్కొనవలసి వచ్చినప్పుడు కూడ సానిశబ్దమును జేర్చి ప్రయోగించినాఁడు. దీనికి విపరీతార్థ మేమయిన నున్నయెడల నిట్లు ప్రయోగించి అపహాస్యభాజనుఁడగుచా? కావున నీశబ్దములో దూష్యమేమియుఁ గానరాదు. ఈప్రమాణములన్నియు బ్రాహ్మణులను గూర్చినవియె- తక్కిన వర్ణములనుగూర్చి నవియుఁగూడ పెక్కులు గలవు.

శ్రీయుత జయంతి రామయ్యపంతులవారు శ్రీనాథవిరచిత మైన భీమేశ్వర పురాణమును బఠించియుండుటచేతను చేబోలు శాసనములో “మున్నూలుసాను” లని యుండుటచేతను, హైదరాబాదు రాష్ట్రమునందు మూఁడులక్షలమంది కాపుకులమువారు గలరను విషయము వారికి స్ఫురణకు రానందునను మొదట వారట్లు వ్రాసియుండురుగాని యావిషయ మెరింగిన తరువాతను తొంటి యభిప్రాయమును మార్చుకొని మఱియొక విధముగా నామిత్రునకు వ్రాసియుండుటచేత వారియభిప్రాయమును ఖండించి వ్రాయుట యనావశ్యకమని తలంచుచున్నాను. ఆట్టి యభిప్రాయమునే వారు గాని మఱియొకరుగాని సమర్థింపఁ బూనుకొన్నచో సహేతుకములయిన ప్రమాణములతో వారి సిద్ధాంతమును ఖండించుటకుఁ బూనుకొందునని తెలుపుచు గ్రంథవిస్తరభీతిచే నింతట విరమించెదను. అనుబంధమును జూడుఁడు.

కాకతీయాంధ్ర రాజయుగ చరిత్రము.

పదునాల్గవ ప్రకరణము.

శ్రీవీరప్రతాపరుద్ర దేవచక్రవర్తి

పాలనము.

(కీ). శ. ౧౨౯౫ మొదలుకొని కీ. శ. ౧౩౨౬ వఱకు)

ఇట్లు పదుమూడవ శతాబ్ది యంతమున రుద్రదేవికి దాహి తుగ్రిడును పెంపుడు కుమారుడు నైన శ్రీ కాకతి వీరప్రతాపరుద్ర దేవ మహారాజు త్రైలింగ్య సామ్రాజ్యభారమును వహించి అధ్యా సిత వజ్రసింహాసనుండై శిష్టరక్షణమును దుష్టశిక్షణమును గావింపుచు ప్రజాపరిపాలనము చేయ నారంభించెను. ఇతఁడు యశావనవంతుఁ డైన వెనుక రుద్రదేవికాలమున దేశమునకు బాధ కలిగించుచుండిన సామంతనృపతులను జయించి యాంధ్రసామ్రాజ్యము దినక్రమ ప్రవర్ధమానమై వెలుంగునట్లు ప్రయత్నించి సఫలీకృత మనోరథుఁ డయ్యెను. ఆంధ్రభాషను మాటలాడిన ప్రజలనెల్ల నేకచ్ఛత్రము క్రిందికిఁ గొనివచ్చెను. ఈరెండవ ప్రతాపరుద్ర చక్రవర్తికాలమున నాంధ్రసామ్రాజ్యము నవలక్ష్యధనుర్ధరులతో నొప్పించుండెను.

ఏకశిలానగరము.

ఆకాలమున నుత్తరహిందూదేశంబునం దురుష్కులకు రాజధానీనగరమై ప్రసిద్ధి వహించియున్న ఢిల్లీ నగరమునకన్న వైశ్వర్య ప్రభావమున మిన్నయై దక్షిణహిందూస్థానంబునం గల పురంబులలో నెల్ల మేటియై శత్రుజన భయంకరమై, ఏకశిలానగరము నన్నెక్కియుండెను. ఎక్కడఁజూచినను దేనాలయ గోపురంబులును, ఎక్కడ వీక్షించినను రాజభవనంబులును రమణీయంబులై ప్రకాశించుచుండెను. ఏకశిలానగరములోని సౌధాగ్రములు మణిహేమకుంభములతో నలంకరింపఁబడి యున్న వని యొకకవి వర్ణించియున్నాఁడు. మంచనగోవిందశర్మయను బ్రాహ్మణుఁడు టిట్టిభ సెట్టి యను వైశ్య మిత్తునితోడ నేకశిలానగరమును బ్రవేశించిన విధానమును వల్లభా మాత్యకవి క్రీడాభిరామ మను గ్రంథమున నిట్లభివర్ణించియున్నాఁడు.

“ సప్తపాతాళ విష్టప మహాప్రస్థాన

ఘంటాపథం బైన ఘనసుపరిఖ

తారకామండల స్తబకావతంసమై

కనుచూపు గొనని ప్రాకార రేఖ

పుంజీభవించినభువన గోళము భంగి

సంకులాంగణమైన వంకదార

మెఱుంగు తెక్కలతోడి మేరుశైలముఁబోలు

పెనుపైడి తలుపుల పెద్దగవి

గీ. చూచితేరెఁ బ్రవేశించెఁ జొచ్చెఁ బ్రీతి

సఖుఁడు దానును రథఘోట శకటకరటి

యూథసంబాధముల కొయ్యనోసరిలుచు

మందగతి నోరుగల్గు గోవిందశర్మ.”

ఘటియు:—

“ రాజమార్గంబు వారణఘటా ఘోటక
శకటికాభటకోటి సంకులంబు
ధరణీస్థరజ స్త్రువరేణు బహుళంబు ”

నని యభివర్ణించి యున్నాఁడు. ఏకశిలానగర దుర్గ ప్రాకార
ములను నెలుపలను లోపలనుగూడ వాటిక లనియు వాడలనియు,
వ్యవహరింపఁబడెడు పేటలు విస్తరిల్లి యుండెను.

నాగయగన్న మంత్రి.

ఇమ్మహా నగరమున కంతకును ప్రతాపరుద్రుని మంత్రులలో
విశ్రుతుండగు “గన్నమనాయఁడు” అను సేనాని రక్షఃపాలుఁడై
క్రమశిక్షణము నెఱపు చుండెను. ఈగన్నయమంత్రి మడికిసింగనకవి
విరచిత మైన పద్మపురాణకృతికి భర్తయైన కందనమంత్రికి పిన్న
తాత యని (అనఁగా గన్నయమంత్రి జ్యేష్ఠభ్రాత యైన గణపతికి
కందనమంత్రి మనుమఁడని) శ్రీ వీరేశలింగము పంతులుగా రాంధ్ర
కవులచరిత్రములో మడికిసింగనకవిం గూర్చి వ్రాయు సందర్భమునఁ
దెలుపుటచేత నీగన్నయమంత్రిని వారు నియోగిద్రాహ్మణుఁ డని
యభిప్రాయపడినట్లు విదిత మగుచున్నది. ఆ యభిప్రాయము సరి
యైనదికాదు. గన్నయమంత్రి చతుర్థకుల భూషణుఁ డని మారన కవి
కృతమైన మార్కండేయపురాణములో విస్పష్టముగాఁ దెలుపఁబడి
యున్నది. గన్నయమంత్రికి నాయకత్వము ప్రతాపరుద్రునివలననే
యనుగ్రహింపఁబడినట్లుగా మార్కండేయ పురాణమున నీక్రింది
పద్యములోఁ జెప్పఁబడినది.

“ ఎలమిఁ బ్రతాపరుద్ర మనుజేంద్రునిచేఁ బడ సెం బ్రవీణుఁడై
కొలిచియు శౌర్యలీల రిపుకోటి రణావనిఁ గీ టడంచెయు
న్మలరిపుత్యువిక్రముఁడు నాగయగన్నవిభుండు తేజము
న్వలసితరాజ్యచిహ్నములు విశ్రుతలక్ష్మియు నాయకత్వముఁ.”

ఈగన్నమంత్రీ కాకతిక్ష్మాతలాధీశకటకపాలుఁ డనిమార్కం
డేయ పురాణమునం బలుతావులఁ బేర్కొనఁబడి యుండుటయే గాక
యాకింది పద్యములొఁ బ్రత్యేకముగా నభివర్ణింపఁబడియెను.

“ సీ. తన సుందరాకృతిఁ గని వెఱఁ గందిన

వనిత లంగజు నొప్పఁ దనువుఁ జేయఁ

దన కళాచతురత్వమున కద్భుతం బందు

బుధులు భోజుని నేర్పు పొల్లు సేయఁ

దననయాభిజ్ఞత వినినప్రాజ్ఞులు దివి

జేశుని తజ్జ్ఞత రేపు దింపఁ

దనయాశ్రయంబున మను బంధు మిత్ర వ

ర్గము కల్పతగువు నాశ్రయముఁ దెగడ

గీ. నెగడి జగమున నెంతయుఁ బొగడువడసెఁ

గాకతిక్ష్మాతలాధీశకటకపాలుఁ

డమలసితకీర్తి ధనలోలుఁ డన్వయాబ్జ

షండ దినవల్లభుఁడు గన్న పైన్యవిభుఁడు ”

ఇతఁడు ప్రతాపరుద్రకటాక్షవీక్షాపేక్ష పరాక్రమప్రకారుం
డగుటయ గాక విద్యావిభూషణుం డగుటవలన శ్రుతిస్మృతి
సంపన్ను లయిన భూసురోత్తములును, సమస్తశాస్త్రవిదు లయిన
విద్వాంసులును, అఖిలపురాణ ప్రవీణు లయిన పౌరాణికులును, సర
ససాహిత్య విద్యావిశారదు లయిన కవి వతంసులును, తన్నుఁ బరి
వేష్టించ నప్పటప్పట రమ్యహర్ష్యతలంబుల సుఖోపవిష్టుండై సరస
కథా వినోదంబులఁ గాలంబు గడపుచుండెను. ఇట్లు విద్వజ్జనానుగ్ర
హంబుఁ బడసిన యాగన్నమంత్రీ తిక్కన సోమయాజి శిష్యుండయిన
మారయకవివర్యునిచే మార్కండేయపురాణమును దెనిఁగింపఁ జేసి
యేతత్కృతికి నాయకుం డయ్యెను. ఈనాగయ గన్నవిభుఁడు ప్రతా
పరుద్ర దేవసామ్రాజ్య వర్ధనస్థిరవిసీతికరణకుశలుండని మారనకవి

యీక్రిందిపద్యములోఁ జె
ప్రతిభావిశేషమును వేనోళ్ళ జ

“ తనసముజ్జ్వలమూర్తి జనలోచనాంభోజ

ములకు మార్తాండుని మూర్తిగాఁగఁ

దననయోపార్జిత ధనమున కర్థి హ

స్తములు నిక్షేపణస్థలులు గాఁగఁ

దనభూరితర తేజ మనుపమ నిజవంశ

భవనంబునకుఁ బ్రదీపంబు గాఁగఁ

దనవినిర్మలయశంబునకు దిశాతటం

బులు దృఢశాసనశిలలు గాఁగఁ

గీ. బ్రకట గుణగణసంపదఁ బరగుచున్న

ధన్యుఁ డధికపుణ్యుండు ప్రతాపరుద్ర

దేవసామ్రాజ్యవర్ధనస్థిరవిసీతి

కరణకుశలుండు నాగయగన్నవిభుఁడు.”

ఎల్లయనాయకుఁడు - మేచయనాయకుఁడు.

ఇట్టి ప్రసిద్ధిగాంచిన నాగయగన్న విభునకు నిరువురు సోదరులు గలరు. వార లిరువురును గూడ ప్రతాపరుద్రుని సేనానులుగ నుండిరి. వారిలో ఎల్లయ సైన్యనాథుఁడు గన్నమంత్రికిఁ బెద్దతమ్ముఁడు. ఉన్మదపరిపంథిసింధుర సమాజ విదారణసింహ మని కవు లీతనిం గొనియాడుచుండిరి. ఇతనికంటెను మూడవసోదరుఁడైన మేచయచాయకుఁడు సుప్రసిద్ధుఁడు. ఆకాలమునం దితఁ డెట్టిప్రఖ్యాతి వహించి యుండినదియు నీక్రింది పద్యములవలన బోధపడకమానదు.

“ చ. నయవినయాభిరాముఁ డగు నాగయ గన్నని కూర్చితమ్ముఁడ

న్వయనవరత్న దీపము దివాకర తేజుఁడు రాజనీతి ని

శ్చయనిపుణుండు నిర్మలవిచార వివేక పరాయణుండు మే

జయరథినీశుఁ డుజ్జ్వలయశస్సురణం బొగ డొందె నిద్దరన్.”

వీరిల్ల

ల జెలిమి సేయ

సకలమపి నజాకరములఁ

దనజయక్రీడినోదంబు సలుపఁ

దతరిపుమకుట రత్నప్రభాబాలాత

పంబునఁ దనపదాబ్జంబు లలరఁ

గీ. దనరుఁ జలమర్త్యగండప్రతాపమద్ర

మనుజవిభునకు సేనానియును మహాధి

కారియును నాపుఁడును నై పొగడ్తకెక్కె

మేరు ధీరుఁడు నాగయ మేచశౌరి. ”

బెండపూడి అన్నామాత్యుఁడు.

కాశ్యపగోత్ర జాతుఁడైన పోల యామాత్యునకు ద్వితీయ పుత్తుఁడైన అన్నయమంత్రి శ్రీ వీరప్రతాపరుద్రచక్రవర్తియొక్క రాజ్యభారధురంధరులలో నొక్కఁడుగా నుండెను. శ్రీ నాథమహాకవి తన భీమఖండమును ఈయన్నమంత్రి మనుమఁడును అల్లయవీర భద్రారెడ్డిమంత్రియు నగు అన్నమంత్రికి నంకితము సేయుచు పీఠికలో నీవిధముగా నభినుతించి యున్నాఁడు.

“ సీ. కాకతిక్ష్ణాపాల గంధ దంతావళి

ధ్వజినీమహీధురంధరుఁ డనంగ

నవలక్ష్మీ కోనండనాథ రాజ్యాంబోధి

సద్వర్ణపూర్ణిమా చంద్రుండనంగ

సాంధ్రభూమండలాధ్యక్ష సింహాసన

సంప్రతిష్ఠాపనాచార్యుఁ డనంగ

వీరరుద్రాశేషవిశ్వంభరాధీశ

పుగుల పీఠ మనంగ

గీ. యవనసంహారవిలయ కాలాగ్ని యనఁగ

ధాటి విఘటిత కుమ్మహోద్యానుఁ డనఁగ

విశ్వలోక ప్రశస్తుఁడై వినుతి కెక్కె

నతుల బలలీల పోలయయన్నశాసిత. ”

ఈతఁడు ప్రతాపరుద్రుని గజఘటసేనల కధ్యక్షుఁ డనియు, నవలక్ష్యధనుర్ధరులు గల రాజ్యాధిపతి సేనాసముద్రమునకుఁ జంద్రుని వంటి వాఁ డనియు, ఆంధ్రభూమండలాధ్యక్ష సింహాసన ప్రతిష్ఠాపకుండనియు, వీరరుద్రమహారాజు యొక్క సమస్త రాజ్యభారధురంధరుఁ డనియు, యవనుల (తురుష్కుల) సంహరించుటలోఁ గాలాగ్నిరుద్రకల్పుఁ డనియు, గుమ్మట యను ప్రదేశమును జయించె ననియు, పై పద్యమునఁ జెప్పఁబడి యుండెను. మఱియు నితనికి కొలని ప్రతాపరుద్రుఁడు విభాకరగ్రహణకాలమున నొకయగ్రహారమును దానము చేసె నని పై భీమఖండములోని యీక్రింది పద్యములోఁ జెప్పఁబడియున్నది.

“ కొలను ప్రతాప రుద్రనృపకుంజరుచేత నరేందుసారణీ

సలిలవివర్ధమాన బహుసస్యసమాకుల మగ్గహారమై

వెలయ విభాకరగ్రహణవేళఁ దగంగఁ బరిగ్రహించి బం

ధుల భరియించె నన్నవిభుతో సరియెట్లు ప్రిధాను లెవ్వరుకా. ”

ఈ యన్నమంత్రి పరమమాహేశ్వరాచారతత్పరుఁ డైన నియోగి బ్రాహ్మణుండు. ఇతని దానశాసనములు కృష్ణామండలము లోని శ్రీకాకులమునం గలవు.

సాహిణిమారుఁడు - భాస్కరరామాయణము.

భాస్కరరామాయణ కృతికిఁ బతి యైన సాహిణిమారుఁడు (మారయసాహిణి) ప్రతాపరుద్రుని యశ్వసైన్యంబున కధ్యక్షుఁడుగ

నుండెను. అయోధ్యాకాండాది పద్యములో “బుద్ధయ కుమార సాహిణి మారా” యనియు, కాండాంతపద్యములో “కాచమాంబా కుమారా” యని కుమార రుద్రదేవుడు సంబోధించి యుండుటచేత సాహిణిమారుడు బుద్ధయకును కాచమాంబకును జనించె నని స్పష్టమగుచున్నది. ఈబుద్ధయ రంగనాథరామాయణమును రచించిన గోనబుద్ధారెడ్డి యని కవులచరిత్రము దెలుపుచున్నది. “గోనకాట భూపతికుమారుడు రుద్రరాజు; రుద్రరాజు కుమారుడు బుద్ధరాజు, బుద్ధరాజు కుమారుడు విఠలరాజు; విఠలరాజు కుమారుడు బుద్ధరాజు; బుద్ధరాజు కుమారుడు మారయ” యని కవులచరిత్రములో వంశక్రమము చెప్పబడినది కాని యిది యెక్కడనుండి గైకొనబడినదో దెలియరాదు. “రంగనాథ రామాయణము బుద్ధరాజు రచియించిన ట్లుండుటచేతను, భాస్కరరామాయణ మారాజపుత్త్రి డైన మారని కంకితము చేయబడుటచేతను సాహిణిమారుడు బుద్ధరాజు కొడుకే యైన పక్షమున” అని సందేహించి వ్రాయుట చేత పైని జెప్పిన వంశక్రమము సరి యైనది కా దని మన మూహింపవచ్చును. రంగనాథరామాయణమును రచించిన గోనబుద్ధారెడ్డి కుమారుడు మారయయని యనేకులు నిశ్చంకముగాఁ జెప్పియున్నారు. సాహిణిమారునితండ్రి గోనబుద్ధారెడ్డి కీ. శ. ౧౨౭౭ లో నుండెను. బూదుపూరి శాసనములో “శ్రీగోనవంశ నిజశేఖర బుద్ధయాఖ్య పుత్రీ పవిత్రచరితా భరితాగుణౌషైః” అనియు, “శాకాబ్దే వసునందశంకరమితే శ్రీధాతృసంవత్సరే” యనియు నున్నవి” అని ప్రబంధమణి భూషణముయొక్క పీఠికలో శ్రీమానవల్లి రామకృష్ణయ్యగారు వక్కాణించి యుండుటయే గాక వారు ప్రకటించిన యాబూదుపూరి శాసన వ్యాఖ్యానములోనే సాహిణిమారుని తండ్రి యు రామాయణకృతికి కర్తయు నగు బుద్ధయయు నొక్కరేయని

నిరూపించుటకుఁ జాలినంత ప్రమాణము గానరాదని వ్రాసియున్నా
రు. కాబట్టి రంగనాథ రామాయణమును రచించిన బుద్ధాశ్రిష్ఠ
సాహిణిమారుని తండ్రియగునా కాదా యని శంకింపలేదు. అట్ల
యిన పక్షమున బుద్ధరాజు పుత్తులు కాచవిభుఁడును విశ్వలరాజును
ద్విపదగా రచించిన యుత్తర రామాయణ పీఠికలో సుప్రసిద్ధుడైన
సాహిణిమారుఁడు తమ సోదరుఁ డని చెప్పికొనియుండక పోవుటకుఁ
గారణ మేమి ? తండ్రియును సోదరులును మహాకవులై సలక్షణమైన
శైలితో నొప్పుచున్న కావ్యమును రచియించి లేక రచియింపించి
యుండఁగా మారయ సాహిణి మరల రామాయణమును రచియింపం
జేయుటకుఁ గారణ మేమి ? ఆ రామాయణము మల్లికార్జునభట్టు,
కుమార రుద్రదేవుఁడు, భాస్కరుఁడు, అయ్యలూర్పుఁడు నను నల్వ
రు కవులచే రచియింపఁబడి యుండఁగా దానికి భాస్కరరామాయణ
మని పేరు గలుగుటకుఁ గారణ మేమి ? ఈ నల్వరు కవులకుం గల
సంబంధమెట్టిది ? ఈవిషయంబుల నన్నింటిని పర్యాలోచించినం
గాని సత్యము తేటపడఁ జాలదు. తిక్కన సోమమాజి పితామహుఁ
డైన మంత్రి భాస్కరుఁడు రామాయణమును రచింప, నేమి కారణ
ముచేతనో యారణ్యకాండము దక్క తక్కిన కాండము లన్నియు
నశించిపోఁగా వానిని మారయసాహిణి యాస్థానకవి యగు హళక్కి
లేక హుళిక్కి భాస్కరుఁడును అతని పుత్తుఁడైన మల్లికార్జునుఁడు
ను, శిష్యుఁడైన కుమారరుద్రదేవుఁడును, మిత్తుఁడైన అయ్యలూ
ర్పుఁడును మరల రచించి రనియు పూర్వపక్షవాదమై యున్నది.
ఇట్టి యభిప్రాయమునకుం గల కారణము లాంధ్రకవుల చరిత్రమున
వివరముగా వ్రాయఁబడినవి. శ్రీమద్రామాయణమును దెనిగించినది
హుళిక్కి భాస్కరమహాకవి కాని మంత్రిభాస్కరుఁడు కాండనియు,
హుళిక్కి భాస్కరుఁ డరణ్యకాండమును యుద్ధకాండములోఁ గొంత

✓ భాగమును రచించె ననియు, బాల, కిష్కింధా, సుందరకాండములను దత్తుత్తుడి డగు మల్లికార్జున భట్టును, అయోధ్యాకాండమును శిష్యుఁ డగు కుమారరుద్రదేవుఁడును, యుద్ధకాండ శేషమును మిత్తుడి డగు నయ్యలార్జ్యుఁడును విరచించి రనియును, ఇందలు కవులీ గ్రంథమును విరచించుటకుఁ గల కారణము తనచే శిక్షితు లగు శిష్యవర్గముతోడఁ గూడ నీ గ్రంథమున నుండుటకు భాస్కరుఁడు తలఁచెననుట సమంజస మనియు ప్రతిపక్షుల వాదమై యున్నది. మంత్రిభాస్కరుఁ డైనను హాళక్కి లేక హుళక్కి భాస్కరు డైనను రామాయణ మంతయుఁ గాక కొంచెము భాగమును మాత్రమే రచించిన వారుగా నున్నారు. మంత్రిభాస్కరుఁడు సాహిణిమారుని కాలమువాఁడు కాఁ డనుట నిశ్చయము. దశగతులను గ్రంథమును భాస్కరుఁడను మహాకవి యొకఁడు సాహిణిమారుని కాలమున నున్నవాఁ డనుట నిశ్చయము. సాహిణిమారుఁడు రెండవ ప్రతాప రుద్రచక్రవర్తి సైన్యాధిపతులలో నొక్కఁ డనుటయు నిశ్చయము. క్రీ. శ. ౧౩౧౦ వ సంవత్సరమున గురిజాల పింగళిస్థలములు చేరి యున్న పల్నాటి సీమ కధికారిగ నియమింపఁబడిన మాచయ సాహిణింగారు ప్రతాపరుద్రుని గజసాహిణియైన గుండయనాయనింగారికిని మారయసాహిణింగారికిని పుణ్యముకొఱకు దానశాసనము వ్రాసిం చియుండెను.¹ కనుక భాస్కర రామాయణము సాహిణిమారుని కంకితము చేయఁబడుటచేతను, దశగతులను దెనిగించిన భాస్కర మహాకవి తదాస్థానకవిగ నుండుటచేతను, అంతకుఁ బూర్వము రంగ నాథరామాయణమును తరువాతను ఎఱ్ఱాపెగ్గడ రామాయణము నుండుటచేతను, ఈ రామాయణమును భాస్కరరామాయణ మని యిటీవలివారు వ్యవహరించు చున్నారు. సాహిణిమారుఁడు గోన

1. Annual Report on Epigraphy for 1910. para 48.

బుద్ధారెడ్డి పుత్తుడే యైనపక్షమునఁ దండ్రు యు సోదరులును రామాయణమును సలక్షణముగా భాషాంతరీకరించియుండ నీవిధముగా నింద అచేత రామాయణమును వ్రాయించి తాను కృతినాయకుం డగునాయని యొక గొప్పశంక కలుగక మానదు. కృతినాయకుని వంశ మైనను భాస్కరరామాయణమున వర్ణింపఁబడియుండలేదు.

మల్లికార్జునభట్టు కాండాంతగద్యములలో “శ్రీ మదష్టభాషా కవిమిత్ర గులపవిత్రభాస్కర సత్కవిపుత్ర మల్లికార్జునభట్ట ప్రణీతం” బని వ్రాసికొని యుండుటచేత నతండు మారయసాహిణియాస్థానకవియగు భాస్కరుని పుత్తుడని యుభయ పక్షములవారును జెప్పుచున్నారు.

ఇతఁడు సాహిణిమారుని యీస్థానకవి యగు భాస్కరుని పుత్తుడే యైన వారియూజ్జ ప్రకారము రామాయణమును రచింపఁబూనినవాఁడే యైన యెడల బాలకాండము మొదట కృతినాయకుని సంబోధింపక కాండాంతమున శివుని సంబోధించి ప్రభువుయొక్కయు తండ్రియొక్కయు నాజ్ఞల నుల్లంఘించునా? కిష్కింధాకాండాది నున్న పద్యము సాహిణిమారుని గూర్చిన సంబోధనముకలది కాదు. కాండాంతమునందలి పద్యములు రెంటిలో నొకటి సాహిణిమారునిఁ గూర్చిన సంబోధనము గలదియు, మఱియొకటి శివునిం గూర్చిన సంబోధనము గలదియు నై యున్నవి. సుందర కాండము మొదట సాహిణిమారుని సంబోధించుచున్న పద్యము గలదు గాని కాండాంతమునందలి పద్యములు రెండును శివుని సంబోధించునవిగా నున్నవి. కాఁబట్టి మల్లికార్జునభట్టు రచించిన భాగములు శివుని కంకితము చేయఁబడినవి గాని సాహిణిమారుని కంకితము చేయఁబడినవి కావనియు, సాహిణిమారునిఁ గూర్చిన రెండుపద్యముల నెవ్వరో చాటువులుగాఁ జెప్పిన నితీవలిలేఖకులు వానిని దెచ్చి వీనికి ముడిపెట్టి

రనియు, మల్లికార్జునభట్టు సాహిణిమారుని కాలమువాఁడు కాఁడనియు నూహింపవలసి వచ్చుచున్నది.

అయోధ్యాకాండమును రచించిన కుమారరుద్రదేవుఁడు తన భాగమును సాహిణిమారుని కంకితము చేసినది వాస్తవ మనుటకు సందియము లేదు. కాని యతఁడు భాస్కరుని శిష్యుఁడను మాట విశ్వసింపఁదగినదిగాఁ గనుపట్టదు. ఇతఁడు సాహిణిమారుని తల్లిదండ్రుల నామములను దెలిసియున్నాఁడు. “ఇది సకలకలావిశారద శారదాముఖ ముకురాయమాణ సారస్వతభట్టబాణనిశ్శంక వీరమారయకుమార కుమారరుద్రదేవ ప్రణీతం” బనిగద్యముతో వాసికొని యుండుటచేత నితఁడు సాహిణిమారుని కుమారుఁడని నిశ్చయించుచున్నారు. ఇట్టి అభినవభట్టబాణ బిరుదాంకితుఁడు, సకలకలావిశారదుఁడు, భాస్కరుని శిష్యుఁడై భాస్కరుని యాజ్ఞాప్రకారము దీనిని రచించియున్నయెడల తనగురువును బేర్కొనక యిట్టిబిరుదములు చెప్పకొని గురుధిక్కారమును గావించునా? ఇంత విద్యావంతుఁడైన కుమారుఁడు గలిగియుండియు సాహిణిమారుఁ డీరామాయణము నంతయు నీతనిచేతనే వ్రాయింపకుండుటకుఁ గారణంబేమి? అరణ్య కాండము సాహిణిమారుని కంకితము చేయఁబడియున్నది గాని రచనావిధాన మంతయు నన్నెచోడ తిక్కనాది కవివరుల రచనావిధాన క్రమమును బోలియున్నది. ఈ కాండమున నాశ్వాసవిభాగము చేయఁబడినది. అంతియ గాక యీ కాండమునందలి ప్రథమద్వితీయాశ్వాసాంత పద్యములు కృతిపతిని గూర్చిన సంబోధనములు గాక ప్రథమద్వితీయాంతములుగా నున్నవి. ఇట్టి మార్గమును తదితర కాండములను రచించిన కవు లెవ్వరు నవలంబించి యుండలేదు. ఈ కాండముయొక్క గద్యముతో “ఇది సకలసుకవిజనవినుత యశస్కర భాస్కర ప్రణీతం” బని యున్నది. ఈ భాస్కర మహాకవి

యొక్క ప్రతిభావిశేషము వేఱుగ గద్యములోఁ జెప్పకొన నక్కఱ లేకయ యారణ్యకాండరచనమే వేనోళ్ళఁ జాటుచున్నది. యుద్ధ కాండముతుదను:—

“ చ. అమరహుళిక్కి భాస్కరమహాకవి చెప్పఁగ నున్న యుద్ధకాం
డము తరువాయి చెప్పెవికటప్రతిభాషణుఁ డప్పలార్యస
త్తమసుతుఁ డయ్యలార్యుఁడు గృతస్థితి నార్యులు మెచ్చనట్లుగా
హిమకర తార భాస్కర మహివలయ స్థిరలక్ష్మి చేకులున్.”

అని చెప్పియుండుటచేత యుద్ధకాండములోఁ గొంత భాగము (౧౧౩౪ పద్యములు) హుళిక్కిభాస్కరుఁడు చెప్పినే గాని హుళిక్కి భాస్కరుఁడు తనకు మిత్తుఁ డని యొక్కడను జెప్పి యుండలేదు. మఱియు యుద్ధకాండాంతమునందలి పద్యములు శివుని సంబోధించు నవిగా నున్నవి గనుక నితఁడు సాహిణిమారుని కాలములోనివాఁడు కాఁ డనుట నిశ్చయము. వేదగిరి నాయనింగారి ప్రేరణముచేత నీ గ్రంథభాగము నయ్యలార్యుఁడు వ్రాసె నని ప్రాచీనతాళపత్ర సంగ్రహములలోఁ గొన్నిట వ్రాయంబడియుండుటంజేసి యితఁడు క్రీ. శ. ౧౧౭౦-౯౦ నడుమకాలమున నున్నవాఁ డనుట నిశ్చయము.

ఇట్టి రామాయణములోని విశేషభాగము సాహిమారుని మర గొంతరమే రచింపఁబడి యుండవలయును. అట్లు గాకయున్నశివునిం ర్చిన సంబోధనములు గల పద్యము లీ రామాయణమున నుండు కే ప్రమేయముం గానరాదు. ఎన్నివిధములుగాఁ బరిశీలించి చూచి నను ఆరణ్యకాండము తక్కినకాండములకంటెఁ బూర్వము రచింపఁ బడి యుండు నని విదిత మగుచున్నది. అట్లయిన యెడల రంగనాథ రామాయణమును రచియించిన బుద్ధరాజునకుఁ బుత్తుఁ డని చెప్పఁ బడెడి సాహిణిమారుఁడు రామాయణము సంతయు విడిచి ముందుగా భాస్కరమహాకవిచే నారణ్యకాండము సంకీర్తము బొందుట కేమి

హేతువ్రా దెలియరాదు? భాస్కర రామాయణముం గూర్చినయథా ర్థకథన మింకను మఱుంగుననే యున్నది. అయ్యది భావిపరిశోధన ముల మూలమునం దెలిసికొనవలసి యున్నది. సాహిణిమారుడు రంగనాథరామాయణమును రచించిన గోనబుద్ధరాజు (బుద్ధారెడ్డి) కుమారుడు కాడని తోచుచున్నది.

ప్రతాపగుడుడు త్రిపురాంతకాంబదేవుల జయించుట.

కాకతికుద్రమదేవి మరణానంతరము ములికినాటిసీమలోని వల్లూరు పట్టణము రాజధానిగ ములికినాటిని బరిపాలించు చున్న త్రిపురాంతక దేవమహారాజును గండికోట దుర్గము రాజధానిగ గండికోటసీమ మొదలగు ప్రదేశములను బరిపాలించు చున్న యం బయ దేవమహారాజును స్వామిద్రోహులై సామ్రాజ్యాధికారమును ధిక్కరించి స్వతంత్రులై వర్తింప, వారలను శిక్షింప, ప్రతాప రుద్రుడు తనస్థైర్యాధి పతులతో గజసాహిణి గుండయనాయనిం గారిని, గజసాహిణి మాచానాయనింగారిని బంపించెను. వీరలు త్రిపు రాంతకాంబయ దేవులను జయించి సామ్రాజ్యాధి కారమును దిరుగ నెలకొల్పి స్వామిద్రోహరగండ, స్వామివాచకరగండ, ఇమ్మడినిశ్శం కవీర, పరమమాహేశ్వర, సమయచక్రవర్తి, కలియుగ వీరభద్ర కీర్తిసముద్ర, జమలికభోగలింగ, మొదలుగా గల బిరుదముల నే టినో పడసిరి. ప్రతాపరుద్ర చక్రవర్తి సకలసేనాపతి మహార పట్ట సాహిణి సోమయనాయనిం గారిని గండికోట సీమకు బరిపాల కునిగ నియమించెను. ఇందులకు నిదర్శనములు త్రిపురాంత కాంబదే వులు తమగురువు పుష్పగిరి మఠాధిపతిమైన అఘోరశివాచార్యులు మొదలగువారికి జేసిన దానశాసనములు క్రీ. శ. ౧౩౦౮ గవ సంవ త్సరమువఱకుఁ గానంబడుచున్నవి. తరువాత మహారాయపట్ట సాహిణి సోమయ నాయనింగారు పరిపాలించు చున్నందులకు పారికాలమున

నాగరాజు అయ్యపరాజు కొడుకులు బయ్యన, చిన్నయ అనువారలు శుల్కాధి కారులుగ నుండి మార్గశుల్కములను గైకొనుచుండి యా సుంకమునుండి తలకంటిదేవికి అఖండదీపా రాధనకై నెల ౧-కి అరూకలు ధారాపూర్వకముగ దత్తము గావించి శా. శ. ౧౨౩౧ (క్రీ. శ. ౧౩౦౯) సౌమ్యనందనత్వర ఫాల్గుణ శు ౭ గురు వారమున తలకంటిదేవి గర్భాలయనకు నుత్తరభాగమున శిలాశాసనము వ్రాయించి రని జమ్మలమడుగు స్థానిక చరిత్రము వలనఁ దెలియుచున్నది.

శైవమత ప్రాబల్యము - శైవమత నిరూపనము.

తన మాతామహి తండ్రియగు గణపతి దేవ చక్రవర్తివలెనే ప్రతాపరుద్రుడు శైవమతాభినిరతి గలవాఁ డగుటంజేసి శైవమత గురువు లనేకు లాంధ్ర దేశమునకు రాఁదొడంగిరి. శైవమతములు పెక్కులు గలవు. వానిలో శ్రీశైలము, పుష్పగిరి, కోనగి, కోటిఫలి మతములు ప్రధానములు. ఆంధ్రదేశంబున దక్షారామము త్రిపురాంతకము మొదలగు శైవక్షేత్రము లయిన పుణ్యక్షేత్రము లనే కములున్నను శ్రీశైలము పురాణ కాలమానుండి ప్రధానక్షేత్రముగా నుండెను. జన్మమెత్తినందున కొక్కసారి యైనను శ్రీశైల మల్లికార్జునదేవుని సందర్శింపకున్న ముక్తి కలుగ నేరదని యాకాలపు శైవుల విశ్వాసమై యుండెను. మండలేశ్వరు లయిన మహారాజులకు సామంత నృపతులకు, గురువు లారాధ్యబ్రాహ్మణులును శివయోగు లయిన బ్రహ్మచారులును; మంత్రిలు లింగధారు లయిన నియోగి బ్రాహ్మణులు; మహావీరు లయిన సేనాధిపతులు మొదలగు వారికి గురువులు జంగమదేవరలు. ఈవీరి శైవులకు వీరశాక్త్యము నందుఁ గూడ నభిరతి మెండుగ నుండెను. ఇంక మైలారు వీరభటులంగూర్చి

చెప్పనేల? వీరశైవభక్తావేశ పరవశులై యున్నప్పుడు శివుడు ప్రమథగణంబులతోఁ గూడి తమతో నృత్యము సలుపుచుండెనని భావించి భయంకర నృత్యములను చేయుటకు వెనుదీయ కుండిరి. ఏకశిలా నగరవీధులలో విహరించుచు మైలారదేవుని యుత్సవము నాడు మైలారు వీరభటులు చేయు వీరకృత్యములను జూచి వర్ణించినవిధమును వల్లభామాత్యుడు తనకీడాభి రామములో నీక్రింది పద్యములోఁ జూపియున్నాడు.

“సీ. అవటవమండు నెఱ్ఱని చండ్రమల్లెలఁ
జోద్యంపు గుండాలు చొచ్చువారు

కరవాడి యలుగుల కనరుపాతరలలో

నుట్టిచేరులు గోసి యులుకువారు

గాలంపు గొంకిఁ గంకాళచర్కము గ్రుచ్చి

యడువీధి నుమ్రెల లూగువారు

కటికి యొగ్గాళంపు గండకత్తెర వట్టి

మిసిమింతులును గాక మ్రింగువారు

గీ. సందులను నారసంబులు సలుపువారు

యెడమగుడిచేత నారతు లిచ్చువారు

సాహసము మూర్తి కైకొన్న సరణివారు

ధీరహృదయులు మైలారు వీరభటులు.”

గీ, వీరమైలారు దేవరవీరభటులు

గొండ్లి యాడించుచున్నారు గొరగపడుచు

నాడుచున్నది చూడు మర్ధాభినయము

తాను నెట్టిగనీ లంత గాని లేదు.

చ. వెనుకకు మొగ్గ వ్రాలి కడు విన్నను పైవంగఁ దొట్టి నీళ్ళలో

మునిగి తడంతరస్థ మగు ముంగర ముక్కున గ్రుచ్చికొంచు లే

చెను రసనాప్రవాళమున శీఘ్రము గ్రచ్చెను నల్లపూస పే

రనుపమలీల నిప్పుడు నుపాయము లిట్టివి యెట్లు నేర్చెనో.”

Book A

ఉత్తరకొండను గల జైనువిగ్రహములు.

११०३

హనుమకొండ సహస్ర స్థంభ దేవాలయము మంటపము

హనుమకొండ సహస్ర స్థంభ ప్రధానాలయము

(By the Courtesy of A. H. R. Society. Rajahmundry.)

జైనమతావలంబకులును స్మార్తమతా వలంబకు లయినబ్రా
హ్మణులునుగాక తక్కిన యగ్రవర్ణముల వారిలో మూసింట రెండు
పాళ్ళు శైవులుగ నొకపాలు వైష్ణవులుగ నుండిరి. వీరిలో వీరశై
వులు రాజ్యాధికార పాబల్యము గలవా రగుటచేత బ్రాహ్మణులు
వీరితోడ మైత్రి గలిగి యుండవలసిన వారైరి. అందునలన వీరలుభ
యులకు జైనపండితులు శత్రువులుగ నుండిరి. మొదటి ప్రతాపరు
ద్రుని కాలము మొదలుకొని కాకతీయాంధ్ర చక్రవర్తులు జైన
మతాచార్యులపట్ల నిరాదరమును శైవులపట్ల ప్రేమను జూపుచుం
డిరి. జైనమతమునం దాదరముతగ్గినతోడనే జైనమతాచార్యులనేకులు
త్రిలింగ దేశమునువిడిచి పెట్టి కర్ణాట మహారాష్ట్రదేశములకు వలస
పోయిరి. ఇంకను మఱికొందఱు జైనమతా చార్యులుధాన్యకటకము
(ధరణికోట) ఏకశిలానగరము మొదలగు ప్రదేశముల నివసించియుం
డఁగా వారలకును బ్రాహ్మణులకును మతవివాదములును శాస్త్ర
చర్చలును జరుగుచు వచ్చెను. ఆవివాదములను గూర్చినగాథ లనేక
ములు గలవు గాని యవి యంతగా విశ్వాసార్హములుగా గనపట్టవు.
అయినను బ్రాహ్మణు లనేక మాయోపాయములను గల్పించి ప్రతా
పరుద్రుని తమ కనుకూలునిగఁ జేసికొని జైనమతాచార్యుల బాధిం
చుచు వచ్చిరని జైనులుచెప్పెడి గాథలవలనఁ దెలియుచున్నది. అందు
వలన జైనమతము త్రిలింగదేశమున నాశనమైనది. మహావిద్వాంసు
లయిన జైనమతాచార్యు లనేకులు వైష్ణవ మతాచార్యు లయి
నట్లుగాఁ గనపట్టు చున్నది.

జైనులు బ్రాహ్మణులను శపించుట.

మంత్రవాదుల సాహాయ్యముతో మాయో పాయములు
గల్పించి తమ్ము జయించి నందులకుఁ గనలుచు దుఃఖమును భరింపఁ

జాలక రోషమును బెంచి జైనమతా చార్యులు బ్రాహ్మణుల నీవిధముగా శపించిరి !

“ఈప్రతాపరుద్రుడు బ్రాహ్మణులు గావించిన మాయతంత్రమునెఱుంగఁ జాలక మూర్ఖుడై మనకంటె బ్రాహ్మణులు మంత్రశక్తి కలవారనియు నధికులనియు విశ్వసించి బ్రాహ్మణ ప్రేరితుడై జైనుల మైన మనమతగ్రంథము లను దగ్ధము గావించి మనమడులు మాన్యము లాక్రమించుకొని మనశత్రువులకు ధారపోయు చుండెను; ఇంక మనము బ్రదికి యుండినను జచ్చినవారితో సమానులగముదా; మనము నేటిదినము జీవించియున్నను రేపటిదినము మరణమునొందవలసినవారమె; మన మందఱము నొక్కసారిగఁ బ్రాణములు ద్యజితము; ఓబ్రాహ్మణులారా! మీరు మాగ్రంథములతోఁబాటు దగ్ధము చేయక నిలుపుకొన్న మా యమరకోశము దక్క తక్కిన మీవేద శాస్త్రగ్రంథములు తొంటిప్రఖ్యాతిని విడిచి నిరుపయోగములై పోవును గాక ! మాభూములలో నెవ్వరు నివసించుట వారలకు జయము కలుగకుండును గాక ! అన్యాయముగా బ్రాహ్మణులను గెలిపించుటకై మాయతంత్రమును గావించిన మంత్రవాదులును వారి సంతతివారును బిచ్చగాండై తిరిపెమెత్తుకొని బ్రదుకుదురు గాక ! (వీరె విప్రవినోదు లనంబడువారు.) చక్రవర్తి సరియైన విమర్శచేసి సత్యమును గ్రహింపఁజాలక బ్రాహ్మణులు కల్పించిన మాయలోఁ జిక్కుకొని వారల కనుకూలుడై మానాశనమునకుఁ గారకుఁ డయ్యెను గావున నీతఁడు శీఘ్రకాలములోనే పరరాష్ట్రాధిపతిచేతఁ జెఱుగొనఁబడు గాక ! అంతటితో నీతని సామ్రాజ్యము భగ్న మగును గాక !

అని శపించి యనేకులు ప్రాణత్యాగము చేసికొని రఁట ! ప్రాణత్యాగము చేయ నొల్లని మతాచార్యు లనేకులు విష్ణుభక్తి

పరాయణులై వెళ్లవాచార్యు లైరి. తరువాత వీరలు ప్రతాపరుద్రుని
నకు గర్భశత్రువులుగ నుండి యుత్కలరాజుతోఁ గుటలు గావించి
ధిల్లీచక్రవర్తు లగు తురుష్కులను దాడి వెడలి వచ్చునట్లుగఁచేసి
కాకతీయాంధ్ర సామ్రాజ్యమును భగ్నముఁ జేయుకార్యమునం
దోడ్పడిన వారైరి. ప్రతాపరుద్ర చక్రవర్తి యెంతటి సమర్థుడైనను
జైనులకుఁ గావించిన యపకృతివలనఁ దాను శత్రువులచేఁ జిక్కి పరి
భవము నొందుటయు సామ్రాజ్యమును గోలుపోవుటయు సంభ
వించెను. ఇంటిగుట్టు లంకకుఁ జేటని తనరాజ్యములో మిత్తరూప
మున నున్న యీ జైనశాత్రువులే పరరాష్ట్రాధిపతు లయిన తురు
ష్కులకు రాజ్యమర్మములను దెలిపి తన దేశమునకు రాజ్యమునకు
మహాపకారమును గావించిరి. ప్రతాపరుద్రుఁడు తన పరిపాలనములోఁ
గావించిన యీ మహాపరాధమే యిన్నూఱు సంవత్సరములనుండి
వర్ధిల్లిన సామ్రాజ్యమున కాతనితోడనే వినాశము గలిగించినది.

ఏకశిలానగరములోని ప్రసిద్ధదేవాలయములు.

ఏకశిలానగరములో నున్న ప్రసిద్ధదేవాలయములను కీర్తించి
రామ మను గ్రంథమున నల్లభామాత్యకవి యీ క్రింది సీసపద్యము
లోఁ జక్కగాఁ బేర్కొని యున్నాఁడు.

“సీ. అదె భైరవస్థాన మట మీఁద నల్లదె

చమడేశ్వరీ మహాశక్తి సగరు

వీరభద్రేశ్వరాగారమంటప మదె

యదె బౌద్ధదేవు విహారభూమి

అదె ముద్దరా ల్లుసానమ్మ నివాసంబు

నల్లదె కొమరుసామయ్యనగరు

అదె పాండవుల గుడి యట దక్షిణంబున

గర్తారుఁ డుండు తుర్కలఁమసీగు

గీ. కొంతదప్పుల నదె మహాగోపురముల

వైడీకుండలు రవిదీప్తి బ్రజ్జ్వలించి

కాన నయ్యెను మేరుశృంగములఁ బోలెఁ

గేశవశ్రీస్వయంభూని కేతనములు ”

క్రీడాభిరామమును రచించిన కవి ప్రతాపరుద్రుని యనంతర కాలమున నున్నవాఁడు గావునఁ దనకాలమున నున్న తుర్కల మసిదు గూడ నిందుఁ బేర్కొనినాఁడు గాని ప్రతాపరుద్రుని యనంతరమే తురక లేక శిలానగరమున నివసించినవా రగుటచేత నయ్యది ప్రతాపరుద్రునికాలమున లే దని తెలిసికొనవలయును. పైని జెప్పిన వానిలో కేశవాలయమును శ్రీస్వయంభూదేవాలయమును మిక్కిలి గొప్పవైనటులఁ గానంబడుచున్నవి. శివుని యవతారముగాఁ బరిగణింపఁబడెడు భైరవునియొక్క పూజ లాకాలమున బాహుటముగా జరుగుచుండెను. భైరవుని యాకృతి వీరభయానకరసముల నుట్టిపడఁ జేయుచుండెను.

భైరవార్చనము.

ఈ కాలమున భైరవార్చనము శ్రేష్ఠ మైనదిగా నెంచఁబడక పోయినను ఆకాలమున సధిక విశ్వాసముతో భైరవారాధనము సలుపఁబడుచుండెను. అప్పటి భైరవార్చనముకన్న నంతకుఁ బూర్వముండిన భైరవార్చనము దుర్విసీతితోఁ గూడుకొని యుండెను. అయిన నీమతము బ్రాహ్మణాద్యగ్ర వర్ణములవారిలోఁ నంతగా వ్యాపించి యుండలేదు. భక్తులు భక్తిపారనశ్యముచేత ప్రాణము లర్పించుకొని ముక్తిఁ బొందుటయు నప్పటప్పట కలుగుచుండెను. గోవిందమంచనశర్మ భైరవాలయంబును బొడఁగని నమస్కరించి భైరవుని నీక్రిందివిధముగా సంబోధించినట్లు క్రీడాభిరామమునఁ జెప్పఁబడియెను.

“మ. అమితోత్సాహముతోడ నీవు పటుబాహుధక్కు యొక్కొక్క మా
టు మనఃకంపము నొందఁ జేయఁ దోలుకాడుకొ వార్ధి పేలాలుర
త్కమరంబై వలనూననినపయి యుద్యన్నక్రమై యుత్తర
త్తిమిమై యుల్లలదంబు మగ్నధులిమై ధీరా మహాభైరవా.”

మైలార దేవుఁడు.

గ్రాహ్మణేతర జాతులలో భైరవార్చనముతో పాటు మైలారుదేవుని పూజ కూడ ముఖ్య మైనదిగఁ బరిగణింపఁ బడుచుండెను.

ఏకశిలానగరమున మైలారుదేవుని యుత్సవములు మహావైభవముతో జరుగుచుండినవి. ఆకాలమునందలి కవివర్కులచే నీమైలారుదేవుఁ డే విధముగాఁ బ్రశంసింపఁ బడుచుండెనో క్రీడాభిరామములోని యీ క్రింది పద్యమువలన బోధపడఁగలదు.

“సీ. శవివారసిద్ధి సజ్జనపారిజాతంబు

వరదాత యాదిత్యపరభోగి

మాధవీరమణుండు మాయావినోదుండు

సూళవీప్రియభర్త మహితయశుండు

పల్లెంబనాయకుం డెల్లవల్పులరాజు

కనకవేటల వేడ్కకాండ్ర భర్త

కత్రిశాలాస్వామి కరుణాపయోతాశి

పుణ్యకీర్తనుడైన ప్రోలియయ్య

తే. గీ. మంచు కుంచాల గొలువంగ మాయలేళ్లఁ

బట్టి కట్టంగ నేర్చిన బాసవెల్లి

భైరవునితోడి జోడు మైలారుదేవు

డోరుగంటినివాసి మే లొసఁగు గాత..’

ఇట్లు భైరవుఁడు మొదలగు దేవతల మహోత్సవములు గాక యేక శిలానగరమున నాంధ్రదేశమున జరుగు దేవతామహోత్సవములలో ఏకవీరామహాదేవియొక్క మహోత్సవము ప్రశంసనీయమైనది. జమదగ్ని మహాముని భార్యయు పరశురాముని తల్లియునగు రేణుకాదేవియే ఏకవీరామహాదేవి యను పేర నాంధ్రులచేఁ గొలువఁబడుచుండెను. ఏకవీరామహాదేవి యాదిశక్తియొక్క యపరావతార మని యాకాలమున భక్త్యావేశముతో సమస్తజనులచే నారాధింపఁ బడుచుండెను. ఉత్సవదినములలో ఏకవీరామహాదేవి యెదుట బవినీలు పరశురాముని కథలు పాడుచుండిరి.

వీరపురుషారాధనము.

మఱియు నాకాలమున వీర పురుషుల నారాధించు నాచారము గలదు. యుద్ధములయందు మహాశూరులై పోరాడి పాణముల్లరి గోల్పోయిన వారిని జనసామాన్యము వీరు లను బేరితో

గుళ్ళు కట్టి యారాధించుచుండెను. ఇట్లారాధింపఁబడు వీరపురుషుల యొక్క విగ్రహము లాంధ్రదేశమునం దంతటను గలవు. అందును ముఖ్యముగా పల్నాటివీరుల యాలయము లాయేకశిలానగరమునందు ప్రసిద్ధ మైనవిగ నుండెను. అప్పటికేపల్నాటివీరుల చరిత్రము ద్విపద ప్రబంధముగ రచింపఁబడి దేశమునం దంతటఁ బరింపఁబడుచుండెను. ఈప్రబంధమును పామనపుడు వీరపురుషుల శౌర్యప్రతాపములం బ్రకటించు నభినయాది కృత్యము లీ క్రిందివిధముగా కీర్తించి రామమున నభివర్ణింపఁబడియెను.

“మ. ద్రుతతాళంబున వీరగుంభితకథం దుంధుంకిటాత్కారసం
గతి వాయింపుచు నాంతరాలికయతి గ్రామాభిరామంబుగా
యతిగూడం ద్విపదప్రబంధమున వీరానీకముం బాడెనొ
క్కత ప్రత్యేకముగాఁ గుమారకులు ఫీట్కారంబునం దూలఁగన్.

సీ. గర్జించి యరసి జంఘాకాండయుగళంబు

వీరసంబెట కోల వ్రేయు నొకఁడు

ఆలీధపాదవిన్యాస మొప్పఁగ వ్రాలి

కుంతాభినయముఁ గైకొను నొకండు

చిగువుఁ గన్నుల నుబ్బు బెదరుచూపులతోడ

ఫీట్కార మొనరించుఁ బెలుచ నొకఁడు

బటుభుజావష్టంభపరిపాటి ఘటియిల్ల

ధరణి యోస్ఫోటించి దాఁటు నొకఁడు

తే. ఉద్దివ్రకటింప సెక్కరుఁ డోలవాడు

బయల గుట్టంబు భంజళిఁ బలుపు నొకఁడు

కుడుము దాటించుచును బెద్దకొలుపులోనఁ

బడలి పల్నాటివీరులఁ బాడు నపుడు.”

మఱియు నామహాకవి వారు ధరించికొన్న యలంకారము లతోఁ గూడ వీరకుమారకోటి ని ట్లభివర్ణించియున్నాఁడు.

“ఉ. పచ్చని పిండిగందమును బాలము సేసయు నేట్లుపూవులం

గుచ్చిన కంఠమాల్యములు గుప్పఁగనల్గిన వేణిబంధముల్

కుచ్చుల వీరసంబెటయుఁ గ్రొత్తమణుం గగు కాసెపుట్టమున్

బచ్చలు చెక్కినట్టిరవణంబులు వీరకుమారకోటికిన్.”

ఘటికాయంత్రము, పూటకూళ్ళు.

కాకతీయ ప్రతాపరుద్రుఁడు పరిపాలనము చేయునప్పుడు కాల పరిమాణముం దెలుపునట్టి ఘటికాయంత్రములు గల వనియు వానిం బట్టి గంటలు కొట్టఁబడుచుండు ననియు క్రీడాభిరామములోఁ గల యీ క్రిందిపద్యమువలన దెలియుచున్నది.

“మ. ఉడువీధిఁ శిఖరావలంబియగు సంధోర్వీశు మోసాలపై
గడియారంబున మ్రోసె రెండెనిమిదుల్ ఘంటాఘటాత్కారముల్
నడలెన్ భానుఁడు పశ్చిమంబునకు వైశ్యాపూటకూటింటికిన్
గుడువం బోదమె లెక్క యిచ్చి కడునా కొన్నార మిప్పట్టునన్.”

అని మంచనగోవిందశర్మ యను బ్రాహ్మణుఁడు తనచెలి కాఁడగు కోమటి టిట్టిభ సెట్టవోఁ బలికినట్లు వ్రాయఁబడియుండుటం జేసి యాకాలమునం గూడ కాలపరిమాణముం దెలిపెడు గడియార ములు గల వని తెల్లమగుచున్నది గాని యాగడియారములు ఇప్పటి గడియారమువంటిది గాక మఱియొక విధ మైనవిగా మనము గ్రహిం పవలయును. అప్పుడు గడియలను బట్టి గంటలు కొట్టబడుచుండెను. అట్లగుటచేతనే యాంధ్రోర్వీశుమోసాల రెండెనిమిదులు (౧౬) మ్రోగెనని చెప్పఁబడియెను. ఈకాలమునందలి నగరములలో బలెనే యాకాలమునందును సొమ్ముతీసికొని భోజనము పెట్టునట్టి పూట కూళ్ళయిండ్లు గల వని కూడ పై పద్యమువలన బోధపడుచున్నది. ఆకాలమున నొక్కరూకకు వడ్డించు భోజనపదార్థములను గూడ కవి యీవిధముగా నభివర్ణించియున్నాఁడు.

“ఉ. కప్పరభోగివంటకము కమ్మని గోధుమపిండివంటయున్
గుప్పెడు పంచదారయును గొత్తగఁ గాఁచిన యాలనే పెన
ర్పప్పను గొమ్మునల్లనఁటిపండ్లును నాలుగునైదు సంజులున్
లప్పలతోడం గ్రొండెరుగు లక్ష్మణ యొజ్జల యింటిరూకకున్.”

పూటకూళ్ళుపెట్టు నిప్పటియిండ్లవలెనే యాకాలమునాఁటి పూటకూటి యిండ్లును దుర్విసీతికిఁ బట్టుకొమ్మలై యుండె ననియే కవి చెప్పియున్నాఁడు.

“గీ. సంధీవిగ్రహయానాది సంఘటనల
బంధకీజారులకు రాయబారి యగుచు
పట్టణంబున నిత్యంబు పగలురేయు
పూటపూటెంట వర్తించు బుష్పశరుడు.”

మాచల్లేవివారాంగన.

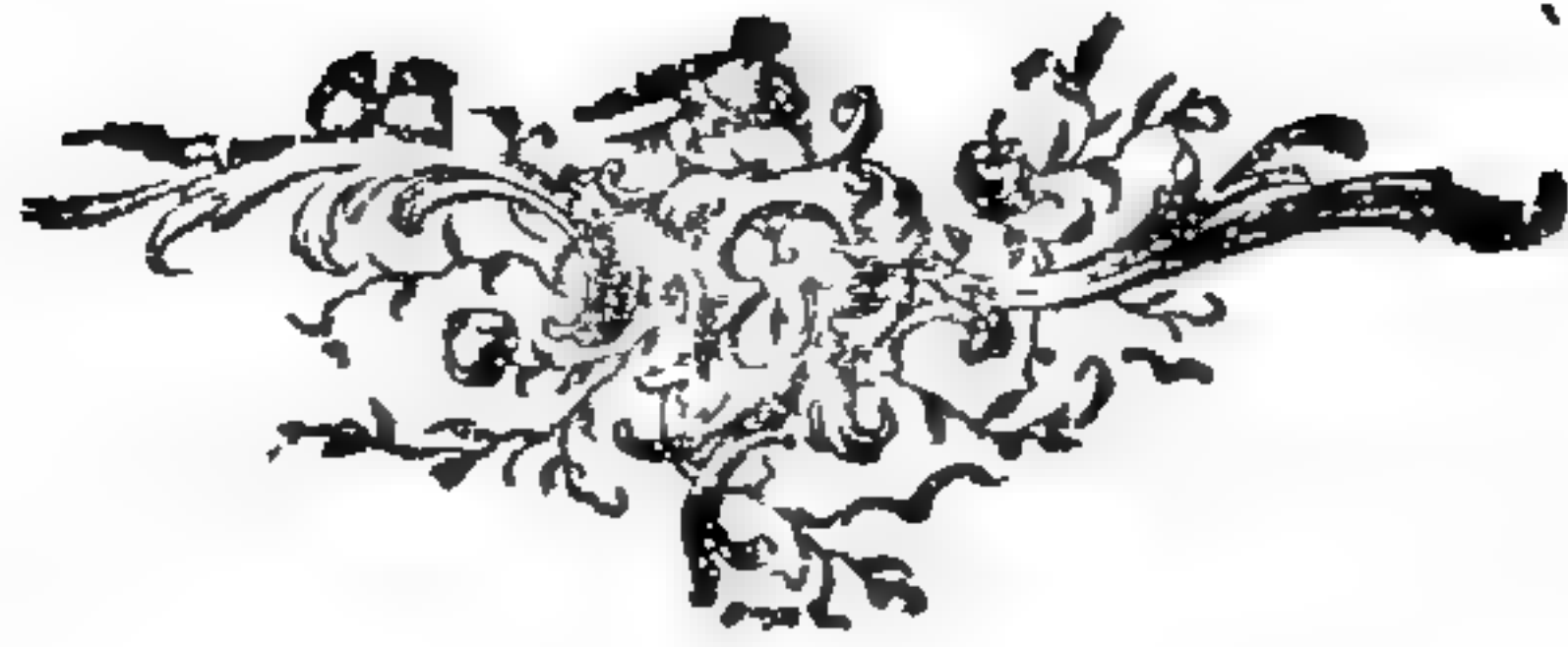
అగ్నిసాక్షికముగా వివాహముఁ జేసికొన్న దేవులుగాక
పూర్వరాజులు భోగకాంతల నుంపుడుకత్తెలనుగాఁ బెట్టుకొనెడు
నాచార మానాఁడు గలదు. ఆయాచారమును ప్రతాపరుద్రచక్రవర్తి
కూడ నవలంబించి యుండెను. అతని యుంపుడుకత్తెలలో మాచల్లేవి
యను వారాంగన విశేషప్రసిద్ధి కలది. ఈమె మందిరమును గాంచి
యచ్చెరు వందుచు మంచన గోవిందశర్మ ప్రక్కనున్న వారిని
ప్రశ్నించినప్పుడు వార లీ క్రిందివిధముగాఁ బ్రత్యుత్తర మిచ్చి రని
క్రీడాభిరామమునఁ జెప్పఁబడియెను.

“శా. ద్వీపాంతంబున నుండి వచ్చితివె భూదేవా, ప్రశాంతం మహా
పాపం, సర్వజగత్ప్రసిద్ధ సుమనోబాణాసనామ్నాయ వి
ద్యోపాధ్యాయి ప్రతాపరుద్రధరణీశోపాత్త గోష్ఠీ ప్రతి
ష్ఠాపారీణ నెలుంగ వయ్యెదవు మాచల్లేవి వారాంగన.”

ఆకాలమునం దరువాతికాలమునను మాచల్లేవి చరిత్రమును
గూర్చి నాటక మాడుచుండి రని యాగ్రంథమునందే తెలుపఁబడి
నది. మరియు విటకాఁ డగు నా గోవిందశర్మ మాచల్లేవిని

గీ. కల్ల చెప్పము విను నీకుఁ గలప్రసిద్ధి
ధిల్లి సురతాణికిని లేదు పల్లశ్రౌష్ఠి
యాదిలక్ష్మీకి నీకును భేద మేమి
యుదధి జనింపకుండుట యొకటి దక్క.”

అని యామెను శ్లాఘించినట్లు చెప్పియున్నాఁడు.

శ్రీరామ

కాకతీయాంధ రాజయుగ చరితము.

శ్రీవీరప్రతాపరుద్రదేవ చక్రవర్తి

పాలనము.

మహమ్మదీయులదండయాత్ర.

పదునైదవ ప్రకరణము.

ప్రతాపరుద్రునకు సమకాలికుఁడైన రామచంద్రదేవుఁడు దేవగిరిరాజధానిగ మహారాష్ట్రకుంతల దేశములను బరిపాలనము సేయుచుండెను. దక్కను దేశమును బరిపాలనము సేయుచుండిన స్వతంత్రరాజులలో ప్రతాపరుద్రునకుఁ దరువాత నీతఁడు మిక్కిలి బలాఢ్యుఁడని చెప్పఁదగినవాఁడుగ నుండెను. ఈతఁడు క్రీ. శ. ౧౨౭౧ మొదలుకొని క్రీ. శ. ౧౩౫౦ వ సంవత్సరమువఱకుఁ బరిపాలనము చేసెను. ఈయాదవరాజునకును ప్రతాపరుద్రునకును మనస్పర్ధలు గలిగియుండియు నుభయులు బలాఢ్యు లగుటచేత నొండొరులను జయించుకొను ప్రయత్నమును విడిచి మానము వహించి మిన్నకుండిరి. ఇట్లుండ, నుత్తరహిందూస్థానమున ననేకము లైన మార్పులు రాజ్యాంగమున జరుగుచుండెను. అదివఱకు నూఱునత్సరముల క్రిందట ఢిల్లీ సామ్రాజ్యమును విస్తరింపఁ జేయుచుండిరి. రాజపుత్రు లనేకులు బహుసంవత్సరములు మహమ్మదీయులతోఁ బోరాడి పోయినవారు పోగా హతశేషులయిన వారు పర్వతప్రాంతభూములకు నెడారులకుఁ బోయి వేట్వేలుసంస్థానములను స్థాపించి మహమ్మదీయులకు వశ్యులు గాక పౌరుషపరాక్రమములు నెఱపుచుండిరి. అయినను మహమ్మదీయులలో నొకవంశమునకుఁ బిమ్మట మఱియొక వంశమువారు వచ్చి క్రూరములైన దండోపాయములచే

సాధువు లయిన హిందూప్రజల హింసించుచు ఢిల్లీనగరమునఁ బరిపాలనము సేయుచు సామ్రాజ్యమును విస్తరింపఁ బ్రయత్నించుచుండిరి. బలవంతు లయిన యిట్టి శాత్రువులను గూర్చి యించుకయుఁ దలపోయక శాస్త్రవ్యాసంగములతోడను విద్యత్పండితగోష్ఠులతోడను కాలము వెళ్ళఁబుచ్చుచు రామదేవుఁడు స్వరాజ్య సంరక్షణమునం-దేమరి యుండెను. ఈతని రాజ్యమునకు దిగువను ప్రతాపరుద్రుని రాజ్య ముండుటచేత నీతఁడును ఉత్తరహిందూస్థానమునందు జరుగుచున్న చర్యలను పరికింపక మానధారణము వహించి తన్నుఁ గట్టుకొనఁ ద్రాళ్ళు తానే దెచ్చుకొన్నవాఁ డయ్యెను. మహమ్మదీయులవలన తనకు నపకృతి కలుగు నన్న తలంపు లేనివాఁ డగుట చేత సరిహద్దున నుండు దుర్గములను బలపఱచుకొనుటకుఁ బ్రయత్నింపక రాజధానీదుర్గమును మాత్రమే బలపఱచుకొని యుండెను. అధిక ప్రఖ్యాతిఁ గాంచిన వీరు లయిన సేనానాయకు లనేకు లీతని రాజ్యమునం దుండిరి. అప్పుఁడు జలాలుద్దీ నను ఖజీనంశస్థుఁడు ఢిల్లీ సింహాసనము మాక్రమించుకొని పరిపాలనము సేయుచుండెను. ఈతఁడు వృద్ధుఁ డగుటవలన రక్తమును బ్రసరింపఁ జేయుటయందు వాంఛలేని వాఁడుగ నుండెను. అయినను నిరక్షరకుక్షియు, కూర్మఁ డు నైన యీతని సోదర పుత్రుఁడు అల్లాఉద్దీను సైన్యాధ్యక్షుఁడుగ నుండెను. ఇతఁడు బుందేలుఖండు (Bundelkhand) మాళవదేశములపై దండయాత్ర వెడలి వానిని జయించి యింకను మహాయుద్ధములను జేయ నభిలాష కలిగియుండెను.

అల్లాఉద్దీను దక్కను దండయాత్ర.

ఇతఁ డెనుబదివేల యాశ్వీక సైన్యముతో గంగాతీరమునందలి కురాయను ప్రదేశమునుండి బయలుదేటి విదర్భదేశము మీఁదుగా వచ్చి యాకస్మికముగా దేవగిరిని సమీపించెను. అప్పుడు రామదేవుని సైన్యము రాజధానీ నగరమున బహుస్వల్పసంఖ్య కలదిగ నుండెను.

సైన్యమును సమకూర్చుకొని యెదుర్కొనుటకు నైన నవకాశము చిక్క దయ్యెను. మఱికొంద టీతఁడు రాజధానీనగరమున లేఁ డని చెప్పెదరు. ఏది నిజ మైనను అల్లా ఉద్దీను దండెత్తి వచ్చె నన్నమాట విన్నతోడనే యెల్లెటోనాలుగువేల సైన్యమును పోగుచేసికొని మహా మృదీయసైన్యాధిపతికిని దేవగిరి దుర్గమునకును నడుమ నిలిచి శత్రువుల నడ్డగింప బ్రయత్నించెనుగాని విశేషకాల ముల్లెదుర్కొని పోరాడుటవలనఁ బ్రమాదము గల దని యెఱింగి యప్పటికి భోజన పదార్థములచే దుర్గము నింపఁబడియె నని తెలిసికొన్నవాఁ డగుట వలన వెంటనే వెనుకకు మరలి దేవగిరిదుర్గములోఁ బ్రవేశించెను. అంతట మహామృదీయులు పట్టణము నంతను దోచుకొని కోటను ముట్టడించిరి. ఇంతియ గాక అల్లా ఉద్దీను చక్రవర్తి సైన్య మింకను వెనుకనే యున్న దనియు, ఈ వచ్చిన సైన్యము దానిలో నొక భాగ మనియు వదంతి కలుగఁజేసెను. రామదేవుఁడు మూర్ఖముగా నెదుర్కొనుటవలన లేశమాత్రమును బ్రయోజనము లే దని యూహించి సంధికిఁ జ్రయత్నము చేసెను. అల్లాఉద్దీను తన సైన్యము యొక్క బలహీనతను దాను బాగుగా నెఱింగినవాఁడు గావున విశేషముగా సువర్ణము నోసంగినయెడ ముట్టడిని విడిచిపెట్టి పోదు నని తెలియఁజేసెను. ఇంతలో రామచంద్రదేవుని కొడుకు శంకరదేవుఁడు కొంత సైన్యమును గూర్చికొని తండ్రికి సహాయపడుటకై వచ్చుచుండెను. దానిం గనిపట్టి వేయిసైనికుల దుర్గముకడ నుంచి అల్లా ఉద్దీను తక్కిన సైన్యముతో శంకరదేవుని నెదుర్కొనియెను గాని హిందువులసంఖ్య యధికముగా నుండుటచేత మహామృదీయులు నిలున లేక వెనుకకు మరలుచుండిరి. ఇంతలో కోటను ముట్టడించి యున్న సైనికులు వచ్చి కలిసి కొనిరి. ఈ సైన్యమును జూచి హిందువులు ఢిల్లీనుండి క్రొత్తగ సైన్యము వచ్చిన దని భయపడి పలాయనమైరి. రామచంద్రదేవుఁడు సంధి చేసికొనఁగోరఁగా మహామృ

దీయసేనాపతి యెక్కువ ధనమును గోరెను. ప్రతాపరుద్రుడు మొదలగు హిందూరాజులు పంపిన సైన్యములు దేవగిరికి వచ్చుచుండెను కాని యింతలో నదివఱకు కోటలో దోయబడిన బస్తాలు ధాన్యపుబస్తాలు గాక ఉప్పుబస్తా లని తెలిసికొనబడియెను. భోజనపదార్థములు గూడ చాలకయుండెను. ఈ హేతువుచేత రామదేవుడు సంధిచేసికొనుట తప్ప దయ్యెను. అప్పుడు ౬౦౦ మఱుగుల ముత్యములను వేయివెండినాణెములును రెండు విలువగల నగలను ౪౦౦౦ పట్టుకీతాంబరములును బహుమానముగ నిచ్చుటయే గాక కొంత దేశము నొసంగి ప్రతినంవత్సరము కప్పము చెల్లించుటకు నొడంబడినందున నా మహమ్మదీయ సేనాపతి ముట్టడి విడిచిపెట్టి ఢిల్లీనగరమునకు మరలి పోయెను.

అల్లాఉద్దీను చక్రవర్తియగుట.

అల్లాఉద్దీను ఢిల్లీకి మరలిపోయిన తరువాత వృద్ధుడై డెబ్బదియేండ్లు వయస్సు నిండిన పెద్దతండ్రిని జంపించి క్రీ. శ. ౧౨౯౬ వ సంవత్సరములో సింహాసన మెక్కెను. ముల్తానునకు సైన్యమును బంపి జిలాలుద్దీను కొడుకులను జయించెను. సింధుదేశమునుండి మంగోలియాజాతి వారిని దఱుమఁగొట్టెను. అధిక సైన్యములను బంపి సురాష్ట్రము లేక ఘూర్జరమును కైవశముఁ జేసి కొనియెను. ఇచ్చటనే మలిక్ కాఫూర్ అనువానిని బానిసగఁ బట్టుకొని పోయెను. ఇతఁడే తరువాత అల్లాఉద్దీను సైన్యమున కధ్యక్షుడై ప్రసిద్ధుడయ్యెను. మంగోలియాజాతివా రనేకులు దాడివెడలి వచ్చి ఢిల్లీనగరమున సమీపింపఁగా వారలతో ఘోరయుద్ధముచేసి వారిని పాఱఁదొలెను. ఈవిజయముతో నుప్పొంగినవాఁడై భరతఖండమున నేకమతము నేక సామ్రాజ్యము నెలకొలుపవలయు నని యూహించెను గాని హిందూదేశమున మతముతోఁ బ్రసక్తికలుగఁ జేసికొనుట ధారు

న పాయకర మని తెలిసికొని యేకమత స్థాపన మనుదానిని
 ఎడచిపెట్టెను. మంగోలియా జాతివారి నలన నింక నపాయము
 లేదని తెలిసికొన్న తరువాత తన దృష్టిప్రసారముచు దక్షిణఖండ
 స్థానమువై పునకుఁ బయలుపెను. అల్లాఉద్దీను విద్యావిహీనుండుచు క్రూరు
 డుఁను విషయానక్తుఁడు నైనను మంచి సమర్థుఁడు గనుక నేర్పరు
 లయిన చారులను బంపి త్రిలింగ దేశము నేలుచున్న ప్రతాపరుద్రుని
 రాజ్యాంగ బలముయొక్క శక్తిని రాజ్యతంత్ర రహస్యములను దెలి
 సికొని త్రిలింగ్య సామ్రాజ్యమును ఢిల్లీ సామ్రాజ్యమున గలుపు
 కొనవలయునని సంకల్పించెను. ఇట్టి సంకల్పమును నెరవేర్పఁగల
 సమర్థుఁడు తనకడనున్న బానిసవాఁడగు మలిక్ కాఫూర్ కన్న మఱి
 యొక్కఁడు లేడని యాతని సైన్యాధ్యక్షుని గావించి త్రిలింగ
 సామ్రాజ్యమును జయింపఁ బంపి రాజపుత్ర సింహమును చిత్తోడ్
 గడమున కధిపతియు నగు భీమసింహుని రాణి పద్మిని నపహరింపఁ
 గోరి తమకంబుతోఁ దాను చిత్తోడ్ గడముపైకి దండెత్తిపోయెను.

మలిక్ కాఫూర్ ప్రథమ దండయాత్ర.

బానిసవాఁడయ్యును మలిక్ కాఫూర్ ధైర్యసాహసాది గుణ
 విశేషంబులచే మేటియోధుఁ డనిపించుకొని ఢిల్లీ చక్రవర్తి యను
 గ్రహమునకుఁ బాత్రుఁడై సైన్యాధ్యక్షపదవిని వహించి ప్రచండ
 శాసనుఁడై యాసేతు హిమాలయ మేకచ్ఛత్రాధిపత్యముగా రాజ్య
 మేలవలయునని యుద్విఘ్నోరుచున్న వాఁ డగుటచేత పదివేల గుఱ్ఱపు
 దళముతోడను నలువదివేల పదాతివర్గముతోడను త్రిలింగ దేశముపై
 దండెత్తివచ్చెను. ఇయ్యవి క్రీ.శ. ౧౩౦౩ వ సంవత్సరమునజరిగెను.
 క్రీ. శ. ౧౨౯౪ గవ సంవత్సరమున జయింపఁబడినది మొదలుకొని
 దేవగిరి నేలు రామచంద్రదేవుఁడు ఢిల్లీ చక్రవర్తితో మైత్రి కలిగి
 యుండిను. కావునఁ దురుష్కు సైన్యము లాతని రాజ్యమునకు

నేవిధమైన నష్టమును గలిగింపనందున రామదేవుడు సైన్యమునకుఁ దోడ్పడియెను. మహమ్మదీయులు ఓనదేశమున దండెత్తి వచ్చుచున్నారనెడు భయంకరమైననార్త చారులవలన విని ప్రతాపరుద్ర చక్రవర్తి భయకంపితుఁడు గాక మంత్రిసామంత వర్గముతోడ నాలోచించి యాశాత్రవసైన్యము నెదుర్కొనుటకై లక్షసైన్యమును బంపెను. ఈ సైన్యమున కంతకును ప్రతాపరుద్ర చక్రవర్తి పినతల్లిభర్త అన్నయదేవుఁడధ్యక్షుఁడుగ నుండెను. అశ్వ సైన్యమున కధిపతియైన మారయసాహిణియు గజసాహిణి మేచయ నాయుఁడు నీతనికిఁ దోడుగా నుండిరి. ఇంకను కమ్మసేనానులు వెలమ సేనానులు పెక్కండ్ర సాహాయ్యముతో అన్నయదేవుఁడు మలిక్ కాఫూర్ నెదుర్కొన గోదావరీ తీరమువఱకుఁ బోయి రేవుల నన్నిటిని గాఁచుకొని యుండెను. మలిక్ కాఫూర్ ఆంధ్రదేశమును ప్రవేశించినతోడనే దేవాలయంబులఁ గూలంద్రోయుచు, పల్లెలను, పట్టణములను దోఁచుకొని తగులంబెట్టుచు భూమియు నాకాశము నొక్కటే జ్వాలఁగా నగ్నిఁ బ్రవహింపఁజేయుచు వచ్చుచుండఁ బ్రజలు భీతాహులై స్వస్థలములను విడనాడి యరణ్యప్రాంతములకుఁ బాటిపోవుచుండిరి. ఇట్లు సాధువులు నిరపరాధులు నగు ప్రజలను సంక్షోభపెట్టుచు మలిక్ కాఫూర్ గోదావరీ నదివఱకు వచ్చెను. అప్పు డుభయసైన్యములకును ఘోరమైన యుద్ధము ప్రారంభమయ్యెను. మహమ్మదీయ సైనికులు గోదావరినిదాటి రావలయినని యెన్నెన్నో ప్రయత్నములను గావించి భగ్నమనోరథులైరి. అనన్య సామాన్య ఊత్త్రతేజంబు వహించి విక్రమ సింహంబులవలె విజృంభించి మొక్కవ్రాని పౌరుషముతోడ శాత్రువీరుల మార్కొని హిందూ వీరవరాగ్రణులు పోరాడి శాత్రువులచే నయితము పలు ప్రకారంబుల గొనియాడఁబడుచుండిరి. ఉభయపక్షములలోను వేలకొలదిసైనికులు రణభూమికిఁ దమ ప్రాణంబు లర్పించి స్వామిభక్తిని బ్రకటించిరి.

మహమ్మదీయులు గోదావరీనదిని దాటి రాలేకపోవుటయు గాక .
తమస్థానంబుల సుస్థిరచిత్తులై నిలువఁజాలకపోయిరి. హిందువులు
గోదావరీనదిని దాటివచ్చి పైఁబడఁగా శత్రువులయొక్క మధ్య
భాగము విచ్చిపోయెను. అంతట హిందూరాహుత్తులు శత్రువులం
దఱిమిరి. ఒకభాగమిట్లు పాటేనతోడనే తక్కిన మహమ్మదీయ సేనా
నులుకూడ సుస్థిరచిత్తులై నిలువంబడి పోరాడఁ జాలక వెనుదీసిరి.
హిందూసైనికులు నారిని సరిహద్దులను దాటువఱకుఁ దఱుముచునే
యుండిరి. ఈ దండయాత్రయందు మహమ్మదీయసైన్యము విశేష
ముగా నష్టమయ్యెను. మలిక్ కాఫుర్ సంపూర్ణముగా పరా
భూతుఁడై ఢిల్లీకిఁ బారిపోవలసినవాఁ డయ్యెను. హిందువులవలన
గలిగినఁ పరిభవమే మనిక్ కాఫుర్ హృదయమునకు శూలమై నాటి
యెప్పటికైనను బగదీర్చుకొన వలయునన్న సంకల్ప మాతనికి
బుట్టించెను. అట్టి యదనుకై మలిక్ కాఫుర్ నిరీక్షించుచుండెను.

“శివయోగసారమునః—

“ ఓపితరకల గెలిచి ప్రతాపరుద్ర
మనుజనాయకుకోటనే మరకగాచె
ననుచుఁ బొగఁడంగ నెగఁడెనియ్యవనియందు
లూరి యన్నయవేవుడనూనబలుఁడు.”

అని చెప్పఁబడియుండుటచేత అల్లాఉద్దీనుని నోడించి తరుమ
గొట్టి ఏకశిలానగరదుర్గమును గాపాడినవాఁడు రుద్రమదేవి యల్లుఁడు
ఇందులూరి అన్నయామాత్యుఁ డని స్పష్టపడుచున్నది.

మలిక్ కాఫుర్ ద్వితీయదండయాత్ర.

ఇట్లాంధ్రులు విజయము గాంచుటకును, మహమ్మదీయులు
ఫరాజుతులగుటకును నత్యాశ్చర్యమును జెంది సేవణదేశమును

బాలించు రామచంద్రదేవుడు ఢిల్లీచక్రవర్తికిఁ గప్పము గట్టుట మానుకొనియెను. ఇయ్యది ఢిల్లీచక్రవర్తి యాగ్రహమునకుఁ బ్రాత్రుని గావించెను. మహారాష్ట్ర త్రిలింగదేశములను జయించుటకై అల్లాఉద్దీను చక్రవర్తి ముప్పదివేల గుఱ్ఱపుదళమును లక్షకాల్బలము నిచ్చి మలిక్ కాఫురుకు కీ. శ. ౧౩౦౭ వ సంవత్సరము మార్చి నెలలో మరలఁ బంపెను. ఇట్టి మహాసైన్యముతోడ మలిక్ కాఫుర్ దేవగిరికి వచ్చి దేవగిరిదుర్గమును ముట్టడింపఁగానే యా మహాసైన్యము నెదిరించుట కష్టమని రామచంద్రదేవుడు వానికి లోబడియెను. అంతట మలిక్ కాఫుర్ సంశోషితస్వాంతుఁడై రామచంద్రదేవుని ఢిల్లీకిఁ బంపించి తా నా దేశమును విడిచి యేకశిలా నగరముపై దండెత్తివచ్చెను. ఈరెండవసారియు మహమ్మదీయులకు నాంధ్రులకు మహాఘోరాహవము వాటిల్లెను. ఈ యుద్ధము నందు ఆంధ్రభటులు వేనవేలు హతమైరి. కాని విజయము మరల నాంధ్రులకే సంపాద్య మయ్యెను. మలిక్ కాఫుర్ పరాభూతుఁడై ఢిల్లీకిఁ బాఠిపోయెను. ఆఱుమాసములకుఁ బిమ్మట రామచంద్రదేవుడు ఢిల్లీచక్రవర్తిచే నర్హసత్కారములను బొంది చెఱునుండి విముక్తిఁ గాంచెను. నాటనుండి ఢిల్లీచక్రవర్తికి విశ్వాసపూర్వకముగాఁ గప్పము చెల్లించుచుండెను. ఇట్లు తాను తుగుష్కులచే జయింపఁబడి ఢిల్లీచక్రవర్తికిఁ గప్పము గట్టుచుండఁగాఁ దన ప్రతిపక్షియైన ప్రతాపరుద్రుడు స్వతంత్రుఁడై యుంట రామదేవునకు మనం బెరియించుచుండెను. అసూయా తత్పరుఁడై రామదేవుఁ డట్లు మహమ్మదీయులతోడఁ గుట్రలు చేసి వా రాంధ్రదేశముపై దండెత్తివచ్చునటులఁ బోత్సహించెను. రెండు తడవ లాంధ్రులతోఁ బోరాడి యోడిపాటినవాఁ డగుటచేత మలిక్ కాఫుర్ చక్రవర్తి యనుజ్ఞగైకొని నలువదివేల గుఱ్ఱపుదళము తోడను లక్ష కాల్బలముతోడను బుందేలు ఖండము మార్గము మీఁదుగా బయలుదేరి వచ్చి దేవగిరిలోఁ గ్కొంత

కాలము నివసించి రామచంద్రదేవుఁ డొసరించిన యాతిభ్యము నంగీ కరించి తన సైన్యమునకుఁ గావలసిన పదార్థముల నన్నిటిని నతఁడే సమకూర్పఁగాఁ గృతజ్ఞతావందనపూర్వకముగ గ్రహించి యచ్చట నుండి బయలు వెడలి యాంధ్రదేశమును బ్రవేశించెను. ఈ తృతీయ దండయాత్ర కీ. శ. ౧౩౦౯ వ సంవత్సరాంతమున నలుపఁబడినది.

మహమ్మదీయుల తృతీయదండయాత్ర.

మరల మలిక్ కాఫుర్ మహాసైన్యముతో దండెత్తి వచ్చు చున్నాఁడను వార్త వ్యాపించినతోడనే దేశమున నొక మహాసం క్షోభము జనించెను. మహమ్మదీయులు తమ పూన్నిని విడువక యిట్లు పలునూలు దాడివెడలి వచ్చుటవలన హిందువుల ధైర్యకం చుకము నడలుచుండెను. అయినను ప్రతాపరుద్రుని సేనానులు రణ శూరు లగుటచేత నించుకయుం జలింపక చక్రివర్తి యాజ్ఞను విశ్వా సపూర్వకముగాఁ దల నిడికొని తమతమ నిరుమిత స్థానంబులను విడువక పాణింబు లర్పింపవలసినను వెనుదీయక శౌర్యాగ్నిఁ బ్రజ్వలింపఁ జేయుచు శత్రువుల నెదుర్కొని భయంకరముగాఁ బోరాడిరి. మహమ్మదీయులకు గుఱ్ఱపు దళ మధికముగా నుండుటచేతను సరి హద్దుల మార్గములందు హిందువులు సుస్థిరచిత్తులై నిలువంబడి పోరాడఁజాలక దారి యిచ్చుటచేతను మహమ్మదీయు సేనాధిపతికి మార్గము సులభసాధ్య మయ్యెను. శాత్రువైస్యంబులు సరిహద్దు కోటల నాక్రమించుకొని గోదావరివఱకు రాగ హిందువుల కాందో శన మెక్కువయ్యెను. ప్రసిద్ధులయిన సేనాను లందఱును రాజధానీ దుర్గమును బ్రవేశించిరి. వేలకొలది రాచవారు, కమ్మవారు, వెలమ వారు, రెడ్లు, వంటరులు మానమును గోలుపోవుటకన్నఁ బ్రాణమును గోల్పోవుటయే శ్రేయమని రణసూమికిఁ దమ పాణింబు లర్పించి శాశ్వతమైన యశంబును సంపాదించిరి. శత్రువులు మార్గమధ్యమున

వాణీకవిదేవునిచే సంరక్షింపఁబడుచున్న సర్వరదుర్గమును ముట్టడించి యగ్నిహోత్రమును దాకొలిపి ప్రజ్వలింపఁజేసిరి. వాణీకవిదేవుని వీరభటులు స్త్రీశిశుసమేతముగా నా యగ్నిహోత్రము నెదుర్కొని వీరస్వర్గమును జూఱఁగొనిరి. అగ్నిహోత్రము పాల్పడక బ్రదికి బైల పడిన వీరభటులు ప్రాణ మున్నంత దురుక శత్రువీరులతో ఖడ్గయుద్ధములు చేసి నేలఁగూలిరి. సర్వరదుర్గము మహమ్మదీయుల యధీన మాయెనని అమీరుఖుస్రూ యను చరిత్రకారుఁడు వ్రాయుచున్నాఁడు. ఇట్లు మహమ్మదీయులు హిందువులతో బాహుయుద్ధముఁ జేయుచు దోచుకొని వచ్చుచుండ హిందూసేనాను లెల్లరును మరలి యేకశిలానగరదుర్గములోఁ బ్రవేశించిరి. శాత్రువు లోరుగంటి దుర్గమును ముట్టడించిరి. తురుష్కసైన్యము లోరుగంటి కోటచుట్టును నివాసస్థానము లేర్పఱచుకొనిరి.

ఈ యోరుగంటి కోటగోడ మట్టితోఁ జేయఁబడి ఉక్కుబల్లె ముతోఁ బొడిచినప్పటికైన నొక్క బెల్లయినను రాలకుండునట్టిదిగా నుండె నని చరిత్రకారులే వ్రాసియున్నారు. తురుష్కసైన్యము లోరుగంటి కోట చుట్టును నివాసస్థానము లేర్పఱచుకొనిరి. మట్టికోట వెలుపలి ప్రాకారము యొక్క చుట్టుకొలత పండెండువేల యైదు వందల నలువదియూఱు గజము లుండె నని మహమ్మదీయ చరిత్రకారులు వ్రాసియున్నారు.

తురుష్కసైన్యము లనేక భాగములుగ విభాగింపఁబడి యొక్కొక్కభాగము పండెండువందల గజముల స్థలము చొప్పున నాక్రమించుకొనిప్రాకారముచుట్టును విడిసియుండిరి. ఈప్రాకారముగా నేకశిలానగరదుర్గము చుట్టును నెంతమాత్రమును తెఱచి లేక యుండ మహమ్మదీయభట్టు లాక్రమించుకొని యుండిరి. “క్వాజానసీరుల్ ముల్కుసీ రాజ్దౌలత్” అనువాని నధికారము క్రింద సీసైన్యముం

పఁబడియెను. ఒకనాటిరాత్రి కోటలోనుండి వినాయక దేవుఁడ నెడుసేనా
 పతి యొకఁడు మూఁడువేల గుఱ్ఱపుదళముతో వచ్చి కట్టాబేగు అను
 మహమ్మదీయ సైన్యాధిపతి పైఁబడియెను. ఉభయ సైన్యముల కప్పుడు
 ఘోరయుద్ధముజరిగెను. హిందువుల మూఁడువేలగుఱ్ఱపుదళమును సైన్యా
 ధిపతితోఁగూడ నాశన మయ్యెను. మహమ్మదీయ భటులు పిశాచము
 లవలె సుస్థిర చిత్తులై నిలువంబడి యుద్ధముచేసిరి. ఇట్లు కొన్ని దిన
 ములు జరుగునప్పటికి మహమ్మదీయ సేనాలు విజృంభించి శత్రువులు
 తమపై గురిపించు నగ్నిహోత్రములోఁ బడి మిడతలవలె మ్రగ్గుచు
 న్నను భీతచిత్తులు గాక అప్రతిమాన ప్రతాపముతో వీరరసము
 మూర్తీభవించినదో యన నాయగ్నిహోత్రము నెదుర్కొని “హు
 జ్జాహుజ్, ఖుజ్జాఖుజ్” అను ధ్వనులు మిన్నముట్టుచుండఁ దెంపరు
 లైపోయి కోటకు వెలుపలి ప్రాకారముగా నున్న మట్టిగోడ నాకరి
 మీంచుకొనిరి. అక్కడినుండి చూడ వారలకు తాతికోట గానిపించు
 చుండెను. ఇంతవఱకు వచ్చిన తరువాత సంధిచేసికొన కుండుట నీతి
 కా దనియు నపాయకర మనియు నిశ్చయించి మంత్రివర్గముతో
 నాలోచించి ప్రతాపదుఁడు రహస్యముగా మలిక్ కాఫురునకు
 సందేశమును బంపెను. ఎట్లయినను ప్రతాపదుఁడు లోఁబడినదే
 ఛాలు నని మలిక్ కాఫుర్ సంతోషించెను. తాను లోఁబడినందునకు
 గుర్తుగాఁ దన సువర్ణప్రతిమను వారికిఁ బంపి యనేక రత్నాభరణ
 ములను ధనము నొసంగెనట ! అంతట మలిక్ కాఫుర్ ముట్టడిమాని
 ధనభారమును వహించిన వేయియొంటెలతోడ క్రీ. శ. ౧౩౧౧ వ
 సంవత్సరము మార్చి నెల ౧౬ వ తేదిని ఢిల్లీకిఁ బయనమై పోయెనని
 అతిశయోక్తిగా అమీరుఖుస్రా యను మహమ్మదీయ చరిత్రకారుఁ
 డు వ్రాసి యున్నాఁడు.

ప్రతాపరుద్రుడు

శ్రీశైలమునకుఁ బోవుట.

ప్రతాపరుద్రుడు మహమ్మదీయులతో నైన యుద్ధమువలన నధికనష్టమును బొందినవాఁడు గావున మరలధనమును సంపాదించి రాజ్యమును బాగుపఱచుకొనవలసి యుండెను. అదియునుగాక తన రాజ్యమునకు దక్షిణపునరిహద్దులలోనుండుమండలేశ్వరులు స్వతంత్రులగుటకుఁ బ్రయత్నములు సలుపుచుండుటవలన వారలను శిక్షించి సరిహద్దులను గాపాడవలసియుండెను. మఱియును మతాభినిరతి కలవాఁడు గావున మార్గమధ్యమున నుండు శ్రీశైలక్షేత్రమునకుఁ బోయి మల్లికార్జునస్వామిని సందర్శింపఁ గోరి ప్రతాపరుద్రుడు ముందుగాఁ ద్రిపురాంతమునకును పిమ్మట శ్రీశైలమునకును పోయి యాక్షేత్రములకు ననేక భూదానములను గావించెను. అచ్చటినుండి ప్రతాపరుద్రుడు బయలుదేరి కొచ్చెర్లకోటదుర్గమునకుఁ బోయి యచ్చట కొంతకాలము నివసించెను. ఆకాలములోఁ దన వేటకాండ్రగు ఇరికప్ప, కేతినాయకుఁడను వారికి నచ్చట నొకప్రదేశమున నడవి నటికి గ్రామమును గట్టవలసిన దని యుత్తరపు చేసెను. దీనినే దుప్పిసాడు లేక చూపాడు అని జనులు వ్యవహరించుచున్నారు. దీని చుట్టునుండు దేశమును చూపాడుసీమ యని పేరుపెట్టి అనుమకొండ నివాసినైన శ్రీనాథరాజునకిచ్చెను. అతఁడొకభవనమును గట్టుకొని యాసీమను బరిపాలించుచుండెను. కళ్యాణపురమునుండి సిరిసింగళ మహాదేవుఁడను నతఁడు తన మేనమామకూతురైన సింగళదేవితోఁ గూడ లేచివచ్చి ప్రతాపరుద్రుని నాశ్రయించినందువలన నతనికి నందికోటకూరుసీమ నొసంగెను. అతఁడా యరణ్యప్రాంతమును దక్కపఱచి గ్రామములను గట్టించి తనచరిత్రముతో సంబంధించిన

నామములనే వానికిఁ బెట్టె నట! అతఁడు చాలుతాఁగిన ప్రదేశము నకుఁ బొలమాటే యనియు, అతఁడు శత్రువులతోడఁ బోరాడనపుడు కంఠహారమును విడిచిపెట్టిన స్థలమునకు వనమాలపా డనియు, అలుగులఁ దాను పోరాడిన స్థలమునకు అలుగులూ రనియు, నామములు కలిగె నని జనులు చెప్పుకొందురు. ప్రతాపరుద్రచక్రవర్తి యాకాలముననే కందనోలిసీమను విడఁచు కొమ్మరాజునకు నొసంగెను ఈమండలేశ్వరునకు నాగరాజు అను నియోగిబ్రాహ్మణుఁడు మంత్రిగ నుండి యనేక గ్రామములను నిర్మించి దానధర్మములను గావించి ప్రఖ్యాతి.గాంచెను; శా. శ. ౧౨౩౨వ సంవత్సరములో (౧౩౧౦) సీతనిపేరిటదానశాసనములు ముద్దనూరు, కాల్య, దామగట్ల మల్యాల, అనుప్రదేశములందు గానబడుచున్నవి.

జుట్టయలంక గొంకారెడ్డి.

ములికినాఁడు, పొత్తిపినాడు, గండికోటసీమలో నివసించి యున్న త్రిపురాంత కాంబదేవుల బంధువయిన మల్లరాజు మొదలగు వారు కొందఱు వడ్డెరాజులతోఁ గలిసి తిరుగఁబడి స్వతంత్రులగుటకు బ్రయత్నింపఁగాఁ బ్రతాపరుద్రుఁడు చతురంగబలసమేతుడై పోయి వారిని నోడించి యాదేశములకుఁ దనపుత్తుఁ డయిన జుట్టయలంక గొంకారెడ్డిగారిని నధిపతిని గావించెను. ఇతని శాసనములు కొన్ని ములికినాటిసీమలోఁ గానవచ్చుచున్నవి. అందు చెందూరి శాసనము లో నిట్లున్నది.

“స్వస్తిశక వర్షంబులు ౧౨౩౬ (౧౩౧౩) అగునేటి ప్రమా దీచ సంవత్సరశ్రావణ శు ౧౨ బుధవారమునాడు స్వస్తిశీమన్మహా మండలేశ్వర కాకతీయ ప్రతాపరుద్రదేవమహారాజు కుమారుఁడు మూర్ఖోక గండమూర్తి ముకుంద కుంఠ తీర్థత్రిప్రతిజ్ఞపరశుబిరుదాంక

రుద్రబిరుద బ్రహ్మరాక్షస గండికోట దుర్గవిభాళ మల్లదేవర
గొండుగండ స్వయంభూనాథ దేవదివ్యశ్రీపాదపద్మా రాధకమహా
రాయ కంఠకాలనాయకుండైన జుట్టయలంకగారు” జుట్టయప్రతాప
రుద్రుని కుమారుడని నూశాసనములోని సంస్కృతశ్లోకములలో
గూడఁ జెప్పఁబడినది. ఈజుట్టయ గొంకారెడ్డి ప్రతాపరుద్రున కౌరస
పుత్త్రిఁడై నదియు, మఱియొక పుత్త్రిఁడైనదియు, భావిపరిశోధనము
వలనఁ దెలిసికొనవలసియున్నది. ఎట్టిపుత్త్రిఁడైనను క్రీస్తుశకము
౧౩౧౩ వ సంవత్సరప్రాంతమున ములికిరాడు గండికోటసీమలను
బరిపాలనము సేయుచుండె నని యాప్రదేశములోని శాసనములే
వేనోళ్ళఁ జాటుచున్నది.

ప్రతాపరుద్రుడు పాండ్యరాజులను

జయించుట

మహమ్మదీయులు ప్రతాపరుద్రునిపై దండెత్తివచ్చినారనియు,
ప్రతాపరుద్రుడు శత్రువులతోఁబోరాడ లేక సంధిచేసుకొన్నాడనియు
విన్నతోడనే పూర్వవైరమును మనస్సునందుంచుకొన్న వీరపాండ్య
విక్రమపాండ్య సుందరపాండ్య కులశేఖరపాండ్య పరాక్రమపాండ్యు
లను నీయైదుగురు పాండ్యరాజులు కాంచీపురమును ముట్టడించి చోడ
రాజైన మనుమగండ గోపాలుని నిచట నుండి పాఱద్రోలి యాపట్టణ
మాక్రమించుకొనిరి. మనుమగండ గోపాలుఁడు ప్రతాపరుద్రచక్రవ
ర్తికిఁ గప్పము చెల్లించు సామంతప్రభువు గావున ప్రతాపరుద్రచక్ర
వర్తిపక్షమున నతని మహామంత్రిలలో నొక్కఁడును, ప్రతినిధి పాల
కుఁడును సైన్యాధ్యక్షుఁడు నగు ముప్పిడి నాయకుఁడను కమ్మసేనాని
పద్మనాయక వీరుఁడయిన రేచెర్ల యెఱ్ఱదాచానాయని పాండ్యుల
మీఁదికిఁ బంపించెను. ఎఱ్ఱదాచానాయఁడు కాంచీపురసామీప్యమునఁ

బాండ్యులతో ఘోరయుద్ధముచేసి వారలను జయించి గజతురగచ్ఛత్ర
చామరాందోలికాదులు పెక్కులు గ్రహించుటయుగాక శిరోభూషణ
మగు నటచేతి వెడల్పుగల యొకగొప్పపచ్చను ఒకస్వర్ణమయసింహా
సనమును దీసుకొని వచ్చి తాను దెచ్చిన ధనకనకవస్తువాహనాదులు
నమూల్యరత్నాదులును ప్రతాపరుద్రునకు సమర్పించెను. ప్రతాప
రుద్రుడు మెచ్చి వానికి “పంచపాండ్యదళవిఫాల” “కంచికవాట
చూరకార” అను బిరుదముల నొసంగె నట! ఇతడు పాండ్యరాజు
ను జయించినట్లు సింగభూపాలీయ మను గ్రంథమునందలి యీక్రింది
శ్లోకమువలనం గూడ దెలియుచున్నది.

శ్లో. య స్యాసిథారామార్గేణ దుర్గేణాపి రణాజ్ఞనే
పాండ్యరాజగజానీకా జ్జయలక్ష్మీ రుపాగతా.
ఖడ్గనారాయణే తస్మిన్ భవతి శ్రీ రతిస్థిరా
భూ రభూ త్కరిణీ వశ్యా మప్యరాజగజాంకుశా.”

“ చ. వెలయఁ బ్రతాపరుద్రవిభు వీరభటావళి చూడ నాజిలో
బలమునఁ గుంత మందుకొని చయ్యన వచ్చి గజంబు నొర్చి దో
ర్బల మధికంబుగా నెగడఁబైకొని తా జయలక్ష్మీ చేకొనన్
గలచెను పాండ్యరాజగజకేసరి దాచయశౌరి పాండ్యులన్.”

అని వ్రాయఁబడిన పద్యమువలనను రేచెర్ల దాచానాయఁడు
పాండ్యులను జయించె ననుట ధృవపడుచున్నది. ప్రతాపరుద్రుని
పేరిటిశాసన మొకటి తిరుచునా పల్లెలో జంబుకేశ్వరాలయములో
నుండుటచేత నీదండయాత్రలోఁ బ్రతాపరుద్రుడు కూడ నుండె
నేమో యని సందియము కలుగుచున్నది. ప్రతాపరుద్రుడు స్వయ
ముగా దక్షిణదిగ్విజయయాత్ర చేసినను చేయకపోయినను ఇతడు
సైన్యముల నంపి పాండ్యులను జయించినది వాస్తవ మనుటకు
సందియము లేదు.

ముప్పిడినాయకుఁడు రవివర్మను జయించుట.

విక్రమసింహ పురాధిపతియైన నల్లసిద్ధిరాజునకు జ్యేష్ఠకుమారుఁ డైన మనుమగండ గోపాలదేవ చోడ మహారాజు కాకతీయ సైన్యాధిపతుల సాహాయ్యముతోఁ గాంచీపురమును మరల స్వాధీనముచేసికొని పరిపాలనము సేయుచుండఁగాఁ బరాభూతులయిన పాండ్య రాజకుమారులను దోడుచేసికొని కేరళ దేశాధీశ్వరుండై రవివర్మ క్రీ. శ. ౧౩౧౩-౧౪-౧౫ సంవత్సరమునఁ గాంచీపురమును రెండవమాఱు ముట్టడించి మనుమగండగోపాలునిఁ బాఱఁద్రోలి రాజ్య మాక్రమించుకొని కాంచీపురమునఁ బట్టాభిషిక్తుఁ డయ్యెను. ఈవృత్తాంతమును విని ప్రతాపరుద్రుని మహాప్రధానులలో నొక్కఁడగు ముప్పిడినాయకుఁడు దాక్షిణాత్యులను కాంచీపురమునుండి తఱుమ గొట్టుటకై నియోగింపఁబడియెను. ఈముప్పిడినాయకుని తండ్రి నాగినాయఁడనియు, తల్లి గంగసానమ్మ యనియు, కందుకూరి సీమలోని గుడ్లూరు నీలకంఠేశ్వర స్వామివారి యాలయసమీపమునం బడియున్న యొక శిలాశాసనముం బట్టి దెలియుచున్నది. ఈసీమయం దితని దానశాసనము లనేకములు గలవు. ఈకమ్మ సేనాధిపతి యైన ముప్పిడినాయకుఁడు కాంచీపురమును ముట్టడించి పాండ్యకేరళులతోడ ఘోరయుద్ధము చేసి రవివర్మ యాదిగాఁ గల రాజకుమారవర్గమును పాఱఁద్రోలి కాంచీపురమునం బ్రవేశించి మానవీరుని పట్టాభిషిక్తుని గావించెను. శ్రీమన్మహామండలేశ్వర మనుమగండ గోపాలదేవ చోడమహారాజే మానవీరుఁడని పేర్కొనం బడియెనని తోచుచున్నది. గాంచీపురము కొంతకాలమునుండి విక్రమసింహ (నెల్లూరు) పురాధిపతులయిన తెలుఁగుచోడులచేఁ బరిపాలింపఁ బడుచుండుటచేత మానవీరుఁడు తెలుఁగు చోడులలోని వాఁడుగానే పరిగణింపఁ బడవలయును. ముప్పిడినాయకుఁడు క్రీ. శ. ౧౩౧౫వ సంవత్సరముజూను

నెల ౧౧వ తేదిని మానవీరునికి పట్టబంధమును గావించి సింహాసన మెక్కించి ౧౭ వ తేదిని కాంచీపురములో నున్నట్టి అరుళాల పెరు మాళ్ల దేవాలయమునకు దానధర్మములను గావించి శాసనము వ్రాయించెను. పెయ్యూరు కొట్టమునాటిలో “అయిరచేరి” గుమ్మడి పూడి పాలెములలో పెయ్యూరు గ్రామమువలనను, కచ్చియూరు నాటిలోని పాండైపాక్క మను గ్రామమువలనను వచ్చెడి సంవత్సర పాదాయము ౧౦ ౨ గండగోపాల మాడలలోను ౨౪౦ మాడలు వేగనతీనదికి దక్షిణపుటాడ్డున నొక పుష్పోద్భావనమును నిర్మించి నానావిధ ఫలపుష్పజాతి వృక్షములను నాటుటకును, దాని సంరక్షణము చేసెడి నొకగుల జీతముకొఱకును, ౩౬౦ మాడలు దేవుని నిత్యకైంకర్యాదుల కొఱకును, ౩౮౨ మండపము లాదిగాఁ గట్టడ ముల కొఱకును వినియోగించు నిమిత్తము దానశాసనమును లిఖించెను. ఈ శాసనమునుబట్టి కాంచీపురముగూడ నాంధ్రసామ్రాజ్యమునఁ జేరియున్నదని విస్పష్టమగు మన్నది.¹

అల్లా ఉద్దీను మరణము, ఢిల్లీలో అల్లకల్లోలములు.

ప్రతాపరుద్ర చక్రవర్తి దక్షిణ ద్విజయ యాత్రలు ముగించి దేశమున శాంతి నెలకొలిపి రామరాజ్యముగ నాంధ్ర సామ్రాజ్యమును బరిపాలనము సేయుచుండెను. అల్లాఉద్దీను చక్రవర్తి సైన్యాధ్యక్షుడైన మలిక్ కాఫురు నెడ పక్షపాతమును జూపుచు మిక్కిలి యనురాగము గలిగి యుండుటచేత నీతనియెడ సనేకుల కసూయ జనించెను. చక్రవర్తికిని వాని భార్యాపుత్రాదులకును బలవద్విరోధ మేర్పడియెను. మలిక్ కాఫుర్ వారలనుబట్టి చెఱలోఁ బెట్టెను. ఘూజరము చక్రవర్తియధికారమును దిరస్కరించెను.

1. Epigraphia Indica, Vol. VII. No. 18. Arulala Perumal Inscription of the Time of Prataparudra.

చిత్తోగడ మను రాజపుత్రసంస్థానము స్వాతంత్ర్యము నొందెను. దేవగిరిలో రామచంద్రదేవుడు వాని కుమారుడు శంకరదేవుడు మరణమునొందిన తరువాత రామదేవుని యల్లుడుగు హరిపాల దేవుడు మహారాష్ట్రమునుండి తురుష్కులను దఱిమెను ప్రతాప రుద్రచక్రవర్తి మరలఁ బురికొని బలవంతుడై తనతో సమానుడై యొప్పుచుండెను. ఈసమాచారములను విని ఢిల్లీచక్రవర్తి దుఃఖముతోఁ గ్రుంగి, చేయనది లేక వ్యాధిగ్రస్తుడై యుండ విషప్రయోగమును జేసి మఱి కౌపుర్ తనప్రభువును జంపించె నని చెప్పుదురు. అల్లాఉద్దీను కీ. శ. ౧౩౧౬లో చనిపోయెను. అల్లాఉద్దీనుచనిపోయిన తోడనే యతని పెద్దకుమారునికన్నుల నూడఁ బెట్టికి వానిఁ జెఱు నుంచి యాతని తమ్ముడై దేండ్లవాడొకఁడుండగాఁ వానికిబట్టము గట్టి తానే పరిపాలనము సేయఁ బ్రారంభించెను. కాని వాని పరిపాలన మొల్లక వాని సేవకులే వానిని మట్టు పెట్టిరి. అల్లాఉద్దీనుని నాలుగవ కుమారుడు ముబారిక్ అనువాడు క్రూరుడై తనసోదరుల నందఱును జంపి పట్టాభిషిక్తుఁ డయ్యెను. ఇతఁడు ౧౩౧౮ దన సంవత్సరమున మహారాష్ట్రదేశముపై దండెత్తివచ్చి దేవగిరిదుర్గమును ముట్టడించి హరిపాలదేవునిఁ బట్టికొని మహాకూరుడై బ్రదికియుండఁగానే వాని చర్మ మొలిపించి చంపించి యారాజ్యమును దనసామ్రాజ్యముతోఁ గలుపుకొనియెను. ఢిల్లీనగరమునఁ బ్రవేశింపఁగానే ఖుస్రూయను వానిసేనాధిపతి యానీచునిఁ దల నఱికివైచి తాను రాజ్యరూఢుడయ్యెను. ఈఖుస్రూయను వాడు ప్రచ్ఛన్నవేషముతోఁ నున్న హిందువగుటచేతఁ దురుష్కుల ద్వేషింప నారంభించెను.

అతని యనుయాయు లందఱును ఢిల్లీనగరములోని మసీదులలో విగ్రహములను బ్రతిష్ఠింపసాగిరి. ఢిల్లీనగర మంతయు నల్ల కల్లోలముగా నుండెను, ఆసమయమునఁ బంజాబుదేశమునకు సుభా

దారుగా నున్న గజబేగు తుఫ్ఫలఖ్ అనువాడు వచ్చి ఖుస్రూను జంపి ఢిల్లీస్వాధీనముఁ జేసికొని గ్యాసుడ్డిను అను పేరు పెట్టుకొని రాజ్య పాలనముచేయుఁ బ్రారంభించెను.

భాషాభివృద్ధి.

ప్రతాపరుద్రచక్రవర్తి యాబాల్యకవితారసజ్ఞుఁడును, విద్వద్గోష్ఠి ప్రయుండును నగుటచేతఁ దననూస్థానమున విద్వత్ప్రహేళకుల ననేకులను నిలిపి పోషింపుచు వచ్చెను అట్టివారిలో విద్యానాథ మహాకవి యగ్రగణ్యుండని చెప్పందగును. అమ్మహాకవి ప్రతాప రుద్ర యశోభూషణంబను నలంకారశాస్త్రమును రచించి యాచక్ర వర్తి కంకితము చేసెను. రుద్రభట్టను మఱియొక విద్వత్కవి సం స్కృత కర్ణాటభాషలయందుఁ బెక్కుగ్రంథములను రచించెను. త్రిపు రాంతకకవి సంస్కృతాంధ్రముల ననేకగ్రంథములను రచించెను. ఇతఁడు ప్రేమాభిరామ మను వీధినాటకమును సంస్కృతమున రచింప దానిని శ్రీనాథమహాకవి వల్లభామాత్యునిపేరితోఁ దెనిగించి క్రీడాభిరామ మని పేరుపెట్టెను. ఈగ్రంథమునుండి యనేకపద్య ముల నుదాహరించియే యున్నాను. ఇతనికాలమున మారనకవి మార్కండేయపురాణమును రచించి యితని మంత్రులలో నొక్కఁ డగు గన్నమంత్రికి కంకితము చేసెను. భాస్కరకవి దశగతులను రామాయణమును రచించి యితని సైన్యాధిపతులలో నొక్కఁడగు సాహిణిమానుని కంకితము చేసెను. మంచనకవి కేయూరబాహు చరిత్రమును రచించి నండురిగుండ నామాత్యుని కంకితము చేసెను. శివదేవయ్య యను ప్రధాని మంత్రి శివతత్త్వసార మను గ్రంథమును రచించెను. ఇంకను శైవు లనేకులు శైవగ్రంథములను రచించి యుండిరి. కావున నీచక్రవర్తి పరిపాలనకాలమున సంస్కృతాంధ్రభాషలు రెండును వర్ధిల్లిన వని నిస్సంశయముగాఁ జెప్పవచ్చును.

పరిపాలన వివరణము.

ఈతని ప్రభుత్వకాలమున నాంధ్రసామ్రాజ్యము రాష్ట్రములు గను, విషయములుగను, నాడులుగను, సీమలుగను విభాగింపఁబడి నియమితాధికారులచేఁ బరిపాలింపఁ బడుచుండెను. ఆకాలమున డెబ్బదిరెండు నియోగములు (Departments.) గల వనియు, వానిని విచారించు నధికారులు గల రనియు గంగయ సాహిణిం గూర్చి వ్రాయు ప్రకరణమునఁ దెలిపియున్నాఁడను. దానింబట్టియే పరిపాలనము పగడుగా నుండె నని తేటపడఁగలదు. రాజప్రతినిధులు, మండలాధికారులు, సైన్యాధిపతు లొకచోటనుండి మఱియొక చోటికి మార్పఁబడుచుండి రని వారిశాసనములు వేజ్వేలుకాలముల వేటువేటు దేశములందు గానంబడుటయె యందునకు నిదర్శనముగాఁ జెప్పవచ్చును. రాజకీయాధికారు లెల్లరును శాఖాభేదములచేతను మతభేదములచేతను వేటుపడియున్నను చక్రవర్తియాజ్ఞ సుగ్రీవాజ్ఞగా శిరమున నహింపఁబడుచుండెను. చక్కనిబాట లేర్పడియెను. వాణిజ్యము విదేశములతోడ దినదిన ప్రవర్ధమానమై యతిశయించు చుండెను. వేయునేల? ఈతని పాలనమున నాంధ్రుల ప్రతిభావిశేషము విదేశములందు వేనోళ్ళఁ గొనియాడఁబడుచు ఢిల్లీ చక్రవర్తులకు ప్రక్కలోని బల్లెమై నిదుర పట్టనీయక భయంకరమై యొప్పుచుండెను.

ఇతరప్రసిద్ధ సేనానాయకులు.

కలియుగ వీరభద్రుఁ డని బీరుదుగాంచిన దేవరినాయనీరి గారు పల్నాటియందును, సోమయ వెంకయసాహిణింగారు వెలనాటియందును, కావయబొప్పనింగారు కమ్మనాటియందును, పోతయసాహిణింగారు పాకనాటియందును ప్రతాపరుదుని కడపటికాలమున

నధికారపదవులను నహించి ప్రసిద్ధికెక్కియుండిరి. వీరిశాసనము లా
యానామలలోఁ గనుపట్టుచున్నవి.

రాజ్యవిస్తారము.

తూర్పున సముద్రముహద్దుగా దక్షిణమునఁ గాంచీపురముఁ
హద్దుగా -నుత్తరమునఁ గళింగ దేశములోని సింహాచలపర్వంతమును
పశ్చిమంబునఁ గల్యాణకటకమువఱకును ప్రతాపరుద్రుని సామా
జ్యము విస్తరించి యుండెనని చెప్పవచ్చును. అనఁగా నిప్పటి నిజాము
రాజ్యములోఁ బదింటఁ దొమ్మిదిభాగములును, విశాఖపట్టణములోని
సింహాచలమునకు దిగువభాగమును, గోదావరి, కృష్ణ, గుంటూరు,
నెల్లూరు, చెంగలుపట్ట, చిత్తూరు, కడప, అనంతపురము జిల్లాలోని
యుత్తర భాగము, బల్లారిజిల్లాలోని పశ్చిమభాగము, కందనోలుజిల్లా
యును చేరియున్నవని నిస్సంశయముగాఁ జెప్పదగును.

ఆంధ్రులు మహమ్మదీయుల నోడించుట.

గ్యాస్ ఉద్దీక్షతుఘలఖ్ ఢిల్లీనగరమునఁ బట్టాభిషేక్తుడైన
వెనుక మంగోలియాజాతివా రయిన మోగలులవలన నేయుపద్ర
వముఁ గలుగకుండ సరిహద్దు ప్రాంతముల సైన్యములను నిలిపి చక్కని
కట్టుబాటుల నేర్పఱచి తన దృష్టినంతయు దక్షిణాపథము వంకకుఁ
ద్రిప్పెను. తనకుఁ బ్రక్కలో బల్లెముగా నుండిన ప్రతాపరుద్రచక్ర
వర్తియొక్క పరాక్రమమును గూర్చినకథలు ఢిల్లీచక్రవర్తికి విన
వచ్చుచుండెను. ఎందఁడెందఁడో రాజు లా యాంధ్రచక్రవర్తియెడ
నసూయామాత్సర్యగ్రస్తులై యున్నారని గూడ నాతఁడు దెలిసి
కొనియెను. ప్రతాపరుద్రుని యాస్థానమున నుండు సేనాపతులలో
పద్మనాయకులకును దక్కన శాఖలవారలకును వైషమ్యములు వెలసి
యున్నవనియు నిది దండయాత్రకు ననుకూలసమయ మనియు నేక

శిలానగరమునుండియు, దేవగిరినుండియు ప్రతాపరుద్రుని శత్రువుల వలన సమాచారము లంపఁబడెనని కూడ వదంతులు గలవు. ఇంత కన్న మంచినమయము దొరకదని ఢిల్లీచక్రవర్తి కీ. శ. ౧౩౦౭వ సంవత్సరమున తన జ్యేష్ఠగుమారుఁ డైన అలూఘఖానుని బదివేల గుఱ్ఱపుదళమును లక్షకాల్బలము నిచ్చి యాంధ్రదేశము మీఁదికిఁ బంపెను. ఈయలూఘఖానునియొక్క నిజమైన నామము మలిక్ షకీ రుద్దీన్ జూనా యని. ఈదండయాత్రలో అలూఘఖానుని వెంబడించి వచ్చిన సైన్యములు చెందేరి, బుదావూర్, మాల్యాయను ప్రదేశములం బ్రసిద్ధికెక్కినవై యున్నవి. ఇట్టి ప్రసిద్ధిగాంచిన సైన్యము తోడ శత్రుదేశములఁ గొల్లగొనుచు నాంధ్రదేశమునఁ బ్రవేశించిన తోడనే ప్రతాపరుద్రచక్రవర్తి యించుకయుఁ జలింపక యాంధ్ర సామ్రాజ్యమున మిక్కిలి పేరుమోసిన సేనానుల వీరుల నెదుర్కొనఁ బంపెను. అప్పు డుభయపక్షములవారికిని ఘోరసంగ్రామము జరిగెను. ఆంధ్రుల గుఱ్ఱపుదళముకంటెను దురుష్కుల గుఱ్ఱపుదళము బలాధ్య మైనదియు నధిక సంఖ్యకలదియు నగుటచేత తుట్టతుదకు నాంధ్రులు ఒట్టబయల శత్రువుల నెదుర్కొనుటకంటె దుర్గములనుండి మెదిరించుట యుక్తమని తలంచి వెనుకకు మరలి యేకశిలా నగరదుర్గములోఁ బ్రవేశించిరి. మహ్మదీయు లుత్సాహపూరితులై యేకశిలా నగరదుర్గమును ముట్టడించిరి. ఇట్లు మాసములకొలఁది ముట్టడి సాగించిమహమ్మదీయులు తెంపఱులైపోరాడ నాంధ్రపురుష సింహులును ప్రాణంబులు త్యేణప్రాయంబులుగా నెంచి శాత్రవులు సయితము వేనోళ్ళ గీర్తించునటుల నద్భుతపరాక్రమమును జూపి యుద్ధముచేయుచుండిరి. ఉభయపక్షములయందును వేలకొలఁది సైకునిలు నాశనమైరి. ఉభయపక్షములను సేనాపతు లనేకులు వీర స్వర్గమును జూఱఁగొనిరి. దుర్గముమాత్రము శత్రువులయధీనము

కాలేదు. మహమ్మదీయ సైనికుల కుత్సాహము తగ్గెను. వేలకొలది సైన్యము నాశనమైనను కోటగోడ రవంతబెల్లయిన నూడిపడక దృఢముగానుండెను. అక్కాలము మండువేసవికాల మగుటచేత ప్రచండములయిన వేడిగాడ్పులు వీవదొడంగెను. అనేకులు వడ గొట్టువడి ప్రాణములఁ గోల్పోవుచుండిరి. కలరా మున్నగు వ్యాధులు శత్రువులఁ పీడింపఁ దొడంగెను. మహమ్మదీయ సైనికులఁ బిటికితనము హెచ్చి ముట్టడిమాని స్వదేశమునకు మరలిపోవఁదలంపుగలిగెను. తురుష్కస్కంధా వారమున భీత్యావహము లగు వదంతులు వ్యాపింపఁ జేయబడుచుండెను. అదివఱకు నెలనుండి ఢిల్లీసమాచారములు తెలియకుండుటచేత అలూఘ్ఖాను మిత్రులును, డెమాస్కస్ పురవాసియైన షెకుజడా యను నాతఁడును, ఓబీదను ప్రసిద్ధకవిశిఖామణియును, ఢిల్లీచక్రవర్తియైన గ్యాస్ డిద్దీనుతుఘ్లఖ్ మరణముఁ జెందెననియు, ఢిల్లీనగరమున విప్లవము సంభవించెననియు వదంతులు పుట్టించిరి. అంతటితోఁ దృప్తినొందక ముద్రాధికారియైన మలిక్ కాఫుర్, మఱియొక యధికారియైన మలిక్ తుగ్లక్ యనువారల కడకుఁ బోయి ఢిల్లీ సమాచారములఁజెప్పిరి. మఱియు సింహాసనముకై తనకుంగల హక్కును వారు నిరాకరింపవచ్చునని సంతకముచుచు అలూఘ్ఖాను తమ్మును విడిచిపోవ నిశ్చయించినాఁడని చెప్పిరి. ఈ యసత్యవాక్కులను విశ్వసించి యాసేనాధిపతులు తమతమ యనుచరులతో నారాత్రియె స్కంధావారమును విడిచి తొలఁగి పోయిరి. ఇట్లు తరువాత కొందఱు తన్ను విడిచిపోవుటచేత అలూఘ్ఖాను ముట్టడి మానుకొని దేవగిరికిఁ బాటిపోయెను. ఆంధ్రుల గుఱ్ఱపుదళము వెంబడించివచ్చి పైఁబడి వేలకొలది శత్రుసైన్యంబును నఱికినైచెను. అలూఘ్ఖాను దేవగిరి చేరిన తరువాత ఢిల్లీసమాచారములనుగూర్చిన వదంతులు వట్టినని తెలిసికొని మిక్కిలి దుఃఖించెను. చెదరిపోయిన

సైనికులఁ జేర్చుకొనుటకుఁ బ్రయత్నించుచుండెను. అలూఘఖాను విడిచిపోయిన మహమ్మదీయ సేనాధిపతులు మార్గమధ్యమున నాంధ్రులచే మార్కొనఁబడి యనేకులు సహరింపఁబడిరి. ఆంధ్రసైనికులు శత్రువులయొక్క యేనుఁగులను గుట్టములను, ఒంటెలను సర్వస్వమును సంగ్రహించుకొని పోయిరి. మల్లిక్ తెమూరు తుగ్గీను అను మహమ్మదీయ సేనాపతు లిరువురు ప్రాణములం గోల్పోయిరి. మొదటివాఁడొక యాంధ్రసైన్యాధిపతిచేఁ జెఱఁబెట్టఁబడి యాచెఱలోనే మృతినొందెను. రెండవవాఁడు నటికివేయఁబడియెను. “మల్లిక్ గూల్ ఆఫీసుక్, మల్లిక్ కాఫుర్” అను వారలనిరువురనుతమ సైనికులే చెఱఁగొని. దేవగిరికిఁ దీసుకొని పోయిరి. అప్పుడు వీరలదుష్టప్రవర్తనమునుగూర్చి విచారణజరిగి నేరము చేసిన వారిని కనిపెట్టి వారిని ఢిల్లీనగరమునకుఁ బంపించిరి. ఈ యధికారులూ ఢిల్లీనగరము ప్రవేశించిన తోడనే బాదుషా “పరిహాసమునకై బ్రదికియుండగానే నన్ను పాతిపెట్టినారు గనుక బ్రదికియుండఁగానే వీరిని నేను పాతిపెట్టించుచున్నా”నని చెప్పి యాయధికారుల నందఱను ప్రాణములతోఁ బాతిపెట్టించెను.

అలూఘఖాను దేవగిరినుండి ఢిల్లీనగరమును జేరునప్పటికి నతనితోఁ గూడ నున్నది మూడువేల గుట్టపుదళమానూత్రమే. ఇట్టి మహాపరాభవమునకుఁజక్రవర్తియు, వానితోపాటుమహమ్మదీయ ప్రపంచమును మిక్కిలిగ దుఃఖించిరి. ఇట్టి పరిభవమును దురుష్కులంతకుఁ బూర్వమెన్నఁడనుభవించి యుండలేదు.

తుగుష్కుల కడపటిదండయాత్ర.

ఇట్టి పరిభవమును భరియింపఁజాలక చక్రవర్తి యాగ్రహమహాదగుఁడై యెట్లయినఁ బగదీర్చుకోవలయునని సంకల్పించి రెండుమాసములలో సైన్యమును సమకూర్చించి అలూఘఖానునే

మరల నాంధ్రదేశముమీఁదికిఁ బంపించెను. ఇంతత్వరలో తురుష్కులు మరల దాడివెడలినత్తురని యాంధ్రులు తలంచి సిద్ధముగనుండ లేదు. ప్రసిద్ధ సేనానాయకులు గొందఱింతవఱకే యుద్ధమున మరణమునొంది యుండుటచేత సైన్యమునఁ గ్రొత్తమాపులను జేయ వలసి యుండెను. అట్టిమాపులు చేసికొనుట కవకాశము లేకపోయినది. కాలము మీఱి వచ్చినప్పు డెవ్వరును జేయువది యుండదు. కాకతీయ సామ్రాజ్యము భగ్నమగుకాలము సంభవించెను. ఈశ్వరాష్ట్ర నెప్పుడు గడచినేర్తురు? కమ్మవారికిని పద్మనామక మొలకులకును అంతః కలహములు మెండయ్యెను. అయినను నెల్లశాఖలవారును స్వామిభక్తి పరాయణులై యొప్పియుండిరి. మొలకులగు తురకలు దైర్యసాహసములు ముప్పిరి గొన బీడరు (విదర్భాపురము) దుర్గమును ముట్టడించి కైవశము చేసికొని క్రమముగా రాజధానీనగరమును ముట్టడించిరి. పూర్వమువలెనే యాంధ్రులు మొక్కవ్రాని పౌరుషముతోఁ దురుష్కులను మార్కొని ఘోరసంగ్రామమును గావించిరి. మహమ్మదీయులు పెక్కుదినములు ముట్టడివేసి చలముపట్టి సాధించి గోడ బ్రద్దలుచేసికొనిపోయి “హుజ్జాహుజ్” ఖుజ్జాఖుజ్” అను భీకర ధ్వని సెలంగ నాంధ్రవీరులతోఁ బిశాచములరీతి హోరాహోరిఁ బోరాడి యెట్టకేలకు నంకుల సమరంబునఁ బ్రతాపరుద్రునిం బట్టుకొనిరి. అతని విడిపింప పద్మనాయకులు, కమ్మవారు, రెడ్డినాయకులు, రాచవారు ప్రయత్నించి యెందఱెందఱో పోరాడిరి గాని యందఱును రణభూమికి దేహములర్పించుకొని వీరస్వర్గమును జూఱఁ గొనవలసిన వారయిరి. రాజ్యలక్ష్మి కాకతీయులను విడనాడి పోయెను. దైవబలము లేని వట్టిపౌరుషముతో నేమి ప్రయోజనము. శత్రువులు ప్రతాపరుద్రుని కుటుంబ సహితముగా కదర్ ఖాస్, ఖ్వాజాహాజీ అను వారినెంట ఢిల్లీనగరమునకుఁ బంపెననియు, అచ్చటి వారు పరమానందమగ్నులై మహోత్సవము గావించిరనియు మహా

మృదీయ చరిత్రకారులు కొందఱు వ్రాసియున్నాఁడు. కాని యది యంతగా విశ్వసింపఁదగినదిగాఁ గనఁబడదు. ఏకశిలానగరము మహా మృదీయుల వశమయ్యెను. అమ్మహానగరమునకు సులతానుపురమని అలూఘఖాను పేరు పెట్టెను. ప్రతాపరుద్రుని చెఱచుండి డిల్లీచక్ర వర్తి విడిపించెనని మహామృదీయ చరిత్రకారులు వ్రాసియుండలేదు గాని హిందువులగాథలుమాత్రము ప్రతాపరుద్రుఁడు కారాగృహ విముక్తుడై వచ్చి గోదావరీతీరమునఁ దపస్సుచేసి కొనుచుండి మరణముఁ జెందెనని చెప్పుచున్నవి. ఈతని కారావిమోచనమును గూర్చి యొకచిత్రమైన కథ కలదు. ప్రతాపరుద్రుని బ్రాహ్మణ మంత్రియగు యుగంధరుఁడను వాఁడు పిచ్చివాని వేషమును ధరించి డిల్లీనగరమున విహరించుచు చక్రవర్తిని మాయఁజేసి ప్రతాప రుద్రుని విడిపించుకొని వచ్చెనని చెప్పుదురు. కాని యిదియును విశ్వాసపాత్రమైనది కాదు. ఎందులకన మారనకవి తన మార్కం డేయ పురాణములోఁ గృతిపతియైన నాగయగన్నమంత్రిని నీతికి యుగంధరునివంటి వాఁడని యభివర్ణించి యుండెను. కనుక యుగంధరుఁడనువాఁ డనువాఁ డెవ్వఁడో ప్రతాపరుద్రునకుఁ బూర్వము నందే ప్రసిద్ధికలిగి యుండవలయును. కాబట్టి యాకథ కవికల్పనమై యుండును. ప్రతాపరుద్రుని సేనానాయకులలో నొక్క డగు రేచెర్ల సింగమనాయని పుత్రుఁడు అనపోతానాయఁడు క్రీ. శ. ౧౩౬౯ వ సంవత్సరములో అయ్యనఘ్రాలు దేనస్థానములో వ్రాసించిన శిలాశాసనములో “రాయబందీవిమోచక” యను బిరుదము వహించినటులు చెప్పఁబడి యున్నది. ఇతడు రాయబందీవిమోచకు డని చెప్పట కాధారమేమియును లేదు. ఆకాలమునకు నీతఁడు రాయనిరాజ్య మాక్రమించుకొని పరిపాలించుచున్నవాఁడు. కనుక నీతఁడు తన తండ్రియైన సింగమనాయఁడు వహించిన “రాయబందీ

విమోచక" యను బిరుదమును అనపోతానాయఁడు వహించి యుండును. కాఁబట్టి రేచెర్లసింగమనాయఁడు, అతని సోదరులగు పద్మనాయక వీరులు ప్రతాపరుద్రుని డిల్లీకిఁ బంపుటకుఁ బూర్వమే శత్రువులను జయించి చెఱనుండి విడిపించి యుండవచ్చును. అట్లు కాదేని డిల్లీచక్రవర్తిచేతఁ బడినప్రతాపరుద్రుఁడు బ్రతికి యెట్లు వచ్చును? ప్రతాపరుద్రుని యంతటి వాని చెఱనుండి విడిపించునంతటి యుదారచిత్తుఁడగునేని డిల్లీచక్రవర్తి ప్రతాపరుద్రుని మరల రాజ్యమున కభిషిక్తునిఁ గావించియే యుండును. అట్లు జరిగియుండలేదు. కనుక మేము వాసినదే నిజమైయుండవలయును. ప్రతాపరుద్రుఁడు రేచెర్లసింగమనాయఁడు మొదలగు వారివలన చెఱనుండి విముక్తుఁడైనను ఏకశిలానగరము తురుష్కుల యధీనమగుటచేత గోదావరీ తీరమున నెక్కడనో నివసించియుండి యత్యల్పకాలము లోనే స్వర్గస్థుఁడై యుండునని మేము తలంచుచున్నాము.

స మాప్త ము.

అనుబంధము.

మున్నూలు కాపులు—విమర్శనము.

మున్నూలుకాపువారిలో నొక కొంఠలు దమకుఁ గలిగిన యపవాదులను బోఁగొట్టు కొనఁగోరి మున్నూలు శబ్దమును మున్నీరు గా మార్చుకొనుటకు గట్టి ప్రయత్నము చేయ సమకట్టిరి. మున్నూలు మున్నీరుగా మార్చుకొన్నను వీరి నీయపవాదు విడిచిపెట్టునటుల గన్పట్టదు. భీమేశ్వరపురాణంబున,

“జంతురుని తోడఁ గల్పవృక్షములతోడఁ
దారతో లక్ష్మితో నమృతంబు తోడఁ
గొస్తుభముతోడ మున్నీటఁ గలిగి నారు
విబుధగంధర్వ జాతు లవ్వీటి సతులు.”

“నిలింప గంధర్వాప్సరో జాతులగు సానికూతు”లనియు, వీరు మున్నీటఁ బుటినవారని చెప్పుచుండుటచేత నియ్యది నిష్ప్రయోజనమైన మార్పుగాని వివేకముతోఁ జేయునట్టిమార్పుకాదు. మున్నూరు కాపుసంఘమువారే మున్నీరు కాపుకులముగా స్థిరపఱచుకొన్న యెడల నితరులేమో యన్నారని నిందింపఁ బనియుండదుగదా. పరిచయపడవలసినపని యంతకుముందే లేదు.

భాస్కరాచార్యవిరచితమైన కన్యకాపురాణమునందు (వైశ్య పురాణము) విష్ణువర్ధన మహారాజు (రాజమహేంద్రపురమునేలిన రాజు) దాడికి భయపడి ౬౦౨ గోత్రముల వైశ్యులు తమ వైశ్యత్వమును విడిచి పలాయనులైనట్లుగా నీ క్రింది పద్యములోఁ జెప్పినాఁడు.

“ కమ్మట వారని కమ్మవారను జేర

మున్నులు గోత్రాల హీనమతులు,

గోల గొల్లలమందు గోవులై మున్నులు

గోత్రాల వారేగి రాత్రపడుదుఁ

బడమట కేగియు భగ్నమై దుష్టత

మూరి పాటుట జేసిఁ తూర్పులనఁగ

తూగుపు నాటికి దుర్బార్గులై యే.

రెనబది గోత్రాల హీనమతులు,

దక్షిణంబున నెడవెను దరణి యనును

నొడి రొకనుట ముప్పదిమూడు గోత్ర

ముల దురాత్ములు త్తరమున కెలమి తోడ

పాణిభయమున నంతంతఁ బరువు లిడును.”

ఇందు రెండవ పాదమున మున్నులుగోత్రాల వైశ్యులు తమ వైశ్యత్వమును విడిచి విష్ణునర్థముని దుష్టత్వమును దూరి పడమటకు గోపవేషములు దాల్చి బాటిపోయినవారు మున్నులు కాపులేయైయుందురా యని యొకరు ప్రశ్నించినారు. కాని, అట్లయిన మున్నులు కాపుకులము వారి సంప్రదాయముల ననుసరించి వీరకులముగా కనుపట్టునుగాని పిటికిపందల కులముగా గనుపట్టదు. ఏమన, వీరిలో పెండ్లి ర వరోజు రాత్రి కంకణవిసర్జనము తరువాత నాకబలి యనంతరము, ఇష్టదేవతయగు వేంకటేశ్వర ప్రీత్యర్థమై దీపారాధనయు, పూజయు, చేయుదురు. అటుపిమ్మట “వీరుల కొలుపు” లేక “వీరబలుకు” అను నొక యుత్సవమును జరుపుదురు. అది మున్నుటివంశమువారి పూర్వికులగు వీరనాయకుల జ్ఞాపకార్థము జరుపఁబడును. వీరులపలుకులఁ బలుకుచు, కరవాలములఁ ద్రిప్పుచు కొందరు బంధువులు పెండ్లిదంపతుల కడకువచ్చి వారిని దీవించి దిప్తితీయుదురు. వీరకులమని చెప్పుట కింతకంటె సంప్రదాయ కథల దృష్టాంతమేమి యుండును? ఇట్లు వీరకుల మనుదృష్టాంతమున్నను మున్నుర్వారు తమ ప్రభువు బలవంతుడై దుష్టుడై దుండగము

లాచరించునపుడు దుష్టునకు దూరముగా నుండుమని మారువేషము లతో దేశమును విడిచి పడమటికి వలసి పోయిన మాత్రాన పిటికి పందలన వచ్చునా? కావున నిప్పును మున్నూరు కాపుకులమునకు మూడుగాధలు చుట్టఁబెట్టుకొన్నవి. ఒకటి రామాయణము నాటిది. ఒకటి దక్షరామాయణము నాటిది. ఒకటి కన్యకాపురాణము నాటిది. కడపటిది నవీనతను దెలుపుచున్నది. రామాయణము గాక దక్షరామాయణ మేమిటని కొందఱు కచ్చెరువు కలుగవచ్చును. కాని రామాయణము తెన్నిలేవు? వానిలో దక్షరామాయణము వ్యాసకవి ప్రణీతమైన దొకటి కలదని తన భీమేశ్వరపురాణమున శ్రీనాథకవిసార్వభౌముఁ డిట్లు చెప్పినాఁడు.

“శ్రీ రామాయణమును, ద

క్షరామాయణముఁ గలిమలాప హములు స

త్సారమతులు వాల్మీకికిఁ,

బారాశర్యునకు వినతి పాత్రములయ్యెన్.”

మున్నూ త్వారను వారు హైదరాబాదు రాష్ట్రములోని “తెలంగాణము” లోనే యుండుటనుబట్టి గోదావరిమండలములో నుండియే వలసపోయి యుందురని నిశ్చయింపవచ్చును.

పైమూఁడు గాథలలోను మొదటిది విశ్వసంపఁ దగినదనియే నా యభిప్రాయము. రెండవదైన భీమేశ్వరపురాణగాథలు వీరికి బట్టునవగు నో కావ్రా మనుష్యమాత్రులమైన మనకు బోధపడుట కష్టము. శ్రీనాథుఁడు “దక్షపురి సానికూతుల దవిలినాఁడు, విశ్వలోకకుటింబి భీమేశ్వరుండు” అనియు, “సాని యీసానియై” అనియు, ఉత్తమ నాయికా నాయక గర్భజనితలై న యాసానులు, అనియు,

“ పదునాల్గు మహాయుగముల

ముదుకగు భీమేశ్వరునకు మొగచాటై యుం

డదు సానివెండి యెప్పుడు

నది దక్షారామ మహిమ మగునో కాదో”

అనియు,

“.....గన్నేలు కాదారి ప్రా

ద్దున భీమేశ్వరుడు సానివాడకరుగు భూర్తప్రకారంబునన్.”

అనియు,

“మోక్షస్థానము భోగభూమియైన మున్నూలు క్షేత్రములన్
సాక్షాద్రబ్ధుల పదంబనంగ నపరస్వర్గంబు నా నొప్పుగున్
దక్షారామము భీమనాయక మహాధామంబు లోకత్రయీ
చక్షుఃప్రపాహుణకాయసుషమా సంపత్సముద్ధానుయై.”

అనియు నీరీతిగా నభిప్రాయములు గ్రుమ్మరించి యున్నప్పుడు ఆత్మగౌరవముగల నెట్టిమానవుడైనను, ఎట్టిపండితుడైనను, యుక్తా యుక్తవిచక్షణ జ్ఞానమును బోవిడిచి “మున్నూ” అను సంఖ్యావాచక శబ్దమును గ్రహించి యున్నంత మాత్రముచేత నాప్రత్యేక కులమున కిట్టి కళింకమును నంటకట్ట బూనుట దుస్సాహస మనిపించుకొనును.

ఇంతకును దక్షారామసానుల యుత్పత్తియేమి? వీరెందఱుగాఁ జెప్పబడినారు? ఆభీమేశ్వరపురాణమే,

“గీత వాదితృ నృత్యంబు కేవలంబు
శంభునకు సార్వకాలంబు సంభ్రమింప
నప్పర స్త్రీల నర్పించె నాఱునూలు
బాలలను, యువతుల జంభ భంజనుండు”

ఆవంశంబున సానికూతులయి దివ్యస్త్రీలు దుగ్ధాబ్ధి మధ్యావిరూభతలు
.....” అని ఘోషించుచుండఁగా నాఱుమూఁడు చేయుట హాస్యా
స్పదముగాదా?

ఆంధ్రదేశమునందు “ఆఱుమూడు” చేయుట” యను నప
హాస్యభాజనమైన తెలుగుసామెత నమస్తప్రజల చేతను, నమస్త
వ్యవహారముల యందును వ్యవహరింపబడుట నెరుంగని వారెవరు?
నాల్గనఁగా రెండనుట యెట్లో ఆఱనఁగా మూడనుట అట్లే. భీమేశ్వర
పురాణము శ్రీనాథకవిసార్వభౌముఁడు తన కాలమునాటి దుర్మత
దురాచరణముల నపహసించుటకై రచించిన యొక యుత్తమహాస్య
ప్రబంధముగాని మఱియొండు గాదు. దీనినిబట్టి మున్నూరుకాపుకుల
తత్త్వము బోధపడునది కాదు. ఆపురాణగాథ నీతికి న్యాయమునకు,
ధర్మమునకు, లోకాచారమునకు, సంబద్ధవిషయము గాదు.

చేబ్రాలు శాసనమున స్వామి కైంకర్యాదులకయి పోషించుట
నిమిత్తము మున్నూరు సానులు, మున్నూరు అయ్యనులు నియోగింపఁ
బడినారని యున్నంత మాత్రమున మున్నూరు కాపుకులతత్త్వము
బోధపడు చున్నదా? మున్నూరుశబ్దము సంఖ్యావాచక శబ్దమగుట
చేత పెక్కు విషయములలో పెక్కుసందర్భములలో గాననగును.
త్రిపురాంతక శాసనములలో నొక దానియందు నొక మంత్రి పెఱికి
వాండ్రకు మున్నూరు నివేశనముల నొసంగి నట్లుగలదు. ఆప్పుడు
మున్నూరు కాపులు పెఱికిలగుదురా? దక్షిణాపథమును బరిపాలించిన
యాంధ్రశాతవాహనుల కాలమున పశ్చిమసముద్ర తీరమునుండి
యోడలమీఁద ప్రాక్సముద్రతీరమున ఉత్తరపినాకినీనదీముఖద్వారము
నందలి యొక రేవుపట్టణమునకు మున్నూరు మంది తమ కుటుంబముల
తోడ వలసపోయినట్లు బౌద్ధుల గాథలలోఁగలదు. వారినే మున్నూరు
కాపులందమా! దక్షిణాపథమునందు “మున్నూటిగుంపను నొక గుంపు
వారు (బలిజలకు బోగమువాండ్రకుఁబుట్టిన అశాస్త్రీయసంతానము)
కలరని “ఛర్త్తును” అనువారు దక్షిణదేశజాతులు, తెగలు అను గ్రంథ
ములో వ్రాసియున్నారు. అది కులముపేరుగాదు. దానికి ముడిపెట్టుట

ధర్మమగునా? కుంభకోణమునుండి మున్నూరు వెళ్ళాల తేగవారు
 ట్రావెన్నూరు రాజ్యమునకు వలసిపోయి “మున్నూటిల్కరు” అని
 వ్యవహరింపబడుచున్నారు. వారినే వీరందురా? ప్రాణ్ తేగలో
 నొక శాఖవారగు “వేల్” అనువారు “మున్నుత్తా” అని
 వ్యవహరింపబడుచున్నవారు గలరు. “ప్రాణ్” శాఖలలోఁ జేరి
 “వేల్” శాఖవంటి వారేయైన “అంజుత్తాను” (ఏనూఱుమంది) మల
 బారులోఁ “మున్నుత్తా” గా వ్యవహరింపబడుచున్నారని తెలియు
 చున్నది వీరినెల్లరను మన మున్నూరు కాపులని వ్యవహరింప
 వచ్చునా? ఇట్టి వెన్నోకలవు. మనము యుక్తాయుక్త విచక్షణ
 జ్ఞానముతో పరిశీలించవలయును గాని మున్నూరు శబ్దము గాన్పించి
 సంతమాతమునఁ దెలియనప్పుడు దేనికో ముడివెట్టఁ జూచుట
 న్యాయముకాదు.

మున్నూరు కాపుల వర్తమాన స్థితి.

హైదరాబాదు రాష్ట్రమున “తెలంగాణము” అను భాగ
 ములో “మున్నూరు కాపు” అనువారు లక్షలకొలది నివసించు
 చున్నారు. వీరిలో 100కి 70 మంది వ్యవసాయమెవృత్తిగాగలవారు
 గానున్నారు. కొందఱు గ్రామములలో పటేలులుగను, గొప్పగొప్ప
 భూస్వాములుగను, మఱికొందఱు జమీందారులుగను పెంపొంది
 సుఖజీవనము చేయుచున్నారు. అధికసంఖ్యాకులు కాపులుగనుండి
 భూజీవనము చేయువారుగా నున్నారు. వీరిలోఁ గొందఱు భూములు
 లేనివారు భాగ్యవంతుల యిండ్ల నొకరులుగనుండియు, మఱికొందఱు
 దినకూలీలుగ నుండియు, జీవించుచున్నారు. నవీనముగా చాలమంది
 తమ స్వవృత్తులను విడిచిపెట్టి దొరతనములో నుద్యోగస్థులుగాగాని
 వర్తకులుగాఁగాని యుండి జీవనము జరుపుకొనుచున్నారు. వీరెవ్వరును
 జండెములను ధరింపరు. 1931 జనపరిగణన ప్రకారము 2 లక్షల 6
 వేలకుఁ బైనఁగలరు.

1901 వ జనపరిగణనాధికారిగ నియమింపబడిన మెహదీ ఖాననువారు మున్నూరు కాపులనుగూర్చి వ్రాయుచు వీరుకాపులతో “సమానసాంఘిక స్థితియందు” తులతూగుచున్నారనియు, వీరెల్లరు ‘తెలంగాణా’ భాగములోనూత్రమె గనుపట్టుచున్నారనియు వ్రాసి యున్నారు 1

సెంట్రల్ ప్రావిన్సెసు జనపరిగణనాధికారులగు ఆర్. వి. రస్సల్ గారు “త్రైలింగులు, మున్నూరువారు తెలుగు దేశములో వ్యవసాయము వృత్తిగాగల గొప్ప కాపు కులములోని వారుగా నున్నారు. (P.19)

హైదరాబాదు రాష్ట్రమునందుండెడు ‘జాతులు, తెగలను’ గూర్చి 1920 సంవత్సరమునందు వ్రాసిన గ్రంథమునందు ‘మున్నూరు’ కాపులనుగూర్చికూడ వ్రాసియున్నారు.2

వీరు తమగ్రంథముయొక్క యుపోద్ఘాతములో నిట్లు వ్రాసి యున్నారు. అది చదువరులు గ్రహింపదగిన ప్రథమవిషయము.

“కేవలము నామాలమునఁ గాకపోయినను నిశ్చయముగా ఎడ్యుకేషనల్ డిపార్టుమెంటులోని వారగు “కాళే” యచు వారి నాయకత్వముక్రింద నేర్పడిన భక్తి పరులగు సంఘముద్వారా మిక్కిలి యభినివేశముతో సగ్రంథము తయారుచేయబడినది. కాళే మున్నగు వారు రాష్ట్రమునందంతటను సంచారముచేసి దక్కనులోని హైదరాబాదు రాష్ట్రమున నివసించు “జాతులను గూర్చియు, తెగలను గూర్చియు విలువయైన విషయములను మొదట సమకూర్చి పెట్టిరి. నేనును కాళేగారుచేసిన పరిశోధన విషయములను నాకు సాధ్యమగు

(1) 1891 Vol XXIII. Page 179, Census Report.

(2) The Castes and Tribes of H. E. H. The Nizam's Dominions by Syed Siraj- Hassan of Merton College, Oxford, Trinity College, Dublin and Middle Temple, London, One of the Judges of H. E. H. The Nizam's High Court of Judicature: Lately Director of Public Instruction.

నంతవఱకు నాశక్తికొలది ప్రతిస్థలమునందు గాకపోయినను సరి
చూచి వానినే యనుకరించితిని. అప్పుడు మొత్తమున నదృష్టదేవత
మాకెదురు నడచుచుండెను. నాకు దృష్టిమాంద్యదోషముపట్టి నారా
జకీయోద్యోగ సంబంధకార్యజాలము మాట యటుండ నీ గ్రంథము
పుటలెప్పుడైన వెలుతురును జూడగల్గునా యని యనుకొనునంత
నిరుత్సాహము గలిగినది. కడపట నీ గ్రంథముయొక్క కడపటి
చిత్తుపుటలను దమముందు నుంచునప్పటికి కాళేగారు మృతినొందుట
సంభవించి యెక్కువ నష్టము పాలుగావించెను. దయగల నామిత్రులు
నాకు సహాయముఁ జూపకున్న యెడల నన్నీ కార్యమునఁ బ్రవేశ
పెట్టిన ఫైనాన్సు డిపార్టుమెంటు (Finance Department) వారి
యొత్తిడి యెంతవేగిర పెట్టినను నేనీ గ్రంథమును బ్రకటించుట
కెప్పుడు నిష్పవడియుండను. అయినప్పటికి, నా యీ గ్రంథములో
సమకూర్చిన సాధనసామాగ్రి సరిగా నుపయోగించుకొని జాతిచరిత్ర
సాహిత్యమునకుఁ జేరిన యీ గ్రంథమునకు మంచిరూపమును గన్పిం
చుట కితరుల కవకాశము గల్పించునన్న యాసతో నున్నాను. ”

వీరు గొప్ప విద్వాంసులై యుండియు, ఉన్నతోద్యోగము
లలోనుండియు నిట్టి ఘనకార్యము నిర్వహించినందుకు నేను వీరినభి
నందించుచున్నాను.

కాని వీరీ కార్యము నిర్వహించుటలో “కాళే” గారు మహా
రాష్ట్రులయియుండుట చేతను, తెలుగు జాతులు, తెలుగు తెగలు
గూడ నుండుటచేత కాళేగారితో సమానుడగు నొక తెలుఁగు
నాయకునిగూడ జతచేసికొని నిర్వహించిన యెడల తెలుఁగువారి
కసంతృప్తికలుగక యుండునేమోయని తలంచు చున్నాను.

“కాళే”గారు కేవలము మహారాష్ట్రులగుటను, తెలుఁగు
తెగల సంప్రదాయ చరిత్రనూ నెఱుంగని వారగుటచేతను, ఈ
గ్రంథములో వారినిగూర్చిన ప్రశంసలలో గొప్ప ప్రమాద విషయ

ములు చొప్పింపఁబడినవి. వీనిని సవరింపవలసిన బాధ్యత గ్రంథకర్త గారికిఁ గలదని మనవి చేయుచున్నాను.

ఈసందర్భమున నామిత్రులను గొందఱిని నేను ప్రశ్నించి నప్పుడు వారివలన వాకీ కిందివిషయము జరిగినట్లు తెలియవచ్చినది. కాళేగారితోగూడ (1) శ్రీనివాసరావుగారు, (2) శ్రీసీతారామ రావుగారు, మల్లేపల్లి రంగారావుగారు, అనువారిని పంపిరట. మున్నూఱు వారినిగూర్చి నల్లగొండలో (దేవరకొండ తాలూకా) నొకసభ జరిగెననియు, ఆసభలో మున్నూఱు వారిపక్షమున బ్ర॥ శ్రీ॥ బిన్నూరు రామయ్యశాస్త్రిలవారు కాళే మొదలగు వారితో వాదించి మున్నూటి వారి విషయమున వ్యాపకములయిన గాథలన్నియుఁ గల్పితములనియు, వారతిప్రాచీనులనియు, అందు కాధారము భాగవతములో శ్రీ రామచరిత్రమునందలి పద్యమును జదివి వ్యాఖ్యానముచేసి యిప్పటి మున్నూఱుశాఖివారు ఆపద్యమునందలి మున్నూటి వీరుల (తి)శతుల) సంతతులవారే యని సిద్ధాంతముఁజేసిరట కాని కాళే మొదలగువారు వారిసిద్ధాంతము సఱకుగొనక తమ దారినే తాము త్రొక్కుకొని పోయిరట.

వీరిగ్రంథమున భర్తృహారికి మున్నూర్వరు భార్యలు వేట్యేఱు జాతికి సంబంధించినవారుండిరనియు వారు స్వేచ్ఛగా విహరించుటవలనఁ గలిగిన సంతానమే మున్నూర్వ రయినారను మొదలుగా గల యబద్ధపు గాథలను నుదాహరించుట తప్పని వేఱచెప్పనక్కర లేదు. వీరిలో భర్తృహారిని పూజించుపద్ధతి లేదని నేనువిని యున్నాను. కాపులలో నితరశాఖిలవారిలో నెట్టిసదాచారములు గలవో వీరిలోను నట్టి సదాచారములు గలవు. గ్రంథవిస్తరభీతిచేత వానినిట నుదాహరించుట మానితిని. అవసరమునెట్టినప్పుడు మఱియొక సంపుటములో వీరి చరిత్రము విస్తరింపఁబడును.

తప్పాప్పుల పట్టిక.

పుట పంక్తి	తప్పు	ఒప్పు
10 19	పరిశోధన	పరిశోధన
13 24	తీర్థములను	తీర్థాలను
15 20	నిర్ధారణ	నిర్ధారణ
16 12	ప్రప్రథమమున	ప్రప్రథమమున
23 14	కాకర్త	కాకర్త్య
24 8	బట్టారక	భట్టారక
24 11	945	955
25 5	కాకర్తుడా	కాకర్తుడా
25 6	గుండ్య	గుండ్య
26 14	యాధా	యాధా
31 14	శత్రుపరపరంపరల	శత్రుపరంపరల
45 7	పుధ్వీ	పుధ్వీ
46 13	సుశీల	శీల
47 18	చిక్కులంపెట్టి	చిక్కులంబెట్టి
48 4	మనోరథుడు	మనోరథుడు
48 21	విష్ణువర్ధ	విష్ణువర్ధ
50 1	౧౧౧౬	౧౧౧౯
51 22	అని	అను
52 18	పంథా	పంథా
55 6	౧౧౧౮	౧౦౭౯
64 1	సుప్రసిద్ధ	సుప్రసిద్ధ
70 9	దనంజయ	ధనంజయ

పుట పంక్తి

తప్పు

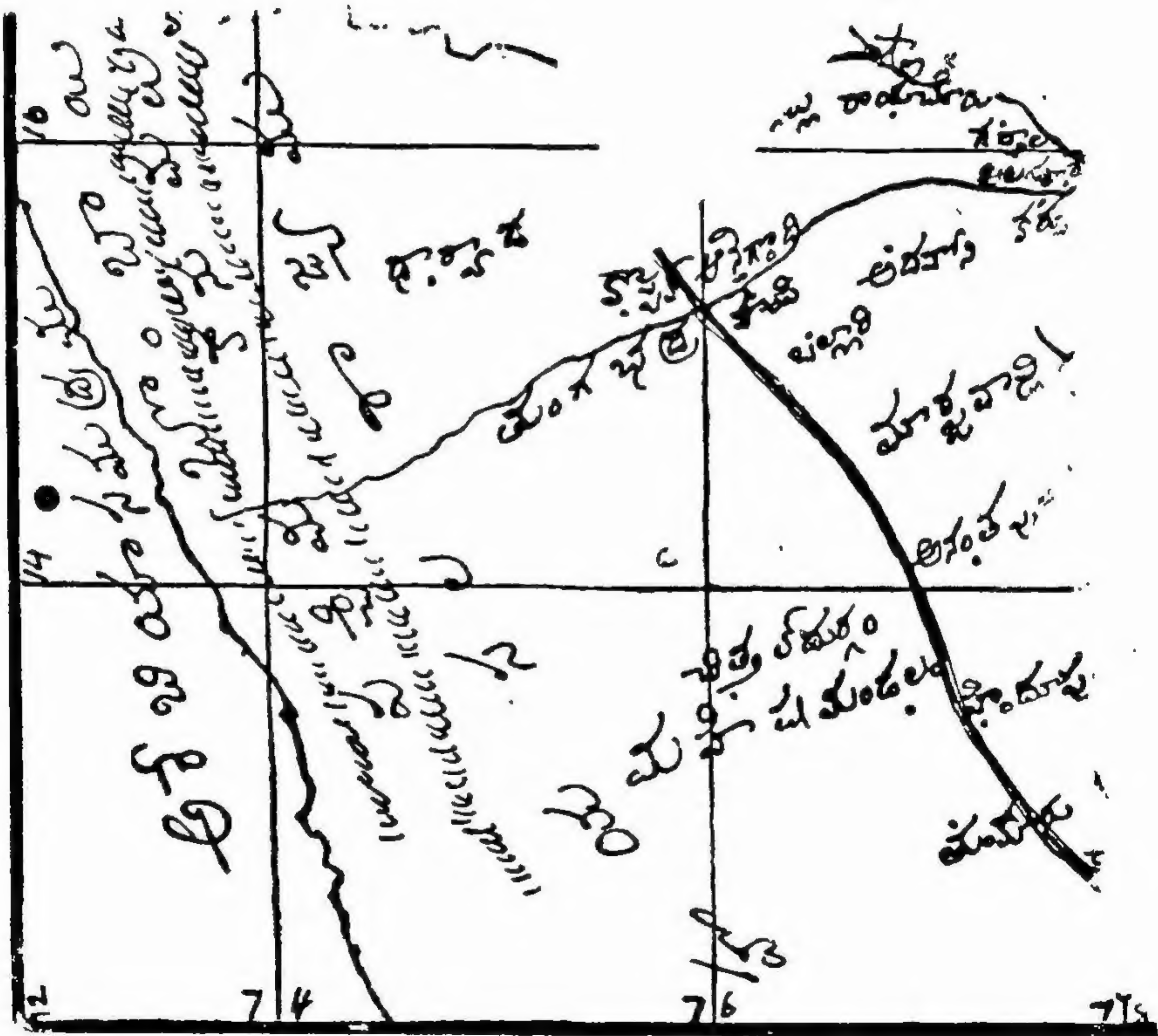
ఒప్పు

72	12	...	కథల సత్య	...	కథల సత్య
74	28	...	గృహు	...	గృహ
85	23	...	స నేకద శ్వాసమున		నేకాదశా
					శ్వాసమున
92	20	...	స్త్రమ్భకసఖో	...	స్త్ర్యంబకసఖో
96	14	నర్ణి చి	...	వర్ణించి
103	20	...	సామాజ్యవిచ్ఛిన్న		సామాజ్యము విచ్ఛిన్న
104	4	...	వారందఱునుత్వాకుని		వారందఱును నిత్వాకుని
105	17	...	మహావీర	...	మహావీర
105	20	...	పార్శ్వ	...	పార్శ్వ
„	21	...	„	...	„
„	24	...	„	...	„
106	2	...	„	...	„
„	11	...	„	...	„
„	18	...	„	...	„
107	1	...	„	...	„
108	5	...	కృతిమ	...	కృత్రిమ
136	7	...	మండము	...	మండలము
144	4	...	పాల్గొనుచు	...	పాల్గొనుచు
167	4	...	రాజప్రతి	...	రాజప్రతి

168 పుటలో 9వ పంక్తిలో “సామంత మండలేశ్వరుడుగా నుండినో
లంబవాడి విషయమును బరిపాలించు” నను వాక్కు విడిచిపెట్టినదవు
కొనవలయును.

పుట	పంక్తి		తప్పు		ఒప్పు
171	29	...	ఇదిపాఠా	...	ఇందుపాఠాం
183	6	...	దాను	...	దాసు
195	18	...	యనర్థము	...	యనర్థముల
208	6	...	నాయనిని	...	నాయని
212	11	...	వల్నాటి	...	పల్నాటి
214	4	...	త్రిభునన	...	త్రిభువన
214	10	...	పృథ్వీ	...	పృథ్వీ
230	3	...	శాననముల	...	శాననముల
235	22	...	చరిము	...	చరిత్రము
245	12	...	రాష్ట్రము	...	రాష్ట్రము
248	6	...	స్పష	...	స్పష్ట
251	3	...	సంవత్సరలో	...	సంవత్సరములో
251	13	...	రుద్రద దేవుడు	...	రుద్రద దేవుడు
252	2	...	జద్దేవుని	...	జగద్దేవుని
252	7	...	జగద్దేడు	...	జగద్దేవుడు
254	20	...	జద్దే దేవుడు	...	జగద్దేవుడు
268	2	...	శాననము	...	శాననము
274	9	...	హిందూ	...	హిందూ
303	8	...	పర్యర్త	...	పర్యంత
305	20	...	దభిమానముతిపా...	...	దభిమానము
"	"	...	పండితపక్షయై	...	పండితపక్షపాతియై
320	8	...	చూటకై	...	చూచుటకై
331	11	...	లెవ్వరు	...	లెవ్వరు

పుట	పంక్తి	తప్పు	ఒప్పు
333	14	... వివేషణము ...	విశేషణము
344	6	... నేల్యు ...	నేలు
349	7	... వామిరెడ్డి ...	నామిరెడ్డి
361	21	... సమకూర్చుటకై ...	సమకూర్చుటకై
373	12	... విభ్రాంతి ...	పిభ్రాంతి
375	1	... 1195లో నొక సారియు ...	1195లో నొక సారియు
		క్రీ. శ. 1195లో ...	క్రీ. శ. 1198లో
382	9-13-15	... పండ్రెండు ...	పది
386	23	... పురముల ...	పురమున
387	2	... వచ్చిన సేనను సేనాధి...	వచ్చిన సేనాధి
387	9	... తెగనే ...	తెగగనే
402	10	... మనుమసిది ...	మనుమసిద్ది
409	4	... జరిగెంచె ...	జరిగించె
432	9	... భావిప ...	భావింప
435	3	... ప్రయతము ...	ప్రయత్నము
455	4	... విస్తృతికై ...	విస్తృతికై
463	25	... సిద్ధాంత ...	స్థిద్ధాంత
468	10	... లక్కాబా ...	లక్కాంబా
489	6	... సాలకొలను ...	పాలకొలను
489	20	... వినడదయాహా ...	వినడదయమహా
503	12	... బుర్దారాజు ...	బుర్దారాజు
519	11	... విడిచె ...	విడిచె

REHB02H105

6

మొదటి ముద్ర గాలయం,

రాజమహేంద్రవరం.

1936

మనసు ఫౌండేషన్
పుస్తకాల పరిశీలనావట్టిక

పుస్తకం పంఖ్య	REATHI 105
పుస్తకం పేరు	రాధీ 105
తారీఖు	4, 1, 2024
ముందు లభి	yes
వెనుక లభి	yes
మొత్తం పేజీలు	655
పెద్ద సైజు పేజీలు	NO
ఖాళీ పేజీలు	CI/6, II, VI
లేని పేజీలు	no
తయారు చేసినది	Rakeshitha
పేజీలు విడదీసినది	Rakeshitha
స్కాన్ చేసినది	prathyusha
పరీక్ష చేసినది	NANDHU
పేజీలు సరిచూసినది	
బైండింగు చేసినది	
ప్యాకింగు చేసినది	
స్కాన్ చేయబడినది	
తప్పులు	no
పరిస్థితి	good